

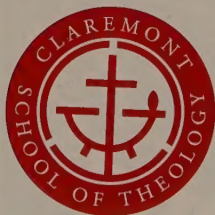
SCHOOL OF THEOLOGY / CLAREMONT

10017056506

ראשית דבמה יראת
 ἈΡΧὴ ΣΟΦΙΑΣ. ΦÓΒΟΣ ΚÝΡΙΟΥ
 INICIVM SAPIENTIAE TIMOR DMINI.

The Library
 of
 Claremont
 School of
 Theology

1325 North College Avenue
 Claremont, CA 91711-3199
 (909) 447-2589

David Alexander, Jr.

John David Alexander. Jr.

17. March 1953

JOANNES CALVINUS
A. 1540

SECUNDUM ARCHETYPUM IN CONCLAVI CONSISTORII HANAVIENSIS
ASSERVATUM

Bx

9420

56

1926

V. 43

JOANNIS CALVINI

OPERA SELECTA

Edidit
PETRUS BARTH

VOLUMEN
I

Scripta Calvini ab anno 1533
usque ad annum 1541 continens

1926

MDCCCCXXVI

MONACHII IN AEDIBUS
CHR. KAISER

Typis excudit Bruegelius filiusque Onoldi. Tegumentum libri ornamentis
delineatis excoluit Fridericus Lometsch Casselanus. Jus exempla typis
describendi soli competit Christiano Kaisero. Monachii anno MCMXXVI.

[Copyright by Chr. Kaiser in München 1926.]

Blackwell's
Oxford, Eng.

LJ/A/H

NOC

PRAEFATIO.

Joannis Calvinii opera selecta in lucem edere quod animum induximus, operae nos pretium esse facturos et omnibus Christianis, quicumque evangelicam fidem confitentur, utile atque necessarium officium praestatueros confidimus. Nam cur tanta sit hac aetate, id quod multi iure queruntur, imbecillitas, inconstantia, dissensio Christianorum fidei evangelicae addictorum, si quaesiverimus, causam inde esse repetendam reperiemus, quod Dei verbum et mandatum, quo olim ecclesiae nostrae sunt fundatae et stabilitae, nimium quantum sunt obscurata atque oblitterata. Nam quamquam post atrocissimi belli, quo defuncti sumus, labores et aerumnas omnes Evangelici ardentissimo studio incensi sunt omnium ecclesiarum, ubicunque terrarum inveniuntur, ad munus commune divinitus sibi delatum implendum fraterno animo inter se coniungendarum atque adeo veteres ecclesiae christianae orientales abhinc plus quam mille annos a nobis separatae ad magnum illud concilium hoc anno Stockholmiam convocatum sunt ascitae, ut et ipsae nobiscum unius fidei vinculo copularentur, cui concilio interesse sola ecclesia Romana de industria in schismate perseverans recusavit: tamen, quamvis haec studia universae ecclesiae consociandae sint laudanda, quamdiu haec unitas non est fundata communi intellectu verbi Dei et communi omnium voluntate se eius arbitrio submitteendi, isti unitati vis deest atque veritas. Atque haec vel maxima causa et origo videtur infirmitatis et dissensionis nostrae, quod huius saeculi homines multo obstinatius retinent turbidos sensus suos et illusiones in iis, quae bona et divina opinantur, quam ut attentissimo animo ultra nostras cogitationes iis auscultent, quae Deus obturatae conscientiae nostrae insonat; nam ecclesia christiana tota pendet e revelatione Dei, e verbo, quod universis nobis emittit. Sola enim Dei paterna promissione, lege et evangelio animi nostri illuminantur, una fide et una oboedientia copulantur, ad unam spem eriguntur. Hoc est ecclesiae nostrae unicum fundamentum, non caritatis nostrae opera tam manca et debilia, non sollemnis Dei cultus aut caerimoniae mysticae,

non subtiles contemplationes. Dei de se ipso testimonium in sacra scriptura designatum et oboedientia nostra iudicio et gratiae eius se subicientium, principium esse debet omnium viarum nostrarum, hoc tamquam firmissimo fundamento nixi coniunctis viribus commune opus aggredi debemus, ecclesias christianas potissimum recordari oportet, quid sibi in hoc saeculo iuxta Dei mandatum sit praestandum.

Itaque disciplinae Reformatorum, qui Dei verbum et mandata callebant quam qui optime, nos permittere oportet, non quo eos Dei loco habeamus, sed ut iis in cognoscendo Deo magistris utamur. Qua in re huius saeculi homines imprimis Joannis Calvinii voci denuo aures praeberere operae est pretium, quippe cui beneficio divino contigerit, ut in maximo discrimine rerum, quod Lutherus et Zwinglius inchoaverant, non modo continuaret, sed etiam quasi summam cognitionum et lucubrationum eorum complectens et praecepta verbo divino tradita summo consilio, cura, diligentia ad enchiridii brevitatem redigens illustraret, inculcaret, defenderet.

In maximis angustiis, cum ferocia papistarum cursum evangelii reprimere conantium vehementissime intumescente ecclesiae evangelicae pavore, dubitatione, inconstantia, nimia indulgentia marcerent et tabescerent, ex eius disciplina novum fidelium genus profectum est asperum, durum, rigidum, patiens, pugnax. Atque Calvinio tota vita id potissimum propositum erat, ut universae ecclesiae recens natae stabilirentur, confirmarentur, concordiae vinculo inter se copularentur. Quodsi vox eius monentis et dehortantis nec tum nec deinceps totis castris evangelicis audita et accepta est, nonne nostri certe aequales intellegent illos ad tempus fatali errore obstrictos fuisse, nobis in eodem perseverare non licere? Calvinii quidem ultimam voluntatem hodie uni ecclesiae evangelicae, cuius reformatio commune solum est atque fundamentum, uni populo Christianorum evangelicorum — utinam fas esset dicere uni et individuae ecclesiae Christi! — denuo offerendam esse non sine causa existimo.

Calvinus ut olim vivus id sui sibi iuris sumere potuit, ut unitatem et concordiam suaderet et commendaret, ita nunc mortuus potest; nam quid hoc aliud est nisi suadere, ut rem, non verba spectemus? Praerupte discidium atque divortium fecit cum ecclesia Romana per totum orbem diffusa, quam quia a veritate, qua olim donata et insignita erat, discessisse censebat, plurimis fidelibus idem facere ius fasque esse persuasit. Qua religione et severitate eos decet,

qui ad tutelam et custodiam ecclesiae vocati sunt, non cessat repugnare, ne, etiamsi error clarissimis nominibus e castris evangelicorum ornatus sit, veritas adulteretur. Idem, ubi adversarios in summis certe rebus luci verbi divini se submittere videt, mirum est quanta sit in iudicando aequitate, liberalitate, indulgentia. Neque tamen unquam id retinere dubitat ecclesiam voluntati Dei sanctae et misericordiae in scripturis revelatae obnoxiam esse et subiectam. Quodsi omnes libros, quotquot aetate reformationis scripti sunt, percensueris, tota via errare eos tibi persuadebis, qui reformationem ecclesiae eo potissimum spectare opinantur, ut ad suam cuique conscientiam tamquam certissimam regulam omnia consilia et facta exigere liceat. Immo totius reformationis cardo versatur in cognitione a theologis reformatis illustrata Deum ipsum omnibus mediis, organis, instrumentis posthabitis in sacra scriptura loqui et de se ipso per spiritum sanctum testimonium dare. Hinc norma desumitur, ad quam omnis vitae societas exigatur, hinc divina promissio vitae nostrae illucescit. Id non eo minoris est momenti, quod ecclesia, quanti id esset, olim canone librorum sacrorum constituto et proposito agnovit. Neque tamen Biblia eo sunt sacra scriptura, quod ecclesiae sic placuit, ut papistae volunt, sed vetus ecclesia, id cum fecit, veritati suum tribuit et consulto et cogitate verbo Dei in sancta scriptura revelato et consignato se submit. Quod verum esse ne eo quidem obliterari aut obscurari potest, quod homines docti nostrae aetatis antiquitatibus, litteris, religionibus, quae in scripturis sacris occurrunt, diligenter et accurate investigatis profundiorum quam maiores nostri scientiam rerum ibi traditarum sunt consecuti. Neque munus docendi ecclesiae Romanae quamvis multorum saeculorum traditionibus nixum neque ratio humana ipsa sibi sufficiens cum Deo contendere potest, cum ipse loqui orditur. Nam id certo certius constat in sacra scriptura Dei spiritum, veritatem, misericordiam de se testimonium ferre omnibus traditionibus humanis verius, cuius voci auscultandum, cuius auctoritati parendum esse omnes confiteantur. Hic Deum loqui, hic ab ipso veritatem constitui perspectum et persuasum habentes reformatores ecclesias suas condiderunt, quae, prout illud verum esse posteris clarum et dilucidum erit aut illa cognitio obscurabitur et evanescet, stabunt aut prolabantur. Calvinus autem magis humanitatis illius saeculi ingenio imbutus est, quam ut, quanta sit rationis dignitas et vis, quantum quamque pretiosum sit donum Dei, non possit recte aestimare, sed idem ipsum rationis usum casu

hominis ita esse imminutum non ignorat, ut nostris viribus ad cognitionem Dei, nedum ad oboedientiam, non possimus penetrare. Huius saeculi vicesimi hominum animis oculisque, quam sit pestiferum et exitiale, si ratio occaecata dominatur, quae sit ab origine divina soluta, exemplum atrox atque horribile est propositum. Itaque si theologia reformatorum admonemur, ut testimonium Dei de se ipso in sacra scriptura exhibitum accipiamus et revelationi sanctae voluntatis, quae hic fit, misericordiae divinae, quae nobis hic offertur indignis et immerentibus, legis et promissionum, effectiois, qua mundum creavit, sapientiae providentiaeque, qua creatum moderatur et gubernat, nos submittamus, nihil a nobis exigitur, nisi ut veritati rerum humili animo assentiamur.

Quia porro theologia Calvini nihil esse vult nisi sacrae scripturae interpretatio, hominem re vera cum Deo componit, quo, quanto discidio sint homines a Deo seiuncti, manifestius appareat, quam omnibus numeris iniusta, reprobata, nulla sit vita et natura nostra, retegatur, quanta sit superbia et praesumptio hominis suis se operibus consolantis nudetur. Quo fit, ut vita et natura nostra ab eius sanctitate tam abhorrens in conspectu eius sit reprobata et damnata. At nunc divinae electionis beneficio ad nos vocatio exit incomprehensibilis misericordiae divinae, qua ad fidem et oboedientiam excitamur et in communionem ecclesiae asciscimur, quae se ministerio eius sciat obligatam. In numerum filiorum Dei adoptati dum primos gressus facere audemus atque in dies internis viribus crescimus, semper eo intervallo dissiti, quo creaturam a creatore suo distare decet, procul remoti a praesumptione sua aut nationis aut fortunae ordinisve sui praestantia aut praerogativa perfectos se esse atque absolutos somniantium: vocati sumus ad ministerium, militiam peregrinationemque, ad nomen Dei in media infirmitate, peccato, morte glorificandum, sed laeta spe erecti futurae perfectionis et resurrectionis de mortuis.

Gens dura patiensque laborum olim e schola et disciplina Calvini prodiit, ecclesiae eae sunt conditae, quae communi cognitione Dei continerentur, quae se non propria commenta temere effutire, sed praecones esse mandatorum divinitus sibi iniunctorum sibi consciae essent, quae se eius, a quo ea mandata acceperant, oboedientiae et ministerio obstrictas et obligatas esse scirent. Cum autem non sit dubium, quin bona pars Evangelicorum vel memoriam deposuerit originis et genuinae indolis naturaeque religionis suae, necessarium est hoc tempore cum ingenio universorum

reformatorum tum solidae Dei cognitioni Calvinianae rursum dociles aures accommodare, ut res melius intellegantur, ut veteres munitiones et praesidia invicta et inexpugnabilia recuperentur, ut ecclesiae evangelicae una fide instaurentur, ut mandatum redintegretur, quod Deus verbo suo hodie quoque nobis imponit.

Hoc animo et consilio munus suscepi selectorum operum Calvini in lucem edendorum, quae ita elegi, ut et theologiae et usui ecclesiae quam uberrimus inde fructus rediret et una cum praefationibus singulis libris praemissis operis a magno illo viro per totam vitam perfecti solida et expressa, quoad eius fieri posset, effigies repraesentaretur. Huius editionis fundamentum est editio omnium operum Calvini, quae in Corpore Reformatorum continentur, qua nimirum homines docti, qui in Calvini doctrina et vita accuratius exploranda studia collocant, carere non possunt. Sed quoniam, quia illa editio undesexaginta volumina complectens, si omnino etiamnunc venalis est, plurimo constat, paucis admodum doctis aditus patet ad ipsum Calvinum ex operibus eius cognoscendum, in communem ecclesiae notitiam minus, quam opus est, venire potest. Itaque in hac editione comparanda hoc fuit consilii mei, ut theologis sive etiam nunc litterarum sacrarum studiosis sive iam muneri sacro fungentibus praecipui certe libri Calvini eadem, qua ab ipso primitus scripti sunt, lingua suppeditarentur. Ad quod opus aggrediens cum verborum contextum inexploratum e Corpore Reformatorum depromi non posse animadvertissem, operam dedi, ut editionibus principibus in comparisonem vocatis textum, quoad eius fieri posset, mendis illi editioni inspersis purgarem, ita tamen, ut errores, quos typothetae esse manifestum esset, non adnotarem. Etiam alia in re hanc editionem nostram anteriori praestare puto. Nam cum Calvinus nonnunquam locos e Patribus et Scholasticis sumptos e memoria allatos scriptis suis inseruerit, alios e vetustioribus editionibus iam pridem antiquatis exscripserit, ut a nobis non sine difficultate reperiri possint, non raro cum adversariis aut suae aetatis aut medii aevi nominibus omissis disceptaverit, si in usum eorum, qui in subtiliorem librorum eius intellectum penetrare aut, quae ratio inter ipsum et priscos Patres aut medii aevi scriptores aut reliquos Reformatores intercedat, accuratius inquirere volent (id quod potissimum adolescentibus in academiis in theologiae studium incumbentibus competere videtur), adnotationes Calvini ita supplerem, ut locos auctorum ab ipso laudatorum quam diligentissime confer-

rem et ubi in editionibus nunc usitatis invenirentur, declararem, et quid in aliorum opinionibus impugnandis, id quod saepe ab eo silentio praetermittitur, spectaret, explanarem, utilem me operam navaturum esse existimabam. Etiam praefationibus singulis libris praemissis, quibus, qui hac editione utentur, de rebus notabilissimis doceantur, de tempore, quo quisque liber scriptus sit, et quae alia ad intellegendum et recte aestimandum pertinere videntur, certiores fiant, legentium usui me servitutum esse putabam. Calvinii libri ita legendi et explanandi sunt, ut ad opus, quod tota vita perficiendum sibi proposuit, referantur eique inserantur. Neque enim doctae lucubrationes scholasticae sunt, quae in musei umbraculis sepultae latuerint, sed facinora, quae temporibus, quibus scripti sunt, et rerum praesentium statui non parvum momentum attulerint, non quo certo cuidam tempori tantum sint accommodati, sed omnibus temporibus in suo sunt eruntque pretio. Nam eo ipso, quod ad ea diriguntur, quae tum praesens illius temporis usus exigebat, expressa et viva fidei et oboedientiae eltagies iis repraesentatur, ad quam et Calvinus se vocatum esse sciebat et quam libri eius etiam apud posteros excitaturi sunt.

Vita Calvinii, quam nemo minus quam ipse vitam viri sancti omnium errorum et vitiorum immunis putavit, et vetustioribus et recentioribus temporibus a multis prolixius descripta est. Atque imprimis commemoranda est vita Calvinii a Theodoro Beza amico et successore anno 1575 scripta (C. R. opp. Calv. XXI pg. 129—172). E vitis recentiore aetate scriptis hae potissimum dignae videntur, quae nominentur: liber Friderici Guilelmi Kampschultii, qui inscribitur Johannes Calvinus, ecclesia et respublica eius Genavenis (F. W. Kampschulte „Johann Calvin, seine Kirche und sein Staat in Genf“ I, Leipzig, Duncker und Humblot, 1869; II 1899) et magnum illud opus ab Aemilio Dumergio conscriptum: Joannes Calvinus, De hominibus et rebus gestis illius aetatis, I. 1899 De adolescentia Calvinii; II 1902 De primis experimentis; III 1905 De civitate, domo, strata Calvinii; IV 1910 Quid Calvinus de rebus divinis senserit; V 1917 Quid Calvinus de rebus ecclesiasticis et de politica administratione senserit. (Emile Doumergue „Jean Calvin, Les hommes et les choses de son temps“, Lausanne, Georges Bridel et Cie.; I 1899 La jeunesse de Calvin; II 1902 Les premiers essais; III 1905 La ville, la maison et la rue de Calvin; IV 1910 La pensée religieuse de Calvin; V 1917 La pensée ecclésiastique et la

pensée politique de Calvin). Omnes editiones operum Calvini usque ad annum 1899 vulgatorum omniumque librorum de eo usque ad eum annum scriptorum inveniuntur in volumine LIX opp. Calvini in C. R. Omnia scripta in annum 1909, qui erat quadringentesimus post Calvinum natum, composita in quarto volumine operis Dumergiani enumerantur.

In hac editione conficienda hi viri docti consilio et auctoritate me adjuverunt: Professores D. Carolus Müller Erlangensis; D. Dr. Carolus Holl Berolinensis; D. Augustus Lang Halensis; D. Guilelmus Hadorn Bernensis; D. Carolus Barth Monasteriensis, quibus omnibus gratias ago maximas.

Hi viri hoc opus nominis sui auctoritate commendaverunt: Professor D. Dr. Doumergue Montalbanensis; pastor D. Dr. M. Pannier, Lutetiae Parisiorum secretarius societatis historiae Evangelicorum Gallicorum investigandae (secrétaire de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français); pastor A. N. Bertrand Lugdunensis, consilii generalis ecclesiarum reformatarum Galliae consociatarum praeses (président du comité général de l'union des Eglises réformées de France); pastor Andreas Monod Parisinus; pastor Aemilius Morel Parisinus. — Dominus reverendissimus Thom. Nightingale Londiniensis; D. J. R. Fleming, secretarius generalis ecclesiae Presbyterianae Edinburgensis (General secretary of the Presbyterian Alliance); dominus reverendissimus D. J. N. Ogilvie, moderator ecclesiae Scoticae, praeses unionis Presbyterianorum, Edinburgensis (moderator of the Assembly of Scotland, president of the Presbyterian Alliance); dominus reverendissimus D. Lic. W. P. Paterson, professor theologiae universitatis Edinburgensis; D. Archibaldus Main, professor universatis Glasgoviensis; D. Oven Prys, pastor primarius Aberystwythi in Valisia (principal Aberystwyth, Wales). — Guilelmus Adamus Brown, professor seminarii theologici Novi-Yorkensis (Union Theological Seminary, New-York); D. Carolus Macfarland, secretarius concilii confoederati, Novi-Yorkensis (general secretary of the Federal Council); reverendissimus D. Henricus B. Master, Philadelphiae, U. S. A.; D. Johannes Mes. Naugher, professor seminarii theologici Pittsburgensis. — Pastor D. Adolfus Keller Turicinus, secretarius evangelicae societatis ecclesiasticae Helveticae, secretarius Europaeus concilii ecclesiarum confoederatarum Americani (Sekretär des schweizerischen evangelischen Kirchenbundes, Europäischer Sekre-

tär des amerikanischen Federal Council of Churches); professor D. Eugenius Choisy Genavensis; prof. D. A. Schroeder Lausannensis; prof. D. A. Chavan Lausannensis; pastor William Cuendet Lausannensis, secretarius generalis societatis amicorum fidei evangelicae (secrétaire général des „Amis de la pensée protestante“); prof. D. Mauritius Neeser Neocomensis; pastor Carolus Béguin Neocomensis.

Professores D. Dr. Adolfus de Harnack Berolinensis, D. Waltarius Koehler Turicinus, D. Arnoldus Gilg Bernensis studia mea in locis a Calvino in primo volumine allatis quam accuratissime colligendis et designandis collocata, qua sunt benignitate et liberalitate, adiuverunt his illisve locis mihi indicatis, quibus et ipsis gratias ago quam officiosissimas.

Dignissimus denique est, cui grato memorique animo me obstrictum obligatumque esse confitear, Albertus Lempius bibliopola Monacensis, officinae edendis libris Christiani Kaiseri nomine signatae possessor. Is cum aetatem nostram egere nova editione selectorum operum Calvini recte cognovisset et maxima cura et sollicitudine munus ecclesiis evangelicis huius aetatis implendum prosecutus esset, et auctor suasorque mihi fuit huius editionis comparandae et consilium ad effectum adduxit, quod laudibus eo maioribus est efferendum, quia in horum temporum angustiis et aerumnis, in summa pecuniae inopia et egestate, in gravissimis rei familiaris curis et sollicitudinibus, quibus hodie plurimi premuntur, magno profecto animo opus fuit et erecto ad hoc „periculosae plenum opus aleae“ suscipiendum. Accedit, quod, id quod temporarium fore sperandum est, linguarum antiquarum studia hodie ita in desuetudinem venerunt et prolapsa sunt, ut plerique alioquin quamvis docti homines solida linguae latinae scientia ad hoc opus excipiendum necessaria sint destituti. Quae cum ita sint, optamus atque precamur, ut bibliopola honestissimus, quod nihilominus fortiter hoc opus suscipere ausus est, a theologis et ecclesiis evangelicis hac editione Calvini laeto gratoque animo excepta qua dignus est laude plausuque ornetur.

Praefationes, ut ab omnibus omnium nationum viris doctis, qui hac editione utentur, aequae facile intellegantur, in linguam latinam conversae sunt a Doctore Paulo Geyero, gymnasii Annaeani Augustani quondam rectore, cui etiam, quod saepius locos scriptorum antiquorum, quos Calvinus vel attulit vel imitatus esse videtur, indicavit,

obstrictum obligatumque me esse confiteor. Et is et Carolus Lindt, pastor in monte Sancti Beati, quod me in schedis recensendis et corrigendis adiuverunt, de hac editione bene sunt meriti.

Madalestvilari (Madiswil) in pago Bernensi Helvetiae
Calendis Decembribus anni MCMXXV.

PETRUS BARTH,
verbi divini minister.

INDEX SCRIPTORUM QUAE IN HOC PRIMO VOLUMINE CONTINENTUR.

	PAG.
Concio academica 1533	1
Christianae religionis Institutio 1536	11
Epistolae duae 1537	284
De fugiendis impiorum illicitis sacris	289
De sacerdotio papali abiiciendo	329
Articuli ecclesiastici, catechismus, confessio fidei 1537	363
Articles concernant l'organisation de l'église	369
Catechisme	378
Confession de la foy	418
Calvini in editionem latinam catechismi et confessionis praefatio 1538	426
Confessio fidei de eucharistia 1537	433
Responsio ad Sadoletum 1539	437
Sadoleti epistola ad Genevates	441
Responsio ad Sadoleti epistolam	457
Epinicion Christo cantatum 1541	490
Libellus de coena Domini 1541 (Petit traicté de la sainte cene)	499

CONCIO ACADEMICA

1533.

PRAEFATIO.

Calvini scriptorum opus ecclesiae reformandae publice aggredientis est vetustissimum, quod quidem aetatem tulerit, concio nomine Nicolai Copi in diem festum omnium Sanctorum anni 1533 scripta, qua cursui evangelii illo anno Lutetiae Parisiorum progredienti atque in dies maiora incrementa capienti propter nimiam eius audaciam subitus finis est factus. Nam dum Franciscus I inde ab exeunte mense Februario Lutetia abest, Gerardus Ruffus (Roussel), Fabri Stapulensis discipulus, Margareta regina Navarrae sorore illius suffragante, apud coetum saepe plus quam quattuor quinque milium audientium magno successu ardentius quam perseverantius puram et sinceram evangelii doctrinam interpretatus erat. Cui cum facultas theologica Sorbonensis vehementissime refragata esset, iussu regis Navarrae duces et capita eius in exsilium erant eiecti. Quod certamen factionum in carmina maledica et altercationes erupit, quae hinc illinc in foris et triviis muris aedificiorum affigebantur. Calendis autem Octobribus accidit, ut a classe discipulorum modo a Grammatica, quam vocant, in Dialecticam promota Margareta regina et Ruffus praedicator in comoedia, quam agebant, protervis et contumeliosis probris maledictisque incesserentur, id quod Calvinus epistula circum amicos missa familiarium secretas in aures nuntiat. Quam contumeliam poenam praesentem subsecutam esse consentaneum est. Accessit quod Sorbona academia libellum Margaretae, cui inscriptum erat Speculum animae peccatricis (*Miroir de l'âme pécheresse*), quamquam iam anno 1531 editus erat, in indicem librorum prohibitorum praepostere referre ausa est. Quo factum est, ut Margareta accusante Franciscus I frater ipse summa indignatione commotus professores academiae interrogaret, quid spectantes ad tantam

audaciam progressi essent. Erat autem Nicolaus Copus, medicinae professor, medici regii filius idemque Calvinii familiarissimus, inde a die sexto ante Idus Octobres (10. Oct.) rector universitatis Parisiensis designatus. Quo duce et auctore senatus litterarum universitatis iudicium censorum Sorbonensium nulla auctoritate publica nixum expressis verbis reprehendit atque improbavit. Qua plaga adversariis inflicta factioni evangelicorum animus accessit, ut novum procursum praepararent. Nam cum moris esset, ut novus rector Calendis Novembribus die omnium Sanctorum a sollemni concione apud frequentissimum coetum academicum in ecclesia Mathurinorum recitanda magistratum auspicaretur, Johannes Calvinus iurisconsultus Nicolao Copo medico notabilissimam orationem conscripsit theologicam, qua eum evangelii locum, qui illo die in ecclesia legi solebat, benedictiones domini, explicabat. Qua oratione ii, qui ab adversariorum partibus stabant, tanta ira sunt inflammati, ut Copum in summum iudicium, quod Parlamentum vocatur, arcesserent, cuius sententiae celeri fuga se subduxit. Franciscus I rex vero de re gesta certior factus duabus bullis Clementis VII papae allatis, quibus istam maledictam sectam haeticam lutheranam exstingui iubebat atque exterminari, illum comprehendi imperavit. Atque Copus quidem Basileam patriam celeri fuga petivit. Calvinus quoque, quem, cum illius facinoris conscium et adiutorem fuisse fama percerebrasset, rex et ipsum in vincula abripi iusserat, contigit, ut in tempore Lutetia aufugeret, ut apparitores satis haberent in conclavi eius epistulas sectatorum et amicorum eius detinere. Atque tum quidem rex, quominus in evangelicos extrema severitate et saevitia animadverteret, eo impediabatur, quod eum propter consilia civilia peragenda principum Germaniae oportebat habere rationem. Itaque insequens demum annus in novas persecutiones easque atrocissimas erupit.

Hanc Concionem qui leget, si, quanto in discrimine rerum scripta sit et recitata, animo perpenderit, quamvis nondum satis libere fluat oratio, non mediocre vim atque audaciam verborum atque pondus, gravitatem, perspicuitatem, qua sententiae peculiariter evangelicae pronuntiantur, non poterit non admirari.

Satis habemus duas observationes ab Augusto Langio, doctissimo Calvinii interprete, factas in medium protulisse¹). Exordium orationis, quo Calvinus philosophiam Christi-

¹ cf. A. Lang, de conversione Calvinii (die Bekehrung Calvins) 1897.

anam summis effert laudibus, ingenium Erasmi Roterodami sapit, spirat, refert, cuius lucubrationes in originali textu Graeco novi testamenti restituendo versantes attento animo erat secutus. In hoc exordio certe scribendo praefationem editioni tertiae novi testamenti anno 1524 vulgatae ab Erasmo praemissam animo eius esse obversatam est verisimile. In proposito vero ipso tractando vestigiis insistit exempli etiam maioris, Martini Lutheri. Nam apparet priorem fere partem eius pendere ex concione a Luthero die omnium Sanctorum anno 1522 de eodem loco evangelii habita, quae ei praesto erat in famosa illa Bucer translatione latina Postillae ecclesiasticae (cf. textum germanicum in tom. XV pag. 517 editionis operum Lutheri Erlangensis — edit. Weimaranae tom. X, III). Ex hac ipsa utriusque collatione patet inde a media fere oratione Calvinum magis magisque ex intimo animi sensu loqui, ut iam haec oratio aliquatenus peculiare Calvinii ingenium repraesentet.

Fragmentum huius concionis Calvinii manu exaratum invenitur Genavae (cod. CXLV fol. 85); tota concio alia manu, sed eiusdem aetatis, scripta exstat Argentorati (in codice archiviorum ecclesiae S. Thomae, hoc signo notata: Varia ad hist. reform. vol. IX fol. 334 sqq.); uterque codex manuscriptus typis excusus est in Corp. Reform. opp. Calv. vol. IX pg. 573 sqq. et vol. X² pg. 30 sqq. In hac editione textum plenum et integrum reddimus secundum librum manu scriptum Argentoratensem varietate lectionum fragmenti Genavensis, quousque pertinet, addita. Augustus Langius probabilem coniecturam fecit et argumentis certis probavit codice manuscripto Argentoratensi eam formam reddi concionis, qua ab originali textu Calvinii leviter mitigata a Copo habita esse videatur.²⁾

Lectiones discrepantes fragmenti Genavensis litteris cursivis adscriptis unciis rotundis inclusas; quae in eo desiderantur, unciis inclusa sunt quadratis.

² A. Lang, de vetustissimis lucubrationibus theologicis Calvinii. Novi annales theologiae Germanicae II. 1893 (die ältesten theolog. Arbeiten Calvins. Neue Jahrbücher für deutsche Theologie II. 1893).

CONCIO ACADEMICA

NOMINE RECTORIS UNIVERSITATIS PARISIENSIS NICOLAI
COPI SCRIPTA ET RECITATA CAL. NOV. MDXXXIII.

C. R. X

[30] Magna quaedam res est ac longe praestantior quam dici [30] aut animo et cogitatione comprehendi possit, christiana philosophia. Uni haec homini a Christo divinitus (*div. a Chr.*) data est, quae veram et certissimam felicitatem explicaret. Hac una nos esse Dei filios intelligimus et credimus: haec suo splendore et praestantia universam mundi sapientiam obscuravit. Hac qui excellunt tantum prope reliquae hominum multitudini praestare mihi videntur, quantum homines beluis antecellunt. Nimirum quum ii (*hi*) maiora longe et praestantiora quam reliqui animo (*mente*) complectantur. Admirabile enim et sanctum genus illud philosophiae esse oportet, quod ut hominibus traderet Deus homo fieri voluit, quum immortalis esset, mortalis. Vere profecto hoc mihi videor esse dicturus, nulla re magis amorem Dei erga nos innotescere (+ *posse*) quam quod verbum suum nobis reliquerit. Quae enim aut propior (*propior*) aut certior cognatio esse potuerit? Quod si caeteras (*reliquas*) artes [et] disserendi rationem (*artem*), naturae scientiam, atque eam quae de moribus est propter utilitatem et laudamus et miramur (*mir. et laud.*), quae potest cum hoc genere philosophiae conferri, quod voluntatem Dei omnibus philosophis diu quaesitam, nunquam inventam exponit? quod sola Dei gratia peccata remittit? spiritum sanctum, qui corda omnium sanctificat et vitam aeternam adfert, omnibus Christianis pollicetur? Hoc studium qui non laudaverit, haud sane scio quid laudandum [31] putet. Si enim oblectatio animi requiesque [31] curarum quaeritur, quae spectent [et valeant] ad bene beateque vivendum, christiana philosophia abunde suppeditat.

motus animi turbulentos quasi habenis quibusdam coerces. Quum (+ *igilur*) tanta sit evangelii laus et dignitas, non parum gaudeo mihi datam occasionem illius explicandi, meque in eo esse magistratu, qui id muneris necessitate quadam (+ *a me*) requirat.

Sed in tam ubere tamque immensa rerum copia, unde principium aut ubi finem nostra sumet oratio? Sane quia amplior est dicendi campus quam oratione complecti possim, eum evangelii locum potissimum explicabo qui (+ *in*) hodierno die in ecclesia legi solet. Sed (*Verum*) priusquam rem aggrediar, illud ardentibus votis mecum impetretis velim a Christo optimo maximo, qui verus est et unus apud patrem intercessor, ut foecundo illo suo spiritu mentes nostras illustret, ut quemadmodum ipse est gloria patris, (+ *omnium bonorum auctor*,) ita nostra oratio illum laudet, illum sapiat, illum spiret, illum referat. Rogabimus ut in nostros animos (*mentes nostr.*) illabatur, nosque gratiae spiritualis (*coelestis*) succo irrigare dignetur. Quod nos consequuturos spero, si beatissimam virginem solenni illo praeconio (+ *longe omnium pulcherrimo*) salutaverimus: Ave gratia (+ *plena*)³.

Beati pauperes spiritu. Matth. 5.

Principio quis sit huius (+ *partis*) evangelii scopus, ac quo omnia referri debeant, diligenter (+ *nobis*) est investigandum: quod ex evangelii ac legis descriptione, deinde utriusque inter se collatione facile intelligetur. Ergo evangelium [bonum] est nuncium et salutifera de Christo praedicatio, quod a Deo patre missus sit, ut omnibus opem ferat, et vitam (*vitamque*) eternam conciliet. Lex praeceptis continetur (*agit*), minatur, urget, nullam pollicetur benevolentiam. Evangelium nullis minis agit, non impellit praeceptis, summam Dei erga nos benevolentiam docet. Qui igitur pure et sincere evangelium interpretari volet, omnia ad praedictas exigit descriptiones (*legis et evangelii descriptionem exigit*). Quam tractandi rationem qui non sequuntur, nunquam satis feliciter in Christi (*christiana*) philosophia versabuntur. Hoc vitium perditissimi sophistae incurrerunt (*incurrunt*), qui de lana caprina perpetuo contendunt, rixantur, altercantur, nihil de fide, nihil de amore Dei (+ *nihil de remissione peccatorum, nihil de gratia*,

³ Quae hic leguntur inde a verbis: Quod nos consequuturos spero . . . in codice Genev. ab alia manu, coaeva tamen, cancellata sunt addita hac observatione: Haec quia illis temporibus danda sunt ne supprimenda quidem putavimus. In codice Argentorat. atramento deleta sunt.

nihil de iustificatione), nihil de veris operibus disserunt (+ *Aut si certe disserunt*), omnia calumniantur, omnia labefactant, omnia suis legibus, id (*hoc*) est, sophisticis coercent. Vos rogo, quotquot hic adestis, ut has haereses, has in Deum contumelias nunquam aequo animo feratis.

Sed unde digressa est eo redeat nostra oratio. [32] Videndum nobis [est] ne Christum hoc loco ab evangelii ratione aberrasse existimemus. Nam praeceptis agere videtur, [atque] ut pauperes simus (+ *spiritu*), mites, mundo corde (*mundi corde, mites*), pacifici, praecipere. Quin etiam mercedem nobis proponit (*promittit*), quum praemiis nemo duci (*duci nemo*) debeat, sed gratis operam dare Christo, solam Dei gloriam quaerere, nihil formidine poenae aut gehennae agere. Sed haec (*sic*) apud se cogitant qui divinam philosophiam per transennam [tantum] legerunt, qui supremis (*supernis*) labris illam degustarunt, qui in evangelio nihil promoverunt, qui, ut cum Paulo dicam, putantes se sapientes stulti facti sunt. Quin potius densissimam fugat caliginem, nos tenebris liberat, ut qui corporis oculos aliquando (*aliq. corp. oc.*) aperuit nunc in tenebris oculis aperiatur. Nam quae praecepta non satis explicate Mosis scripta erant (*sunt*, + *hoc loco*) explicatius docet. Itaque hoc evangelium nihil praecipit, sed (+ *solam*) Dei bonitatem, misericordiam et beneficia exponit. Ac ne quis miretur quod⁴ praemia mercedis nomine comprehendat: Gaudete, inquit, quia merces vestra copiosa est in coelis, aurium operam paulisper nobis accomodate. Dei beneficia mercedis nomine plerumque significantur, licet alia ratione nobis contingant, nempe sola Dei gratia, non nostrarum virtutum aut nostrae dignitatis causa. Verum quia, dum nostra officia nostras virtutes longe vincunt, illis etiam satisfaciunt, mercedis nomine continentur. Quod si simili uti licet, rem totam multo dilucidiorum reddemus: filius familias totis viribus patri placere nititur, omnia sua officia in illum refert, sed non quae tanta sint ut haereditatem mereantur, quam nihilominus accipit, mercedemque adpellare possit, non quod debita sit sed quod filii erga patrem officia plus satis compenset. Ita merces in sacris plerumque usurpari solet. Alias quis intelligat vitam aeternam mercedem? Quis tam mentis expers ut vitam aeternam nostris benefactis deberi, aut nostra benefacta digna esse vita aeterna existimet atque affirmet? Omnibus igitur sit in

⁴ Hic subsistit fragmentum Genevense.

confesso, Christum hoc evangelii loco, ut reliquis omnibus, suam gratiam, suam beneficentiam ante oculos ponere, ut lex sit intelligenda, docere Mosem germane interpretari.

Sed Matthaeum audiamus. Quum vidisset Iesus turbas ascendit in montem, et quum sedisset accesserunt ad eum discipuli, et aperiens os suum docebat illos dicens: Beati pauperes spiritu. Attendite, quaeso, viri christiani, ac singulare Dei erga nos beneficium considerate. Nos in tenbris diutius dormire non sinit, sed somno profundo nos excitat, inchoata et rudia expolit et perficit. Praeceptum erat antiquis ne deos haberent alienos: quod quum in summa versarentur rerum ignoracione, spiritusque expertes essent, intelligendum [33] censuerunt de [33] simulacris, ne ullum pro deo aut haberent aut adorarent. Quod non omnino impium censendum est. Simulacra enim gentium argentum et aurum, opera manuum hominum, os habent et non loquentur etc. Verum ut haec verissima et certissima sint, non tamen satisfaciunt. Cor Dominus desiderat nulli rei, nulli creaturae addictum, nudo et libero corde se solum admittendum praedicat, nihil viribus humanis tribuendum esse docet, omnia bona humana contemnenda, honores humanos nihili faciendos inculcat. Sed vereor ne mundum Deo praeferamus, vincatque caro spiritum. Quotusquisque nostrum in suo ordine primus nominari non cupit? Quis divinae philosophiae, quid dixi divinae philosophiae, imo sophismatis non dat operam, ut apud homines sit in pretio? Quis bonis humanis non inhiat? Quis non malit suis nugis hominibus, quam veritate evangelii Deo placere? O hominum immensam stultitiam, o vanam gloriam. An ignoramus, Deum corda et renes scrutari? An nescimus, illum animam perdere et in gehennam mittere posse? O belluas et insensatos homines, qui belluarum more tantum praesentia spectant. An nescimus, viri fratres, quoniam omnes stabimus ante tribunal Christi? Id si plane intelligeremus, soli pietati, soli spiritui incumberemus. Nos calamitatibus, aegritudine, afflictionibus, tribulationibus a Deo exerceri gauderemus. Nam eos beatos esse Christus pronunciat qui in his lugent, qui de suis viribus desperant, et nihilominus vitae integritatem expetunt, omnia moliuntur, omnemque operam in eo collocant ut probi sint, aliosque ad meliorem vitae conditionem ac iustitiam amplectentiam pertrahant. Atque ii sunt qui esuriunt et sitiunt iustitiam: quae, si verbum Dei nos fallere non potest, saturabuntur.

Nec mirum: siquidem certas illorum conscientias evangelium Dei reddit de remissione peccatorum, de amore Dei,

an sint accepti Deo. Qua re nihil iucundius, nihil melius homini christiano accidere potest. Quod si non intelligatur, in summo errore homines versari necesse est. Quis enim cultus, quae pietas, quae religio esse potest dubitante conscientia? Ita Paulus ad Romanos, ut omnem conscientiam eximeret dubitationem, contendit multis rationibus reconciliationem et iustificationem ex conditione nostrae dignitatis, aut nostris meritis non pendere. Nam ex psalmis, Beati, inquit, quorum remissae sunt iniquitates et quorum tecta sunt peccata: beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum. Et rursus, post longam de iustitia Dei disputationem: Ubi igitur gloriatio tua? exclusa est: per quam legem? operum? non, sed per legem fidei: arbitramur enim fide iustificari hominem sine operibus legis. Sed quid clarius dici potuit iis quae [34] principio 4. capitis scripsit: Quid igitur dicemus [34] invenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? si enim ex operibus iustificatus est, habet quod gloriatur, sed non apud Deum: quid enim dicit scriptura? credidit Abraham Deo et reputatum est illi ad iustitiam. Atque iis quidem Paulus nos iustos pronunciat propter Christum: nec immerito. Nam alias res tota foret incerta, si ex nostrorum operum, vel moralium vel caeremonialium, dignitate penderet. Novum quiddam docet evangelium quod lex praestare non potest, quo modo certi reddamur, Deum nobis esse propitium. Lex misericordiae Dei mentionem facit, sed certa conditione: si impleatur. Evangelium remissionem peccatorum et iustificationem gratis pollicetur. Neque enim accepti sumus Deo quod legi satisfaciamus, sed ex sola Christi promissione, de qua qui dubitat pie vivere non potest et gehennae incendium sibi parat. Si enim vitia corporis eorum tantum curavit Dominus qui crederent, solis peccata remitteret qui crediderint. Ergo omnibus animantibus infeliciores sumus, si Deum peccata remissurum dubitamus. Satis scio animale hominem non intelligere, sitne odio dignus an amore. Animalis homo, inquit Paulus, non percipit ea quae Dei sunt, sed spiritualis omnia diiudicat, omnia cognoscit. Quod qui negant, totum evangelium evertunt, Christum prorsus sepeliunt, omnem verum Dei cultum tollunt, quia Deus cum dubitatione coli non potest. Sumque ex evangelio in eam adductus opinionem, ut homini christiano nihil magis impium accidere posse existimem dubitatione: quae si nos aliquando obruit et cruciat, clamandum nobis est: Domine adiuva incredulitatem nostram. Ergo, licet pauperes spiritu, qui lugent, qui esuriunt et sitiunt iustitiam, de suis

viribus desperent, certi tamen sunt de gratia Dei, de remissione peccatorum, de iustificatione.

Sed ad evangelium redeamus. Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur. O rem dignam in qua Christiani omnes elaborent. Quid pace, quid tranquillitate melius? Si gentes quae Deum ignorabant tanti pacem fecerunt, ut templum illi exaedificari summa diligentia curaverint, quantum homini christiano in pace conservanda, in concordia inter dissidentes sarcienda, laborandum est? Gentes pacem expetebant ut in tranquillo viverent. Christiani multo maiora et meliora exspectant, qui se filios Dei fore intelligant. Sed ii praesertim qui paci spirituali operam dederint, sine qua pax mundi vana est nulliusque momenti. Pax mundi in eo consistit ut malum externum tollatur: in bonis est externis, cum vicino amico, sed interim radix discordiae relinquitur qua inimici sumus Deo. Iam ubi inimicitia adversus Deum, qui potest pax mundi diu consistere? Beati igitur sunt qui pacem animis conciliant, qui in ecclesia dissensiones tollunt, [G] omnia [35] verbo veritatis placant, nullis minis agunt. Qui enim verbo Dei non credunt, qui possunt cruciatu moveri? Nonne oportet nos Christum ducem optimum imitari, qui quum omnes gentes, omnes Iudaeos perdere potuerit, verbo tamen allicere maluit? Atque utinam hoc nostro infelici saeculo verbo potius quam gladio pacem in ecclesia sarciamus. Sane aut Satanas non vincitur, aut verbo Dei. Quum fortis armatus custodit atrium suum etc. Fortior Christus est, non humana ratio, non hominum afflictiones. Quod qui non assentiuntur, non tam Christum quam perditissimos Phariseos sequuntur. Quis nescit, Christum liberum benevolum promptum animum requirere? Beati igitur pacifici qui verbo veritatis inter dissidentes conciliant.

Magis ac magis beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam. Romani suum laudant Regulum, qui ut fidem servaret extremum ac longe omnium miserrimum tulit supplicium. Athenienses Socratem satis mirari non possunt, qui tanta animi constantia mori non dubitaverit, apud iudices accusatus quod gentiles deos contemneret. Verum quis tales viros felices existimaverit qui iustitiam Dei ignorabant, suam non Dei quaerebant gloriam? Non desunt qui ob maledicta in bonos viros, contumelias in principes, persecutionem patiantur, quos nullo loco beatos Dominus nominavit. Beati sunt qui, dum iustitiam Dei quaerunt, persecutionem patiuntur. Porro iustitiam Dei quaerunt qui verbo Dei adhaerent, qui nugas hominum et somnia contemnunt, qui

ne latum unguem ab evangelio in suis concionibus recedunt, qui illud Pauli diligenter sequuntur: Etiam si nos aut angelus e coelo praedicaverit vobis evangelium praeter id quod praedicavimus vobis, anathema sit: quemadmodum enim diximus, et nunc dico: si quis praedicaverit vobis evangelium praeter id quod accepistis, anathema sit. Felices enim et beatos esse oportet qui his nominibus persecutionem patiuntur. Ne igitur famae et nomini ita consulamus, ut in cultu Dei, in voluntate Dei explicanda, in veritatis praedicatione [36] frigidiores simus. Beati, inquit, eritis quum probra [36] in vos iecerint homines, et insectati vos fuerint, et dixerint omne malum adversus vos mentientes, propter me. Quid igitur dissimulamus, ac non potius verum dicimus? An aequum hominibus potius placere quam Deo? An timendi qui corpus perdere possunt, animum minime? O ingratum hominum genus, quod ne vel minimam afflictionem illius nomine pati velit qui pro omnium peccatis mortuus est, qui morte aeterna et Satanae vinculis suo sanguine nos liberavit. Haereticos, seductores, impostores, maledicos mundus et improbi eos appellare solent qui pure et sincere animis fidelium evangelium insinuare contendunt, atque obsequium Deo se praestare putant. Verum felices sunt et beati qui haec aequo animo ferunt, qui in afflictionibus gratiam habent Domino, qui forti animo magnoque calamitates ferunt. Gaudete, inquit, quia merces vestra copiosa est in coelis.

Agite, viri christiani: ad hanc tantam felicitatem summis enitamur viribus. Deus, qui in omnibus fidem spem caritatem verbo suo gignit, suo favore nobis aspiret, mentesque nostras aperiat, ut evangelio credamus, vereque intelligamus unum esse Deum cui soli ex animo serviendum sit, cuius nomine omnia pati, omnia ferre oporteat. Impleat nos omni gaudio et pace in credendo, ut spe exsuperemus per virtutem spiritus sancti, ac demum perpetuum in coelis agamus triumphum. Amen.

CHRISTIANAE RELIGIONIS INSTITUTIO 1536.

PRAEFATIO.

Calvinus cum Ludovico Tilieto (du Tillet) amico e Gallia per Argentoratum fugiens ineunte anno 1535 Basileam videtur advenisse. Nam quod evangelicae doctrinae sectatores Parisienses nocte, quae praecedebat diem quintum decimum ante Cal. Novembres anni 1534 (17./18. Oct.), libellis contra missam in foris et conciliabulis atque etiam in interioribus aedium regiarum conclavibus affixis novum procursum facere ausi erant, ea fuit causa et initium novae persecutionis evangelicorum gravissimae atque atrocissimae, cui multi se nisi fuga ultra fines Galliae capta subducere non potuerunt. Atque Calvinus quidem otium et secessum quaerens omnibus nesciis falso nomine Martiani Lucanii tectus cum Basileae domicilium collocavisset, totum se doctrinae, in quibus linguae Hebraicae, studiis involvit. Ibidem eum cum Simone Grynaeo et Wolfgangio Capitone, qui quidem iam abhinc complures annos Argentorati versabatur, amicitiam iunxisse Beza tradit. Basileae etiam Viretum, Bullingerum, Farelum, ut opinor, etiam Carolostadium et Petrum Carolum cognovit. Dum etiamtum Basileae commoratur, ibi a. d. III. non. Febr. (3. Febr.) 1536 prima confessio Helvetica subscripta est. Ibidem anno 1535 Bibliis sacris a Roberto Olivetano cognato gallice versis praefationem praefixit; anno 1536 alterum prooemium libri qui est de insomnio animarum, qui Psychopannychia inscribitur, anno 1534 in Gallia scripti, nominis sui titulo signavit, sed ut olim Capitone dehortante prelo non mandaverat, ita tunc iterum typis excudi passus non est. Sed in nullam rem, dum Basileae moratur, plus

operae et laboris impendit quam in Christianae religionis Institutionem in lucem edendam, cui libro prioribus mensibus illius secessus Basileensis ultimam manum intulit et epistula praemissa a. d. X Cal. Sept. (23. Aug.) anno 1535 ad Franciscum I data cumulum addidit. Mense Martio anni 1536 in nundinas Francfortenses hunc libellum emisit 520 paginas foliorum formae octavae minoris complectentem, qui inter primos libros e Thomae Platteri officina brevi ante ab eo suscepta emissus ab hoc verbis paulo nimis magniloquis sub titulo positus commendatur. Ex primis verbis epistolae, qua hunc librum Francisco I dedicat, in eo conscribendo nihil aliud ei initio fuisse propositum patet, nisi ut domesticis fidei praecipue Gallicis institutione cum maxime egentibus simplici forma „rudimenta quaedam traderet, quibus formarentur ad veram pietatem.“ Sed persecutione exorta alterum consilium accessit, ut regem de vera natura doctrinae ab eo vexatae doceret, quo et ipsum perseverare in persequendo prohiberet et apud Germanos evangelicos crimina et calumnias dilueret, quae e Gallia in vexatos spargebantur. Cum autem persecutione extremo anno 1534 exorta cum omnes Germani fidem evangelicam profitentes tum maxime principes summa indignatione in Franciscum I exarsissent, curia Gallica Calendis Februariis anni 1535 principibus Germaniae rescripsit, qui vexarentur esse fanaticos et enthusiastas, qui Anabaptistarum more insanientes oboedientia omnium sublata, quod cuique liberet faciendi licentiam inducerent, quales ne in Germania quidem a principibus tolerarentur. Quo nuntio allato Calvinus adductus est, ut opus inchoatum absolveret et ederet, quod iam et instituendis rudibus et defendendae fidei usui esse voluit; nam officii sui esse existimabat hac apologia pro virili parte causam sociorum fidei vexatorum agere. Itaque in praefatione commentario in psalmos praemissa in memoriam illarum rerum rediens ait: „Silentium meum non posse a perfidia excusari censui, nisi me pro virili opponerem“. Qua in re reputandum est illo ipso tempore, primis mensibus anni 1535, insanias Anabaptistarum Monasterii in oppido Westphaliae ad summum venisse et cum ipsorum exitio a. d. VII. Cal. Julias (25. Junii) esse extinctas. Et Calvinus ipse et Beza de opere Basileae tantum edito, non brevi sex septemve mensium spatio ibi ex toto scripto mentionem facit. Itaque cum Franciscus I, ut supra memoravimus, Calendis Februariis in evangelicos in Galliae finibus habitantes grassari eosque calumniis obruere coepisset, Calvinus, qui brevi ante Basileam advenerat, nec

telis carebat nec compressis manibus sedebat, sed ei contigit, ut operi iam dudum inchoato et tunc ipsum ad novos casus temporum accommodato ultima manu imposita brevi cum hoc telo in certamen descenderet. Atque putandum est eum prima capitula, quibus, id quod primo ei propositum erat, rudes instituere volebat, intra quattuor tranquillorum mensium spatium initio anni 1534 apud Tilletum amicum, canonicum Iculismensem (Angoulême), amplissimae bibliothecae eius subsidiis adiutum composuisse. Capitula illa quidem, quae sunt de lege, quod Decalogi explicationem continet; de fide, ubi et Symbolum, quod Apostolicum vocant, explicatur; de oratione, ubi et Oratio Dominica enarratur; de sacramentis, ubi de baptismo et coena Domini, externa forma et lineamento rationem sequuntur a Luthero aliisque in catechismis scribendis institutam et usitatam. Sed inde ab hoc ipso capitulo, quod est de sacramentis, cum hactenus rudes et indoctos simplicibus verbis instituere ingressus esset, subsidiis doctrinae magis magisque plenioribus armatus, hinc cum Anabaptistis, qui novarum rerum cupiditate omnem ordinem mutatum volebant, illinc cum Papistis de falsa eorum de septem sacramentis doctrina, interdum etiam maiore cautione adhibita cum Zwinglio et Luthero de eorum dogmatibus et praeceptis disceptat. Longe autem ultra usitatum catechismi modum et formam excedit in proximo capitulo, prolixo, quod quam sit acre et pugnax, ex ipsa brevi tabula materiae in enarrandis capitulis conicere licet: „Quo sacramenta non esse quinque reliqua, quae pro sacramentis hactenus vulgo habita sunt, declaratur; tum qualia sint, ostenditur“. Qua in parte quo acrius onus et moles traditionum papisticarum impugnatur, eo maior fit nescio quo pacto numerus doctarum notarum marginalium. Atque cura et diligentia, ut aiunt, philologa ita decertatur, ut adversariorum doctrina locis ex Decreto Gratiani atque Sententiis Petri Lombardi accurate allatis illustretur. Postremo res eo deducta est, ut ex catechismo disputatio docta theologorum evaserit. Cumulus libro additur capitulo adiuncto ipso quoque prolixo, quo agitur de libertate christiana, potestate ecclesiastica et politica administratione, quo acuta disquisitione doctrina evangelica et a conatibus Papistarum conscientiae fidelium iugum legis imponentium et ab Anabaptistarum nugis et somniis ita defenditur et munitur, ut in hoc tam admirabili libro nunquam aut transversum digitum a statu recedatur aut in calles devias vel ambages a via recta aberretur. Qui liber ut a catechismi forma in theologorum disputationem

abierit, necessitatem temporum, quae et quanta erat ineunte anno 1535, in causa fuisse putandum est. Sic Calvinī scholae defensione fidei evangelicae brevibus, pressis, praecisis sententiis et forti pugnacique animo suscepta inde a primis initiis Papistarum illo tempore reformationis profectum reprimere incipientium furori obnititur et in media ingeniorum dubitatione et titubatione inconcussa fiducia am tum munere fungi aggreditur a moderatore rerum humanarum sibi iniuncto, in utraque re aures et obsequium accommodans Deo sancto et misericordī, cuius gloriae omnes, qui eum noverunt, primum locum dare fas sit.

Semper omnes rerum periti admirati sunt, quanta perspicuitate hic vir doctus, cum hoc opus conficeret, adulescens vix viginti sex annorum, eum sensum et intellectum doctrinae christianae defenderit et in verba contulerit, ad quem obtinendum posthac omnes nervos contendit, et huic generi doctrinae evangelicae notam et signum ingenii sui impresserit. Tanta Bibliorum sanctorum omnium scientia instructus est, ut cognitionis Dei formam et vitae humanae imaginem in Scripturis expressam perceptam habeat et perspectam et in opere suo bene dispositam oculis animisque legentium repraesentet. Quod autem idem priscos scriptores Christianos saepe testes adhibet, documento est eum cum in omnium Patrum scriptis multum versatum esse tum Augustini libros habuisse pertractatos. Augustini quidem et ceterorum scriptorum ecclesiasticorum notitiam Calvinus quoque sequenti demum tempore studii et industriae assiduitate consecutus est tantam, quanta eum fuisse cum posteriores libri eius tum postrema Institutionis editio ostendit. Atque ex Institutione anno 1536 edita intellegitur ei haec opera antiquorum scriptorum nota fuisse: *Origenem*, in Exodum; — *Tertullianum*, de resurrectione carnis; — *Cyprianum*, de lapsis, epistolas; — *Pseudo-Cyprianum*, de coena Domini; — *Eusebium*, historiam ecclesiasticam; — *Epiphanium*, epistolam ad Joannem Jerosolymitanum (in versione Hieronymi); — *Chrysostomum*, ad Innocentium de exsilio suo; — *Pseudo-Chrysostomum*, opus imperfectum in Matthaeum; — *Ambrosium*, de officiis ministrorum, de Abraham, de Isaac et anima; — *Augustinum*, de peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum, de opere monachorum, de dono perseverantiae, de baptismo contra Donatistas, in Johannem tractatus, quaestiones in Heptateuchum (quaest. vet. test.), enarrationes psalmorum, sermones, epistolas; — *Ambrosiastrum*, quaestiones veteris et novi testamenti; — *Cassiodorum*, historiam ecclesiasticam

tripartitam; — Jam supra memoravimus maxime in pugnaci illo capitulo quinto statum adversariorum catholicorum multis testimoniis illustrari e Decreto *Gratiani* et Sententiis *Petri Lombardi* sumptis. Hic illic e medii aevi auctoribus hi paene soli nominatim afferuntur: *Theophylactus*, de Achrida, ad Thessalonicenses. — *Hugo de S^{to} Victore*. — *Gregorii IX* Decretalia. — *Barthol. Platina*, liber de vita Christi et pontificum omnium. Consentaneum est hoc indice aliqua tantum ex parte, quam varia tum et multiplex fuerit in Calvino doctrina, posse cognosci. Sed praeter locos nominatim laudatos in Institutione passim certae quaedam opiniones traditionis catholicae et singulorum scholasticorum perplexe significantur. Propterea in adnotationibus non solum loci nominatim allati unde deprompti sint, quoad eius fieri poterat, declarare et ad editiones nunc usitatas transcribere, verum etiam dogmatum a Calvino nominibus auctorum omissis impugnatorum documenta in medium proferre conatus sum. Qua in re reputandum est Calvinum nunquam ut Lutherum et Zwinglium in academiis studio theologiae vacavisse, sed paulo antequam ad id incumbere debuit, anno 1528, ad iurisprudentiae studium se convertisse, ad quod consilium capiendum illa subita conversio de qua in praefatione commentarii in psalmos refert, fuisse alicuius momenti videtur. Quatenus tum in scholasticorum, quos strictim notavi, notitiam evaserit ipsorum libris inspectis, haud pro certo, opinor, potest comperiri. Satis est eum dogmata eorum penitus cognovisse et subtiliter diiudicasse. Memoria vero utebatur omni studiorum tempore exercitissima, ut ei in Institutione scribenda ubertatem et copiam doctrinae semper suppetivisse et praesto fuisse appareat, quod tamen non in maius efferendum est. Gratianum quidem et Petri Lombardi Sententias veteresque historias ecclesiasticas, Platinae vitas pontificum nonnullaque scripta Augustini velut epistulas ei in singulis partibus operis conscribendis in manibus fuisse certum, nonnullorum aliorum Patrum libros verisimile est. Quod in responsione contra Pighium de libero arbitrio a. 1543 (C. R. opp. VI 336) sibi unum volumen Augustini ad manum fuisse affirmare videbatur, referendum est ad illam partem Institutionis anno 1539 scriptam (cap. 2, 77). Quid? Putamusne eum neque Iculismae (Angoulême) bibliotheca Tilleti neque Basilcae librorum copia eo congesta usum esse?

Calvino ex eo fere tempore, quo a collegio ab Acuto Monte (Montaigu) cognominato Parisiensi Aureliam (Orléans) se con-

tulit, ubi ad iurisprudentiae studium transiret, quo tempore eum Olivetani opera Bibliorum Sacrorum accuratiores scientia imbutum et ab ecclesia papali aversum esse veteres vitae scriptores memoriae prodiderunt, *Lutheri* tractatus in manus venisse videntur, quibus ipsis a *Zwinglii* Oecolampadiique libris legendis arcebat. Qua de re in Secunda Defensione contra Westphalum anno 1556 (C. R. opp. IX 51) haec scribit: „Quum enim a tenebris papatus emergere incipiens, tenui sanae doctrinae gustu concepto, legerem apud Lutherum, nihil in sacramentis ab Oecolampadio et Zwinglio reliquum fieri praeter nudas et inanes figuras, ita me ab ipsorum libris alienatum fuisse fateor, ut diu a lectione abstinuerim. Porro antequam scribere aggressus sum, Marpurgi inter se colloquuti aliquid ex priore vehementia remiserant, ut, si nondum plane esset serenitas, aliquantulum tamen discussa esset densior caligo.“ Atque Zwinglii quidem libros etiam tum anno 1542 perpauca eum legisse putandum est. Nam illo anno Vireto scribit (C. R. opp. XI. 438): „De scriptis Zwinglii sic sentire, ut sentis, tibi permitto. Neque enim omnia legi. Et fortassis sub finem vitae retractavit et correxit in melius, quae temere initio exciderant. Sed in scriptis prioribus memini quam profana sit de sacramentis doctrina.“ Quae ad scripta Zwinglii vere priora pertinere non possunt. Zwinglium per varios aetatis gradus ad eum intellectus statum ascendisse, quem postea tenebat, atque in priore gradu, id quod postea retractavit et negavit, in explicatione et confirmatione conclusionum disputationis Turicensis anno 1523 (Ußlegen und gründ der Schlußreden) etiam carnem et sanguinem Christi in sancta cena realiter, ut dicunt, praesentem vere nobis fruendum offerri obtinere non dubitavisse (cf. W. Koehler, *Zwingli und Luther* I 1924) Calvinum fugiebat. At ex Institutione anno 1536 edita patet eum, postquam a Zwinglio per Lutherum initio alienatus est, interiecto tempore certe maximum eius opus theologicum, Commentarium de vera et falsa religione anno 1525 scriptum, legisse. Ibi enim Zwinglii propria de sacramentis doctrina traditur, quae Calvino non magis probatur quam Papistarum, Lutheri, aut Anabaptistarum. Accedit quod, secundum ea, quae Vireto scribit, eodem tempore etiam alia scripta Zwinglii eiusdem (medii) aevi legisse videtur. Suprema eius scripta etiam tum anno 1542 ignorabat. — *Lutheri* libri quot ei in Institutione anno 1535 scribenda et perficienda noti fuerint, hoc loco certo explorari non potest. Id quidem constat eum tractatibus Lutheri, qui quamvis vetiti et prohibiti etiam in Gallia pervulgati erant, aut ipsis

lectis aut per alios cognitis a papali ecclesia esse abductum. Atque Institutio documento est eum Lutheri evangelii interpretandi rationem cognitam, perceptam, pertractatam habere (Melanchthonis quoque Locos theologicos noverat) atque adeo iam ultra eam suam in doctrina sacra viam insistere. Catechismi Lutheri quantam vim habuerint ad Calvini Institutionem, a multis saepe commemoratum est. Sed qui utrumque librum cum altero diligentius comparaverit, in hac ipsa Institutione eum ab initio ab illo recedere atque etiam ultra eum excedere reperiet. Secus ac Lutherus Calvinus exordium sumit a maiestate Dei in Scripturis revelata, in cuius gloriam universa creata sint, cui singula servire, eius imperium intueri, maiestatem suspicere et parendo velut dominum ac regem agnoscere debeant; secus ac Lutherus, maxime in expositione orationis Dominicae, posthabita nostri ratione quaerendam Dei gloriam summo pondere sententiarum et amplissimis verbis explicat. Sic Lutheri fides atque fiducia salutis, Zwinglii ardor atque impetus in Calvino in unum coaluerunt, ita tamen, ut a sobrio et sano iudicio nunquam recedat, sed semper, quod summum apud nos fieri possit, fluxum esse et temporarium animo repraesentet. Itaque neque mollitiei teneris et suavis affectibus animi indulgentium neque somniis enthusiastarum delirantium hic locus relinquitur. Vita singulorum Christianorum et totius ecclesiae christianae est peregrinatio et certamen et militia et ministerium in expectatione futurae vitae.

Editio anno 1536 typis impressa adnotationes Calvinii exhibet (locos Script. sacr., patrum, scholasticorum) margini laterali adscriptas. Quae, quo commodior et magis perspicuus conspectus paginarum oculis legentium offeratur, in hac editione, suo quaeque loco, uncinis inclusae verborum contextui inseruntur, in margine inferiore testimonia ab editore collecta ponuntur. Ubi singuli loci in Mignii Patrologiae cursu completo et in Corpore scriptorum ecclesiasticorum Latinorum reperiantur, quoad eius fieri potuit, adnotavimus. Rarius in locis citandis alias editiones sequi coacti sumus, nonnunquam iis, quae Harnacki et Seebergi historiae dogmatum exhibent, plane confidendum esse existimavimus. Cum Series Latina Patrologiae Mignii paene sola huc pertineat, eam compendii causa litterae *M* signo notavimus, pro altera serie diserte *M* graec. signo usi sumus. Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum (ed. Vindobonensem) signo praeciso *C. S. E.* „Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte“ signo *G. C. S.*, Corpus

Reformatorum usitato signo *C. R.* notavimus. Loci e Lutheri operibus secundum editiones Erlangensem (*ed. Erl.*) et Weimaranam (*ed. Weim.*) citantur. In ipso verborum contextu constituendo exemplum editionis principis anno 1536 typis excusae mihi ad manus erat, praepositi bibliothecae universitatis Basileensis liberalitate huc transmissum, ad cuius fidem textum recensui, nonnullis locis mendis, quibus *C. R.* non vacat, purgavi.

CHRISTIANAE RELIGIONIS INSTITUTIO

totam fere pietatis summam et quidquid
est in doctrina salutis cognitu necessarium
complectens, omnibus pietatis studiosis
lectu dignissimum opus ac recens editum

Praefatio ad christianissimum regem Franciae
qua hic ei liber pro confessione fidei offertur

JOANNE CALVINO

Noviodunensi
autore

Basileae
MDXXXVI

Capita argumentorum

quae in hoc libro tractantur

1. De lege, quod Decalogi explicationem continet.
2. De fide, ubi et Symbolum (quod Apostolicum vocant) explicatur.
3. De oratione, ubi et Oratio Dominica enarratur.
4. De sacramentis, ubi de baptismo et coena Domini.
5. Quo sacramenta non esse quinque reliqua, quae pro sacramentis hactenus vulgo habita sunt, declaratur, tum qualia sint ostenditur.
6. De libertate Christiana, potestate ecclesiastica et politica administratione.

POTENTISSIMO ILLUSTRISSIMOQUE
MONARCHAE, FRANCISCO FRANCORUM REGI
CHRISTIANISSIMO, PRINCIPI AC DOMINO SUO
SIBI OBSERVANDO IOANNES CALVINUS PACEM
AC SALUTEM IN DOMINO.

R. I.

[9] [9] Cum huic operi manum primum admoverem, nihil minus cogitabam, Rex clarissime, quam scribere quae Maiestati tuae offerrentur. Tantum erat animus rudimenta quaedam tradere, quibus formarentur ad veram pietatem qui aliquo religionis studio tanguntur. Atque hunc laborem Gallis nostris potissimum desudabam, quorum permultos esurire et sitire Christum videbam, paucissimos, qui vel modica eius cognitione imbuti essent. Hanc mihi fuisse propositam rationem liber ipse loquitur, ad simplicem scilicet rudemque docendi formam appositus.

Verum cum perspicerem usque eo quorundam improborum furorem invaluisse in regno tuo, ut nullus sanae doctrinae sit istic locus, facturus mihi operae pretium visus sum, si eadem opera et institutionem iis darem, quos erudiendos susceperam, et confessionem apud te ederem unde discas qualis sit doctrina in quam tanta rabie exardescunt furiosi illi, qui ferro et ignibus regnum tuum hodie turbant. Neque enim verebor fateri, hic me summam fere eius ipsius doctrinae complexum esse, quam illi carcere, exsilio, proscriptione, incendio multandam, quam terra marique exterminandam vociferantur. Equidem scio quam atrocibus delationibus aures animumque tuum impleverint, ut causam nostram tibi quam odiosissimam redderent. Sed id tibi pro tua Clementia perpendendum est, nullam neque in dictis neque in factis innocentiam fore, si accusasse sufficiat.

[10] Sane, si quis faciendae invidiae causa, doctrinam hanc, cuius nunc rationem tibi reddere conor, [10] omnium ordinum calculis damnatam, multis fori praeiudiciis confossam iamdudum fuisse causetur, nihil aliud dixerit, quam partim adversarium factione et potentia violenter deiectam, partim mendaciis,

technis, calumniis, insidiosae fraudulenterque oppressam. Vis est, quod indicta causa sanguinariae sententiae adversus illam feruntur; fraus, quod seditionis et maleficii, praeter meritum, insimulatur. Ne quis haec iniuria nos queri existimet, ipse nobis testis esse potes, Rex Nobilissime, quam mendacibus calumniis quotidie apud te traducatur, quod non aliorum spectet nisi ut regna omnia et politiae subvertantur, pax perturbetur, leges omnes abrogentur, dominia et possessiones dissipentur, omnia denique sursum deorsum volvuntur. Et tamen minimam portiunculam audis; horrenda enim quaedam in vulgus sparguntur, quae si vera essent, merito illam cum suis autoribus mille ignibus ac crucibus dignam mundus iudicet.

Quis iam miretur publicum odium in illam accensum esse, ubi iniquissimis istis criminationibus fides habetur? En cur in nostram, doctrinaeque nostrae damnationem omnes ordines consentiant et conspirent. Hoc affectu correpti qui ad iudicandum sedent, praeiudicia quae domo attulerunt, pro sententiis pronunciant. Et se rite perfunctos suis partibus putant, si neminem ad supplicium trahi iubent, nisi aut sua confessione, aut solidis testimoniis convictum. At cuius criminis? Damnatae, aiunt, istius doctrinae. At quo iure damnata est? Id autem [11] erat defensionis praesidium: non doctrinam [11] ipsam abnegare, sed pro vera tueri. Hic mussitandi quoque facultas praeciditur. Quare non inique postulo, Rex Invictissime, ut integram causae istius cognitionem suscipias, quae perturbate hactenus nulloque iuris ordine, et impotenti aestu magis quam legitima gravitate tractata est.

Neque hic me privatam defensionem meditari existimes qua salvum in patriam reditum mihi conficiam, quam tametsi, quo decet humanitatis affectu prosequor, ut nunc tamen res sunt, ea non moleste careo. Verum communem piorum omnium, adeoque ipsam Christi causam complector, quae modis omnibus hodie in regno tuo proscissa ac protrita, velut deplorata iacet; Pharisaeorum id quidem quorundam tyrannide magis, quam tua conscientia. Sed qui id fiat, hic dicere nihil attinet, afflicta certe iacet. Hoc enim profecerunt impii, ut Christi veritas si non ut fugata ac dissipata periret, certe ut sepulta et ignobilis lateat, paupercula vero Ecclesia, aut crudelibus caedibus absumpta sit, aut exiliis abacta, aut minis ac terroribus perculsa, ne hiscere quidem audeat. Et instant etiamnum, qua solent insania et ferocitate, fortiter in parietem iam inclinatum, et ruinam quam fecerunt incumbentes. Nullus interim prodit, qui talibus furiis patrocinium suum opponat. Quod si qui veritati maxime favere videri volunt, ignoscen-

dum esse censent errori et imprudentiae imperitorum hominum. Sic enim loquuntur, errorem et imprudentiam vocantes certissimam Dei veritatem, imperitos homines, quos Dominus coelestis sapientiae mysteriis dignatus est; adeo omnes pudet evangelii.

Tuum autem erit, Serenissime Rex, nec aures, nec animum a tam iusto patrocinio avertere, praesertim ubi de re tanta agitur, nempe quomodo Dei gloriae sua constet in terris incolumitas, quomodo suam dignitatem Dei veritas retineat, quomodo regnum Christo sartum tectumque inter nos maneat. Digna res auribus tuis, digna tua cognitione, digna tuo tribunali. Siquidem et verum regem haec cogitatio facit: agnoscere se in regni administratione Dei ministrum. Nec iam regnum ille, sed latrocinium exercet, qui non in hoc regnat, ut Dei gloriae serviat. [12] Porro fallitur, qui diuturnam prosperitatem expectat eius regni, quod Dei sceptro, hoc est, sancto eius verbo non regitur, quando coeleste oraculum excidere non potest, quo edictum est: dissipatum iri populum, ubi defecerit prophetia (Prov. 29). Nec te ab hoc studio abducere debet humilitatis nostrae contemptus. Nos quidem, quam pauperculi simus et abiecti homunciones, probe nobis conscii sumus. Coram Deo miseri peccatores, in hominum conspectu despectissimi mundi (si vis) excrementa quaedam et reiectamenta, aut si quid adhuc vilius nominari potest, ut, quo apud Deum gloriemur, nihil restet, praeter unam eius misericordiam, qua salvi nullo nostro merito facti sumus; apud homines vero, praeter nostram infirmitatem, quam vel confiteri, summa inter eos ignominia est. Sed doctrinam nostram supra omnem mundi gloriam sublimem, supra omnem potestatem invictam stare oportet; quia non nostra est, sed Dei viventis ac Christi eius, quem pater regem constituit, ut a mari usque ad mare dominetur, et a fluminibus usque ad terminos orbis terrarum, et sic quidem dominetur, ut totam terram cum ferreo suo atque aereo robore, cum splendore aureo et argenteo, sola oris sui virga percussam, non secus comminuat, quam figulina vascula, quemadmodum de magnificentia regni ipsius vaticinantur prophetae (Dan. 2. Ies. 11. Psal. 2).

Reclamant quidem adversarii, falso nos praetendere verbum Dei, cuius sceleratissimi simus corruptores. Haec vero, quam sit non modo malitiosa calumnia, sed insignis quoque impudentia, ipse confessionem nostram legendo, pro tua prudentia iudicare poteris. Nonnihil tamen hic etiam dicendum est, quod tibi ad lectionem ipsam viam sternat. Paulus (Rom. 12), cum ad fidei analogiam omnem prophetiam for-

matam esse voluit, certissimam amussim posuit, qua probari scripturae interpretatio debeat. Ad hanc itaque fidei regulam si nostra exigantur, in manibus est victoria. Quid enim melius atque aptius fidei convenit, quam agnoscere nos omni virtute nudos, ut a Deo vestiamur, omni bono vacuos, ut ab ipso impleamur, nos peccati servos, ut ab ipso liberemur, nos caecos, ut ab ipso illuminemur, [13] nos claudos, ut ab ipso dirigamur, nos debiles, ut ab ipso sustentemur, nobis omnem gloriandi materiam detrahere, ut solus ipse glorificetur et nos in ipso gloriemur? Haec atque id genus reliqua cum a nobis dicuntur, interpellant illi quiritanturque, hoc modo subverti caecum nescio quod lumen naturae, fictas praeparationes, liberum arbitrium, merita, quia ferre non possunt, integram omnis boni, virtutis, iustitiae, sapientiae laudem ac gloriam apud Deum residere. At non legimus (Ier. 2) reprehensos, qui nimium e fonte aquae vivae hauserint, contra graviter obiurgantur, qui foderunt sibi puteos, puteos contritos et qui continere aquam non valent. Rursum, quid fidei convenientius, quam Deum sibi polliceri propitium patrem, ubi Christus frater ac propitiator agnoscitur; quam omnia laeta ac prospera secure ab eo exspectare, cuius inenarrabilis erga nos dilectio eo progressa est, ut proprio filio non pepercerit, quin pro nobis ipsum traderet; quam in certa exspectatione salutis et vitae aeternae acquiescere, ubi Christus a patre datus cogitatur, in quo tales thesauri sunt absconditi?

Hic nobis manum iniiciunt, et illam fiducia certitudinem, arrogantia et praesumptione non carere clamant. At, ut nihil de nobis, ita omnia de Deo praesumenda sunt, nec alia ratione vana gloria spoliatur, nisi ut in Domino gloriemur. Quid ultra? percurrere, Fortissime Rex, omnes causae nostrae partes, et quovis sceleratorum hominum genere nequiores nos existima, nisi plane comperias in hoc nos laborare et probris affici, quia spem reponimus in Deo vivo, quia hanc credimus esse vitam aeternam: nosse unum verum deum, et quem ille misit Iesum Christum. Propter hanc spem (1 Tim. 4) alii nostrum vinculis constringuntur, alii virgis caeduntur, alii in ludibrium circumducuntur, alii proscribuntur, alii saevissime torquentur, alii fuga elabuntur, omnes rerum angustia premimur, diris execrationibus devovemur, maledictis lacramur, indignissimis modis tractamur. Intuere iam in adversarios nostros (de ordine sacrificorum loquor, quorum nutu et arbitrio alii nobiscum inimicitias exercent) et mecum paulisper reputa, quo studio ferantur. Veram religionem, [14] [14] quae scripturis tradita est, quaeque inter omnes constare

debuerat, facile et sibi et aliis ignorare, negligere, despiciere permittunt, parumque referre putant, quid quisque de Deo et Christo teneat, vel non teneat, modo, implicita fide, suam mentem ecclesiae iudicio submittat. Nec valde afficiuntur, si Dei gloriam manifestis blasphemiiis pollui contingat. Cur tanta saevitia et acerbitate pro missa, purgatorio, peregrinationibus, et id genus nugis belligerantur, ut sine eorum explicitissima, ut ita dicam, fide salvam fore pietatem negent, cum tamen nihil eorum a verbo Dei esse probent. Cur, nisi quia illis Deus venter est, culina religio, quibus sublatis, non modo Christianos, sed ne homines quidem futuros se credunt? Tametsi enim alii splendide se ingurgitant, alii tenuibus crustulis victitant, omnes tamen ex eadem vivunt olla, quae sine illis fomentis non frigeret modo, sed penitus congelaret. Ideo, ut quisque eorum pro ventre est maxime sollicitus, ita pro sua fide bellator acerrimus. Denique huc ad unum omnes incumbunt, vel ut regnum incolume, vel ut ventrem confertum retineant. Nemo vel minimam sinceri zeli dat significationem.

Nec sic tamen desinunt doctrinam nostram incessere, et quibus possunt nominibus criminari et infamare, quo vel invisam, vel suspectam reddant. Novam appellant et nuper natam, dubiam esse et incertam cavillantur; rogant, quibus confirmata sit miraculis; quaerunt, an sit aequum, ut contra tot sanctorum patrum consensum, et vetustissimam consuetudinem, obtineat; urgent, ut schismaticam esse fateamur, quae contra Ecclesiam praelium moveat; vel Ecclesiam multis saeculis intermortuam fuisse, quibus nihil tale auditum fuit; postremo, nihil opus esse, aiunt, multis argumentis, qualis enim sit, iudicari, a fructibus posse: utpote, quae tantum sectarum acervum, tot seditionum turbas, tantam vitiorum licentiam pepererit. Scilicet perquam illis facile est, apud credulam imperitamque multitudinem, desertae causae insultare. Verum, si nobis quoque essent dicendi vices, deferveret profecto haec acrimonia, qua sic in nos plenis buccis despumant. Principio, novam quod appellant, Deo sunt vehementer iniurii, [15] cuius sacrum verbum novitatis insimulari non merebatur. Illis quidem novam esse minime dubito, quibus et Christus novus est, et Evangelium novum. Sed qui illam Pauli concionem (Rom. 4) veterem esse noverunt: Iesum Christum mortuum propter peccata nostra, resurrexisse propter iustificationem nostram, nihil apud nos deprehendent novum. Quod diu incognita sepultaque latuit, humanae impietatis crimen est; nunc cum Dei benignitate nobis reddi-

tur, saltem postliminii iure suam antiquitatem recipere debebat. Ex eodem ignorantiae fonte pro dubia incertaque ipsam habent. Hoc profecto est, quod Dominus per prophetam suum conqueritur (Ies. 1): bovem cognovisse possessorem suum, et asinum praesepe dominorum suorum, se non agnoscere a populo suo. Verum utut in eius incertitudinem ludant, si sua illis proprio sanguine vitaeque dispendio obsignanda esset, liceret spectare, quanti ab illis fiat. Longe alia nostra fiducia est, quae nec mortis terrores, nec Dei tribunal formidat.

Quod miracula a nobis postulant, improbe faciunt. Non enim recens aliquod evangelium cudimus, sed illud ipsum retinemus, cuius confirmandae veritati serviunt omnia, quae unquam et Christus, et apostoli ediderunt, miracula. At id prae nobis habent singulare, quod assiduis in hunc usque diem miraculis fidem suam confirmare possunt. Imo potius, allegant miracula quae animum alioqui bene compositum labefactare queant: adeo aut frivola sunt et ridicula, aut vana et mendacia. Nec tamen, etiamsi valde prodigiosa essent, contra Dei veritatem ullius momenti esse oportebat, quando et nomen Dei sanctificari ubique et semper convenit, sive portentis sive naturali rerum ordine. Et meminisse nos decet, sua esse satanae miracula, quae, tametsi praestigiae sunt magis quam verae virtutes, sunt tamen eiusmodi quae imprudentes et imperitos deludant. Magi et incantatores miraculis semper claruerunt, idololatriam stupenda miracula aluerunt, quae tamen nec magorum, nec idololatrarum superstitionem nobis approbant. Atque hoc olim ariete vulgi simplicitatem concutiebant Donatistae, quod miraculis pollerent. Idem ergo nunc nostris adversariis respondemus [16], quod tunc Donatistis Augustinus¹: Dominum contra istos mirabiliarios cautos nos fecisse, cum praedixit (Matth. 24): venturos pseudo-prophetas, qui signis ingentibus et prodigiis in errorem electos (si fieri posset) inducant, et Paulus (2 Thess. 2) admonuit Antichristi regnum futurum cum omni potentia, et signis et prodigiis mendacibus. At haec, inquit, miracula non ab idolis, non a maleficis, non a pseudoprophetis, sed a sanctis fiunt, quasi vero non noverimus hanc esse satanae artem, transfigurare se in angelum lucis. Olim Aegyptii sepultum apud se Ieremiam, sacrificiis aliisque divinis honoribus persecuti sunt. Nonne sancto Dei propheta ad idololatriam abutebantur et tamen tali sepulcri veneratione consequencebantur, ut curarentur a tactu serpentum? Quid dicemus, nisi

¹ Augustinus, In Joh. tractatus 13, 17 M. 35, 1501.

fuisse hanc semperque fore iustissimam Dei vindictam, iis qui dilectionem veritatis non receperunt, mittere efficaciam illusionis, ut credant mendacio (2 Thess. 2). Miracula ergo nobis minime desunt, eaque certa, nec cavillis obnoxia. Quae autem illi pro se obtundunt, merae sunt satanae illusiones, quando a vero Dei sui cultu ad vanitatem populum abducunt.

Praeterea calumniose nobis Patres opponunt (antiquos et melioris adhuc saeculi scriptores intelligo) ac si eos haberent suae impietatis suffragatores, quorum autoritate si dirimendum certamen esset, melior victoriae pars ad nos inclinaret. Verum cum multa praeclare ac sapienter ab illis Patribus scripta sint, in quibusdam vero iis acciderit, quod hominibus solet, isti pii scilicet filii, qua sunt et ingenii et iudicii et animi dexteritate, eorum tantum lapsus et errores adorant; quae bene dicta sunt, vel non observant, vel dissimulant, vel corrumpunt, ut dicas prorsus illis curae fuisse, in auro legere stercora. Tum improbis clamoribus nos obruunt, ceu Patrum contemptores et adversarios. Nos vero adeo illos non contemnimus, ut si id praesentis instituti esset, nullo negotio mihi liceat meliorem eorum partem, quae hodie a nobis dicuntur, ipsorum suffragiis comprobare. Sic tamen in eorum scriptis versamur, ut semper meminerimus omnia nostra esse, 17] quae nobis serviant, non dominantur, nos autem unius [17] Christi (1 Cor. 3) cui per omnia sine exceptione parendum sit. Hunc delectum qui non tenet, nihil in religione constitutum habebit, quando multa ignorarunt sancti illi viri, saepe inter se conflictantur, interdum etiam secum pugnant. Non sine causa, inquit, a Solomone (Prov. 22) admonemur, ne transgrediamur antiquos terminos, quos posuerunt patres nostri. At non eadem est regula in agrorum limitibus et obedientia fidei, quam sic comparatam esse oportet, ut obliviscatur populum suum, et domum patris sui (Psal. 45). Quod si tantopere gestiunt ἀλληγοῦν, cur non apostolos potius quam alios quosvis Patres interpretantur, a quibus praescriptos terminos nefas sit revellere? Sic enim interpretatus est Hieronymus, cuius verba in suos canones retulerunt.

Quod si eorum, quos intelligunt, fixos esse volunt terminos, cur ipsi quoties libet adeo licenter transgrediuntur? Ex Patribus erant, quorum alter (Acatius, in Tripart. historia.)² dixit: Deum nostrum non edere neque bibere, itaque non habere opus calicibus neque discis; alter (Ambrosius lib. 1. de

² Cassiodorus, Historia tripartita lib. XI c. 16 M. 69, 1198.

officiis.)³: sacra aurum non quaerere neque auro placere, quae auro non emuntur. Transgrediuntur ergo limitem, cum in sacris suis tantopere auro, argento, ebore, marmore, lapillis, sericis delectantur, nec rite Deum coli putant, nisi omnia luxu diffuant. Pater erat (Spiridion Tripert. hist. lib. 1. c. 10)⁴ qui dixit: ideo se libere carnes edere, quo die caeteri abstinebant, quia Christianus esset. Itaque fines transiliunt, cum diris animam devovent, quae per quadragesimam carnem gustaverit. Patres erant (Tripert. hist. lib. 5. c. 1)⁵ quorum unus dixit: monachum, qui manibus suis non labore, violento iudicari aequalem; alter (Augustinus: de operib. monachor.)⁶: non licere monachis ex alieno vivere etiamsi assidui sint in contemplationibus, in orationibus, in studiis. Et hunc limitem transgressi sunt, cum otiosos monachorum ventres in lustris et fornicibus collocarunt, qui aliena substantia saturarentur. Pater erat (Epiphanius, in epistola ab Hieronymo versa)⁷, qui dixit: horrendam esse abominationem, videre imaginem in Christianorum templis. Plurimum abest quin se intra hos fines contineant, quando non relinquunt [18] angulum imaginibus vacuum. Alius Pater (Ambrosius libro de Abraham)⁸ consuluit, ut officio humanitatis erga mortuos in sepultura defuncti, sineremus eos quiescere. Hos limites per-rumpunt, cum perpetuam mortuorum sollicitudinem incutiunt. Ex Patribus erat (Autor operis imperfecti in Matthaeum. Homil. 11. est inter opera Chrysost.)⁹, qui negavit in sacramento coenae esse verum corpus, sed mysterium duntaxat corporis, sic enim ad verbum loquitur; igitur modum praetereunt, cum faciunt reale et substantiale. Patres erant, quorum unus (Gelasius can. comperimus, de consecrat. dist. 2)¹⁰ ab usu sacrae Christi coenae in totum submovendos decrevit, qui alterius speciei participatione contenti, ab altera abstinebant; alter (Cyprianus, epist. 2. lib. 1.)¹¹ de

³ Ambrosius, De officiis ministrorum lib. II. c. 28, 158 M. 16, 140.

⁴ Cass., Hist. trip. I. 10 M. 69, 894 sq.

⁵ Cass., Hist. trip. VIII. 1 M. 69, 1103 sq.

⁶ Aug., De opere monachorum cap. 17 et 23 M. 40, 564. 569. — C. S. E. 41, 564. 572.

⁷ Epiphanius, Epistola ad Joann. Jerosolym., quae sola exstat in versione Hieronymi: Hier. ep. 51, 9 M. 22, 526. — C. S. E. 54, 411.

⁸ Ambrosius, De Abraham lib. I c. 9, 80 M. 14, 450. — C. S. E. 32. I, 553.

⁹ Op. imperf. in Matth. hom. 11 inter opp. Chrysost. ed. Paris. 1835 Tom. VI. 796.

¹⁰ Decretum Gratiani III. De consecratione. Dist. II can. 12 M. 187, 1736.

¹¹ Cyprianus, Ep. 63 (ad Caecilium). M. 4, 372 sq.

lapis¹²) fortiter pugnat, non denegandum populo Christiano Domini sui sanguinem, pro cuius confessione sanguinem suum effundere iubetur. Hos terminos sustulerunt, cum inviolabili lege id ipsum iusserunt, quod ille excommunicatione puniebat, hic valida ratione improbabat. Pater erat (Augustinus, lib. 1. de gratia Novi Test. c. ult.)¹³, qui temeritatem esse asseruit, de re obscura in utramvis partem definire, sine claris atque evidentibus scripturae testimoniis. Hunc terminum obliiti sunt, cum tot constitutiones, tot canones, tot magistrales determinationes, sine ullo Dei verbo statuerunt. Pater erat (Apollonius de quo Ecclesiast. hist. lib. 5. c. 18.)¹⁴ qui Montano inter alias haereses exprobravit, quod primus ieiuniorum leges imposuisset. Hunc quoque terminum longe excesserunt, cum ieiunia strictissimis legibus sanxerunt. Pater erat (Paphnutius Tripert. hist. lib. 2. c. 14.)¹⁵, qui negavit ecclesiae ministris interdicens coniugium et castitatem pronunciavit cum propria uxore concubitum, et Patres, qui eius auctoritati assenserunt. His finibus egressi sunt, cum suis sacrificiis coelibatum indixerunt. Pater erat (Cyprianus, Ep. 3. lib. 2.)¹⁶, qui censuit unum Christum audiendum esse, de quo dictum sit: ipsum audite, nec respiciendum, quid alii ante nos aut dixerint, aut fecerint, sed quid, qui primus omnium est, Christus, praeceperit. Hunc finem neque ipsi [19] sibi praestituunt, neque aliis praestitutum [19] habere permittunt, dum alios et sibi et aliis magistros quam Christum praeficiunt. Patres omnes uno pectore execrati sunt, et uno ore detestati sanctum Dei verbum sophistarum argutiis contaminari, et dialecticorum rixis implicari. An isti iis limitibus se continent, dum nihil aliud in tota vita agunt, quam infinitis contentionibus et plus quam sophisticis iurgiis scripturae simplicitatem involvere et impedire, ut si nunc Patres suscitentur, et huius modi iurgandi artem audiant (quam speculativam theologiam appellant) nihil minus credant, quam de Deo haberi disputationem? Verum quam late sese oratio nostra effunderet, si recensere vellem quam petulanter isti Patrum iugum (quorum observantes filii videri volunt)

¹² Cyprianus, De lapsis cap. 22 et 25. M. 4, 483 sq.

¹³ In libro „De gratia Novi Testamenti“, nunc epistola 140, cap. ultimo non exstat. cf. Aug. De peccatorum meritis et remissione et de Baptismo parvulorum lib. II. cp. 36 M. 44, 186. — C. S. E. 60, 128.

¹⁴ Eusebius, Histor. Eccles. V, 18 ed. Ed. Schwartz pg. 203. — G. C. S. 9. I, 472.

¹⁵ Cassiodorus. Hist. trip. II. 14 M. 69, 933.

¹⁶ Cyprianus, Ep. 63, 14 (ad Caecilium). M. 4, 383.

excutiant, menses profecto atque anni me deficerent. Et adeo perdita sunt, deplorataque impudentia, ut nos castigare ausint, quod terminos antiquos transgrediamur.

Iam vero quod nos ad consuetudinem vocant, nihil efficiunt. Iniustissime enim nobiscum ageretur, si consuetudini cedendum esset. Equidem, si recta essent hominum iudicia, consuetudo a bonis petenda erat. Verum longe aliter saepiuscule agi contigit. Quod enim a multis fieri conspectum est, consuetudinis ius obtinuit. Atqui vix unquam tam bene habuerunt res humanae, ut pluribus placerent meliora. Ergo ex privatis multorum vitiis, publicus error plerumque factus est, vel potius communis vitiorum consensus, quem nunc boni isti viri pro lege esse volunt. Vident qui oculos habent, non unum mare malorum inundasse, multas sonticas pestes invasisse orbem, omnia in praeceps ruere, ut aut prorsus res humanae deplorandae sint, aut tantis malis iniicienda manus, vel potius vis afferenda (Decret. distinct. 8. c. fin. extra de consuetud.)¹⁷. Et abigitur remedium non alia ratione, nisi quia iam pridem malis assuevimus. Sed locum sane habeat in hominum societate publicus error; in regno tamen Dei sola eius aeterna veritas audienda et spectanda est, cui nulla annorum serie, nulla consuetudine, nulla coniuratione praescribi potest. Sic quondam electos Dei docebat Iesaias (Cap. 8): ne [20] dicerent conspiratio, ad omnia in quibus [20] populus dicebat, conspiratio, hoc est: ne in populi conspirationem et consensum una ipsi conspirarent, neve timorem eius timerent ac formidarent, sed potius ut dominum exercituum sanctificarent et ipse esset timor eorum et pavor eorum. Nunc itaque ut volent, et praeterita saecula, et praesentia exempla nobis obiectent, si dominum exercituum sanctificaverimus, non valde terrebimur. Sive enim in similem impietatem multa saecula consenserint, fortis est, qui ultionem in tertiam et quartam generationem faciat; sive totus simul orbis in eandem nequitiam conspiret, experimento docuit quis sit eorum exitus, qui cum multitudine delinquant, cum universum hominum genus diluvio perdidit, servato Noah (Gen. 7. Hebr. 11) cum modica familia, qui per suam unius fidem totum orbem condemnaret. Denique prava consuetudo non secus ac publica quaedam est pestis, in qua non minus pereunt, qui in turba cadunt.

¹⁷ Decretum Gratiani I Dist. VIII can. 3: Radicitus est evellenda pernicioosa consuetudo. — can. 9: Dei veritatem non hominum consuetudinem sequi oportet. — M. 187, 46. 48.

Dilemmate suo non adeo vehementer nos premunt, ut fateri adigant: vel ecclesiam fuisse aliquamdiu intermortuam, vel nunc cum ecclesia nobis litem esse. Vixit sane Christi ecclesia et vivet, quamdiu Christus regnabit ad dexteram patris, cuius manu sustinetur, cuius praesidio armatur, cuius virtute roboratur. Praestabit enim ille indubie quod semel recepit: se affuturum suis, usque ad consummationem saeculi (Matth. ult.). Adversus eam nulla nunc nobis pugna est, siquidem Deum unum et Christum dominum uno consensu cum omni fidelium populo colimus et adoramus, qualiter semper ab omnibus piis adoratus est. Sed non parum a vero ipsi aberrant, dum ecclesiam non agnoscunt, nisi quam praesenti oculo cernant, et eam iis finibus circumscribere conantur, quibus minime inclusa est. In his cardinibus controversia nostra vertitur: primum, quod ecclesiae formam semper apparere et spectabilem esse contendunt, deinde quod formam ipsam in sede Romanae ecclesiae et praesulum ordine constituunt. Nos contra asserimus: et ecclesiam nulla apparente forma constare posse, nec formam externo illo splendore, quem stulte admirantur, sed longe [21] alia nota contineri, nempe: pura verbi Dei praedicatione et legitima sacramentorum administratione. Fremunt, nisi ecclesia semper digito ostendatur. Sed quam saepe in populo Iudaeorum sic deformari contigit, ut nulla species emineret? Quam putamus formam resplenduisse, cum Elias solum se relictum deploraret (1 Reg. 19)? Quamdiu ab adventu Christi deformis latuit? Quoties ab eo tempore bellis, seditionibus, haeresibus sic oppressa est, ut nulla parte fulgeret? An, si eo tempore vixissent, credidissent ullam esse ecclesiam? Sed audivit Elias, salva esse septem millia virorum, qui non curvaverant genu ante Baal. Nec dubium nobis esse debet, quin semper in terris regnaverit Christus, ex quo coelum ascendit. Notabilem aliquam formam si tum pii oculis requisissent, nonne protinus concidissent animis? Permittamus igitur hoc Domino, ut quando solus ipse novit qui sui sint (2 Tim. 2), interdum etiam ecclesiae suae exteriorem notitiam ab hominum aspectu auferat. Est, fateor, horribilis illa Dei vindicta super terram. Sed si ita meretur hominum impietas, cur divinae iustitiae obsistere nitimur? Sic anteactis saeculis Dominus hominum ingratitude ultus est. Nam quia veritati suae obedire noluerant et lucem suam extinxerant, eos excaecato sensu, et absurdis mendaciis ludi, et altis tenebris immergi passus est, ut nulla verae ecclesiae facies extaret. Interim tamen suos et dispersos et delitescentes in

mediis erroribus et tenebris servavit. Nec mirum. Didicit enim servare et in ipsa confusione Babylonis, et flamma fornacis ardentis.

Quod autem formam ecclesiae nescio qua vana pompa censi volunt, id quam periculosum sit, paucis indicabo magis quam enarrabo, ne orationem in immensum extraham. Papa, inquit, Romanus, qui sedem apostolicam tenet, et episcopi alii ecclesiam repraesentant, et pro ecclesia haberi debent, ideo nec errare possunt. Qui sic? Quia pastores sunt ecclesiae, et consecrati Domino. Et Aaron, caeterique praefecti Israël, pastores erant. Aaron (Exod. 31 et 32) et filii eius, iam sacerdotes designati, erraverunt tamen cum vitulum fabricaverunt. Cui, secundum hanc rationem, ecclesiam non [22] repraesentassent quadringenti illi prophetae qui Ahab mentiebantur (1 Reg. 22)? At ecclesia stabat a partibus [22] Micha, solius quidem et contemptibilis, sed ex cuius ore verum egrediebatur. Nonne et nomen et faciem ecclesiae prae se ferebant prophetae, cum uno impetu adversus Ieremiam insurgerent et minaces iactarent: fieri non posse, ut periret lex a sacerdote, consilium a sapiente, verbum a propheta (Ier. 18)? Adversus totam prophetarum nationem solus Ieremias mittitur, qui a Domino denunciaret: fore ut lex pereat a sacerdote, consilium a sapiente, verbum a propheta. Nonne talis splendor refulgebat in eo concilio, quod pontifices, scribae, et Pharisei collegerunt, consilia de interficiendo Christo captaturi (Ioan. 11)? Eant nunc et in externa larva haereant, ut Christum et omnes Dei vivi prophetas faciant schismaticos, satanae ministros faciant spiritus sancti organa.

Quod si ex animo loquuntur, respondeant mihi bona fide: ubinam gentium ac locorum ecclesiam residere existiment, ex quo Basiliensis Concilii decreto deiectus et abdicatus est pontificatu Eugenius, subrogato in eius locum Amedaeo? Negare, vel si rumpantur, nequeunt, concilium, quantum ad externos ritus attinet, fuisse legitimum, nec ab uno tantum pontifice sed a duobus indictum. Damnatus est illic Eugenius schismatis, rebellionis, pertinaciae, cum toto Cardinalium et episcoporum grege, qui cum eo Concilii dissolutionem admoliti erant. Postea tamen, principum favore sublevatus, salvum pontificatum recepit. Illa Amedaei electio, generalis et sacrosanctae synodi autoritate rite peracta, in fumum abiit, nisi quod ipse galero cardinalitio, ceu canis latrans iniecta offa, placatus est. Ex illorum haeticorum, rebellium, pertinacium gremio prodiit, quidquid postea Paparum, Cardinalium, episcoporum, abbatum, presbyterorum fuit. Hic

deprehensi haereant necesse est. Utram enim in partem ecclesiae nomen conferent? Negabuntne concilium generale fuisse, cui nihil ad exteriorem maiestatem deerat? Nempe quod duobus diplomatibus solemniter indictum, praesidente Romanae sedis legato consecratum, rerum omnium ordine bene compositum, [23] eadem semper dignitate ad extremum perseveravit. Fatebuntur schismaticum Eugenium cum tota sua cohorte, a qua omnes sanctificati sunt? Aut igitur ecclesiae formam aliter definiant, aut quotquot sunt, habebuntur a nobis schismatici: qui scientes, volentes, ab haereticis ordinati sunt. Quod si nunquam antea compertum fuisset, externis pompis non alligari ecclesiam, ipsi prolixo documento nobis esse possunt, qui sub specioso illo ecclesiae titulo, tamdiu se orbi superciliose venditarunt, cum tamen essent exitiales ecclesiae pestes.

De moribus non loquor, et tragicis illis facinoribus, quibus scatet tota eorum vita, quando Phariseos se esse aiunt, qui sint audiendi, non imitandi: ipsam, ipsam doctrinam, cui id deberi aiunt, quod sunt ecclesia, exitialem animarum carnificinam, facem, ruinam, et excidium ecclesiae esse non obscure cognoscas, si legendis nostris aliquantum otii tui decidas. Postremo non satis candide faciunt, cum invidiose commemorant, quantas turbas, tumultus, contentiones secum traxerit nostrae doctrinae praedicatio et quos nunc in multis fructus ferat. Nam horum malorum culpa indigne in ipsam derivatur, quae in satanae malitiam torqueri debuerat. Est hic divini verbi quidam quasi genius, ut nunquam emergat quieto ac dormiente satana. Haec certissima et imprimis fidelis nota, qua discernitur a mendacibus doctrinis, quae se facile produnt, dum aequis omnium auribus recipiuntur et a mundo plaudente audiuntur. Sic saeculis aliquot, quibus profundis tenebris submersa fuerunt omnia, isti mundi domino homines ludus erant ac iocus, nec secus ac Sardanapalus aliquis in alta pace desidebat ac delitiabatur. Quid enim aliud quam risisset ac lusisset, tranquilla ac pacifica regni possessione? At vero ubi lux e supernis affulgens, tenebras eius aliquantum discussit, ubi fortior ille regnum eius turbavit ac perculit, tum vero solitum suum torporem excutere coepit et arma corripere. Et primum quidem hominum manus concitavit, quibus illucescentem veritatem violenter opprimeret. Per quas ubi nihil profectum est, ad insidias se convertit, dissidia et dogmatum contentiones per Catabaptistas suos, [24] et [24] alia nebulonum portenta excitavit, quibus eam obscuraret et tandem extingueret. Et nunc utraque machina

ipsam tentare perseverat. Si quidem et verum illud semen vi ac manu hominum evellere conatur, et suis zizaniis (quantum in se est) nititur occaecare, ne crescat, et fructum reddat. Id tamen ipsum frustra, si monitorem Dominum audimus, qui et eius artes multo ante nobis aperuit, ne incautos deprehenderet, et contra omnes eius machinas satis firmis praesidiis armavit. Caeterum, in ipsum Dei verbum invidiam conferre, aut seditionum quas improbi et rebelles, aut sectarum, quas impostores contra excitant, quanta est malignitas? Novum tamen exemplum non est. Interrogabatur Elias (1 Reg. 18), an non is esset qui turbabat Israël, Christus seditiosus Iudaeis erat (Luc. 23. Ioan. 19), Apostolis crimen impingebatur commotionis popularis (Act. 24). Quid aliud agunt, qui hodie omnes turbas, tumultus, contentiones, quae in nos ebulliunt, nobis imputant? Talibus autem quid respondendum sit, docuit nos Elias: nos non esse, qui vel errores spargimus, vel tumultus commovemus, sed eos ipsos, qui Dei virtuti oblucantur. Verum ut illud unum ad retundendam eorum temeritatem satis est, ita rursum aliorum imbecillitati occurrendum est, quos talibus offendiculis commoveri, ac perturbatos labascant, ac de gradu deiiciantur, scient eadem expertos esse suo saeculo Apostolos, quae nunc usu nobis veniunt. Erant indocti et instabiles, qui ad suam ipsorum perniciem depravarent, quae a Paulo divinitus scripta erant, ut ait Petrus (2 Petr. ult.). Erant Dei contemptores, qui cum audiebant abundasse peccatum, ut gratia exundaret, statim ingerebant: manebimus in peccato, ut gratia abundet (Rom. 6). Cum audiebant: fideles non esse sub lege, protinus occinebant: peccabimus, quia non sumus sub lege, sed sub gratia (Rom 3). Erant, qui illum mali suasorem arguebant (1 Cor. 1), subintrabant multi pseudoapostoli, qui diruerunt ecclesias, quas ipse aedificaverat (2 Cor. 11. Gal. 1). Quidam per invidiam et contentionem nec sincere Evangelium praedicabant, malignose etiam cogitantes [25] se pressuram suscitare vinculis [25] eius (Phil. 1). Alicubi non multus erat Evangelii profectus. Omnes quae sua erant quaerebant, non quae Iesu Christi. Alii retrorsum abibant, canes ad vomitum, et sues ad volutabrum luti. Plerique libertatem spiritus rapiebant in licentiam carnis (Phil. 2. 2 Petr. 2). Insinuabant sese multi fratres falsi, a quibus deinde piis imminebant pericula. Inter ipsos fratres variae concertationes suscitabantur. Quid hic Apostolis agendum erat? An non vel ad tempus dissimulandum, vel prorsus omittendum istud Evangelium, ac deserendum erat,

quod tot litium videbant esse seminarium, tot periculorum materiam, tot scandalorum occasionem? At in huiusmodi angustiis succurrebat, Christum esse lapidem offensionis et petram scandali, positum in ruinam et resurrectionem multorum, et in signum cui contradiceretur (Ies. 8. Rom. 9. Luc. 2. 1 Petr. 2). Qua fiducia armati, per omnia tumultuum, offensionumque discrimina audacter progrediebantur. Eadem et nos cogitatione sustentari decet, quando hoc Evangelii esse perpetuum testatur Paulus, ut sit odor mortis in mortem iis qui pereunt, odor vitae in vitam iis, qui salvi fiunt (2 Cor. 2).

Sed ad te revertor, o magnanime Rex. Nihil te moveant vanae illae delationes, quibus terrorem tibi iniicere nituntur nostri adversarii: non aliud hoc novo Evangelio (sic enim appellant) captari ac quaeri, nisi seditionum opportunitatem, ac vitiorum omnium impunitatem. Neque enim divisionis Deus autor est, sed pacis, et filius Dei non peccati minister est, qui venit ad dissolvenda opera diaboli (1 Cor. 14. Gal. 2. 1 Ioan. 3). Et nos talium cupiditatum immerito accusamur, quarum ne minimam quidem suspicionem unquam dedimus. Scilicet nos regnorum inversionem meditamur, quorum nulla unquam factiosa vox audita est, et vita semper quieta simplexque cognita fuit, cum sub te viveremus, et qui nunc etiam, domo profugi, tibi tamen regnoque tuo fausta omnia precari non desinimus. Scilicet nos impunitam vitiorum petulantiam aucupamur, quorum in moribus, etsi multa reprehendi possunt, nihil tamen tanta insectatione dignum. Nec tam infeliciter, gratia [26] Dei, in Evangelio profecimus, quin istis obrectatoribus vita nostra castitatis, benignitatis, misericordiae, continentiae, patientiae, modestiae, et virtutis cuiusvis exemplum esse possit. Nos sane Deum sincere timere et colere, res ipsa testatur, quando tum vita, tum morte nostra, nomen eius sanctificari petimus. Et ipsa invidia coacta est, quibusdam nostrum innocentiae et civilis integritatis testimonium dare, in quibus id unum morte plectebatur, quod singulari in laude ponendum erat. Quod si qui sub praetextu Evangelii tumultuantur (quales hactenus aliquos in regno tuo fuisse non compertum est), si qui vitiorum suorum licentiae libertatem gratiae Dei praetexunt (quales permultos novi), sunt leges, et legum poenae, quibus pro meritis graviter coerceantur, modo ne interim Evangelium Dei ob scelestorum hominum nequitiam male audiat. Habes, Rex magnificentissime, satis multis expositam calumniatorum virulentam iniquitatem, ne in eorum delationes ultra modum credula aure propendeas, vereor etiam ne nimis multis.

Quando iam haec praefatio ad iustae paene apologiae modum accedit, qua non defensionem texere, sed duntaxat ad ipsam causae actionem audiendam animum tuum praemollire studui, aversum quidem nunc et alienatum a nobis, addo etiam inflammatum, sed cuius gratiam recolligere nos posse confidimus, si hanc nostram confessionem, quam pro defensione apud tuam maiestatem esse volumus, placidus compositusque semel legeris. Sin vero ita aures tuas occupant malevolorum susurri, ut nullus sit reis pro se dicendi locus, importunae vero illae furiae, te connivente, semper vinculis, flagris, equuleis, sectionibus, incendiis saeviunt, nos quidem velut oves mactationi destinatae, ad extrema quaeque redigemur: sic tamen, ut in patientia nostra possideamus animas nostras (Luc. 21), et manum Domini fortem expectemus, quae indubie tempore aderit, et sese armata exeret, tum ad pauperes ex afflictione eruendos, tum ad vindicandos contemptores. Dominus, Rex Regum, thronum tuum iustitia stabiliat, et solium tuum aequitate, Fortissime ac illustrissime Rex. Basileae, X Calendas Septembres.

CHRISTIANAE RELIGIONIS INSTITUTIO, IO. CALVINO AUTORE.

DE LEGE, QUOD DECALOGI EXPLI- CATIONEM CONTINET.

CAP. I.

[27] [27] Summa fere sacrae doctrinae duabus his partibus constat: Cognitione Dei ac nostri. Haec vero de Deo nobis in praesentia discenda sunt. Primum, ut certa fide constitutum habeamus, ipsum infinitam esse sapientiam, iustitiam, bonitatem, misericordiam, veritatem, virtutem ac vitam: ut nulla sit prorsus alia sapientia, iustitia, bonitas, misericordia, veritas, virtus et vita (Bar. 3. Iac. 1). Et quidquid earum rerum ubivis spectatur, ab ipso sit (Prov. 16). Deinde, universa quae in coelo sunt et in terra, in eius gloriam creata esse (Psal. 148. Dan. 3). Idque iure illi serviant, eius imperium intueantur, maiestatem eius suspiciant, et parendo velut dominum ac regem agnoscant (Rom. 1). Tertio loco, iustum esse ipsum iudicem, itaque in eos severe vindicaturum, qui ab eius praescriptis deflexerint, qui non per omnia eius voluntati obsequuti fuerint: qui alia cogitaverint, dixerint, ac fecerint, quam quae ad eius gloriam pertinent (Psal. 7. Rom. 2). Quarto, misericordem esse ac mansuetum, et qui miseros ac pauperculos benigne sit accepturus, qui ad eius clementiam confugiant, et in eius fidem se conferant; qui parcere ac condonare paratus sit, si qui veniam ab eo postulent, qui velit succurrere ac opem ferre, si qui eius auxilium implorent, qui servare velit, si qui fiduciam omnem in eo reponant ac defigant (Psal. 103. Ies. 55. Psal. 25 et 85).

Quo in certam nostri notitiam veniamus, hoc prius

habendum est: parentem omnium nostrum Adam esse creatum ad imaginem et similitudinem Dei (Gen. 1), hoc est, sapientia, iustitia, sanctitate praeditum, atque his gratiae donis Deo ita haerentem, [28] ut perpetuo in eo victurus fuerit, si in hac integritate naturae, quam a Deo acceperat, stetisset. Verum ubi in peccatum lapsus est (Gen. 3), haec imago et similitudo Dei inducta et oblitterata est, hoc est, omnia divinae gratiae bona perdidit, quibus in viam vitae deduci poterat. Praeterea longe a Deo divisus est, et prorsus alienus factus. Unde consecrarium est, omni sapientia, iustitia, virtute, vita exutum et spoliatum, quas nisi in Deo haberi non posse, iam ante dictum est. Quare nihil illi reliquum fuit nisi ignorantia, iniquitas, impotentia, mors, et iudicium (Rom. 5): hi nempe sunt fructus peccati. Quae calamitas non in ipsum tantum cecidit, sed in nos quoque defluxit, qui semen eius sumus ac posteritas. Ergo, quicumque ex Adam nascimur, omnes Dei ignorantes sumus et expertes, perversi, corrupti, omnisque boni inopes. Cor vero praesertim in omne malum proclive, pravisque cupiditatibus refertum, hisque addictum et adversus Deum contumax (Ier. 17). Quod si quidpiam boni interdum in speciem ostentamus, interior tamen ille animi affectus in suis sordibus ac obliqua perversitate manet. Quod ipsum primum, vel potius pro omnibus est in iudicio Dei, qui non secundum faciem iudicat, nec magni externum splendorem aestimat, sed cordis secreta intuetur (1 Sam. 16. Ier. 17). Itaque quantumvis splendidam sanctimoniae faciem ex se habeat homo, non aliud est quam hypocrisis et coram Deo etiam abominatio, cum animi cogitationes pravae semper et corruptae subsint.

Quamquam etiam sic nati sumus, ut non sit in nobis situm quidquam agere quod Deo acceptum esse possit, nec sit in nostra virtute positum illi gratificari, non tamen desinimus id ipsum debere quod praestare non possumus, quando enim Dei creaturae sumus, eius honori et gloriae servire debebamus, ac eius mandatis morem gerere. Nec praetendere excusationem licet, quod facultas desit et velut exhausti [29] debitores solvendo non simus. Culpa enim nostra est et peccati nostri quod nos vinctos tenet, ne quid bene aut velimus agere aut possimus (Ioan. 8. Rom. 7). Porro, cum Deus sit iustus scelerum vindex, agnoscamus nos oportet maledictioni obnoxios esse mortisque aeternae iudicium mereri. Siquidem nemo est nostrum, qui aut velit ea quae sunt officii sui facere, aut possit.

Qua ratione scriptura nos vocat omnes filios irae Dei, ac

pronuntiat nos omnes in mortem ac perditionem ire praecipites (Eph. 2. Rom. 3). Nihil ergo homini superest cur in se ipso suam iustitiam, virtutem, vitam, ac salutem quaerat, quae omnia non nisi in uno Deo sunt, a quo homo dissitus ac divisus peccato suo (Hos. 13), apud se non nisi infelicitatem, imbecillitatem, iniquitatem, mortem, et ipsos denique inferos reperiet. Horum ne ignorantes homines essent, legem in omnium cordibus Dominus inscripsit et quasi impressit (Rom. 2). Haec vero non aliud est quam conscientia, quae nobis intus testis sit eorum quae Deo debemus, nobisque quid bonum sit, quid malum proponat, atque ita nos accuset reosque teneat, dum nobis ipsi conscii sumus, non esse, ut decuit, officio nostro defunctos. Quoniam autem homo adhuc arrogantia et ambitione sic turgidus et sui amore excaecatus est, ut se perspicere non possit et velut in se descendere, quo se deicere et submittere discat suamque miseriam fateri, Dominus legem nobis scriptam posuit, qua edoceamur de perfecta iustitia, quae et qualis illa sit et quibus numeris absolvatur: nempe si in Deo penitus defixi sumus, nec alio quam in ipsum intendimus et collineamus quidquid cogitamus, optamus, agimus aut loquimur. Quae iustitiae doctrina liquide nobis ostendit, quam procul absimus a recta via. Huc etiam spectant promissiones omnes ac maledictiones, in ipsa lege nobis propositae. Illic enim pollicetur Dominus, si quis perfecte exacteque opere impleverit quidquid praecipit, mercedem se redditurum salutis aeternae (Lev. 18). Quo scilicet nobis indicat, eam, quae in lege docetur, vitae perfectionem vere esse iustitiam, sic apud se haberi dignamque tali mercede fore, si qua reperiri inter homines posset. Rursum maledictionem in omnes edicit, iudiciumque denunciat aeternae mortis, qui non plene ac sine ulla exceptione omnem legis iustitiam servaverint (Deut. 27. Gal. 3). Qua certe poena omnes qui unquam fuerunt, sunt, vel futuri sunt homines, obstringit. Inter quos nullus ostendi potest non legis transgressor. Quamobrem lex, dum nos voluntatem Dei edocet, cui implendae obstricti et tanquam obaerati sumus, dumque ostendit quam nihil eorum quae a Deo praeciuntur exacte efficiamus (Rom. 3 et 7), plane est nobis speculum, in quo peccatum et maledictionem nostram cernere ac contemplari liceat, quemadmodum in speculo sordes [30] et maculas oris nostri vulgo intuemur. Proprieque haec ipsa scripta lex, testimonium est duntaxat legis naturalis, quod memoriam nostram saepius excitet, et inculcet ea quae, docente intus lege naturali, non satis didiceramus. Nunc intelligere promp-

tum est, quid ex lege discendum sit: nempe Deum creatorem esse, dominum ac patrem nostrum; hac ratione deberi illi a nobis gloriam, honorem, amorem; iam cum nemo ex nobis partibus suis defungatur, omnes nos maledictione, iudicio, morte demum aeterna dignos esse; quaerendam igitur aliam salutis viam, quam per operum nostrorum iustitiam. Ea est peccatorum remissio. Deinde, cum non sit nostrae virtutis aut facultatis exsolvere quod legi debemus, de nobis desperandum esse ac aliunde opem poscendam et expectandam. Postquam in hanc humilitatem ac submissionem descendimus, tum nobis Dominus affulget, seque facilem, clementem, mansuetum, indulgentem exhibet, de quo scriptum est: quod superbis resistat, humilibus det gratiam (Iac. 4. 1 Petr. 5). Ac primum, si eius iram cum fiducia deprecamur ac veniam poscimus, eam nobis haud dubie indulget, quidquid peccata nostra merebantur remittit, ac recipit in gratiam.

Deinde, si opem ac manum eius imploramus, certo persuasi, fore ut illius praesidiis instructi omnia possimus, pro bona sua voluntate novum cor (Ez. 36), quo velimus, novamque virtutem, qua valeamus eius mandata exsequi, nobis impertitur. Atque haec quidem omnia nobis largitur propter Iesum Christum Dominum nostrum, qui unus cum patre Deus cum esset (Ioan. 1), carnem nostram induit, quo nobiscum foedus iniret, ac Deo nos proxime adiungeret, quos peccata longo intervallo ab eo distraxerant (Ies. 53). Hic mortis etiam suae merito, iustitiae Dei debita nostra persolvit, iramque eius placavit a maledictione ac iudicio, cui obnoxii eramus, nos redimens, ac peccati poenam in corpore suo perferens, ut ab ea nos solveret (Eph. 2. Col. 1). Hic omnem coelestium benedictionum opulentiam in terras descendens secum attulit, quas in nos larga manu effunderet (Ioan. 1. 7. Rom. 8). Sunt autem dona spiritus sancti: per quem regeneramur, e diaboli potestate et vinculis explicamur, in filios Dei gratuito adoptamur, ad omne opus bonum sanctificamur; per quem etiam, quamdiu in hoc mortali corpore tenemur, emoriuntur in nobis pravae cupiditates, carnis desideria et quidquid naturae nostrae contorta corruptaque perversitas gignit; per quem de die in diem renovamur, ut in novitate vitae ambulemus ac iustitiae vivamus.

Haec omnia nobis a Deo offeruntur ac dantur in Christo Domino nostro, nempe remissio peccatorum gratuita, pax et reconciliatio cum Deo, dona et gratiae spiritus sancti, si certa fide ea amplectimur et accipimus, magna fiducia divinae bonitati innixi, [31] et velut incumbentes, nihilque haesitan- [31]

tes, quin verbum Dei virtus sit et veritas, quod nobis ea omnia pollicetur (Rom. 3. 5). Denique si Christo communicamus, in ipso possidemus coelestes omnes thesauros ac spiritus sancti dona, quae nos in vitam ac salutem deducant. Quod nunquam nisi vera vivaque fide assequimur, dum omne nostrum bonum in ipso esse agnoscimus, nos vero, nisi in ipso, nihil esse, ac pro certo nobiscum statuimus, in ipso nos filios Dei fieri, regnique coelestis haeredes (Ioan. 1. Rom. 8). Rursum qui partem in Christo non habent, quales quales sint, quidquid agant vel moliantur, in exitium tamen ac confusionem, aeternaeque mortis iudicium abeunt, a Deo abiecti, et omni salutis expectatione exclusi (Ioan. 3. 1 Ioan. 5). Et quando haec nostri, nostraeque inopiae et calamitatis cognitio, qua nosmetipsos humiliare ac deiicere coram Deo eiusque misericordiam quaerere docemur (Ier. 31), simul fides ista quae nobis gustum praebet divinae bonitatis ac misericordiae, qua nobiscum in Christo suo agit, non ex nobis sunt, aut in facultate nostra positae: rogandus Deus, ut non simulata poenitentia in illam nostri, et certa fide in hanc suae mansuetudinis notitiam nos adducat, et suavitatis, quam exhibet in Christo suo, ut ipso duce in aeternam beatitudinem perducamur, qui unica est via, qua ad patrem pervenitur (Phil. 1. Ioan. 14. Rom. 5).

Decem legis praecepta in duas tabulas distributa fuerunt (Exod. 32 et 34. Deut. 10), quarum prior quatuor prioribus constat, quibus edocemur de his quae Deo debemus: nempe, ut ipsum solum Deum agnoscamus ac profiteamur, ipsum super omnia, et prae omnibus amemus, honoremus, timeamus, in ipso uno spes omnes atque opes nostras reponamus, ipsius opem semper imploremus. Altera, sex reliqua complectitur, quibus caritas caritatisque officia explicantur, quae proximo propter Deum praestanda sunt. Qua ratione Dominus noster (ut Evangelistae referunt) legem totam summam in duo capita collegit: ut Deum ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligamus, ut proximum amemus sicut nosmetipsos. Verum quanquam universa lex duobus illis capitibus conclusa est, Dominus tamen noster, quo omnem excusationis praetextum tolleret, voluit fusius et explicatius decem praeceptis enarrare, tum quaecunque ad honorem, timorem, amorem sui spectant, tum quae ad amorem pertinent, quem propter se nobis erga proximos nostros mandat. Ante vero quam praecipere incipiat, in hunc modum praefatur (Exod. 20. Deut. 5):

Ego Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti, et de domo servitutis.

His admonens, se Dominum esse qui et ius habeat praeciendi et cui sit parendum. In memoriam [32] praeterea [32] revocans, quam magnifice virtutem suam ac potentiam exeruerit, cum Israeliticum populum e servitio Pharaonis et Aegyptiorum in libertatem asseruit. Quam eandem quotidie exerit, dum electos suos, qui veri sunt Israelitae, e peccatorum servitute, quae sub Aegypti nomine figuratur, eximit, dum extrahit e vinculis diaboli, qui spiritualis est Pharaeo, Aegyptiorum dominus, eorum scilicet, qui in concupiscentiis suis ambulant. Subiicit deinde mandatum primum in hanc formam:

MANDATUM I.

Non habebis Deos alienos coram me.

Quo prohibemur alio avertere fiduciam, quae in eo tota posita esse debet, alio ad opem quaerendam confugere, alio cuiusvis boni et virtutis laudem transferre, quae solius eius esse debet (Ies. 30 et 31. Ier. 2). Quin potius ipsum sic a nobis super omnia timeri et amari oportet, ut solum pro Deo nostro agnoscamus, omnem spem ac fiduciam nostram in ipso defigentes (1 Tim. 1. Deut. 6. 10); cogitantes, quidquid boni nobis accidit ab ipso esse, nihil omnino admittentes, nisi in quo honoretur ac colatur (1 Cor. 10). Nec solum hoc agendum est, ut lingua et corporis gestu, omnique exteriori significatione non alium esse nobis Deum declaremus, verum ut etiam mente, toto corde, toto studio tales nos praestemus. Non enim verba modo nostra externaque opera coram ipso sunt, verum penitissimi cordis recessus, ac intimae cogitationes animi, melius atque certius ipsi patent, quam nobis ipsis (1 Par. 28).

MANDATUM II.

Non facies tibi sculptile, neque similitudinem aliquam eorum quae sunt in coelo sursum, vel in terra deorsum, vel in aquis quae sub terra sunt, non adorabis ea neque coles.

Quo significatur, cultum omnem atque adorationem deberi uni Deo. Qui cum sit incomprehensibilis, incorporeus,

invisibilis, sicque omnia contineat, ut nullo loco concludi possit; ne somniemus figura aliqua exprimi posse, aut quovis simulacro repraesentari, nec idolum, quasi Dei similitudo esset, veneremur; quin potius adoremus Deum, qui spiritus est, in spiritu et veritate (Deut. 6. 10. 1 Reg. 8. Ioan. 1. 1 Tim. 1. Ioan. 4). Primum ergo mandatum, unum esse Deum tradit, praeter quem nulli alii dii cogitandi aut habendi sint. Istud qualis ipse ille sit, docet, et quo cultus genere honorandus, ne quid illi [33] carnale affingere audeamus, aut ipsum sub nostros sensus subiicere, quasi stolido nostro capite comprehendi possit, aut ulla specie repraesentari. Huc advertant qui execrabilem idololatriam, qua multis antehac saeculis vera religio submersa subversaue fuit, misero praetextu defendere conantur. Imagines, inquit, pro diis non reputantur. Nec tam prorsus incogitantes erant Iudaei, ut non meminissent Deum fuisse cuius manu educti essent ex Aegypto, antequam fabricarent vitulum. Nec ita stupidi fuisse ethnici credendi sunt, ut non intelligerent, Deum aliud esse quam ligna, aut lapides. Mutabant enim pro arbitrio simulacra, eosdem semper Deos animo retinebant, et multa uni Deo dicata erant simulacra, nec tamen tot sibi deos fingeabant, quot simulacra essent. Praeterea nova quotidie consecrabant, nec putabant tamen se novos facere deos. Quid ergo? Omnes idololatrae, sive ex Iudaeis, sive ex gentibus, Deum talem esse persuasum habuerunt, qualem mentis suae vanitas concepisset. Ad hanc vanitatem addita est improbitas: qualem intus finxerant, expresserunt. Mens igitur idolum genuit, manus peperit, nihilominus et Deum aeternum Iudaei, unum verumque coeli ac terrae Dominum, sub talibus simulacris se colere arbitrabantur, et gentes suos, licet falsos, deos, quos tamen in coelo habitare fingerent. Ad haec, non crediderunt Deum sibi adesse, nisi carnaliter se praesentem exhiberet. Ut huic caecae cupiditati obsequerentur, erexerunt signa, in quibus Deum sibi prae oculis carnalibus obversari crederent. Cum vero Deum se in illis intueri arbitrarentur, et ipsum quoque in illis coluerunt. Tandem toti et animis et oculis illic affixi, magis obbrutescere coeperunt, et, quasi aliquid divinitatis inesset, obstupescere et admirari. Hoc qui antehac factum, et nostra etiam memoria fieri negant, impudenter mentiuntur. Cur enim coram illis prosternuntur? Cur sese ad illa, precaturi, tanquam ad aures Dei convertunt? Cur pro illis, tanquam pro aris et focus, ad caedes usque et strages digladiantur, ut facilius latuŕi sint Deum unum sibi eripi, quam sua idola?

Et tamen nondum crassos vulgi errores, qui paene infiniti sunt et omnium fere corda occupant, enumero, tantum indico quod ipsi profitentur, cum se maxime ab idololatria purgare volunt. Non vocamus, inquit, nostros deos. Neque illi, aut Iudaei aut gentiles, vocabant, sed signa duntaxat et deorum simulacra. Et tamen prophetae et omnes scripturae, illis fornicationes cum ligno et lapide exprobrare non desinebant, tantum ob ea, quae quotidie ab his fiunt, qui Christiani haberi volunt, [34] nempe quod Deum in ligno et lapide carnaliter [34] venerabantur (Deut. 32. Ies. 40. Ier. 2. Ezech. 6. Hab. 2).

Ultimum effugium est quod aiunt: esse libros idiotarum. Id ut concedamus (quanquam vanissimum est, cum certo certius sit non in alium usum prostare quam ut adorentur) non tamen video quem fructum afferre possint idiotis imagines, praesertim quibus Deum effigiare volunt, nisi ut faciant anthropomorphitas. Quas vero sanctis statuunt, quid sunt nisi perditissimi luxus et obscoenitatis exemplaria, ad quae si quis se formare vellet, fustuario dignus sit? Equidem lupanaria pudicius et modestius cultas meretrices ostendunt, quam templa eas quas volunt virginum videri imagines. Componant ergo suas imagines vel ad modicum saltem pudorem, ut paulo verecundius mentiantur alicuius sanctitatis libros esse. Sed tum etiam respondebimus: non hanc esse docendi populi Dei rationem, quem longe alia doctrina quam istis naeniis institui voluit Dominus. Verbi sui praedicationem, communem omnibus doctrinam proposuit. Quorsum itaque pertinebat erigi tot cruces ligneas, lapideas, argenteas etiam et aureas, si illud saepe inculcaretur: Christum esse traditum propter delicta nostra, ut in cruce maledictionem nostram sustineret et peccata nostra ablueret? Ex quo uno verbo plus discere poterant, quam ex mille crucibus ligneis aut lapideis. Nam in aureas et argenteas avari mentes et oculos tenacius forte defigunt, quam in ulla Dei verba. Et quos quaeso vocant idiotas? Hos scilicet, quos Dominus theodidactos agnoscit (Ioan. 6). En incomparabile imaginum bonum, quod nulla pensatione resarciri potest. Quo vero significantius declaret quam graviter omnem infidelitatem atque idololatriam excretur, subiicit duobus istis mandatis: Se Dominum esse, Deum nostrum, fortem et aemulatorem, qui visitet iniquitatem patrum in filios in tertiam et quartam generationem in his qui oderunt nomen suum, faciat autem misericordiam in milia, his qui diligunt se, ac praecepta sua

servant. Hoc vero perinde est ac si diceret: se solum esse in quo haerere debeamus, nec consortem ferre posse, vindicem etiam futurum suae maiestatis ac gloriae, si qui eam ad sculptilia aut res alias transferant, neque id semel, sed in patribus, filiis, ac nepotibus, hoc est, quocunque tempore; quemadmodum perpetuo quoque misericordiam ac benignitatem suam iis exhibet, qui se diligunt ac legem suam custodiunt.

MANDATUM III.

Non usurpabis nomen Dei tui in vanum.

[35] Cuius sensus est: siquidem Deum timeri a nobis atque amari oportet, ne sacrosancto eius nomine [35] ulla ratione abutamur, quin ipsum potius pro sua sanctitate super omnia magnificemus, in omni re tum prospera, tum adversa illi gloriam demus, toto animo ipsum requiramus, omnium quae ab eius manu nobis eveniunt gratias ei agentes. In summa, ab omni eius contumelia et blasphemia nos sollicitè contineamus, ne aliter ipsum nominemus, aut secus de eo loquamur, quam sublimem eius maiestatem decet; ne sacrum illud eius nomen in alios usus conferamus, quam in quos ipse conferri voluit, id enim foret profanare ac polluere (Levit. 20. Deut. 18). Ut qui illud necromantiae, incantationibus, diris devotionibus, illicitis exorcismis, aliisque impiis superstitionibus servire faciunt. Quod autem ad sacramenta aut iuramenta pertinet, ne in ullo sanctum hoc nomen falso invocemus, neque enim gravius inhonorari potest aeterna veritas, quam si mendacii testis citetur; ne ullum denique, etiam verum iuramentum temere usurpemus, nisi quod Dei gloria aut fratrum usus necessario postulet. Hac enim excepta causa, quodvis iurisiurandi genus interdictum est, ut nos docent verba Christi, qui hoc legis caput enarrans vult ut omnis sermo noster sit: est, est; non, non, et quod ultra sit, a maligno esse testatur (Matth. 5). Ubi hoc etiam observandum est, prohiberi unumquemque ne ullum iuramentum propria ac privata temeritate usurpet. Id vero iuramentum, quod deferente exigenteque magistratu praestamus, huic mandato minime adversatur, cum alio in loco illis potestatem Deus fecerit deferendi, cum veritatis testimonium pro iudicio exigendum est (Exod. 22. Hebr. 6). Imo publica omnia iuramenta ab hoc interdicto eximuntur, qualia sunt quae Paulus usurpavit, ad dignitatem Evangelii asserendam (Rom. 1 et 9). Non

enim Apostoli privati sunt homines in sua functione, sed publici Dei ministri. Qualia etiam vel in sanciendo foederibus usurpari a principibus possunt, vel a populo, cum in nomen principis sui iurat, et si qua sunt alia, quae non privata cupiditate fiant, sed publico bono. Primum est igitur, ut meminerimus iuramentum non libidinis aut voluptatis sed necessitatis causa permissum. Quemadmodum vero nomen Dei aliter quam dictum est appellare non licet, ad sermonis nostri confirmationem, ita quoties usus est, illud ipsum, non aliud appellandum est. Refert enim eius honoris ac gloriae, ipsum esse et haberi unicum testem veritatis, qui unica est et aeterna veritas (Deut. 6. 10. Ies. 45 et 48). Demum, quo efficacius eximiam nominis sui maiestatem commendaret Dominus, huic mandato adiunxit: Non habiturum se innocentem, qui nomen suum in vanum usurpaverit. Quibus verbis, peculiarem quandam ultionem edicit in huius mandati praevaricatores.

[36]

MANDATUM IIII.

[36]

Recordare diei sabbati, ut sanctifices illum. Sex diebus operaberis et facies cunctum opus tuum, septimo autem die sabbatum est Domini Dei tui. Non facies ullum opus tuum, tu et filius tuus, et filia tua, servus tuus et ancilla tua, iumentum atque peregrinus tuus qui est in portis tuis. Quoniam sex diebus fecit Dominus coelum et terram, mare, et omnia quae in eis sunt, et die septimo quievit. Ideo benedixit illi, et sanctificavit illum.

Pertinet quoque ad pietatem et Dei cultum sabbati observatio, quandoquidem sub prima tabula comprehensa est, et diei sanctificatio nominatur. Quare nihil unquam severius exegit Dominus (Exod. 31. Num. 15), et cum subversam omnem religionem vult apud prophetas significare, polluta ac profanata, violata, non custodita, non sanctificata sua sabbata commemorat (Ier. 17), quasi omisso hoc obsequio, nihil restaret amplius in quo honorari posset. Minime autem ambigendum est quin praeceptum hoc umbratile fuerit, ac

Iudaeis pro caeremoniarum tempore mandatum, ut spiritualement Dei cultum sub externa illis observatione repraesentaret¹⁸. Quare adventu Christi, qui umbrarum lux est et figurarum veritas, abrogatum fuit, ut caeterae mosaicae legis umbrae, quemadmodum evidenter testatur Paulus (Gal. 4. Col. 3). Sed nos, abolita caeremonia et externo ritu, quo sub legis paedagogia Iudaeorum fides exercebatur, veritatem tamen praecepti retinemus, quam Dominus perpetuam, Iudaeisque et nobis communem esse voluit. Ea autem est veritas: quandoquidem timeri a nobis Deum atque amari oportet, ut quietem nostram in ipso agamus. Quod tum fiet, si pravis nostris cupiditatibus nos plane abdicabimus, quae nihil aliud quam conscientiam torquent, conturbant et exagitant (Ies. 35. 58. Hebr. 3 et 4); si ab improbis carnis nostrae operibus cessabimus, hoc est, quae ex concupiscentia nostra, et naturae nostrae nequitia gignuntur, ab omnibus, ut semel dicam, operibus quae ex Dei spiritu non sunt, quamlibet sapientiae humanae speciem prae se ferant. Cuiusmodi opera omnia vere servilia sunt, a quibus cessare lex sabbati iubet, ut Deus in nobis habitet, operetur quod bonum est ac sancti sui spiritus ductu nos regat (Ioan. 14. Ephes. 3. 1 Cor. 3. Rom. 8), cuius regnum, pacem ac tranquillitatem conscientiae confert. Id autem est verum sabbatum, [37] cuius typus ac velut umbra iudaicum illud fuit. Ideoque diei septimo assignatum erat, qui numerus perfectionis significationem habet in scriptura. Qua docemur: sabbatum nobis a Deo perpetuum mandari et quod nullo termino finiatur, deinde, nunquam fore ut plene et ad iustum modum sanctificetur usque ad septimum diem (Hebr. 4). Ille vero dies septimus ultimus est et aeternus, in quem licet pro parte ingressi simus, quicumque sumus fideles, nondum tamen plene pervenimus. Nunc enim, per fidem, nostram in Deo quietem inchoavimus, in qua etiam quotidie progressus facimus, ut tunc tandem perficiatur, cum implebitur illud Iesaeae (Ies. 66), quo ecclesiae Dei promittitur sabbatum ex sabbato, nempe, cum erit Deus omnia in omnibus (1 Cor. 15). Id et Dominus nobis in creatione mundi ostendit, quam sex diebus absolvit, septimo, quievit ab omni opere, ut eius exemplo ab operibus quoque nostris cessantes, requiem in ipso nostram quaeramus, et ad hoc septimi diei sabbatum assidue aspiremus.

Quod attinet ad diem dominicum quem nunc observamus,

¹⁸ cf. Augustinus, Ep. LV cp. 12 (ad Inquisitiones Ianuarii lib II) M. 33, 214. — C. S. E. 34, 192.

non est ideo institutus ut prae caeteris illum sanctificemus, id est, sanctiorem aestimemus. Haec enim solius Dei praerogativa est, qui dies omnes ex aequo honoravit (Gal. 4). Verum, ut ad preces et laudes Dei, ad audiendum verbum, ad sacramentorum usum, ecclesia eo die conveniat (Col. 3). In quae officia quo melius studium omne vacui conferamus, cessatur a mechanicis et manuariis operibus ac avocamentis omnibus, quae ad huius vitae rationem pertinent. Eiusdem rationis sunt et solemnes alii dies, quibus mysteria salutis nostrae memoria repetuntur. Quod si verbum illud toto animo, ut decet, imbibimus ac per ipsum mortificamus hominis veteris opera, non diebus duntaxat festis, sed omni die continenter sabbatum sanctificamus et, quod hic iubemur, celebrare incipimus sabbatum ex sabbato. In summa: non religione aliqua discernimus inter diem et diem, sed communis politiae causa. Quosdam enim dies praescriptos habemus, non quibus simpliciter feriemur, quasi nostra cessatione colatur aut delectetur Deus, sed quia aliquo die ecclesiam convenire oportet. Diem autem certum ac statum esse refert, ut omnia secundum ordinem et citra tumultum fiant (1 Cor. 14). Ita evanescunt nugae sophistarum, qui iudaica opinione orbem imbuerunt: abrogatum esse quod caeremoniale erat in hoc mandato (id autem vocant, sua lingua, diei septimae taxationem) remanere autem quod morale est, nempe unius diei observationem in hebdomade. Atqui id nihil aliud est, quam in Iudaeorum contumeliam diem mutare, diei observationem retinere. Et sane videmus quid tali doctrina profecerint. Qui enim eorum constitutionibus haerent, crassa carnalique sabbatismi superstitione Iudaeos ter superant. Ut non minus hodie ipsis conveniant [38] obiurgationes, quae apud Iesaiam leguntur (Ies. 1 et 58), quam iis, quos sua aetate propheta increpabat.

Aliud in sabbatismo spectandum officium Iudaeis erat, non illud ad religionem pertinens, sed ad conservandam inter homines aequitatem, quae vult interdum servorum et animalium operas remitti, ne inhumani exactores assidue instando ultra iustum modum ipsos premant. Quanquam haec, ut arbitror, magis instituti utilitas a Mose indicabatur (Exod. 23. Deut. 5), quam instituendi causa. Huius aequitatis ratio a nobis hodie quoque habenda est, non servili quadam necessitate, sed prout caritas dictaverit. En quatuor prima praecepta, quae praescribunt quales nos erga Deum gerere debeamus, quibus prima tabula clauditur.

Quod autem, praeter vulgarem et fere ubique usitatam

formam quatuor praecepta sub prima tabula includo, id non aut nulla, aut levi etiam ratione factum est. Nam qui aliter partiuntur, secundum mandatum quod recitavimus, numero expungunt, quod indubie mandati loco distincte a Domino positum est; decimum vero de non concupiscendis proximis rebus, inepte in duo concerpunt quod unum et idem est. Ad haec talem partiendi rationem puriore saeculo incognitam fuisse, intelligi ex eo potest, quod Origenes hanc nostram sine controversia posuit. (Orig. in Exod.)¹⁹ Augustini quidem tempore iam illa inventa erat: sed non ab omnibus probabatur. Ipsi certe Augustino (Aug. lib. 2 quaest. vet. Testament.)²⁰ ob nimium levem causam arrisit, quod in numero trinario (si tribus praeceptis conficiatur prima tabula) magis eluceat mysterium trinitatis, in caeteris nostra magis ei placebat. (Nobiscum sensit autor operis imperfecti in Matthaeum.)²¹ Nec dubitaverim diaboli fraude id factum, ut sensim ex hominum animis mandatum illud elaberetur, quo tam caute idololatria prohibetur. Hoc obiter perstringendum fuit, ne quis ceu novam et nuper excogitatam, nostram partitionem aut miretur, aut rideat. Superest secunda tabula.

MANDATUM V.

Honora patrem et matrem.

Hoc est, quandoquidem timeri a nobis Deum atque amari oportet: ne parentes vel negligamus, vel ulla in re offendamus, verum his multum deferamus, eos revereamur et colamus, iis sub Domini voluntate obediamus, iis commodare ac gratificari studeamus, quibuscunque in rebus illis usui esse poterit
 39] nostra opera (Eph. 6. Matth. 15). Additur benedictio: [39] Victuros diu super terram, qui parentes eo quo debent honore prosequuti fuerint, velut singularis cuiusdam commendationis vice, quae declaret quam grata sit Deo huius mandati observatio, et torporem nostrum excitet et exhortetur; simul ut ingrati filii, qui mutuum parentibus vicem ac gratiam referre neglexerint, certissimam maledictionem expectent.

¹⁹ Origenes, In Exodum homiliae. Hom. VIII, 3. — G. C. S. 29, 221.

²⁰ Quaestiones veteris et novi Testamenti, (quorum auctor vocatur Ambrosiaster) cap. VII M. 35. 2221. Atque vero hic auctor cum Calvino consentit. Invenies autem in epistola LV. Augustini nuper memorata sententiam a Calvino repugnatam. Aug. Ep. LV cp. 11 M. 33, 213. — C. S. E. 34, 190.

²¹ Op. imp. in Matth. inter opp. Chrysost. ed. Paris. tom. VI.

MANDATUM VI.

Non occides.

Hoc est: quandoquidem timeri Deum a nobis atque amari oportet, ne quem ullo genere offensionis laedamus, ne cui iniurii simus, ne quem lacesamus, ne cui vim afferamus; quin potius, si quis est in nobis timor atque amor Dei, omnibus, amicis, inimicis, benevolentiam exhibeamus, utrisque placere studeamus, utrisque, si quo in discrimine sunt, auxiliarem manum afferamus, utrisque benefici esse, quantum possumus, contendamus (Matth. 5).

MANDATUM VII.

Non fornicaberis.

Huc pertinet ut, quoniam timeri a nobis atque amari Deum oportet, caste ac continenter in omni vita nostra omnia componamus, loquamur, agamus, et quando virginitas singulare est donum Dei, videant singuli quid sibi datum sit (Matth. 5. Eph. 5. 1 Cor. 6. Matth. 19. 1 Cor. 7). Nam qui hoc verbum non capiunt, remedium habent carnis suae impuritati, oblatum sibi a Domino; eo nisi utantur, cum Deo pugnant ac eius ordinationi resistunt. Neque dicant (ut multi hodie dicunt): se Dei auxilio adiutos omnia posse. Dei enim auxilium non nisi iis adest, qui in viis suis ambulant (Psal. 91), hoc est in sua vocatione, a qua se isti contra Dei voluntatem subducere conantur. In hac pervicacia ne Deum auxiliatorem expectent, sed meminerint potius eius quod dictum est: Dominum Deum tuum non tentabis (Deut. 6. Matth. 4). Hoc vero Deum tentare est, contra naturam, quae ab eo nobis indita est, niti ac praesentia eius dona spernere. Quod isti non modo faciunt, sed matrimonium etiam, quod Deus instituere dignatus est, quod in omnibus honorabile pronuntiavit, quod Christus Dominus noster sua praesentia sanctificavit, quod primo suo miraculo cohonestare dignatus est (Gen. 2. Hebr. 13. Ioan. 2), pollutionem vocare audent, tantum ut qualemcumque coelibatum miris encomiis tollant. Quasi vero non aliud coelibatus sit, aliud [40] virginitas. Vitam angelicam vocant, in hoc angelis Dei maxime iniurii, quibus scortatores, adulteros et aliquid multo peius ac foedius comparant. Et sane argumentis hic minime opus est, ubi reipsa palam revincuntur. Videmus enim, quam horrendis poenis huiusmodi arrogantiam, et donorum suorum con-

temptum passim ulciscatur Dominus. Coniuges vero neque sibi licere omnia ipsi existiment, sed suam quisque uxorem sobrie ac modeste habeat, et vicissim uxor virum; sic agentes, ne quid omnino indignum honestate ac temperantia matrimonii admittant, postremo cogitent se in Domino nupsisse.

MANDATUM VIII.

Non furtum facies.

Hanc sententiam habet: Quandoquidem timeri a nobis Deum atque amari oportet, ne cuiquam vel fraude intercipiamus, vel manu ac vi rapiamus quod suum est; ne quem in negotiis ac contractibus imperitum circumscribamus, aut pluris vendendo, aut iusto vilius emendo ab iis, qui rerum pretia ignorant, vel quavis alia arte ac dolo quo bonis alienis manum iniiciamus. Verum, si quis est in nobis timor atque amor Dei, huc magis omni conatu incumbamus, ut amicos iuxta ac inimicos, quoad licet, consilio atque ope in retinendis suis iuvemus, ac nostro potius cedamus quam ex alieno subducamus; neque id solum, sed si rerum difficultate premuntur, eorum necessitatibus communicemus, ac inopiam nostra copia sublevemus (Ies. 58. Rom. 12. 2 Cor. 8. Eph. 4 etc.).

MANDATUM IX.

Non falsum testimonium dices.

Hoc vult: Quandoquidem timeri Deum a nobis atque amari oportet, ne quem falsa accusatione premamus, ne cuius famam proscindamus, ne maledictis et amaris salibus vel linguam, vel aures praebeamus, ne quid de aliquo sinistrum suspicemur aut sentiamus; verum, si quis est timor atque amor Dei in nobis, de omnibus, quoad licet, et candide sentiamus et honorifice loquamur, ut aequi erga omnes interpretes, eorum dicta et facta in optimam, quantum licebit, partem accipiamus (Matth. 7. Rom. 13 et 14). Huc quoque extenditur mandatum istud, ne ullis mendaciis delectemur, ne scurrilem urbanitatem affectemus, ne urbanae atque otiosae loquacitati nos accommodemus (Psal. 5. Matth. 12. Eph. 4 et 5).

[41]

MANDATUM X.

[41]

Non concupisces domum proximi tui, non desiderabis uxorem eius, non servum, non ancillam, non bovem, non asinum, neque omnia quae illius sunt.

Quo Dominus, quem timeri a nobis atque amari decet, omne desiderium alienae uxoris, familiae, possessionum, aut cuiusvis boni interdicit. Qua ratione multo magis vetat, ne quas insidias, ne quam fraudem aut artem, etiamsi honesto nomine praetexti possit, intendamus, qua vel uxor e mariti consortio exeat, vel servi eius manu se subducant, vel alia bona illi excutiantur; ne uxorem ac servos, blandiloquentia a marito vel domino distrahamus, ne maritum ipsum ab uxore quo repudiata nostra fiat, ne dominum a servis, a quo expulsi ad nos transeant, ne quos demum eiusmodi dolos, quibus assueti sunt captiosi homines, instruamus, quibus alienae res in manus nostras veniant. Opus enim prohibitum haud dubie oportet esse, ubi voluntas ipsa et cupido, habendique cogitatio prohibetur. Verum, si quis est in nobis timor atque amor Dei, potius hoc agamus, ut non optemus modo suam cuique uxorem et omnia sua salva atque integra manere, sed etiam viri atque uxoris amorem foveamus, servos ad officium hortemur, omnibus denique rationibus suum cuique tueamur, quantum in nobis est.

Quod vero aliena concupiscere prohibemur, huc etiam referri debet, ut pro sua quisque vocatione partibus suis fungatur, et alteri quod officii sui est praestet (Eph. 4). Alienum enim et concupiscit et retinet, qui non exequitur quae ex suae vocationis munere aliis debet. Hac ratione populus suos reges, principes, magistratus, et alios sibi praefectos, in honore habeat, eorum dominationem aequo animo ferat, legibus et iussis pareat, nihil detrectet quod sub Dei voluntate exequi possit (Rom. 13. 1 Petr. 2. Tit. 3). Rursum, illi plebis suae curam sustineant, ius reddant, publicam pacem ac tranquillitatem conservent, bonis sint praesidio, malos coerceant: sic omnia administrent, quasi supremo regi ac iudici Deo functionis suae rationem reddituri (Deut. 17. 2 Paral. 19). Episcopi et ecclesiarum ministri fideliter verbi ministerio incumbant, nec salutis doctrinam adulterent, sed puram et sinceram populo Dei tradant, nec doctrina solum, sed vitae exemplo eum instituant, praesint denique ut boni pastores ovibus (1 Tim. 3. 2 Tim. 2 et 4. Tit. 1. 1 Petr. 5). Populus

vicissim eos pro nunciis et apostolis Dei agnoscat, eum iis honorem reddat, quo Dominus eos dignatus est, quae eorum vitae necessaria sunt, praebeat (Matth. 10. Rom. 10 et 15. [42] 1 Cor. 9. Gal. 6. 1 Thess. 5. [42] 1 Tim. 5). Parentes, liberos ut sibi a Deo commissos, alendos, docendos, regendos, suscipiant; nec sua inhumanitate ac saevitia eorum animos exasperent et a se avertant; sed lenitate et indulgentia, quae suam personam deceat, eos foveant et amplectantur, quomodo et suam illis observationem a liberis deberi, ante dictum est (Eph. 6. Col. 3). Iuniores senilem aetatem reveantur, ut eam aetatem honorabilem esse Dominus voluit. Senes quoque iuventutis imbecillitatem sua prudentia et quo magis quam illi pollent rerum usu, moderentur, non asperis clamosisque insectationibus eos incessentes, sed comitate ac facilitate severitatem temperantes. Servi se ad officium sedulos et obsequentes dominis praestent, non ad oculum servientes, sed ex animo, tanquam obsequia sua Deo reddant. Domini quoque non morosos se et intractabiles erga servos gerant, non asperitate nimia eos vexent, non contumeliose accipiant, sed potius agnoscant sibi fratres esse, eiusdemque Domini, qui in coelis est, conservos, quos mutuo amare et tolerare in omni mansuetudine debeant (Eph. 6. Col. 3. Tit. 2. 1 Petr. 2. Col. 4. Philem.). Ad hunc modum quisque reputet, quid in suo ordine ac loco proximis debeat et quod debet, solvat.

Habemus totam legem decem mandatis explicatam, quibus satis omnium eorum admonemur, quae vel a nobis exigit Deus, vel fieri vetat, tum erga se, tum erga alios. Facile autem est perspicere quo tendant omnia, nempe ad docendam caritatem. Ac primum, ut Deum timeamus, amemus, colamus, ipso confidamus, ipsum invocemus ac requiramus, ab ipso omnia expectemus, in ipso praesidia nostra collocemus, in ipso quiescamus: quae summa est primae tabulae, qua ad pietatem peculiariter instituimur (Matth. 7). Deinde, ut propter Deum, caritatem cum aliis colamus, ita cum omnibus agendo ut nobiscum agi optemus: quod est secundae tabulae caput, non autem ut nos ipsos amemus. Neque enim in tota lege syllaba una legitur, quae regulam homini de iis statuatur, quae suo commodo facturum aut omissurum sit. Et sane, quando ita nati sunt homines, ut in amorem sui toti proni ferantur, nulla fuit opus lege, quae amorem illum, sponte sua immodicum, magis inflammaret. Quo plane perspicuum est, non nostri ipsorum

amorem, sed Dei et proximi, observationem mandatorum esse, optimeque ac sanctissime eum vivere, qui quam minime fieri potest sibi vivit ac studet; neminem vero eo peius nec iniquius vivere, qui sibi duntaxat vivit ac studet, suaque duntaxat cogitat ac quaerit.

Hoc vero non est obiter praetereundum: non externa modo opera lege Dei praecipi aut prohiberi, sed cogitationes ipsas et intimos cordis affectus; ne quis legi satisfactum existimet, ubi manus duntaxat ab opere continuerit. Sunt enim qui oculos, [43] pedes, manus et omnes corporis partes in aliquam legis observationem componunt, cor ab omni obedientia alienissimum interim retinent; tum se defunctos putant, si probe apud homines dissimulaverint, quod coram Deo in corde gerunt. Audiunt: non occides, non moechaberis, non furaberis: gladium ad caedem non exerunt, corpora sua meretricibus non commiscunt, manus alienis bonis non iniiciunt. Haec omnia bene hactenus; sed caedes totis animis spirant, fervent in libidinem, omnium bona oculis retortis aspiciunt et cupiditate devorant. Iam vero deest quod praecipuum erat legis. His fortiter reclamat Paulus (Rom. 7), affirmans legem spiritualem esse, hoc est, quae totam mentem, totam animam, totam voluntatem obsequentem exigit. Hunc cum esse legis sensum dicimus, non novam ex nobis interpretationem ingerimus, sed Christum optimum legis interpretem sequimur. Cum enim Pharisei perversa opinione populum imbuissent, legem perficere, qui externo opere nihil adversus legem perpetrasset (Matth. 5), hunc periculosissimum errorem arguit, et impudicum mulieris aspectum scortationem esse pronunciat, homicidas pronunciat quicumque fratrem oderint; facit enim reos iudicio, qui vel iram animo conceperint; reos consilio, qui murmurando aut fremendo aliquam offensi animi significationem dederint, reos geennae ignis, qui convitiis et maledictis in apertam iram prosilierint. Haec qui non viderunt, finxerunt Christum alterum Mosen legis evangelicae latorem, quae defectum mosaicae illius suppleverit: quod falsissimum est. Nihil enim illic ad legem veterem adiecit, sed Pharisaeorum mendaciis obscuratam, et fermento inquinatam, tantum asseruit et repurgavit.

Eadem vel ignorantia vel malitia ex praeceptis de non appetenda vindicta, de diligendis inimicis, quae et omnibus olim Iudaeis tradita fuerunt et tum omnibus in commune Christianis tradebantur, consilia fecerunt, quibus parere, vel non parere, liberum esset. Eorum autem necessariam obedi-

tiam ad monachos relegarunt, ut vel hoc uno simplicibus Christianis essent iustiores, quod ultro se servandis consiliis obstringerent. Et rationem assignant, cur ea pro legibus non recipiant, quod sibi onerosa nimium et gravia videantur, Christianis praesertim, qui sunt sub lege gratiae. Itane legem Dei aeternam, de diligendo proximo, refigere audent? An non autem proximum nostrum proposita parabola (Luc. 10), vel alienissimum quemque esse, cui opera nostra usui esset, declaravit Christus? An non passim occurrunt mandata, quae inimicorum dilectionem a nobis exigant (Prov. 25. Rom. 12)? Ut cum esurientes iubemur pascere, eorum errantes boves et asinos in viam dirigere, aut oneri succumbentes sublevare (Exod. 23). An non est aeternum verbum Domini: mihi vindictam, et ego retribuam (Deut. 32. Hebr. 10)? [44] Et quid haec sibi, quaeso, volunt: diligite inimicos vestros, benefacite iis qui oderunt vos, orate pro persequentibus vos, ut sitis filii patris vestri qui in coelis est (Matth. 5)? Qui erunt igitur filii coelestis patris? An monachi? Bene vero nobiscum agetur, si soli monachi Deum patrem vocare audeant. Vere itaque se filios satanae esse produnt, qui commune iugum filiorum Dei ita licenter excutiunt. Sed quam insulse ratiocinantur. Onus esset nimium grave Christianis. Quasi vero gravius quidquam excogitari possit, quam diligere Deum ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus; prae ista lege, nihil non facile haberi possit, sive diligendus inimicus, sive omnis vindictae cupiditas ex animis deponenda. Omnia certe nostrae imbecillitati ardua sunt et difficilia, vel ad minimum usque legis apicem. Dominus est, in quo virtutem facimus. Det ille quod iubet, et iubeat quod velit²². Sub lege gratiae esse Christianos, non est effrenate sine lege vagari, sed Christo insitos esse, cuius gratia a legis maledictione liberi sunt, et cuius spiritu legem habeant inscriptam in cordibus. Hanc gratiam legem improprie vocavit Paulus, alludens ad legem Dei cui per contentionem eam opponebat. Isti in nomine legis de nihilo philosophantur.

Porro iam ante audistis, gravem atque horribilem sententiam a Domino pronunciari in eos omnes, qui legem suam ulla in parte transgressi fuerint ac non per omnia impleverint; quam ut impleamus, non est in nostris viribus situm. Omnes igitur legis transgressores statuimur, nec aliquibus nostrum, sed nobis omnibus debentur ac cervicibus nostris imminet,

²² Augustinus, De dono perseverantiae cp. XX. M. 45, 1026 et saepius in Confessionibus.

quae in ea peccatoribus edictae sunt maledictiones. Itaque si in legem duntaxat intuemur, non aliud quam animum despondere, confundi, ac desperare possumus, cum ex ea damnemur omnes ac maledicamur (Gal. 3). Id est quod ait Paulus: quicumque sub lege sunt, omnes sub maledicto esse. Neque enim aliter potest lex, quam omnes ad unum homines accusare et arguere, convincere et velut deprehensos tenere, damnare denique in iudicio Dei: ut Deus solus iustificetur, sileat autem a facie eius omnis caro (Rom. 3). Neque vero garriamus, quod a multis hodie iactari solet, qui postquam faleri coacti sunt: rem sibi esse impossibilem, perfectam ultimamque iustitiam assequi operum meritis, cum legem nunquam perficiant; id quidem fatentur, sed ne videantur omni gloria spoliati, hoc est, prorsus Deo cessisse, legem se pro parte servare allegant, hac pro parte se iustos esse, quod vero deest, id suffici ac redimi contendunt per satisfactiones ac supererogationis opera: hanc sibi esse coram Deo sui defectus compensationem. In hunc errorem eos demersit sui ipsorum oblivio iustitiae Dei contemptus ac peccati sui ignorantia. Excidunt certe a sui cognitione, qui alios se esse [45] existimant, quam scriptura describit universos filios Adam, quorum excellentiam hisce elogiis commendat: quod sint perverso et prae fracto corde, quod figmentum cordis eorum malum sit a primis annis, quod omnes cogitationes vanae, quod lumen tenebrae, quod omnes quasi oves erraverint, unusquisque in viam suam declinaverit, quod non sit ad unum inventus qui faciat bonum, quod nemo eorum intelligat aut Deum requirat, quod timorem Dei prae oculis non habeant: breviter, quod caro sint (Ier. 17. Gen. 8. Psal. 94. Matth. 6. Ies. 53. Psal. 14. Gen. 6). Quo nomine intelliguntur opera illa omnia quae enumerantur a Paulo (Gal. 5): fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, irae, rixae, dissensiones, sectae, invidiae, homicidia et quidquid foeditatis aut abominationis excogitari potest. Tanta scilicet dignitatis fiducia stolide adversus Deum superbimus. Hoc enim habendum est catholicum theorema: adversus Deum gloriari, quicumque in se gloriantur. Siquidem hoc mundum Deo subdi, Paulus vocat (Rom. 3), dum prorsus adempta est hominibus gloriandi materia. Audetne homo tantae ignominiae a Deo damnatus, quidquam sibi reliquum facere? Adhucne se aliquid esse putat? Nondum se prosternere et deiicere, Deoque omnia dare discit, nondum in sua humilitate, Deum exaltare? Non enim humilitatem voco, si

quid sibi residuum esse putat. Et hactenus perniciosam hypocrisin docuerunt, qui haec duo iunxerunt: humiliter de nobis sentiendum coram Deo, et sciendum aliqua esse nostra merita. Si enim, contra quam sentimus, confitemur coram Deo, illi mentimur; si autem revera et serio agnoscimus nihil nostrum esse, evanescit omnis meritorum non modo fiducia, sed opinio. In homine igitur, si naturalibus suis dotibus censeatur, a vertice capitis ad plantam usque pedis scintilla boni non reperietur. Gratia Dei est, quidquid in eo est quod laudem meretur. Sed haec nostra est malignitas, nostrae quidem foeditati praetextum semper inducere, Dei vero dona in laudem nostram arripere.

Dei etiam iustitia contemnitur, ubi talis tamque perfecta non agnoscitur, ut nihil ei acceptum sit, nisi integrum ac perfectum, nullaue sorde inquinatum. Quod si ita est, omnia nostra, si sua dignitate censeantur, nihil nisi inquinatio sunt et sordes. Ita iustitia nostra iniquitas, integritas pollutio, gloria ignominia. Quod enim optimum a nobis proferri potest, aliqua tamen semper carnis nostrae impuritate respersum et corruptum est, et tanquam aliquid faecis admixtum habet. Deinde, etiam si fieri posset, ut aliqua nobis essent omnino pura iustaque opera, unum tamen peccatum satis est ad delendam extinguendamque omnem memoriam prioris iustitiae, ut ait propheta (Ezech. 18) [46] cui et Iacobus consentit (Iac. 2): qui offendit, inquit, in uno, factus est omnium reus. Iam cum vita haec mortalis nunquam a peccato pura sit (Prov. 24. 1 Ioan. 1), quidquid iustitiae a nobis comparatum esset, id sequentibus peccatis corruptum, oppressum et perditum, in conspectum Dei non veniret, nec ad iustitiam nobis imputaretur. Denique in lege Dei non opus respiciendum, sed mandatum. Ideo si ex lege iustitia quaeritur, non unum aut alterum opus, iustum faciet, sed perpetua legis obedientia. Praeterea, peccatum res est eo usque execrabilis coram Deo, ac tam gravis momenti, ut tota hominum iustitia in unum cumulum coacta, unius compensationi par esse non possit. Videmus enim hominem uno delicto sic a Deo abiectum et abdicatum fuisse (Gen. 3), ut simul omnem recipiendae ac recuperandae salutis rationem perdidit.

Sublata est igitur satisfactionis facultas, qua qui sibi blandiuntur, nunquam certe Deo satisficient: cui nihil gratum acceptumque est, quod ab inimicis suis profectum sit. Inimici vero sunt omnes, quibus imputat peccata. Tecta igitur et remissa peccata nobis oportet, antequam ad ullum opus nostrum Dominus respiciat. Ex quo sequitur, gratuitam esse

peccatorum remissionem, quam obscurant et blasphemant qui suas satisfactiones ingerunt. Nos ergo exemplo Apostoli (Phil. 3), quae retro sunt obliviscentes, ad ea autem pergentes quae ante nos sunt, curramus in stadio nostro, tendentes ad brabeum supernae vocationis. Iactare vero supererogationis opera, quomodo cum illo convenit, quod nobis praeceptum est, ut cum fecerimus quaecunque praecipuntur nobis, dicamus nos servos inutiles esse, nec plus fecisse, quam quod debuimus (Luc. 17)? Dicere coram Deo, non est simulare aut mentiri, sed pro certo habere et vere ita sentire. Iubet itaque Dominus nos sincere statuere et nobiscum reputare, nulla nos sibi praestare gratuita officia, sed debita obsequia reddere. Idque, cum fecerimus quaecunque praecipuntur nobis, hoc est, si omnes nostrae cogitationes, omniaque membra versa essent in officia legis, vel si plus quam omnes omnium hominum iustitiae, unius essent. Isti, qui longissime ab eo absunt, ut fecerint quae praecepta sunt, audent tamen gloriari se cumulum addidisse ad iustam mensuram. Sed facile scilicet et cuivis in promptu est, haec in sellis et cathedris sub umbra disputare. Cum autem summus ille Iudex pro tribunali sederit, omne os obstrui et omnem gloriationem evanescere oportebit. Hoc, hoc quaerendum erat, quam ad eius tribunal defensionis fiduciam adferre, non quid in scholis et angulis fabulari possimus. Ad haec, quales sunt, quas isti venditare Deo volunt supererogationes? Nugae, quas neque Deus unquam iussit, neque approbat, nec cum reddenda erit apud se ratio, acceptas feret. Hac demum significatione [47] concedemus esse supererogationis opera, utpote de quibus a propheta (Ies. 1) dictum est: quis quaesivit haec de manibus vestris?

Manet igitur illud: totum hominum genus per legem argui maledictioni et irae Dei obnoxium, a qua ut solvantur e potestate legis exire necesse est et velut ab eius servitute in libertatem asseri: non carnalem quidem illam, quae ab observatione legis nos subducat, ad rerum omnium licentiam nos invitet, concupiscentiam nostram velut ruptis repagulis aut effusis habenis lascivire permittat, sed spiritualem, quae percussam et consternatam conscientiam soletur et erigat, liberam illam ostendens a maledictione ac damnatione, qua illam lex vinctam et constrictam premebat. Hanc a subiectione legis liberationem et, ut ita dicam, manumissionem assequimur, cum per fidem misericordiam Dei in Christo apprehendimus, qua securi certique reddimur de peccatorum remissione, quorum sensu nos pungebat ac mordebat lex.

Hanc vero peccatorum remissionem non semel, ut multi stolide opinantur, nobis largitur Deus, ut impetrata praeteritae vitae venia, postea in lege iustitiam quaeramus, quo nihil quam in spem falsam inductos rideret ac luderet. Cum enim perfectio nulla obtingere nobis possit, quamdiu hac carne induti sumus, lex autem mortem ac iudicium omnibus denunciet qui non integram iustitiam opere perfecerint, habebit semper quo nos accuset, reosque agat, nisi contra occurreret Domini misericordia, quae assidua peccatorum remissione nos subinde absolveret. Quare id semper constat quod principio dicebamus: si ipsi ex nostra dignitate aestimamur, quidquid meditemur aut moliamur, nos tamen cum omnibus nostris conatibus et studiis morte et confusione dignos esse. Hac ratione et quae in lege nobis offerebantur promissiones, inefficaces sunt omnes et irritae. Haec enim conditio, ut legem perficiamus, a qua ipsae pendent, et qua demum praestandae sunt, nunquam implebitur.

Hoc argumentum magis urget apostolus (Rom. 4). Si ex lege, inquit, promissio haereditatis, exinanita est fides, abolita est promissio. Duo infert. Prius, exinanitam et evacuatam esse fidem, si promissio operum nostrorum merita respiciat, aut ex legis observatione pendeat; nunquam enim illa certo fidere quisquam posset, aut in ea secure acquiescere, quando nunquam futurum est, ut certo apud se quisquam statuatur, se legi satisfecisse; ut certe nullus unquam per opera plene satisfacit. Cuius rei ne longe petantur testimonia, sibi quisque testis esse potest, qui se recto oculo intueri volet. Igitur in omnium animos subiret primum haesitatio, demum et desperatio, dum pro se quisque subduceret, quanta debiti mole adhuc obrueretur, quamque longe distaret ab imposita sibi conditione. En iam oppressam extinctamque fidem. Non enim fluctuari, variare, [48] sursum deorsum ferri, haesitare, suspensum versari, desperare denique fidere est, sed constanti certitudine ac solida securitate animum offirmare, et habere ubi recumbas et pedem figas (1 Cor. 2. 2 Cor. 13). Ex eo alterum sequitur: promissionem quoque ipsam abolitam esse et evanidam perire. Siquidem nullis implebitur, nisi qui certo ac sine haesitatione persuasum habuerint, implendam sibi esse, vel, ut uno verbo dicam, fidem illi habuerint. Collapsa igitur fide, nulla vis promissionis residua esse potest. Ut igitur spes aliqua salutis proponatur, novae promissiones offerantur oportet, quae praestari nobis possint; sunt autem promissiones evangelicae, quas nobis gratuitas misericors Dominus offert, non aliqua nostrae dignitatis aut benefacto-

rum ratione, sed paterna sua bonitate (Rom. 10), nec aliam nobis conditionem imponens, quam ut tantam beneplaciti sui gratiam toto animo amplectamur. Hoc est quod subiicit Paulus (Rom. 4): ideo ex fide salutis haereditatem nobis obvenire, ut firma sit promissio. Certa enim est fides, quae sola Dei misericordia nititur, sciens, quia misericordia et veritas obviaverunt sibi, hoc est, quaecunque Deus misericorditer pollicetur, fideliter quoque praestet. Et certam fidem sequitur firma promissio, quae non potest non impleri credentibus (Psal. 85).

Quare iam agnoscendum est, salutem nostram sola Dei misericordia constare, nulla vero nostra dignitate, aut quacunque re, quae ex nobis sit, ideoque in hac spem totam sistere convenit, et velut profunde figere, non respectare ad opera nostra, aut ex illis subsidium aliquod petere. Adeoque haec fidei natura est, aures arrigere, oculos claudere, hoc est, promissioni attendere, cogitationem avertere ab omni hominis dignitate vel merito. Nunquam enim Deo satis confidemus, nisi de nobis penitus diffisi; nunquam in ipso satis animos erigemus, nisi prius in nobis deiectos; nunquam in ipso nos satis solabimur, nisi in nobis desolati; nunquam in ipso satis gloriabimur, nisi omni in nobis gloria abdicati. Gratiam ergo Dei, abiecta quidem prorsus nostri fiducia, de eius tamen bonitate certo confisi, apprehendimus ac obtinemus, et, ut ait Augustinus (De verbis Apostoli Cap. 11)²³, nostra merita obliti, Christi dona amplectimur, quod ipsum est habere veram, ut decet, fidem. Hanc vero certitudinem nullus assequi potest nisi per Christum, cuius solius benedictione a maledictione legis liberamur, quae omnibus nobis edicta et denunciata est; cum ob imbecillitatem, quam ex patre Adam haereditariam accepimus, legem operibus nostris implere non possimus, ut necesse erat iis, qui sibi iustitiam inde comparare velint, cuius deinde iustitia, iusti ipsi et legis imitatores fimus. Hanc enim ut nostram [49] induimus, et sane pro nostra nobis a Deo accepta fertur, ut pro sanctis, puris et innocentibus nos habeat. Ita impletur quod ait Paulus (1 Cor. 1): Christum nobis factum esse iustitiam, sanctificationem, et redemptionem. Nam primum quidem misericors Dominus pro sua bonitate ac gratuita voluntate, nos clementer in gratiam recipit, peccata nobis remittens ac condonans, quae iram

²³ Augustini sermonem CLVIII. (De verbis Apostoli Rom. VIII 30. 31.) aut sermonem CLX. (De verb. Ap. 1. Cor. I 31.) M. 38, 862 et 872 allegare videtur.

merebantur et aeternam mortem (Rom. 5. 6). Deinde per gratias sancti sui spiritus in nobis habitat ac regnat, per quem concupiscentiae carnis nostrae in dies magis ac magis mortificantur; nos vero sanctificamur, hoc est, consecramur Domino in omnem vitae puritatem, cordibus nostris in obsequium legis formatis, ut haec sit una nostra voluntas, voluntati eius servire ac eius duntaxat gloriam modis omnibus provehere, oderimusque quod in nobis sordium carnis nostrae residet. Tum postremo, etiam dum sancti spiritus ductu in viis Domini ambulamus, ne tamen nostri obliti animos tollamus, remanet quiddam in nobis imperfectum, quod nobis humilitatis argumentum praebeat, quo omne os coram Deo obstruatur, discamusque fiduciam omnem a nobis in illum semper traducere (Rom. 7). Itaque nobis semper peccatorum remissione opus est. Quam ob rem illa etiam ipsa opera, quae a nobis fiunt dum in viis Domini currimus, etsi Deo placent quatenus in fide fiunt, non tamen ex se nos Deo acceptos gratiososque reddere possunt; verum iustitiam Christi, quae una ut perfecta est, ita sola Dei conspectum sustinere potest, pro nobis sisti oportet ac iudicio repraesentari velut sponsorem (Hebr. 11. Rom. 8). Ipsa vero a Deo accepta fertur ac nobis imputatur, perinde ac si nostra esset. Ita in fide peccatorum remissionem subinde atque assidue obtinemus, nullaeque nostrae sordes aut immunditiae imperfectionis imputantur, sed illa puritate Christi ac perfectione velut sepultae conteguntur, ne in iudicium Dei veniant, donec hora advenit qua confecto in nobis ac plane extincto veteri homine, divina bonitas nos in beatam pacem cum novo Adam, qui Christus est, recipit (1 Cor. 15). Ubi diem Domini expectemus ²⁴, quo in gloriam coelestis regni, receptis incorruptis corporibus, transferemur.

Ex his colligi potest, quale officium et quis sit usus legis. Tribus autem partibus continetur. Primum, ut dum iustitiam Dei ostendit, hoc est, quam a nobis Deus exigit, suae unumquemque iniustitiae admoneat, ac peccati convincat. Sic enim opus est, ut, quoniam omnes simul homines, nisi eorum vanitatem Dominus arguat, insana virium suarum fiducia inflati sunt: omissa hac stolidi suae virtutis opinione, sola Dei manu stare se et consistere intelligant. Rursum, quoniam operum suorum iustitia contra Dei gratiam eriguntur, hanc

²⁴ Quod argumentum Calvinus in opusculo anno MDXXXIV primum composito, sed anno MDXLII demum edito, quod Psychopannychia inscribitur, fusius tractavit.

arrogantiam deiici et confundi decet, ut nudi et vacui ad misericordiam [50] Dei confugiant, in hanc se toti reclinant, in hanc se abdant, hanc unam pro iustitia et meritis arripiant, quae omnibus in Christo exposita est, quicunque eam vera fide et expetunt et expectant. Deinde, quatenus Deum fore ultorem declarat, poenam transgressoribus constituit, mortem ac iudicium minatur, huc prodest, ut qui nulla iusti rectique cura, nisi coacti tanguntur, coerceantur saltem poenarum formidine. Coercentur autem, non quod interior eorum animus permoveatur, aut afficiatur, sed quia tanquam iniecto freno manus ab exteriori opere continent, suam pravitatem intus cohibent, quam alioqui petulanter effusuri erant. Ex eo nec meliores quidem sunt, nec apud Deum iustiores; nam tametsi vel terrore, vel pudore impediti, exercere non audent, quod animo conceperunt, nec pro sua libidine furere; cor tamen non habent compositum ad timorem et obedientiam Dei, imo quo magis sese retinent, hoc magis intus accenduntur, fervent et ebulliunt, parati quidvis facere, et quovis prorumpere, nisi hic terror legis obstaret. Nec id solum, sed legem quoque ipsam pessime oderunt, et Deum legislatorem execrantur, ut, si possent, eum tollere maxime velint, quem nec recta iubentem, nec suae maiestatis contemptores ulciscientem ferre possunt. Sed tamen haec coacta expressaque iustitia, necessaria est publicae hominum communitati, cuius tranquillitati sic consulitur, dum cavetur ne omnia tumultu permisceantur, quod fieret si omnibus omnia licerent. Postremo et fidelibus, quorum in cordibus iam viget ac regnat Dei spiritus, non mediocre usum adfert, dum eos magis ac magis assidue admonet, quid rectum sit, et placitum coram Domino. Nam tametsi digito Dei legem scriptam et insculptam habent in cordibus (Ier. 31. Hebr. 10), hoc est, sic affecti sunt et animati, ut Domini voluntati obtemperare cupiant, hoc tamen proficiunt in lege, quod ex ea certius in dies ac melius discunt, qualis sit voluntas Domini: ut si quis servus iam ita sit toto animi studio comparatus, ut domino suo se approbet, opus tamen habet, ut mores domini compertos habeat, ad quos se componat et accommodet. Praeterea, quantumlibet spiritu prompti et alacres ad Dei obsequium, carne tamen desides sunt, et peccato potius quam Deo serviunt. Huic carni lex flagrum est, quo instar ignavi inertisque asini stimuletur, incitetur, et ad opus urgeatur. In summa, lex fidelibus exhortatio est, non quae eorum conscientiam maledictione liget, sed quae pigritiam subinde instando excutiat et imperfectionem vellicet. Multi, cum vellent significare hanc

a legis maledictione liberationem, dixerunt abrogatam esse legem fidelibus; non quod non amplius illis iubeat, quod rectum est, sed duntaxat ne sit illis quod antea erat, hoc est, ne eorum conscientias mortis nuncio confundat et perterreat, ne damnet et perdat. Quemadmodum [51] contra, iustificatio bonis operibus detrahitur, non ut nulla bona fiant opera, aut negentur bona opera quae sunt, sed ne illis fidamus, ne gloriamur, ne salutem adscribamus. Fiducia enim haec nostra est, quod Christus, filius Dei, noster est, nobisque datus: ut in ipso simus et nos filii Dei, regnique coelestis haeredes (Ies. 9. 1 Thess. 4): Dei benignitate, non nostra arte, vocati in spem aeternae salutis. Vocati autem sumus non ad immunditiam et iniquitatem, sed ut simus mundi et immaculati in conspectu Dei nostri, in caritate (Eph. 1).

Haec si quo oportuerat ordine, tractata digestaque essent anteactis saeculis, nunquam tantum turbarum ac dissensionum ortum esset. Paulus ait (1 Cor. 3), in architectura christianae doctrinae retinendum fundamentum quod posuit, et praeter quod nullum aliud poni potest, quod est Iesus Christus. Quale autem istud est fundamentum? An quod Iesus Christus initium fuit nostrae salutis et quod viam nobis aperuit, cum nobis meruit occasionem merendi? Minime. Sed quod in eo electi ab aeterno sumus ante mundi constitutionem, nullo nostro merito, sed secundum propositum beneplaciti Dei, quod eius morte ipsi a mortis damnatione redempti ac liberati a perditione sumus, quod in ipso adoptati a patre sumus, in filios et haeredes, quod per ipsius sanguinem patri reconciliati, quod illi a patre in custodiam dati sumus ne unquam pereamus aut excidamus, quod ita illi inserti iam vitae aeternae quodammodo sumus participes, in regnum Dei per spem ingressi (Eph. 1. Rom. 9. 2 Tim. 1. Ioan. 1. Eph. 1. 3. Rom. 5. 8. 2 Cor. 5. Ioan. 10 et 17). Hoc parum est: quod talem eius participationem adepti, ut simus adhuc in nobis stulti, ipse nobis coram Deo sapientia est; ut peccatores simus, ipse est nobis iustitia; ut immundi simus, ipse est nobis sanctificatio; ut infirmi simus, ut inermes et satanae expositi, ipsi tamen data est potestas in coelo et in terra, ut pro nobis satanam conterat et inferorum portas confringat; ut corpus mortis adhuc nobiscum circumferamus, ipse tamen nobis vita est (1 Cor. 1. Matth. ult. Col. 1. 3. Rom. 8. Eph. 2. 4). Breviter, quod omnia illius nostra sunt et nos in eo omnia, in nobis nihil. Super hoc fundamentum aedificari nos convenit, si volumus crescere in templum sanctum Domino. Iam vero iacto hoc fundamento, sapientes architecti supraedi-

ficant. Nam sive doctrina et exhortatione opus est admonent, quod in hoc filius Dei apparuit, ut dissolvat opera diaboli ne peccent qui ex Deo sunt: sufficere praeteritum tempus implendis gentium desideriis, electos Dei vasa esse misericordiae, electa in honorem, quae a sordibus emundari debeant (1 Ioan. 3. 1 Petr. 4. 2 Tim. 2).

Sed omnia semel dicuntur, cum ostenditur quod [52] tales [52] velit Christus discipulos qui semetipsos abnegent, et sublata sua cruce ipsum sequantur (Matth. 16). Qui semetipsum abnegavit, malorum omnium radicem execut, ne amplius quaerat quae sua sunt. Qui crucem suam sustulit, ad omnem patientiam ac mansuetudinem se comparavit. At Christi exemplum et haec et alia omnia pietatis ac sanctitatis officia complectitur; ille se patri obedientem praestitit ad mortem usque; ille totus fuit in perficiendis operibus Dei (Phil. 2. Luc. 2. Ioan. 4. 7. 8. 10. 15. 17). Ille patris gloriam toto pectore spiravit, ille animam suam pro fratribus posuit, ille hostibus suis bene et fecit et precatus est (Luc. 23). Quod si consolationis usus fuerit, mirificam afferunt consolationem: quod affligimur, non tamen anxii reddimur, laboramus, sed non deserimur, humiliamur sed non confundimur, deicimur sed non perimus, mortificationem Iesu Christi semper in corpore nostro circumferentes, ut vita Iesu manifestetur in nobis (Phil. 2. 2 Cor. 4. 2 Tim. 2). Quod si commortui sumus et convivemus, si compatimur et conregnabimus, quod configuramur passionibus eius, quia pater praedestinavit conformes fieri imaginis filii sui, quos in ipso elegit, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus (Phil. 3. Rom. 8). Itaque, quod neque mors neque vita, neque praesentia neque futura, separabunt nos a caritate Dei, quae est in Christo. Ecce, non iustificamus hominem ex operibus coram Deo, sed omnes qui ex Deo sunt, dicimus regenerari et novam creaturam fieri, ut ex regno peccati transeant in regnum iustitiae; hoc testimonio certam facere suam vocationem et tanquam arbores a fructibus iudicari (2 Petr. 1).

Hoc uno verbo refelli potest impiorum quorundam impudentia, qui calumniantur, nos abolere bona opera, cum omnia hominum studia damnamus; nimis facilem peccatorum remissionem praedicare, cum gratuitam ipsam facimus, et hac illecebra homines, suapte sponte satis proclives, ad peccandum allicere; a bonorum operum studio homines abducere, cum docemus eos non iustificari ex operibus, nec salutem mereri. Hae, inquam, omnes calumniae uno illo verbo satis refutantur. Breviter tamen respondebo ad singulas. Non negamus bona

opera, sed quae sunt, a Deo esse contendimus, eique debere referri accepta, quia huiusmodi omnia Paulus (Gal. 5) vocat fructus spiritus Dei, ut qui gloriatur, in Domino gloriatur. Neque bonorum operum laudem, ut illi faciunt, inter Deum et hominem partimur, sed totam integram et illibatam Domino servamus. Tantum hoc homini in bonis operibus assignamus, quod ea ipsa quae bona erant, sua impuritate polluit et contaminat. Nihil enim ab homine exit quantumvis perfecto, quod non sit aliqua macula inquinatum; vocet igitur Dominus in iudicium, quae in humanis operibus optima sunt et suam in illis iustitiam agnoscet, [53] hominis vero confusionem. Hac ratione hominum studia damnamus, hoc est, quidquid homo habet aut agit a se ipso, maledictum pronunciamus. Caeterum singulari consolatione fidelium animi nostra doctrina eriguntur, qua docentur haec bona opera sibi a Deo dari et sua esse; quia a Deo data sint, simul Deo accepta esse, ac seipsos in his placere, non quod ita merentur, sed quia divina bonitas hoc illis precium statuit. Quin potius hoc exigimus, ut nullum quisquam opus tentet aut aggrediatur sine fide, hoc est, nisi certa animi fiducia apud se definiat Deo placitum. Quid illi? Bona quidem opera semper in ore habent, interim sic conscientias instituunt, ut nunquam confidere ausint, Deum se propitium ac faventem suis operibus praebere. Non invitamus ad peccandum homines, cum gratuitam peccatorum remissionem affirmamus, sed tanti esse dicimus, ut nullo nostro bono pensari possit, itaque nunquam impetrandam, nisi gratuita foret. Porro, nobis quidem gratuita est, Christo non item, cui tam magno constitit, nempe suo sacratissimo sanguine, ultra quem nullum satis dignum precium fuit, quod Dei iustitiae solveretur. Haec cum docentur, admonentur homines, se toties sacratissimum illum sanguinem effundere, quoties peccant. Ad haec, dicimus eam esse foeditatem nostram, quae nisi huius purissimi sanguinis fonte nunquam eluatur. Haec qui audiunt, si quid Dei habent, quomodo non horreant se in lutum provolvere, quo huius fontis puritatem, quantum in se est, inquinant? Lavi pedes meos, inquit fidelis anima apud Salomonem (Cant. 5), quomodo rursum inquinabo illos?

Nunc palam est, utri viliores peccatorum remissionem faciant. Illi Deum frivolis suis satisfactionibus, hoc est, stercoribus placari nugantur, nos graviores esse peccati noxam asserimus, quam quae tam levibus nugis expiatur; maiorem esse Dei offensam, quam quae his nihili satisfactionibus remittatur; hanc solius Christi sanguinis praerogativam

esse. Non abducimus hominum animos ab affectu bene agendi, cum illis merendi opinionem tollimus. Nam quod aiunt, nullam fore curam bene instituendae vitae, nisi spe mercedis proposita, tota via errant. Si enim hoc tantum agitur, ut homines mercedem spectent, cum Deo serviunt, et illi suas operas locent aut vendant, parum proficitur. Gratis coli vult, gratis amari; hunc, inquam, cultorem probat, qui praecisa omni spe recipiendae mercedis, colere tamen eum non desinat. Porro si incitandi sunt homines ad bona opera, nemo poterat acriores stimulos admoveere, quam admovet Paulus, cum ait (Rom. 6), nos cum Christo resurrexisse, ut iustitiae vivamus; cum offerri praecipit (Rom. 12) corpora nostra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem; cum praecipit (Eph. 4), ut postquam unum corpus Christi sumus, mutuis officiis testemur, nos [54] eiusdem esse corporis membra; cum admonet (2 Cor. 6) corpora nostra templa esse Spiritus sancti, nullum esse consensum Christo cum Belial, luci cum tenebris; cum ostendit (1 Thess. 4) voluntatem Dei esse sanctificationem nostram, ut nos abstineamus ab illicitis desideriis; cum arguit (Rom. 6) nos esse liberatos a servitio peccati, ut iustitiae obediamus. An incitari ad caritatem ullo vivaciori argumento possumus, quam illo Ioannis (1 Ioan. 4): ut mutuo nos diligamus, quemadmodum Deus dilexit nos; hoc differre filios Dei a filiis diaboli, filios lucis a filiis tenebrarum, quia in dilectione manent? An ad sanctitatem fortius provocari, quam dum ab eodem audimus (1 Ioan. 3): omnes qui habent hanc spem, sanctificare se ipsos, quoniam Deus eorum sanctus est; quam dum Christum ipsum audimus se nobis exemplar proponentem, ut sequamur vestigia eius (Ioan. 15)? Atque haec quidem paucula tantum in gustum proposui: nam si singula persequi esset animus, longum volumen contexendum foret. Toti paraenesibus, adhortationibus, castigationibus, consolationibus, pleni sunt Apostoli, quibus hominem Dei ad omne opus bonum, citra meriti mentionem instituant. Et sane haec nobis una causa satis esse debuerat, ut Deus in nobis glorificetur. Quod si qui erga Dei gloriam non vehementer afficiuntur, memoria tamen beneficiorum Dei sufficiens est, quae tales ad benefaciendum incitet (Matth. 5). Verum isti quia servilia forte aliqua coactaque legis obsequia, ingerendis meritis extundunt, mentiuntur nos nihil habere, quo ad bona opera exhortemur quia non eadem ingredimur via. Quasi vero talibus obsequiis valde oblectetur Deus, qui proficitur se hilarem datorem diligere, et quidquam dari quasi ex tristitia aut necessitate vetat (2 Cor. 9).

Quaquam scriptura ut nullum omittat exhortationis genus, saepenumero etiam commemorat, Deum unicuique redditurum mercedem secundum opera sua. Ex eo autem ne quis ratiocinetur, opera nostra huius retributionis causam esse, siquidem regnum coelorum non servorum stipendium, sed filiorum est haereditas: qua soli potentur, qui a Domino in filios cooptati fuerint, neque ullam aliam ob causam, quam ob hanc adoptionem (Eph. 1). Itaque ne cogitemus spiritum sanctum huiusmodi promissione commendare voluisse operum nostrorum dignitatem, ac si talem mercedem promererentur. Nihil enim nobis scriptura reliquum facit, quo in conspectu Dei exaltemur; quin potius tota in hoc est, ut arrogantiam nostram retundat, nos humiliet, deiiciat et prorsus conterat. Verum nostrae imbecillitati sic occurritur, quae statim alioqui collaberetur ac concideret, nisi hac se expectatione sustineret ac solaretur. Primum quam durum sit, non modo sua omnia, sed se quoque
[5] ipsum relinquere [55] et abnegare, reputent pro se quisque singuli et tamen hoc tirocinio discipulos suos, hoc est, pios omnes Christus initiat (Matth. 16). Deinde sic per omnem vitam sub crucis disciplina erudit, ne cor adiciant ad bonorum praesentium vel cupiditatem, vel fiduciam. Breviter, sic fere tractat, ut quocunque flectant oculos, quam longe hic mundus patet, non nisi desperationem sibi ubique obversantem habeant: ut Paulus dicat miserabiliores nos esse omnibus hominibus, si in hoc mundo duntaxat sperantes sumus (1 Cor. 15). In his tantis angustiis ne deficient, adest illis Dominus qui monet ut altius caput exerant et longius oculos coniiciant, beatitudinem, quam in mundo non vident, apud se reperturos. Hanc beatitudinem, praemium, mercedem, retributionem, vocat; non operum meritum aestimans, sed compensationem esse significans eorum pressuris, passionibus, contumeliis etc. Quamobrem nihil obest, quominus vitam aeternam, remunerationem scripturae exemplo vocemus, quod in ea Dominus suos ex laboribus in quietem, ex afflictione in consolationem, ex moestitia in gaudium, ex ignominia in gloriam recipiat, omnia, breviter, quae perpassi sunt mala, bonis maioribus permutet. Sic et nihil erit incommodi, si vitae sanctitatem existimemus esse viam, non quidem quae ducat, sed qua electi a Deo suo in gloriam regni coelestis ducantur: quoniam haec bona eius voluntas est, glorificare quos sanctificavit. Hac ratione, observationes mandatorum aliquoties vocantur iustitiae Domini; non quibus Dominus iustificet, hoc est, iustos habeat ac reputet, sed quibus iustos suos, quos iam

ante sua gratia iustificavit, exerceat. Verum, si quis vel minimam salutis nostrae portionem ad opera derivet, is totam scripturam pervertit ac corrumpit, quae solidam laudem divinae bonitati assignat. Nomen vero meriti qui usurpat, adversus Dei gratiam blasphemiam erigit, quae cum illo stare non potest: certe arrogantiae et ferocientis adversus Deum vanitatis plenum est. Deus mercedem et remunerationem pollicetur. Audio. Sed nostrum erat, tantae Dei beneficentiae gratias agere, per quam nobis dari agnosceremus, quod minime debebatur, non animis effferri et plus arripere quam dabatur. Qui usumfructum in fundo dono accepit, si fundi etiam proprietatem sibi vindicet, nonne tali ingratitude illum ipsum quem possidebat usumfructum amittere meretur? Et nos scilicet impune adversus tantam suam gratiam tam ingratos Dominus feret?

DE FIDE, UBI ET SYMBOLUM, QUOD APOSTOLICUM VOCANT, EXPLICATUR.

CAP. II.

[56] Iam satis ex proxima disputatione intelligi potest, [56] quae nobis per legem agenda Dominus praescribat, quorum si qua in parte lapsi fuerimus, iram et terribile mortis aeternae iudicium edicit; rursum, quam non modo arduum, sed prorsus supra vires, extraque omnem nostram facultatem sit, legem implere ut exigit. Quare si nos duntaxat ipsos intuemur, quidque nobis dignum sit cogitamus, nihil est bonae spei reliquum, sed a Deo abiectos mors et certissima confusio nos manet. Id etiam explicatum fuit, unam esse effugiendae huius calamitatis rationem, quaeque nos in melius restituat, nempe Domini misericordiam, quam certissime experiemur, si eam solida fide accipiemus, inque ea secure acquiescemus. Hoc nunc superest, qualis esse haec fides debeat: id quod ex symbolo, quod Apostolicum vocant, facile discemus, quo breviter compendium collectum est, et quasi epitome quaedam fidei in quam consentit ecclesia catholica.

Verum antequam ultra progredimur, admonendi sumus, duas esse fidei formas. Altera est: si quis credat Deum esse,

historiam quae de Christo narratur veram esse arbitretur; quale est nobis iudicium de iis, quae vel olim gesta narrantur, vel ipsi praesentes spectavimus. Haec vero ut nullius est momenti, ita indigna est fidei appellatione; de qua si quis gloriatur, intelligat eam se habere cum diabolis communem (Iac. 2), quibus tamen nihil inde accedit, nisi quod magis terrentur, tremunt, et consternantur. Altera est: qua non modo Deum et Christum esse credimus, sed etiam in Deum credimus, et Christum, vere ipsum pro Deo nostro ac Christum pro salvatore agnoscentes. Hoc vero est, non modo verum reputare id omne, quod de Deo ac Christo vel scriptum est, vel dicitur, sed spem omnem ac fiduciam in uno Deo ac Christo reponere, hacque cogitatione sic offirmatos esse, ut de bona Dei erga nos voluntate nihil dubitemus; ut certo persuasimus quidquid nobis necesse est, tum in animae, tum in corporis usus, ab eo nobis datum iri; ut certo expectemus praestitutum quidquid de eo scripturae pollicentur; ut nihil haesitemus, quin nobis Christus sit Iesus, hoc est, salvator; quin, ut per ipsum peccatorum remissionem ac sanctificationem obtinemus ita salus quoque data sit; ut tandem perducamur in regnum Dei, quod ultimo die revelabitur. Atque hoc quidem caput est et fere summa eorum omnium, quae sacro suo verbo nobis offert ac [57] promittit Dominus; haec meta, quam nobis in scripturis suis statuit, hic scopus quem proponit.

Verbum ergo Dei obiectum est et scopus fidei in quem collineare debet, basisque qua fulciatur ac sustineatur, sine qua etiam consistere nequeat. Atque ita non aliud est vera haec fides, quae demum christiana vocari potest, quam firma animi persuasio, qua nobiscum statuimus: tam certam esse Dei veritatem, ut non possit non praestare, quod se facturum sancto suo verbo recepit (Rom. 10). Quod Paulus (Hebr. 11) in eius definitione docet: substantiam rerum sperandarum ipsam vocans, argumentumque non apparentium. Per substantiam aut hypostasin (ut graece legitur) quasi fulcrum intelligens, cui innitimur et incumbimus, ac si diceret: fidem ipsam, certam quandam ac securam possessionem eorum, quae nobis a Deo promissa sunt. Rursum, ut significaret ad supremum usque diem quo libri aperientur, sublimiora esse, quam quae sensu nostro percipi, aut oculis spectari, manuve contrectari possint, eaque interim non aliter possideri a nobis, quam si captum omnem ingenii nostri excedamus, ac supra omnia quae in mundo sunt aciem nostram intendamus, nos denique ipsos superemus. Addidit, securitatem hanc possi-

dendi esse rerum, quae in spe iacent ideoque non videntur. Nam, ut ipse alibi scribit (Rom. 8), spes quae videtur, non est spes, nec quis ea quae videt sperat. Dum vero indicem aut probationem (nam graece est elenchus) appellat, rerum non apparentium, perinde loquitur, ac si diceret: evidentiam non apparentium rerum, visionem earum quae non videntur, perspicuitatem obscurarum, praesentiam absentium, demonstrationem occultarum. Mysteria enim Dei, cuiusmodi sunt quae ad salutem nostram pertinent, in se, suaque, ut dicitur, natura cerni non possunt, verum ipsa in eius duntaxat verbo intuemur, cuius veritas sic persuasa esse nobis debet, ut pro facto impletoque habendum sit quidquid loquitur.

Haec fidei ratio longe a priore diversa est. Hanc quisquis habet, fieri non potest quin Deo sit acceptus, quemadmodum etiam contra nunquam fiet ut sine ipsa illi quisquam placeat (Hebr. 11). Per hanc quidquid optamus a Deo ac poscimus, impetramus: quatenus ipse nobis conducere providet. Haec vero, nec in obliquo perversoque ac simulato corde sedem habere potest, nec inchoari aut conservari, nisi sola Dei gratia. Haec ipsa est quam primo legis suae mandato a nobis exigit Deus, ubi praefatus, se unum esse Dominum Deum nostrum, subiicit: ne habeamus deos alienos coram se. Id scilicet volens, ne alibi quam in se uno spes ac fiducia nostra resideat, quae sibi uni debeatur. Innuens etiam, si alio spes et fiducia nostra respiciat, alium nobis esse deum. De hac sermonem institutum, cui compendio docendae conscriptum est [58] Symbolum, quatuor partibus distinctum. Quarum tres primae tribus personis sacrae trinitatis destinatae sunt: patri, filio et sancto spiritui, qui est unus Deus noster aeternus ac omnipotens, in quem credimus; quarta explicat, quae ad nos ex ea in Deum fide redeant, quaeque expectanda sint.

Quando vero impii quidam, ut fidem nostram ab ipsis radicibus revellant, circa prima initia obstrepunt et nos Deum unum in tribus personis confitentes ludibrio habent, postulabat hic locus, ut eorum blasphemiae compescantur. Verum, quia dociles manu ducere, non autem cum pugnacibus et rebellibus manum conserere hic propositum est, cum illis nunc instructis copiis non congrediar. Tantum quid sequendum hac in parte sit, quid cavendum, paucis indicabo, ut habeant qui faciles apertasque veritati aures dederint, in quo certo pede consistent. Scriptura unum nobis Deum tradit, non plures. Israël, inquit, Dominus Deus tuus Deus unus est (Deut. 6). Eadem tamen et patrem Deum, et filium Deum, et spiritum sanctum Deum, nihil obscure asserit.

Unum duntaxat argumentum proferemus, sed quod pro mille esse possit. Paulus haec tria sic connectit, Deum, fidem et baptismum, ut ab uno ad alterum ratiocinetur (Eph. 4). Ut quia una est fides, ex eo unum esse Deum demonstret, quia unus est baptismus inde quoque unam esse fidem ostendat. Cum enim fides non huc atque illuc circumspicere, neque per varia discurrere debeat sed in unum Deum spectare, in eum conferri, in eo haerere; ex eo facile constituitur, quod si plures sunt fides, plures etiam esse deos oporteat. Rursum, quia baptismus sacramentum est fidei, ipsius unitatem nobis confirmat, ex eo quod unus est. Atqui fidem profiteri nemo potest, nisi in unum Deum. Ergo, ut baptisamur in unam fidem, ita in unum Deum fides nostra credit. Et ille itaque unus est et haec una est, quia utrumque unius Dei est. Hinc etiam conficitur, ut non nisi in unum Deum baptisari liceat, quia in eius fidem baptisamur, in cuius nomen baptisamur. Iam, cum scriptura voluerit (Matth. ult.), nos baptisari in nomen patris et filii et spiritus sancti, simul utique voluit, una omnes fide in patrem, filium, et spiritum sanctum credere. Id vero quid aliud est, quam clare testari patrem, filium, et spiritum sanctum unum Deum esse? Si enim in eorum nomen baptisamur, in eorum fidem baptisamur. Unus igitur Deus sunt, si una fide coluntur. Extant et alia luculenta testimonia, quae partim unam trium divinitatem, partim personalem distinctionem asserant. Filio nomen illud, quod Iudaei vocant ineffabile apud Ieremiam attribuitur (Ier. 23. 33).

[59] Unum igitur aeternum illum Deum esse oportet, qui alibi negat se daturum suam gloriam alteri [59] (Ies. 43). Et tamen cum dicitur principio fuisse apud Deum, patremque fecisse per illum saecula; praeterea cum ipse testatur, claritatem suam se habuisse apud patrem, antequam mundus fieret, distinctio ostenditur; magis etiam perspicue ex eo, quod non pater venisse et carnem nostram induisse, sed filius a patre exisse, ut ad nos descenderet et homo fieret dicitur (Ioan. 1. Hebr. 1. Ioan. 17. Ioan. 16 et alibi. Zach. 13). Utrumque simul apud alterum prophetam expressum est, ubi pater socium vel cognatum ipsum appellat. Non est autem Deo cognatus vel socius, nisi quatenus Deus. Rursum, si socius est, distinctum esse oportet, quando non est societas nisi inter duos. Spiritum sanctum diserte Deum esse pronuntiat Petrus in Actis (Act. 5). Alium tamen esse a Christo, plus decem locis ex Ioannis Evangelio constat (Ioan. 14. 15). Sed omnium clarissime hoc totum mysterium explicavit Paulus (Rom. 8), cum spiritum Christi, et spiritum eius qui suscitavit Iesum.

a mortuis, promiscue vocavit. Si enim unus est patris et filii spiritus, pater et filius unum sint oportet. Rursum, spiritum ipsum unum esse cum patre et filio convenit, cum nullus a spiritu suo diversus sit. Cavillantur quidam se audire Deum spiritum esse, ideo nihil se intelligere per spiritum quam Deum patrem. Sed ut Deum esse spiritum audiunt; ita etiam audiunt spiritum sanctum esse spiritum Dei. Nihil ergo repugnat, quo minus tota Dei essentia spiritualis sit, et in illa essentia sint pater, filius et spiritus. Nec defuerunt qui dicerent, non alia ratione Deum, nunc patrem, nunc filium, nunc spiritum sanctum nominari, quam qua et fortis et bonus et gloriosus et misericors appellatur. Sed ii quoque facile revincuntur, quod haec epitheta esse apparet, quae ostendunt qualis sit Deus, illa nomina quae declarant, quis vere sit. Vident non contentiosi, nec pervicaces, patrem, filium, et spiritum sanctum unum esse Deum quia et pater Deus et filius Deus et spiritus Deus, nec potest nisi unus esse Deus. Rursum, tres nominantur, tres describuntur, tres distinguuntur. Unus itaque, et tres, unus Deus, una essentia. Qui tres? Non tres dii, non tres essentiae. Utrumque ut significarent orthodoxi veteres, dixerunt unam esse οὐσίαν, tres ὑποστάσεις, id est, substantiam unam, tres in una substantia subsistentias. Latini, cum per omnia sensu convenirent, alterum tantum nomen reddiderunt, in altero quiddam aliud expresserunt. Dixerunt enim unam essentiam, quod nomen graeco illi respondet, tres vero personas; quo relationem quandam indicare voluerunt.

Oblatrant haeretici, quod οὐσία, ὑποστάσεις, essentia, personae, conficta sunt hominum arbitrio nomina, nusquam in scripturis lecta aut visa. Sed cum hoc nobis excutere non possint, tres dici, qui [60] unus Deus sunt, qualis est ista morositas, improbare verba, quae non aliud explicant, quam quod scripturis testatum consignatumque est? Satius foret, inquirunt, non modo sensa nostra, sed verba etiam intra scripturae fines continere, quam exotica verba spargere, quae dissensionum ac iurgiorum seminaria futura sint. Sic enim languetur circa verborum pugnas, sic veritas altercando amittitur, sic caritas dissolvitur. Si verbum exoticum appellant, quod totidem syllabis compositum in scriptura ostendi non possit, iniquam sane legem nobis imponunt, qua damnantur omnes conciones, quae scripturae contextu non consarcinantur. Sin exoticum illis est, quod curiose excogitatum superstitiose defenditur, quod ad contentionem magis quam ad aedificationem valet, quod vel importune vel nullo fructu

usurpatur, quod sua asperitate pias aures offendit, quod a verbi Dei simplicitate abstrahit, eorum sobrietatem toto animo amplector. Non enim minori religione de Deo nobis loquendum, quam cogitandum sentio, quando et quidquid de eo a nobis cogitamus stultum est, et quidquid loquimur insulsum. Est tamen modus aliquis servandus. Petenda certe est ex scripturis et cogitandi et loquendi regula; ad hanc amussim et mentis cogitationes omnes, et oris verba exigenda sunt. Sed quid vetat, quominus, quae captui nostro perplexa in scripturis impeditaque sunt, ea verbis planioribus edisseramus? Quae tamen religiose et fideliter ipsius scripturae veritati serviant et parce modesteque, nec citra occasionem usurpentur. Occurrunt quotidiana exempla. Saepe de fidei iustitia disputatur, pauci assequuntur, quomodo fiamus iusti fide. Addamus hanc esse Christi iustitiam, non nostram, in ipso, non in nobis sitam, sed imputatione nostram fieri, quoniam accepta nobis fertur. Ita non vere nos esse iustos sed imputative, vel non esse iustos, sed pro iustis imputatione haberi, quatenus Christi iustitiam per fidem possidemus, res plana erit et expedita. Dicitur Deus in reprobis operari, quorum opera damnata sunt. Difficilis et involuta quaestio: an Deus autor sit peccati, an malum Deo sit imputandum, an iniustitia opus eius censi debeat? Subiiciamus: in eodem facto respiciendum perversi hominis, ac iusti Dei opus. Hominem reprobum mali radicem in se habere fixam, a se malum cogitare, a se velle, a se conari, a se perpetrare. Ideo illi imputandum, quidquid in opere mali ac culpa est, quia consilio, voluntate, facto, contra Deum nititur. Deum vero malam voluntatem ac malum conatum, quo vult inflectere, nunc coercere ac moderari, nunc successum dare et vires addere. Sed omnia iuste. Sic Pharao, Nebuchadnezar, Sennacherib, contra Deum viventem belligerabantur, potentiam eius ridebant, populum, quantum in se erat, immerentem

1] [61] persequabantur, violenter, nullo iure, irruebant, in alienam possessionem. Deus autem eos omnes excitaverat (Exod. 9. Ier. 5), ut haec omnia perpetrarent, sed iam male volentes et male cogitantes, aut potius malam eorum voluntatem et malum conatum in Israellem converterat et faciebat invalescere, nunc ut populi sui impietatem ulcisceretur, nunc ut liberationem faceret magnificentiorem. Sic afflictio Iob opus erat Dei et diaboli, et tamen diaboli iniustitiam a Dei iustitia distinguere convenit, quod ille perdere conabatur, Deus autem exercebat (Iob. 1 et 2); sic Assur erat virga furoris Domini, Sennacherib securis manus eius (Ies. 10):

omnes ab eo vocati, suscitati, impulsus, denique eius ministri. Sed quid? Dum efferatae suae libidini obsequebantur, iustitiae Dei inscii serviebant (Ier. 27). En Deus et illi, eiusdem operis autores, sed in eodem opere elucet Dei iustitia, eorum iniquitas. Hac distinctione implicitus ille nodus dissolvitur. Si quis interpellat et fremat non probari sibi distinctiones, quia suas rixas distinctiunculis Sophistae farciunt, quis talem importunitatem non oderit? Si quis verborum novitatem reprehendat, nonne merito iudicetur lucem veritatis indigne ferre, ut qui tantum hoc reprehendat, veritatem planam ac dilucidam reddi? Huiusmodi autem verborum novitas (si ita appellanda est) tum potissimum usu venit, dum adversus calumniatores asserenda est veritas, qui tergiversando ipsam eludunt. Quod hodie plus satis experimur, quibus plurimum est negotii in expugnandis veritatis hostibus, adeo obliquo et volubili flexu lubrici isti angues effugiunt, nisi fortiter premantur et deprehensi urgeantur. Sic veteres variis pravorum dogmatum certaminibus exagitati, coacti sunt exquisita perspicuitate edisserere, quid sentirent, ne obliqua subterfugia impiis relinquerent, quibus verborum involucra errorum erant latebrae.

Arius fatebatur Christum Deum et filium Dei, quia evidentibus scripturis reluctari non poterat et quasi probe defunctus, consensum aliquem cum aliis simulabat. At interim non desinebat iactare, Christum creatum esse et initium habuisse ut reliquas creaturas. Quo flexilem hominis vafritiem e latebris extraherent veteres, ultra progressi sunt et declararunt Christum aeternum patris filium, patrique consubstantialem esse. Hic efferbuit Arianorum impietas, dum nomen *ὁμοουσίον* pessime odisse, et exsecrari coeperunt. Quod si principio, Christum confessi essent sincere et ex animo, Deum, non inficiati essent patri esse consubstantialem. Quis probos illos viros insectari audeat, quasi rixatores et contentiosos, quod ob voculam unam tanto disceptandi fervore incaluerint et ecclesiae quietem turbaverint? At vocula illa distinguebat inter purae fidei Christianos, et sacrilegos Arianos. Surrexit postea [62] Sabellius, qui patris, filii et [62] spiritus sancti nomina vana esse disputabat, nec distinctionis alicuius causa posita, sed diversa esse Dei attributa, cuiusmodi plurima habentur; si in certamen ventum esset, fatebatur se credere patrem Deum, filium Deum, spiritum Deum, sed postea elabebatur, nihil se aliud dixisse, quam si Deum fortem et iustum et sapientem vocasset. Itaque recinebat aliam cantilenam, patrem esse filium, et spiritum sanctum

esse patrem, nullo ordine, nulla distinctione. Ii, quibus tum pietas cordi erat, ut hominis improbitatem frangerent, contra reclamabant, vere agnoscendas esse in Deo uno tres proprietates. Et, ut se simplici veritate adversus tortuosas verutias munirent, affirmarunt vere in uno Deo tres personas subsistere, seu (quod idem erat) in Dei unitate subsistere personarum trinitatem. Si ergo temere non sunt inventa nomina, temere repudiantur. Utinam sepulta essent, constaret haec modo inter omnes fides, patrem, filium, et spiritum sanctum unum esse Deum, nec tamen aut filium, patrem esse, aut spiritum sanctum, filium, sed proprietate quadam esse distinctos. Verum ubi occurrendum est, ex una parte Arianis, ex altera Sabellianis, qui utrisque tergiversandi ansam praecidi stomachantur, nonnullam suspicionem iniiciunt, vel Arii se esse discipulos, vel Sabellii. Dicit Arius Christum esse deum, sed mussitat factum esse et initium habuisse; dicit unum cum patre, sed clam in suorum aures insusurrat, unitum ut reliquos fideles, quanquam singulari praerogativa. Dic consubstantialem, detraxeris versipelli larvam et tamen nihil addis scripturis. Dicit Sabellius: patrem, filium et spiritum sanctum nihil in Deo distinctum sonare. Dic tres esse, vociferabitur te nominare tres deos; dic in una Dei essentia personarum esse trinitatem, dixeris uno verbo quod scripturae loquuntur, et inanem loquacitatem compresseris. Et si haec nomina non ferunt, concedant saltem nobis, quod inficiari, vel si rumpantur, non possunt: cum unum audimus, intelligendam esse substantiae unitatem, cum tres audimus, in una hac essentia distinguendas tamen tres proprietates. Siquidem ita eas scriptura distinguit, ut patri principium agendi, rerumque omnium fontem et originem attribuat, filio, sapientiam et consilium agendi assignet, ad spiritum, virtutem efficaciamque actionis referat. Unde et filius verbum patris dicitur; non quale homines loquuntur aut cogitant, sed aeternum et incommutabile, ineffabili modo a patre emergens: ut spiritus sanctus virtus, digitus, potentia nuncupatur. Nunc simplicem veritatis confessionem audiamus.

PARS SYMBOLI PRIMA.

Credo in Deum patrem omnipotentem,
creatorem coeli et terrae.

[63] [63] Qua profitemur, nos fiduciam habere omnem in Deo patre fixam, quem et nostrum et omnium omnino rerum, quae

creatae sunt, creatorem agnoscimus: quas verbo et aeterna sua sapientia (qui filius est) et sua virtute (qui spiritus sanctus est) condidit (Psal. 33. Psal. 104. Act. 17. Hebr. 1). Atque ut semel condidit, ita nunc sustinere, fovere, agere, conservare, bonitate ac virtute sua, citra quam omnia statim collapsura essent et in nihilum abitura. Cum vero omnipotentem et rerum omnium creatorem appellamus, talem eius omnipotentiam, qua omnia operatur in omnibus, talemque providentiam qua omnia moderatur, cogitare oportet (1 Cor. 12. Thren. 3), non qualem illi Sophistae affingunt, inanem, sopitam, otiosam, ut fide persuasum habeamus, quaecunque nobis accidunt, laeta iuxta ac tristia, prospera ac adversa, sive ad corpus illa, sive ad animam pertineant, ab eo nobis evenire (excepto duntaxat peccato quod nequitiae nostrae imputari convenit), eius etiam praesidiis nos tuto protegi, defendi ac servari, ne qua vis inimica noceat (Os. 13); nihil denique (cum omnia ex eius manu suscipiamus) ab eo nobis evenire, quod non in rem nostram conducatur, utut res nunc prosperae, nunc adversae vulgo videantur (Rom. 8). Atque haec quidem omnia nobis ab eo fieri, non aliqua nostra dignitate, non merito aliquo, cui hanc gratiam debeat, non quod remunerari eius beneficentiam mutua vice valeamus, sed paterna benignitate ac clementia, qua ut nobiscum sic agat, in causa sola est eius bonitas (Rom. 11). Quamobrem danda opera, ut gratiarum actionem tantae bonitati referamus, illam cum animis nostris reputemus, illam lingua praedicemus et quibus possumus laudibus tollamus. Talem patrem grata pietate ardentique amore sic colamus, ut nos totos eius obsequio devoteamus, illum in omnibus honoremus; omnia, adversa quoque, aequis placidisque animis, quasi ex eius manu suscipiamus, cogitantes eius providentiam sic quoque nobis ac saluti nostrae prospicere, dum affligit et tribulat. Itaque quidquid tandem accidat, nunquam ambigendum aut diffidendum erit, eum nos habere propitium ac benevolentem, salusque ab eo nihilo minus expectanda. Est enim certissimum ac verissimum, hanc esse rectam fidem, quam ut quisque habeat, hac prima Symboli parte docemur.

SECUNDA.

Et in Iesum Christum, filium eius unicum, Dominum nostrum, qui conceptus est e spiritu sancto, natus ex Maria virgine, passus sub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus, et sepultus; descendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis, ascendit in coelum, sedet ad dexteram patris: inde venturus ad iudicandum vivos et mortuos.

64] [64] Qua confitemur nos credere in Iesum Christum, quem persuasum habeamus, unicum esse Dei patris filium, non ut fideles, adoptione duntaxat et gratia, sed naturalem et ab aeterno ex patre genitum. Sic enim a caeteris omnibus ipsum discernimus, dum unicum vocamus. Ut, quatenus Deus est, sit unus cum patre Deus, eiusdem naturae ac substantiae seu essentiae, non aliter quam persona distinctus, quam propriam ac distinctam a patre habet. Quidquid autem est humanae sapientiae, hic submitti ac velut captivum teneri decet, nihilque aut curiose argutando, aut haesitando huiusmodi mysteria adorari, quae omnem humani sensus captum longe superant. Ac ne quidquam hac in parte aut animo concipiamus, aut sentiamus, aut loquamur, quam scripturis docemur, terreat nos haereticorum exempla, qui in praeceps deturbati sunt, dum sensu suo abundare volunt. Quando igitur Deus filius, unus atque idem cum patre Deus est, habemus verum esse Deum creatorem coeli et terrae (Hebr. 1). Atque ut fiduciam omnem in patre constituimus, ita et in filio constituenda est, cum unus sit Deus. Quod autem hic peculiariter coeli ac terrae creator pater dicitur, in causa est ea quam ante diximus proprietatum distinctio, qua ad patrem agendi principium refertur, ut ipse quidem proprie agere dicatur, sed per verbum ac sapientiam suam, sed in virtute sua. Caeterum communem trium personarum actionem fuisse in creando mundo, planum facit vox illa patris (Gen. 1): faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; qua non cum angelis deliberat, non seipsum alloquitur, sed sapientiam suam et virtutem advocat. Praeterea confitemur nos credere, ipsum nostra causa, ut nos a diaboli tyrannide solveret, cui obnoxii eramus, a vinculis peccati quibus astricti tenebamur, a servitio mortis et corporis et animae in quod detrusi eramus, ab aeternis poenis quibus eramus addicti, cum hinc exsolvi ac extricari facultatis

nostrae non esset, divina benignitate ac misericordia a patre missum, [65] ad nos descendisse, ut carnem nostram indueret, [65] quam suae divinitati coniunxit. Sic enim nostra referebat, verum esse Deum et hominem eum, qui mediator noster futurus esset. Cum enim omnia dissipata essent, cum peccata nostra opposuissent nubem inter nos et Deum nostrum, quis ad eum pertingeret (Ies. 59)? Homone? Atqui omnes cum parente suo Adam ad conspectum Domini horrebant (Gen. 3). Angelus? Atqui etiam illi opus habebant capite, in quo Deo suo cohaerent (Eph. 1. Col. 1). Quid igitur? Deplorata res erat, nisi maiestas ipsa Dei ad nos descenderet, quando ascendere nostrum non erat. Ita Dei filius factus est nobis Immanuel, id est, nobiscum Deus (Ies. 7). Rursum, cum modis omnibus nostra humilitas cum Dei maiestate dissideat, quis satis confidere ausus etiamnum esset, Deum sibi propinquum esse, secum habitare, sibi adesse? Nondum igitur satis propinqua vicinitas, nondum satis firma affinitas, nisi ut suam nobis divinitatem adiunxerat ita nostram quoque humanitatem suae divinitati adiungeret. Ita Paulus (1 Tim. 2), cum eum nobis mediatorem proponeret, nominatim dixit hominem. Mediator, inquit, Dei et hominum, homo Iesus Christus. Poterat Deum dicere, poterat saltem et hoc nomen ut Dei nomen omittere, sed infirmitatem nostram noverat. Ne quis itaque se torqueret, ubi ille quaerendus mediator, quomodo ad ipsum perveniretur, continuo addidit: homo est, ac si diceret: vobis propinquus est, imo contiguus, caro vestra est. Id scilicet designare volens, quod alibi significantius explicavit (Hebr. 4): non esse nobis pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris, quando more nostro sit, absque peccato, per omnia tentatus. Non erat res vulgaris, quae mediatori praestanda erat: ut ex filiis hominum filios Dei faceret, ex haeredibus geennae coelestis regni haeredes. Quis hoc poterat, nisi filius Dei filius hominis fieret, et sic nostrum acciperet, ut suum ad nos transferret, quod suum erat natura, nostrum faceret gratia? Haec ergo spes nostra est, quod filii Dei sumus: quia naturalis Dei filius sibi corpus ex corpore nostro, carnem ex carne nostra, ossa ex ossibus nostris composuit, ut idem nobiscum esset. Quod nobis proprium erat ad se pertinere voluit, ut, quod sibi proprium erat, ad nos pertineret, et ita in commune ipse nobiscum et filius Dei esset et filius hominis. Haec spes nostra est, quod haereditas regni coelestis nostra sit, quia unicus Dei filius, cuius solida erat haereditas, nos sibi fratres adoptavit: quod si fratres, ergo et haereditatis participes.

Praeterea sic nostra referebat, verum esse Deum et hominem, qui redemptor noster futurus esset. Eius erat mortem absorbere. Quis hoc poterat, nisi vita? Eius erat peccatum vincere. Quis hoc poterat, nisi ipsa iustitia? Porro quis aut vita est, aut iustitia, nisi [66] solus Deus? Sese ergo clementissimus Dominus redemptorem nostrum fecit, dum nos redemptos voluit. Alterum hoc redemptionis nostrae caput erat: ut homo qui sese sua inobedientia perdiderat, suam confusionem obedientia tolleret, ut iustitiae Dei satisfaceret, ut poenas peccati persolveret (Rom 5). Prodiit ergo verus homo, Dominus noster. Adae personam induit, nomen assumpsit, ut patri se obedientem pro eo exhiberet, ut carnem nostram in satisfactionem iustitiae Dei statueret, ut in carne nostra peccati poenam persolveret. Qui ergo Christum sua aut divinitate, aut humanitate spoliant, illius quidem vel maiestatem blasphemant, vel bonitatem obscurant; sed non minus fidem nostram labefactant et evertunt, quae, nisi hoc fundamento, stare non potest. Verbum itaque caro factum est, et qui Deus erat, simul etiam homo factus est, ut unus sit idem, et homo et Deus: non confusione substantiae, sed unitate personae.

Id hominis exemplo intelligi potest, quem videmus duabus partibus constitutum, quarum neutra tamen sic alteri permixta est, ut non retineat naturae suae proprietatem. Neque enim, aut anima corpus, aut corpus anima est. Quare et de anima seorsum dicitur, quod in corpus nullo modo cadere potest, et de corpore rursus, quod nulla ratione animae conveniat, de toto homine, quod nec de anima seorsum, nec de corpore nisi inepte accipi possit; postremo animae propria ad corpus transferuntur, et corporis propria ad animam. Qui tamen iis constat, unus homo est, non plures. Huiusmodi vero loquendi formulae, et unam esse in homine naturam, ex duabus connexis compositam, significant, et duas diversas subesse naturas, quae hanc componant. Sic et de Christo scripturae loquuntur. Attribuunt illi interdum, quae ad humanitatem singulariter referri oporteat, interdum, quae divinitati peculiariter competant, nonnunquam, quae utramque naturam complectantur, neutri seorsum satis conveniant. Postremo, et per idiomatum communicationem, ipsius divinitati assignant quae humanitatis propria erant, et humanitati quae ad divinitatem spectabant. Horum nihil meum est, sed plana exempla in scripturis extant. Quod de se ipse dicebat Christus (Ioan. 8): antequam Abraham fieret, ego sum: ab eius humanitate longe alienum erat. Non enim homo factus est, nisi multis post Abrahamum saeculis. Id ergo peculiare erat

divinitatis. Quod servus patris vocatur, quod crevit aetate et sapientia apud Deum et homines, quod gloriam suam non quaesiit: solius humanitatis fuit (Ies. 42. 53. Luc. 2. Ioan. 8). Siquidem quatenus Deus est, aequalis est patri: nec augeri ulla re potest, et omnia propter semetipsum operatur (Phil. 2). Nec divinitatis singulare, nec humanitatis fuit, sed utriusque simul, [67] quod potestatem accepit a patre remittendi peccata, suscitandi mortuos, quod iudex constitutus est vivorum et mortuorum (Luc. 5. Ioan. 5. 6. Act. 10). Huiusmodi enim praerogativis praeditus fuit filius Dei, cum in carne manifestatus est; quas et ipse una cum patre, ante mundi constitutionem possidebat, et quae homini, qui nihil esset quam homo, dari non poterant. Istius formae permulta sunt in evangelio Ioannis, quae nec divinitati, nec humanitati bene convenient, Christi personae, in qua Deus et homo manifestatus est, optime congruant. In hunc quoque sensum accipiendum est quod legitur apud Paulum (1 Cor. 15), Christum redditurum regnum Deo et patri. Non enim regnum filii Dei, quod initium nullum habuit, finem habiturum est; sed quo modo post suam abiectionem gloria et honore coronatus est et constitutus super omnia, quo modo, postquam semetipsum exinanivit, et patri obedientem se ad mortem praestitit, exaltatus est et nomen accepit, in quo genu omne flectatur: ita tum et nomen ipsum, et quidquid a patre accepit, patri subiiciet, ut sit Deus omnia in omnibus (Phil. 2). Communicatio autem idiomatum sive proprietatum est, quod Paulus dicit Deum suo sanguine acquisiisse sibi ecclesiam, et Dominum gloriae crucifixum (Act. 20. 1 Cor. 2). Deus enim proprie sanguinem non habet, nec patitur. Sed quia verus Deus et verus homo Christus, sanguinem suum crucifixus pro nobis fudit, quae in eius humanitate peracta sunt, ad divinitatem transferuntur. Rursum, cum Christus diceret (Ioan. 3): neminem in coelum ascendisse, nisi filium hominis qui in coelo esset, certe tum non erat in coelo corpore quod assumpserat, sed quia ipse idem erat Deus et homo, propter naturarum unitatem, uni dabat, quod alterius erat. Haec pluribus persequor, propter eos qui nulla ratione adduci possunt, ut in una Christi persona utriusque naturae proprietates observent. Ita Christum fatentur Deum et hominem, et filium Dei. Verum si propius instes, animadvertes non aliter Deum et Dei filium ab illis dici, quam quia conceptus est ex spiritu sancto, in utero virginis; qualiter olim Manichaei nugabantur, hominem ex traduce Dei animam habere, quia legebant Deum illi inspirasse spiraculum vitae. Atque in erroris sui patro-

cinium tumultuose urgent, quod dicitur Deus proprio filio non pepercisse, quod illum ipsum, qui e virgine nasceretur, filium altissimi vocari angelus praecepit. Neque sane duos Christos facimus, sed simpliciter profiteamur eum, qui filius erat aeternus Dei, carnem nostram induisse sic, ut unus idemque Christus Deus sit et homo, sed unitis, non confusis naturis. Verum ne adhuc superbiant futili sua obiectione, qua pugnant, Christum esse filium Dei secundum humanitatem duntaxat; quia is, qui e virgine natus est homo, passusque est, non alius, Dei [68] filius vocatur, discant rationem loquendi scripturae, ex uno prophetae loco, apud quem sic Dominus loquitur (Mich. 5): et tu Bethlehem Ephrata, parvula es in millibus Iuda, ex te mihi nascetur dux, qui regat populum meum Israel, et egressus eius ab initio, a diebus aeternitatis. Audiuntne eius ipsius Christi, qui in Bethlehem nascitur, egressum esse a diebus aeternitatis? Atqui, si in illam dierum aeternitatem intuemur, nondum Christus erat. Verum istud quidem, sed filius Dei erat, qui postea factus est Christus. Sic autor epistolae ad Hebraeos (Hebr. 1): proximis, inquit, diebus locutus est nobis Deus in dilecto filio suo, quem constituit universorum haeredem, per quem saecula etiam fecit. Certe filium esse oportebat, antequam homo fieret, si per eum facta sunt saecula, quin et colligere hinc licet, verbum Dei esse filium Dei. Nam quod Ioannes inquit (Ioan. 1), per verbum facta esse omnia, Apostolus ait, per filium. Paulus quoque adeo perspicue distinguit utramque appellationem, filii Dei et filii hominis, ut adhuc refragari, non modo caecitatis, sed obstinationis fuerit. Primum, dum se ait segregatum esse in evangelium Dei (Rom. 1), quod ante promiserat per prophetas, de filio suo, qui factus fuit ex semine David, secundum carnem, declaratus filius Dei in virtute. Cur secundum carnem distincte notaret esse filium David, nisi vellet innuere filium Dei, non secundum carnem? Alibi (Rom. 9): ex quibus, inquit, est Christus, secundum carnem, qui est Deus benedictus in saecula. An quidquam volunt apertius, quam Christum vocari Abrahae semen secundum carnem, caeterum, ultra carnem esse Deum benedictum in saecula? Rursum id testatum volo: nos non negare unum Christum verum esse Deum et hominem, nec divinitatem eius ab humanitate per haec divelli, sed distingui. Haec pulchre conveniunt, si sobrium habent interpretem, qui tanta mysteria qua decet religione tractet. Nihil est autem quod furiosi et phrenetici spiritus non perturbent. Arripiunt attributa humanitatis ad tollendam divinitatem, divinitatis, ad tollen-

dam humanitatem; quae vero de utraque natura sic coniunctim dicta sunt, ut neutri convenient, ad tollendam utramque. Hoc vero quid aliud est, quam contendere Christum non esse hominem, quia Deus est, non esse Deum, quia homo est; nec hominem, nec Deum esse, quia et homo simul et Deus est? Ergo Christus, praeter id quod Deus est, assumpta vera carne homo factus est.

Hunc ut sic voce patris et coelesti oraculo appellatus est, ita vere esse Iesum credimus (Luc. 1), hocque nomen, non aliud, datum hominibus, in quo oporteat salvos fieri (Act. 4). Credimus et Christum ipsum esse, hoc est, omnibus sancti spiritus gratiis perfusum; quae oleum ideo dicuntur (Psal. 45. 89), quod sine his aridi et [69] steriles tabescimus, sicque, ut spiritus super ipsum requieverit, ac sese totum in eum effuderit: ut de plenitudine eius omnes accipiamus, quicumque simus per fidem eius consortes ac participes (Ies. 11. 61. Ioan. 1); hac denique unctione constitutum esse a patre regem, qui omnem sibi potestatem in coelo et in terra subiiceret (Psal. 2), ut in ipso reges essemus, imperium habentes supra diabolum, peccatum, mortem et inferos (1 Petr. 2). Deinde sacerdotem, qui suo sacrificio patrem nobis placaret ac reconciliaret, ut in ipso sacerdotes essemus: ipso intercessore ac mediatore, patri preces, gratiarum actiones, nosmetipsos, et nostra omnia offerentes (Apoc. 1. Psal. 110. Hebr. 5. 13). Itaque et Dominum unicum esse ipsum agnoscimus, ut nobis a patre praefectus est. Hunc mirabili, nobisque inenarrabili spiritus sancti virtute, conceptum esse hominem credimus, in utero sacrae virginis (Luc. 1. 2): ex qua natus homo mortalis, salutem nostram, cuius causa venerat, ut perficeret, corpus suum in miserrimam mortem tradidit, ac suum sanguinem in redemptionis pretium effudit. Passus est autem sub Pontio Pilato, iudicis scilicet sententia damnatus pro nocente et malefico, ut apud summi iudicis tribunal eius damnatione absolveremur. Crucifixus, ut in cruce, quae Dei lege maledicta fuerat, maledictionem nostram sustineret, quam peccata nostra merebantur (Deut. 21. Gal. 3). Mortuus, ut morte sua mortem vinceret, quae nobis imminabat, ac absorberet a qua absorbendi eramus (Hos. 13. 1 Cor. 15). Sepultus, ut per eius gratiam peccato sepeliatur, a diaboli et mortis imperio liberati (Hebr. 2. Rom. 6).

Quod vero ad inferos descendit, id significat, afflictum a Deo fuisse ac divini iudicii horrorem et severitatem sensisse, ut irae Dei intercederet, ac eius iustitiae nostro nomine satisfaceret (Psal. 21. Ies. 53); ita debitas solvens ac luens

poenas non suae, quae nulla unquam fuit, sed nostrae iniquitati. Neque tamen intelligendum est, patrem illi unquam iratum fuisse (Matth. 3). Quomodo enim dilecto filio, in quo illi complacitum est, irasceretur, aut quomodo ipse patrem sua intercessione placaret, quem infensum haberet? Sed hoc sensu dicitur divinae severitatis gravitatem sustinuisse, quoniam manu Dei percussus et afflictus, omnia irati et punientis Dei signa expertus est, ut coactus fuerit, urgente angustia, exclamare: pater, pater, ut quid me dereliquisti (Matth. 27)? Id sane dicitur, ipsum descendisse ad inferos: non autem in locum aliquem certum, cui limbi nomen confictum est, commigrasse, quo patres, qui sub veteri testamento vixerant, veluti carcere clausi tenerentur, ibi in vinculis ac captivitate redemptionem suam expectantes, ac eius loci fores vi perfregisse, ut ipsos inde eximeret. Haec enim fabula, tametsi magnos autores habet [70] et hodie quoque a multis serio pro veritate defenditur, nihil tamen quam fabula est. Neque in eum sensum accipi debet Petri locus (1 Petr. 3), quem semper obtrudunt, qui eam tueri volunt: quod Christus, spiritu veniens praedicaverit his, qui in carcere erant, spiritibus. Hoc enim tantum voluit Petrus: virtutem redemptionis per Christum partae, exhibitam et plane manifestatam eorum spiritibus, qui ante id tempus defuncti fuerant. Fideles enim, qui suam ab illo salutem semper expectaverant, tunc plane et praesenti aspectu, perspexerunt eius visitationem. Contra reprobi ipsum unicam esse salutem sero percipientes, a qua exclusi essent, nullam sibi spem residuam, tunc planius agnoverunt. Quod autem Petrus, nullo discrimine, pios simul et impios in carcere fuisse ait, non ita accipiendum, quasi pii angustiis quibusdam vincti clauderentur, verum quia obscure et sub nubium umbris, Christum eminus conspiciebant nondum exhibitum. Hanc eorum anxiam expectationem, quodam schemate, carcerem appellat. Porro scriptura testificatur, tum in sinu Abrahae eos fuisse, ut nunc etiam sunt, hoc est, in requie ac tranquillitate, quae sit ipsis beatitudinis initium (Luc. 16. Apoc. 6). Intelligunt enim se vivere in Deo et illi inseparabiliter haerere. Quo sensu eximiam consolationem accipiunt, expectantes beatae resurrectionis diem. Quanquam autem haec particula de descensu ad inferos a nonnullis omissa est, minime tamen est superflua, utpote quae rerum maximarum maxima mysteria continet.

Praeterea, credimus tertia die suscitatum ex mortuis, hoc est, ex eadem morte, qua caeteri homines naturae lege defunguntur, atque in vitam resurrexisse verum hominem, non

iam tamen mortalem, sed incorruptum, corporeque et anima receptis glorificatum; hancque esse resurrectionis eius virtutem, ut iustificati suscitetur per eam a morte peccati, in vitae novitatem ac iustitiam (Rom. 6): simul, ut securi simus, omnes olim homines, qui eandem mortem obierunt, suscitandos. Quoniam eius resurrectio certissima est fides et hypostasis resurrectionis hominum (1 Cor. 15. Act. 1).

Credimus in coelum ascendisse; quo ascensu aditum regni coelorum, qui in Adam omnibus clausus fuerat, nobis aperuit (Ioan. 14). Siquidem coelum in carne nostra, quasi nostro nomine, ingressus est, ut iam in ipso, per spem, coelum possideamus, adeoque inter coelestes quodammodo sedeamus (Hebr. 2. Eph. 2). Credimus item illic, qualis in carne manifestatus est, sedere ad dextram patris. Quo significatur, constitutum ac declaratum regem, arbitrum ac dominum super omnia: nulla creaturae exceptione, quae non eius dominio subiecta fuerit, quo sua virtute nos spiritualibus donis ditaret (1 Cor. 15. Hebr. 2. Eph. 4). Itaque nos sanctificat ac peccatorum sordibus expurgat, gubernat ac deducit, donec ad [71] sese pertingamus, per mortem, quae finem quidem nostrae imperfectioni, initium vero afferet beatitudini, quam in ipso obtinebimus: ut regnum eius et gloria, nostrum sit robur, virtus ac adversus inferos gloriatio. Nec sine magno nostro bono apud patrem nunc est; quin potius, ut nobis ad eum accessum praebeat, ac viam sternat, nos illi offerat, gratiam nobis ab eo impetret, illum perpetuus pro nobis advocatus ac mediator interpellet, illi pro nostris offensis intercedat, illumque nobis assidue reconciliet (Hebr. 7. 9. Rom. 8. 1 Ioan. 2). Itaque quanquam in coelum sublatus corporis sui praesentiam e conspectu nostro sustulit, non tamen auxilio ac potentia desinit adesse suis fidelibus, manifestamque praesentiae suae virtutem ostendere. Quod etiam pollicitus est: ecce, inquit, vobiscum sum usque ad consummationem saeculi (Matth. ult.).

Postremo, credimus ipsum visibili forma inde descendurum, qualis ascendere visus est; supremo scilicet die, quo omnibus simul apparebit, cum ineffabili regni sui maiestate, iudicaturus vivos et mortuos (Act. 1. Matth. 24), hoc est, tum quos dies ille superstites deprehendet, tum qui iam antea morte sublati fuerant, ac mercedem omnibus redditurus, secundum opera sua (1 Thess. 4. Matth. 16), ut se quisque fidelem suis operibus aut infidelem probaverit.

Quando itaque totam salutis nostrae summam, ac omnes etiam partes in Christo comprehensas videmus, cavendum ne

vel minimam salutis nostrae portiunculam alibi repositam arbitremur. Nam in ipso solo coelestes omnes thesauri sunt reconditi. Unde quidquid boni expeti potest ad satietatem hauriant, qui tota expectatione ab eo uno pendent. Haec siquidem haud dubie omnia, quae ante scripta sunt, si nobis ab eo praestantur, quicumque ipsa ex eius verbo certa fide expectamus, nulla prorsus ullius boni pars abesse nobis poterit.

TERTIA.

Credo in spiritum sanctum.

Ubi confitemur, nos credere spiritum sanctum, verum cum patre ac filio Deum esse, tertiam personam sacrosanctae trinitatis, patri et filio consubstantialem ac coaeternum, omnipotentem, omniumque creatorem. Sunt enim personae tres distinctae, una essentia, ut dictum est. Quae, ut alta sunt atque abdita mysteria, ita adorari magis quam excuti oportet; quando neque ad ingenii nostri, neque ad linguae rationem ac modulos exigi aut debent, aut queunt. Quare, ut fiduciam omnem in Deo patre, ac unico filio eius repositam habemus, ita et in spiritu sancto habeamus. Siquidem unus cum patre et filio est Deus noster. Persuasi, non alium esse nobis ad patrem ductorem ac directorem, quam [72] spiritum sanctum, quemadmodum non alia est via quam Christus, nihil nobis gratiae a Deo esse, quam per spiritum sanctum; cum gratia ipsa sit spiritus virtus atque actio, per quam Deus pater, in filio, quidquid usquam est boni, operatur, per quam agit, sustinet, vegetat, ac vivificat omnia, per quam nos iustificat, sanctificat, expurgat, ad sese vocat ac trahit, ut salutem consequamur (Rom. 8. Eph. 2. 1 Cor. 12). Itaque spiritus sanctus, dum in nobis ad hunc modum habitat, nobis suo lumine illucet, quo discamus et plane agnoscamus, quam ingentem divinae bonitatis opulentiam in Christo possideamus (1 Cor. 2. 2 Cor. 13). Corda nostra incendit ardore caritatis tum Dei tum proximi, magisque indies excoquit et exurit concupiscentiae nostrae vitia (Rom. 8): ut si qua sunt in nobis bona opera, fructus sint gratiae ipsius et virtutes; nostrae vero sine ipso dotes, mentis sunt tenebrae, cordisque perversitas (Gal. 5). Atque haec quidem omnia dona, non aliquibus nostris officiis aut meritis rependuntur, sed liberaliter nobis a divina largitate, et gratuito donantur. Itaque credimus in spiritum sanctum, hunc cum patre et filio pro uno Deo nostro agnoscentes; pro certo constantique habentes, ipsius

opus ac virtutem esse, quod sacrum evangelii verbum audierimus, quod ipsum fide acceperimus, quod nunc in ea fide perstemus: opus, inquam, gratuitum, ne quid nostris meritis assignetur. Haec cum fidelibus omnibus pariter eveniant, debet haec omnium esse fides.

QUARTA.

Credo sanctam ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam aeternam.

Primum credimus sanctam ecclesiam catholicam, hoc est, universum electorum numerum, sive angeli sint, sive homines (Eph. 1. Col. 1); ex hominibus, sive mortui, sive adhuc vivant; ex viventibus, quibuscunque in terris agant, aut ubivis gentium dispersi sint: unam esse ecclesiam ac societatem et unum Dei populum cuius Christus, Dominus noster, dux sit et princeps, ac tanquam unius corporis caput; prout in ipso divina bonitate electi sunt, ante mundi constitutionem, ut in regnum Dei omnes aggregarentur. Haec autem societas catholica est, id est, universalis, quia non duas aut tres invenire liceat, verum electi Dei sic omnes in Christo uniuntur ac coadunantur, ut, quemadmodum ab uno capite pendent, ita in unum velut corpus coalescant; ea inter se compositione cohaerentes, qua eiusdem corporis membra; vere unum facti, qui in [73] una fide, spe, caritate, eodem Dei spiritu, simul vivunt, in eandem vitae aeternae haereditatem vocati (Rom. 12. 1 Cor. 10 et 12. Eph. 4). Sancta etiam est, quia quotquot aeterna Dei providentia electi sunt, ut in ecclesiae membra cooptarentur, a Domino omnes sanctificantur (Ioan. 17. Eph. 5).

Atque hic quidem ordo misericordiae Dei nobis a Paulo (Rom. 8) describitur, ut quos ex hominibus elegit, eos vocet, quos vocavit iustificet, quos iustificavit glorificet. Vocat, dum ad sese attrahit suos, illis se pro Deo et patre cognoscendum exhibens. Iustificat, dum eos Christi iustitia vestit, qua et pro sua perfectione ornentur et suam imperfectionem obtegant, ac sancti sui spiritus benedictionibus eos irrigat, quibus de die in diem a carnis suae corruptione expurgentur et in vitae novitatem regenerentur, donec plane sancti et immaculati in conspectu eius appareant. Glorificabit, cum maiestas regni sui in omnibus et per omnia manifestata fuerit.

Itaque Dominus, dum suos vocat, iustificat, glorificat, nihil aliud quam aeternam suam electionem declarat, qua huc eos destinaverat, antequam nascerentur. Quare nullus in gloriam coelestis regni unquam ingressurus est, qui non fuerit in hunc modum vocatus et iustificatus, quando sine ulla exceptione in cunctis hominibus quos elegit, suam electionem Dominus ad eum modum profert et manifestat. Scriptura saepe, dum se accomodat sensui nostro, electionem Dei non vocat, nisi quae hac vocatione et iustificatione iam manifestata fuerit. Atque haec causa est, ut saepe in populo Dei numeret eos, in quibus Deus virtutes suas operatus est, quamvis electi non essent; rursum, qui vere electi sunt, eos in populo Dei non recenseat, quia nondum tales declarati sunt (Hos. 2. Rom. 9. 10 et 11). Hic enim non unam illam et incommutabilem Dei providentiam respicit, sed tales nobis Dei filios describit, quales a nobis cognosci possunt, qui scilicet spiritu Dei aguntur (Rom. 8).

Cum autem ecclesia sit populus electorum Dei, fieri non potest, ut qui vere eius sunt membra tandem pereant, aut malo exitio perdantur. Nititur enim eorum salus tam certis solidisque fulcris, ut, etiamsi tota orbis machina labefactetur, concidere ipsa et corruere non possit. Primum, stat cum Dei electione, nec nisi cum aeterna illa sapientia variare aut deficere potest. Titubare ergo et fluctuari, cadere etiam possunt, sed non colliduntur, quia Dominus supponit manum suam; id est quod ait Paulus (Rom. 11): sine poenitentia esse dona et vocationem Dei. Deinde quos Dominus elegit, eos Christo filio suo in fidem ac custodiam tradidit, ut neminem ex illis perderet, sed resuscitaret omnes in novissimo die (Ioan 6). Sub tam bono custode et errare et labi possunt, perdi certe non possunt. Praeterea sic statuendum: nullum [74] fuisse ab orbe condito tempus, quo non habuerit [74] Dominus ecclesiam suam super terram, nullum etiam fore, usque ad consummationem saeculi, quo non sit habiturus, quemadmodum ipse pollicetur (Ioel. 3. Psal. 89 et 132). Nam etsi statim a principio hominum genus, Adae peccato, corruptum ac vitiatum est, ex hac tamen, ceu polluta massa, semper aliqua vasa sanctificat in honorem, ut nulla sit aetas quae non suam misericordiam experiatur. Postremo, sic credenda nobis est ecclesia, ut divinae bonitatis fiducia freti, pro certo habeamus, nos quoque ex ea esse, ac cum caeteris Dei electis, cum quibus vocati, et iam ex parte iustificati sumus, perfecte iustificatum ac glorificatum iri confidamus. Comprehendere quidem non possumus incomprehensibilem Dei sapientiam, nec

eam excutere nostrum est: ut nobis constet, qui aeterno eius consilio electi, qui reprobati sint (Rom. 11). Verum neque id fidei nostrae opus est, quae abunde hac promissione secura redditur: Deum agniturum pro filiis, qui unigenitum filium suum receperint (Ioan. 1). Quis tam improba cupiditate fuerit, qui non contentus se Dei filium esse, aliquid ultra appetat?

Quando itaque in uno Christo bonam Dei patris erga nos voluntatem, vitam, salutem, et ipsum denique regnum coelorum invenimus, solus ipse satis superque nobis esse debet. Hoc enim cogitandum est, nihil penitus nobis defuturum, quod in salutem ac bonum nostrum conducere possit, si ille noster est; illum vero nostrum fieri et omnia quae illius sunt, si certa fide in ipsum recumbimus, si in ipso acquiescimus, si in ipso salutem, vitam, omnia denique nostra reponimus, si certo expectamus, nunquam futurum, ut nos deserat. Ipse enim obviis manibus sese nobis defert, tantum fide accipiamus. Qui vero Christo non contenti, nituntur altius penetrare, iram Dei adversum se provocant, et quia in abyssum maiestatis eius irrumpunt, nihil possunt quam opprimi a gloria (Prov. 25). Cum enim Christus Dominus noster is sit, in quo pater ab aeterno elegit quos voluit esse suos, ac in ecclesiae suae gregem referri, satis clarum testimonium habemus, nos et inter Dei electos, et ex ecclesia esse, si Christo communicamus. Deinde, cum sit ipse idem Christus, constans et immutabilis patris veritas, minime haesitandum est, quin eius sermo vere nobis enarret patris voluntatem, qualis ab initio fuit et semper futura est (Ioan. 1. 14). Quando itaque Christum et quidquid eius est, fide possidemus, certo statuendum, quod ut ipse dilectus est patris filius haeresque regni coelorum, ita et nos per ipsum in Dei filios sumus adoptati, et sic eius fratres ac consortes, ut eiusdem simus haereditatis participes; ob id certi quoque simus, nos inter eos esse, quos Dominus ab aeterno elegit, quos semper est protecturus, quos nunquam perire sinet (Rom. 8).

Alioqui frustra nulloque fructu, a nobis crederetur, [75] esse [75] ecclesia catholica, nisi se quisque membrum eius esse crederet. Caeterum, de aliis certo censere an sint ex ecclesia, nec ne, ac electos a reprobis discernere, non nostrum est. Haec enim singularis est Dei praerogativa, nosse qui sui sint, ut testatur Paulus (2 Tim. 2). Et ne hominum temeritas eo se proriperet, ipso quotidie eventu admonemur, quam longe sensum nostrum superent iudicia Domini. Nam et qui perditissimi videbantur et plane deplorati fuerant, eius bonitate

in viam revocantur, et qui prae aliis stare videbantur, saepe corruunt. Solius Dei oculi vident, qui in finem usque sint perseveraturi (Matth. 24), quod demum est salutis caput (Matth. 16). Neque vero quia Christus affirmavit, solvi ac ligari in coelo, quae verbi sui ministri in terra solverint aut ligarint, ex eo sequitur, perspicui a nobis posse, qui ex ecclesia sint, qui ab ea alieni. Hac enim promissione non externum aliquod indicium dare voluit, quod nobis ligatos et solutos palam designaret et ob oculos poneret, sed hoc duntaxat polliceri: eos, qui evangelicam promissionem, qua Christus in redemptionem ac liberationem offertur in terra, id est, in hac vita ab homine sibi praedicatam audierint et fide acceperint, eos, inquam, vere solvi ac liberari in coelo, id est, coram Deo et eius iudicio; qui vero respuerint ac contempserint, iis ab ea esse testimonium, quod in coelo et coram Deo, in suis vinculis, atque adeo in sua damnatione maneant.

Quaquam autem fidei certitudine agnosci a nobis electi non possunt, quando tamen scriptura certas quasdam notas nobis describit, ut antea dictum est, quibus electos et filios Dei a reprobis et extraneis distinguamus, quatenus a nobis vult agnosci, debent quodam caritatis iudicio pro electis ac ecclesiae membris haberi omnes, qui et fidei confessione et vitae exemplo et sacramentorum participatione eundem nobiscum Deum ac Christum profitentur; etiamsi aliquid imperfectionis in eorum moribus resideat (ut nullus hic perfectus conspicitur), modo in suis vitiis non sibi nimium placeant et blandiantur, ac de iis bene sperandum: fore ut Dei ductu semper in melius proficiant, donec omnem imperfectionem exuti, in aeternam electorum beatitudinem perveniant. His enim notis ac indiciis scriptura electos Dei, filios Dei, populum Dei, ecclesiam Dei nobis definit, ut a nobis intelligi possunt. Qui vero, aut nobiscum non consentiunt in eandem fidem aut, etiamsi confessionem in labris habent, Deum tamen, quem ore confitentur, operibus abnegant, (ut quos videmus in omni vita sceleratos ac perditos, peccandi voluptate ebrios, malisque suis indormientes) huiusmodi omnes suis se indiciis produnt, non esse ad praesens ecclesiae membra. In hunc usum constitutae sunt excommunicationes, quibus a fidelium consortio abdicarentur atque expellerentur

[76] [76] ii, qui fidem Christi falso obtinentes, vitae nequitia effrenique peccandi licentia, nihil aliud sunt quam scandala ecclesiae ideoque indigni, qui Christi nomine gloriantur (1 Cor. 5. Matth. 18. 1 Tim. 1). Primum, ne cum Dei contumelia inter Christianos nominentur, ac si sancta eius ecclesia foret

maleficorum ac publice improborum hominum coniuratio; deinde, ne frequenti consuetudine alios corrumpant perversae vitae exemplo; postremo, ut eos ipsos pudore confusos, suae turpitudinis poenitere incipiat, ac ex ea poenitentia resipiscere tandem discant.

Tales quidem iudicare possumus, pro eo tempore, ab ecclesia alienos, quantum cernere datur ac secundum eius, quam diximus, notitiae regulam. Verum ne sic quidem desperandi a nobis sunt, quasi extra manum Dei abiecti. Ac omnino nefas est quempiam expungere ex electorum numero, aut desperare, quasi iam perditum, nisi quos forte certo constat, verbo Dei iam damnatos: ut si quis, data opera, ac destinata malitia, veritatem oppugnet, ut opprimat evangelium, ut nomen Dei extinguat, ut spiritui sancto resistat. De iis enim iam ore Domini pronunciatum est, cum dixit: non remitti peccatum in spiritum sanctum, neque in hoc saeculo, neque in futuro. Quod raro adeo sentiri a nobis potest (si unquam tamen potest) ut sanioris sit consilii, expectare diem revelationis, nec temere Dei iudicio praeire (Matth. 12. Hebr. 6. 10. Ioan. 5. 1 Cor. 4). Plus licentiae ne nobis in iudicando arrogemus, nisi volumus Dei virtutem limitare ac misericordiae eius legem dicere, cui quoties visum est, pessimi in optimos mutantur, alieni inseruntur, extranei cooptantur in ecclesiam; ut sic hominum opinionem eludat et temeritatem retundat, ne sibi iudicandi ius, supra quam decet, usurpare audeant. Danda potius opera, ut mutuo candore alter de altero, quam poterit optime fieri, sentiamus, alii aliorum facta ac dicta vicissim in optimam partem accipiamus, non ut suspicaces solent, oblique ac sinistre torqueamus (Matth. 7. Rom. 12. 14. 1 Thess. 5. Hebr. 12). Quod si qui ita perversi sunt, ut de se bene sentiri non permittant, eos tamen in manum Dei committamus bonitatisque commendemus, meliora de his sperantes, quam videmus. Sic enim fiet, ut et mutua aequitate ac patientia nos sufferentes, pacem ac caritatem alamus, nec stolidè irrumpentes in secretiora Dei iudicia, errorum tenebris nos involvamus. Ut uno verbo absolvam: non personam ipsam, quae in manu atque arbitrio Dei est, in mortem addicamus, sed tantum qualia sint cuiusque opera, aestimemus ex lege Dei, quae boni et mali regula est.

In hunc sensum accipiendae sunt excommunicationes, non quibus deiiciantur ex spe salutis, qui coram hominibus abdicantur ex ecclesiae grege, sed quibus duntaxat castigentur, donec ex vitae prioris [77] sordibus in viam redeant. [77] Quemadmodum Paulus scribit (1 Cor. 5): se tradidisse Satanae

hominem, in interitum carnis, ut spiritus salvus fieret in die Domini, hoc est (ut ego quidem interpretor) coniecisse in damnationem temporaneam, ut in aeternum salvus fieret (1 Cor. 5. 2 Thess. ult.). Itaque, tametsi familiarius versari, aut interiorem consuetudinem habere cum excommunicatis, per ecclesiasticam disciplinam non liceat, debemus tamen contendere quibus possumus modis, sive exhortatione ac doctrina, sive clementia ac mansuetudine, sive nostris ad Deum precibus, ut ad meliorem frugem conversi, in societatem ac unitatem ecclesiae se recipiant. Neque ii modo sic tractandi sunt, sed Turcae quoque ac Saraceni, caeterique verae religionis hostes; tantum abest ut probandae sint rationes, quibus eos ad fidem nostram adigere multi hactenus moliti sunt, dum aqua et igni, communibusque elementis illis interdiciunt, cum omnia illis humanitatis officia denegant, cum ferro et armis persequuntur.

Quanquam autem, dum adhuc incertum est nobis Dei iudicium, censere singulatim non licet, qui ad ecclesiam pertineant nec ne, ubi tamen cunque verbum Dei sincere praedicari atque audiri, ubi sacramenta ex Christi instituto administrari videmus, illic aliquam esse Dei ecclesiam nullo modo ambigendum est; quando eius promissio fallere non potest: ubicunque duo aut tres congregati fuerint in nomine meo, ibi in medio eorum sum (Matth. 18). Certior autem alia etiam de ecclesia Dei haberi in terris notitia non potest, nec aliter discerni, qui ex ea sint, aut minus. Quin potius nihil horum nisi fide, intelligitur, quod ipsum significamus, cum dicimus: nos ipsam credere. Creduntur enim quae praesenti oculo spectari nequeunt. Quo planum fit, non rem esse carnalem, quae sensibus nostris subiici, aut certo spatio circumscribi, aut in sede aliqua figi debeat.

Credimus item communionem sanctorum, hoc est: in ecclesia catholica electis omnibus, qui vera Deum fide simul colunt, esse mutuam bonorum omnium communicationem ac participationem. Quo non negatur, quin diversae sint singulis gratiae (ut Paulus divisa esse dona spiritus, et varie distributa docet) (1 Cor. 12), non quin recte atque ordine proprium singuli teneant, quod ex politica constitutione possident (ut necesse est sub elementis huius mundi, inter homines distinctas esse possessiones); sed huc spectat fidelium communitas, quod omnia huiusmodi bona tum spiritus tum corporis, quatenus aequum est quantumque usus postulat, benigne et qua debent caritate, inter se communicant. Et sane quidquid donorum Dei uni obtigit, eius omnes vere fiunt

participes, tametsi Dei dispensatione id uni peculiariter datum est, non aliis (Rom. 12. 1 Cor. 12); quemadmodum unius corporis membra [78] quadam communitate inter [7] se omnia participant, sunt nihilominus suae singulis peculiaris dotes distinctaque ministeria; nam, ut dictum est, in unum collecti ac compacti sunt corpus. Haec est ecclesia catholica, corpus Christi mysticum (Eph. 1). Ita proximo capite testati sumus, nos credere ecclesiam. Hoc vere declaramus, qualem ipsam esse credamus. Scio vero hanc partem ab aliis praeteriri, ab aliis in alium sensum trahi; sed sum interpretatus, qua optima potui fide.

Credimus remissionem peccatorum, hoc est: divina liberalitate, intercedente Christi merito, peccatorum remissionem ac gratiam nobis fieri, qui in ecclesiae corpus asciti et inserti sumus; nullam vero peccatorum remissionem aut aliunde, aut ulla alia ratione, aut aliis dari (Act. 10. 1 Ioan. 2. Ies. 33). Quando extra hanc ecclesiam et hanc sanctorum communionem nulla est salus. Porro ecclesia ipsa constat ac consistit hac peccatorum remissione, hocque veluti fundamento suffulta est (Hos. 2). Quando peccatorum remissio via est qua ad Deum accedatur, ac ratio qua nobis concilietur, ideoque et haec una nobis ingressum in ecclesiam (quae civitas est Dei, et tabernaculum, quod sibi in habitationem sanctificavit altissimus) aperit, et nos in ea retinet, ac tuetur (Psal. 46 et 87. 1 Tim. 3). Hanc vero remissionem accipiunt fideles, cum peccatorum suorum conscientia oppressi, afflicti et confusi, divini iudicii sensu consternantur, sibi que ipsis displicent et velut sub gravi pondere gemunt ac laborant, hocque peccati odio ac sui confusione, carnem suam et quidquid ex se est mortificant. Atque ut hanc poenitentiam assidue (sic enim oportet) illi, quamdiu in carcere sui corporis degunt, prosequuntur, ita subinde atque assidue illam remissionem obtinent. Non quod ita eorum poenitentia mereatur, sed visum est Domino, sese hominibus hoc ordine exhibere; ut cum ex suae ipsorum paupertatis agnitione omnem fastum exuerint, se totos abiecerint, ac sibi plane ipsi viluerint; tum demum suavitatem misericordiae, quam illis in Christo proponit, gustare incipiant, qua percepta, respirent, ac se consolentur, secure sibi in Christo promittentes et peccatorum remissionem et beatam salutem. Rursum, qui his gradibus ad Deum non contendunt, nunquam hanc, quae salutis cardo est, remissionem peccatorum assequuntur (Luc. 16). Polleant quamvis splendida operum magnificentia, etiam ad miraculum usque; omnia tamen eorum dicta, facta, cogitata Deus

abominatur, eo etiam magis, quo maiore sanctitatis specie homines fallunt, quorum oculi inani illo operum splendore saepe praestringuntur.

Credimus carnis resurrectionem, hoc est: futurum, ut omnia hominum corpora ex corruptione in incorruptionem, ex mortalitate in immortalitatem, semel suscitentur (1 Cor. 15. 9] 1 Thess. 4. [79] Act. 23); atque hi quidem, qui antea vita defuncti fuerint, carnem suam recipiant, sive a vermibus corrosa fuerit, sive in terra putruerit, sive in cineres redacta, sive alio quovis modo dissipata. Qui vero tunc superstites reperientur, suae etiam carnis corruptionem exuant, omnes subita immutatione in naturam immortalem transeant, pii quidem in gloriam vitae, reprobi in mortis damnationem (Matth. 25).

Credimus postremo vitam aeternam, hoc est: futurum, ut tum suos Dominus corpore et anima glorificatos in beatitudinem accipiat, sine fine perstaturam, extra omnem mutationis aut corruptionis sortem; quae vera erit solidaque in vitam, lucem, iustitiam perfectio, cum inseparabiliter Domino adhaerebimus, qui earum, velut fons inexhaustus, plenitudinem in se continet (1 Cor. 15). Illa vero beatitudo regnum erit Dei, omni claritate, gaudio; virtute, foelicitate refertum: rebus ab hominum sensu nunc remotissimis et quas, ut Paulus ait (1 Cor. 2), nec auris audivit, nec oculus vidit, nec mens hominis percepit. Contra, impii ac reprobi, qui sincera fide Deum non quaesierint ac coluerint, quando nullam in Deo ac regno eius partem habituri sunt, in aeternam mortem cum diabolis coniciuntur; ut extra omne gaudium, virtutem et caetera regni coelestis bona, aeternis tenebris, aeternoque cruciatu damnati, verme immortali arrodantur, et igni ardeant inextinguibili (Matth. 22. Ies. ult. Marc. 9).

Ac sic quidem credere et sanctorum communionem, et peccatorum remissionem, et carnis resurrectionem, et vitam aeternam convenit, ut de Domini bonitate confisi, certo statuamus, haec nobis cum omnibus sanctis eventura omnia. Atque ut quam sit horum omnium certa constansque veritas, significetur, utque sese omnes hac fide confirmet, pro se quisque Dominum sibi Deum, Christum sibi salvatorem statuentes, carnisque suae resurrectionem ac vitam aeternam expectantes, tota confessio verbo Amen clauditur, quae probatae certitudinis nota est.

Iam vero ubicunque est viva haec fides, quam esse in unum Deum ac Christum fiduciam prius ostendimus, otiosa

certe esse non potest, quin simul comites habeat, spem et caritatem. Quae si penitus desunt, quamlibet diserte atque ornate de fide disseramus, nullam habere convincimur. Non quia ex spe aut caritate gignitur in nobis fides, verum, quia fieri omnino non potest, quin fidem spes et caritas perpetuo sequantur. Nam ut de spe prius comprobemus: si fides, ut auditum est, certa est de veritate Dei persuasio, quae nec mentiri nobis, nec fallere, nec irrita esse possit, qui hanc certitudinem conceperunt, simul profecto expectant fore, ut promissiones suas Deus praestet, cum eorum opinione, non nisi verae esse possint, ut, in summa, non aliud sit spes, quam eorum expectatio, quae vere a Deo [80] promissa fides credidit. [80] Ita fides Deum veracem credit, spes expectat, ut in temporis occasione veritatem suam exhibeat. Fides credit nobis esse patrem, spes expectat, ut se talem erga nos semper gerat; fides datam nobis vitam aeternam credit, spes expectat, ut aliquando reveletur; fides fundamentum est, cui spes incumbit, spes fidem alit ac sustinet. Nam ut expectare a Deo nemo quidquam potest, nisi qui prius eius promissis crediderit; ita rursum fidei nostrae imbecillitatem, ne velut fessa concidat, sustineri ac foveri, patienter sperando et expectando oportet. De caritate nihilo est obscurius argumentum. Cum enim fides Christum amplectatur ut nobis offertur a patre, ille vero non modo sit remissio, iustitia, pax, et reconciliatio apud patrem, sed etiam sanctificatio et fons aquae vivae, indubie in eo caritatem reperit quae donum est et fructus spiritus sancti opusque eius sanctificationis (Gal. 5). En, ut spes et caritas ex fide ambae pariter nascantur ac proveniant, eique individua copula adiunctae adnexaeque sint. Neque tamen de caritate existimandum, quod de spe nuper docuimus, nempe quod per eam nutriatur, conservetur ac stabiliatur fides; siquidem id spei proprium est, quia dum in silentio et patientia Dominum expectat, fidem continet, ne nimium festinet, et confirmat, ne vacillet aut haesitet de fide promissionum Dei (Ies. 28). Longe diversa caritatis ratio, quae nihil horum habet simile. Qui solent obtrudere quod ait Paulus (1 Cor. 13): si quis, scilicet, omnem fidem habeat, ut montes transferat, caritatem autem non habeat, eum nihil esse; quo evincant, fidem aliquam citra caritatem haberi, quam ipsi informem vocant, non animadvertunt, quid in eo loco apostolo sit fides. Cum enim proximo capite disseruisset de variis donis spiritus, in quibus reposuerat virtutes, genera linguarum, prophetiam, et hortatus esset Corinthios, sectari ex iis meliora, hoc est, unde plus fructus rediret ad ecclesiam Dei, subiicit,

excellentiore adhuc viam se demonstraturum: haec dona omnia, utcumque per se excellentia sint, nihil tamen esse, nisi caritati serviant; esse enim data ad aedificationem ecclesiae: in quam nisi conferantur, perdere suam gratiam. Ad id probandum distributione utitur, repetens eadem illa dona, quae supra recensuerat, sed aliis nominibus. Pro eodem autem usurpat virtutes et fidem, hoc est: pro dono edendi miracula. Cum autem haec, sive virtus, sive fides miraculorum, sit donum particulare Dei, quo abuti quispiam possit, ut dono linguarum, ut prophetia, ut aliis charismatibus, constat longissime a vera et christiana fide distare. Id et in exemplo Iudae spectare est, qui eam habuit, nihil tamen minus quam fidelis (Luc. 10). Quod autem ex hoc ipso loco et alio qui [81] eodem capite sequitur, caritatem [81] spe et fide maiorem esse, asserere contendunt, potius nos caritate quam fide iustificari, nempe virtute et, ut ipsi aiunt, potiore, nullo negotio diluitur haec argutatio. Habemus enim, ad veram fidem nihil pertinere, quae primo loco dicuntur. Alterum nos quoque de vera fide interpretamur, qua maiorem esse caritatem dicit, quia magis fructuosa est, quia latius patet, quia pluribus servit, quia semper viget, cum fidei usus ad tempus consistat. Quis sano iudicio, imo quis omnino sano cerebro, ex eo ratiocinetur, magis iustificare? Vis enim iustificandi, in dignitate operis sita non est. Sola Dei misericordia constat nostra iustificatio, quam dum fides apprehendit, iustificare dicitur. Si quis autem rixator adhuc interpellat, cur fidei nomen tantulo intervallo varie accipiam, huius interpretationis non levis ratio mihi constat. Cum enim dona illa, quae enumeraverat Paulus, fidei et spei quodammodo subsint, quia ad cognitionem Dei spectant, ea omnia κατ' ἀνακεφαλαίωσιν, sub nomine fidei et spei complectitur, ac si diceret: et prophetia, et linguae et interpretandi gratia et scientia, hunc habent scopum, ut nos ad cognitionem Dei deducant; Deum autem non nisi per fidem et spem, in hac vita, cognoscimus; cum ergo fidem et spem nomino, haec omnia simul comprehendendo; manent itaque haec tria: fides, spes, caritas; hoc est, quantacunque sit donorum varietas, huc omnia referuntur, inter haec praecipua est caritas et caetera. Porro cogitandum est, et fidem et spem et caritatem Spiritus sancti dona esse, nec posse ullam ex ipsis aut inchoari, aut consistere, nisi Dei misericordia (1 Cor. 4). Itaque et omnes a Deo petere, non in nobis quaerere discamus; et si quid in nobis aut spei, aut caritatis, aut fidei sentimus, id totum referamus acceptum Deo, cum gratiarum actione; postulantes corde et ore (corde

vero praesertim idque continenter), ut eas in nobis tueri ac in dies in melius provehere velit. Sic enim nobis opus est, ut perpetuo augeantur, dum in hac vita sumus, quae, dum optime nobiscum agitur, non aliud est, quam via et profectus, donec ad Deum plane pertingamus, in quo tota nostra perfectio sita est.

DE ORATIONE, UBI ET ORATIO DOMINICA ENARRATUR.

CAP. III.

Ex his quae hactenus disputata sunt, non obscure perspicimus, quam sit homo bonorum omnium egenus ac inanis, utque illi omnia desint salutis adiumenta. [82] Quare si praesidia quaerit quibus inopiae suae succurrat, extra se exeat oportet, et aliunde ea sibi comparet. Hoc postea nobis* explicatum est, Dominum sese nobis ultro ac liberaliter in Christo suo exhibere, in quo pro nostra miseria omnem felicitatem, pro nostra inopia opulentiam offerat, in quo coelestes thesauros nobis aperiat, ut dilectum illum filium suum tota fides nostra intueatur, ab ipso tota nostra expectatio pendeat, in ipso tota spes nostra haereat et acquiescat. Haec quidem secreta est absconditaque philosophia et quae syllogismis erui non potest; sed scilicet eam perdiscunt, quibus oculos aperuit Deus, ut in suo lumine lumen videant. Postquam vero fide edocti sumus agnoscere, quidquid nobis necesse est nobisque apud nos deest, id in Deo esse ac Domino nostro Iesu Christo, in quo scilicet omnem suae largitatis plenitudinem pater residere voluit, ut inde, velut ex uberrimo fonte, hauriamus omnes (Col. 1. Ioan. 1), superest ut in ipso quaeramus et ab ipso precibus postulemus, quod in ipso esse didicimus. Alioqui scire Deum bonorum omnium dominum ac largitorem qui nos ad se poscendum invitet, ipsum vero nec adire, nec poscere, adeo non prodesset; ut perinde id futurum sit, ac si quis indicatum thesaurum, humi sepultum ac defossum negligat. Hoc ergo postremum, quia obiter duntaxat antea dictum et quasi leviter attactum est, nunc fusius tractari convenit.

* ed. princ.: vobis.

Porro, esto haec prima probae orationis lex, ut omni gloriae nostrae cogitatione nos abdicemus, ut omnem nostrae dignitatis opinionem exuamus, ut omni nostri fiducia decedamus, dantes gloriam in abiectioe nostri ac humilitate nostra Domino; ut prophetica doctrina admonemur (Dan. 9): non in iustitiis nostris coram te fundimus preces, sed in misericordiis tuis magnis; exaudi nos Domine, Domine propitius sis nobis; exaudi nos et fac quae petimus, propter temetipsum, quia invocatum est nomen tuum super populum tuum, et super locum sanctum tuum. Alter vero propheta (Bar. 2) scribit: anima tristis et desolata super magnitudine mali, curva et infirma, anima famelica, et oculi deficientes, dant tibi gloriam Domine. Non secundum iustitias patrum fundimus preces in conspectu tuo, et coram facie tua petimus misericordiam, Domine Deus noster, sed quia tu es misericors, miserere nostri, quia peccavimus coram te. Esto et altera, ut vere inopiam nostram sentiamus, ac serio cogitemus his nos indigere, quae a Deo nobis, ac in rem nostram petimus, eaque nos petere, ut ab ipso impetremus. Nam si alius nobis esset sensus aut animus, oratio nostra ficta impuraque foret. Ut si quis peccatorum remissionem a Deo postulet, non certo ac serio se peccatorem cogitans, nihil aliud quam sua simulatione [83] Deum rideat. Deinde, quae in Dei [83] duntaxat gloriam petimus, ut ea magno desiderii fervore et aestu petamus; ut cum petimus nomen eius sanctificari, ardentem (ut ita dicam) esurienda et sitienda est illa sanctificatio. Si itaque nos peccatorum mole premi ac laborare intelligimus, si rebus omnibus vacuos inspicimus, quae gratiam apud Deum nobis conciliare possint: ne hic nos sensus terreat, quominus ad ipsum nos conferamus, quando nobis necesse est, cum ad eum accedimus, tales nos cogitare ac sentire (Luc. 17). Non enim instituta est oratio, qua nos arroganter coram Deo efferamus aut aliquid nostrum magno aestimemus, sed qua nostras calamitates confiteamur et apud eum deprecemur, quemadmodum filii apud parentes suas querelas familiariter deponunt. Quin hic potius sensus nobis instar calcaris ac stimuli esse debet, quo magis ad orationem incitemur.

Ad hanc nostrae egestatis cognitionem duo addidit optimus pater, quibus nos ad orationis studium vehementer impelleret: mandatum, quo orare praecipit, promissionem qua pollicetur, impetraturos quidquid petierimus. Mandatum saepenumero repetitum habemus: petite, venite ad me, quaerite me, revertimini ad me, invoke me in die necessitatis vestrae; ac, cum saepe alias, tum etiam in tertio legis

capite, quo prohibemur accipere in vanum nomen Domini (Luc. 11. Ioan. 16. Matth. 7 et 11. Zach. 1. Psal. 50. Exod. 20). Nam ex quo in vanum accipere prohibemur, simul etiam iubemur accipere in gloriam, omnem virtutis, boni, opis, ac praesidii laudem illi deferendo, dum ab eo haec ipsa et petimus, et expectamus. Quamobrem nisi ad ipsum confugimus cum aliqua nos urget necessitas, nisi ipsum requirimus ac eius opem imploramus, non aliter eius iram provocamus quam si aut alienos nobis deos faceremus, aut idola fabricaremur: siquidem eius voluntatem in omnium praeceptorum contemptu aequae contemnimus. Rursum, qui eum invocant, requirunt, laudem referunt, magna consolatione fruuntur, quod intelligant sic se agere rem illi acceptam, voluntatique eius servire. Promissio est: petite et accipietis, fiet vobis, exaudiam vos, eruam vos, reficiam vos, confortabo vos, pascam vos in affluentia, non confundemini (Matth. 7. Luc. 11. Ioan. 16. Marc. 11).

Quae omnia, ut nobis a Deo promissa sunt, ita indubie praestabuntur, si certa fide expectemus. Non enim orationis est meritum aut dignitas, quae petita obtineat, sed tota exorandi spes in promissione huiusmodi sita est atque ab ea pendet (Ies. 65. Ier. 29. Psal. 50. 91. Matth. 11). Itaque cum animis nostris statuendum est: nos exauditum iri, non minus quam exauditus fuerit Petrus, vel Paulus, vel alius sanctorum quilibet, tametsi maiore quam nos vitae sanctimonia praediti fuerint, si tamen eadem, ac aequae firma fide Deum imploramus. Quando eodem [84] orandi mandato, [84] eadem exorandi promissione instructi armatique sumus. Deus vero non ex personae dignitate orationis pretium aestimat, verum ob fidem duntaxat, in qua et suo praecepto obediunt et suae promissioni confidunt. Rursum, qui Dei promissione parum securi, veritatem eius in dubium vocant, atque ita dubii et haesitantes an exaudiendi sint, Deum ipsum invocant, nihil proficiunt, ut inquit Iacobus (Iac. 1), quos etiam fluctibus comparat, qui a vento varie moventur et circumferuntur. Deinde, cum Dominus iuxta suam cuique fidem fieri affirmet, sequitur citra fidem nihil assequi nos posse (Matth. 8. 9. Marc. 11). Quando vero nemo est hominum dignus qui Deo se repraesentet, ac in eius conspectum prodeat, ipse coelestis pater, ut nos hac confusione eximeret, quae nostros omnium animos deiicere debebat, filium nobis suum donavit Iesum Christum dominum nostrum: qui apud ipsum nobis sit advocatus et mediator, cuius ductu ad ipsum secure accedamus (1 Tim. 2. 1 Ioan. 2. Hebr. 8. 9), tali intercessore confisi, nihil

quod eius nomine petierimus nobis denegatum iri, ut illi a patre nihil denegari potest (Hebr. 4); thronum quoque Dei, non maiestatis tantum esse thronum sed gratiae, apud quem eius nomine cum omni fiducia apparere audeamus, misericordiam consequuturi et gratiam inventuri in auxilio opportuno.

Atque ut lex de invocando Deo posita est, ut promissio data, exauditum iri qui invocaverint, ita in nomine Christi invocare peculiariter iubemur, et promissionem habemus propositam: impetraturos, quod in eius nomine petierimus (Ioan. 14 et 16). Hinc, sine controversia, clarum est, eos qui in alio quam Christi nomine Deum invocant, illius iussa contumaciter praevaricari ac voluntatem pro nihilo reputare, nullam vero promissionem habere quidquam impetrandi. Siquidem, ut ait Paulus (2 Cor. 1) omnes Dei promissiones, in Christo sunt etiam et amen, id est: confirmantur et implentur. Porro cum sit ipse unica via, ac unus accessus, quo ad Deum ingredi nobis datur (Ioan. 14), qui ab hac via deflectunt et hunc accessum deserunt, iis neque via ulla, neque accessus ad Deum superest; nihil in eius throno reliquum habent praeter iram, iudicium, ac terrorem. Denique cum hunc pro capite ac duce pater nobis signaverit (Ioan. 6), qui ab eo ullo modo declinant vel obliquant, conantur, quantum in se est, notam a Deo impressam delere et adulterare.

Quantum ad sanctos attinet, qui mortui in Christo vivunt, ne somnietur iis ipsis aliam esse rogandi Dei viam quam Christum, qui solus via est, aut alio nomine Deo esse acceptos. Itaque, postquam scriptura nos ab omnibus ad Christum unum revocat, postquam coelestis pater vult omnia in ipso recolligi (Col. 1. Eph. 1), error est accessum per sanctos velle nobis moliri, quem neque sibi ipsi praestare possunt. [85] Praeterea, cum in unam Dei voluntatem omnia sua desideria referant, hanc intueantur, in ea acquiescant, stolidè et carnaliter, atque etiam contumeliose de iis cogitat, qui aliam ipsis orationem assignat, quam qua regnum Dei advenire expetant. Quod ut piorum salute, ita reproborum confusione implebitur. Quare non expectandum est, iuvare nos eorum orationibus quidquam posse, nisi partem in Christo habuerimus, et pars regni eius fuerimus. Quemadmodum etiam rursum, si Christi participes fuerimus, secure statuere debemus, a nobis stare quidquid ex Deo est, totamque ecclesiam, cuius sancti illi membra sunt, pro nobis orare, dum orat ut regnum Domini sui adveniat. Iam vero, tametsi in hunc modum pro nobis orant, non tamen a nobis invocandi sunt. Neque id agendum ex eo protinus consequitur, quod qui in terris

degunt homines, vicissim alter alterius precibus commendare se possunt (1 Tim. 2. Iac. 5). Hoc enim alendae in ipsis caritati officium servit, dum suas inter se necessitates veluti partiuntur et mutuo suscipiunt. Quae ratio abest a mortuis, quos a nostro contubernio Dominus subduxit. Quorum tametsi erga nos semper viget caritas, ut sunt una in Christum fide nobiscum devincti, nullum tamen remanet nec linguae nec auditus commercium (1 Cor. 13). Nam secus affirmare, quid est, nisi per temulenta cerebri nostri somnia, velle in abdita Dei iudicia sine eius verbo penetrare et perrumpere ac scripturam conculcare, quae toties carnis nostrae prudentiam sapientiae Dei inimicam pronunciat, vanitatem sensus nostri in universum damnat, prostrata omni nostra ratione, solam Dei voluntatem a nobis vult spectari (Deut. 12). Haec vero ipsa Christum unice nobis offert, ad ipsum nos mittit et in ipso sistit. Ipse inquit Ambrosius²⁵, os nostrum est per quod patri loquimur, oculus noster per quem patrem videmus, dextra nostra per quam nos patri offerimus, quo nisi intercedente, nec nobis, nec sanctis omnibus quidquam cum Deo est.

Porro qui sibi ex sanctis peculiares patronos cooptant ac deligunt, qui singulari aliqua eorum commendatione adiutum se iri sperant, sunt in eos non parum contumeliosi. Eos enim ab unica illa voluntate retrahunt, quam statam (ut diximus) et immotam in Deo habent, ut regnum eius adveniat, dum carnalem illis affectum affingunt, qui in unum aut alterum suum cultorem sit propensior. Quo vero illos sibi mediatores faciunt, ac si se Christus deficeret aut nimium sibi severus esset, ipsum inhonorant et solius mediatoris titulo spoliunt; qui ut illi in singularem praerogativam a patre datus est, ita neque alio transferri debet. Atque hoc quidem ipso gloriam nativitatis ipsius obscurant, crucem evacuant, quidquid denique in salutem nostram aut fecit aut passus est, sua laude exuunt ac defraudant. [86] Siquidem huc tendunt omnia, ut solus sit et habeatur mediator. Simul Dei benignitatem abiiciunt, qui se illis in patrem exhibebat. Non enim illis pater est, nisi Christum sibi esse fratrem agnoscant. Quod plane abnegant, nisi fraterno esse erga se affectu, quo nihil mollius esse potest, cogitant. Sed hoc quosdam scilicet movet, quod sanctorum orationes saepe leguntur exauditae. Cur? Nempe, quia orarunt. In te speraverunt, inquit Propheta (Psal. 22), et salvi facti sunt; clamaverunt, et non sunt

²⁵ Ambrosius, De Isaac et anima cap. 8, 75 M. 14, 550. — C. S. E. 32. I, 694.

confusi. Oremus ergo et nos eorum exemplo, ut eorum instar exaudiamur. Nos vero, contra quam decet, praepostere ratio- cinamur: non exauditum iri, nisi qui semel exauditi sunt. Quanto melius Iacobus? Elias, inquit, homo erat nobis similis, et precatione precatus est, ne plueret, et non pluit super terram annos tres et menses sex. Rursum oravit et coelum dedit pluviam et terra dedit fructum suum (Iac. 5). Quo non aliquid Eliae praerogativam colligit, sed vim orationis docet, ut nos ad similiter orandum exhortetur.

Orationis (ut hoc nomen nunc accipimus) duae sunt partes: petitio et gratiarum actio. Petitione cordis nostri desideria apud Deum deponimus, petentes ab ipsius bonitate, primum quae ipsius duntaxat gloriae serviunt, deinde quae usibus etiam nostris conducunt (1 Tim. 2). Gratiarum actione eius erga nos benefacta recognoscimus et cum laude confitemur, accepta ferentes eius bonitati omnia quae uspiam sunt bona. Utrumque uno versu David complexus est, cum in persona Dei ita scripsit (Psal. 50): invoca me in die neces- sitatis, eruam te et glorificabis me. Utraque in usu nobis esse continenter debet (Luc. 18. 21. Eph. 5). Tanta est enim nostra inopia, tanta rerum angustia nos undique urget ac premit, ut satis sit causae omnibus, etiam sanctissimis, cur assidue gemant ac suspirent ad Deum, supplicesque ipsum invocent. Ad haec, tanta ac tam effusa benefactorum Dei largitas nos paene obruit, tot ac tam ingentia eius miracula, quaquaversum spectes, cernuntur, ut nunquam nobis desit laudis gratiarumque actionis argumentum ac materia. Atque ut haec planius aliquanto explicentur: cum sic in Deo spes omnes opesque nostrae sitae sint (quod iam antea satis probatum est) ut neque nos neque nostra omnia prospere habere nisi eius benedictione possimus, assidue nos ei commendemus, nostraque omnia committamus oportet (Iac. 4). Deinde quid- quid deliberamus, loquimur, agimus, sub eius manu ac volun- tate, sub spe denique auxilii eius deliberemus, loquamur, agamus. Omnes enim a Deo maledicti pronunciantur, qui sui alteriusve cuiuspiam fiducia, consilia agitant ac statuunt, qui extra eius voluntatem, ipsoque non invocato, quidquam moliantur aut inchoare tentant (Ies. 30. 31). Cum autem

[87] dictum [87] sit, agnoscendum esse ipsum bonorum omnium autorem, consequitur, tanquam ex eius manu suscipienda esse omnia, cum assidua gratiarum actione; nullamque esse iustam rationem qua eius beneficia usurpemus, quae nullo fine ab eius largitate nobis fluunt ac proveniunt, nisi etiam in laude eius confitenda et gratiis agendis assidui simus. Paulus enim

dum testatur (1 Tim. 4), per verbum et orationem sanctificari, simul innuit, sine verbo et oratione minime sanctificata esse: per verbum scilicet fidem metonymice intelligens.

Haec ratio est, cur alibi Paulus sine intermissione orare iubeat (1 Thess. 5. 1 Tim. 2), volens omni tempore, omni hora, omni loco, omnibus in rebus, erecta esse ad Deum omnium vota, quae et omnia ab eo expectent et omnium laudem illi referant, ut perpetua laudandi orandique argumenta nobis proponuntur. Haec autem orandi assiduitas, proprias ac privatas cuiusque respicit, nihil ad publicas ecclesiae orationes pertinet, quae nec assiduae esse possunt, nec aliter etiam fieri debent, quam ex politia quae communi inter omnes consensu convenerit. Ideo et certae horae condicuntur ac praestituuntur, ut apud Deum indifferentes, ita hominum usibus necessariae, ut omnium commoditati prospectum sit et omnia decenter et composite (iuxta Pauli sententiam) (1 Cor. 14) in ecclesia administrentur. Huc et loca publica destinata sunt, quae templa dicimus: non quae secreta aliqua sua sanctitate orationes magis sanctificent, vel exaudiri a Deo faciant, sed quae fidelium congregationem commodius accipiant, dum ad orandum, ad audiendam verbi praedicationem, ad sacramenta suscipienda simul conveniunt. Alioqui, ut ait Paulus (1 Cor. 3. 6. 2 Cor. 6), nos ipsi sumus vera Dei templa, qui si orare in Dei templo volumus, in nobis ipsis oremus. Qui vero aures Dei propius sibi in templo admotam opinantur, aut sacratiorem loci sanctitate orationem ducunt, hoc pro Iudaeorum aut gentium crassitie faciunt, carnaliter Deum adorantes, contra quam praeceptum est, ut sine ulla loci discretionem, in spiritu et veritate adoremus (Ioan. 4).

Quando vero hunc esse orationis scopum iam prius dictum est, ut erecti in Deum animi ferantur, tum ad confessionem laudis, tum ad opem implorandam, ex eo intelligere licet, primas eius partes in mente et animo positas esse. Vel potius orationem ipsam esse proprie interioris cordis affectum, qui apud Deum, cordium scrutatorem, effunditur et exponitur. Quamobrem Christus dominus noster, cum optimam orandi legem ferre vellet, iussit intrare in cubiculum, ibique ostio clauso, orare patrem nostrum in abscondito, ut pater noster, qui est in abscondito, nos exaudiat (Matth. 6). Nam ubi ab hypocritarum exemplo abstraxit, qui ambitiosa [88] precum ostentatione hominum favorem captant, simul adiicit, quid sit melius: intrare scilicet cubiculum et clauso ostio ibi orare. Quibus verbis (ut ego interpretor) tota cogitatione in cor nostrum descendere et ingredi nos docuit, propinquum nobis

Deum talibus animi affectibus promittens, cuius templa esse debent corda* nostra. Neque enim negare voluit, quin aliis quoque locis orare expediat, sed esse quiddam secretum ostendit orationem, quae et in animo potissimum locata sit, et eius tranquillitatem, procul omnibus curarum turbis, maxime requirat. Hinc plus quam clarum est, neque vocem, neque cantum, si in oratione intercedant, habere quidquam momenti, aut hilum proficere apud Deum, nisi ex alto cordis affectu profecta. Quin eius iram adversum nos provocant, si e summis duntaxat labris et gutture exeunt; quando id est sacrosancto eius nomine abuti, ac eius maiestatem derisui habere, ut ipse per Prophetam affirmat (Ies. 29. Matth. 15). Populus, inquit, iste appropinquat mihi ore suo et labiis suis me honorat, cor autem eorum longe est a me; et: Timuerunt me mandato et doctrina hominum, propterea ecce faciam in populo hoc miraculum grande et stupendum; peribit enim sapientia a sapientibus eorum, et prudentia seniorum evanescet.

Neque tamen vocem aut cantum hic damnamus, modo animi effectum sequantur eique serviant. Sic enim mentem in Dei cogitatione exercent et intentam retinent, quae, ut lubrica est, facile remittitur et in varia distrahitur. Praeterea, cum Dei gloria in singulis corporis nostri partibus elucere quodammodo debeat, convenit praesertim linguam huic ministerio addictam esse ac devotam, tum canendo, tum loquendo: quae peculiariter ad enarrandam praedicandamque Dei laudem condita est. Potissimus vero linguae usus est in orationibus publicis, quae in fidelium conventu habentur quibus hoc agitur, ut Deum, quem uno spiritu eademque fide colimus communi, una voce et veluti eodem omnes ore pariter glorificemus, idque palam, ut omnes vicissim, a suo quisque fratre, confessionem fidei accipiant ad cuius exemplum invitentur.

Quo etiam plane constat, non Graeco inter Latinos, nec Latino inter Gallos aut Anglos, ut hactenus passim factitatum est, sed populari sermone concipiendas esse publicas orationes, qui vulgo a toto coetu intelligi possit; quandoquidem in totius ecclesiae aedificationem fieri convenit, ad quam ex sono non intellecto nullus penitus fructus redit. Apud quos vero nulla est caritatis ratio, ii saltem Pauli autoritate moveri debebant, cuius verba minime ambigua sunt (1 Cor. 14): si benedixeris, inquit, spiritu, is qui implet locum idiotae, quomodo ad tuam [89] benedictionem dicet amen, quandoquidem [89] quid dicas

* In ed. princ. ,corpora'; in indice errorum eiusdem correctum in ,corda'; in editione a. 1559 rursum ,corpora'.

nescit? Nam tu gratias agis, sed alius non aedificatur. Sic tamen omnino sentiendum: nulla ratione fieri posse, nec in publica oratione, nec in privata, ut lingua sine animo Deo accepta sit. Praeterea, tantam esse debere vim atque ardorem eius quod mens cogitat, ut totum longe superet, quod lingua enunciando exprimere potest. Postremo, ne esse quidem orationi privatae necessariam linguam, si interior sensus sibi ipse ad incitationem satis esset, ut optimae interdum orationes voce careant quo modo in exemplo Mosis et Hannae spectatur (Exod. 14. 1 Sam. 1).

Nunc certior orandi non modo ratio, sed forma quoque ipsa discenda est. Ea scilicet, quam per dilectum filium suum nobis coelestis pater tradidit ubi immensam bonitatem ac mansuetudinem agnoscere licet (Matth. 6. Luc. 11). Nam praeterquam quod nos monet atque hortatur, ut se in omni nostra necessitate quaeramus, ut filii in parentum fidem confugere solent, quoniam videbat, ne id quidem satis nos perspicere, quam angusta esset nostra paupertas, quid aequum postulare, quid etiam e re nostra esset, huic etiam nostrae ignorantiae occurrit, et quod captui nostro deerat de suo ipse supplevit ac suffecit. Conscripsit enim nobis formulam, qua velut in tabula proposuit, quidquid a se expetere licet, quidquid in rem nostram conducit, quidquid postulare necesse est. Ex qua eius benignitate magnum consolationis fructum percipimus; quod nihil absurdum, nihil alienum aut importunum, nihil denique non illi acceptum postulare nos intelligimus, qui paene ex eius ore rogamus. Haec orandi seu forma, seu regula, sex petitionibus constituta est. Nam, ne iis accedam, qui septem capitibus distinguunt, facit quod apud Lucam sex duntaxat leguntur, qui sane orationem mancā non reliquisset*; ut iam quod septimo loco apud Matthaeum additum est, exegetice ad sextam petitionem referendum sit. In his autem omnibus, tametsi gloriae Dei ratio imprimis habenda est, rursum tametsi omnes in rem nostram sunt, atque ita evenire ut petimus expedit, priores tamen tres, Dei gloriae peculiariter destinatae sunt: quam solam in illis intueri nos oportet, nullo commodi nostri, ut aiunt, respectu. Tres reliquae, nostri curam gerunt, ac proprie iis quae ex usu nostro sunt postulandis sunt assignatae. Ut cum nomen Dei sanctificari petimus, nihil tum de nostro commodo cogi-

* Calvinus textum sequitur novi testamenti graeci ab Erasmo editi, ubi Luc. 11, 2—4 sex petitiones exhibentur, cum vulgata et recentiores editiones, sane contra nonnullorum codicum graecorum auctoritatem, tertiam petitionem omittant.

90] tandum est, sed eius gloria nobis proponenda est, quam intentis oculis unam intueamur, nec aliter in huiusmodi precibus affecti esse debemus. Atque hoc quidem ipsum nobis in magnum commodum cedit, quod dum ita ut petimus sanctificatur, fit etiam nostra sanctificatio. Sed ad huiusmodi utilitatem oculi nostri, ut dictum est, velut caecutire debent, ne in ipsam ullo modo respiciant. Ut si omnis spes privati [90] nostri boni praecisa esset, haec tamen sanctificatio et alia quae ad Dei gloriam pertinent, a nobis et optari et precibus postulari non desinant; ut in exemplis Mosis et Pauli spectatur (Exod. 32. Rom. 9), qui mentes et oculos a se ipsis avertentes, vehementi incensoque zelo suam ipsorum perditionem expetebant, ut vel suo dispendio gloria et regnum Dei promoveretur. Rursum, cum panem nostrum quotidianum nobis dari petimus, tametsi optamus quod est nostri commodi, tamen hic quoque Dei gloriam quaerere praesertim debemus: ut ne petituri quidem simus, nisi in Dei gloriam verteret.

Pater noster qui es in coelis.

Primum, in ipso limine occurrit quod antea diximus: omnem a nobis orationem offerri Deo debere in Christi nomine, ut nulla alio nomine commendari illi potest. Nam ex quo patrem vocamus Deum, nomen certe Christi praetendimus. Qua enim fiducia Deum aliquis patrem nominaret, quis huc temeritatis prorumperet, ut sibi honorem usurparet filii Dei, nisi in Christo adoptati essemus in filios gratiae? Qui cum verus sit filius, nobis in fratrem ab ipso datus est, ut quod natura ipse proprium habet, adoptionis beneficio nostrum fiat, si tantam beneficentiam certa fide amplectimur. Quemadmodum Ioannes ait: datam esse potestatem iis qui credunt in nomen unigeniti filii Dei, ut filii Dei ipsi quoque fiant (Ioan. 1). Itaque et patrem se nostrum appellat, et sic a nobis vocari vult. Hac tanta nominis suavitate omni nos diffidentia eximens, quando nullus alibi maior amoris affectus; quam in patre reperiri possit. Ipsius vero caritas tanto erga nos maior praestantiorque est omni parentum nostrorum caritate, quanto ipse omnes homines bonitate ac misericordia superat. Ut si, quotquot in terra sunt patres, omni paternae pietatis sensu exuti, filios destituerint, ipse nobis nunquam defuturus sit, quoniam seipsum negare non potest. Habemus enim eius promissum; si vos cum mali sitis, nostis bona dare filiis vestris, quanto magis pater vester qui in coelis est (Matth. 7)? Quod si filii eius sumus, ut filius in fidem extranei alienique hominis se conferre non potest, nisi simul de patris vel saevitia, vel

inopia queratur, ita aliunde subsidia quam ab ipso quaerere non possumus, nisi exprobrata illi egestate ac facultatum inopia, vel saevitia nimiaque austeritate. Nec causemur, nos merito timidos reddi peccatorum conscientia, quae patrem, quamvis bonum ac mansuetum, tamen nobis offensum reddiderint. Nam si inter homines nullo meliore patrono causam suam apud patrem filius agere potest, nullo meliore interprete [91] perditam eius gratiam sibi conciliare, quam si ipse supplex [9] ac demissus culpamque agnoscens patris misericordiam imploret, (non enim tum se paterna viscera dissimulare possunt, quin ad tales preces commoveantur), quid ille pater misericordiarum et Deus totius consolationis (2 Cor. 1)? An non potius filiorum pro se deprecantium lacrymas et gemitus exaudiet, cum praesertim ad id nos invitet et exhortetur, quam quaevis aliorum patrocinia? Ad quorum praesidia ideo suffugiunt, quia de patris sui mansuetudine ac clementia haesitant. Hanc paternae mansuetudinis exuberantiam nobis in parabola pingit ac repraesentat: ubi pater filium qui ab eo se alienaverat, qui substantiam eius dissolute prodegerat, qui graviter in eum deliquerat, obviis ulnis amplectitur; nec expectat donec verbis veniam postulet, sed ipse antevertit, redeuntem eminus agnoscit, ultro illi occurrit, solatur, in gratiam recipit (Luc. 15). Hoc enim tantae mansuetudinis exemplum in homine spectandum proponens, docere nos voluit, quam effusiores expectare debeamus a se, non modo patre, sed patrum omnium longe optimo ac clementissimo; quamvis ingrati, rebelles ac improbi filii, modo tamen in eius misericordiam nos coniiciamus.

Ac quo certiore fidem faceret, se huiusmodi patrem nobis ipsis esse, si Christiani sumus, non modo pater sed nominatim noster dici voluit. Ac si in hunc modum cum eo ageremus: pater, qui tanta in filios pietate es praeditus, tanta ad ignoscendum facilitate, nos filii tui te appellamus ac poscimus, securi ac plane persuasi, non alio te esse erga nos affectu, quam paterno, quantumvis indignos tali patre. Quod autem non ita instituimur, ut suum quisque patrem peculiariter nomet, sed potius ut nostrum in commune omnes vocemus, ex eo admonemur, quantum fraternae dilectionis affectum inter nos intercedere oporteat, qui talis patris communes sumus filii. Nam si unus omnibus nobis communis est pater, a quo provenit quidquid omnino boni obtingere nobis potest, nihil inter nos divisum esse decet, quod non magna animi alacritate parati simus alter alteri communicare, quantum usus postulat. Iam si ita, ut par est, vicissim manum porrigere

atque opem ferre cupimus, non est in quo magis commodare fratribus possimus, quam si optimi patris curae ac providentiae commendemus: quo propitio ac favente nihil omnino desiderari potest. Et sane hoc ipsum patri etiam nostro debemus. Ut enim qui patrem aliquem familias vere et ex animo diligit, totam simul eius domum amore ac benevolentia complectitur; ad hunc modum, quo simus in hunc coelestem patrem studio atque affectu, erga eius populum, eius familiam, eius denique haereditatem ostendere convenit, quam tanto-pere honoravit, ut plenitudinem unigeniti filii sui vocaverit
92] (Eph. 1). [92] Ad hanc igitur legem christiani hominis orationem exigi oportet, ut communis sit, ac omnes complectatur, qui illi sunt in Christo fratres. Neque solum quos tales ad praesens videt atque cognoscit, sed omnes qui super terram agunt homines. De quibus quid statuerit Dominus, extra notitiam nostram est, nisi quod illis optima optare et sperare debemus. Etsi prae aliis, in domesticos fidei singulari quodam affectu propensi esse debemus, quos apostolus (Gal. 6) peculiariter nobis omni in re commendavit. In summa, sic debent omnes esse orationes, ut in eam spectent communitatem, quam Dominus noster in regno suo ac domo sua constituit. Neque id tamen obest, quominus et pro nobis et pro certis aliis orare specialiter liceat; modo tamen animus ab huius communitatis contemplatione non discedat nec deflectat quidem, sed omnia istuc referat. Nam quamvis singulariter concipiantur, quia tamen ad eum scopum diriguntur, communes esse non desinunt. Id totum similitudine facile intelligi potest. Generale est Dei mandatum de sublevanda pauperum omnium egestate. Et huic tamen obediunt, qui in eum finem eorum inopiae succurrunt, quos laborare aut norunt, aut vident, etiamsi multos praetereunt, qui non leviori necessitate premuntur, vel quia non omnes nosse, vel quia non omnibus sufficere possint. In hunc modum, neque ii voluntati Dei repugnant, qui communem hanc societatem ecclesiae spectantes et cogitantes huiusmodi particulares orationes concipiunt, quibus publico animo singularibus verbis, se aut alios Deo commendant, quorum necessitatem propius sibi innotescere voluit. Quanquam non omnia quidem, in oratione et facultatum erogatione, sunt similia. Nam benignitas largiendi exerceri non nisi erga eos potest, quorum perspecta est nobis inopia; iuvare autem oratione vel alienissimos et ignotissimos licet, quantumlibet longo terrarum intervallo a nobis dissiti sint. Id autem fit per generalem illam precationis formulam, qua omnes filii Dei continentur, in quibus et illi sunt.

Adscribitur: ipsum esse in coelis. Ex quo non protinus ratiocinandum est, ipsum coeli circumferentia, quasi cancellis quibusdam, inclusum et circumscriptum alligari. Siquidem et Solomon (1 Reg. 8) confitetur: coelos coelorum eum capere non posse, et ipse per prophetam (Ies. 66) ait: coelum suam sedem esse, terram autem scabellum pedum suorum (Act. 7. 17). Quo scilicet significat, non certa aliqua regione se limitari, sed diffundi per omnia. Verum, quia aliter inenarrabilem eius gloriam mens nostra, pro sua crassitie, concipere non poterat, nobis per coelum designata est, quo nihil augustius, aut maiestate plenius sub aspectum nostrum venire potest. Quare, hoc perinde est, ac si dictus esset potens, sublimis, incomprehensibilis. Id [93] vero dum audimus, exerenda est [93] altius nostra cogitatio, cum de Deo sermo est, ne quidquam terrenum aut carnale de eo somniemus, ne ipsum nostris modulis metiamur, ne eius voluntatem ad nostros affectus exigamus.

PRIMA PETITIO.

Sanctificetur nomen tuum.

Dei nomine hic eius potestas indicatur, quae omnibus eius virtutibus constat, ut eius potentia, sapientia, iustitia, misericordia, veritate; in hoc enim magnus et mirabilis est Deus, quia iustus, quia sapiens, quia misericors, quia potens, quia verax etc. Hanc ergo maiestatem in huiusmodi virtutibus sanctificari petimus, non in Deo ipso, cui apud se nihil accedere aut decedere potest, verum ut ab omnibus sancta habeatur, hoc est, vere agnoscatur et magnificetur. Et quidquid agit Deus, omnia eius opera gloriosa, ut sunt, appareant. Ut sive ipse puniat, iustus, sive ignoscat, misericors, sive praestet quod promisit, verax praedicetur. Nulla denique omnino res sit, in qua non eius gloria insculpta relucent, et ita in omnibus animis, in omnibus linguis, laudes eius personent. Postremo, ut omnis impietas, quae sanctum hoc nomen polluit et profanat, hoc est, quae hanc sanctificationem obscurat aut diminuit, pereat atque confundatur; in qua etiam confusione magis ac magis Dei maiestas inclarescat. Atque ita hac petitione et gratiarum actio continetur. Nam dum nomen Dei ubique sanctificari petimus: omnium illi bonorum laudem tribuimus, omnia illi accepta ferimus, beneficia eius erga nos recognoscimus.

SECUNDA.

Adveniat regnum tuum.

Regnum Dei est, sancto suo spiritu agere ac regere suos, quo in omnibus eorum operibus divitias bonitatis ac misericordiae suae conspicuas faciat; rursum, reprobos, qui se pro Deo et Domino non agnoscunt, qui suo imperio subiici nolunt, perdere ac deicere, et sacrilegam eorum arrogantiam prosternere, quo manifestum fiat, nullam esse potestatem quae suae potestati resistere queat. Haec autem cum in oculis nostris quotidie fiant, dum sanctum eius verbum instar sceptri erectum, sub cruce etiam et mundi contemptu atque ignominia viget, regnat, prosperatur, fructum suum profert: videre est, huiusmodi regnum in hoc quoque mundo florere, etsi ex hoc mundo non est (1 Cor. 1. Ioan. 17. 18. Rom. 14), primum, quia spirituale rebusque spiritualibus constans, deinde, quia incorruptibile ac aeternum (Luc. 1. Dan. 7).

[94] [94] Oramus itaque ut regnum hoc Dei adveniat, hoc est ut novum indies fidelium populum sibi Dominus multiplicet, qui gloriam suam modis omnibus celebrent: in eos gratiarum suarum ubertatem largius semper effundat, per quas in ipsis magis indies ac magis vivat ac regnet, donec sibi perfecte adiunctos totus impleat. Simul ut lucem ac veritatem suam novis semper incrementis illustret, quibus satanae regnique eius tenebrae ac mendacia evanescant, dispellantur, extinguantur, pereant. Dum autem hunc in modum precamur, ut regnum Dei adveniat, simul optamus, ut perficiatur tandem et impleatur: in revelatione scilicet iudicii eius, quo die solus ipse exaltabitur, eritque in omnibus omnia, collectis ac receptis in gloriam suis, regno vero satanae deturbato penitus et prostrato (1 Cor. 15).

TERTIA.

Fiat voluntas tua, ut in coelo, ita in terra.

Qua postulamus, ut, tum in coelo tum in terra, hoc est, ubique, omnia pro voluntate sua temperet atque componat, omnes rerum eventus moderetur, omnibus suis creaturis pro arbitrio suo utatur, omnes omnium voluntates sibi subiiciat; ut voluntati suae pariter obediant, aliae consensu, ut suorum, aliae invitae ac reluctantes, ut diaboli et reproborum, qui eius imperium detrectant ac subterfugiunt et obsequio se subducere conantur. Atque id quidem postulantes nostris omnibus desideriis abrenunciamus, quidquid in nobis est

affectuum Domino resignantes ac permittentes, rogantesque ne res ex voto nostro nobis fluere, verum ut ipse prospexerit ac decreverit succedere faciat. Neque vero id solum petimus, ut affectus nostros, qui voluntati suae adversantur, Deus vanos et irritos faciat, sed potius ut novas mentes novosque animos, nostris extinctis, Deus in nobis creet (Ezech. 36): ut nullus cupiditatis motus in nobis sentiatur, quam purus cum voluntate sua consensus. In summa, ne quid ex nobis ipsis velimus, sed ut spiritus suus velit in nobis: quo intus docente, discamus amare ea, quae ipsi placita sunt, odisse vero atque abominari, quaecunque displicent.

En prima tria capita precationis, in quibus poscendis solam Dei gloriam prae oculis habere convenit, omissa nostri ratione, nec spectata ulla nostra utilitate. Quae tametsi larga inde nobis provenit, hic tamen a nobis quaerenda non est. Haec autem omnia quamvis nec cogitantibus, nec optantibus, nec petentibus nobis, suo nihilominus tempore evenire oporteat, optanda tamen et poscenda nobis sunt. Idque facere non leve operae pretium est, ut sic [95] nos servos esse ac filios Dei testemur et profiteamur, eius honori (quod Domino patrique debetur) quantum in nobis est, servientes. Itaque qui hoc affectu ac studio promovendae Dei gloriae non petunt, ut nomen Dei sanctificetur, ut regnum eius adveniat, ut fiat voluntas eius, ii neque inter filios et servos Dei habendi sunt; ac quemadmodum haec omnia illis invitis fient, ita in confusionem illis cedent ac iudicium. [95]

QUARTA.

Haec ex reliquis tribus prima, quibus peculiariter quae in rem nostram sunt, ac nostrae necessitati succurrunt, a Deo poscimus.

Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.

Qua in genere omnia, quibus corporis usus sub elementis huius mundi indiget, a Deo petimus, non modo quo alimur ac vestiamur, verum etiam quidquid omnino nobis conducere ipse prospicit, ut panem nostrum in pace comedamus. Qua breviter nos in eius curam tradimus ac providentiae committimus, ut nos pascat, foveat, servet. Non enim dedignatur optimus pater, corpus etiam nostrum in fidem ac custodiam suam suscipere, ut fidem nostram minutis istis in rebus exerceat, dum ab eo omnia, usque ad micam panis et guttam

aquae expectamus. Nam cum sit nescio qua nostra iniquitate comparatum, ut maiori carnis quam animae sollicitudine afficiamur ac torqueamur, multi qui audent Deo de anima fidere, sunt tamen adhuc de carne solliciti; adhuc haesitant, quid edant, quid vestiantur, et nisi prae manibus habeant vini, frumenti et olei copiam, trepident. Tanto pluris nobis est huius momentaneae vitae umbra, quam aeterna illa immortalitas. Qui vero Deo confisi, illam de carnis cura anxietatem semel abiecerunt, simul statim quae maiora sunt, etiam salutem et vitam aeternam, ab eo expectant. Non ergo leve est fidei exercitium, ea de Deo sperare quae alioqui nos tantopere anxios habent, neque parum profectum est, ubi hanc, quae in omnium paene hominum ossibus mordicus haeret, infidelitatem exuimus (Matth. 6). Itaque a patre nostro petimus panem nostrum.

Porro quod quotidianum et hodie dicimus, docemur, ne immodica fluxarum istarum rerum cupiditate ardeamus, quas postea ambitiose in voluptatem, in ostentationem, aut aliam luxum speciem profundamus. Sed petendum duntaxat quantum necessitati nostrae satis est et velut in diem. Hac certa fiducia, patrem nostrum, ubi nos hodie nutrierit, neque nobis [96] crastino defuturum. Quantacunque [96] autem rerum copia nobis affluat, etiam ubi expleta fuerint horrea et plena cellaria, semper tamen panem quotidianum nos petere convenit; hoc cogitantes, omnem substantiam nihil esse, nisi quatenus, effusa sua benedictione, Dominus prosperat et foecundat, et quae in manu nostra est, ne eam quidem nostram esse, nisi quatenus in singulas horas portiunculam nobis largitur usumque permittit. Qui vero pane quotidiano non contenti, sed effreni cupiditate, infinitis inhiantes, aut qui abundantia sua saturi et divitiarum suarum cumulo securi, hac nihilominus precatione Deo supplicant, nihil quam ipsum irrident. Priores enim petunt, quod impetratum nollent, imo quod maxime abominantur: nempe, panem quotidianum duntaxat; quantumque possunt, avaritiae suae affectum Deo dissimulant, cum vera oratio totam ipsam mentem, et quidquid intus latet, apud ipsum effundere debeat. Alteri vero postulant, quod minime ab eo expectant: nempe, quod sibi apud se esse arbitrantur. In eo quod noster dicitur, magis adhuc eminet Dei benignitas, quae nostrum facit, quod nobis nulla ratione debebatur (Deut. 8). Quod dari nobis petimus, significatur esse simplex ac gratuitum Dei donum, undecunque nobis adveniat, etiam ubi maxime visus fuerit arte atque industria nostra quaesitus, ac manibus nostris comparatus.

QUINTA.

Remitte nobis debita nostra, sicut et nos remittimus debitoribus nostris.

Qua peccatorum remissionem condonari nobis petimus, omnibus, sine ulla exceptione, hominibus necessariam (Rom. 3). Et peccata debita nuncupamus, quod eorum poenam Deo ceu pretium debemus, nec satisfacere ullo modo possemus, nisi hac remissione liberaremur: quae venia est gratuita misericordiae eius cum ipse liberaliter haec debita expungit, iisque nos solvit, nullum a nobis pretium accipiens, sed sua ipsius misericordia sibi satisfaciens in Christo, qui se semel patri in compensationem tradidit. Itaque qui suis aut aliorum meritis Deo satisfieri confidunt, hisque satisfactionibus peccatorum remissionem pensari ac redimi, huic gratuita condonationi minime communicant; ac dum in hanc formam Deum invocant, nihil aliud quam in suam accusationem subscribunt, ac damnationem obsignant, suo ipsorum testimonio; fatentur enim se debitores, nisi remissionis beneficio solvantur, quam tamen non accipiunt, sed magis respuunt, dum sua merita ac satisfactiones Deo obtrudunt. Sic enim non eius misericordiam implorant, sed iustitiam appellant.

Petimus demum remissionem [97] nobis fieri, ut ipsi debitoribus nostris remittimus, hoc est, ut iis parcimus, ac veniam condonamus, a quibus ulla in re laesi sumus, aut facto inique tractati, aut dicto contumeliose accepti. Non quod iis delicti atque offensae culpam remittere nostrum sit, quod solius Dei est (Ies. 43), verum haec nostra est remissio, iram, odium, vindictae appetentiam ex animo ultro deponere et iniuriarum memoriam voluntaria oblivione contere. Quamobrem peccatorum remissio a Deo petenda non est, nisi offensas etiam ipsi nostras omnibus remittamus, qui nobis iniurii vel sunt, vel fuerunt. Si qua vero odia animis retinemus, ultiones meditamus et qua noceamus occasione cogitamus; imo vero nisi cum inimicis redire in gratiam, ipsosque omnium officiorum genere demereri nobisque conciliare nitimur, hac precatione Deum obtestamur, ne peccatorum remissionem nobis faciat. Poscimus enim, ut nobis faciat, quam aliis facimus. Hoc vero est petere, ne nobis faciat, nisi ipsi facimus. Qui ergo huiusmodi sunt, quid consequuntur sua petitione, nisi gravius iudicium? Postremo observandum est, non hanc conditionem ideo adiici, ut remittat nobis sicut debitoribus nostris remittimus, propterea quod nostra, quam aliis facimus, remissione, eius remissionem mereamur. Verum hoc verbo

solari duntaxat voluit Dominus fidei nostrae imbecillitatem. Addidit enim hoc tanquam signum, quo confirmaremur: tam certo nobis factam a se remissionem peccatorum, quam certo conscii sumus aliis eam a nobis fieri, si tamen animus nobis omni odio, livore, vindicta vacuus purgatusque est. Praeterea hac veluti nota e filiorum numero expunxit, qui ad ulciscendum praecipites, ad remittendum difficiles, pertinaces inimicitias exercent, et indignationem quam in Deo deprecantur, ipsi adversus alios foveant, ne se pro patre invocare ausint.

SEXTA.

Ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a maligno.

Multae sunt ac variae tentationum formae. Nam et pravae omnes animi conceptiones, in legis transgressionem nos provocantes, quas vel concupiscentia nostra nobis suggerit, vel diabolus excitat, tentationes sunt (Iac. 1). Et quae suapte natura mala non sunt, diaboli tamen arte tentationes fiunt, cum sic oculis nostris ingeruntur, ut eorum obiectu a Deo abstrahamur, aut declinemus (Matth. 4. 1 Thess. 3). Et hae quidem tentationes sunt, vel a dextris, vel a sinistris. A dextris, ut divitiae, potentia, honores, quae plerumque suo fulgore et boni specie [98] quam prae se ferunt, hominum aciem praestringunt, et blanditiis suis inescant, ut talibus praestigiis capti, ut tali dulcedine ebrii, Deum suum obliviscantur. A sinistris, ut paupertas, probra, contemptus, afflictiones et caetera id genus, quorum acerbitate difficultateque offensi, animos despondeant, fiduciam ac spem abiciant, demum a Deo prorsus alienentur. His tentationibus, quae vel concupiscentia nostra in nobis accensae, vel satanae vafritia nobis propositae, nobiscum pugnant, ne cedere nos permittat a Deo patre nostro precamur. Verum, ut potius manu sua nos sustentet atque erigat, quo eius virtute robusti, contra omnes maligni hostis insultus firmi stare possimus, quascunque cogitationes animis nostris immittat. Et quidquid nobis in utramque partem proponitur, in bonum vertamus, hoc est, ne inflemur prosperis, nec adversis deiiciamur. Neque vero hic postulamus, ne ullas omnino tentationes sentiamus, quibus magis excitari, pungi, vellicari, magnopere nobis opus est, ne nimium resides torpeamus (Iac. 1). Neque enim abs re David (Psal. 26) tentari optabat, nec citra causam

electos suos quotide tentat Dominus: eos per ignominiam, paupertatem, tribulationem, et alias crucis species castigans (Gen. 22. Deut. 8. 13). Sed aliter Deus tentat, aliter satan; hic ut perdat, damnet, confundat, praecipitet; Deus vero, ut suos probet et exerceat, eorum carnem mortificet, excoquat, urat. Quae, nisi in hunc modum coerceretur, lasciviret et supra modum exultaret. Praeterea satan inermes et imparatos adoritur, ut incautos opprimat; Deus una cum tentatione facit eventum, ut sufferre sui patienter possint, quidquid illis immittit (1 Cor. 10. 2 Petr. 2).

Haec igitur nostra est postulatio, ne ullis tentationibus vincamur ac obruamur, sed Domini virtute contra omnes adversas virtutes, quibus oppugnamur, fortes consistamus: quod est non succumbere tentationibus. Ut in eius custodiam ac fidem suscepti, ac protectione eius securi, supra peccatum, mortem, inferorum portas et totum diaboli regnum invicti stemus: quod est a maligno liberari. Ubi etiam diligenter animadvertendum est, non nostrarum esse virium, cum diabolo, tanto bellatore, congredi, nec vim eius atque impetum ferre. Alioqui frustra aut per ludibrium a Deo posceretur, quod domi apud nos esset. Sane qui sui fiducia ad talem se pugnam comparant, non satis intelligunt, cum quam pugnaci atque instructo hoste sibi res sit. Nunc petimus ab eius potestate liberari, tanquam ab ore insani ac rabidi alicuius leonis, statim eius unguibus ac dentibus discerpendi, eius faucibus deglutiendi, nisi nos Dominus e media morte eripiat. Hoc tamen simul scientes, quod si Dominus aderit ac pro nobis tacentibus pugnabit, in eius virtute faciemus virtutem. Confidant alii, ut volent, libero suo arbitrio et quas [99] ex se [9] habent viribus, nobis satis sit, quod una Dei virtute stamus et valemus.

Tres istae preces, quibus peculiariter nos ac nostra Deo commendamus, evidenter ostendunt, quod antea diximus: Christianorum orationes publicas esse debere, ac in publicam ecclesiae aedificationem communionisque fidelium profectum spectare. Non enim sibi quisque privatim dari quidquam postulat, verum omnes in commune, panem nostrum, remissionem peccatorum, ne inducamur in tentationem, ut a maligno liberemur, poscimus. Causa praeterea subiicitur, cur tanta sit nobis et petendi audacia et fiducia obtinendi.

Quia tuum est regnum et potentia et gloria, in saecula saeculorum.

Haec, haec solida tranquillaque est fidei nostrae requies. Nam si nostra dignitate nostrae Deo orationes commendandae essent, quis omnino vel mutire coram Deo auderet? Nunc, ut miserrimi simus, ut omnium indignissimi, ut omni commendatione vacui, nunquam tamen orandi nos causa deficiet, nunquam fiducia destituet: quando nec patri nostro regnum suum, potentia, gloria, eripi potest. Ad finem additur: Amen: quo ardor desiderii exprimitur obtinendi quae a Deo petita sunt, et spes nostra confirmatur, huiusmodi omnia iam impetrata esse et certo nobis concessum iri, quando a Deo promissa sunt, qui fallere non potest.

Habemus quidquid a Deo petere debemus ac omnino etiam possumus, descriptum hac formula et velut orandi regula ab optimo magistro Christo tradita, quem nobis doctorem pater praefecit et quem unum auscultari atque exaudiri voluit (Matth. 17). Nam et aeterna eius sapientia semper fuit: et homo factus, angelus magni consilii hominibus datus est (Ies. 9). Atque adeo numeris omnibus absoluta est haec oratio, ut quidquid illi extraneum alienumque additur, quod ad eam referri non possit, impium sit et indignum quod a Deo concedatur. Hac enim summa praescripsit, quid se dignum, quid sibi acceptum, quid necessarium nobis sit, quid denique concedere ipse velit. Quamobrem qui ultra progredi audent et praeter haec a Deo aliquid postulare, primum quidem sapientiae Dei ex suo addere volunt, quod sine insana blasphemia esse non potest; deinde sub voluntate Dei non se continent, sed ea contempta longius cupiditate evagantur, postremo nihil unquam assequeuntur, cum sine fide orent. Quod vero omnes eiusmodi orationes citra fidem fiant, nihil est dubium, quia hic abest verbum Dei, quo nisi fides semper nititur, stare nullo modo potest. Isti vero non modo verbo
00] Dei carent, sed quantum omni [100] conatu valent, adversantur. Haec ita nolumus accipi, quasi hac precandi formula adstringamur, ut nec verbum aut syllabam mutare liceat. Multae enim passim in scripturis leguntur orationes, verbis ab ista longe diversae, eodem tamen spiritu conscriptae, et quarum usus valde utilis nobis est. Id duntaxat sic docendo agimus, ne quis omnino aliud quaerat, expectet aut postulet, quam quod hac oratione summatim comprehensum est, et, verbis licet diversissimis, sensu tamen non variet. Quo modo omnes, quae in scripturis habentur, orationes in hanc conferri

certum est. Nullam sane reperire usquam liceat, quae huius perfectionem aequare, nedum superare possit. Nihil hic omisum est, quod in Dei laudes cogitari, nihil quod homini pro suis commodis in mentem venire debeat. Et adeo quidem exacte, ut omnibus merito spes ablata sit melius aliquid tentandi. In summa, meminerimus hanc divinae sapientiae esse doctrinam, quae quod voluit docuit, voluit autem quod necesse fuit.

Quamquam autem supra iam dictum est, sublatis ad Deum animis semper suspirandum et sine intermissione orandum; quando tamen ea nostra est imbecillitas, quae multis adminiculis sustentari, is noster torpor qui calcaribus excitari opus habeat, convenit, ut sibi quisque nostrum exercitationis causa peculiare horas constituat, quae non sine oratione effluant et quae totos animi affectus in hoc penitus occupatos habeant. Nempe dum mane surgimus, antequam diurnam operam aggredimur, dum ad pastum discumbimus, dum Dei benedictione pasti sumus, dum ad quietem nos recipimus. Haec modo sit non superstitiosa horarum observatio, quibus, ceu pensum Deo solventes, in caeteras horas defuncti nobis videamur; sed imbecillitatis nostrae paedagogia, qua sic exerceatur et subinde stimuletur. Praesertim sollicitè curandum est, ut quoties aliqua rerum angustia aut ipsi premimur, aut premi alios videmus, ad eum statim citatis, non pedibus, sed animis recurramus; deinde ne quam, aut nostram, aut aliorum prosperitatem praeterire sinamus, quin laude ac gratiarum actione manum eius agnoscere nos testemur.

Postremo, hoc in omni oratione diligenter observandum est, ne certis circumstantiis Deum alligare velimus, ne illi praescribere, quo quid tempore, quo loco, qua ratione facturum sit. Qualiter hac oratione docemur, nullam illi legem figere aut conditionem imponere, sed eius arbitrio permittere, ut quae facturum est, qua sibi ratione, quo tempore, quo loco visum fuerit, faciat. Praeterea, antequam ullam pro nobis precem concipimus, praefamur, ut eius voluntas fiat, ubi iam eius voluntati nostram subiicimus; quo, hoc velut iniecto freno, coercita, Deum in ordinem cogere ne praesumat, sed eum votorum omnium suorum arbitrum ac moderatorem statuatur. Si animis [101] in hanc obedientiam compositis, providentiae perseverare, ac suspensis desideriis patienter expectare Dominum; certi, etiam si minime apparet, nobis tamen semper adesse, suoque tempore declaraturum, quam non habuerit surdas aures precibus, quae in hominum oculis neglectae

videbantur. Erit vero istaec praesentissima consolatio, ne deficiamus ac desperatione concidamus, si quando ad prima nostra vota Deus non responderit. Quemadmodum solent, qui, dum suo tantum ardore feruntur, sic Deum invocant, ut nisi ad primos impetus adfuerit ac praesentem opem attulerit, statim iratum sibi infensumque fingant, et omni spe exorandi abiecta invocare desinant. Deinde etiam, ne Deum tentemus et nostra improbitate fatigatum adversum nos provocemus. Quod multis solenne est, qui non nisi certa conditione cum Deo paciscuntur, et, ac si suarum cupiditatum servus esset, stipulationis suae legibus adstringunt, quibus nisi extemplo pareat, indignantur, fremunt, obloquuntur, murmurant, tumultuantur. Quibus saepe in furore suo iratus concedit, quod aliis in misericordia propitius denegat. Documento sunt filii Israel (Num. 11): quibus satius fuerat non exaudiri a Domino, quam cum carnibus eius indignationem vorare. Quod si demum, nec post longam expectationem, assequatur sensus noster, quid orando profectum sit, nec fructum inde ullum sentiat, fides tamen nostra, quod sensu percipi non poterit, nobis certum faciet: nos obtinuisse quod expediebat. Atque ita efficiet, ut in paupertate abundantiam, in afflictione consolationem possideamus. Nam, ut deficient omnia, Deus tamen nunquam nos destituet, qui expectationem ac patientiam suorum frustrari non potest. Erit ipse unus nobis pro omnibus, quando bona omnia in se complectitur; quae olim nobis revelabit, in die iudicii, quo regnum suum plane manifestabit. Hac vero patientia sustentari eo usque opus habent fideles, ut non diu constaturi sint, nisi in eam recumberent. Non enim levibus experimentis suos probat Dominus, nec molliter exercet, sed in extrema quaeque saepe adigit, et adactos diu in eo luto haerere sinit, antequam gustum suae dulcedinis aliquem illis praebeat, atque (ut ait Hanna) mortificat et vivificat, deducit ad inferos et reducit. Quid hic possent, nisi liqui animis et in desperationem ruere, nisi afflictos, desolatos et iam semimortuos haec cogitatio erigeret: se a Deo respici et finem praesentibus malis affore?

DE SACRAMENTIS.

CAP. IV.

[102] Nunc de sacramentorum ratione dicendum erit, de quibus certam aliquam doctrinam tradi, magnopere nostra refert; unde nos, et quem in finem instituta fuerint, et quis eorum nunc usus sit, discamus. Principio animadvertere convenit, quid sit sacramentum. Est autem signum externum, quo bonam suam erga nos voluntatem Dominus nobis repræsentat ac testificatur, ad sustinendam fidei nostræ imbecillitatem. Definiri quoque aliter potest, ut vocetur: testimonium gratiæ Dei, externo symbolo nobis declaratum. Quo etiam intelligimus, nunquam sine præeunte promissione esse sacramentum; sed illi potius tanquam appendicem quandam adiungi, in hoc, ut promissionem ipsam firmet atque obsignet, nobisque velut testatorem faciat; quomodo mentis nostræ ignorantia, ac carnis infirmitati opus esse Deus providet. Neque tamen tam ut ipsam firmet, quam nos in ipsa, siquidem Dei veritas per se satis solida certaque est, nec aliunde meliorem confirmationem, quam a se ipsa accipere potest. Verum sic exigua est et imbecilla nostra fides, ut nisi undique fulciatur, ac modis omnibus sustentetur, statim concutiat, fluctuet, vacillet. Atque ita quidem hic se captui nostro attemperat misericors Dominus, ut quando animales sumus, qui humi semper adrepentes et in carne haerentes nihil spirituale cogitamus ac ne concipimus quidem, elementis etiam istis carnalibus nos ad se deducit, atque in ipsa carne contemplari facit ea quæ sunt spiritus. Non quia tales inditæ sunt dotes naturis rerum, quæ in sacramentis nobis proponuntur, sed quia in hanc significationem a Deo signatæ sunt. Nec audiendi sunt quidam ²⁶, qui hoc cavillo argutantur: aut verbum Dei, quod sacramentum præcedit, scimus esse veram Dei voluntatem, aut nescimus; si scimus, nihil ex sacramento, quod postea sequitur, novum discimus; si nescimus, neque id docebit sacramentum: cuius vis omnis atque energia in verbo sita est. Quibus breviter responsum sit: sigilla, quæ diplomatibus aliisque publicis actis appenduntur, per se accepta, nihil sunt, utpote quæ frustra appensa forent, si membrana nihil haberet descriptum; neque tamen ideo non confirmant atque obsignant quod scriptum est, dum scriptis adiciuntur. Neque hanc similitudinem nuper a nobis con-

²⁶ Ratiocinatio est Anabaptistarum.

fictam iactare possunt, quam Paulus ipse usurpavit (Rom. 4), circumcisionem vocans *σφραγίδα*. Et quando Dominus promissiones suas foedera nuncupat, sacramenta, symbola foederum, ab ipsis hominum foederibus simile adduci potest
 03] (Gen. 6. 9 et 17). [103] Porca caesa quid efficiat, nisi verba intercederent, imo nisi praeirent? Nam porcae saepius caeduntur, citra ullum interius aut sublimius mysterium. Quid dextra data, cum manus hostiliter non raro conserantur? Et ubi verba praeierint, talibus sane symbolis foederum leges sanciantur, quamvis prius verbis conceptae, conditae, decretae.

Sacramenta igitur exercitia sunt, quae certiore verbi Dei fidem nobis faciunt, et quia carnales sumus, sub rebus carnalibus exhibentur; ut ita pro tarditatis nostrae captu nos erudiant et, perinde ac pueros paedagogi, manu ducant. Hac ratione Augustinus²⁷ sacramentum verbum visibile nuncupat, quod Dei promissiones velut in tabula depictas repraesentet, et sub aspectum graphice atque *εἰκότως* expressas statuatur. Aliae quoque similitudines afferri possunt, quibus sacramenta planius designentur: ut si vocemus fidei nostrae columnas. Quo enim modo aedificium suo quidem fundamento stat et incumbit, subiectis tamen columnis certius stabilitur, ita fides in verbo Dei non secus ac fundamento residet; sed cum accedunt sacramenta, ipsis adhuc ceu columnis solidius innititur; aut si dicamus specula, in quibus gratiae Dei divitias, quas nobis elargitur, contemplari liceat. Ipsis enim sese nobis (ut iam dictum est) manifestat, quantum nostrae hebetudini agnoscere datum est, et bonam suam erga nos voluntatem testificatur. Nec satis apposite ratio-cinantur, qui ex eo contendunt: non esse testimonia gratiae Dei, quia et ab impiis saepe accipiuntur, qui tamen Deum nihilo sibi magis propitium inde sentiunt, sed graviolem potius damnationem contrahunt. Nam eodem argumento nec evangelium esset testimonium gratiae Dei, quod a multis auditur ac spernitur; nec Christus demum ipse, qui a compluribus visus est ac cognitus, quorum paucissimi eum receperunt. Itaque certum est, nobis a Domino misericordiam ac bonae suae voluntatis gratiam, cum sacro suo verbo, tum sacramentis offerri. Verum non apprehenditur nisi ab his, qui et verbum et sacramenta certa fide accipiunt. Qualiter omnibus in salutem oblatus a patre ac propositus est Christus, non

²⁷ Augustinus, In Joh. tract. 80, 3 M. 35, 1840. cf. eiusdem Contra Faustum lib. XIX cp. 16 M. 42, 356 sq. — C. S. E. 25, 513.

tamen ab omnibus agnitus exceptusque est. Id cum alicubi indicare Augustinus (in Ioan.)²⁸ vellet, dixit: verbi efficaciam in sacramento proferri, non quia dicitur, sed quia creditur. Constituimus ergo: sacramenta in hoc a Deo posita esse, ut fidei nostrae serviant, nempe ut alant ipsam, exerceant, augeant.

Quae vero contra hanc sententiam obiectari a nonnullis solent rationes, nimis frivolae enervesque sunt. Aiunt alii: meliorem fidem nostram fieri non posse, si bona est; non enim esse fidem, nisi quae inconcusse, firmiter, indistracte, Dei misericordiae innititur²⁹. Quibus satius fuerat cum apostolis orare, ut Dominus sibi augeret fidem, quam talem fidei perfectionem stolide obtendere, quam nemo unquam [104] ex filiis hominum assequutus est, nemo assequetur in hac vita. Respondeant, qualem ei fuisse fidem existiment, qui dicebat (Marc. 9): credo Domine, adiuva incredulitatem meam. Nam et illa, utcumque inchoata, fides bona erat: et melior, sublata incredulitate, fieri poterat. Sed nullo certiore argumento, quam sua ipsorum conscientia refellentur. Nam si peccatores se fatentur quod, velint nolint, inficiari nequeunt, id ipsum fidei suae imperfectioni imputent, necesse est. At respondit, inquit, Philippus Eunuchus: baptizari ipsum licere, si ex toto corde crederet (Act. 8). Quem hic locum habet baptismi confirmatio, ubi fides totum cor implet? Rursum ipsos interrogo: an non bonam cordis sui partem fide vacuum sentiunt, an non nova quotidie incrementa agnoscunt? Gloriabatur ille, se discendo fieri senem. Nos igitur ter miseri Christiani, si nihil proficiendo senes fimus, quorum fides per omnes aetatum gradus progredi debet, donec adolescat in virum perfectum (Eph. 4). Itaque in hoc loco, ex toto corde credere, non est perfecte Christo haerere, sed ex animo duntaxat et sincera mente illum amplecti; non eo saturum esse, sed ardenti affectu esurire, sitire et post eum suspirare. Hic mos est scripturae, ut toto corde fieri dicat, quod sincere et ex animo fieri significat. Cuius rationis sunt ista: In toto corde meo exquisivi te; item: Confitebor tibi in toto corde meo, et similia (Psal. 119. 111. 138).

Alii³⁰ scribunt: Si fides per sacramenta augeatur, frustra datum esse spiritum sanctum, cuius virtus atque opus est,

²⁸ Augustinus, In Ioh. tract. 80, 3 M. 35, 1840.

²⁹ cf. Zwinglius, De vera et falsa religione commentarius. Corp. Ref. opp. Zw. Vol. III pg. 761.

³⁰ Ibi opinionis Caspari Schvencofeldii mentionem facere videtur.

inchoare, tueri, consummare fidem. Quibus equidem fateor, proprium ac solidum spiritus sancti opus fidem esse, a quo illuminati Deum ac benignitatis eius thesauros agnoscimus, et sine cuius lumine mens nostra adeo caeca est, ut nihil conspiceret, adeo stupida, ut nihil subodorari rerum spiritualium possit. Verum pro uno Dei beneficio, quod ipsi praedicant, nos tria perpendimus. Nam primum, verbo suo nos docet et instituit Dominus, deinde sacramentis confirmat, postremo sancti sui spiritus lumine mentibus nostris illucet et aditum in corda nostra verbo ac sacramentis aperit: quae alioqui aures duntaxat percellerent et oculis obversarentur, interiora minime afficerent. Adeo autem sacramenta confirmationes sunt fidei nostrae, ut nonnunquam Dominus, quando rerum ipsarum, quae in sacramentis promittebantur, fiduciam tollere vult, sacramenta ipsa auferat. Cum Adam immortalitatis dono spoliatur et abdicat, non colligat, inquit, de fructu vitae, ne vivat in aeternum (Gen. 3). Quid audimus? An suam Adae incorruptionem, a qua iam deciderat, restituere poterat fructus ille? Minime. Sed hoc perinde est ac si dixisset: Ne vana fiducia fruatur, si promissionis meae symbolum [105] teneat, excutiatur illi quod spem aliquam immortalitatis facere posset. Hac ratione, cum apostolus (Eph. 2) Ephesios hortaretur: se meminissent fuisse hospites testamentorum, alienos a consortio Israelis, sine Deo, sine Christo, dixit non fuisse participes circumcisionis. Quo metonymice significat, a promissione ipsa exclusos, qui tesseram promissionis non acceperant. Ad eorum vero alterum obiectum: Dei gloriam ad creaturas derivari, quibus tantum virtutis attribuitur, sicque eatenus diminui, respondere promptum est: nullam in creaturis virtutem a nobis reponi. Hoc duntaxat dicimus: Deum mediis ac instrumentis, quae expedire ipse prospicit, uti, ut eius gloriae omnia obsequantur, quando omnium ipse Dominus est et arbiter. Ergo, ut per panem caeteraque alimenta, corpora nostra pascit; ut per solem mundum illuminat; ut per ignem calefacit, nec tamen aut panis, aut sol, aut ignis aliquid sunt, nisi quatenus sub iis instrumentis benedictiones suas nobis dispensat: ita spiritualiter per sacramenta fidem alit quorum unicum officium est, Dei promissiones oculis nostris spectandas subiicere. Et ut nostrum est, in caeteris creaturis (quae bona Dei voluntate usibus nostris destinatae sunt, quarumque ministerio bonitatis suae munera nobis largitur) nihil fiducia defigere, nec quasi boni nostri causas admirari et praedicare; ita neque in sacramentis haerere fiducia nostra debet, nec Dei gloria

in ipsa transferri, sed omissis omnibus, ad ipsum et sacramentorum et rerum omnium autorem surgere et fides et confessio debent.

Quod autem ex ipso sacramenti nomine quaerunt errori suo praetextum, parum cordate id faciunt. Sacramentum, inquiunt, cum multas habeat apud probatos autores significationes, unam tantum habet, quae signis conveniat: nempe qua solenne illud iuramentum significat, quod miles imperatori praestat cum militiae initiatur³¹. Ut enim militari illo sacramento fidem suam imperatori obstringunt novi milites et militiam profitentur, ita nos nostris signis Christum imperatorem profiteamur et sub eius signis nos militare testamur. Addunt similitudines, quibus rem magis dilucidam reddant. Ut toga Romani a palliatis Graecis discernebantur, ut ipsi inter se ordines Romae suis symbolis distinguebantur, senatorius ab equestri, purpura et lunatis calceis, rursum a plebeio equester, annulo: ita nos symbola nostra gestamus, quibus a profanis discernamur. At ego constanter affirmo, veteres, qui sacramentorum nomen signis indiderunt, minime respexisse quis fuisset verbi huius usus Latinis scriptoribus, sed novam hanc significationem pro suo commodo affinxisse, qua simpliciter sacra signa designarent.

Quod si altius argutari volumus, videri possunt eadem analogia nomen hoc ad eiusmodi significationem [106] trans- [10] tulisse, qua nomen fidei ad eum significatum, in quo nunc usurpatur. Cum enim fides sit in praestandis promissis veritas, fidem tamen dixerunt certitudinem: ceu certam persuasionem, quae de ipsa veritate haberetur. Ad hunc modum, cum sacramentum sit militis, quo se suo imperatori vovet, fecerunt imperatoris, quo milites in ordines recipiat. Dominus enim per sacramenta se nobis in Deum fore pollicetur et nos sibi fore in populum. Verum tales argutias omittimus; quando multis et quidem planis argumentis evincere licet, nihil aliud spectasse, quam ut significarent, signa haec sanctarum et spiritualium rerum esse. Similitudines, quas afferunt, recipimus. Sed non ferimus, quod posterius est in sacramentis, ab illis primum, atque adeo unum constitui. Est autem hoc primum, ut fidei nostrae apud Deum serviant; posterius, ut confessionem nostram apud homines testentur. Secundum hanc posteriorem rationem, valent illae similitudines.

³¹ Haec opinio est Anabaptistarum; cf. Zwinglii Commentarium de vera et falsa religione C. R. opp. Zw. Vol. III pg. 758.

Rursum admonendi sumus, ut isti vim sacramentorum enervant, usumque prorsus evertunt: ita ab adversa parte stare alios, qui arcanas nescio quas virtutes sacramentis affingunt, quae nusquam illis a Deo insitae leguntur. Quo errore periculose falluntur simpliciores et imperiti, dum et Dei dona quaerere docentur, ubi reperiri minime possunt: et a Deo sensim abstrahuntur, ut post vanitatem abeant. Eorum autem, qui talem doctrinam serunt, duo sunt genera. Priores tradiderunt, sacramenta novae legis, hoc est, quae nunc in usu sunt christianae ecclesiae, iustificare et conferre gratiam, modo non ponamus obicem peccati mortalis ³². Quae sententia, dici non potest, quam sit exitialis et pestilens, eoque magis quod multis ante saeculis, magna ecclesiae iactura, in bona orbis parte obtinuit. Plane certe diabolica est. Nam dum iustitiam citra fidem pollicetur, animas in confusionem ac iudicium praecipites agit. Deceperunt autem eos immodica illa sacramentorum encomia, quae apud veteres leguntur, quale illud est Augustini: (In prooemio enarrationis Psal. 73.) ³³ quod veteris legis sacramenta salutem tantum promittebant, nostra vero dant. Has et similes dicendi figuras, cum non animadverterent hyperbolicas esse, et ipsi hyperbolica sua paradoxa promulgarunt, sed prorsus alieno sensu a veterum scriptis. Non enim aliud illic Augustinus voluit quam, quod alibi idem scribit (Epist. 5) ³⁴: sacramenta mosaicae legis Christum praenunciassent, nostra vero annunciare, ac si diceret, illa figurasse, cum adhuc expectaretur: nostra velut praesentem exhibere, qui iam praestitus est. Quod cum ex eius loci propiori aspectu iudicari facile potest, tum ex homilia quadam, ubi aperte fatetur: Iudaeorum [107] sacramenta in signis fuisse diversa, in re, quae significatur, paria; diversa specie visibili, eadem virtute spirituali. (Homil. in Ioan. 26.) ³⁵ Quamobrem fixum maneat, non esse alias sacramentorum, quam verbi Dei partes; quae sunt,

³² Duns Scotus, In Sentent. IV. Dist. I. Quaest. 6: Sacramentum ex virtute operis operati confert gratiam, ita quod non requiritur ibi bonus motus interior, qui mereatur gratiam, sed sufficit quod suscipiens non ponat obicem. — Cf. Eugenii IV. Bullam „Exultate Deo“ c. 9. Bullar. Rom. V. 44, sqq. — Gabr. Biel, In Sent. IV. Dist. I Q. 1. et 3. — Quam opinionem et Apologia Confessionis Augustanae cap. VII, 18 vehementer repellit.

³³ Augustinus, In Psalm. 73, 2 M. 36, 931. et refertur P. Lomb. Sent. lib. IV. Dist. I, 5 M. 192, 840.

³⁴ Augustinus ep. 138, I, 8 (ordo novus) M. 33, 528. — C. S. E. 44, 133.

³⁵ Augustinus, In Ioh. tract. 26, 12 M. 35, 1612.

offerre nobis ac proponere Christum et in eo coelestis gratiae thesauros. Nihil autem conferunt aut prosunt, nisi iis, a quibus fide accipiuntur. Alteri non errant adeo perniciose, errant tamen³⁶. Credunt enim et ipsi, latentem aliquam virtutem sacramentis adnexam affixamque esse, ut in ipsis distribuantur spiritus sancti gratiae, quemadmodum vinum in cratere propinatur; cum hoc tantum in ministerio habeant, testificari nobis ac confirmare Dei in nos benevolentiam, nec ulterius proficiant, nisi accesserit spiritus sanctus, qui mentes ac corda nostra aperiat, nosque huius testimonii capaces reddat. Ubi etiam variae distinctaeque Dei gratiae luculenter eminent. Sacramenta enim quasi nuntii quidam sunt, qui non afferunt quidem, sed nuntiant et ostendunt, quae divina largitate nobis data sunt. Spiritus sanctus, quem non omnibus promiscue sacramenta advehunt, sed quem Dominus peculiariter suis confert: Is est, qui Dei gratias secum adfert, qui dat sacramentis in nobis locum, qui efficit, ut fructificent.

Sacramenti nomen, ut de eius ratione hactenus disseruimus, omnia generaliter signa complectitur, quae unquam hominibus signavit Deus, ut certiores securosque de promissionum suarum veritate redderet. Ea vero in rebus naturalibus nonnunquam extare voluit, nonnunquam in miraculis exhibuit. Prioris generis exempla sunt, ut cum Adae et Evae arborem vitae, in arrhabonem immortalitatis dedit: ut eam secure sibi promitterent, quamdiu ederent ex illius fructu (Gen. 2. 3. 9). Et cum coelestem arcum Noah et eius posteritati in monumentum statuit, posthac se diluvio non dissipaturum terram. Haec Adam et Noah pro sacramentis habuerunt. Non quod arbor praestaret aliis immortalitatem, quam sibi ipsa dare non poterat, aut arcus coercendis aquis foret efficax, qui solaris duntaxat radii percussio est in oppositas nubes, sed quia notam a verbo Dei insculptam habebant, ut documenta essent testamentorum eius, ac sigilla. Et antea quidem arbor erat arbor, arcus arcus. Ubi inscripta fuerunt verbo Dei, indita est nova forma, ut inciperent esse, quod prius non erant. Haec ne frustra dici quis existimet, arcus ipse hodie quoque nobis testis est eius foederis, quod pepigit Dominus cum Noah; quem quoties intuemur, hanc Dei promissionem in eo legimus: terram diluvio nunquam perditum iri. Itaque si quis philosophaster, qui fidei nostrae simplicitatem rideat, [108] talem colorum varietatem ex [108]

³⁶ Opinionem Roberti Pulleyn, Guilh. de Auxerre, Johannis Wessel necnon Joannis Bonaventurae commemorare videtur.

reflexis radiis et opposita nube oriri naturaliter contendat, fateamur quidem, sed ipsius stuporem rideamus, qui Deum naturae Dominum non agnoscat, qui pro suo arbitrio elementis omnibus in obsequium gloriae suae utatur. Quod si soli, stellis, terrae, lapidibus, huiusmodi monumenta impressisset, illa omnia sacramenta nobis forent. Cur enim rude ac signatum argentum non eiusdem sunt pretii, cum idem prorsus sit metallum? Nempe quia illud nihil habet praeter naturam, forma publica percussum nummus fit et novam taxationem recipit. Et Deus suas creaturas verbo suo signare non poterit, ut fiant sacramenta, quae prius nuda erant elementa? Secundi generis exempla fuerunt, cum vellus rore irrigavit, sicca terra: rursum terram irroravit, intacto vellere, ad pollicendam Gedeoni victoriam; cum umbram horologii retrorsum decem lineis retraxit, ad promittendam Ezechiae incolumitatem (Iudic. 6. 2 Reg. 20. Ies. 38). Haec quando fiebant ad sublevandam ac stabiliendam fidei illorum imbecillitatem, sacramenta quoque erant.

Verum praesentis instituti est, de his sacramentis peculiariter disputare, quae Dominus ordinaria esse voluit in ecclesia sua, ad alendos in unam fidem uniusque fidei confessionem suos. Sunt autem non in signis tantum, sed in caeremoniis posita; aut, si mavis, signa quae hic dantur, caeremoniae sunt. Ut definire possis sacramenta huiusmodi: caeremonias esse, quibus exerceri et confirmari vult Dominus populi sui fidem. Haec etiam ipsa diversa fuerunt, iuxta variam temporis dispensationem, qua Domino visum est his aut illis modis sese hominibus exhibere. Abrahae enim, et eius posteritati, mandata est circumcisio (Gen. 17), cui postea purificationes, et sacrificia ex lege mosaica addita sunt. Haec Iudaeorum fuerunt sacramenta, ad Christi usque adventum; quo, abrogatis illis, sacramenta duo instituta, quibus nunc christiana ecclesia utitur, baptismus et coena Domini (Matth. ult. Matth. 26). Quanquam in eundem, in quem nunc nostra intendunt, scopum et vetera illa spectarunt, nempe ut ad Christum dirigerent et paene manu ducerent aut ipsum potius, ceu imagines, repraesentarent ac cognoscendum proponerent. Cum enim iam ante docuerimus esse quaedam sigilla, quibus promissiones Dei obsignantur, sit autem certissimum, nullam unquam Dei promissionem hominibus oblatam, nisi in Christo (2 Cor. 1), ut de aliqua Dei promissione nos doceant, Christum ostendant necesse est. Unum duntaxat discrimen est, quod illa Christum promissum, cum adhuc expectaretur, adumbrarunt; haec iam praestitum et exhibitum testantur. Haec

ubi per partes ac sigillatim declarata fuerint, multo clariora fient. Circumcisio Iudaeis symbolum erat, quo admonerentur, quidquid ex hominis semine prodit, [109] hoc est, ho- [10] minum naturam corruptam esse, putationeque habere opus; praeterea, documentum ac memoriale, quo sese confirmarent in promissione Abrahae data, de semine benedicto, in quo benedicendae essent omnes nationes terrae, a quo et sua ipsis benedictio expectanda erat (Gen. 22). Porro salutare illud semen, quemadmodum a Paulo docemur (Gal. 3), erat Christus, in quo solo recepturos se confidebant, quod in Adam perdididerant. Quare illis erat circumcisio, quod Abrahae fuisse tradit Paulus (Rom. 4), signaculum scilicet iustitiae fidei, hoc est, sigillum quo certius confirmarentur: suam fidem, qua semen ipsum expectabant, sibi a Deo pro iustitia acceptam ferri. Baptismata et purificationes suam illis immunditiam, spurcitiam, pollutionem exponebant, qua in sua natura contaminati erant; aliud vero lavacrum pollicebantur, quo omnes extergerentur et abluerentur eorum sordes (Hebr. 9. 1 Ioan. 1. Apoc. 1). Et hoc lavacrum Christus erat, cuius sanguine abluti, cuius livore sanati sumus (Ies. 53. 1 Petr. 2). Sacrificia illos suae iniquitatis arguebant, simulque docebant necessariam esse aliquam satisfactionem, quae iustitiae Dei solveretur. Fore ergo summum quendam pontificem, inter Deum et homines mediatorem, qui Dei iustitiae satisfaceret per sanguinis effusionem, ac hostiae immolationem quae in remissionem peccatorum accipienda esset. Hic summus sacerdos fuit Christus, proprium ipse sanguinem effudit, victima ipse fuit (Epist. ad Hebr.). Se enim patri obedientem in mortem obtulit, qua obedientia hominis inobedientiam abolevit, quae Dei indignationem provocaverat (Phil. 2. Rom. 5).

Quantum ad nostra attinet: Christum eo clarius nobis offerunt, quo propius manifestatus est hominibus; ex quo a patre vere, qualis promissus fuerat, exhibitus fuit. Baptisma enim nobis quod purgati et abluti sumus testificatur; coena eucharistiae, quod redempti; in aqua figuratur ablutio, in sanguine satisfactio. Haec duo in Christo reperiuntur, qui ut ait Ioannes (1 Ioan. ult.), venit in aqua et sanguine, hoc est, ut purgaret et redimeret. Cuius rei testis quoque est spiritus Dei, imo tres in unum sunt testes: aqua, sanguis et spiritus; in aqua et sanguine purgationis et redemptionis habemus testimonium, spiritus vero primarius testis, huiusmodi testimonii certam nobis fidem facit. Sublime istud mysterium praeclare nobis in Christi cruce ostensum est: cum aqua et sanguis effluerunt ex sacro eius latere (Ioan. 19).

Quod, eam ob causam, iure Augustinus sacramentorum nostrorum fontem vocavit. (Saepe hoc apud Aug. legitur.)³⁷ De quibus tamen paulo fusius disserendum est.

De Baptismo.

[110] [110] Baptismus nobis a Deo datus est, primum ut fidei nostrae apud se, deinde ut confessioni apud homines serviret. Utriusque institutionis rationem ordine prosequemur. Tria autem adfert fidei nostrae baptismus quae et ipsa sigillatim pertractanda sunt.

Hoc primum est, quod nobis a Domino proponitur, ut symbolum sit nostrae purgationis ac documentum; vel, ut melius explicemus. instar nuntii cuiusdam mittitur, per quem nobis confirmet, peccata nostra omnia sic deleta, inducta, oblitterata esse, ne unquam in conspectum suum veniant, ne commemorentur, ne imputentur; vult enim omnes qui crediderint, baptisari in remissionem peccatorum (Matth. ult. Act. 2).

Quare, qui scribere ausi sunt, baptismum non aliud esse quam tesseram ac notam, qua religionem nostram apud homines profitemur, quo modo imperatoris sui insignia praeferunt milites in suae professionis notam³⁸, quod primum erat in baptismo non perpenderunt. Id vero est, quod a nobis accipiendus sit cum hac promissione: quicumque crediderint et baptisati fuerint salvos fore (Marc. ult.). In hunc sensum intelligendum, quod a Paulo scribitur (Eph. 5): ecclesiam a sponso Christo sanctificatam esse et mundatam lavacro aquae, in verbo vitae: et alibi (Tit. 3): nos secundum eius misericordiam salvos factos esse, per lavacrum regenerationis et renovationis spiritus sancti; et a Petro (1 Petr. 3): quod baptisma nos salvos facit. Non enim significare voluit ille, ablutionem et salutem nostram intercedente aqua perfici, aut aquam purgandi, regenerandi, renovandi instrumentum esse; neque hic, salutis causam, sed duntaxat talium donorum cognitionem et certitudinem in hoc sacramento percipi, quod verbis ipsis satis evidenter explicatur. Nam verbum vitae, et baptismum aquae, simul connectit Paulus ac si diceret: per Evangelium nobis nostrae ablutionis et sanctificationis nun-

³⁷ Augustinus, In Ioh. tract. 120, 2; Serm. 5, 3; in Psalm. 138, 2; 126, 7; 40, 10.

³⁸ Opinio est Anabaptistarum, quam et reicit Ecclesiarum per Helvetiam confessio fidei comp. Basileae a. D. 1536 cp. XX. — Cf. Lutheri Concio de confessione et Sacramento eucharistiae. (a. 1524). Ed. Erl. opp. lat. var. arg. III pg. 428 sq. — Ed. Weim. tom. 15.

cium afferri, per baptismum huiusmodi nuncium obsignari. Et subdit continuo Petrus: baptisma illud non esse depositionem sordium carnis, sed conscientiam bonam apud Deum, quae ex fide est.

Neque vero existimandum est, baptisma in praeteritum duntaxat tempus conferri, ut novis lapsibus, in quos a baptismo recidimus, quaerenda sint alia nova remedia³⁹. Hoc quidem errore olim factum est, ut nonnulli, nisi in ultimo vitae discrimine atque adeo inter ultimos spiritus baptismo initiari nollent, ut sic totius vitae obtinerent veniam. Sic autem cogitandum est: quocumque baptisemur tempore, nos semel in omnem vitam ablui et purgari. Itaque quoties lapsi fuerimus, repetenda erit baptismi memoria et hac armandus [111] animus, ut de peccatorum remissione semper certus securusque sit. Nam etsi semel administratus praeteriisse visus est, posterioribus tamen peccatis non est abolitus. Puritas enim Christi in eo nobis oblata est; ea semper viget, nullis maculis opprimitur, sed omnes nostras sordes obruit et extergit. Neque hinc peccandi in futurum licentia captanda est, ut certe hinc ad talem audaciam minime instruimur; sed haec doctrina iis tantum traditur, qui ubi peccaverunt, sub peccatis suis fatigati et desolati gemunt, ut habeant quo se erigant ac consolentur, ne in confusionem et desperationem ruant. Sic Paulus ait (Rom. 3): Christum factum nobis esse propitiatorem, in remissionem praecedentium delictorum. Quo non negat, perpetuam assiduamque peccatorum remissionem, ad mortem usque in eo obtineri, sed datum eum a patre miseris tantum peccatoribus significat, qui conscientiae cauterio vulnerati ad medicum suspirant. His offertur misericordia Dei. Qui peccandi materiam et licentiam ex impunitate aucupantur, nihil sibi praeter iram et iudicium Dei provocant.

Alteram etiam consolationem adfert, quia nostram in Christo mortificationem nobis ostendit et novam in eo vitam. Siquidem, ut ait Apostolus (Rom. 6), in mortem eius baptisati sumus, consepulti ipsi in mortem, ut in novitate vitae

³⁹ Thomas, Summa theol. II. I. Q. 81. Art. 3. — Q. 74. Art. 3: Transit peccatum originale reatu et remanet actu. — Eugenii IV Bulla „Exultate Deo“ c. 10. (Conc. Florent. 1439) promulgavit: Hujus sacramenti effectus est remissio omnis culpae originalis et actualis, omnis quoque poenae, quae pro ipsa culpa debetur. Propterea baptizatis nulla pro peccatis praeteritis iniungenda est satisfactio; sed morientes antequam culpam aliquam committant, statim ad regnum coelorum et dei visionem proveniunt. (Bull. Rom. V, 44 sqq.)

ambulemus. Quibus verbis non ad imitationem eius nos solum exhortatur, ac si diceret: admoneri nos per baptismum, ut quodam mortis Christi exemplo concupiscentiis nostris moriamur et exemplo resurrectionis, ut in iustitiam suscitetur; sed rem longe altius repetit, nempe quod per baptismum Christus nos mortis suae fecerit participes, ut in eam inseramur. Et quemadmodum surculus substantiam alimentumque ducit a radice cui insitus est, ita qui baptismum ea qua debent fide accipiunt, vere efficaciam mortis Christi sentiunt in mortificatione carnis suae; simul etiam resurrectionis, in vivificatione spiritus. Inde exhortationis materiam desumit. Quod si Christiani sumus, debemus mortui esse peccato et iustitiae vivere. Hoc eodem argumento alibi utitur (Col. 2): quod circumcisi sumus, et exuimus veterem hominem, postquam per baptismum in Christo sepulti sumus. Et hoc sensu, eo quem proxime citavimus loco (Tit. ult.), vocavit lavacrum regenerationis et renovationis. Sic primum Ioannes baptisavit, sic deinde apostoli, baptismo poenitentiae in remissionem peccatorum (Matth. 3. Luc. 3. Ioan. 3. 4. Act. 2). Poenitentiae verbo, huiusmodi regenerationem intelligentes; remissione peccatorum, ablutionem. Quo etiam certissimum fit, idem fuisse prorsus Ioannis ministerium, quod apostolis postea delegatum est. Non enim alium baptismum faciunt diversae manus, quibus administratur: sed eundem esse

[2] eadem doctrina ostendit. In unam doctrinam [112] Ioannes et apostoli consenserunt; utrique in poenitentiam, utrique in remissionem peccatorum, utrique in nomen Christi, a quo poenitentia et peccatorum remissio esset, baptisarunt. Ioannes dixit, agnum esse Dei, per quem tollerentur peccata mundi (Ioan. 1). Ubi etiam hostiam fecit patri acceptam, propitiatorem, servatorem. Quid ad hanc confessionem addere poterant apostoli? Quid ergo est, quod Ioannes dixit (Matth. 3. Luc. 3): se quidem aqua baptisare, venturum Christum, qui baptisaret in spiritu sancto et igni? paucis expediri hoc potest. Non enim baptismum a baptismo distinguere voluit, sed personam suam cum Christi persona contulit: se ministrum esse aquae, illum spiritus sancti datorem, et hanc virtutem visibili miraculo declaraturum, quo die spiritum sanctum apostolis sub linguis igneis mitteret. Quid apostoli iactare ultra potuerunt? Quid et qui hodie baptisant? Sunt enim exterioris duntaxat signi ministri, Christus interioris gratiae autor. Haec quae tum de mortificatione, tum de ablutione diximus, in populo Israel adumbrata sunt, quem eam ob causam apostolus (1 Cor. 10) dicit in nube et in mari fuisse

baptisatum. Mortificatio figurata est, cum Dominus e manu Pharaonis et crudeli servitute eos asserens, viam illis stravit per mare rubrum, et Pharaonem ipsum et Aegyptios hostes, qui a tergo illis instabant et cervicibus imminebant, submersit (Exod. 14). Nam et ad hunc modum, in baptismo pollicetur nobis, et dato signo ostendit, nos ex Aegypti captivitate, hoc est, e peccati servitute, sua virtute eductos et vindicatos, submersum Pharaonem nostrum, id est diabolum, quanquam nec sic etiam exercere nos et fatigare desinat. Verum ut Aegyptius ille non in profundum maris deiectus fuerat, sed in littore prostratus, terribili aspectu adhuc Israelitas terrebant, sed nocere non poterat; ita hic noster adhuc quidem minatur, arma ostendit, sentitur, sed vincere non potest. In nube purgationis symbolum fuit (Num. 9). Nam ut tum illos Dominus opposita nube operuit et refrigerium praestitit, ne inclementiore solis ardore deficerent et tabescerent; ita in baptismo nos Christi sanguine opertos esse et protectos agnoscimus, ne Dei severitas, quae vere est flamma intolerabilis, nobis incumbat.

Iam perspicuum est, quam falsum sit quod docuerunt nonnulli, nos per baptismum solvi et eximi ab originali peccato ⁴⁰ et ea corruptione quae ab Adam in universam posteritatem propagata est, atque in eandem iustitiam naturaeque puritatem restitui, quam obtinisset Adam, si in ea, qua primum creatus fuerat, integritate stetisset ⁴¹. Tale enim doctorum genus nunquam, quid peccatum originale, quid iustitia originalis, quae gratia baptismi esset, assecutum est. Peccatum originale est, naturae nostrae pravitas ac corruptio, quae primum reos facit irae Dei, tum [113] etiam opera in nobis profert, quae scriptura vocat opera carnis (Rom. 5. 6. 7). Atque id est, quod proprie in scripturis peccatum nominatur. Quae vero inde emergunt opera, qualia sunt adulteria, scortationes, furta, odia, contentiones, caedes, comessiones, fructus peccati magis, secundum eam rationem, vocari debent, quamquam et peccata saepe in scriptura nuncupantur.

Haec itaque duo distincte observanda, nempe quod sic omnibus naturae nostrae partibus vitiatum, perversumque, iam ob talem duntaxat corruptionem damnati merito, convictique coram Deo tenemur, cui nihil est acceptum, nisi iustitia,

⁴⁰ cf. Decretum Gratiani III. Dist. IV. can 1—6. M. 187, 1791 sqq. —

⁴¹ Alexander Halesius, Summa IV, Q. 8. membr. 8. art. 3 § 3: In sacramento baptismi omnis culpa deletur et restituitur homo in pristinam innocentiam quantum ad animam.

innocentia, puritas. Atque adeo infantes quoque ipsi, suam secum damnationem e matris utero afferunt; qui tametsi suae iniquitatis fructus nondum protulerint, habent tamen in se inclusum semen, imo tota eorum natura quoddam est peccati semen; ideo non odiosa et abominabilis Deo esse non potest. Hanc damnationem sublatam et a se depulsam esse, certi per baptismum fideles fiunt. Quando, ut dictum fuit, Dominus hoc signo nobis pollicetur, plenam solidamque remissionem factam esse, et culpae, quae imputanda nobis erat, et poenae quae ob culpam luenda. Iustitiam quoque apprehendunt, sed qualem in hac vita obtinere populus Dei potest, nempe imputatione duntaxat; quia pro iustis et innocentibus eos, sua misericordia, Dominus habet. Deinde, quod haec perversitas nunquam in nobis cessat, sed novos assidue fructus parit (Rom. 7), ea scilicet, quae ante descripsimus, opera carnis; non secus atque incensus fornax flammam et scintillas perpetuo efflat, aut scaturigo aquam sine fine egerit. Quare qui peccatum originale definierunt: carentiam iustitiae originalis⁴², non satis significanter vim atque energiam ipsius expresserunt. Non enim natura nostra boni tantum inops et vacua est, sed malorum omnium adeo fertilis ac ferax, ut otiosa esse non possit. Qui dixerunt esse concupiscentiam, non nimis alieno verbo usi sunt; si tamen adderent, quod minime concedunt, quidquid in homine est, ab intellectu ad voluntatem, ab anima ad carnem usque hac concupiscentia inquinatum, refertumque esse, aut (ut brevius absolvatur) totum hominem non aliud ex seipso esse, quam concupiscentiam. Huiusmodi concupiscentia nunquam plane in hominibus interit et extinguitur, donec per mortem e corpore mortis liberati semetipsos prorsus exuerint. Baptismus quidem promittit nobis submersum esse nostrum Pharaonem et peccati mortificationem; non tamen ita ut amplius non sit, aut nobis negotium non facessat, sed tantum ne superet. Nam quamdiu in hoc carcere corporis nostri clausi degimus, habitabunt in nobis reliquiae peccati; sed si promissionem in baptismo nobis a Deo datam fide tenemus, non dominabuntur nec regnabunt.

14] [114] Nemo autem se fallat, nemo sibi in suo malo blandiatur, cum audit, peccatum semper in nobis habitare. Non

⁴² Thomas, Summa theol. I. II. Q. 82. art. 3: Peccatum originale materialiter quidem est concupiscentia, formaliter vero est defectus originalis iustitiae. — Cochlaeus, Philippicae quatuor (1534) II, 35 pecc. orig. carentiam seu privationem originalis iustitiae esse definit.

in hoc dicuntur ista, ut peccatis suis secure indormiant peccatores, sed tantum, ne labascant et animum despondeant, qui a carne sua titillantur, exercentur, punguntur; magis cogitent se in via adhuc esse, et multum se profecisse credant, cum e sua concupiscentia aliquantulum minui indies senserint; donec eo pertigerint quo tendunt, nempe ad ultimum interitum carnis suae, qui in huius vitae mortalis interitu perficietur. Sic ergo habendum est. Baptisamur in mortificationem carnis nostrae, quae a baptismo in nobis inchoatur, quam quotidie prosequimur; perficietur autem, cum ex hac vita migrabimus ad Dominum.

Postremo, et hanc e baptismo consolationem fides nostra accipit, quod certo nobis testificatur: non modo in mortem et vitam Christi nos insitos esse, sed sic ipsi Christo unitos et compactos ut omnium eius bonorum participes simus (Matth. 3). Ideo enim baptismum in suo corpore dedicavit et sanctificavit, ut communem eum nobiscum haberet, ceu firmissimum unionis ac societatis, quam nobiscum inire dignatus est, vinculum. Ut Paulus (Gal. 3) ex eo probet, nos esse filios Dei, quia Christum in baptismo induimus.

Confessioni autem nostrae apud homines sic servit. Siquidem nota est, qua palam profitemur nos populo Dei accenseri velle, qua testamur nos in unius Dei cultum, in unam religionem cum Christianis omnibus consentire, qua denique fidem nostram publice affirmamus; ut non modo laudem Dei spirent corda nostra, sed linguae etiam et omnia corporis membra, quibus possunt significationibus personent. Ita enim, ut decet, nostra omnia in obsequium gloriae Dei conferuntur, qua nihil vacuum esse debet, et caeteri nostro exemplo, ad eadem studia incitantur. Huc respiciebat Paulus (1 Cor. 1) cum interrogaret Corinthios: an non in Christi nomen baptisati fuissent? Innuens scilicet, eo ipso quod in eius nomen fuissent baptisati, sese illi devovisse, in eius nomen iurasse et fidem illi suam apud homines obstrinxisse, ut confiteri amplius non possent nisi solum Christum, nisi confessionem abnegare vellent, quam in baptismo ediderant.

Nunc postquam enarratum est, quid spectaverit Dominus noster in institutione baptismi, quae sit nobis utendi accipiendique ratio, iudicare promptum est. Nam quatenus consolandae confirmandaeque fidei nostrae datur, accipiendus est quasi e manu Dei; certum persuasumque habere convenit, ipsum esse qui nobis per signum loquitur, ipsum esse, qui nos purgat, abluit, delictorum memoriam abolet; ipsum esse qui mortis filii sui participes facit, qui satanae et concupiscentiae

5] nostrae vires enervat, imo qui filio suo nos induit. Haec inquam, [115] tam vere certoque animae nostrae intus facere, quam certo videmus corpus nostrum extra ablui, submergi, circumdari. Isthaec enim, sive analogia, sive similitudo, certissima est sacramentorum regula; ut in rebus corporeis spirituales conspiciamus ac cogitemus, quando istiusmodi figuris repraesentare Domino visum est. Non quia sacramento tales gratiae illigatae inclusaeque sint, aut quod sacramentum organum ac instrumentum sit, quo nobis conferantur, sed duntaxat, quia hac tessera voluntatem suam nobis Dominus testificatur, nempe: se haec omnia nobis velle largiri. Huius documentum sit Cornelius (Act. 10) centurio, qui peccatorum remissione, qui gratis spiritus sancti visibilibus iam antea donatus, baptisatus est; non largiorem remissionem e baptismo petens, sed certiolem fidei exercitationem. Obiecerit forte aliquis: cur igitur Paulo dicebat Ananias (Act. 22), ut peccata sua per baptismum ablueret, si baptismo peccata non abluuntur. Respondeo: dicimur accipere, obtinere, impetrare, quod nobis a Deo datum credimus, sive id tum primum agnoscimus, sive prius agnitum certius persuasum habemus. Hoc itaque tantum voluit Ananias: ut certus sis, Paule, remissa tibi esse peccata, baptisare; promittit enim Dominus in baptismo remissionem peccatorum, hanc accipe et securus esto. Caeterum, ex hoc sacramento nihil assequimur, nisi quantum fide accipimus; si fides desit, erit in testimonium accusationis nostrae coram Deo, quod promissioni illic datae increduli fuerimus. Quatenus vero confessionis nostrae symbolum est, testari eo debemus fiduciam nostram in Dei misericordia esse, et puritatem nostram in peccatorum remissione, quae est per Iesum Christum; nosque in ecclesiam Dei ingredi, ut uno fidei et caritatis consensu, cum fidelibus omnibus vivamus unanimes. Hoc voluit Paulus (1 Cor. 12), cum inquit: in uno nos omnes spiritu baptisatos esse, ut unum corpus simus.

Iam si verum est quod constituimus: sacramentum non ex eius manu accipiendum esse, a quo administratur, sed velut ex ipsa Dei manu, a quo haud dubie mittitur, inde colligere licet nihil illi afferri vel auferri eius dignitate, per cuius manum traditur; ac perinde atque inter homines, si qua missa epistola fuerit, modo satis et manus et signum agnoscatur, minime refert quis aut qualis tabellarius fuerit, ita nobis sufficere debet, manum et signum Domini nostri in sacramentis suis agnoscere, a quocunque tandem tabellario deferantur. His Donatistarum error pulchre refutatur, qui vim ac pretium

sacramenti metiebantur ministri dignitate. Tales hodie sunt Catabaptistae nostri, qui rite nos baptisatos pernegant, quod ab impiis et idololatriis in regno papali baptisati sumus, itaque anabaptismum furiose urgent. Adversus quorum ineptias [116] satis valida ratione munimur, si cogitemus nos baptismo [11] initiatos, non in nomen alicuius hominis, sed in nomen patris et filii et spiritus sancti; ideoque baptismum non esse hominis, sed Dei, a quocunque tandem administratus fuerit. Ut maxime Dei ignorantes aut contemptores fuerint, qui nos baptisabant, non tamen in suae ignorantiae vel sacrilegii consortium nos tinxerunt, sed in fidem Iesu Christi, quia non suum sed Dei nomen invocarunt, nec in aliud nomen nos baptisarunt. Quod si baptismus Dei erat, habuit certe promissionem de peccatorum remissione, mortificatione carnis, vivificatione spirituali, participatione Christi. Iam vero quod nos interrogant, quae tamen fides nostra baptismum aliquot annis sequuta sit, ut inde evincant irritum esse baptismum, qui nobis non sanctificatur, nisi verbo promissionis fide accepto, ad id postulatum respondemus: nos quidem caecos et incredulos longo tempore promissionem, quae in baptismo nobis data erat, non tenuisse, promissionem tamen ipsam, quando a Deo erat, statim semper et firmam veracemque mansisse. Etiam si omnes homines mendaces et perfidi, Deus tamen verax esse non desinit; etiam si omnes perdit, Christus tamen salus manet; fatemur ergo baptismum pro eo tempore non profuisse nobis hilum, quando in eo nobis oblata promissio, sine qua baptismus nihil est, neglecta iacebat. Nunc, ubi Dei gratia resipiscere coepimus, caecitatem nostram et duritiam cordis accusamus, qui tantae eius bonitati tam diu ingrati fuerimus; caeterum promissionem ipsam non evanuisse credimus. Quin potius sic reputamus: Deus per baptismum peccatorum remissionem pollicetur, et promissum indubie omnibus credentibus praestabit. Ea promissio nobis in baptismo oblata, fide igitur amplectamur. Diu quidem nobis propter infidelitatem sepulta fuit, nunc igitur eam per fidem recipiamus. Verum igneum sibi videntur telum vibrare, cum allegant, Paulum rebaptisasse eos, qui Ioannis baptismo semel baptisati erant (Act. 19). Nam si, nostra confessione, idem prorsus fuit Ioannis baptismus, qui nunc noster est, quemadmodum illi antea perverse instituti, ubi rectam fidem edocti sunt, in eam sunt rebaptisati; ita baptismus ille, qui sine vera doctrina fuit, pro nihilo reputandus est, et ex integro baptisari debemus in veram religionem, qua nunc primum imbuti sumus. Concedo fuisse prius illud baptismus, verum Ioannis baptismus

et unum idemque cum Christi baptismo, sed rebaptisatos nego. Quid igitur sibi volunt verba: baptisati sunt in nomine Iesu? Quidam interpretantur, tantum sincera doctrina eruditos a Paulo fuisse; sed simplicius intelligere malim, baptismum spiritus sancti, hoc est, gratias spiritus visibiles per manuum impositionem datas, quas baptismi nomine significari non [117] novum est. Nec repugnat quod postea subditur, cum imposuisset illis manus, descendebat spiritus sanctus super eos. Non enim duo diversa narrat Lucas, sed formam narrationis sequitur Hebraeis familiarem: qui primum rei summam proponunt, deinde fusius explicant. Quod ex ipso verborum contextu animadvertere quivis potest. Dicitur enim: His auditis, baptisati sunt in nomine Iesu. Et cum imposuisset illis manus Paulus, spiritus sanctus descendebat super illos. Hac posteriori locutione describitur, qualis ille fuerit baptismus.

Verum, quia ex quo dictum est sacramenti usum duabus his partibus constare: primum, ut de Domini promissionibus edoceamur; deinde, ut fidem nostram apud homines profiteamur, dubitari possit cur Christianorum liberi adhuc infantes baptisentur, qui neque talibus documentis doceri quidquam posse multis videntur, nec fidem habere intus conceptam, cuius testimonium palam reddant, rationem paedobaptismi paucis explicabimus. Principio, temere affirmatur et arroganter, fidem in hanc aetatem cadere non posse. Nam si ex his, quos in eiusmodi aetatula ab hac mortali vita revocat Dominus, regni coelestis aliquos haeredes facit, aeterna autem beatitudo in Dei cognitione sita est, cur non illis hic gustum aliquem et primitias dare possit eius boni, quo abunde olim pleneque fruuntur? Cur non per speculum et in aenigmate ab iis videri possit, a quibus facie ad faciem spectabitur? Id si assequi non possumus, cogitemus quam magnifica sint opera eius omnia et quam eius consilia sint abstrusa sensibus nostris. Praeterea si fatemur (quod certe fateri necesse est) et ex hac aetate a Domino vasa misericordiae eligi, neque de fide inficiari possumus, quae unica est ad salutem via (Rom. 5. Hab. 2. Rom. 1). Nam si in uno Christo vivimus et quidem per fidem, ubi a fide discessum fuerit, nihil possumus nisi in Adam mori. Clarum est enim testimonium: qui crediderit et baptisatus fuerit, salvus erit; qui non crediderit, iam condemnatus est (Marc. ult.). Nonnulli, ex loci circumstantia, verbum hoc ad eos duntaxat referendum contendunt, qui per aetatem evangelicam praedicationem exaudire potuerint, quod eo loco mittantur apostoli ad evangelisandum, deinde sequi-

tur: qui crediderit, hunc salvum fore; nempe, inquiunt, cui praedicatum fuerit, non autem praedicatur, nisi adultis. Sed ego contra assero, hanc generalem esse sententiam, toties inculcatam repetitamque in scripturis, ut tam levi solutione eludi non possit. Nullum aetatum discrimen statuitur, cum dicitur, hanc esse vitam aeternam, nosse unum verum Deum et quem misit, Iesum Christum (Ioan. 3. 6 et 17); cum dicitur, iram Dei manere super eum, qui non crediderit in unigenitum filium Dei; vitam non habituros, nisi qui ederint carnem filii [118] hominis, et alia eius generis. Quare manet fixa sententia, nullos nisi fide salvos fieri, sive pueri sint, sive adulti. Ideo et baptismus ad infantes iure pertinet, quorum cum adultis communis est fides. Neque vero haec quispiam in eum sensum accipere debet, quasi dicam a matris utero semper inchoari fidem, cum adultos etiam ipsos nunc serius, nunc citius Dominus vocet; sed tantum dico, omnes Dei electos per fidem ingredi in vitam aeternam, quacunque aetatis parte ex hoc corruptionis carcere tollantur. Quod si haec ratio nos deficeret, abunde tamen nobis esset, quod in baptisandis infantibus Domini voluntati paremus, qui voluit, ut venire ad se sinerentur (Matth. 19). Quos impediri prohibet, simul utique adiuvari praecipit. Et cum dixerit, talium esse regnum coelorum, nihil aliud quam eius sententiae subscribimus, veritatemque obsignamus, cum illis signum remissionis peccatorum communicamus, sine qua regnum coelorum omnibus clausum obseratumque est. Quin et praeceptum a Domino positum de circumcidendis Iudaeorum pueris (Gen. 17), vice mandati nobis esse debet, quando in circumcisionis locum successit baptismus noster. Nam quod Iudaeis pollicebatur Dominus in circumcisione: se scilicet ipsis et eorum semini Deum fore, ipsos semenque ipsorum sibi fore in populum, id ipsum hodie Christianis pollicetur in baptismo; non adultis modo sed et infantibus, quos etiam eam ob causam Paulus sanctos dicit (1 Cor. 7), ut Iudaeorum olim infantes sancti vocari poterant, prae gentilibus, immundis et profanis.

De coena Domini.

Alterum christianae ecclesiae institutum sacramentum est panis in Christi corpore sanctificatus et vinum in eius sanguine sanctificatum. Vocamus autem vel coenam Domini, vel eucharistiam, quod in ipso et spiritualiter benignitate Domini pascimur et nos illi suae beneficentiae gratias agimus. Promissio illic addita perspicue declarat, quem in finem in-

stitutum fuerit ac quorsum spectet; nempe ut nobis confirmet: corpus Domini sic pro nobis semel traditum, ut nunc nostrum sit ac perpetuo etiam futurum, sanguinem eius sic pro nobis semel effusum, ut noster sit semper futurus. Quo rursum revincitur eorum error, qui negare ausi sunt sacramenta exercitia fidei esse, ad ipsam tuendam, excitandam et augendam data ⁴³. Verba enim sunt: hic calix novum testamentum est, in meo sanguine (Luc. 22. 1 Cor. 11). Hoc est documentum ac testimonium promissionis. Ubicunque autem est promissio, illic fides habet quo nitatur, quo se consoletur, quo se confirmet. Magnum vero suavitatis ac [119] consolationis fructum ex hoc sacramento colligere possunt animae nostrae; quod sic Christum nobis, sic nos illi vicissim insertos esse agnoscimus, ut quidquid ipsius est, nostrum vocare, quicquid nostrum est, ipsius censere liceat. Quare et nobis secure spondere audeamus, vitam aeternam nostram esse, regnum coelorum tam nobis non posse excidere, quam nec Christo ipsi; rursum peccatis nostris non posse nos magis quam ipsum damnari, quia non iam nostra, sed ipsius sunt. Non quod ipsi ulla culpa iure imputanda sit, sed quia eorum se et debitorem statuit et solutorem praestat. Haec est commutatio, qua immensa sua bonitate nobiscum usus est: quod nostram in se paupertatem recipiens, suam ad nos opulentiam transulerit; quod suscepta nostra imbecillitate, sua virtute nos confirmaverit; quod accepta nostra mortalitate, sua nos immortalitate donaverit; quod in terras descendens, ascensum nobis in coelum straverit; quod filius hominis nobiscum factus, nos secum Dei filios fecerit.

Haec omnia adeo solide in sacramento isto promittuntur, ut certo statuendum sit, vere nobis exhiberi, non secus ac si Christus ipse praesens aspectui nostro obiceretur, ac manibus attrectaretur. Hoc enim verbum nos ludificari, nobisve mentiri non potest: accipite, edite, bibite; hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur; hic est sanguis, qui in remissionem peccatorum effunditur (Matth. 26. Marc. 14. Luc. 22. 1 Cor. 11). Quod accipere iubet, significat nostrum esse; quod manducare iubet, significat unam nobiscum substantiam fieri. Cum dicit: hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur, hic est sanguis meus, qui pro vobis effunditur, docet non tam sua esse, quam nostra: quae non suo commodo, sed in gratiam ac rem nostram, et sumpsit, et posuit. Ac diligenter quidem observandum est, totam sacramenti energiam in his verbis

⁴³ Anabaptistas repellit.

sitam esse: quod pro vobis traditur, qui pro vobis effunditur. Alioqui non magnopere nobis conduceret, corpus ac sanguinem Domini nunc distribui, nisi in redemptionem ac salutem nostram exposita semel fuissent. Itaque sub pane et vino repraesentantur, quo discamus non modo nostra esse, sed nobis esse in vitam ac alimentum. Id est quod antea admonuimus, a rebus corporeis, quae in sacramentis proferuntur, quadam analogia, nos ad spirituales deduci debere. Sic, cum panem videmus nobis in signum corporis Christi exhibitum, haec statim concipienda est similitudo: ut corporis nostri vitam panis alit, sustinet, tuetur, ita corpus Christi vitae nostrae spiritualis cibum ac protectionem esse. Cum vinum in symbolum sanguinis, cogitandum, quos corpori usus vinum afferat, ut eosdem spiritualiter nobis Christi sanguine afferri reputemus. Sunt autem: confirmare, reficere, exhilarare. Nam si satis perpendimus, quid nobis sacrosancti huius [120] [120] corporis traditio, quid sanguinis effusio profuerit, non obscure perspicimus, haec panis et vini attributa, secundum eiusmodi analogiam, optime illis convenire.

Non ergo praecipuae sunt sacramenti partes, corpus Christi simpliciter nobis exhibere, sed magis, promissionem illam, qua carnem suam vere cibum esse testatur, et sanguinem suum potum, quibus in vitam aeternam pascamur; qua se panem vitae esse affirmat, de quo qui manducaverit, vivet in aeternum: illam, inquam, promissionem obsignare et confirmare (Ioan. 6). Et quo id efficiat, ad Christi crucem mittere, ubi ea promissio vere praestita et numeris omnibus impleta fuit. Nam quod se panem vitae appellavit, non eam a sacramento appellationem sibi sumpsit, ut quidam perverse interpretantur, sed quia talis a patre nobis datus fuerat, talemque sese praestitit, cum humanae nostrae mortalitatis particeps factus, nos divinae suae immortalitatis consortes fecit; cum in sacrificium se offerens, maledictionem in se nostram sustulit, ut sua nos benedictione perfunderet; cum morte sua mortem deglutivit et absorbuit; cum in sua resurrectione carnem hanc nostram corruptibilem, quam induerat, in gloriam et incorruptionem suscitavit. Sacramentum ergo non panem vitae Christum esse facit, sed quatenus in memoriam nobis revocat panem esse factum, quo assidue vescamur, eius panis gustum et saporem nobis praebet. Denique, nobis pollicetur quidquid fecit aut passus est Christus, ea fecisse et passum esse in nostram vivificationem. Deinde, hanc vivificationem aeternam esse, qua sine fine alimur, sustineamur, et conservemur in vita. Siquidem, ut panis vitae nobis non fuisset

Christus, nisi nobis natus ac mortuus fuisset, nisi nobis resurrexisset: ita minime nunc esset, nisi eius nativitatis, mortis, resurrectionis efficacia et fructus res aeterna esset ac immortalis.

Si haec vis sacramenti pro dignitate excussa expensaque esset, satis superque habebat, unde nobis satis fieret, nec excitatae essent horribiles istae dissensiones, quibus tum olim, tum nostra etiamnum memoria, ecclesia misere vexata est; dum volunt curiosi homines definire, quomodo in pane praesens adsit Christi corpus. Alii, quo se argutos probarent, addiderunt ad scripturae simplicitatem, adesse realiter ac substantialiter ⁴⁴; alii ultra etiam progressi sunt: iisdem esse dimensionibus, quibus in cruce pendebat ⁴⁵; alii prodigiosam transsubstantiationem excogitarunt ⁴⁶; alii panem, ipsum esse corpus ⁴⁷; alii, sub pane esse ⁴⁸; alii, signum tantum et figuram corporis proponi ⁴⁹. Res scilicet digna, de qua tanta et verborum et animorum contentione disceptetur. Sic quidem vulgo existimatur. Sed qui ita sentiunt, non animadvertunt, primo loco quaerendum fuisse, quomodo Christi [121] corpus, ut pro nobis traditum est, nostrum fieret, quomodo sanguis, ut pro nobis effusus est, noster fieret. Id vero est, totum Christum crucifixum possidere, ac omnium eius bonorum participem fieri. Nunc his omissis, quibus tantum inerat momenti, imo neglectis et paene sepultis, haec una spinosa quaestio depugnatur: quomodo corpus a nobis voretur?

Quo tamen, in tanta opinionum turba et varietate, una certaue Dei veritas nobis constet, cogitemus primum, spirituale quiddam esse sacramentum, quo Dominus non ventres nostros, sed animas pascere voluit, ac Christum in eo quae-

⁴⁴ Catholici necnon Lutherus.

⁴⁵ Quidam Scholastici, de quibus sunt Paschasius Radbertus et adversarii Berengarii, hanc opinionem affirmabant.

⁴⁶ Lomb. Sent. lib. IV. Dist. VIII, 3 Dist. X—XII M. 192, 856 sqq. — Concil. Lateranense IV. 1215 Can. I. Mansi, Coll. conc. XXII, 982: . . . cujus corpus et sanguis in sacramento altaris sub speciebus panis et vini veraciter continentur, transsubstantiatis pane in corpus, et vino in sanguinem potestate divina. — Bulla Eugenii IV „Exultate Deo“ cap. 12.

⁴⁷ Lutherus, Concio de confessione et Sacramento eucharistiae 1524. ed. Erl. op. lat. var. arg. vol. III pg. 430; Ed. Weim. tom. 15. — Idem, De captivitate Babylonica ecclesiae 1520 ed. Erl. op. lat. var. arg. vol. V pg. 34; ed. Weim. tom. 6.

⁴⁸ Lutherus et Erasmus.

⁴⁹ Huldricus Zwinglius.

ramus, non nostro corpori, nec ut sensibus carnis nostrae comprehendendi potest; sed sic, ut anima velut praesentem sibi datum et exhibitum agnoscat. Denique ipsum spiritualiter obtinere, satis habeamus, sic enim in vitam ipsum obtinebimus: quod ipsum est percepisse, quidquid ex sacramento fructus percipi potest. Hanc cogitationem ubi quis animo praesumpserit ac meditatus fuerit, facile intelliget quomodo Christi corpus in sacramento nobis offeratur, nempe vere et efficaciter; de natura ipsa corporis minime sollicitus erit. Haec quia minus usitata sunt (quod pauci hactenus rem acutetigerunt) pluribus verbis illustrari forte opus fuerit. Itaque sic in summa habendum est. Christus, ut veram nostram carnem induit, cum e virgine natus est, in vera carne nostra passus est, cum pro nobis satisfecit; ita eandem veram carnem et resurgendo recepit et in coelum sustulit. Haec enim nobis nostrae resurrectionis et in coelum ascensionis spes est, quod Christus resurrexit et ascendit. Porro, quam infirma et fragilis spes foret ista, nisi haec ipsa nostra caro in Christo vere suscitata et in regnum coelorum ingressa esset? Atqui haec est perpetua corporis veritas, ut loco contineatur, ut suis dimensionibus constet, ut suam faciem habeat. Scio quid cavillentur cervicosi quidam, quo errorem semel susceptum obstinate tueantur: non alias unquam dimensiones habuisse Christi carnem, nisi quam longe lateque coelum et terra patent⁵⁰. Quod autem puer ex utero natus sit, quod creverit, quod in cruce expansus, quod sepulcro inclusus, id dispensatione quadam factum, ut nascendi, moriendi, caeterisque humanis officiis defungeretur. Quod solita corporis specie post resurrectionem conspectus fuerit, quod in coelum assumptus, quod postremo etiam, post ascensionem, Stephano et Paulo visus, eadem id dispensatione factum, ut regem se in coelo constitutum hominum aspectui declararet (1 Cor. 15. Act. 7. 9). Quid hoc est, nisi Marcionem ex inferis suscitare? Quis enim dubitet corpus Christi phantasticum fuisse, si ea conditione fuit? Allegant quod a Christo ipso dictum est: nemo ascendit in coelum, nisi qui descendit e coelo, [122] filius [122] hominis, qui in coelo est (Ioan. 3). Verum suntne obtuso adeo sensu, ut non videant id dictum per communicationem idiomatum? Qualiter a Paulo (1 Cor. 2) Dominus gloriae crucifixus dicitur, non quia secundum divinitatem sit passus, sed

⁵⁰ Doctrinam Lutheri de ubiquitate corporis Christi propulsat. — Cf. Guilh. de Occam, Centilogium theol. 25, 28: Corpus Christi potest esse ubique, sicut Deus est ubique.

quia Christus, qui abiectus et contemptus in carne patiebatur, idem Deus erat et Dominus gloriae. Ad hunc modum et filius hominis in coelo erat, quia ipse idem Christus, qui secundum carnem hominis filius habitabat in terris, Deus erat in coelo. Qua ratione, eo ipso loco, descendisse dicitur secundum divinitatem; non quod divinitas coelum reliquerit, ut in ergastulum corporis se abderet, sed quia, tametsi omnia impleret, in ipsa tamen Christi humanitate corporaliter, id est, naturaliter habitabat et ineffabili quodam modo (Col. 2).

Alii paulo argutius elabuntur, corpus hoc, quod in sacramento exhibetur, gloriosum esse et immortale. Itaque nihil absurdi esse, si pluribus in locis, si nullo loco, si nulla forma, sub sacramento contineatur⁵¹. Sed quaero, quale dabat discipulis Dominus pridie quam pateretur? An non verba sonant, mortale illud, quod statim tradendum erat, dedisse? Iam antea, inquiunt, suam gloriam tribus discipulis in monte Thabor conspiciendam dederat (Matth. 17). Verum id quidem est, sed ea claritate gustum tantum suae immortalitatis ad horam illis praebebat. Cum vero corpus suum in ultima coena distribueret, imminebat iamiam hora, qua a Deo percussus et humiliatus, sine decore, ut leprosus, iaceret; tantum abest, ut tunc gloriam suam proferre vellet. Et hic quanta Marcioni fenestra aperitur, si Christi corpus uno in loco mortale et humile videbatur, in alio immortale et gloriosum tenebatur? Sed ad tantum absurdum conniveo. Tantum de corpore glorioso mihi respondeant, an non tamen corpus sit? Est, inquiunt, sed *ἄτοπον, πολύτοπον, ἀσχημάτιστον, ἄμετρον*. Id vero est, non uno quidem verbo, sed periphrasi, spiritum vocare. Aut negemus plane carnis resurrectionem, aut cum resurrexerit, carnem fore confiteamur, quae a spiritu in hoc differt, quia loci spatio clauditur, quia videtur, quia tangitur. Neque vel tantillum illis patrocinator, quod toties obiectant, Christum ad discipulos intrasse ianuis clausis (Ioan. 20). Intravit certe, mirabili ingressu, neque enim aut eas vi perfregit, aut expectavit dum hominis manu aperirentur, sed omne sibi obstaculum cedere sua virtute fecit. Caeterum ingressus, corporis veritatem discipulis approbavit. Videte, inquit, et palpate, quia spiritus carnem et ossa non habet (Luc. 24). En gloriosum Christi corpus verum esse probatur, quia palpari et videri potest. Aufer ista, iam verum corpus [123] esse desinet. Hic, ut nobis invidiam faciant, [123] de omni-

⁵¹ Opinio est Lutheranorum necnon Casp. Schvencofeldii, qui praeter ceteros huic doctrinae de glorioso corpore Christi in sacramento favebat.

potentis Dei potentia maligne nos loqui criminantur. Sed aut stulte errant, aut malitiose mentiuntur. Non enim hic quaeritur, quid Deus potuerit, sed quid voluerit. Affirmamus autem id factum esse, quod illi placitum erat. Placuit autem, Christum fratribus per omnia similem fieri, excepto peccato. Qualis est nostra caro? Nonne quae certa sua dimensione constat, quae loco continetur, quae tangitur, quae videtur? Et cur, inquirunt, non faciat Deus ut caro eadem, plura diversaque loca occupet, ut nullo loco contineatur, ut modo et specie careat? Insane, quid a Dei potentia postulas, ut carnem faciat simul esse, et non esse carnem? Perinde ac si instes, ut lucem faciat simul esse lucem et tenebras. At lucem, vult esse lucem, tenebras tenebras, carnem carnem. Convertet quidem, cum volet, tenebras in lucem et lucem in tenebras; sed cum exigis, ut lux et tenebrae non differant, quid aliud quam ordinem sapientiae Dei pervertis? Carnem igitur carnem esse oportet, spiritum spiritum; unumquodque qua a Deo lege et conditione creatum est. Ea vero est carnis conditio, ut uno certoque loco, ut sua dimensione, ut sua forma constet. Ea conditione carnem induit Christus, cui incorruptionem quidem et gloriam dedit, naturam et veritatem non abstulit. Planum enim est clarumque scripturae testimonium, quod in coelum ascenderit, sic venturus quomodo ascendere visus est (Act. 1). Nec est quod adhuc resiliant isti pervicaces: visibilem ascendisse et reversurum, interim tamen nobiscum invisibilem habitare; siquidem carnem se habere et ossa Dominus noster testatus est, quae palpari et videri possent. Et abire ac ascendere, non speciem ascendentis abeuntisque dare significant, sed vere id facere, quod verba sonant. Caeterum, tametsi carnem suam a nobis sustulit et corpore in coelum ascendit, ad dexteram tamen patris sedet, hoc est, in potentia, maiestate, et gloria patris regnat. Hoc regnum nec ullis locorum spatiis limitatum, nec ullis dimensionibus circumscriptum; quin Christus virtutem suam, ubicunque placuerit, in coelo et in terra exerat, quin se praesentem potentia et virtute exhibeat, quin suis semper adsit, in iis vivat, eos sustineat, confirmet, vegetet, conservet, non secus ac si corpore adesset.

Secundum hanc rationem corpus et sanguis Christi in sacramento nobis exhibetur, secundum priorem minime. Docendi causa, dicimus vere et efficaciter exhiberi, non autem naturaliter. Quo scilicet significamus, non substantiam ipsam corporis, seu verum et naturale Christi corpus illic dari: sed omnia, quae in suo corpore nobis beneficia Christus

[124] praestitit. Ea est corporis praesentia, quam sacramenti ratio postulat. Quam tanta virtute, tantaque efficacia hic eminere dicimus, ut non modo indubitata[m] [124] vitae aeternae fiduciam animis nostris afferat, sed de carnis etiam nostrae immortalitate securos nos reddat. Siquidem ab immortali eius carne iam vivificatur et quodammodo eius immortalitati communicat. Qui supra haec suis hyperbolis evehuntur, nihil aliud quam talibus involucris simplicem et planam veritatem obscurant.

Quod si quis morosulus ex ipsis Christi verbis nobis etiamnum controversiam faciat, quod dixerit: hoc esse corpus suum, hunc esse suum sanguinem, hic velim paulisper mecum reputet, de sacramento nunc haberi sermonem cuius omnia ad fidem referenda sunt; fidem vero nos ista, quam enarravimus, corporis participatione non minus laute affluenterque pascimus, quam qui ipsum Christum e coelo detrahunt. In verbis vero si adeo tenaciter haeremus et verba luculente mihi suffragantur. Quod enim Matthaeus et Marcus referunt: Dominum vocasse poculum suum sanguinem novi testamenti; Lucas et Paulus dicunt, testamentum in sanguine. Clames iam, licet, hoc esse corpus et sanguinem, ego contra contendam, esse testamentum in corpore et sanguine. Scripturae interpretationem ad fidei analogiam exigere iubet Paulus (Rom. 12), quam in hac parte mihi praeclare constare nihil dubium est. Ipse ad quam fidei amussim te formes, videris. Qui enim non confitetur Iesum in carne venisse, ex Deo non est (1 Ioan. 4). Tu, licet dissimules, eum carnis suae veritate spolias.

Haec cognitio nos facile a carnali etiam adoratione abstrahet, quam perversa temeritate quidam in sacramento erexerunt⁵², quod secum ita subducerent: si corpus est, et anima igitur et divinitas sunt una cum corpore, quae iam divelli non possunt; itaque illic adorandus Christus. En egregii nostri partus, ubi semel a verbo Dei ad cerebri nostri somnia evagari nobis permisimus. At si, qua decebat, humilitate omnes sensus sui cogitationes sub verbo Dei continuissent talium ratiocinationum architecti, auscultassent certe quod ipse dixit: accipite, manducate, bibite, huicque mandato paruissent, quo accipi sacramentum, non adorari iubet. Itaque qui, ut a Domino mandatum est, sine adoratione accipiunt, securi sunt se a mandato Dei non deflectere. Qua

⁵² Haec doctrina de adoratione hostiae per Urbani IV. bullam „Transiturus de hoc“, quae agit de festo corporis Christi, a. 1264 promulgata est.

securitate nulla maior consolatio accidere potest, cum quid operis instituimus. Habent apostolorum exemplum, quos non legimus prostratos adorasse, sed, ut erant discumbentes, accepisse et manducasse; habent apostolicae ecclesiae usum, quae non in adoratione, sed in fractione panis communicasse, a Luca (Act. 2) narratur; habent apostolicam doctrinam, qua Paulus Corinthiorum ecclesiam instituit, professus se a Domino accepisse quod tradebat (1 Cor. 11). Qui adorant, coniecturis tantum et nescio quibus a se natis argumentationibus nituntur, syllabam unam e verbo Dei praetendere non possunt. Nam ut maxime verba corporis [125] et sanguinis urgeant, [12] quis tamen sanus et sobrius corpus Christi, Christum sibi esse persuadeat? Videntur quidem id sibi suis syllogismis pulchre conficere; verum si eorum conscientias graviore aliquo sensu exerceri contingat, facile cum suis syllogismis percellentur, dissolventur, liquescent; ubi certo Dei verbo defici se videbunt (quo uno consistunt animae nostrae, cum ad rationem vocantur, et sine quo primo quoque momento labascunt), ubi apostolorum doctrinam et exempla sibi adversari, se vero solos sibi autores esse. Accedent ad tales impulsus et alii non leves stimuli. Quid? An res erat nullius momenti, Deum hac forma adorare, ut nihil nobis praescriberetur? an tanta levitate fuerat tentandum, de quo nullum usquam verbum factum fuerat, cum de cultu ac gloria Dei ageretur? Praeterea, cum scriptura Christi ascensionem diligenter nobis enarraverit, qua corporis sui praesentiam a conspectu nostro consuetudineque subduxit; quo nobis omnem de eo carnalem cogitationem excuteret (Col. 3) et quoties Christi meminit, mentibus sursum erigi moneat et ipsum in coelo quaerere sedentem in patris dextera, erat potius in coelorum gloria spiritualiter adorandus, quam excogitandum istud tam periculosum adorationis genus, plenum carnalis crassaeque de Deo et Christo opinionis. Quare qui sacramenti adorationem excogitarunt, eam a se ipsis somniarunt, citra scripturam, in qua nulla huius adorationis mentio ostendi potest; quae sane non esset praetermissa, si Deo accepta fuisset. Eoque Deum contempserunt, qui scripturae suae addere non minus vetat, quam ex ea quidquam detrahere (Deut. 12). Ac dum suae sibi libidinis arbitrio Deum fabricati sunt, dereliquerunt Deum viventem; siquidem eius dona pro datore ipso coluerunt. Ubi dupliciter peccatum est. Nam et honor Deo raptus, ad creaturam traductus est, et ipse etiam in polluto ac profanato suo beneficio inhonoratus, dum ex sancto eius sacramento factum est execrabile idolum. Nos e converso, ne in

eandem incidamus foveam, aures, oculos, corda, mentes, linguas, penitus defigamus in sacra Dei doctrina. Est enim ea spiritus sancti, optimi magistri, schola, in qua sic proficitur, ut nihil sit aliunde asciscendum, ignorandum vero libenter, quidquid in ea non docetur.

Hactenus disseruimus, quomodo nostrae apud Deum fidei serviat. Quando autem in sacramento hoc tantam suae bonitatis largitatem, quantam prius enarravimus, nobis in memoriam Dominus revocat et ad eam agnoscendam nos excitat, simul admonet ne tam effusae benignitati ingrati simus. Quin potius eam, quibus par est laudibus, praedicemus et gratiarum actione celebremus. Itaque cum sacramenti ipsius institutum apostolis traderet, ut id in sui memoriam facerent, docuit.

126] Quod Paulus interpretatur, [126] mortem Domini nunciare; id autem est, publice atque uno simul omnes ore palam fateri, totam vitae ac salutis fiduciam in morte Domini positam nobis esse; ut nostra illum confessione glorificemus et alios nostro exemplo ad dandam illi gloriam exhortemur. Hic apparet rursum, quo sacramenti scopus spectet, nempe ut nos in mortis Christi memoria exerceat. Quod enim iubemur mortem Domini annunciare, donec ad iudicandum veniat, non aliud est, nisi ut oris confessione praedicemus, quod fides nostra in sacramento agnovit: mortem scilicet Christi nostram esse vitam. Hic secundus sacramenti usus, qui ad externam confessionem attinet.

Tertio et exhortationis vice nobis Dominus esse voluit: qua nulla vehementius ad caritatem, pacem, consensum, animare nos inflammareque possit. Nam sic suum illic corpus nobis Dominus communicat, ut unum prorsus nobiscum fiat, nosque cum illo. Porro, cum non nisi unum illi corpus sit cuius nos omnes participes facit, necesse est et nos omnes unum corpus huiusmodi participatione fieri. Quam unitatem repraesentat panis, qui in sacramentum exhibetur; qui velut ex multis granis confectus est ⁵³, sic commixtis confusisque ne alterum ab altero discernere liceat: in hunc modum et nos tanta animorum consensione coniunctos connexosque esse decet, ne quid dissidii aut divisionis intercedat. Id Pauli verbis (1 Cor. 10) explicari malo. Calix, inquit, benedictionis cui benedicimus, communicatio est sanguinis Christi, et panis benedictionis quem frangimus, participatio est corporis Christi. Itaque unum corpus sumus, omnes, qui de uno pane participamus. Praeclare vero in sacramento profecerimus, si im-

⁵³ Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων IX, 4.

pressa inculptaque animis nostris fuerit haec cogitatio: non posse a nobis quenquam ex fratribus laedi, traduci, rideri, contemni, aut ullo modo offendi, quin simul in eo Christum laedamus, traducamus, rideamus, contemnamus; non posse nos a fratribus dissidere, quin simul a Christo dissideamus; Christum a nobis diligere non posse, quin diligatur in fratribus; qualem corporis nostri curam gerimus, talem fratrum quoque gerendam, qui membra sunt corporis nostri. Quomodo nulla corporis nostri pars aliquo doloris sensu tangitur, qui non in alias omnes diffundatur, ita non ferendum esse fratrem malo aliquo affici, cuius non et ipsi compassione tangamur. Quamobrem non abs re Augustinus, toties sacramentum hoc appellat caritatis vinculum ⁵⁴. Quis enim acrior admoventi stimulus poterat ad excitandam mutuam inter nos caritatem, quam dum Christus se ipsum nobis donans, non modo suo nos exemplo, ut alter alteri nos mutuo devoveamus ac tradamus invitat, sed quatenus se facit omnium communem, nos quoque omnes unum in se ipso esse facit?

At quemadmodum sacrum hunc panem coenae [127] [12] Domini, spiritualement esse cibum videmus, suavem ac delicatum iis, quibus Christum ostendit suam esse vitam, quos ad gratiarum actionem erigit, quibus ad mutuam inter se caritatem exhortatio est; ita rursum in nocentissimum venenum iis vertitur, quorum fidem non docet et quos ad confessionem laudis caritatemque non excitat. Nam, ut ait Paulus, qui indigne manducant, rei sunt corporis et sanguinis Domini, iudiciumque sibi manducant et bibunt, non diiudicantes corpus Domini. Quo loco observandum est, non discernere corpus et sanguinem Domini et indigne accipere, pro eodem accepta esse. Tale enim hominum genus, qui sine ulla fidei scintilla, sine ullo caritatis studio, ad usurpandam coenam Domini, instar porcorum, se propriiunt, minime discernit corpus Domini. Nam quatenus corpus illud suam esse vitam non credunt, qua possunt contumelia ipsum afficiunt, omni sua dignitate spoliantes, ac demum sic accipiendo, profanant et contaminant. Quatenus vero alienati a fratribus ac dissidentes, sacrum corporis Christi symbolum cum suis dissidiis commiscere audent; non stat per eos, quo minus Christi corpus discerpatur ac membratim dilanietur. Itaque non immerito rei sunt corporis et sanguinis Domini, quod sacrilega impietate foede adeo polluunt. Hac ergo indigna manducatione damnationem suam sibi accipiunt.

⁵⁴ Augustinus, In Ioh. tract. 26, 13 M. 35, 1615.

Nam cum nullam in Christo fidem repositam habeant, sacramento tamen accepto profitentur non alibi quam in eo esse sibi salutem, omnemque aliam fiduciam abiurant. Quare ipsi sibi sunt accusatores, testimonium ipsi adversum se pronunciant, damnationem ipsi suam obsignant. Deinde, cum odio ac malevolentia divisi distractique a fratribus, hoc est Christi membris, partem in Christo nullam habeant, testificantur tamen, hanc unam salutem esse, Christo communicare et illi unitum esse. Obiter vero adnotandum est, frustra locum istum toties obiectari pro reali corporis praesentia. Paulus, fateor, de vero Christi corpore loquitur; sed quo sensu, videre licet, ut nihil sit opus pluribus excusare.

Eam ob rem praecipit Paulus, ut probet se ipsum homo, antequam de hoc pane edat aut bibat e calice. Quo (ut ego quidem interpretor) voluit unumquemque in se descendere et secum reputare, an cordis fiducia Christum servatorem suum recognoscat, an oris confessione agnoscat, an Christi exemplo sese fratribus dare paratus sit, ac se iis communicare, quibus Christum communem videt; an, ut ipse a Christo habetur, ita vicissim fratres omnes pro corporis sui membris habeat; an eos instar membrorum suorum fovere, tueri, iuvare cupiat. Non quia haec, tum fidei, tum caritatis officia, nunc perfecta in nobis esse possint, sed quia huc nos contendere et votis omnibus adspirare oportet, ut inchoatam fidem magis [128] indies ac magis augeamus, [128] ut imbecillam caritatem confirmemus.

Quidam, dum homines ad eam manducandi dignitatem comparare volunt, miseras conscientias torserunt ac divexarunt diris modis, nec tamen quidquam eorum quae in rem essent attulerunt. Digne manducare eos dixerunt, qui in statu gratiae essent. In statu gratiae esse, interpretati sunt, purum purgatumque omni peccato esse⁵⁵. Quo dogmate omnes, quotquot in terris unquam fuerunt et sunt homines, ab huius sacramenti usu arcebantur. Nam si hoc agitur, ut nostram a nobis dignitatem petamus, actum de nobis est. Ruina tantum et confusio nos manent. Totis licet viribus adnitamur, non aliud proficiemus nisi ut tum denique indignissimi futuri simus, cum de quaerenda dignitate maxime laboratum a nobis fuerit. Quo huic ulceri mederentur, modum excogitarunt acquirendae dignitatis: ut, quantum in nobis est, examine habito, reposcitaque a nobis factorum omnium ratione, contritione, confessione, satisfactione, nostram indignitatem

⁵⁵ Doctrinam cuiusdam factionis Scholasticorum commemorare videtur.

expiaremus. Quae expiandi ratio qualis sit, erit posthac aptior dicendi locus. Quod ad praesens institutum attinet, dico: haec nimium esse ieiuna evanidaque solatia consternatis deiectisque conscientis et peccati sui horrore percussis. Nam si Dominus interdicto neminem in coenae suae participationem admittit, nisi iustum et innocentem, non levi cautione opus est, quae aliquem suae iustitiae securum reddat, quam a Deo requiri audit. Unde vero haec nobis confirmatur securitas, apud Deum defunctos esse, qui fecerunt quod in se est? Quod si etiam ita esset, quando tamen erit, ut spondere quis sibi audeat, se fecisse quod in se erat? Ita cum nulla certa nostrae dignitatis securitas proponatur, maneret semper clausus aditus, horribili illo interdicto, quo edicitur: iudicium sibi manducare et bibere, qui indigne manducant et bibunt. Nunc iudicare promptum est, qualis sit doctrina et a quo autore profecta sit, quae miseros peccatores huius sacramenti consolatione sic orbat et spoliat, in quo tamen omnes evangelii deliciae nobis proponebantur. Certe diabolus nullo maiori compendio homines perdere poterat, quam sic eos infatuando, ne gustum et saporem talis alimenti perciperent, quo eos optimum pater coelestis pascere voluerat.

Ne igitur in huiusmodi confusionem et praecipitium ruamus, meminerimus has sacras epulas aegrotis esse pharmacum, peccatoribus solatium, pauperibus largitionem; quae sanis, iustis et divitibus, si qui reperiri possent, nullum afferrent operae pretium. Nam cum in illis Christus nobis in cibum detur, intelligimus nos sine ipso tabescere, liqui, deficere. Deinde cum in vitam detur, intelligimus nos, sine ipso, in nobis plane mortuos esse. Quare ea est dignitas, quam unam et optimam afferre Deo possumus: si nostram ei vilitatem, et (ut ita [129] [12] loquar) indignitatem offeramus, ut sua misericordia nos se dignos faciat; si animos in nobis despondeamus, ut nos in ipso consolemur; si nos humiliemus, ut ab ipso erigamur; si nos accusemus, ut ab ipso iustificemur. Praeterea, si ad eam, quam in sua coena nobis commendat, unitatem adspiremus et, quemadmodum nos omnes unum in se ipso esse facit, ita unam omnium animam, cor unum, linguam unam nobis omnibus optemus. Haec si perpensa et meditata habuerimus, nunquam nos illae cogitationes perturbabunt: Nos bonorum omnium egeni et nudi, nos peccatorum sordibus inquinati, nos semimortui, quomodo corpus Domini digne manducaremus? Magis cogitabimus, nos pauperes venire ad benignum largitorem, aegros ad medicum, peccatores ad salvatorem; dignitatem illam, quae a Deo mandatur, fide praecipue con-

stare, quae omnia in Deo, nihil in nobis reponit, deinde caritate. Et eam quidem ipsam magis Deo imperfectam offerimus, ut ipsam in melius augeat, quam praestamus.

Alii, nobiscum in hoc consentientes, dignitatem ipsam in fide et caritate positam esse; in modo tamen ipso dignitatis longe aberrarunt: fidei perfectionem exigentes, cui nihil omnino accedere possit, et caritatem parem ei, qua nobiscum Christus egit ⁵⁶. At eo ipso omnes ab huius coenae sacrosancto accessu, non secus ac priores illi, abigunt. Si enim obtineret eorum sententia, nemo nisi indigne acciperet; quando ad unum omnes rei convictique suae imperfectionis tenerentur. Et sane nimii stuporis, ne dicam stoliditatis fuit, eam perfectionem in recipiendo sacramento requirere, quae sacramentum irritum supervacuumque faciat; quod non perfectis institutum est, sed infirmis ac debilibus, ad vellicandum, excitandum, stimulandum, exercendum fidei et caritatis defectum.

Quae de sacramento hoc hactenus disseruimus, abunde ostendunt, non institutum ideo fuisse, ut semel quotannis acciperetur, idque perfunctorie, ut nunc publici moris est; verum, quo frequenti in usu Christianis omnibus esset, ut frequenti memoria passionem Christi repeterent. Qua recordatione et fidem suam sustinerent ac roborarent et sese ad confessionem laudis canendam, bonitatemque eius praedicandam hortarentur, et qua postremo mutuam caritatem alerent, et sibi etiam inter se testificarentur, cuius copulam in unitate corporis Christi viderent. Quoties enim symbolo corporis Domini communicamus, velut data et accepta tessera, alter alteri nos vicissim obstringimus ad omnia dilectionis officia, ut ne quid admittat nostrum quispiam, quo fratrem laedat, ne quid praetermittat, quo eum iuvare possit, ubi necessitas postulet. Talem fuisse ecclesiae apostolicae usum Lucas in Actis commemorat (Act. 2), cum fideles ait perseverantes fuisse in doctrina apostolorum, communicatione, fractione panis et orationibus. Sic agendum omnino erat, ut nullus
 30] [130] ecclesiae conventus fieret sine verbo, orationibus, participatione coenae, et eleemosynis. Hunc et apud Corinthios fuisse institutum ordinem, satis ex Paulo conicere licet. Et sane haec consuetudo, quae semel quotannis communicare iubet, certissimum est diaboli inventum, cuiuscunque tandem ministerio invecta fuerit. Aiunt Zephyrinum eius decreti fuisse autorem; quod tale fuisse mihi non persuadeo, quale nunc habemus ⁵⁷. Ille enim, suo instituto, non forte pessime

⁵⁶ Doctrina est Anabaptistarum.

ecclesiae consulebat, ut tum erant tempora. Minime enim dubium est, quin tum sacra coena proponeretur fidelibus, quoties in coetum convenirent, quin bona eorum pars communicaret. Sed cum vix unquam eveniret, ut omnes simul communicarent, esset vero necesse, eos, qui permixti erant profanis et idololatriis, externo aliquo symbolo fidem suam testari, diem illum, ordinis et politicae causa, vir sanctus statuerat, quo totus Christianorum populus fidei confessionem, participatione coenae Domini, ederet. Caeterum nihilo propterea rarius communicare desinebant. Quando non ita multo ante institutum ab Anacleto fuerat, ut omnes quotidie Christiani communicarent. Verum probum alioqui Zephyrini institutum male detorsit posteritas, cum certa lex de una quotannis communicatione posita est⁵⁸; qua factum est, ut fere omnes, cum semel communicaverunt, quasi in reliquum anni tempus pulchre defuncti, in utramque aurem securi dormiant. Longe aliter factum oportuit; singulis, ad minimum, hebdomadibus proponenda erat Christianorum coetui mensa Domini, declarandae promissiones, quae nos in ea spiritualiter pascerent; nullus quidem necessitate cogen- dus, sed cohortandi omnes et stimulandi, obiurgandus etiam ignavorum torpor: omnes gregatim, ut famelici, ad tales lautitias convenissent. Non iniuria igitur principio conquestus sum, diaboli arte intrusam hanc consuetudinem, quae dum unum anni diem praescribit, in totum annum socordes reddit.

Ex eadem prodiit officina et altera constitutio, quae dimidiam coenae partem meliori populi Dei numero vel furata est, vel eripuit: nempe symbolum sanguinis, quod laicis et profanis (his scilicet titulis Dei haereditatem insigniunt) interdictum, paucis rasis et unctis in peculium cessit.⁵⁹ Edictum aeterni Dei est, ut omnes bibant (Matth. 26), quod homo nova et contraria lege antiquare et abrogare audet, edicens: ne

⁵⁷ In Barthol. Platinae libro De vita Christi et pontificum omnium (1479) agitur de hoc instituto papae Zephyrini; ed. Colon. 1600 pg. 25.

⁵⁸ cf. Decr. Grat. III De consecrat. Dist. II can. 16: Etsi non frequentius, saltem in anno ter laici homines communicent, nisi forte quis majoribus quilibet criminibus impediatur, in Pascha videlicet, et Pentecoste, et Natali Domini. — cf. et can. 19. (M. 187, 1738 sq.) — Concil. Lateran. IV 1215 can. 21: . . suscipiens reverenter ad minus in Pascha eucharistiae sacramentum . . Mansi, Coll. conciliorum XXI 1 pg. 1007.

⁵⁹ cf. Gelasium (in Decreto Grat. III De consecratione Dist. II can. 12 M. 187, 1736) qui elementa mysterii dividi graviter vetat, et S. Thomam, qui hanc divisionem concedit (S. theol. III. Q. 80. art. 12); quae divisio a concilio Constantiensi promulgata est.

omnes bibant. Ac ne sine ratione adversus Deum suum pugnent tales legesatores, pericula obtundunt, quae accidere possent, si omnibus passim exponeretur sacer hic calix; ac si ab aeterna Dei sapientia prospecta ea et animadversa non essent. Deinde, argute scilicet, ratiocinantur, unum pro duobus esse satis. Nam si corpus est, inquit, totus Christus est, qui a suo corpore iam divelli non potest. Ergo et corpus [131] sanguinem [131] complectitur. En sensus nostri cum Deo consensum, ubi, vel tantillum laxis habenis, lascivire fero-cireque coepit. Dominus panem ostendens, corpus suum esse dicit; calicem dum ostendit, sanguinem vocat. Humanae rationis audacia contra reclamat, panem esse sanguinem, vinum esse corpus. Ac si Dominus nulla causa corpus suum a sanguine et verbis et signis distinxisset, et unquam fando auditum esset, corpus Christi, aut sanguinem, Deum et hominem appellari. Sane si designare se totum voluisset, dicere poterat: ego sum; qualiter loqui in scripturis consuevit (Matth. 14. Luc. 24. Ioan. 18), non autem: hoc est corpus meum, hic est sanguis meus. Equidem scio, satanae ministros, ut solemne illis est scripturas ludibrio habere, hic ludere et cavillari: solos apostolos in huius coenae participationem a Christo admissos, quos iam in sacrificorum ordinem allegisset et cooptasset. Velim tamen mihi ad quinque postulata respondeant quibus elabi non poterunt, quin facile cum suis mendaciis revincantur. Primum: quo oraculo revelatam habent hanc solutionem, tam alienam a verbo Dei? Scriptura duodecim recenset, qui accubuerint cum Iesu, sed non ita Christi dignitatem obscurat, ut sacrificos eos appellet. De quo nomine postea, suo loco. Et si duodecim tum dedit, praecepit tamen ut sic facerent: nempe ut sic inter se distribu-erent. Secundo: cur meliore illo saeculo, ab apostolis ad mille usque annos postea, sine exceptione, omnes fiebant utriusque symboli participes? Ignorabatne vetus ecclesia, quos Christus convivas ad coenam suam admisisset? Perditissimae impudentiae fuerit, hic restitäre et tergiversari. Extant ecclesiasticae historiae, extant veterum libri, qui aperta huius rei testimonia suggerunt (Ecclesiast. hist. lib. 6. c. 34 ⁶⁰. — Tripart. hist. lib. 9. c. 30 ⁶¹. — Chrysostomus ad Innocent. Pap. de exilio suo ⁶². — Augustinus, epist. 107 ⁶³ et

⁶⁰ Eusebius, Hist. eccl. VI, 44. — G. C. S. 9. II, 624.

⁶¹ Cassiod., Hist. tripartita lib. IX, 30 M. 69, 1144 sq. —

⁶² Chrysostomus, Ad. Innocent. Op. omnia Paris. 1835 vol. III. 618 sq. — ⁶³ Augustinus, Epist. 217. V. 16 (ordo nov.) M. 33, 985. — C. S. E. 57, 415.

priore ad Ianuar ⁶⁴. — Hieronymus in Zephaniam ⁶⁵. — Tertullianus Lib. de resurr. carn. ⁶⁶. — Cyprianus, Sermo 5 de lapsis ⁶⁷ et coena Dom. ⁶⁸ Epistol. l^b. 1, Ep. 2 ⁶⁹.) Tertio: cur de pane simpliciter dixit, ut ederent, de calice, ut omnes biberent, ac si satanae calliditati ex destinato occurrere voluisset? Quarto: si sua coena Dominus solos sacrificos, ut ipsi volunt, dignatus est, quis unquam hominum ausus esset, vocare in participationem extraneos, qui a Domino exclusi essent, et participationem quidem eius doni, cuius penes se potestas non esset; nullo eius mandato, qui solus dare poterat? Imo qua id fiducia hodie usurpant, ut plebeculae symbolum Christi corporis distribuant, si nullum habent Domini vel mandatum, vel exemplum? Quinto: an mentiebatur Paulus (1 Cor. 11) cum dicebat Corinthiis: se accepisse a Domino quod illis tradiderat? Nam postea traditionem declarat: ut omnes promiscue utrique symbolo communicarent. Quod si a Domino [132] Paulus acceperat, omnes sine discrimine ad- [132] mittendos, videant a quo acceperint, qui universam paene Dei plebem abigunt; quando iam Deum autorem praetendere non possunt, apud quem non est, est et non. Et adhuc tales abominationes nomine ecclesiae praeteximus et hoc praetextu defendimus? quasi vero aut isti antichristi ecclesia sint, qui Christi doctrinam et institutiones tam ex facili proterunt, dissipant, abrogant; aut apostolica ecclesia ecclesia non fuerit, in qua tota vis religionis effloruit. His et similibus inventis conatus est satan velut offusis tenebris, sacram Christi coenam infuscare et inquinare, ne saltem eius puritas in ecclesia retineretur.

Sed horrendae abominationis caput fuit, cum signum extulit, quo non modo obscuraretur et perverteretur, sed penitus oblitterata et abolita evanesceret et ex hominum memoria excideret; nempe cum pestilentissimo errore totum paene orbem occaecavit, ut crederet missam sacrificium et oblationem esse ad impetrandam peccatorum remissionem ⁷⁰. Quam altas radices fixerit haec pestis, scio; quanta sub specie boni lateat, ut nomen Christi praeferat, ut uno missae nomine

⁶⁴ Aug., Epist. LIV. (ad inquisitiones Ianuarii lib. I) M. 33, 199 sqq. — C.S.E. 34, 158 sqq. — ⁶⁵ ? — ⁶⁶ Tertullianus, De resurrectione carnis cap. 8 M. 2, 852. — C. S. E. 47, 37.

⁶⁷ Cyprianus, De lapsis cap. 22 et 25. M. 4, 483 sqq.

⁶⁸ Liber pseudocyprianus De coena Domini.

⁶⁹ Cyprianus, Epist. 63 ad Caecilium. M. 4, 372 sqq.

⁷⁰ Thomas, S. theol. III. Q. 83. art. 1. — cf. Lomb. Sent. lib. IV. Dist. XII, 7. 8. M. 192, 866 sq. —

totam fidei summam complecti se multi credant. Sed ubi verbo Dei clarissime comprobatum fuerit, hanc quantumvis fucatam et splendidam missam, insigni contumelia Christum afficere, crucem eius sepelire et opprimere, mortem eius in oblivionem tradere, fructum qui ex ea nobis proveniebat tollere, sacramentum, quo mortis memoria relictæ erat, enervare et dissipare, an erunt ullæ tam profundæ radices, quas non validissima hæc securis, verbum, inquam, Dei evellat? An ulla tam speciosa facies, sub qua latens malum lux hæc non prodat?

Ostendamus ergo quod primo loco propositum est: intolerabilem illic blasphemiam ac contumeliam Christo irrogari. Sacerdos enim et pontifex a patre consecratus est, non ad tempus, quomodo illi in veteri testamento constituti leguntur; quorum cum vita mortalis esset, sacerdotium immortale esse non poterat (Hebr. 5. 7. 9 et 10). Quare et successoribus opus erat, qui subinde in demortuorum locum subrogarentur. At Christo, qui immortalis est, vicarium substitui minime necesse est. Itaque a patre designatus est sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchizedech, ut æternum permanente sacerdotio fungeretur (Gen. 14. Psal. 110). Hoc mysterium in Melchizedech ante multo figuratum fuerat, quem ubi scriptura semel induxit sacerdotem Dei viventis, nusquam postea meminit ac si nullum vitæ finem habuisset. Hac similitudine Christus secundum eius ordinem sacerdos dictus est. Iam vero qui quotidie sacrificant, oblationibus sacerdotes præficient necesse est, quos Christo, velut successores et vicarios, subrogant. Qua subrogatione non modo Christum suo honore spoliant et æterni sacerdotii prærogativam illi rapiunt, sed e
 33] [133] dextera patris deturbare ipsum conantur, in qua sedere immortalis non potest, quin simul æternus sacerdos maneat. Neque causificentur, non suffici suos sacrificulos Christo quasi demortuo, sed suffraganeos duntaxat esse æterni eius sacerdotii, quod propterea stare non desinit. Verbis enim apostoli fortius constringuntur, quam ut sic elabi possint; nempe, alios plures factos esse sacerdotes, quia morte impedirentur permanere. Christus ergo, qui morte non impeditur, unus est, nec consortibus indiget (Hebr. 7).

Altera missæ virtus proposita erat, quod Christi crucem et passionem obruit et opprimit. Hoc quidem certissimum est. Nam si Christus in cruce semetipsum in sacrificium obtulit, quo nos in perpetuum sanctificaret et æternam redemptionem nobis quaereret, haud dubie vis atque efficacia eius sacrificii nullo fine perstat. Alioqui nihilo honorificentius de Christo

sentiremus quam de bobus et vitulis, qui sub lege immolabantur, quorum oblationes ex eo inefficaces arguuntur et imbecillae, quod saepius iterabantur. Quare aut Christi sacrificio, quod in cruce praestitit, purgationis aeternae vim deuisse fatendum erit, aut uno semel sacrificio Christum in omnia saecula defunctum esse. Id est quod dicit apostolus (Hebr. 9. 10): summum hunc pontificem Christum, semel per immolationem sui apparuisse, sub consummationem saeculi, ad peccati profligationem; item: voluntate Dei nos sanctificados esse per oblationem corporis Iesu Christi, semel; item: Christum una oblatione in perpetuum consummasse sanctificados. Hoc et postrema sua voce et inter ultimos spiritus edita Christus significavit, cum dixit: consummatum est (Ioan. 19). Solemus extremas morientium voces pro oraculis observare. Christus moriens testatur uno suo sacrificio perfectum esse et impletum, quidquid in salutem nostram erat. Nos huiusmodi sacrificio, cuius perfectionem luculente adeo commendavit, quasi imperfecto, innumera quotidie assumimus. Quando sacrosanctum Dei verbum non affirmat modo, sed clamat etiam et contestatur: hoc sacrificium semel peractum fuisse, eius vim aeternam permanere, qui aliud postulant, nonne ipsum imperfectionis insimulant et infirmitatis? At vero missa, quae hac lege tradita est, ut millies centena sacrificia in singulos dies peragantur, quo spectat nisi ut Christi passio, qua unicum hostiam se patri obtulit, sepulta submersaque iaceat? Quis, nisi caecus, non videat, satanae audaciam fuisse, quae veritati adeo apertae ac dilucidae obluctaretur? Nec me latet, quibus praestigiis hanc suam fraudem praetexere soleat pater ille mendacii: non varia esse nec diversa sacrificia, sed unum idem saepius repeti. Verum tales fumi nullo negotio discutuntur. Tota enim disputatione contendit apostolus, [134] non modo nulla alia esse sacrificia, sed unum [13

Nunc descendo ad tertias missae partes, ubi explicandum est, quomodo veram et unam mortem Christi oblitteret et ex hominum memoria excutiat. Nam, ut inter homines testamenti confirmatio a morte testatoris pendet: ita etiam testamentum, quo nos peccatorum remissione et aeterna iustitia donavit, morte sua confirmavit Dominus noster (Hebr. 9). In hoc testamento qui variare quidquam aut innovare audent, mortem eius abnegant et tanquam nullius momenti habent. Quid vero est missa, nisi novum et prorsus diversum testamentum? Quid enim? An non singulae missae novam peccatorum remissionem, novam iustitiae acquisitionem promit-

tunt, ut iam tot sint testamenta, quot missae? Veniat ergo rursum Christus et altera morte novum hoc testamentum, vel potius infinitis mortibus innumera missarum testamenta rata faciat. An non igitur verum principio dixi, unicam et veram Christi mortem obliterari per missas? Quid? Quod eo directe spectat missa, ut rursum, si fieri possit, trucidetur Christus? Nam ubi testamentum est, inquit apostolus, mortem testatoris intercedere illic necesse est. Missa novum Christi testamentum prae se fert, eius ergo mortem postulat. Praeterea, hostiam, quae offertur, occidi et immolari necesse est. Si Christus singulis missis sacrificatur, eum singulis momentis mille in locis crudeliter interfici oportet. Non id meum est, sed apostoli argumentum (Hebr. 9). Si necesse habuisset offerre saepius semetipsum, oportuisse illum frequenter pati ab origine mundi.

Iam quartum missae munus tractandum: ut scilicet fructum, qui e morte Christi ad nos redibat, nobis praeripiat, dum, ne agnoscamus et cogitemus, facit. Quis enim cogitet se morte Christi redemptum esse, ubi novam in missa redemptionem viderit? Quis peccata sibi remissa confidat, ubi novam remissionem viderit? Neque evadet qui dixerit: non alia causa nos peccatorum remissionem in missa obtinere, nisi quia morte Christi iam acquisita est. Non enim aliud affert, quam si iacet: ea lege nos a Christo redemptos esse, ut nos ipsi redimamus. Huiusmodi enim a satanae ministris doctrina sparsa est, et talem hodie clamoribus, ferro, igni tuentur: nos, cum Christum patri in missa offerimus, hoc oblationis opere assequi peccatorum remissionem et participes fieri passionis Christi. Quid iam passioni Christi superest, nisi ut sit exemplum redemptionis, quo discamus nostri esse redemptores?

[135] Ad coronidem nunc venio: nempe, sacram coenam, qua Dominus passionis suae memoriam insculptam formatamque reliquerat, erecta missa, e medio sublatam, inductam et deperditam. Siquidem coena ipsa donum Dei est, quod cum gratiarum actione [135] accipiendum erat. Sacrificium missae pretium Deo numerare fingitur, quod ipse in satisfactionem accipiat. Quantum interest inter dare et accipere, tantum a sacramento sacrificium differt. Atque haec quidem miserrima hominis ingratitude est, quod ubi agnoscenda erat divinae bonitatis largitas, gratiaeque agenda, in eo Deum sibi debitorem facit. Sacramentum promittebat, nos Christi morte non semel duntaxat restitutos in vitam sed assidue vivificari, quia tunc omnes nostrae salutis numeri impleti sint. Missae sacrificium longe aliam cantilenam canit: Chri-

stum oportere quotidie sacrificari, ut aliquid nobis commodet.

Coena in publico ecclesiae coetu distribuenda erat, quo nos de communione doceret, qua simul omnes cohaeremus in Christo Iesu. Hanc communitatem dissolvit ac distrahit missae sacrificium. Postquam enim error invaluit, oportere esse sacerdotes, qui pro populo sacrificarent, quasi relegata esset ad eos coena, desiit iuxta Domini mandatum fidelium ecclesiae communicari; aditus missis privatis est patefactus, quae excommunicationem quandam magis referrent, quam communitatem illam a Domino institutam, cum sacrificulus suam victimam seorsum voraturus, se a toto fidelium populo segreget. Missam privatam voco, ne quis fallatur, sive boatu et vociferatione personet, sive murmure tantum et susurris strideat. Quando utrumque genus coenae participationem ex ecclesia tollit.

Verum antequam finem dicendi faciam, missarios nostros doctores interrogo, cum sciant potiore esse Deo obedientiam, quam victimas (1 Sam. 15), et magis poscere ut voci suae auscultetur quam ut sacrificia offerantur, quomodo hanc sacrificandi rationem Deo acceptam credant, cuius nullum illis constat mandatum et quam ne una quidem scripturae syllaba probari vident. Praeterea, cum apostolum audiant dicentem (Hebr. 5): neminem sibi nomen atque honorem sacerdotii usurpare, nisi qui vocatus est, ut Aaron; quin nec Christum ipsum sese ingessisse, sed obedisse patris vocationi; aut sacerdotii sui autorem Deum institutoremque proferant oportet, aut honorem non esse a Deo fateantur, in quem non vocati improba temeritate irruerunt. Atqui ne apicem quidem literae obtendere possunt, quo suo sacerdotio patrocinentur. Quorsum igitur sacrificia evanescent, quae sine sacerdote offerri non possunt? Quid superest, nisi ut caeci videant, surdi audiant, pueri ipsi intelligant hanc missae abominationem, quae in calice aureo propinata, omnes reges terrae et populos, a summo usque ad novissimum, sic inebriavit, sic percussit sopore ac vertigine, ut brutis ipsis stupidiore, proram et puppim suae salutis in hac una exitiali voragine statuerent? Certe nulla unquam validiore machina satan incubuit ad oppugnandum [136] expugnandumque [136] Christi regnum. Haec est Helena, pro qua veritatis hostes tanta hodie rabie, tanto furore, tanta atrocitate digladiantur. Et vere Helena, cum qua spiritali fornicatione, quae omnium est maxime execrabilis, sic fornicantur. Non hic, vel minimo digito, attingo crassos illos abusos, quibus sacrae suae missae

profanatam puritatem praetendere possent: quam turpes nundinas exerceant, quam sordidos quaestus faciant suis missationibus, quanta rapacitate avaritiam suam expleant. Tantum indico, idque paucis et simplicibus verbis, qualis sit sanctissima ipsa missae sanctitas, ob quam adeo spectabilis esse, tantaque in veneratione haberi multis saeculis meruit. Nam et tanta haec mysteria pro dignitate illustrari, maioris operis fuerit, et illas obscoenas sordes, quae ante oculos oraque omnium versantur, admiscere nolo; ut omnes intelligant missam in selectissima sua et qua maxime venditari potest integritate acceptam, sine suis appendicibus, a radice ad fastigium, omni genere impietatis, blasphemiae, idololatriae, sacrilegii scatere.

Porro ne quis rixator ex sacrificii ac sacerdotis nominibus, nobis pugnam faciat, id quoque, sed compendio, expediam, quid per sacrificium, quid per sacerdotem tota disputatione significaverim. Nomen sacrificii generaliter acceptum, complectitur quidquid omnino Deo offertur. Quare distinguamus oportet, et alterum docendi causa vocemus sacrificium *εὐχαριστικόν*, sive laudis, alterum propitiatorium, sive expiationis. Est autem expiationis sacrificium, cui propositum est iram Dei placare, ipsius iustitiae satisfacere, peccata abluere, gratiam, salutem impetrare. Huiusmodi sacrificium ab uno Christo peractum est, quia ab alio nullo poterat. Et semel, quod illius unius a Christo peracti efficacia et vis aeterna est, ut sua ipse voce testatus est, cum dixit: perfectum esse et impletum, hoc est, quidquid reconciliandae patris gratiae, impetrandae peccatorum remissioni, iustitiae, saluti necessarium erat, id totum unica illa sua oblatione praestitum et consummatum, adeoque nihil deesse, ut nullus postea locus alteri hostiae relinqueretur. Quamobrem constituo, sceleratissimum probrum et non ferendam esse blasphemiam in Christum et sacrificium, quo per mortem suam in cruce pro nobis defunctus est, si quis repetita oblatione, de redimenda peccatorum venia, de propitiando Deo et obtinenda iustitia cogitet. At quid aliud missando agitur, nisi ut novae oblationis merito, passionis Christi fiamus participes? Et ne ullus esset insaniendi modus, parum esse putaverunt, si dicerent commune ex aequo fieri sacrificium pro tota ecclesia, nisi adderent: sui arbitrii esse, huic aut illi, cui vellent, peculiariter applicare, vel potius, quicumque talem sibi mercem numerato pretio [137] emere vellet? Porro, quoniam ad Iudae taxationem [137] accedere non poterant, ut tamen vel aliqua nota auctoris sui exemplum referrent, numeri similitudinem retinuerunt. Ven-

diderat ille triginta argenteis, hi triginta numulis aereis vendunt; sed ille semel, hi quoties emptor occurrit. Hoc sensu et sacerdotes esse negamus: nempe, qui tali oblatione apud Deum pro populo intercedant, qui propitiato Deo peccatorum expiationem peragant. Nam Christus unicus est novi testamenti pontifex et sacerdos, in quem translata sunt omnia sacerdotia et in quo clausa et terminata. Et si nihil scriptura de aeterno Christi sacerdotio meminisset, quia tamen Deus abrogatis illis veteribus nullum instituit, manet invictum apostoli argumentum: neminem sibi honorem usurpare, nisi qui a Deo vocatus sit. Qua ergo fiducia sacrilegi isti, qui se iactant Christi carnifices, audent se Dei viventis sacerdotes appellare?

Sub altero sacrificii genere, quod *εὐχαριστικὸν* diximus, continentur omnes nostrae preces, laudes, gratiarum actiones et quidquid in Dei cultum a nobis agitur; siquidem nos nostraque omnia opera, consecrari ac dedicari illi convenit, ut quidquid in nobis est, gloriae eius serviat et eius magnificentiam spiret. Haec sacrificii ratio nihil ad iram Dei placandam, nihil ad impetrandam peccatorum remissionem, nihil ad promerendam iustitiam pertinet, sed in magnificando duntaxat et exaltando Deo versatur. Imo fieri non potest, nisi ab iis, qui iam accepta peccatorum remissione, Deo reconciliati et iustificati sunt. Est autem adeo ecclesiae necessarium, ut abesse ab ea non possit. Itaque aeternum futurum est, quamdiu stabit populus Dei; quemadmodum et apud Prophetam (Mal. 1) scriptum est: quoniam ab ortu solis usque ad occasum, magnum est nomen meum in gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini meo, atque oblatio munda; quoniam terribile est nomen meum in gentibus, dicit Dominus. Tantum abest ut submoveamus. Sic Paulus iubet (Rom. 12) nos offerre corpora nostra, hostiam viventem, sanctam, acceptam Deo, rationalem cultum. Sic David dicebat (Psal. 141) orationem suam ascensuram in conspectum Dei, velut incensum; sic et alibi orationes sanctorum vocantur incensa (Apoc. 5), et a propheta (Hos. 14), vituli labiorum. Significanter admodum locutus est Paulus, cum vocavit cultum. Intellexit enim spiritualem colendi Dei ritum, quem carnalibus legis mosaicae sacrificiis tacite opposuit. Huius generis sacrificio carere non potest coena Domini, in qua dum eius mortem annunciamus et gratiarum actionem referimus, nihil aliud quam offerimus sacrificium laudis. Ab hoc sacrificandi munere, regale sacerdotium nuncupamur omnes Christiani, quod per Christum offerimus hostiam laudis Deo, fructum labiorum

confitentium nomini eius (1 Petr. 2. Hebr. 13). Neque enim [138] nos cum nostris muneribus, sine intercessore in conspectum Dei apparemus. Christus est, quo mediatore intercedente, nos ac nostra patri offerimus. Ille pontifex noster, qui in sanctuarium coeli ingressus accessum nobis aperit. Ille altare, cui donaria nostra imponimus. In illo audemus, quidquid audemus. Ille, inquam, est qui nos patri regnum ac sacerdotes fecit (Apoc. 1).

Habent lectores in compendium collecta ea fere omnia, quae sciri de duobus istis sacramentis referre duximus, quorum usus, a primordio novi testamenti ad consummationem usque saeculi, christianae ecclesiae est traditus: ut scilicet baptismus, quidam quasi ingressus in ipsam esset, et fidei initiatio; coena vero, assiduum velut alimentum, quo Christus fidelium suorum familiam spiritualiter pascit. Quare, ut non nisi unus est Deus, una fides, unus Christus, una ecclesia, eius corpus: ita baptismus non nisi unus est, nec saepe iteratur (Eph. 4); coena autem subinde distribuitur, ut intelligant se Christo assidue pasci, qui semel in ecclesiam allecti sunt. Praeter haec duo, ut nullum aliud a Deo institutum est, ita nec ullum agnoscere debet fidelium ecclesia. Rem enim non esse humani arbitrii, erigere ac statuere nova sacramenta, facile intelliget, qui meminerit, quod supra satis plane explicatum fuit: sacramenta in hoc a Deo posita esse, ut de aliqua sua promissione nos edoceant et bonam suam erga nos voluntatem nobis testificentur; qui praeterea cogitet, nullum fuisse Deo consiliarium, qui nobis certum aliquid de eius voluntate spondere possit, aut certiores securosque reddere, quo sit in nos affectu, quid dare, quid negare velit (Ies. 40. Rom. 11). Simul namque constituitur, neminem signum proponere posse, quod eius voluntatis et promissionis alicuius testimonium futurum sit; solus ipse est, qui, signo dato, de se apud nos testari potest. Dicam brevius et forte rudius, sed apertius. Sacramentum sine salutis promissione esse nunquam potest. Omnes homines in unum simul coacti, nihil a se nobis polliceri de salute nostra possunt; ergo nec a se edere aut erigere sacramentum. His ergo duobus contenta sit christiana ecclesia, nec modo nullum aliud tertium ad praesens admittat, aut agnoscat, sed ne appetat quidem, aut expectet, ad consummationem usque saeculi. Nam quod diversa aliquot Iudaeis, pro varia temporum inclinatione, praeter sua illa ordinaria data sunt (ut man, aqua e petra profluens, serpens aeneus, et similia) (Exod. 14 et 17. 1 Cor. 10. Num. 21. Ioan. 3), hac vero variatione admonebantur, ne talibus figuris

insisterent, quarum status parum firmus esset, sed melius aliquid a Deo expectarent, quod nullo interitu, nulloque fine perstaret. Alia longe ratio nobis est, quibus revelatus est Christus: in quo thesauri omnes scientiae et sapientiae [139] [13] sunt absconditi (Col. 2), tanta affluentia et ubertate, ut novam aliquam accessionem ad hos thesauros sperare, vel postulare, vere Deum tentare sit et adversum nos provocare. Unum duntaxat Christum esurire, quaerere, spectare, discere, ediscere, nos oportet: donec magnus ille dies illuxerit, quo gloriam regni sui Dominus ad plenum manifestabit et se qualis est nobis spectandum ostendet (1 Cor. 15. 1 Ioan. 3). Atque hac ratione nostrum hoc saeculum in scripturis, per novissimam horam, novissimos dies, novissima tempora designatur, ne quis vana novae alicuius aut doctrinae, aut revelationis, expectatione sese fallat. Saepenumero enim multisque modis antea locutus per prophetas, ultimis his diebus locutus est Dominus in dilecto filio suo, qui solus patrem manifestare potest (Hebr. 1. Luc. 10). Iam vero, ut hoc hominibus ablatum est, ne nova sacramenta in ecclesia Dei condere possint, ita optandum esset, iis ipsis quae a Deo sunt quam minimum humanae inventionis admisceri. Perinde enim atque infusa aqua vinum fugit et diluitur, aspersoque fermento tota farinae massa acescit, sic mysteriorum Dei sinceritas nihil aliud quam inquinatur, ubi homo quidquam de suo adiicit. Et tamen videmus, quantum a germana sua puritate degenerarint sacramenta, ut hodie quidem tractantur. Plus satis ubique pomparum, caeremoniarum, gesticulationum, at verbi Dei interim nulla neque ratio, neque mentio, sine quo sacramenta etiam ipsa sacramenta non sunt. Quin nec caeremoniae ipsae a Deo institutae, in tanta turba caput exerere possunt, sed tanquam oppressae iacent. Quantum in baptismo aspiciatur, quod unum illic lucere et spectari debuerat, nempe, baptismus ipse? Coena prorsus sepulta est, cum versa fuit in missam, nisi quod semel quotannis, sed concerpta et dimidiata, laceraque forma visitur.

At quanto satius erat, quoties baptisandus aliquis esset, in coetum fidelium ipsum repraesentari, et tota ecclesia, velut teste, spectante et orante super eum, Deo offerri? recitari fidei confessionem, qua sit instituendus catechumenus? enarrari, quae in baptismo habentur, promissiones? catechumenum baptisari in nomen patris et filii et spiritus sancti? remitti demum cum precibus et gratiarum actione? Sic nihil omitteretur, quod ad rem faceret et una illa caeremonia, quae a Deo autore profecta est, nullis exoticis sordibus obruta,

clarissime effulgeret. Caeterum mergaturne totus qui tingitur, an infusa tantum aqua aspergatur, minimum refert; sed id pro regionum diversitate ecclesiis liberum esse debet, quamquam et ipsum baptisandi verbum mergere significat et mergendi ritum veteri ecclesiae observatum fuisse constat. Quantum ad sacram coenam attinet, sic administrari decen-
40] tissime poterat: si saepissime et singulis [140] ad minimum hebdomadibus proponeretur ecclesiae. Initium autem fieret a publicis precibus, haberetur deinde concio, tum minister, proposito in mensa pane et vino, institutionem coenae referret; deinde promissiones enarraret, quae in ea nobis relictæ sunt, simul eos omnes excommunicaret, qui interdicto Domini ab ea arcentur. Postea oraretur, ut, qua Dominus benignitate sacrum hoc alimentum nobis largitus est, nos quoque ad id suscipiendum, fide et animi gratitudine erudiret et formaret, et quando ex nobis non sumus, sua misericordia nos dignos faceret tali convivio. Hic vero, aut canerentur psalmi, aut aliquid legeretur, et quo decet ordine fideles sacrosanctis epulis communicarent, ministris panem frangentibus, et poculum praebeantibus. Finita coena, exhortatio haberetur, ad sinceram fidem et fidei confessionem, ad caritatem et mores Christianis dignos. Postremo, gratiarum actio referretur, et laudes Deo canerentur. Quibus finitis, ecclesia dimitteretur in pace. In manum accipiant fideles nec ne, inter se dividant an singuli quod sibi datum fuerit edant, calicem in diaconi manu reponant an proximo tradant, panis sit fermentatus an azymus, vinum rubrum an album, nihil refert. Haec indifferentia sunt et in ecclesiae libertate posita. Quanquam certum est, veteris ecclesiae ritum fuisse, ut omnes in manum acciperent. Et Christus dixit (Luc. 22), dividite inter vos. Fermentatum et vulgarem panem fuisse, ante tempus Alexandri romani episcopi, narrant historiae, qui primus azymo pane delectatus est; qua id ratione, non video, nisi ut plebis oculos novo spectaculo in admirationem traheret magis quam ut animos religione institueret. Adiuro omnes qui vel levi aliquo pietatis studio tanguntur, an non evidenter perspiciant et quanto praeclarius Dei gloria hic resplendeat, et quam affluentior spiritualis consolationis suavitas ad fideles redeat, quam in istis frigidis et histrionicis nugis, quae nullum alium usum afferunt, nisi ut stupentis populi sensum fallant? Id populum religione contineri vocant, cum superstitione stolidus et infatuatus quovis trahitur. Si quis vetustate tueri huiusmodi inventiones velit, nec ipse ignoro, quam vetustus sit chris-
matis et exsufflationis in baptismo usus, quam non longe ab

aetate apostolorum coena Domini tacta rubigine fuerit. Sed isthaec scilicet humanae confidentiae procacitas est, quae se continere nequit, quin semper in Dei mysteriis ludat et lasciviat. Nos vero meminerimus, tanti esse Deo verbi sui obedientiam, ut in ea et angelos suos et orbem universum iudicare nos velit (1 Cor. 6. Gal. 1).

SACRAMENTA NON ESSE QUINQUE RELIQUA QUAE PRO SACRAMENTIS HACTENUS VULGO HABITA SUNT DECLARATUR, TUM QUALIA SINT OSTENDITUR.

CAP. V.

[141] Poterat superior de sacramentis disputatio apud [1] dociles et sobrios hoc obtinere, ne ultra curiosius progredierentur, nec praeter illa duo, quae a Domino instituta nossent, ulla alia sacramenta sine Dei verbo amplecterentur. Verum, quoniam illa de septem sacramentis opinio ⁷¹ omnium fere sermone trita, scholasque et conciones omnes pervagata, vetustate ipsa radices egit ac hominum animis etiamnum insidet: visus sum mihi operae pretium facturum, si quinque reliqua, quae veris ac germanis Domini sacramentis vulgo accensentur, seorsum ac propius excuterem, omnique absterso fuco simplicibus spectanda proponerem, qualia sint et quam falso pro sacramentis hactenus habita sint. Principio, hoc retinendum est quod invicta ratione prius confirmavimus, sacramenti instituendi arbitrium non nisi penes unum Deum esse. Siquidem sacramentum certa Dei promissione erigere fidelium conscientias ac consolari debet, quae eam certitudinem nunquam ab homine acciperent, sacramentum nobis testimonium esse debet bonae erga nos Dei voluntatis, cuius nullus hominum aut angelorum testis esse potest, quando nemo Dei consiliarius fuit. Solus Dominus est, qui de se nobis

⁷¹ P. Lomb. Sent. IV. Dist. II. cp. 1. M. 192, 841. —

per verbum suum testificatur. Sacramentum sigillum est, quo Dei testamentum seu promissio obsignatur. Obsignari vero non posset rebus corporeis et elementis huius mundi, nisi virtute Dei ad hoc formarentur et designarentur. Instituire ergo sacramentum homo non potest: quia facere, ut sub rebus tam abiectis tanta Dei mysteria lateant, id vero humanae virtutis non est. Verbum Dei praeceat oportet, quod sacramentum esse sacramentum faciat.

De Confirmatione ⁷².

Confirmatio, ut vocant, primum signum est, quod hominum temeritas a se excogitatum, pro Dei sacramento supposuit. Confirmationis autem virtutem esse finxerunt, spiritum sanctum conferre ad gratiae augmentum, qui in baptismo collatus sit ad innocentiam: confirmare eos ad pugnam, qui in baptismo regenerati sint ad vitam ⁷³. Peragitur autem [142] haec confirmatio unctione et hac verborum formula: [142] Consigno te signo sanctae crucis et confirmo chrismate salutis, in nomine patris et filii et spiritus sancti. Pulchre omnia et venuste. Sed ubi Dei verbum, quod spiritus sancti praesentiam hic promittat? Ne iota quidem obtendere possunt. Unde ergo nos certiores facient chrisma suum esse vas spiritus sancti? Videmus oleum, crassum scilicet et pinguem liquorem, praeterea nihil. Accedat, inquit Augustinus, verbum ad elementum et fiet sacramentum ⁷⁴. Hoc, inquam, verbum proferant, si quidquam nos intueri in oleo volunt aliud quam oleum. Quod si sacramentorum se ministros, ut par est, agnoscerent, non diutius pugnandum esset. Haec prima ministri lex est: ne quid sine mandato obeat. Age, mandatum huius ministerii aliquod producant et verbum non addam. Si mandato deficiunt, sacrilegam audaciam excusare non possunt. Hac ratione Phariseos Dominus interrogabat, essetne baptismus Ioannis e coelo, an ex hominibus? Si respondissent ex hominibus, obtinebat, frivolum esse et vanum, si e coelo, doctrinam Ioannis agnoscere cgebantur. Itaque, ne essent nimium in Ioannem contumeliosi, non ausi sunt fateri esse ex hominibus. Si itaque ex hominibus est confirmatio, vana et

⁷² Decr. Grat. III De consecr. Dist. V can. 1—9. M. 187, 1855—58. — Lomb. Sent. IV. Dist. VII. M. 192, 855 sq. — Thomas, S. theol. III. Q. 72 art. 5—7. — Eugenii IV. Bulla „Exultate Deo.“ c. 11. Bull. Rom. V. 44 sqq.

⁷³ Decr. Grat. I. c. can. 2. —

⁷⁴ Augustinus, In Ioh. tract. 80, 3. M. 35, 1840. —

frivola esse convincitur, si e coelo esse persuadere volunt, probent.

Tuentur se quidem apostolorum exemplo, quos nihil temere fecisse existimant. Recte id sane. Nec a nobis reprehenderentur si se apostolorum imitatores ostenderent. Sed quid fecerunt apostoli? Narrat Lucas in Actis (Act. 8): apostolos, qui Hierosolymis erant, cum audissent Samariam recepissee verbum Dei, misisse illuc Petrum et Ioannem. Illos pro Samaritanis orasse, ut spiritum sanctum acciperent, qui nondum in quenquam illorum venerat, sed baptisati tantum erant in nomine Iesu; oratione facta, illis manus imposuisse, per quam impositionem spiritum sanctum Samaritani acceperunt. Et de hac manuum impositione aliquoties meminit. Audio quid apostoli fecerint: nempe suum ministerium fideliter exequuti sunt. Visibiles illas et admirabiles spiritus sancti gratias, quas tunc in populum suum effundebat, voluit Dominus a suis apostolis per manuum impositionem administrari et distribui. Huic autem impositioni manuum non altius subesse mysterium cogito, sed huiusmodi caeremoniam adhibitam ab illis interpretor, ut ipso gestu significarent, se Deo commendare et velut offerre eum, cui manus imponebant. Hoc ministerium, quo tum apostoli fungebantur, si adhuc in ecclesia maneret, manuum quoque impositionem oporteret servari. Sed ubi gratia illa conferri desiit, quorsum pertinet manuum impositio? Adhuc certe adest populo Dei spiritus sanctus, quo nisi ductore et direttore, consistere nequit Dei ecclesia. Habemus [143] enim aeternam et perpetuo con- [14] staturam promissionem, qua Christus sitientes ad se vocat, ut bibant aquas vivas (Ioan. 7. Ies. 55). Sed cessarunt illa virtutum miracula et manifestae operationes, quae per manuum impositionem distribuebantur, nec nisi ad tempus esse debuerunt. Oportuit enim novam evangelii praedicationem, novum Christi regnum, inauditis et inusitatis miraculis illustrari et magnificari. A quibus ubi cessavit Dominus, non protinus ecclesiam suam deseruit, sed regni sui magnificentiam, verbique sui dignitatem satis excellenter manifestatam docuit. Qua igitur in parte histriones isti apostolos se imitari dicent? Hoc agendum erat manuum impositione, ut evidens spiritus sancti virtus statim se exereret. Id non efficiunt. Quid igitur pro se iactant manuum impositionem? quam apostolis quidem in usu fuisse legimus, sed prorsus in alium finem. Eiusdem hoc rationis est, ac si quis diceret, flatum illum, quo Dominus discipulos suos afflavit, sacramentum esse, quo detur spiritus sanctus (Ioan. 20). Atqui hoc semel

Dominus cum fecit, non a nobis fieri etiam voluit. Ad eum modum et apostoli manus imponebant, pro eo tempore quo visibiles spiritus sancti gratias, ad eorum preces administrari Domino placebat, non ut posterius vacuum et frigidum signum, quod simiae istae faciunt, mimitice tantum et sine re effingerent.

Quod si manuum impositione apostolos se imitari evincant (in qua nihil cum apostolis simile habent, praeter nescio quam praeposteram *κακοζήλιαν*), unde tamen oleum, quod vocant, salutis? Quis eos in oleo salutem quaerere docuit? quis vim roborandi illi attribuere? An Paulus, qui nos ab elementis huius mundi longe abstrahit, qui nihil magis damnat, quam talibus observatiunculis haerere (Gal. 4. Col. 2)? Hoc vero non a me, sed a Domino, audacter pronuncio. Qui oleum vocant oleum salutis, salutem quae in Christo est abiurant, Christum abnegant, partem in regno Dei non habent. Oleum enim ventri et venter oleo, utrumque Dominus destruet; omnia enim ista infirma elementa, quae usu ipso intereunt, nihil ad regnum Dei pertinent, quod spirituale est et nunquam interiturum. Quid igitur? dixerit aliquis; eadem linea metiris aquam qua baptisamur, et panem ac vinum, sub quibus coena Domini exhibetur? Respondeo: in sacramentis Domini duo spectanda esse, substantiam rei corporeae quae nobis proponitur et formam, quae illi a verbo Dei impressa est, in qua tota vis iacet: quatenus ergo substantiam suam retinent, panis, vinum, aqua quae aspectui nostro in sacramentis offeruntur, valet semper illud Pauli (1 Cor. 6), esca ventri et venter escis; Deus utrumque destruet. Praetereunt enim et evanescent cum figura huius mundi. Quatenus autem verbo Dei sancti-
 144] ficantur, ut sacramenta sint, non [144] in carne nos retinent, sed vere spiritualiter docent.

Verum propius adhuc inspiciamus, quot monstra foveat alatque haec pinguedo. Dicunt isti unctores: spiritum sanctum in baptismo ad innocentiam dari, in confirmatione, ad gratiae augmentum; in baptismo nos regenerari ad vitam, in confirmatione nos ad pugnam instrui. Et adeo nihil eos pudet, ut negent baptismum rite sine confirmatione perfici posse. O nequitiam. An non igitur in baptismo Christo consepulti sumus, facti participes mortis eius (Rom. 6), ut et resurrectionis simus consortes? Hanc autem participationem et mortis et vitae Christi, Paulus interpretatur mortificationem carnis nostrae, vivificationem spiritus, quod vetus homo noster crucifixus est, quod nos in novitate vitae ambulamus. Quid est instrui ad pugnam, nisi hoc est? Quod autem Lucas,

eo quem citavimus loco, dicit baptisatos in nomine Iesu Christi fuisse, qui non acceperant spiritum sanctum, non simpliciter negat, ullo spiritus dono praeditos, qui in Christum corde crederent, et ipsum ore confiterentur, sed acceptionem spiritus intelligit, qua manifestae virtutes et visibiles gratiae percipiebantur. Sic dicuntur apostoli spiritum accepisse in die pentecostes, cum longe antea illis a Christo dictum esset: Non vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis (Matth. 10). Videte malitiosam et santicam satanae fraudem, qui ex Deo estis. Quod vere in baptismo dabatur, in sua confirmatione dari mentitur, ut furtim incautos a baptismo abducatur. Quis iam dubitet hanc satanae esse doctrinam, quae promissiones baptismi proprias a baptismo abscissas, alio derivat et transfert? Deprehenditur, inquam, quali nitatur fundamento praeclara ista unctio. Dei verbum est (Gal. 3): omnes, qui in Christo baptisati sunt, Christum induisse cum suis donis; verbum unctorum: nullam promissionem in baptismo percepisse, qua in agonibus instruamur (De consecrat. dist. 5. c. Spirit. ⁷⁵). Illa vox est veritatis, hanc mendacii esse oportet. Verius ergo definire hanc confirmationem possum, quam ipsi hactenus definierint: nempe insignem esse baptismi contumeliam, quae usum ipsius obscurat et abolet; falsam esse diaboli pollicitationem, quae nos a veritate Dei abstrahat. Aut, si mavis, oleum diaboli mendacio pollutum, quod velut offusis tenebris simplicium mentes fallat.

Addunt praeterea: fideles omnes spiritum sanctum per manuum impositionem accipere debere, post baptismum, ut pleni Christiani inveniantur, quia nunquam erit Christianus, nisi qui confirmatione episcopali fuerit chrismatus. Haec illi ad verbum (Verba c. 1. De consecrat. dist. 5. ⁷⁶ In concil. Aurelian. c. Ut ieiuni. De consecrat. dist. 5. ⁷⁷) Atqui putabam, quaecunque ad christianismum pertinent, omnia scripturis perscripta [145] ac comprehensa esse. Nunc, ut video, aliunde [146] quam ex scripturis, vera religionis forma petenda discendaque est. Dei ergo sapientia, coelestis veritas, tota Christi doctrina, Christianos duntaxat inchoat, oleum perficit. Hac sententia damnantur omnes apostoli et tot martyres, quos nunquam fuisse chrismatos, certo certius est, quando nondum erat sanctum oleum, quo perfusi, omnes christianismi numeros

⁷⁵ Decr. Grat. III. Dist. V can. 2. M. 187, 1855.

⁷⁶ l. c. can. 1. —

⁷⁷ l. c. can. 6, ubi concilium Aurelianense citatur. —

implerent, vel potius, Christiani fierent, qui nondum erant. (C. de his vero eadem dist.^{78a}) Verum, ut taceam, abunde se ipsi refellunt. Quotam enim populi sui partem post baptismum perungunt? Cur igitur patiuntur in suo grege tales semichristianos, quorum imperfectioni mederi facile erat? Cur tam supina negligentia omittere eos sinunt, quod omitti sine gravi piaculo non licebat? Cur non severius exigunt rem adeo necessariam et sine qua salus obtineri non potest, nisi forte quis subita morte praepeditus fuerit? Scilicet, dum ita licenter contemni patiuntur, tacite fatentur non tanti esse quanti venditant.

Postremo constituunt: (C. spir. eadem dist.^{78b}) sacram hanc unctionem maiori in veneratione habendam esse, quam baptismum, quod illa summorum pontificum manibus peculiariter administratur, baptismus ab omnibus vulgariter sacerdotibus distribuitur. Quid hic dicas, nisi plane furiosos esse, qui suis inventionibus ita blandiuntur, ut prae ipsis sacrosanctas Dei institutiones secure contemnant? Os sacrilegum, tunc pinguedinem foetore duntaxat anhelitus tui inquinatam et verborum murmure incantatam, audes Christi sacramento opponere, et conferre cum aqua verbo Dei sanctificata? At parum hoc ipsum erat tuae improbitati, nisi etiam praeferres. Haec sunt sanctae sedis responsa, haec apostolici tripodis oracula. Sed quidam eorum hanc, sua quoque opinione, effrenatam insaniam coeperunt paulum moderari. Maiori, inquiunt, (Lib. 4. sent. dist. 7. c. 2. ⁷⁹) veneratione colenda est; forte non ob maiorem virtutem et utilitatem quam conferat, sed quia a dignioribus datur, et in digniori parte corporis fit, id est, in fronte; vel quia maius augmentum virtutum praestat, licet baptismus plus ad remissionem valeat. Verum, prima ratione nonne se Donatistas produnt, qui vim sacramenti a ministri dignitate aestimant? Faxo tamen, vocetur dignior confirmatio a dignitate episcopalis manus. Sed si quis ab illis sciscitetur, unde tanta praerogativa episcopis delata fuerit, quam rationem afferent, praeter suam libidinem? Soli apostoli eo iure usi sunt, qui soli spiritum sanctum distribuerunt. An soli episcopi apostoli? Imo, an omnino apostoli? Demus tamen et istud. Cur non eodem argumento contendunt, [146] solis episcopis sacramentum sanguinis in coena Domini attingendum esse, quod laicis ideo denegant, quia solis apostolis a Domino datum fuerit? Si

^{78a} 1. c. can. 3. — ^{78b} 1. c. can. 2. —

⁷⁹ Lomb. Sent. IV. D. VII, 2 M. 192, 855. —

solis apostolis, cur non inferunt, ergo solis episcopis? Sed apostolos eo loco simplices presbyteros faciunt, nunc capitis vertigo alio eos rapit, ut subito episcopos creent. Postremo, non erat apostolus Ananias (Act. 9), qui tamen ad Paulum missus est, ut visum reciperet, baptisaretur et impleretur spiritu sancto. Addam et hoc ad cumulum; si iure divino proprium hoc munus episcoporum fuerat, cur ausi sunt ad plebeios presbyteros transferre? Quemadmodum in quadam Gregorii epistola legitur. (Dist. 95. c. pervenit).⁸⁰

Altera ratio quam frivola, inepta et stolidi est? Dignior-rem vocare suam confirmationem, quam Dei baptismum, quia in ea frons oleo inficiatur, in baptismo cranium. Quasi vero baptismus oleo et non aqua peragatur. Testor vero pios omnes, an non hoc unum admoliantur isti nebulones, ut sacramentorum puritatem fermento suo vitient. Dixi hoc alibi, vix in sacramentis per rimulas interlucere, quod Dei est, inter humanarum inventionum turbam. Si quis eius rei tum fidem mihi non habebat, suis saltem magistris nunc habeat. Ecce, praeterita aqua et nullo numero habita, unum oleum in baptismo magni faciunt. Nos ergo contra dicimus, in baptismo frontem aqua tingi. Prae hac, vestrum oleum non unius stercoris facimus sive in baptismo, sive in confirmatione. Quod si quis pluris vendi alleget, respondere promptum est, venditionem vestram imposturam esse, nequitiam esse, furtum esse. Tertia ratione impietatem suam traducunt, dum maius virtutum augmentum conferri in confirmatione garriunt, quam in baptismo. Impositione manuum apostoli visibiles spiritus gratias administrarunt. Qua in re istorum pinguedo se foecundam ostendit? Sed valeant isti moderatores, qui sacrilegium unum multis sacrilegiis operiunt. Nodus gordianus est, quem abrumpere satius sit, quam in dissolvendo tantopere laborare.

Iam vero, cum verbo Dei et probabili ratione defici se vident, praetexunt quod solent: vetustissimam esse hanc observationem, et multorum saeculorum consensu firmatam. Etiam si id verum esset, nihil tamen efficiunt. Non e terra est sacramentum, sed e coelo; non ex hominibus, sed ab uno Deo. Deum suae confirmationis autorem probent oportet, si sacramentum haberi volunt. Sed quid vetustatem obiectant, cum veteres nusquam plura duobus sacramentis recenseant? Si ab hominibus petendum esset fidei nostrae praesidium, habemus arcem inexpugnabilem: nunquam veteribus agnita fuisse pro sacramentis, quae isti sacramenta ementiuntur. De [147] [14

⁸⁰ Decr. Grat. I. Dist. 95 can. I. M. 187, 447. —

manuum impositione loquuntur veteres, sed an sacramentum vocant? Augustinus (lib. 4. de bapt.⁸¹) aperte affirmat nihil aliud esse quam orationem. Neque hic mihi putidis suis distinctionibus obganniant: non ad confirmatoriam Augustinum illud retulisse, sed curatoriam vel reconciliatoriam. Extat liber, et in hominum manibus versatur. Si in alium sensum detorqueo, quam Augustinus ipse scripsit, cedo, non conviciis modo, pro solenni suo more, sed sputis me obruant.

Utinam vero morem retineremus, quem apud veteres fuisse suspicor, priusquam abortiva haec sacramenti larva nasceretur. Non ut esset confirmatio, quae sine baptismi iniuria nec nominari potest: sed christiana catechesis, qua pueri aut adolescentiae proximi, fidei suae rationem coram ecclesia exponerent. Esset autem optima catechisandi ratio, si formula in hunc usum conscripta esset, summam continens et familiariter explicans omnium fere religionis nostrae capitum, in quae universa fidelium ecclesia consentire sine controversia debet. Puer decennis ecclesiae se offerret, ad edendam fidei confessionem; rogaretur de singulis capitibus, ad singula responderet. Si quid ignoraret, aut minus intelligeret, doceretur. Ita unicam veram et sinceram fidem, qua unanimiter Deum unum colit fidelium populus, teste et spectante ecclesia profiteretur. Haec disciplina si hodie valeret, profecto parentum quorundam ignavia acueretur, qui liberorum institutionem, quasi rem nihil ad se pertinentem, secure negligunt, quam tum sine publico dedecore omittere non possent. Maior esset in populo christiano fidei consensus, nec tanta multorum inscitia et ruditas; non adeo temere quidam novis et peregrinis dogmatibus abriperentur, omnibus denique esset quaedam velut methodus doctrinae christianae.

De poenitentia⁸².

Proximo loco statuunt poenitentiam de qua sic confuse et perturbate disserunt, ut nihil certi nec solidi ex eorum doctrina referre possint conscientiae. Nos primum quae de poenitentia didicimus ex scripturis, paucis enarrabimus; tum deinde, quid et illi doceant; postremo, quam levi aut potius nulla ratione, sacramentum fecerint.

⁸¹ Augustinus, De baptismo contra Donatistas lib. III cap. 16. M. 43, 149. — C. S. E. 51, 213.

⁸² Decr. Grat. II. Tractatus de poenitentia. M. 187, 1519—1644. — P. Lomb. Sent. lib. IV. Dist. XIV—XXII. M. 192, 868—899. — Eugenii IV. Bulla „Exultate Deo“ c. 13. —

De poenitentia docti quidam viri, longe etiam ante haec tempora, cum iuxta scripturae regulam simpliciter et sincere loqui vellent, dixerunt constare duabus partibus: mortificatione et vivificatione. Mortificationem interpretantur, animae dolorem ac terrorem ex agnitione peccati et sensu iudicii Dei conceptum; ubi enim quis in veram peccati cognitionem [148] adductus est, tum vere peccatum odisse et ex- [14] crari incipit, tum sibi ipse ex animo displicet, miserum se et perditum fatetur et alium se esse optat. Ad haec ubi sensu aliquo iudicii Dei tactus est (alterum enim ex altero protinus sequitur) tum vero percussus ac consternatus iacet, humiliatus ac deiectus tremit, animum despondet, desperat. Haec prior poenitentiae pars, quam vulgo contritionem dixerunt. Vivificationem interpretantur consolationem, quae ex fide nascitur. Ubi scilicet homo peccati conscientia prostratus, ac Dei timore percussus, postea in Dei bonitatem, in misericordiam, gratiam, salutem quae est per Christum, respiciens sese erigit, respirat, animum colligit et velut a morte in vitam redit.

Alii, quia videbant varie hoc nomen in scriptura acceptum, duas posuerunt poenitentiae formas, quas ut nota aliqua distinguarent, alteram legalem dixerunt, qua peccator peccati cauterio vulneratus et terrore irae Dei attritus, in ea perturbatione constrictus haeret, nec se explicare potest; evangelicam alteram, qua peccator graviter quidem apud se afflictus, altius tamen emergit, et Christum vulneris sui medicinam, terroris consolationem, miseriae portum, apprehendit⁸³. Legalis poenitentiae exempla sunt, Cain, Saul, Iudas, quorum poenitentiam dum scriptura nobis commemorat, intelligit peccati sui gravitate agnita, iram Dei timuisse (Gen. 4. 1 Sam. 15. Matth. 27). Sed Deum duntaxat ultorem et iudicem cogitantes, in eo sensu defecerunt. Ergo eorum poenitentia non aliud fuit, quam quoddam inferorum atrium, quo iam in hac vita ingressi, coeperunt a facie irae maiestatis Dei poenas dare. Evangelicam poenitentiam videmus in omnibus qui peccati aculeo apud se exulcerati, fiducia autem misericordiae Dei erecti et recreati, ad Dominum conversi sunt. Perterritus est Ezechias accepto mortis nuncio, sed flens oravit et in Dei bonitatem intuitus, fiduciam recepit (2 Reg. 20). Conturbati sunt Ninivitae horribili denunciatione excidii, sed induti sacco et cinere orarunt, sperantes quod converti posset Dominus et averti a furore irae suae (Ion. 3). Confessus est David se nimium peccasse in recensendo populo, sed

⁸³ cf. Confessio Augustana art. XII. —

adiecit: aufer Domine iniquitatem servi tui (2 Sam. ult.). Agnovit adulterii crimen, obiurgante Nathan et se coram Domino prostravit, sed veniam simul expectavit (2 Sam. 12). Talis fuit eorum poenitentia, qui ad praedicationem Petri compuncti sunt corde, sed Dei bonitate confisi, addiderunt: quid faciemus viri fratres? (Act. 2). Talis et Petri ipsius qui flevit quidem amare, sed sperare non desiit.

Haec quanquam omnia vera sunt, nomen tamen ipsum poenitentiae, quatenus ex scripturis assequi possum, aliter accipiendum est. Nam quod fidem sub poenitentia complectuntur, pugnat cum eo quod Paulus in Actis dicit [149] (Act. 20): se Iudaeis ac gentibus testificatum in Deum poenitentiam et fidem in Iesum Christum. Ubi, tanquam duo diversa, poenitentiam et fidem enumerat. Quid igitur? An vera poenitentia citra fidem consistere potest? Minime. Verum etsi separari non possunt, distinguere tamen debent. Quemadmodum enim sine spe fides non est, et tamen fides ac spes varia sunt, ita poenitentia et fides, quanquam perpetuo inter se vinculo cohaerent, magis tamen coniungendae sunt, quam confundendae. Est itaque, meo quidem iudicio, poenitentia carnis nostrae veterisque hominis mortificatio, quam in nobis efficit verus ac sincerus timor Dei. In eum sensum accipiendae sunt conciones omnes, quibus vel prophetae quondam, vel apostoli postea, sui temporis homines ad poenitentiam hortabantur. Hoc enim contendebant, ut peccatis suis confusi et timore Dei puncti, coram Domino prociderent et humiliarentur, seque in viam reciperent ac resipiscerent. Ideo haec promiscue usurpant eodem significatu: converti, seu reverti ad Dominum et poenitentiam agere. Et fructus dignos poenitentia facere, dixit Ioannes, vitam agere, quae huiusmodi resipiscentiam et conversionem deceat (Matth. 3).

Tota autem evangelii summa duobus istis capitibus continetur: poenitentia et peccatorum remissione. Ioannes enim angelus ante faciem Christi missus, ad praeparandas vias eius (Matth. 11), praedicabat: poenitentiam agite, appropinquavit regnum coelorum (Matth. 3). Ad poenitentiam vocando, monebat ut se peccatores agnoscerent suaeque omnia coram Deo damnata, quo carnis suae mortificationem ac novam in spiritu regenerationem totis votis expeterent. Regnum Dei annuntiando ad fidem vocabat. Siquidem per regnum Dei, quod docebat in propinquo esse, remissionem peccatorum, salutem, vitam et quidquid omnino in Christo assequimur, significabat. Quare apud alios evangelistas legitur (Marc. 1. Luc. 3): venit Ioannes praedicans baptismum poenitentiae, in remissionem

peccatorum. Quod, quid aliud est, quam ut peccatorum mole pressi et fatigati ad Dominum se converterent, ac de remissione et salute spem conciperent? Sic et Christus suas conciones auspicatus est: appropinquavit regnum Dei, poenitentiam agite et credite evangelio. Primum declarat thesauros misericordiae in se apertos, deinde poenitentiam exigit, tum postremo fiduciam erga Dei promissiones. Itaque quum totum evangelii negotium breviter complecti voluit Christus, dixit (Luc. 24): se oportuisse pati, resurgere a mortuis, praedicari in nomine suo poenitentiam et remissionem peccatorum. Id et apostoli post eius resurrectionem praedicarunt: excitatum a Deo, ad dandam poenitentiam Israeli et remissionem peccatorum. Praedicatur poenitentia in nomine Christi, cum per evangelii doctrinam audiunt homines, suas [150] om- [1] nes cogitationes, suos affectus, sua studia corrupta et vitiosa esse. Propterea necesse esse, ut renascantur, si volunt ingredi in regnum Dei; esse autem hanc renascendi rationem, si participationem habeant in Christo, in cuius morte emoriuntur pravae cupiditates, in cuius cruce vetus homo noster crucifigitur, in cuius sepulcro sepelitur corpus peccati. Remissio peccatorum praedicatur, cum docentur homines, Christum sibi factum esse redemptionem, iustitiam, satisfactionem, vitam, ut eius nomine iusti et innocentes gratis habeantur in conspectu Dei (1 Cor. 1). Uno igitur verbo poenitentiam interpretor mortificationem. Haec poenitentia primum nobis ad Christi cognitionem ingressum aperit, qui nullis se exhibet nisi miseris et afflictis peccatoribus, qui gemunt, laborant, onerati sunt, esuriunt, sitiunt, dolore et miseria tabescunt. Ad hanc eniti, in hanc incumbere, hanc prosequi, tota vita nos oportet. Dicebat Plato, vitam philosophi meditationem esse mortis ⁸⁴. Verius nobis dicere licet, vitam christiani hominis, perpetuum esse studium et exercitationem mortificandae carnis, donec plane intereat. Quare illum arbitror plurimum profecisse, qui sibi plurimum displicere didicit; non ut in hoc luto haereat nec ultra progrediatur, sed magis ut ad Deum festinet et suspiret, ut morti Christi insertus poenitentiam meditetur. Haec sententia, ut erat simplicissima omnium, ita mihi cum scripturae veritate optime consentire visa est.

Nunc venio ad excutienda ea, quae de poenitentia scholastici sophistae tradiderunt, quae, quam paucissimis fieri poterit, percurram; quia omnia persequi animus non est, ne hic noster libellus, quem ad enchiridii brevitatem exigere volo,

⁸⁴ Plato, Phaedon 64. A. —

in immensum extrahatur. Et illi rem alioqui non valde implicitam, tot voluminibus involverunt, ut non futurus sit facilis exitus, si te paulum in eorum faeces immerseris. Principio, in danda definitione plane ostendunt nunquam se intellexisse, quid esset poenitentia. Arripiunt enim quaedam e libris veterum dicteria, quae vim poenitentiae minime exprimunt: quod poenitere sit, anteacta peccata deflere, et flenda non committere; (Haec Gregorii et refertur lib. 4. sent. dist. 14. c. 1)⁸⁵ item: quod sit mala praeterita plangere et plangenda iterum non committere (Secunda Ambrosii refertur illic⁸⁶ et in decretis dist. 3. de poenit. c. poenit. priore⁸⁷); item: quod sit quaedam dolens vindicta, puniens in se, quod dolet commisisse (Tertia Augustini et refertur eadem dist. c. poenitentia post.)⁸⁸; item: quod sit dolor cordis et amaritudo animae, pro malis quae quisque commisit, vel quibus consensit. (Quarta Ambrosii refertur dist. 1. de poenit. c. vera poenitentia)⁸⁹. Haec enim ut a patribus bene dicta concedamus, quod inficiari contentioso difficile non esset, [151] non tamen in eam partem dicebantur, ut poenitentiam describerent, sed tantum, ut suos hortarentur, ne in eadem delicta rursum reciderent, a quibus extracti erant. Poenitentiam tam argute definitam in contritionem cordis, confessionem oris, satisfactionem operis partiuntur, (Lib. 4. sentent. dist. 16. c. 1.⁹⁰ De poenit. dist. 1. c. perfecta poenitentia.⁹¹) nihilo magis dialectice, quam definierunt, etsi videri volunt totam aetatem in syllogismis contexendis detrivisse. Verum si quis a definitione ratiocinetur (quod genus argumentandi apud dialecticos valet) posse aliquem anteacta peccata deflere et flenda non committere, posse praeterita mala plangere et plangenda non committere, posse punire, quod doleat commisisse etc., quamvis ore non confiteatur; quomodo suam partitionem tuebuntur? Si enim ille vere poenitens non confitetur, poenitentia sine confessione esse potest. Quod si respondeant, hanc partitionem ad poenitentiam referri, quatenus est sacramentum, vel de tota poenitentiae perfectione intelligi, quam suis definitionibus

⁸⁵ Lomb. Sent. lib. IV. Dist. XIV, 1 M. 192, 868.

⁸⁶ Lomb. l. c. —

⁸⁷ Decr. Grat. II. Tract. de poenit. Dist. III can. 1 M. 187, 1594. —

⁸⁸ l. c. can. 4, ex libro pseudoaugustiniano „De vera et falsa poenitentia“. —

⁸⁹ l. c. Dist. I. can. 39. M. 187, 1532. —

⁹⁰ Lomb. l. c. M. 192, 877. —

⁹¹ D. Grat. II. Tract. de poenit. Dist. I. can. 40. M. 187, 1532. —

non comprehendunt, non est unde accuser; sibi ipsi imputent, qui non purius ac dilucidius definiunt. Ego certe, pro mea crassitie, cum de re aliqua disputatur, ad ipsam definitionem omnia refero, quae est totius disputationis cardo ac fundamentum. Sed sit illa magistralis licentia. Iam partes ipsas ordine perlustremus.

Velim autem animadvertant lectores, non hic de asini umbra rixam esse, sed rem omnium maxime seriam tractari: nempe de peccatorum remissione. Cum enim tria ad poenitentiam requirunt, compunctionem cordis, oris confessionem, operis satisfactionem, simul ad impetrandam peccatorum remissionem necessaria esse docent. Si quid autem in tota nostra religione scire nostra refert, id certe refert maxime, intelligere ac probe tenere, qua ratione, qua lege, qua conditione, qua facilitate aut difficultate obtineatur peccatorum remissio. Haec notitia nisi perspicua certaue constat, nullam requiem, nullam cum Deo pacem, nullam fiduciam, aut securitatem habere potest conscientia, sed assidue trepidat, fluctuatur, aestuat, cruciatur, divexatur, horret, odit ac fugit conspectum Dei. Quod si ab his conditionibus pendet peccatorum remissio, quibus eam ipsi alligant: nihil nobis miserius nec deploratius.

Contritionem primam obtinendae veniae partem faciunt, eamque debitam exigunt, hoc est, iustam et plenam; sed interim non constituunt, quando securus aliquis esse possit, se hac contritione ad iustum modum defunctum esse. Hic vero miserae conscientiae miris modis torquentur et exagitantur, dum sibi debitam peccatorum contritionem imponi vident, nec assequuntur debiti mensuram, [152] ut secum [1] decernere possint, se persolvisse quod debebant. Si dixerint, faciendum quod in nobis est ⁹², eodem semper revolvimur; quando enim audebit sibi promittere quispiam, omnes se vires contulisse ad lugenda peccata? Ubi ergo diu secum luctatae et longis certaminibus exercitae conscientiae, portum tandem, in quo resideant, non inveniunt, ut se aliqua saltem parte leniant, dolorem a se extorquent et lacrymas exprimunt, quibus suam contritionem perficiant. Quod si me calumniari aiunt: prodeant sane et unum aliquem ostendant, qui huiusmodi contritionis doctrina vel non sit ad desperationem adactus, vel simulationem doloris, iudicio Dei, pro vero dolore, non opposuerit. Diximus et nos quodam loco nunquam sine poenitentia obvenire peccatorum remissionem quod nulli nisi

⁹² cf. Gabr. Biel, In Sent. lib. IV. Dist. XIV. Q. 1. art. 2. concl. 2. 3.

afflicti, et peccatorum conscientia vulnerati, Dei misericordiam implorare sincere possunt; sed simul adiecimus, poenitentiam non esse causam remissionis peccatorum; illa autem animarum tormenta sustulimus, quod debita praestanda sit. Peccatorem docuimus, non in suam compunctionem neque in suas lacrymas intueri, sed utrumque oculum in solam Domini misericordiam defigere; tantum admonuimus, vocari a Christo laborantes et oneratos, quando missus sit ad evangelizandum pauperibus, ad sanandum contritos corde, praedicandum captivis remissionem, ad educendos vinctos, consolandos lugentes (Matth. 11. Ies. 61). Quo excluderentur et Pharisaei, qui sua iustitia saturi, paupertatem suam non agnoscunt, et contemptores, qui securi irae Dei, malo suo remedium non quaerunt. Tales enim nec laborant, nec onerati sunt, nec contriti corde, nec vincti, nec captivi, nec lugent. Multum vero interest, doceasne emereri peccatorum remissionem iusta et plena contritione, qua nunquam defungi possis, an peccatorem instituas, esurire et sitire Dei misericordiam, per miseriae suae agnitionem; suum aestum, lassitudinem, captivitatem, illi ostendas, ut quaerat refrigerium, requiem, liberationem; illum denique doceas, in sua humilitate dare Deo gloriam.

De confessione semper ingens fuit pugna inter canonistas et theologos scholasticos⁹³; his contendentibus, mandari divino praecepto confessionem, illis reclamantibus ecclesiasticis duntaxat constitutionibus praecipì. In eo vero certamine insignis theologorum impudentia apparuit, qui tot locos scripturae depravarunt et vi detorserunt, quot in rem suam citabant. Et quando ne sic quidem obtineri posse viderunt, quod postulabant, qui arguti volebant prae aliis videri, hoc effugio elapsi sunt: confessionem a iure divino profectam, quantum [153] ad substantiam [153], sed formam postea accepisse a iure positivo. Nempe sic qui inter leguleios sunt ineptissimi, citationem ad ius divinum referunt, quia dictum sit: Adam ubi es? exceptionem item, quia responderit Adam, quasi excipiens: uxor quam dedisti mihi et caetera, utrique tamen formam a iure civili datam. Sed videamus, quibus argumentis confessionem hanc vel formatam, vel informem, Dei esse mandatum probent. Misit, inquit, leprosos Dominus ad sacerdotes (Matth. 8. Marc. 1. Luc. 5. 17). Quid? misitne ad confessionem? quis unquam fando audivit audiendis con-

⁹³ Lomb. Sent. lib. IV. Dist. XVII. — Thomas S. theol. III. Suppl. Q. 6. —

fessionibus praefectos leviticis sacerdotes? Confugiunt ergo ad allegorias. Sancitum erat lege mosaica (Lev. 13), ut sacerdotes discernent inter lepram et lepram. Peccatum, spiritualis est lepra; de hac pronunciare sacerdotum est. Antequam respondeo, quaero obiter: si hic locus spiritualis leprae eos iudices facit, cur naturalis et carnalis leprae cognitionem ad se trahunt? Scilicet hoc non est scripturis ludere: Lex cognitionem leprae defert sacerdotibus leviticis, hanc nobis usurpemus: peccatum est lepra spiritualis, simus et peccati cognitores? Nunc respondeo: translato sacerdotio, necesse est legis translationem fieri; omnia sacerdotia ad Christum translata sunt, in eo impleta et finita (Hebr. 7). Ad eum igitur unum, ius omne et honor sacerdotii translatus est. Si tantopere amant allegorias sectari, unicum sacerdotem Christum sibi proponant et rerum omnium libera iurisdictione tribunal eius cumulent; facile id feremus. Ad haec, importuna est ipsorum allegoria, quae legem mere politicam inter caeremonias reponit. Cur igitur Christus ad sacerdotes leprosos mittit? Ne calumniarentur sacerdotes, ipsum legem violare, quae iuberet coram sacerdote repraesentari a lepra curatum et oblato sacrificio expiari, iubet mundatos leprosos facere ea quae legis erant. Ite, inquit, ostendite vos sacerdotibus et offerte munus, quod praecepit Moses in lege, ut sit in testimonium ipsis. Et vere futurum erat illis in testimonium miraculum hoc. Pronunciaverant eos leprosos, nunc curatos pronunciant. Nonne, velint nolint, coguntur fieri testes miraculorum Christi? explorandum illis Christus suum miraculum permittit, diffiteri non possunt, quia autem adhuc tergiversantur, est illis hoc opus in testimonium. Sic alibi (Matth. 24): Praedicabitur evangelium hoc in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus; item (Matth. 10): Ante reges et praesides ducemini, in testimonium ipsis, id est, quo in iudicio Dei fortius convincantur. Secundum argumentum ex eodem fonte ducunt, hoc est, ex allegoria; quasi multum valeant allegoriae ad dogma aliquod confirmandum. Sed valeant sane, nisi eas ipsas ostendero speciosius a me obtendi, quam ab ipsis posse. Dicunt ergo: Dominus [154] discipulis praecepit, ut suscitatum Lazarum fasciis solverent et expedirent (Ioan. 11). Hoc primum mentiuntur; nusquam enim legitur, hoc dixisse Dominum discipulis; estque multo verisimilius, dixisse Iudaeis adstantibus, quo citra ullam fraudis suspicionem, evidentius fieret miraculum, et maior sua virtus eluceret, quod nullo tactu, sua sola voce, mortuos suscitaret. Sic equidem interpretor, Dominum, quo omnem sinistram

suspicionem Iudaeis tolleret, voluisse illos revolvere lapidem, foetorem percipere, certa mortis signa spectare, sola verbi virtute surgentem videre, viventem primos attrectare. Sed demus hoc dictum discipulis: quid tum obtinebunt? Dominum dedisse apostolis solvendi potestatem. Quanto aptius et magis dextre haec allegorice tractari poterunt? Si dicamus: hoc symbolo Dominum voluisse fideles suos instituere, ut solverent a se suscitatos, hoc est, ne in memoriam peccata revocarent, quae ipse oblitus esset; ne, ceu peccatores, damnarent, quos ipse absolvisset; ne adhuc exprobrarent, quae ipse condonasset; ne ubi misericors ipse esset et ad parcendum facilis, ipsi ad puniendum severi et morosi essent. Eant nunc et allegorias suas ventilent.

Iam propius manus conserunt, dum apertis, ut sibi videntur, sententiis pugnant. Qui ad Ioannis baptismum veniebant, confitebantur peccata sua (Matth. 3), et Iacobus iubet, ut alter alteri peccata confiteamur (Iac. ult.). Nihil mirum, si confitebantur peccata sua, qui volebant baptisari. Dictum enim antea est, Ioannem praedicasse baptismum poenitentiae, baptisasse aqua in poenitentiam. Quos igitur baptisasset, nisi qui se peccatores confessi essent? Baptismus symbolum est remissionis peccatorum, et qui ad hoc symbolum admitterentur, nisi peccatores et qui se tales agnoscunt? Confitebantur itaque peccata sua, ut baptisarentur. Nec sine causa praecipit Iacobus, ut alter alteri confiteamur; verum si animadverterent quod proxime sequitur, intelligerent parum etiam hoc sibi suffragari. Confitemini, inquit, alter alteri peccata vestra et orate pro invicem. Mutuam confessionem et mutuam orationem simul iungit. Si solis sacrificulis confitendum est, ergo et pro illis solis orandum. Quid quod sequeretur ex verbis Iacobi, solos sacrificulos confiteri posse? Siquidem dum vult ut mutuo confiteamur, eos solos alloquitur, qui aliorum confessionem audire possint; ἀλλήλοις, mutuo, vicissim; aut, si malunt, reciproce. Facessant igitur hoc genus nugamenta et ipsam apostoli mentem accipiamus, quae simplex est et aperta: nempe, ut nostras infirmitates vicissim alter in alterius sinum deponamus, mutuam consilium, mutuam compassionem, mutuam inter nos consolationem accepturi. Deinde, ut fraternae infirmitatis mutuo conscii, pro illis ad Dominum oremus. Quid [155] ergo contra nos Iacobum citant, qui tantopere confessionem misericordiae Dei urgemus? Confiteri autem Dei misericordiam nemo potest, nisi misericordiam suam prius confessus. Quin potius anathema esse pronunciamus, quicumque non se coram Deo, coram angelis eius,

coram ecclesia, coram omnibus denique hominibus, peccatorem confessus fuerit. Omnia enim conclusit Dominus sub peccatum, ut omne os obstruatur et humilietur omnis caro coram Deo, solus autem ipse iustificetur et exaltetur (Gal. 3. Rom. 3).

Miror autem qua fronte ausint contendere, confessionem de qua loquuntur, iuris esse divini. Cuius equidem vetustissimum esse usum fatemur, sed quem facile evincere possumus, olim fuisse liberum. Certe nullam de ea statam fuisse legem, aut constitutionem, ante Innocentii tertii tempora, eorum quoque annales narrant, (Pontif. 183. Platina autor est in vita Zephyrini.)⁹⁴ et luculenta testimonia extant, tum in historiis, tum apud antiquos alios scriptores, quae doceant hanc fuisse politicam disciplinam, ab episcopis institutam, non legem, a Christo aut apostolis positam. Unum duntaxat e multis proferam, quod non obscuro eius rei documento erit. Refert Sozomenus, (Tripert. hist. lib. 9.)⁹⁵ fuisse hanc episcoporum constitutionem, diligenter observatam ecclesiis occidentalibus praesertim vero Romae. Quo significat, non fuisse universale omnium ecclesiarum institutum. Unum autem e presbyteris peculiariter destinatum fuisse dicit, qui huic muneri praeesset. Quo abunde confutat, quod isti de clavibus universo sacerdotali ordini promiscue datis mentiuntur. Si quidem non omnium sacerdotum communis erat functio, sed singulares unius partes, qui ad id electus ab episcopo fuerat. Subiicit deinde: eum quoque morem Constantinopoli fuisse, donec matrona quaedam confitentem simulans, ea specie consuetudinem stupri, quam habebat cum diacono, praetexuisse deprehensa est. Ob id facinus Nectarius, vir sanctitate et eruditione clarus, illius ecclesiae episcopus, confitendi ritum abrogavit. Hic, hic aures asini isti arrigant. Si lex Dei erat auricularis confessio, qui ausus esset Nectarius eam refigere ac convellere? Nectarium sanctum Dei hominem, omnibus veterum suffragiis probatum, haereseos et schismatis accusabunt? Sed eodem calculo damnabunt ecclesiam constantinopolitanam, in qua confitendi morem non ad tempus modo dissimulatum fuisse, sed ad suam usque memoriam obsoluisse affirmat Sozomenus; imo non constantinopolitanam, sed orientales omnes ecclesias defectionis reas agent quae inviola-

⁹⁴ Barthol. Platina, Liber de vita Christi et pontificum omnium (1479.) ed. Colon. 1600 pg. 25, ubi pontificatus Innocentii III centesimus octogesimus tertius enumeratur.

⁹⁵ Cassiodorus, Hist. trip. IX. cap. 35. M. 69, 1151. —

bilem (si verum dicunt) legem et Christianis omnibus mandatam, neglexerunt.

156] Verum ut res tota planior et expeditior fiat, primum bona fide referemus, quod genus confessionis [156] verbo Dei nobis traditum sit; deinde et eorum commenta de confessione subiiciemus, non quidem omnia (quis enim immensum illud mare exhauriret?) sed ea duntaxat, quibus summam suae confessionis complectuntur. Non hic commemorarem, vulgatum esse in multis scripturae partibus, confessionem pro laude accipi, nisi adeo eos depuduisset, ut talibus quoque locis se instruerent; veluti cum dicunt: confessionem valere ad mentis iucunditatem, iuxta illud, in voce exultationis et confessionis (Psal. 42). Hanc ergo acceptionem observent simplices et diligenter ab illa distinguant, ne sibi talibus fucis illudatur.

De peccatorum confessione sic docet. Quando Dominus est, qui peccata remittit, obliviscitur, delet: huic peccata nostra confiteamur, ut veniam obtineamus. Ille medicus est, vulnera igitur nostra illi exponamus; ille laesus est et offensus, ab illo pacem petamus; ille est cordium cognitor et cogitationum omnium conscius, coram ipso corda nostra effundamus; ille est denique qui peccatores vocat, ad ipsum accedamus. Peccatum meum, inquit David (Psal. 32), cognitum tibi feci, et iniustitiam meam non abscondi. Dixi, confitebor adversum me iniustitiam meam Domino, et tu remisisti iniquitatem cordis mei. Talis est altera ipsius David confessio (Psal. 51): Miserere mei Deus, secundum magnam misericordiam tuam. Talis est Danielis (Dan. 9): Peccavimus Domine, perverse egimus, impietates fecimus et rebelles fuimus, declinando a mandatis tuis. Et aliae, quae passim in scripturis occurrunt. Si confiteamur peccata nostra, inquit Ioannes (1 Ioan. 1), fidelis Dominus ut remittat nobis peccata nostra. Cui confiteamur? Ipsi scilicet, hoc est, si adflicto et humiliato corde coram ipso procidamus, si apud ipsum nos ex animo accusantes et damnantes, bonitate eius et misericordia absolvi petamus. Qui animo et coram Deo hanc confessionem amplexus fuerit, habebit haud dubie et linguam ad confessionem paratam, quoties opus fuerit, apud homines Dei misericordiam praedicare. Neque tantum ut uni et semel et in aurem, cordis secretum insusurret, sed saepius, sed palam, sed toto orbe audiente, ingenue et suam paupertatem, et Domini magnificentiam commemoret. In hunc modum, cum David a Nathan argueretur, conscientiae aculeo punctus, peccatum et coram Deo, et coram hominibus confitetur: Peccavi, inquit, Domino (2 Sam. 12), hoc est, iam nihil excuso, non tergiversor, quo

minus peccatorem me omnes iudicent, et quod clam Domino esse volui, hominibus quoque ipsis patefiat. Duas praeterea privatae confessionis formas scriptura probat: unam quae nostra causa fiat; quo pertinet illud Iacobi, ut alter alteri peccata confiteamur. Sentit enim ut nostras infirmitates alter alteri communicantes, consilio et consolatione mutuo nos iuvemus. [157] Alteram, quae in proximi gratiam facienda sit, ad ipsum placandum et nobis reconciliandum, si qua in re nostro vitio laesus fuerit. De qua Christus apud Matthaeum (Matth. 5): si offers munus tuum ad altare et ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum et abi, priusque reconciliare fratri tuo, et tunc veniens offeres munus tuum. Sic enim sarcienda est caritas, quae nostra culpa dissoluta fuerit: culpam quam admisimus agnoscendo et deprecando. Aliam confitendi vel rationem, vel formam scriptura prorsus ignorat.

Quid illi? Statuunt, ut omnes utriusque sexus, statim atque ad discretionis annos pervenerint, semel ad minimum quotannis confiteantur omnia sua peccata, proprio sacerdoti; nec peccatum dimitti, nisi confitendi votum firmiter conceptum fuerit. (C. omnis utriusque sexus. De summa Trinit. et fid. cath. in antiq. ⁹⁶ lib. 4. sent. dist. 17. c. 2 ⁹⁷. — Lib. 4. sent. dist. 18. c. 2. ⁹⁸) Quod votum nisi oblata facultate per-solutum fuerit, iam nullus patet paradisi ingressus. Sacerdotem vero potestatem habere clavium, quibus peccatorem solvat et liget, quia non sit irritum Christi verbum: quoscunque ligaveris etc. De hac vero potestate pugnaciter inter se belligerantur. Alii dicunt unicam esse clavem in essentia, scilicet potestatem ligandi et solvendi scientiam; ad bonum quidem usum requiri, sed tantum instar accessorii esse, non essentialiter cohaerere. Alii, quia videbant hanc nimium effrenatam licentiam, duas claves recensuerunt: discretionem et potestatem. Alii rursum, cum tali moderatione cohiberi sacerdotum improbitatem viderent, alias claves excuderunt: auctoritatem discernendi, qua in definiendo uterentur, et potestatem quam exequutione suae sententiae exercerent; scientiam accedere velut consiliarium. (Postrema opinio fuit

⁹⁶ Conc. Lateran. IV. (1215) cap. 21. Mansi, Collectio conciliorum XXII 1007. In Decretalibus Gregorii IX (quae et appellantur „De summa Trinitate et fide catholica“) lib. V. tit. 38. c. 12. —

⁹⁷ Lomb. Sent. IV Dist. XVII. M. 192, 880 sq. —

⁹⁸ Lomb. Sent. IV. Dist. XVIII. XIX. M. 192, 885—892. — Thomas, Summa theol. III. Suppl. Q. 17—24. —

Hugonis.)⁹⁹ Istud autem ligare et solvere, non audent interpretari simpliciter, peccata remittere et delere, quia Dominum clamantem audiunt apud prophetam (Ies. 43): ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas Israel; ego et non alius praeter me. Sed dicunt, sacerdotis esse pronunciare, qui ligati sint aut soluti, et declarare, quorum remissa aut retenta sint peccata¹⁰⁰. Declarare autem, vel per confessionem, cum absolvit et peccata retinet, vel per sententiam, cum excommunicat et recipit ad sacramentorum communionem. Demum, cum intelligunt nondum se hoc nodo explicari, quin semper sibi obici possit, indignos saepe ligari et solvi a suis sacerdotibus, qui propterea non ligentur aut solvantur in coelo¹⁰¹; quod ultimum refugium est, respondent, collationem clavium cum limitatione accipiendam esse, quod Christus promiserit, apud tribunal suum approbatum iri sacerdotis sententiam, quae
 58] iuste prolata fuerit, secundum [158.] quod merita ligati aut soluti postulabant. Porro, has claves omnibus sacerdotibus a Christo datas esse, quae illis ab episcopis in promotione conferuntur¹⁰²; sed liberum usum penes eos duntaxat esse, qui ecclesiasticis muneribus funguntur. Apud excommunicatos et suspensos, manere quidem ipsas claves, sed rubiginosas ac ligatas¹⁰³. Et qui haec dicunt, modesti et sobrii iure vocari possint, prae aliis qui sub nova incude novas claves fabricati sunt, quibus thesaurum ecclesiae obserari tradunt¹⁰⁴. The-
 saurum ecclesiae, merita Christi, sanctorum apostolorum Petri, Pauli, martyrum et caetera, nuncupant. Huius horrei radicalem custodiam romano episcopo traditam fingunt, penes quem sit radicalis tantorum bonorum dispensatio, ut et ipse per se elargiri possit et aliis elargiendi iurisdictionem delegare. Hinc nunc plenariae indulgentiae a papa, nunc certorum annorum; a cardinalibus centum dierum, ab episcopis quadraginta.

Ad singula paucis respondebo. Taceo autem ad praesens, quo iure, quave iniuria, suis legibus fidelium animas obstringant, quando id suo loco dispicietur. Quod autem legem im-

⁹⁹ ubi ?

¹⁰⁰ Lomb. Sent. IV. Dist. XVIII, 6. M. 192, 887. —

¹⁰¹ l. c. Dist. XVIII, 3. 8. —

¹⁰² l. c. Dist. XIX, 1. —

¹⁰³ Thomas, S. theol. III. Suppl. Q. 19. Art. 6. —

¹⁰⁴ Alexander Halesius, Summa theol. IV. Q. 23. art. 1. membr. 3. — Alb. Magnus, In sentent. lib. IV. Dist. XX, 16. — Thomas, S. th. III. Suppl. Q. 25. Art. 1. — cf. Clementis VI. extravagantem „Unigenitus“ (1349).

ponunt de omnium peccatorum enumeratione, quod peccatum dimitti negant, nisi sub conditione si votum confitendi firmiter conceptum fuerit, quod nullum superesse ingressum paradisi garriunt, si facultas confitendi neglecta fuerit; istud vero nullo modo ferendum est. Omniane peccata enumeranda sunt? At David, qui secum probe, ut arbitrator, meditatus erat peccatorum confessionem, tamen exclamabat (Psal. 19. 38): errores quis intelliget? Ab occultis meis munda me Domine. Et alibi: iniquitates meae transierunt supra caput meum, et sicut onus grave, aggravatae sunt ultra vires meas. Nimirum intelligebat, quanta esset peccatorum nostrorum abyssus, quam multae scelerum facies, quot capita ferret et quam longam caudam traheret haec hydra. Non ergo ad recensendum catalogum se conferebat, sed e profundo malorum clamabat ad Dominum: obrutus sum, sepultus sum, suffocatus sum, inferorum portae circumdederunt me; immersum alto puteo, deficientem, et moribundum, manus tua extrahat. Quis suorum peccatorum nunc supputationem cogitet, ubi Davidem videt suorum numerum inire non posse? Hac carnificina plusquam crudeliter divexatae sunt eorum conscientiae, qui aliquo Dei sensu afficiebantur. Principio sese vocabant ad calculum, peccata in brachia, in ramos, in ramusculos, in frondes, iuxta istorum formulas, dissecabant. Tum appendebant qualitates, quantitates, circumstantias; atque aliquantulum quidem res procedebat. Ubi vero longius progressi fuerant, coelum undique et undique pontus: nullus portus, nulla statio. Quo plura transiverant, maior semper congeries oculis ingerebatur, imo vero, velut altae moles assurgebant, [159.] nec spes [15] ulla, vel saltem post longas ambages, evadendi apparebat. Haerebant itaque inter sacrum et saxum, nec alius tandem exitus reperiebatur, quam desperatio. Ibi saevi isti carnifices, ut vulnera sanarent quae fecerant, fomenta quaedam adhibuerunt, ut faceret quisque quod in se esset. Sed novae rursum curae obstrepebant, imo novi cruciatus excoriabant miseras animas: non satis temporis impendi, non iusta opera incubui, multa negligentia praeterii et oblivio, quae ex incuria provenit, non est excusabilis. Suggerebantur adhuc alia pharmaca, quae eiusmodi dolores demulcerent. Age et negligentiae tuae poenitentiam; modo supina non sit, condonabitur. Verum omnia ista cicatricem obducere non possunt, nec tam mali sunt lenimenta quam venena melle oblita, ne sua acerbitate primum gustum offendant, sed in intima penetrent, antequam sentiantur. Urget ergo semper terribilis illa vox et auribus insonat: confitere omnia peccata tua. Nec potest horror iste

pacari nisi certo solatio. Quod autem bona pars orbis talibus blandimentis, quibus tam exitiale venenum temperabatur, acquievit, non id factum est quod Deo satisfactum crederet, aut sibi etiam plane satisfaceret; sed ut, quasi in medio mari fixa ancora, paulum interquiesceret a navigatione, vel, quasi fessus et fatiscens viator, in via decumberet. In facienda eius rei fide non laboro. Sibi enim quisque apud se testis esse potest. Dicam in summa, qualis lex illa fuerit. Primum, simpliciter est impossibilis; itaque non nisi perdere, damnare, confundere, in ruinam et desperationem coniecere potest. Deinde, peccatores a vero peccatorum suorum sensu abductos, hypocritas facit, Deique ac sui ipsorum ignorantes. Siquidem dum in peccatorum enumeratione toti occupantur, interim obliviscuntur latentem illam vitiorum lernam, occultas suas iniquitates et interiores sordes, quarum potissimum notitia suam miseriam reputare debuerant.

At certissima erat confessionis regula, tantam mali nostri abyssum agnoscere et fateri, quae sensum quoque nostrum superet. Hac regula videmus compositam publicam confessionem: Domine, propitius esto mihi peccatori (Luc. 18); quasi diceret, quantus quantus sum, totus sum peccator, nec ipsam peccatorum meorum magnitudinem, aut mente aut lingua assequi possum; abyssus tuae misericordiae hanc peccati mei abyssum absorbeat. Quid? inquires ergone confitenda non sunt singula delicta? ergo nulla Deo accepta confessio, nisi duobus istis verbis conclusa: peccator sum? Imo vero danda potius opera, ut, quantum in nobis est totum cor effundamus coram Domino, nec modo nos peccatores uno verbo fateamur, sed, ut tales nos vere et ex animo agnoscamus, quanta sit et quam varia peccatorum labes, tota cogitatione recognoscamus; non modo nos immundos, sed qualis sit et
60] [160.] quanta quamque in multis partibus immundities; non modo debitores, sed quantis debitis gravati et quot nominibus obstricti; non modo vulneratos, sed quam multis et letalibus plagis saucii. Hac tamen recognitione cum se totum peccator coram Domino effuderit, serio ac sincere cogitet, plura adhuc restare, ac profundiores esse malorum suorum recessus, quam quos penitus excutere possit. Atque adeo exclamet cum Davide: Errores quis intelligit? Ab occultis meis munda me Domine. Iam vero, quod asseverant non dimitti peccata, nisi voto confitendi firmiter concepto et clausam esse paradisi portam ei, qui facultatem confitendi sibi oblatam neglexerit, absit, ut istud eis concedamus. Non enim alia nunc est peccatorum remissio, quam semper fuit. Quotquot remissionem

peccatorum a Christo obtinuisse leguntur, non leguntur in aurem sacrificuli cuiuspiam confessi. Nec sane confiteri poterant, ubi nec sacrificuli confessionarii erant, nec ipsa etiam confessio. Et multis postea saeculis inaudita fuit haec confessio, quibus sine hac conditione remittebantur peccata. Sed ne quasi de re dubia longius disceptemus, verbum Dei apertum est, quod aeternum manet (Ez. 18): quotiescunque ingemuerit peccator, omnium iniquitatum eius non recordabor. Huic verbo qui aliquid audet adicere, non peccata ligat, sed Domini misericordiam.

Nihil itaque mirum, si auricularem istam confessionem, rem adeo pestilentem totque nominibus ecclesiae noxiam, damnamus, ac sublatam e medio cupimus. Quod si per se res esset indifferens¹⁰⁵, quando tamen nulli usui est, nec fructui, tot autem impietatibus, sacrilegiis, erroribus, causam dedit, quis non protinus abolendam censeat? Recensent quidem aliquot usus, quos ut valde fructuosos venditant; sed illos aut ementitos aut nullius prorsus momenti. Unum tamen singulari praerogativa commendant. Erubescientiam confitentis gravem esse poenam, qua et peccator fit in posterum cautior et Dei vindictam antevertit se ipsum puniens. (Lib. 4. sentent. dist. 17. c. 4.)¹⁰⁶ Quasi non satis magna verecundia hominem confundamus, dum ad summum illud tribunal coeleste, ad Dei cognitionem vocamus. Egregie vero profectum est, si unius hominis pudore peccare desinimus, Deum non erubescimus habere malae nostrae conscientiae testem; quanquam id quoque ipsum falsissimum est. Nulla enim re fieri maiorem peccandi confidentiam aut licentiam passim videre est, quam dum confessione sacerdoti facta, homines existimant se posse tergere os et dicere: non feci. Nec toto solum anno fiunt ad peccandum audaciores, sed in reliquum anni tempus, de confessione securi, nunquam ad Deum suspirant, nunquam ad se redeunt, [161.] sed peccata peccatis accumulunt, donec omnia, [162] ut opinantur, simul evomant. Ubi autem evomuerunt, sarcina sua exonerati sibi videntur iudicium a Deo transtulisse, quod sacerdoti detulerunt; Deo oblivionem induxisse, ubi consciunt sacerdotem fecerunt. Porro quis confessionis diem laetus instare videt? Quis ad confitendum alacri animo pergit, ac non potius, quasi obtorto collo in carcerem trahatur, invitus ac reluctanti similis venit, nisi forte ipsi sacrificuli, qui mutuis

¹⁰⁵ cf. Lutherus, Concio de confessione et Sacramento eucharistiae. 1524. Ed. Erl. op. lat. var. arg. III. 422 sqq. — ed. Weim. tom. 15.

¹⁰⁶ M. 192, 882. —

facinorum suorum narrationibus, quasi iocos fabulis, se delicate oblectant? Non multas chartas inficiam referendis prodigiosis abominationibus, quibus scatet auricularis confessio. Tantum dico: si non inconsulte fecit sanctus ille vir, qui ob unum scortationis rumorem, confessionem ex ecclesia sua, vel potius e suorum memoria sustulit, infinitis hodie stupris, adulteriis, incestibus, lenociniis, quid factu opus sit, admonemur.

Nunc videndum de potestate clavium¹⁰⁷ in qua proram, ut aiunt, et puppim confessionarii sui regni locant. Ergo sine causa, inquiunt, datae sunt claves? Ergo sine causa dictum est: quaecunque solveritis super terram, erunt soluta et in coelis? Frustramus ergo verbum Christi? Respondeo: gravem fuisse causam, cur darentur claves. Duo autem sunt loci, quibus testatur Dominus, ligatum et solutum iri in coelo, quod sui in terra ligaverint et solverint, paulo diverso sensu, quos insulse porci isti et inscite (ut solent omnia) confundunt. Alter est apud Ioannem (Ioan. 20), ubi Christus missurus discipulos suos ad praedicandum, insufflat in eos ac dicit: accipite spiritum sanctum; quorumcunque remiseritis peccata, remittuntur eis, et quorum retinueritis, retenta sunt. Claves regni coelorum, quae Petro antea promissae (Matth. 16), nunc illi una cum caeteris apostolis exhibentur; nec illi quidquam promissum erat, quod non hic ex aequo cum omnibus accipiat. Illi dictum erat: dabo tibi claves regni coelorum; his dicitur, ut evangelium praedicent; quod ipsum est coelestis regni ianuas aperire iis, qui per Christum accessum ad patrem quaesierint, claudere vero et obserare iis, qui ab hac via diverterint. Illi dictum erat: quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum in coelis; quodcunque solveris, erit solutum. Nunc apostolis omnibus, inter quos et ipse est, dicitur: quorum remiseritis peccata, remissa erunt, quorum retinueritis, retenta erunt. Ligare itaque peccata retinere est;olvere, remittere. Et sane peccatorum remissione vere solvuntur e durissimis compedibus conscientiae, ut rursum retentione arctissimis vinculis ligantur et constringuntur.

162] Afferam interpretationem non argutam, non coactam, non detortam, sed simplicem, germanam, fluentem, obviam. Hoc de remittendis et retinendis [162.] peccatis mandatum et illa de ligando et solvendo Petro facta promissio, non alio sunt referenda, quam ad verbi ministerium; quod dum apostolis

¹⁰⁷ Lomb. Sent. IV. Dist. XVIII. XIX. — Thomas, S. theol. III. Suppl. Q. 17—24.

suis committebat Dominus, simul et hoc ligandi solvendique munere ipsos instruebat. Quae enim est summa evangelii, nisi quod omnes servi peccati et mortis solvimur ac liberamur per redemptionem quae est in Christo Iesu? qui vero Christum liberatorem ac redemptorem non agnoscunt ac suscipiunt, eos aeternis vinculis damnatos addictosque esse? Hanc legationem cum apostolis suis in omnes nationes perferendam traderet Dominus, ut suam esse, ut a se profectam, ut a se mandatam approbaret, hoc praeclaro testimonio eam honoravit, idque in singularem consolationem, tum apostolorum ipsorum, tum auditorum etiam, ad quos perventura esset haec legatio. Referebat ut apostoli constantem ac solidam suae praedicationis certitudinem haberent, quam non modo infinitis laboribus, curis, molestiis, periculis, obituri erant, sed suo demum sanguine obsignaturi. Ipsam, inquam, non vanam esse nec inanem, sed potentiae ac virtutis plenam. Referebat ut in tanta anxietate et rerum difficultate, tantisque discriminibus, Dei se negotium agere persuasi essent, ut toto mundo adversante et repugnante, Deum pro se stare cognoscerent; ut Christum doctrinae suae auctorem, in terra aspectu praesentem non habentes, ipsum esse in coelo intelligerent, ad firmandam eius veritatem. Oportebat rursum et auditoribus certissime testificatum esse, illam evangelii doctrinam non apostolorum esse sermonem, sed Dei ipsius; non vocem in terra natam, sed e coelo delapsam. Non enim in hominis potestate haec esse possunt, peccatorum remissio, promissio vitae aeternae, salutis nuncius. Testificatus est ergo Christus, nihil in evangelii praedicatione apostolorum esse, praeter ministerium; se esse, qui per eorum ora, velut per organa, loqueretur omnia et promitteret; peccatorum remissionem, quam ipsi annuntiarent, veram esse Dei promissionem; damnationem quam denunciarent, certum esse Dei iudicium. Haec autem testificatio omnibus saeculis data est firmaque manet, quae certiores omnes securosque reddat: evangelii verbum, a quocunque tandem homine praedicatur, ipsissimam esse Dei sententiam, apud summum Dei tribunal promulgatum, in libro vitae scriptam, in coelo ratam, fixam et firmam. Habemus, potestatem clavium esse simpliciter evangelii praedicationem, nec tam potestatem esse quam ministerium, si ad homines respicimus. Non enim hominibus hanc potestatem proprie Christus dedit, sed verbo suo, cuius homines ministros fecit.

Alter locus, quem in aliam partem accipiendum diximus, apud Matthaeum scriptus est, ubi ait Christus: [163.] si frater [163]

aliquis ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus. Amen dico vobis, quaecunque ligaveritis super terram, erunt ligata et in coelis, quaecunque solveritis, erunt soluta (Matth. 18). Non autem sic diversos facimus, ut non multam habeant inter se affinitatem et similitudinem. Hoc primum ubique simile, quod utraque est generalis sententia, eadem semper ligandi solvendique est potestas: nempe per verbum Dei. Idem solvendi et ligandi mandatum, eadem promissio. Eo autem differunt, quod prior locus peculiariter de praedicatione est, qua verbi ministri funguntur, hic ad disciplinam excommunicationis pertinet, quae ecclesiae permissa est. Ligat autem ecclesia quem excommunicat, non quod in perpetuam ruinam ac desperationem coniiciat, sed quia eius vitam ac mores damnat, et nisi resipuerit, iam eum suae damnationis admonet. Solvit, quem in communionem recipit, quia velut participem eum facit unitatis, quam habet in Christo Iesu. Ne quis ergo contumaciter ecclesiae iudicium contemnat, aut parvi aestimet se fidelium suffragiis damnatum, testatur Dominus, tale fidelium iudicium non aliud esse quam sententiae suae promulgationem, ratumque haberi in coelis quod illi in terra egerint. Habent enim verbum Dei quo perversos damnent, habent verbum, quo resipiscentes in gratiam recipiant; errare autem non possunt nec a Dei iudicio dissentire, quia non nisi ex lege Dei iudicant, quae non incerta est aut terrena opinio, sed sancta Dei voluntas et coeleste oraculum. Ecclesiam autem vocat, non pauculos tonsos, rasos, linigeros, sed coetum fidelis populi, in nomine suo coactum. Nec audiendi sunt illusores qui sic argutantur: quomodo ad ecclesiam querimonia aliqua deferri posset, quae per totum orbem sparsa est et dissipata? Satis ostendit Christus, se de omni christiana congregatione loqui, ut in singulis locis aut provinciis constitui ecclesiae possunt. Ubique, inquit, duo aut tres congregati fuerint in nomine meo, ibi in medio eorum sum.

Ex illis duobus locis, quos, ut breviter ita et familiariter et vere enarrasse mihi videor, furiosi isti nullo discrimine, prout sua vertigine feruntur, nunc confessionem, nunc excommunicationem, nunc iurisdictionem, nunc ius condendi leges, nunc indulgentias conantur statuere. Sed quid si uno gladio omnibus eiusmodi postulatis ansam praecidam: sacrificulos non esse apostolorum vicarios nec successores? Verum istud quoque alibi tractabitur. Nunc unde se munire maxime volunt arietem erigunt, quo molitiones omnes suae deiiciantur. Christus enim non ante apostolis ligandi et solvendi potesta-

tem fecit, quam eos spiritu sancto donavit. Nego igitur ullis competere clavium potestatem, qui non acceperint spiritum sanctum. Nego quenkum clavibus uti [164.] posse, nisi [16] praeunte docenteque spiritu sancto et dictante quid agendum sit. Spiritum sanctum habere se illi nugantur, sed re ipsa negant; nisi forte spiritum sanctum rem esse vanam et nihili fingunt, ut certe fingunt; sed illis non credetur. Atque hac quidem machina in universum subvertuntur, ut, cuiuscunque ostii clavem se habere iactent, semper interrogandi sint, habeantne spiritum sanctum, qui clavium est arbiter ac moderator? Si habere se respondeant, rursum interpellandi sunt, an errare possit spiritus sanctus? Istud diserte profari non audebunt, tametsi oblique sua doctrina insinuant. Inferendum ergo erit: nullos sacrificulos habere clavium potestatem, qui passim sine defectu solvunt quae ligari Dominus voluerat, ligant quae solvi iusserat. Quando clarissimis experimentis evinci se vident, quod dignos et indignos promiscue solvant et ligent. Potestatem usurpant sine scientia, et quanquam negare non audent ad bonum usum requiri scientiam¹⁰⁸, potestatem tamen ipsam malis dispensatoribus traditam scribunt. Atqui haec potestas est: quodcunque ligaveris aut solveris in terra, erit in coelis ligatum et solutum. Aut promissum Christi mentiri oportet, aut bene ligant et solvunt, qui sunt hac potestate praediti. Nec est quod tergiversentur: Christi promissum limitari, secundum eius merita qui ligatur aut solvitur. Et nos etiam fatemur, nec solvi nec ligari posse, nisi dignos qui solvantur aut ligentur. Sed habent evangelii nuncii et ecclesia verbum, quo dignitatem hanc metiantur. In hoc verbo, evangelii nuncii possunt omnibus remissionem peccatorum in Christo polliceri, per fidem; possunt damnationem edicere in omnes et super omnes qui Christum non amplectuntur. In hoc verbo ecclesia pronunciat, scortatores, adulteros, fures, homicidas, avaros, iniquos partem in regno Dei non habere, talesque certissimis vinculis ligat. Eodem verbo solvit, quos resipiscentes consolatur. Sed quae erit isthaec potestas, nescire quid ligandum sit aut solvendum, nec ligare posse aut solve, nisi scias? Cur ergo dicunt, se absolvere autoritate sibi data, cum incerta sit absolutio? Quo nobis imaginaria haec potestas, si nullus sit usus? ¹⁰⁹ Uno autem loco habeo, aut nullum esse, aut tam incertum esse, ut pro nullo habendus sit. Cum enim fateantur, bonam esse

¹⁰⁸ Lomb. IV. Dist. XIX, 1. —

¹⁰⁹ l. c. Dist. XIX, 2—5

sacerdotum partem, qui non rite utantur clavibus, potestatem vero sine legitimo usu inefficacem esse; quis mihi fidem faciet, eum a quo solvor bonum esse clavium dispensatorem? Quod si malus est, quid aliud habet, quam frivolum istam solutionem: Quid in te ligandum sit aut solvendum nescio, quando iusto clavium usu careo, sed si mereris te absolvo? At tantundem posset, non dico laicus (quando id aequis auribus non ferrent) sed Turca, aut diabolus. Id enim est dicere: verbum 5] Dei non habeo certam solvendi regulam, sed autoritas [165.] mihi data est te absolvendi, si ita sunt tua merita. Videmus igitur, quorsum spectarint, cum definierunt, claves esse auctoritatem discernendi et exequutionis potestatem. Scientiam accedere consiliarium et instar consilarii ad bonum usum esse: nempe libidine et licenter, sine Deo et verbo eius, voluerunt regnare. Porro quod suas claves tot seris aptant et ostiis, nunc ut iurisdictioni suae serviant, nunc confessionibus, nunc constitutionibus, nunc devotionibus, paucis dicam. In illo mandato, quod de remittendis et retinendis peccatis Christus apud Ioannem dat suis discipulis, non legislatores, non confessionum secretarios, non officiales, non datarios, non bullarios facit, sed quos verbi sui ministros fecerat, insigni testimonio ornat. Apud Matthaeum, cum ligandi et solvendi arbitrium ecclesiae suae defert, non iubet, ut auctoritate reverendi alicuius mitrati aut bicornis, eliminantur et exterminantur, pulsuque cymbalorum et candela extincta, diris omnibus devoveantur pauperes, qui solvendo non sunt; sed ut disciplina excommunicationis, improborum nequitia corrigatur, idque verbi sui auctoritate, ecclesiae ministerio.

Iam vero insani illi, qui claves ecclesiae dispensationem meritorum Christi et martyrum esse fingunt, quam papa suis bullis et indulgentiis partiatur, elleboro magis quam argumentis digni sunt. Nec in refellendis indulgentiis magnopere laborare opus est, quae multis arietibus percussae, nunc suapte sponte consenescent et ad inclinationem spectare incipiunt. Et sane quod tam diu salvae constiterint ac in tam impotenti et furiosa lascivia tam diuturnam impunitatem retinuerint, id vero documento esse potest, quam alta errorum nocte immersi fuerint aliquot saeculis homines. Videbant se a papa et suis bulligerulis palam, nec dissimulanter, ludibrio haberi, quaestuosas nundinationes de animarum suarum salute exerceri, pauculis nummis salutis pretium taxari, nihil gratuitum prostare; hac specie emungi se oblationibus, quae in scorta, in lenones, in comessiones turpiter absumerentur, summos indulgentiarum buccinatores summos esse contemptores, mon-

strum istud maiori indies licentia grassari ac luxuriari, nec finem ullum fieri. Plumbum semper novum adferri, novos nummos elici. Excipiebant tamen summa veneratione indulgentias, adorabant, redimebant. Et qui cernebant inter alios acutius, existimabant tamen pias esse fraudes, quibus cum fructu aliquo falli possent. Tandem, ubi orbis aliquantulum sibi sapere permisit, frigent indulgentiae et paulatim etiam congelascunt, donec plane evanescant.

Verum quoniam plurimi, qui sordes, imposturas, furta, rapacitates (quibus luserunt hactenus et nos ludificati sunt indulgentiarum) vident, fontem ipsum [166.] impietatis non [1] conspiciunt, operae pretium est indicare non solum quales sint indulgentiae, sed quid omnino sint, omni macula abster-sae. Sunt autem ut genuine describam, sanguinis Christi profanatio satanaeque ludibrium, quo christianum populum a Dei gratia, a vita quae est in Christo, abducat, et a vera salutis via avertat. Qui enim poterat foedius profanari Christi sanguis, quam dum negatur sufficere ad peccatorum remissionem, ad reconciliationem, ad satisfactionem, nisi velut arescentis et exhausti defectus aliunde suppleatur et sufficiatur? Christo lex et prophetiae omnes, inquit Petrus, testimonium perhibent, quod per ipsum accipienda sit remissio peccatorum (Act. 10). Indulgentiae remissionem peccatorum per Petrum, Paulum et martyres largiuntur. Sanguis Christi emundat nos a peccato, inquit Ioannes (1 Ioan. 1). Indulgentiae sanguinem martyrum faciunt peccati ablutio-nem. Christus, inquit Paulus (2 Cor. 5), qui peccatum non noverat, factus est pro nobis peccatum (id est, peccati satisfactio) ut iustitia Dei efficeremur in illo. Indulgentiae peccatorum satisfactionem in sanguine martyrum reponunt. Clamabat Paulus (1 Cor. 1) et Corinthiis testificabatur: solum Christum pro ipsis crucifixum et mortuum esse. Indulgentiae pronunciant, Paulum et alios pro nobis mortuos. Alibi dicit (Act. 20): Christum acquisivisse ecclesiam suo sanguine. Indulgentiae aliud pretium acquisitionis in martyrum sanguine statuunt. Una oblatione Christus consummavit in perpetuum sanctificatos, ait apostolus (Hebr. 10). Indulgentiae reclamant, a martyribus perfici sanctificationem, quae alioqui non sufficiebat. Ioannes dicit (Apoc. 7): sanctos omnes lavisse stolas suas in sanguine agni. Indulgentiae docent, lavare stolas in sanguine sanctorum. Equidem, cum tota eorum doctrina ex horrendis sacrilegiis et blasphemis consuta sit, haec tamen prae aliis prodigiosa est blasphemia.

Agnoscant, annon haec sint sua placita. Martyres plus

morte sua Deo praestitisse ac meritos esse, quam sibi opus esset, tantamque illis meritorum largitatem superfuisse, quae in alios redundaret; ne igitur supervacuum sit tantum bonum, commisceri eorum sanguinem sanguini Christi et ex utroque thesaurum ecclesiae confici, ad remissionem et satisfactionem peccatorum; atque ita accipiendum, quod ait Paulus (Col. 1): suppleo in corpore meo, ea quae desunt passionum Christi, pro corpore eius, quod est ecclesia. Quid hoc est, nisi Christo nomen relinquere, caeterum vulgarem sanctulum facere, qui in turba vix dignoscatur? Unum, unum illum praedicari decebat, unum proponi, unum nominari, unum respici, cum de obtinenda peccatorum remissione, expiatione, satisfactione agitur. Sed audiamus eorum enthymemata. Ne sine fructu

67] [167.] effusus sit sanguis martyrum, in commune ecclesiae bonum conferatur. Itane? An vero nullus erat fructus glorificare Deum per mortem, veritati eius suo sanguine subscribere, testificari praesentis vitae contemptu, meliorem se vitam quaerere, fidem ecclesiae sua constantia confirmare, hostium autem pervicaciam frangere? Sed hoc est scilicet: nullum fructum agnoscunt, si solus Christus est propitiator, si solus mortuus est propter peccata nostra, si solus est oblatus pro nostra redemptione. Quam vero malitiose Pauli locum detorquent ubi dicit: se supplere in corpore suo, ea quae deerant passionum Christi. Non enim defectum illum, supplementumve illud, ad redemptionis, expiationis, satisfactionis opus refert, sed ad eas afflictiones, quibus Christi membra, nempe fideles omnes exerceri oportet, quamdiu in hac carne agent. Dicit ergo: hoc restare passionum Christi, quod in se ipso semel passus, quotidie in membris suis patitur. Eo nos honore dignatur Christus, ut nostras afflictiones, suas reputet ac dicat (2 Tim. 2): Quod autem addidit Paulus pro ecclesia, non intellexit pro redemptione, pro reconciliatione, pro satisfactione ecclesiae, sed pro aedificatione et profectu; quemadmodum alibi ait, se sustinere omnia propter electos, ut salutem consequantur quae est in Christo Iesu. Absit autem, ut deesse aliquid putaverit Paulus passionibus Christi, quantum ad omnem iustitiae, salutis ac vitae plenitudinem attinet, aut addere aliquid voluerit, qui adeo luculenter et magnifice concionatur, exuberantiam gratiae per Christum tanta largitate effusam, ut omnem vim peccati longe supergressa fuerit (Rom. 5). Hac sola sancti omnes salvi facti sunt, non vitae aut mortis suae merito, quemadmodum Petrus diserte testatur (Act. 15), ut in Deum et Christum eius contumeliosus fuerit, qui ullius sancti dignitatem alibi quam in sola Dei

misericordia reposuerit. Sed quid hic diutius, perinde atque in re adhuc obscura, moror, cum talia prodigia traducere, vincere sit? Porro, ut tales abominationes praetereamus, quis docuit papam plumbo et membrana gratiam Iesu Christi includere, quam Dominus verbo evangelii dispensari voluit? Sane, aut mendax Dei evangelium esse oportet, aut mendaces indulgentias. Nam evangelio, Christus cum omni affluentia bonorum coelestium, cum omnibus suis meritis, omni sua iustitia, sapientia, gratia, nulla exceptione, nobis offertur. Indulgentiae demensum aliquod gratiae Christi, ex armario papae reclusum, plumbo, membranae, loco etiam affigunt, a verbo Dei avellunt.

Tertium locum satisfactioni in poenitentia assignant. (Lib. 4. sentent. dist. 16. c. 4. ¹¹⁰ — C. non sufficit. De poenitent. dist. 1. ^{111a}. C. medicina, eadem dist. ^{111b}.) De qua quidquid blaterant, uno verbo [168.] subverti potest. Dicunt non sufficere poenitenti, a praeteritis malis abstinere et mores in melius commutare, nisi de iis quae facta sunt, satisfaciat Domino; esse autem multa praesidia quibus peccata redimamus: lacrymas, ieiunia, oblationes, eleemosynas, caeteraque caritatis officia; iis Dominum propitiandum, iis debita iustitiae Dei persolvenda, iis compensanda delicta, iis veniam emendandam (C. nullus, eadem dist.) ¹¹²; et quanquam Dominus largitate misericordiae, culpam remiserit, poenam tamen retinere, disciplina iustitiae: hanc esse poenam, quae satisfactionibus redimenda sit.

Talibus mendaciis oppono, gratuitam peccatorum remissionem: qua nihil in scriptura clarius praedicatur (Ies. 52. Rom. 3. Col. 2. Tit. 3 et alibi). Primum, quid est remissio, nisi merae liberalitatis donum? Non enim remittere dicitur creditor, qui antapocha testatur sibi numeratam pecuniam, sed qui nulla solutione, ultro, sua beneficentia, nomen expungit. Cur deinde gratis additur, nisi ad tollendam omnem satisfactionis opinionem? Qua igitur confidentia suas satisfactiones adhuc erigunt, quae tam valido fulmine prosternuntur? Praeterea, cum scriptura universa testimonium Christo deferat, quod per nomen eius sit accipienda peccatorum remissio (Act. 10), nonne alia nomina omnia excludit? Quomodo igitur per satisfactionum nomen accipi docent? neque

¹¹⁰ l. c. Dist. XVI. M. 192, 877—879. —

^{111a} Decr. Grat. II. De poenitentia Dist. I can. 63. M. 187, 1544.

^{111b} l. c. can. 76.

¹¹² l. c. can. 42. —

per satisfactionum nomen accipi negent, sed per Christi nomen, etiam si intercedant satisfactiones. Nam quod scriptura ait, per nomen Christi, intelligit nihil nos afferre, nihil nostrum praetendere, sed sola Christi commendatione niti; quemadmodum Paulus ait (2 Cor. 5): quod Deus erat mundum sibi in filio reconcilians, non imputans propter ipsum hominibus delicta. Vereor ne (qua sunt perversitate) et peccatorum remissionem et reconciliationem fieri semel dicant, cum in gratiam Dei per Christum in baptismo recipimur; post baptismum, resurgendum esse per satisfactiones, sanguinem Christi nihil prodesse, nisi quatenus per claves ecclesiae dispensatur. Sed longe aliter Ioannes (1 Ioan. 2): si quis peccaverit, ait, habemus advocatum apud patrem, Iesum Christum, et ipse est propitiatio pro peccatis nostris. Item (ibid.): scribo vobis filioli, quia remittuntur vobis peccata propter nomen eius. Certe fidelibus loquitur, quibus dum Christum proponit peccatorum propitiationem, non aliam esse satisfactionem ostendit, qua offensus Deus propitiari placarive possit. Non dicit: semel vobis per Christum reconciliatus est Deus, nunc vobis alias reconciliandi rationes quaerite; sed perpetuum facit advocatum, qui sua intercessione in patris gratiam nos [169.] semper restituat: perpetuam propitiationem, qua peccata expiantur. Est enim illud perpetuo verum, quod Ioannes dicebat (Ioan. 1): ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi. Tollit, inquam, ipse, non alius; hoc est, quando ipse solus est agnus Dei, solus quoque est oblatio pro peccatis, solus expiatio, solus satisfactio. Duo hic perpendere convenit: ut integer et illibatus suus honor Christo servetur, ut conscientiae de peccati venia securae pacem apud Deum habeant. Iesaias dicit (Ies. 53), patrem posuisse in filio nostras omnium iniquitates, ut livore eius sanaremur; quod aliis verbis repetens Petrus, ait (1 Petr. 2): Christum pertulisse in corpore suo peccata nostra super lignum. Paulus scribit (Rom. 8): damnatum esse peccatum in eius carne, cum pro nobis peccatum factus est, hoc est: vim et maledictionem peccati in eius carne interemptam, cum in hostiam datus est, in quam tota peccatorum nostrorum moles, cum sua maledictione et execratione, cum iudicio Dei et mortis damnatione reiiceretur. Et quoties de redemptione per eum facta meminit, vocare solet ἀπολύτρωσιν; id autem est non simpliciter redemptio, sed pretium ipsum et satisfactio redemptionis, qua ratione et Christum ipsum se pro nobis ἀντίλυτρον dedisse, alibi tradit (Rom. 3. 1 Cor. 1. Eph. 1. Col 1 et alibi). Nunc peccatorum remissionem in

operibus constitue: an haec quae dicta sunt, Christo salva manent (1 Tim. 2)? Immane, quantum haec differunt: iniquitates nostras positas esse in Christo, ut in ipso expiarentur, et nostris operibus expiari. Christum esse propitiationem pro peccatis nostris, et Deum operibus propitiandum. Quod si de pacificanda conscientia agitur, quae istaec erit pacificatio, si audiat peccata redimi satisfactionibus? quando tandem illi satisfactionis modus constare poterit? Ergo semper dubitabit, an Deum habeat propitium, semper aestuabit, semper horrescet. Nam qui levibus satisfactiunculis acquiescunt, nimis contemptim iudicium Dei aestimant et parum reputant, quanta sit peccati gravitas, ut alibi diximus. Et ut in ipsis esse demus, peccata aliquot iusta satisfactione redimere; quid tamen faciant, ubi tot peccatis obruuntur, quorum satisfactionibus nec centum vitae, vel si totae in hoc sint, sufficere queant?

Hic in asylum confugiunt ineptae distinctionis. Peccata quaedam venialia esse, quaedam mortalia; pro mortalibus gravem satisfactionem deberi, venialia facilioribus remediis purgari¹¹³: oratione dominica¹¹⁴, aquae benedictae aspersione, absolutione missae¹¹⁵. Sic cum Deo ludunt et ineptiunt. Cum tamen assidue peccatum veniale et mortale in ore habeant, nondum alterum ab altero discernere potuerunt, nisi quod impietatem et immunditiam cordis, peccatum veniale faciunt. Nos autem (quod scriptura, iusti et iniusti regula, docet) peccati stipendium pronunciamus [170.] esse mortem, et animam quae peccaverit, morte dignam (Rom. 6. Ez. 18). Caeterum fidelium peccata venialia esse, non quia non mortem mereantur, sed quia Dei misericordia nulla est condemnatio iis qui sunt in Christo Iesu, quia non imputantur, quia venia delentur (Rom. 8. Psal. 32).

Scio quam inique doctrinam hanc nostram calumniantur; dicunt enim paradoxum esse stoicorum, de peccatorum aequalitate. Sed suo ipsorum ore, nullo negotio convincentur. Quaero enim, an non inter ea ipsa peccata, quae mortalia fatentur, aliud alio minus agnoscant? Non igitur protinus sequitur, paria esse peccata, quae simul mortalia sint. Cum scriptura definiat stipendium peccati mortem esse, legis obedientiam esse vitae viam, transgressionem mortem, hanc sententiam evadere non possunt. Quem ergo satisfaciendi exitum invenient, in tanto peccatorum cumulo? Si unius

¹¹³ Lomb. Sent. IV. Dist. XVI, 3. 4. M. 192, 879. —

¹¹⁴ D. Grat. De poenit. Dist. III can. 20 (Augustinus in Enchir. 71!) —

¹¹⁵ Thomas, S. theol. III. Q. 86. art. 4. — Q. 87. art. 1—3. —

diei est satisfactio peccati unius, dum illam meditantur, septies peccant (loquor de iustissimis); si ad septem satisfactiones se accingunt, cumulabunt quadraginta novem peccata (Prov. 24). Iam praecisa est satisfaciendi fiducia. Quid morantur? Quomodo adhuc de satisfaciendo cogitare audent? Conantur quidem se expedire, sed aqua, ut dicitur, illis haeret. Fingunt sibi distinctionem, poenae et culpa. Culpam remitti fatentur Dei misericordia, etsi ipsam, lacrymis et precibus mereri nos, doceant. Sed culpa remissa, poenam restare, quam persolvi, Dei iustitia postulat; ad poenae igitur remissionem proprie spectare satisfactiones¹¹⁶. Verum, cum ista distinctione ex diametro pugnat, quidquid de peccatorum remissione in scriptura nobis traditur, hoc est, testamentum novum, quod Deus in Christo suo nobiscum pepigit: quod iniquitatumstrarum non recordabitur (Ier. 31). Quid his significaverit, discimus ex altero propheta, ubi Dominus: si iustus, inquit, a iustitia sua deflexerit, omnium iustitiarum eius non recordabor. Si impius ab impietate sua recesserit, omnium iniquitatum eius non recordabor (Ez. 18). Quod se iustitiarum recordaturum negat, utique hoc est, nullam se earum habiturum rationem, ut remuneretur. Ergo et peccatorum non recordari, est, ea non postulare ad poenam. Id ipsum alibi (Psal. 32) dicitur, non imputare, tecta habere. Talibus loquendi formulis non obscure sensum suum nobis explicuerat spiritus sanctus, si dociles aures illi accommodaremus. Certe si punit Deus peccata, imputat; si vindicat, recordatur; si ad iudicium vocat, tecta non habet. Audiamus vero et ex alio propheta, quibus legibus peccata remittat Dominus. Si fuerint, inquit (Ies. 1), peccata vestra ut cocci-num, quasi nix albescent, et si rubuerint ut vermiculus, erunt quasi lana. Hic mihi obtestandi sunt lectores, non ut glossis meis auscultent, sed tantum ut verbo Dei locum aliquem esse sinant. [171] Quid quaeso nobis praestitisset Christus, si adhuc pro peccatis poena exigeretur? Nam cum dicimus, eum per-tulisse omnia peccata nostra in corpore suo super lignum, non aliud significamus quam defunctum poena et vindicta, quae peccatis nostris debebatur (1 Petr. 2). Id ipsum significantius declaravit Iesaias, cum dicit (Ies. 53), castigationem sive correctionem pacis nostrae fuisse super eum. Quid vero est correctio pacis nostrae, nisi poena peccatis debita et nobis persolvenda, antequam Deo reconciliari possemus, nisi vices nostras ipse subiisset? En clare vides, Christum peccatorum

¹¹⁶ Thomas, S. theol. III Q. 86. art. 4. —

poenas sustinuisse, ut suos ab illis eximeret. Utinam sincere intelligeremus, quod Christus fidelibus suis promisit. Qui credit in me, inquit (Ioan. 5), in iudicium non venit, sed transivit a morte in vitam. Cuius promissionis fiducia, secure Paulus asserit, nullam esse condemnationem iis, qui sunt in Christo Iesu (Rom. 8).

Non dubito quin me risuri sint, qui iudicium et condemnationem aliter accipiam, quam pro poena aeterna. Id vero nihil ad satisfactiones, quas poenis temporariis persolvi docent. Verum, nisi in animum induxissent resistere spiritui sancto, maiorem inesse Christi et Pauli verbis energiam sentirent; nempe fideles a peccati maledictione sic per Christum liberatos, ut in conspectu Dei, quasi mundi et puri appareant. Verum quando et ipsi scripturae testimoniis sese armant, videamus qualia sint, quae ipsi obtinent argumenta. David, inquit, de adulterio et homicidio a propheta Nathan obiurgatus, veniam peccati accipit, et tamen morte filii, quem ex adulterio sustulerat, postea plectitur (2 Sam. 12). Tales poenas, quae post culpa etiam remissionem infligendae essent, satisfactionibus redimere docemur. Hortabatur enim Daniel Nabuchadnezer (Dan. 4) ut eleemosynis peccata redimeret, et Solomon scribit (Prov. 10, 1. Petr. 4.) caritate operiri multitudinem peccatorum. Et apud Lucam (Luc. 7), Dominus de muliere peccatrice ait, remissa esse illi peccata multa, quia dilexerit multum. Ut perverse semper et praepostere facta Dei aestimant.

At si observassent, quod minime praetereundum erat, duo esse divini iudicii genera, longe aliud in hac Davidis correptione vidissent, quam peccati poenam et ultionem; iudicium unum, docendi causa, vocemus vindictae, alterum castigationis. Iudicio vindictae iram suam in reprobos exercet Dominus, ulciscitur, confundit, dissipat, in nihilum redigit. Id proprie est peccatum punire et vindicare. Idque poena proprie aut supplicium dici potest. Iudicio castigationis, non supplicium sumit, non irascitur, non vindicat, sed suos erudit, admonet, castigat, vellicat. Id non poena est, aut vindicta, sed correctio atque admonitio. Alterum iudicis [172.] est, [17
alterum patris; iudex, cum facinorosum punit, in ipsum delictum animadvertit et de ipso facinore poenam expetit. Pater, cum filium severius corrigit, non hoc agit, ut vindicet, aut mulctet eius admissa, sed magis ut doceat et cautiorem in posterum reddat. Breviter, ubicunque poena est, ibi maledictio et ira Dei, quam ipse a fidelibus continet. Castigatio, Dei benedictio est et amoris testimonium. Illam sanctos

omnes semper deprecatos fuisse legimus, hanc placido animo suscepisse. Castiga me Domine, sed in iudicio, non in ira tua, ne forte imminuas me. Effunde furorem tuum etc. (Ier. 10). Quanquam ne reluctor quidem, quin castigatio huiusmodi delictorum punitio dici possit, sed quomodo accipienda sit moneo. Sic cum Saul regno abiecit puniebat; cum Davidem parvulo filio orbavit, corripiebat (1 Sam. 15. 2 Sam. 12). In hanc sententiam accipiendum est quod ait Paulus (1 Cor. 11): dum iudicamur, a Domino corripimur, ne cum hoc mundo damnemur; hoc est, dum nos filii Dei manu coelestis patris affligimur, non haec poena est qua confundamur, sed castigatio, qua erudiamur. Hac cogitatione fidelem instrui necesse est in afflictionum acerbitate. Tempus est, ut iudicium incipiat a domo Domini, in qua invocatum est nomen eius (1 Petr. 4). Quid facerent filii Dei, si severitatem quam sentiunt, ultionem Dei esse crederent? Qui enim manu Dei percussus, Deum iudicem punientem cogitat, non potest nisi iratum et adversum sibi concipere, ipsum vero Dei flagellum ut maledictionem et damnationem detestari, denique se a Deo diligere nunquam persuadere poterit, qui sic erga se affectum sentiet, ut adhuc punire velit. Nec refert, sitne aeterna poena, an temporaria. Tam enim bella, fames, pestilentiae, morbi maledictiones Dei sunt, quam ipsum mortis aeternae iudicium.

Perspiciunt omnes, ni fallor, quo spectet illa Domini animadversio in Davidem, nempe, ut documentum esset, graviter Deo displicere homicidium et adulterium, adversum quod tantam offensionem declarasset; ut eruditio esset ipsi David, ne postea tale facinus auderet, non autem ut poena esset, qua compensationem quandam Deo penderet. Sic et de altera correptione iudicandum est, qua Dominus populum vehementi peste adflixit, ob Davidis inobedientiam, quam in recensendo ipso populo perpetraverat (2 Sam. 24). Nam peccati quidem noxam Davidi gratis remisit; sed quia, tum ad publicum omnium saeculorum exemplum, tum ad Davidis quoque humiliationem pertinebat, tale facinus non impunitum manere, ipsum flagello suo asperrime castigavit. Mirum autem est, cur sic in unum Davidis exemplum oculos coniciant, tot exemplis non permoveantur, in quibus gratuitam peccatorum remissionem licebat contemplari. Legitur publicanus descendisse e templo iustificatus, poena nulla [173.] sequitur; Petrus delicti veniam obtinuit (Luc. 18. 22): lacrymas eius, inquit Ambrosius, legimus, satisfactionem non legimus¹¹⁷; et

¹¹⁷ refertur Decr. Grat. II De poenit. Dist. I. can. 1. M. 187, 1520.

audit paralyticus: surge, remittuntur tibi peccata tua; poena non imponitur (Matth. 9). Omnes, quae in scriptura commemorantur, absolutiones, gratuita describuntur. Ex hac exemplorum frequentia regula potius peti debuerat, quam ab unico illo: quod nescio quid singulare continet. Daniel sua exhortatione (Dan. 4), qua suadebat Nabuchadnezer, ut peccata sua iustitia redimeret, et iniquitates suas miseratione pauperum, non voluit significare, iustitiam et misericordiam esse Dei propitiationem et poenarum redemptionem. Absit enim ut alia unquam fuerit ἀπολύτρωσις, quam sanguis Christi. Sed illud redimere, ad homines potius, quam ad Deum retulit, ac si dixisset: exercuisti, o rex, iniustam et violentam dominationem, oppressisti humiles, spoliasti pauperes, dure et inique tractasti populum tuum; pro iniustis exactionibus, pro violentia et oppressione, nunc refer misericordiam et iustitiam. Similiter Solomon (Prov. 10), caritate operiri multitudinem peccatorum ait, non apud Deum, sed inter homines ipsos. Sic enim habet integer versus: Odium excitat contentiones, caritas vero operit cunctas iniquitates. Quo Solomon, more suo, per antithesin, mala quae ex odiis nascantur, cum fructibus caritatis confert, estque sensus: qui inter se oderunt, vicissim mordent, carpunt, exprobrant, omnia vitio vertunt; qui se diligunt, multa inter se mutuo dissimulant, ad multa connivent, multa vicissim condonant; non quod alter alterius vitia probet, sed tolerat et admonendo medetur potius quam insectando ulceret. Eodem sensu citatum locum hunc a Petro (1 Petr. 4), nihil ambigendum est, nisi depravatae vafreque detortae scripturae insimulare eum volumus. Quantum attinet ad locum Lucae (Luc. 7), nemo qui parabolam illic a Domino propositam sano iudicio legerit, nobis ex eo controversiam faciet. Phariseus apud se cogitabat, non cognosci a Domino mulierem, quam tanta facilitate ad se admisisset. Sentiebat enim, non fuisse admissurum, si peccatricem, qualis erat, cognovisset. Atque ex eo colligebat, non esse prophetam, qui eum in modum falli posset. Dominus, ut peccatricem non esse ostenderet, cui iam remissa essent peccata, parabolam proposuit. Duo debitores erant uni foeneratori; alter quingenta debebat, alter quinquaginta; utrique remissum est debitum. Uter maiorem gratiam habet? Respondet Phariseus: is utique, cui plus donatum est. Subiicit Dominus: hinc agnosce, remissa esse huic mulieri peccata, quia dilexit multum. Quibus verbis, ut vides, eius dilectionem non facit causam remissionis peccatorum, sed probationem; sunt enim sumpta a simili eius debitoris, cui [174.] remissa erant quin-

genta, cui non dixit, ideo remissa quia multum dilexisset, sed ideo multum diligere quia remissa sint. Atque ad eam similitudinem applicari convenit in hanc formam. Putas mulierem hanc esse peccatricem, atqui talem non esse agnoscere debueras, quando ei remissa sint peccata; remissionis autem peccatorum fidem tibi facere debuerat eius dilectio, qua ob beneficium gratiam refert. Est autem argumentum a posteriori, quo aliquid demonstratur a signis sequentibus. Qua autem ratione peccatorum remissionem illa obtinuerit, palam Dominus testatur; fides, inquit, tua te salvam fecit. Fide igitur remissionem assequimur, caritate gratias agimus et Domini beneficentiam testamur.

Parum autem me movent, quae in veterum scriptis de satisfactione passim occurrunt. Video eorum nonnullos (dicam simpliciter omnes fere, quorum libri extant) hac in parte lapsos esse; sed non concedam, eos ipsos adeo fuisse rudes et imperitos, ut eo sensu illa scripserint, quo a novis istis satisfactionariis leguntur. Vocarunt enim, ut plurimum, satisfactionem, non compensationem quae Deo redderetur, sed publicam testificationem, qua qui excommunicatione mulctati fuerant, cum in communionem recipi vellent, ecclesiam reddebant de sua poenitentia certiore. Indicebantur enim illis poenitentibus certa ieiunia et alia, quibus se prioris vitae vere et ex animo pertaesos esse approbarent, vel potius priorum memoriam obliterarent, atque ita dicebantur, non Deo, sed ecclesiae satisfacere. Ex antiquo eo ritu sumpserunt originem confessiones et satisfactiones, quae hodie in usu sunt. Viperei sane partus quibus factum est, ut ne umbra quidem melioris illius formae supersit. Scio veteres interdum duriuscule loqui, nec, ut nuper dixi, lapsos esse nego; sed quae pauculis naevis aspersa erant, dum illotis istorum manibus tractantur, prorsus inquinantur. Et si veterum autoritate pugnandum est, quos, Deus bone, veteres nobis obtrudunt? Bona pars eorum, quibus Lombardus, eorum coryphaeus, centones suos contexuit, ex insulsis quorundam monachorum deliriis, quae sub Ambrosii, Hieronymi, Augustini et Chrysostomi nomine feruntur, decerpta sunt. Ut in praesenti argumento, omnia fere sumit e libro Augustini de poenitentia, qui a rhapsodo aliquo inepte ex bonis pariter ac malis autoribus consarcinatus, Augustini quidem nomen praefert, sed quem nemo vel mediocriter doctus, agnoscere pro suo dignetur ¹¹⁸.

¹¹⁸ liber De vera et falsa poenitentia XI. demum saeculo scriptus est.

Iam nec de suo purgatorio ¹¹⁹ molesti nobis sint, quod hac securi fractum, dirutum et a fundamentis prorsus eversum est. Neque enim quibusdam assentior, qui dissimulandum hac in parte censent et mentionem purgatorii omittendam; ex qua acres, ut aiunt, pugnae oriuntur, minimum aedificationis referri [175.] potest. Equidem et ipse tales nugae negligendas [175] consulerem, nisi seria ducerent. Sed cum ex multis blasphemiiis constructum sit purgatorium et novis quotidie fulciatur, cum multas et graves offensiones suscitet, profecto connivendum non est. Illud forte utcunque ad tempus dissimulari poterat, quod sine Dei verbo curiosa audacique temeritate excogitatum erat, quod de ipso creditum erat nescio quibus revelationibus satanae arte confictis, quod ad ipsius confirmationem aliquot scripturae loci inscite detorti erant. Quanquam non leviter fert Dominus, humanam audaciam sic in abditos iudiciorum suorum recessus perrumpere (Deut. 18), et severe prohibuit, neglecta voce sua, sciscitari a mortuis veritatem; nec verbum suum tam irreligiose contaminari permittit; demus tamen, illa omnia tolerari aliquantisper potuisse, ut res non magni momenti, at ubi peccatorum expiatio alibi quam in Christi sanguine quaeritur, ubi satisfactio alio transfertur, periculosissimum silentium. Clamandum ergo, non modo vocis, sed gutturi ac laterum contentione: purgatorium exitiale satanae esse commentum, quod Christi crucem evacuat, quod fidem nostram labefacit et evertit. Quid autem illis est purgatorium, nisi poena quam luunt animae defunctorum pro peccatorum satisfactione? Quod si proxima disputatione plus quam perspicuum est, Christi sanguinem unicum esse pro fidelium peccatis satisfactionem, expiationem, purgationem, quid superest, nisi purgatorium meram esse in Christum blasphemiam? Praetereo sacrilegia quibus quotidie defenditur, offenticula quae in religione parit, aliaque innumera, quae ex tali impietatis fonte prodire solent.

Ut finem aliquando faciamus, videamus iam (quod postremo loco propositum erat) de sacramento ipso poenitentiae. Anxie autem sudant in reperiendo sacramento. Nec mirum, nodum enim in scirpo quaerunt. Quod tamen optimum habent rem implicitam, suspensam, incertam, opinionumque varietate confusam ac turbatam relinquunt. Dicunt ergo, vel poenitentiam exterioriorem esse sacramentum (Lib. 4. sent. dist. 22. c. 2 ¹²⁰), et si ita est, existimari debere, signum esse

¹¹⁹ Lomb. Sent. lib. IV. Dist. XX, 1—3. M. 192, 892 sq. — Eugenii IV. Bulla „Laetentur coeli“ cap. 5. (a. 1439). —

¹²⁰ Lomb. Sent. IV. Dist. XXII, 3. M. 192, 898 sq.

interioris poenitentiae, id est, contritionis cordis, quae erit res sacramenti; vel utramque simul sacramentum, nec duo, sed unum completum; sed exteriorem esse sacramentum duntaxat, interiorem rem et sacramentum; remissionem autem peccatorum, rem tantum et non sacramentum. Qui sacramenti definitionem supra a nobis positam memoria tenent, ad eam exigant id quod dicunt esse sacramentum, et invenient: non esse caeremoniam externam a Domino institutam, ad fidei nostrae confirmationem. [176.] Quod si causerentur, definitionem meam legem non esse cui parere necesse habeant, audiant Augustinum, quem sacrosanctum se habere fingunt. Sacramenta, inquit, propter carnales, visibilia instituta sunt, ut ab iis quae oculis cernuntur, ad ea quae intelliguntur, sacramentorum gradibus transferantur (Lib. 3. quaest. vet. test.¹²¹). Quid tale aut ipsi vident, aut aliis queunt ostendere in eo, quod sacramentum poenitentiae vocant? Idem alibi (in sermone quodam de bapt. infant.¹²²): sacramentum ideo dicitur, quia in eo aliud videtur, aliud intelligitur. Quod videtur speciem habet corporalem, quod intelligitur fructum habet spiritualem. Neque haec ullo modo sacramento poenitentiae, quale fingunt ipsi, conveniunt, ubi nulla species est corporalis, quae spiritualem fructum repraesentet. At (ut istas beluas in sua arena conficiam) si ullum hic esset sacramentum, nonne longe speciosius iactari poterat, absolutionem sacerdotis sacramentum esse, quam poenitentiam, vel interiorem, vel exteriorem? Promptum enim erat dicere: caeremoniam esse ad confirmandam fidem nostram de peccatorum remissione, habereque promissionem clavium, ut vocant: quodcumque ligaveritis aut solveritis super terram, erit solutum et ligatum in coelis. Sed obiecisset quispiam, plerosque absolvi a sacerdotibus, quibus nihil accedit tali absolutione, cum ex eorum dogmate sacramenta novae legis efficere debeant quod figurant. Ridiculum. Ut in eucharistia duplicem manducationem statuunt: sacramentalem quae boris aequae ac malis communis est, spiritualem quae bonorum tantum est propria, cur non et absolutionem bifariam percipi fingerent? Nec hactenus intelligere potui, quid sibi vellent cum illo suo dogmate, quod quam longe a Dei veritate dissideat, docuimus, cum id argumentum serio tractaremus. Tantum hic ostendere volo, hunc scrupulum nihil impedit, quominus absolutionem sacerdotis sacramentum nuncupent. Respondebunt enim per os Augustini:

¹²¹ Augustinus, Quaestiones in Heptateuchum III.

¹²² Sermo 272 M. 38, 1247.

sanctificationem esse sine visibili sacramento, et visibile sacramentum sine interiori sanctificatione; item: sacramenta in solis electis efficere quod figurant; item: induunt Christum alii usque ad sacramenti perceptionem alii usque ad sanctificationem; illud boni et mali pariter faciunt, istud soli boni (Lib. 3. quaest. vet. test.¹²³; De bapt. parvul.¹²⁴. — Lib. 5. de bapt. contra Donat¹²⁵). Sane hallucinati sunt plus quam pueriliter et caeci in sole fuerunt, qui cum multa difficultate aestuarent, rem planam adeo et cuivis obviam non perspexerunt. Ne tamen animos tollant, quacunque in parte sacramentum posuerint, nego iure haberi pro sacramento. Primum, quod nulla Dei promissio extet, unica sacramenti hypostasis; deinde, quod quaecunque [177.] hic caeremonia [17] proferatur, merum sit hominum inventum, cum caeremonias sacramentorum non nisi a Deo institui posse, iam definitum sit. Mendacium ergo et impostura fuit, quod de sacramento poenitentiae commenti sunt. Ementitum hoc sacramentum ornarunt quo decebat elogio: secundam esse tabulam post naufragium, quia si quis vestem innocentiae in baptismo perceptam peccando corruperit, per poenitentiam reparare potest (Lib. 4. sent. 14. dist. c. 1¹²⁶. De poenit. dist. 1. c. 2¹²⁷). Sed dictum est Hieronymi. Cuiuscunque sit, quin plane impium sit, excusari nequit. Quasi vero per peccatum deleatur baptismus, et non potius in memoriam revocandus sit peccatori quoties de peccati remissione cogitat, ut illinc sese colligat animumque recipiat et fidem confirmet, peccatorum remissionem se impetraturum, quae sibi in baptismo promissa sit. Aptissime itaque dixeris, si baptismum vocaveris poenitentiae sacramentum, cum in consolationem iis datus sit qui poenitentiam meditantur.

De ultima, ut vocant, unctione¹²⁸.

Tertium fictitium sacramentum est extrema unctio, quae non nisi a sacerdote perficitur idque in extremis (sic loquuntur) et oleo ab episcopo consecrato, atque hac verborum

¹²³ Aug., Quaestiones in Heptateuchum III. Q. 84. M. 34, 712. — C. S. E. 28, 304 sqq. — ¹²⁴ Aug., De peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum lib. I. cap. 21. M. 44, 125. — C. S. E. 60, 27.

¹²⁵ Aug., De baptismo contra Donatistas lib. V. 24. M. 43, 193. — C. S. E. 51, 291. — ¹²⁶ l. c. M. 192, 868.

¹²⁷ Hoc loco Decreti dictum Hieronymi non exstat.

¹²⁸ Lomb. Sent. IV. Dist. XXIII. M. 192, 899, sq. — Thomas, S. theol. III. Suppl. Q. 29—33. — Eugenii IV. bulla „Exultate Deo“ c. 14. —

forma: per istam sanctam unctionem et piissimam suam misericordiam indulgeat tibi Deus quidquid peccasti per visum, per auditum, odoratum, tactum, gustum. Eius duas esse virtutes fingunt: peccatorum remissionem et corporalis morbi levamen, si ita expediat, sin minus, animae sanitatem. Aiunt autem institutionem ab Iacobo positam esse, cuius verba sunt: infirmatur quis inter vos? inducat presbyteros ecclesiae et orent super eum, ungentes eum oleo, in nomine Domini; et si in peccatis fuerit remittentur ei (Iac. ult.). Eiusdem rationis est ista unctio, cuius esse manuum impositionem supra demonstravimus: nempe histrionica hypocrisis, qua citra rationem et sine fructu, apostolos referre volunt. Refert Marcus (Marc. 6): apostolos in prima sua missione, iuxta mandatum quod a Domino acceperant, mortuos suscitasse, daemonia eiecisse, leprosos mundasse, infirmos sanasse, in curatione autem aegrorum oleum adhibuisse. Ungebant, inquit, oleo multos infirmos et sanabantur. Huc respexit Iacobus, cum iussit accersi presbyteros ad unguendum infirmum. Talibus caeremoniis nullum altius subesse mysterium facile iudicabunt, qui observarint, quanta libertate et Dominus et eius apostoli versati sint in rebus istis externis. Dominus caeco redditurus visum, ex pulvere et sputo lutum

78] [178.] composuit (Ioan. 9), alios tactu sanavit, alios verbo. Ad hunc modum apostoli alios morbos solo verbo, alios tactu, alios unctione curarunt. At verisimile est unctionem istam non temere, ut nec alia omnia, fuisse usurpatam. Fateor; non tamen ut esset curationis organum, sed symbolum duntaxat, quo imperitiorum ruditas admoneretur, unde tanta virtus prodiret, ne scilicet eius laudem apostolis tribuerent. Oleo autem significari spiritum sanctum, eiusque dona, vulgare ac tritum est. Caeterum evanuit gratia illa curationum, quemadmodum et reliqua miracula, quae ad tempus edi voluit Dominus, quo novam evangelii praedicationem in aeternum admirabilem redderet.

Ut igitur maxime demus, unctionem sacramentum fuisse earum virtutum quae tum per manus apostolorum administrabantur, nihil nunc ad nos pertinet, quibus virtutum administratio commissa non est. Et qua maiori ratione sacramentum ex hac unctione faciunt, quam ex aliis quibusvis symbolis, quae nobis in scriptura commemorantur? Cur non aliquam natatoriam Siloah destinant, in quam certis temporum vicibus se immergant male habentes? Frustra, inquit, id fieret. Certe non magis frustra, quam unctio. Cur non mortuis incubant, quoniam puerum mortuum, illi incu-

bando, suscitavit Paulus? Cur non lutum ex sputo et pulvere sacramentum est? Sed alia singularia exempla fuerunt, hoc autem ab Iacobo praecipitur. Nempe pro eo tempore loquebatur Iacobus, quo adhuc huiusmodi Dei benedictione fruebatur ecclesia. Affirmant quidem eandem etiamnum vim suae unctioni inesse, sed aliter experimur. Nemo iam miretur quomodo animas, quas verbo Dei, hoc est, vita et luce sua spoliatas, stupidas esse et caecas sciebant, tanta confidentia ludificati sint, cum nihil eos pudeat corporis sensus vivos ac sentientes velle fallere. Ridiculos ergo se faciunt, dum gratia curationum praeditos sese iactant. Adest sane suis Dominus omnibus saeculis, et eorum languoribus, quoties opus est, medetur non minus quam olim; sed manifestas illas virtutes non ita exerit, sed miracula per apostolorum manus non dispensat. Itaque, ut non abs re apostoli gratiam curationum sibi demandatam olei symbolo designabant, non suam, sed spiritus sancti esse virtutem, ita rursum spiritui sancto sunt iniurii, qui putidum et nullius energiae oleum, faciunt eius virtutem, perindeque id est, ac si quis diceret: omne oleum virtutem esse spiritus sancti, quod eo nomine in scriptura nuncupetur, omnem columbam esse spiritum sanctum, quod ea specie apparuerit. Verum de iis viderint.

Quod nobis in praesentia abunde est, certo certius perspicimus, eorum unctionem sacramentum non esse; quae nec caeremonia est a Deo instituta, nec [179.] ullam promissionem [179] habet. Siquidem cum duo ista in sacramento exigimus, ut caeremonia sit a Deo instituta, ut Dei promissionem habeat; simul postulamus ut caeremonia illa nobis tradita sit et promissio ad nos spectet. Non enim circumcisionem iam sacramentum christianae ecclesiae quisquam esse contendit, tametsi et Dei institutum erat et promissionem annexam habebat; quia nec nobis mandata fuit, nec promissio quae illi adiuncta fuerat, nobis data. Promissionem, quam in unctione ferociter iactant, nobis non esse datam evidenter demonstravimus et ipsi experientia declarant. Caeremonia usurpari non debuit, nisi ab iis qui curationum gratia praediti fuerunt, non ab istis carnificibus, qui plus mactando ac trucidando valent quam sanando. Quanquam, etiamsi obtinuerint, huic aetati convenire, quod de unctione ab Iacobo praecipitur (a quo longissime absunt) ne sic quidem adhuc multum promoverint in approbanda sua unctione, qua hactenus nos illeverunt. Iacobus omnes infirmos vult inungi; isti non infirmos sed semimortua cadavera sua pinguedine inficiunt, cum iamiam anima in primoribus labris laborat vel, ut ipsi loquuntur, in

extremis. Si praesentem habent medicinam in suo sacramento, qua vel morborum acerbiteriam leniant, vel saltem aliquod animae solatium adferant, crudeles sunt, qui nunquam in tempore medentur.

Iacobus vult, infirmum ungi a senioribus ecclesiae; isti unctorem non admittunt, nisi sacrificulum. Quod apud Iacobum presbyteros interpretantur sacerdotes et pluralem numerum ad decorem positum nugantur, nimis frivolum est; quasi vero ecclesiae eo tempore sacrificorum examinibus abundarint, ut in longa pompa procedere potuerint ad ferendum sacri olei ferculum. Iacobus dum simpliciter ungi infirmos iubet, non aliam unctionem mihi significat, quam vulgaris olei; nec aliud habetur in Marci narratione. Isti oleum non dignantur, nisi ab episcopo consecratum, hoc est multo halitu calefactum, multo murmure incantatum et novies flexo genu salutatum: ter ave sanctum oleum, ter ave sanctum chrisma, ter ave sanctum balsamum. A quo tales exorcismos hauserunt? Iacobus dicit, quod ubi unctus oleo fuerit infirmus et oratum fuerit super eum, si in peccatis fuerit, remittentur ei, non intelligens, pinguedine deleri peccata, sed fidelium orationes, quibus adflictus frater Deo commendatus fuerit, non fore irritas. Isti per sacram suam, id est, abominabilem unctionem, peccata remitti impie mentiuntur. En, quam pulchre proficient, ubi Iacobi testimonio pro sua libidine prolixè abuti permissi fuerint.

De ordinibus ecclesiasticis ¹²⁹.

30] [180.] Quartum locum in eorum catalogo tenet sacramentum ordinis; sed adeo foecundum, ut septem ex se sacramentula pariat. Est vero istud perquam ridiculum, quod cum affirmant septem esse sacramenta, dum recensere ipsa volunt, tredecim enumerant. Neque vero causari possunt, unum esse sacramentum, quia omnia in unum sacerdotium tendunt et velut quidam ad ipsum sunt gradus. Siquidem cum in singulis diversas esse caeremonias constet, diversas esse gratias ipsi loquantur (Lib. 4. sent. dist. 24. c. 9. ¹³⁰): nemo dubitet, quin septem sacramenta dici debeant, si eorum placita recipiuntur. Et quid quasi rem ambiguam controvertimus, quando ipsi plane distincteque septem declarant? Appellan-

¹²⁹ Lomb. Sent. Dist. XXIV. M. 192, 900—905. — Thomas, S. th. III. Suppl. Q. 34—40. — Eugenii IV. bulla „Exultate Deo“ c. 15. —

¹³⁰ l. c. Dist. XXIV, 1. —

tur et septem ordines, vel gradus ecclesiastici. Sunt autem: ostiarii, lectores, exorcistae, acoluthi, subdiaconi, diaconi, sacerdotes. Et septem quidem sunt, propter septiformem spiritus sancti gratiam, qua praediti esse debent, qui ad eos promoventur. Augetur autem illis et largius cumulatur in promotione.

Iam numerus ipse perversa scripturae interpretatione consecratus est, quod videntur sibi apud Iesaiam (Ies. 11. Ez. 1. Rom. 1. 8) legisse septem spiritus sancti virtutes, cum et vere plures non referantur a Iesaiam quam sex, nec propheta omnes eo loco concludere voluerit. Tam enim alibi spiritus vitae, sanctificationis, adoptionis filiorum dicitur: quam illic sapientiae, intelligentiae, consilii, fortitudinis, scientiae et timoris Domini. Quanquam alii acutiores, non septem ordines, sed novem faciunt, ad similitudinem, ut aiunt, triumphantis ecclesiae. Atque inter eos etiam pugna est: quod alii clericalem tonsuram volunt esse primum ordinem, episcopatum ultimum; alii, exclusa tonsura, archiepiscopatum ordinibus annumerant. (Opinio haec est Hugonis, altera Guiliel. Parisiensis.) Isidorus aliter distinguit. Facit enim diversos, psalmistas et lectores. Illos cantionibus praeficit, hos legendis scripturis, quibus plebs erudiatur. Atque haec distinctio canonibus observatur (Isidorus Lib. 7. Etymol. allegatur c. cleros, dist. 21¹³¹. Dist. 23., c. lector et c. ostiarius¹³²). In tanta varietate, quid sequi aut fugere nos volunt? Dicamusne septem esse ordines? Sic docet magister scholae. Sed illuminatissimi doctores aliter determinant; rursum, inter se ipsi dissident; praeterea sacratissimi canones alio nos vocant (Lib. 4. sent. dist. 24. c. 1¹³³. duae istarum rationum tanguntur c. cleros. 21. dist. 134 tertia c. duo 12. quaest. 1¹³⁵). Sic scilicet consentiunt homines, cum de rebus divinis sine verbo Dei disceptant.

Iam vero, cum de origine [181.] suorum ordinum disputant, quam se pueris quoque ipsis ridiculos faciunt? Clerici dicuntur a sorte, vel quia a Domino sortiti, vel quia de sorte Domini, vel quia Deum partem habent. At sacrilegium fuit, usurpare sibi hunc titulum, qui totius erat ecclesiae. Est enim illa Christi haereditas ei a patre data. Nec Petrus pauculos rastos, ut ipsi improbe confingunt, cleros vocat,

¹³¹ Decr. Grat. I. Dist. XXI. can. 1. M. 187, 115. —

¹³² ibidem Dist. XXIII can. 18 et 19. M. 187, 136. —

¹³³ Lomb. l. c.

¹³⁴ Decr. Grat. I. Dist. XXI. can. 1. —

¹³⁵ Decr. Grat. II. Causa XII. Quaestio I. can. 7. M. 187, 884.

sed universam Dei plebem (1 Petr. 5). Sequitur apud eos: raduntur clerici in vertice, ut corona regale decus significet: quia reges debent esse clerici, ut se et alios regant, quibus Petrus loquitur (1 Petr. 2): Vos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis. En iterum eos falsi arguo. Petrus totam ecclesiam alloquitur, isti ad pauculos detorquent, quasi solis illis dictum sit: sancti estote, quasi soli illi sanguine Christi acquisiti sint, quasi soli illi per Christum facti sint regnum et sacerdotium Deo. Assignant deinde et alias rationes. Summitas capitis denudatur, ut eorum mens ad Dominum libera monstretur, quae revelata facie Dei gloriam contempletur; vel ut vitia oris et oculorum doceantur praecidenda; vel rasura capitis est temporalium depositio, circumferentia vero coronae reliquiae sunt bonorum, quae ad sustentationem retinentur (Lib. 4. sent. dist. 24¹³⁶. c. duo sunt¹³⁷). Omnia in figuris, quia scilicet velum templi nondum scissum est. Itaque persuasi se praeclare defunctos esse suis partibus, quod talia per coronam suam figuraverint, nihil eorum re ipsa praestant. Quousque nos talibus fucis et praestigiis ludent? Clerici detonsis aliquot capillis, significant temporalium bonorum abundantiam se abiecisse, gloriam Dei contemplari, aurium oculorumque concupiscentiam mortificasse, et nullum est hominum genus rapacius, stupidius, libidinosius. Cur non magis sanctitatem vere exhibent, quam falsis mendacibusque signis ipsius speciem simulant? Porro, cum dicunt (Lib. 4. sent. dist. 24. c. 1¹³⁸.) coronam clericalem habere originem a Nazaraeis et rationem, quid aliud adferunt, quam sua mysteria a iudaicis caeremoniis nata esse, vel potius merum esse Iudaismum? Quod autem addunt, Priscillam, Aquilam et Paulum ipsum, suscepto voto sibi rasisse caput, ut purificarentur (Act. 18), crassam suam ignorantiam produnt. Nusquam enim legitur de Priscilla, ac de Aquila etiam incertum est, siquidem tam ad Paulum referri potest tonsura illa, quam ad Aquilam. Ne vero illis relinquamus quod petunt, exemplum eos habere a Paulo, observandum est simplicioribus, Paulum nunquam caput sibi totondisse ad sanctificationem aliquam, sed duntaxat ut fratrum infirmitati [182.] serviret. Soleo eiusmodi vota appellare caritatis, non pietatis; hoc est, non suscepta ad cultum aliquem Dei, sed ad tolerandam infirmorum rudi-

¹³⁶ Lomb. Sent. IV. Dist. XXIV, 2. —

¹³⁷ Decr. Grat. I. Dist. XXI. can. 1. —

¹³⁸ Lomb. IV. Dist. XXIV, 2. —

tatem, quemadmodum ipse ait: Iudaeis se Iudaeum factum et caetera (1 Cor. 9). Sed hoc faciebat, ut Iudaeis se ad tempus accommodaret. Isti, cum Nazaraeorum purificationes nullo usu imitari volunt, quid aliud quam alterum Iudaismum erigunt? (Num. 6). Eadem religione decretalis illa epistola composita est, quae prohibet (C. prohibete. Dist. 23¹³⁹) clericis, iuxta apostolum, ne comam nutrient, sed instar sphaerae radant; quasi apostolus (1 Cor. 11) docens quid viris omnibus decorum sit, de sphaerica clericorum rasura sollicitus fuerit.

Hinc lectores reputent, quales sint alii ordines, quibus talis est ingressus. Verum hoc omnem stultitiam superat, quod in singulis Christum sibi collegam faciunt¹⁴⁰). Primum, inquit, ostiarii munere functus est, quando vendentes et ementes flagello ex funiculis facto e templo eiecit, et ostiarium se esse significat, cum dicit: ego sum ostium (Matth. 21. Ioan. 2. 10). Lectoris munus assumpsit, cum in synagoga Iesaiam legit (Luc. 4). Exorcistae officio usus est, cum linguam et aures surdi et muti saliva tangens, auditum reddidit (Marc. 7). Acolythum se esse iis verbis testatus est: qui sequitur me, non ambulat in tenebris (Ioan. 8). Subdiaconi officio usus est, cum linteo praecinctus, pedes discipulorum lavit (Ioan. 13). Diaconi personam sustinuit, cum corpus et sanguinem distribuit apostolis in coena (Matth. 26). Sacerdotis partes implevit, cum in cruce hostiam se patri obtulit (Matth. 27). Haec absque risu adeo audiri non possunt, ut mirer absque risu scripta esse, si tamen homines erant qui scribebant. Sed in primis spectabilis est argutia, qua in acolythi nomine philosophantur, ceroferarium appellantes; verbo, ut arbitror, magico, certe inaudito gentibus ac linguis omnibus, cum ἀκόλουθος Graecis simpliciter significet pedissequum.

Quanquam si his serio refellendis inhaeream, iure et ipse quoque ridear, adeo frivola sunt et ludicra. Ne tamen mulierculis adhuc fucum faciant, traducenda est obiter eorum vanitas. Creant eximia pompa ac solennitate suos lectores, psalmistas, ostiarios, acolythos, ad ea ministeria exequenda, quibus vel pueros, vel certe quos vocant laicos praeficiunt. Quis enim cereos, ut plurimum, accendit, quis urceolo vinum et aquam infundit, nisi puer, aut ex laicis sordidulus aliquis qui ex ea re quaestum facit? Nonne iidem canunt, nonne tem-

¹³⁹ Decr. Grat. I. Dist. XXIII. can. 21. —

¹⁴⁰ Lomb. Sent. IV. Dist. XXIV. 3—9.

83] plorum ianuas claudunt et aperiunt? Quis enim in eorum templis unquam vidit, vel acolythum, vel ostiarium suis partibus fungentem? Quin potius, [183.] qui puer acolythi munere functus est, cum in ordinem acolythorum cooptatur, desinit esse id quod dici incipit. Ut videantur ex professo velle munus ipsum abiicere, cum titulum adsumunt. En, cur sacramentis consecrari et spiritum sanctum accipere necesse habeant: nempe ut nihil agant. Si praetexant hanc esse temporum perversitatem, quod ministeria sua deserunt ac negligunt; simul fateantur, nullum hodie esse in ecclesia usum nec fructum sacrorum suorum ordinum, quos mirifice depraedificant, totamque ecclesiam suam anathemate plenam, quandoquidem cereos et urceolos a pueris et profanis attrectari permittat, quibus tangendis nulli digni sunt, nisi in acolythos consecrati; quando cantiones ad pueros ablegat, quae nisi ab ore consecrato audiri non debebant. Exorcistas vero in quem tandem finem consecrant? Audio Iudaeis fuisse suos exorcistas, sed ab exorcismis dictos video quos exercebant (Act. 19). De ementitis istis exorcistis, quis unquam fando audivit, quod specimen unum suae professionis ediderint? Fingitur illis potestas data imponendi manus super energumenos et catechomenos et daemones; sed tali se potestate praeditos, daemonibus persuadere non possunt, non modo quia eorum imperiis non cedunt daemones, sed etiam quia ipsis imperant. Vix enim decimum quemque reperiatis, qui non malo spiritu agatur. Quaecunque igitur de minutulis suis ordinibus balbutiunt, sive sex computentur, sive quinque, conflata sunt ex inscitis insulsisque mendaciis. In iis autem et subdiaconatum complector, etsi ad maiores translatus est, ex quo turba ista minorum graduum pullulare coepit. Eos certe sacramentorum loco non esse habendos constat, quando istorum confessione, primitivae ecclesiae incogniti fuerunt et multis postea annis excogitati (Lib. 4. sent. dist. 24. c. 8¹⁴¹). Sacramenta autem cum Dei promissionem contineant, neque ab angelis, neque ab hominibus, sed a Deo solo institui possunt, cuius unius est promissionem dare. Pro duobus reliquis testimonium habere videntur a verbo Dei, ideoque sacros ordines honoris causa peculiariter nominant. Sed quam oblique illo in suum praetextum abutantur videndum est.

Incipiemus autem ab ordine presbyterii, sive sacerdotii. His enim duobus nominibus rem unam significant: ac sic

¹⁴¹ Lomb. IV. Dist. XXIV, 9. —

appellant eos, ad quos pertinere aiunt sacrificium corporis et sanguinis Christi in altari conficere, orationes dicere et benedicere dona Dei. (Isidorus c. perlectis, 25. dist.¹⁴² — Lib. 4. sent. dist. 24. c. 8¹⁴³.) Itaque in ordinatione calicem et patenam cum hostiis accipiunt, in symbola collatae potestatis placabiles Deo hostias offerendi, manusque illis inunguntur, [184.] quo symbolo intelligunt datam sibi esse consecrandi [18] potestatem. Adeo nihil horum a verbo Dei habent, ut non potuerint improbius ordinem a Deo positum pervertere. Principio quidem pro confesso esse debet, quod praecedenti disputatione asseruimus: iniurios omnes esse Christo, qui se sacerdotes appellant ad offerendam placationis hostiam. Constitutus ille et consecratus a patre sacerdos cum iureiurando fuit, secundum ordinem Melchizedech, nullo fine, nullo successore; hostiam semel obtulit aeternae expiationis et reconciliationis; nunc etiam sanctuarium coeli ingressus, intercedit pro nobis (Hebr. 4. 5. 6. 7. 8. 9). In ipso omnes sumus sacerdotes, sed ad laudes et gratiarum actiones, nos denique nostraque Deo offerenda; illi uni singulare fuit, sua oblatione Deum placare et peccata expiare (1 Petr. 2. Apoc. 1). Quid superest, nisi istorum sacerdotium impium esse sacrilegium?

Verum quando eos non pudet apostolorum successores se iactare, quanta fide illorum fungantur vicibus, spectare operae pretium est. Quanquam inter se consentire ipsos oportuerat, si fidem sibi haberi volebant; nunc de apostolorum successione hostiliter digladiantur episcopi, mendicantes monachi, sacrificuli. Obtundunt episcopi duodecim in apostolatam allectos singulari praerogativa; horum se loco et gradu esse, utpote qui alios honore praecellant. (Dist. 21. c. 1¹⁴⁴). Vulgares presbyteros pro septuaginta esse, qui postea a Domino designati sunt. Sed nimis imbecilla est ratio, nec sane longa confutatione opus habet, siquidem hoc agnoscunt e suis tabulis: antequam diabolica sectio fieret in ecclesia et alius diceret: ego sum Cephae, alius: ego Apollo nullum fuisse discrimen presbyteri et episcopi. (Hieron. in epist. ad Tit. citatur dist. 93. c. legimus et 95. c. olim¹⁴⁵). Senserunt multo rectius, quibus haec discretio ab ethnicis accepta visa est, qui suos habebant flamines, curiones, luper-

¹⁴² Decr. Grat. I. Dist. XXV. can. 1. M. 187, 141 sqq.

¹⁴³ Lomb. IV. Dist. XXIV, 9. —

¹⁴⁴ Decr. Grat. I. Dist. XXI can. 1. — cf. Lomb. Sent. IV. Dist. XXIV, 9. —

¹⁴⁵ Decr. Grat. I Dist. XCIII can. 24 et Dist. XCV can. 5. M. 187, 442 et 448. —

cales, salios, pontifices et caeteros, honoris gradu distinctos. (Lib. 4. sent. dist. 24. c. 10¹⁴⁶ et in canon. dist. 21. c. 1¹⁴⁷.) Mendicantes monachi hac tantum similitudine apostolorum vicarios se venditant, qua longissime ab illis discrepant: quod huc atque illuc cursitant et ex alieno victitant. Apostoli enim non temere, ut isti erronei, quovis volitarunt, sed profecti sunt, quo a Domino vocabantur ad propagandum evangelii fructum; nec otiosos ventres paverunt alienis laboribus, sed pro libertate sibi a Domino permissa, eorum benignitate uti sunt quos verbo instituebant. Neque vero erat, cur monachi, quasi testimonio defecti, alienis plumis se tegerent, cum satis claro elogio a Paulo describantur. Audivimus, inquit, inter vos quosdam ambulantes inquiete, nihil operantes, [185.] sed curiose agentes (2 Thess. 3). (Vide in eum locum Theophylactum¹⁴⁸.) Alibi: ex his sunt, qui penetrant domos et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, semper discentes, nunquam ad scientiam veritatis pervenientes (2 Tim. 3). Haec, inquam, elogia iusto interdicto vindicare cum possint, apostolorum vices, a quibus tam procul absunt quam a coelo, aliis relinquunt. Ergo de sacerdotii ordine in genere videamus, quam belle cum apostolorum functione conveniat. Dominus noster, cum nondum esset ulla ecclesiae forma constituta, apostolis suis mandavit, ut praedicarent evangelium omni creaturae et credentes in remissionem peccatorum baptisarent (Marc. ult.). Antea autem mandaverat, ut sacra symbola corporis et sanguinis sui ad exemplum suum distribuerent; de sacrificando nulla mentio (Luc. 22). En sanctam, inviolabilem, perpetuamque legem impositam his qui in apostolorum locum succedunt, qua mandatum accipiunt de evangelii praedicatione et sacramentorum administratione. Ergo qui evangelii praedicationi ac sacramentorum administrationi non incumbunt, apostolorum personam improbe praetexunt. Rursum, qui sacrificant, commune cum apostolis ministerium falso iactant.

Nonnihil autem inter apostolos et eos qui nunc regendis ecclesiis praeesse debent, interest. Primum, nomine; quod tametsi ex ratione et etymo verbi, utrique apostoli vocari possunt, quia utrique missi sunt a Domino (Rom. 10. Luc. 6); illos tamen duodecim peculiariter elegit Dominus, qui novam

¹⁴⁶ Lomb. Sent. IV. Dist. XXIV, 12. —

¹⁴⁷ Decr. Grat. I. Dist. XXI can. 1. —

¹⁴⁸ Theophylactus Bulgar. Archiepiscopus, Commentarius in Ep. 11 ad. Thessal. M. graec. 124, 1354. —

evangelii praedicationem orbi promulgarent et apostolos peculiariter vocari voluit, quia magni referebat certam haberi de eorum missione cognitionem, qui rem novam et inauditam afferrent. Hi presbyteri et episcopi magis dicuntur. Deinde officio, quod tametsi utrisque commune est verbum et sacramenta ministrare, illis tamen duodecim, evangelium spargere in varias regiones mandatum erat nullis constitutis finibus (Act. 1), his singulae ecclesiae assignantur. Neque hic tamen negatur, quin alias ecclesias iuvare ei liceat, qui uni ecclesiae praeest, sive quid turbarum inciderit quod praesentiam eius requirat, sive absens absentes scriptis docere possit; sed quia ad retinendam ecclesiae pacem necessaria est istaec politia, unicuique esse propositum quod agat, ne simul omnes tumultuentur, sine vocatione incerti discurrant, in unum omnes locum temere confluant et ne vacuas ecclesias pro libidine deserant. Hanc distinctionem posuit Paulus, ad Titum ita scribens: huius rei gratia reliqui te in Creta, ut ea quae desunt corrigas et constituas per civitates presbyteros. Eadem a Luca in Actis ostenditur, dum Paulum inducit ita loquentem [186.] senioribus ephesinae ecclesiae: Attendite vobis et uni- [18] verso gregi, cui vos spiritus sanctus constituit episcopos, ad regendam ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo. Sic Archippum Paulus commemorat Colossensium episcopum (Col. 4), et alibi, Philippensium episcopos (Phil. 1).

Haec ubi probe animadversa fuerint, promptum erit definire, quae sit presbyterorum functio, qui in presbyterorum ordine habendi sint, vel potius, quid omnino sit ordo ipse. Functio est, evangelium annunciare et sacramenta administrare. Omitto quanta morum integritate excellere, quid singulis privatim praestare seniores debeant; neque enim praesentis instituti est, omnes boni pastoris dotes persequi, sed tantum indicare quid profiteantur, qui se presbyteros appellant. Episcopus est, qui ad ministerium verbi et sacramentorum vocatus, officium suum bona fide exequitur. Episcopos et presbyteros promiscue voco ecclesiae ministros. Ordo, est ipsa vocatio.

Porro quae sit ratio vocationis, nunc docendi locus est. Ea in duobus versatur: nempe ut habeamus et a quibus instituendi sint episcopi seu presbyteri, et quo ritu quave caeremonia initiandi. Legitimae institutionis documentum ex apostolorum institutione peti non potest, qui humana vocatione non expectata, sed solo Domini mandato instructi, operi se accinxerunt. Nec quem ipsi apostoli ordinem tenuerint satis constat: nisi quod Paulus, eo quem nuper citavimus

loco tradit, se reliquisse Titum in Creta ut episcopos per civitates constitueret (Tit. 1), et alibi Timotheum admonet, ne cui temere manum imponat (1 Tim. 5). Et Lucas in Actis refert (Act. 14), a Paulo et Barnaba constitutos per singulas Lystrensium, Iconum et Antiochenorum ecclesias, presbyteros. Hos vero locos valde illustrarunt mitrati pontifices, ut eos omnes solent, qui ad farinas facere videntur. Inde enim collegerunt, solis sibi esse potestatem ordinandi et consecrandi presbyteros, ut loquuntur, et ut suam consecrationem splendida aliqua larva venerabilem ac religiosam imperitis facerent, multis caeremoniis adumbrarunt. At falluntur, dum existimant aliud quidpiam esse consecrare et ordinare quam ecclesiae episcopum et pastorem constituere, si tamen iuxta Pauli praescriptum consecrant et ordinant. Quod si aliter agunt, pessime hos Pauli locos ad suam libidinem detorquent. Et sane longe aliter agunt. Non enim in episcopatum ordinant, sed in sacerdotium. Ita destinamus, inquit, ecclesiae ministerio. Verum an aliud putant esse ecclesiae ministerium, quam verbi ministerium? Scio quidem hanc cantilenam subinde ab illis recini: sacrificulos suos ecclesiae ministros esse; sed nemo sanus credit, imo eos scripturae veritas revincit, quae non alium agnoscit ecclesiae [187] ministrum quam verbi [187] Dei praeconem, ad regendam ecclesiam vocatum, quem nunc episcopum, nunc presbyterum, interdum etiam pastorem appellat (Act. 14. 20. 1 Petr. 5).

Iam vero si excipiunt: canonibus vetitum esse ne quis sine titulo admittatur¹⁴⁹), neque id me latet; sed titulos quos obtundunt, pro legitimis non recipio. Nonne melior pars titulorum sunt dignitates, personatus, canonicatus et praebendae, capellaniae, prioratus, monachatus etiam, quae partim ex ecclesiis cathedralibus, partim collegiatis, partim desertis delubris, partim e claustris petuntur? Quae omnia satanae esse lupanaria interpretor et confidenter affirmo. Omnes enim illi, in quam functionem ordinantur, nisi ut Christum sacrificent et immolent? Denique neminem ordinant nisi ad sacrificandum: quod non est Deo, sed caeremoniis consecrare. Atqui vera unaque ordinatio est, vocare ad regendam ecclesiam eum, cuius vita ac doctrina probata fuerit, ipsumque ministerio admovere. Quam in partem locos illos Pauli accipere convenit, quanquam caeremoniam

¹⁴⁹ Decretum Synodi Lateran. III (1179) cp. 5. Decretalia Gregorii IX lib. III. tit. 5. cap. II et IV. —

et ritum vocandi, simul cum vocatione ipsa continent. Sed de caeremonia statim suo loco.

Nunc quod in manibus est, tractemus: a quibus scilicet ordinandi, hoc est, vocandi sint ministri ecclesiae. Quid igitur? An Paulus iura collationum Timotheo et Tito deferebat, qualia nunc ab infulatis satrapis usurpantur? Minime. Sed cum utrique mandatum dedisset de constituendis componendisque provinciarum, in quibus relictis erant, ecclesiis, alterum hortatur, ne ecclesias desertas patiatur, alterum monet, ne quem admittat nisi probatum. An Paulus et Barnabas, ceu metropolitani aliqui, ecclesiarum possessiones conferebant? Nihil minus. Caeterum non existimo illos omnes, suo arbitrio imposuisse ecclesiis nesciis ac inconsultis quos visum esset, sed communicato cum ecclesiis consilio, ad id munus vocasse quos ex fratribus exploratos habebant puriore doctrina et vita integriore. Atque ita quidem factum oportuit, si ecclesias stare incolumes voluissent, penes quos rerum arbitrium erat, ut ecclesia quae de eligendo ministro deliberatura erat, antequam in consilium ivisset, advocasset e vicinia unum aut duos episcopos et vitae sanctitate et doctrinae sinceritate prae aliis spectabiles, cum quibus agitasset, quis potissimum assumendus fuisset. Utrum vero totius ecclesiae comitiis, aut paucorum suffragiis, quibus ea cura demandetur, an vero magistratus sententia episcopum creari satius sit, nulla certa lex constitui potest; sed pro temporum ratione, populorumque moribus capiendum est consilium. Cyprianus fortiter contendit, non rite eligi, nisi communibus totius plebis suffragiis¹⁵⁰). Quam observationem illo saeculo in multis partibus valuisse, fidem historiae faciunt.

Verum quia vix unquam evenit, ut tot capita rem aliquam uno sensu bene componant, et fere illud [188] verum est: incertum scindi studia in contraria vulgus (Virg. Aen. 2, 39¹⁵¹), satius mihi videtur eo eligendi munere, vel magistratum, vel senatum, vel seniores aliquot defungi, advocatis semper, ut dixi, nonnullis episcopis, quorum fidem et probitatem spectatam habeant. Sed haec melius prospicere, pro re et tempore possunt principes, aut liberae civitates, quibus pietas cordi est. Certe rectam ordinationem penitus corruerunt cornuti praesules, suis iuribus collationum, praesentationum, repraesentationum, patronatum et aliis id genus tyrannicis dominiis. Verum ita, inquiunt, exigebat temporum corruptio,

¹⁵⁰ Cyprianus, Ep. 55, 8; Ep. 59, 6; Ep. 67, 3, 4.

¹⁵¹ Virgilius, Aeneis 2, 39.

ut quoniam apud plebem et magistratus plus valebant odia et studia in assumendis episcopis, quam rectum sanumque iudicium, eius rei arbitrium paucis primoribus episcopis deferretur. Fuerit sane hoc extremi mali in rebus deploratis remedium. Verum ubi medicina morbo ipso nocentior apparuit, cur non et novo huic malo succurritur?

Sed canones exactissime cavent, ne sua potestate in ecclesiae perniciem abutantur episcopi¹⁵²). Quanquam, si verum fatemur, canones ipsi potius faces sunt in universum orbis excidium accensae, quam ad retinendam bonae disciplinae moderationem cautiones. Hoc tamen omitto. Quid tamen mihi canones iactantur, qui suis autoribus, quoties libet, mera sunt ludibria? An vero dubitamus, quin sanctissimis legibus olim plebs se adstringi intelligeret, cum videret sibi regulam e verbo Dei propositam, dum ad episcopum eligendum conveniret? Siquidem illi una vox Dei merito pluris esse debebat, quam infinitae canunculorum myriades. Sed nihilominus pessimo affectu corrupta, nullam habebat legis aut aequitatis rationem. Sic hodie etsi optimae scriptae sunt leges, manent tamen in chartis sepultae; interim publicis moribus receptum est, ut soli fere tonsores, coci, muliones, spurii atque eius faecis homines, ecclesiarum pastores creentur; parum dico, ut episcopatus lenociniorum et adulteriorum sint praemia. Nam cum venatoribus et aucupibus dantur, praeclare res cecidisse existimanda est. Tanta indignitas importune canonibus defenditur. Habebat, inquam, olim optimum canonem populus, cui verbum Dei praescribebat: oportere episcopum esse irreprehensibilem, doctorem, non pugnacem, non avarum etc. (1 Tim. 3. Tit. 1). Cur ergo provincia eligendi ministri, a populo ad istos praesules translata est? Quia inter tumultus et factiones populi, verbum Dei non exaudiebatur. Et cur hodie ab episcopis non transferatur, qui non modo leges omnes violant, sed abiecto pudore, libidine, avarie, ambitiose, humana divinis commiscent et confundunt? An hoc vel auditu tolerabile est, [189], pastores ecclesiae vocari, qui nullum unquam e suo grege viderint, qui violenter in ecclesiae possessionem quasi in hostile praedium irruperint, qui forensibus iurgiis evicerint, qui pretio redemerint, qui sordidis obsequiis emeruerint, qui pueri vix dum balbutientes, in eam ceu haereditatem a patris et cognatis, creverint? An unquam eo progressa esset populi, quantumvis corrupti et ex legis licentia? Qui hanc ecclesiae

¹⁵² Decretum Synodi Lateran. III. (1179) commemorare videtur.

faciem quae nostra aetate visitur, siccis oculis spectare possunt, crudeles sunt et impii; qui cum mederi possint, negligunt, omnem inhumanitatem superant.

Nunc, quod secundum est in presbyterorum vocatione, exequamur: quo caeremoniae genere initiandi sint. Dominus noster, cum apostolos amandaret ad evangelii praedicationem, insufflavit in eos (Ioan. 20). Quo symbolo spiritus sancti virtutem, qua illos donabat, repraesentavit. Hanc insufflationem retinuerunt boni isti viri et, quasi spiritum sanctum e gutture suo egerant, super suos, quos formant sacrificulos demurmurant: accipite spiritum sanctum. Adeo nihil praetereunt, quod non praepostere effingant, non dico instar histrionum, qui rationem et modum quandam habent suae gesticulationis, sed instar simiarum, quae lascive et absque ullo delectu quidvis imitantur. Servamus, inquit, exemplum Domini. At multa egit Dominus, quae nobis exempla esse noluit. Dixit Dominus discipulis: accipite spiritum sanctum; dixit et Lazaro: Lazare veni foras; dixit paralytico: surge et ambula. Cur non eadem dicunt omnibus mortuis et paralyticis? Divinae suae virtutis specimen edidit, cum insufflando in apostolos, spiritus sancti gratia illos replevit. Hoc ipsum si conantur efficere, Deum aemulantur et tantum non ad certamen provocant. Sed longissime absunt ab effectu, nec aliud inepto isto gestu, quam Christo illudunt. Sunt quidem adeo effrontes ut asserere ausint, conferri a se spiritum sanctum, sed quam id verum sit docet experientia, quae clamat, ex equis fieri asinos, ex fatuis phreneticos, quicumque in sacerdotes consecrantur. Nec tamen hinc pugnam illis facio, tantum caeremoniam ipsam damno, quae in exemplum trahi non debuit, quandoquidem a Christo in singulare miraculi symbolum usurpata est. Tantum abest ut illis patrocinari debeat imitationis excusatio. Unctionem vero a quo tandem acceperunt? Respondent, se acceperisse a filiis Aaron: a quo suus ordo sumpsit initium. (Lib. 4. sentent. dist. 24. c. 8.¹⁵³ et in canon. dist. 21. c. 1.¹⁵⁴) Perversis igitur exemplis perpetuo se tueri malunt, quam fateri a se excogitatum, quod temere usurpant. Sed interim non animadvertunt, dum successores se profitentur filiorum Aaron, Christi sacerdotio se esse [190] [190] iniurios, quod unum omnibus veteribus sacerdotiis adumbratum figuratumque fuit. In eo igitur omnia illa conclusa et impleta fuerunt, in eo cessarunt ut iam aliquoties a nobis

¹⁵³ Lomb. IV. Dist. XXIV, 1. —

¹⁵⁴ Decr. Grat. I. Dist. XXI can. 1. —

repetitum est, et epistola ad Hebraeos, nullis glossis adiuta, testatur. Quod si tantopere Mosaicis caeremoniis oblectantur: cur non boves, vitulos, agnos, ad sacrificia rapiunt? Habent quidem bonam partem antiqui tabernaculi, et totius Iudaici cultus. Sed hoc tamen eorum religioni deest, quod vitulos et boves non immolant. Quis non videat hanc unctionis observationem circumcisione multo esse perniciosiorem? Praesertim, ubi accedit superstitio, et pharisaica opinio de dignitate operis. Iudaei in circumcisione fiduciam iustitiae reponebant, isti in unctione spirituales gratias. Hoc enim est, si Deo placet, sacrum oleum, quod characterem indelebilem imprimit. Quasi vero oleum pulvere et sale abstergi non possit, aut si tenacius adhaesit, sapone. At character ille spiritualis est. Quid oleo cum anima? An obliti sunt, quod ex Augustino occinunt: si detrahatur verbum ab aqua, nihil fore nisi aquam; (1. quæst. 1. c. detrahe¹⁵⁵); habere autem a verbo, ut sit sacramentum? Quod verbum ostendent in sua pinguedine? An quod Mosis mandatum est, de filiis Aaron ungendis (Exod. 28. 29. 30)? At illic etiam mandatur de tunica, de ephod, de galero, de corona sanctitatis, quibus ornandus erat Aaron; de tunicis, balthis, mitris, quibus erant vestiendi eius filii. Mandatur de mactando vitulo, de eius adolendo adipe, de arietibus secandis et comburendis, de sanctificandis auriculis et vestimentis, alterius arietis sanguine, et innumerae aliae observationes, quibus praetermissis, miror cur una unctio olei illis placeat. Si autem aspergi gaudent, cur oleo potius asperguntur quam sanguine? Scilicet rem ingeniosam conantur: ex Christianismo et Iudaismo et paganitate, velut consutis centunculis, religionem unam conficere. Foetet igitur eorum unctio, quae sale, id est, verbo Dei destituitur.

Superest impositio manuum¹⁵⁶), quam fuisse ab apostolis observatam constat, quoties aliquem ecclesiae ministerio admovebant. Qua ratione, impositionem manuum presbyterii Paulus vocat ordinationem ipsam, qua in episcopatum assumptus erat Timotheus (1 Tim. 4). Quanquam scio presbyterium eo loco a quibusdam accipi, pro coetu seniorum. Sed simplicius, meo iudicio, de ministerio intelligitur. Hunc autem ritum ductum existimo ab Hebraeorum more; qui quod benedictum ac sanctificatum volebant, manuum im-

¹⁵⁵ Augustinus, In Ioh. tract. 80, 3. M. 35, 1840. — Refertur Decr. Grat. II. Causa I. Q. I can. 54. M. 187, 505. —

¹⁵⁶ Decr. I. Dist. XXIII. can. 7 et 8. M. 187, 133. —

positione, velut Deo repraesentabant. Sic Iacob benedicturus Ephraim et Manasse, eorum capitibus manum imposuit; quo, ut arbitror, significatu, Iudaei, [191], ex legis praescripto, suis oblationibus manus imponebant (Gen. 48. Num. 8 et 27. Lev. 1. 3. 4 et alibi). Quare apostoli per manuum impositionem eum se Deo offerre significabant, cui manus imponebant. Quid igitur? an legis umbras sectabantur? Minime. Sed nulla superstitione symbolum hoc adhibebant, ubi usus erat. Imponebant enim iis manus, quibus a Domino spiritum sanctum precabantur, quem huiusmodi symbolo administrabant, ut docerent non a se ipsis exire, sed e coelestibus descendere. In summa, id erat symbolum, quo Domino commendabant, cui spiritus sancti gratiam precari volebant; quam tunc eorum ministerio distribui, Domino placebat (Act. 7. 9). Sed quidquid fuerit: an protinus sacramentum habendum est? Apostoli orarunt genibus flexis, genua igitur non flectentur sine sacramento (Act. 21. 26)? Discipuli feruntur orasse versus orientem; sit nobis sacramentum orientis aspectus. Paulus vult in omni loco viros tollere puras manus, et elevatis manibus oratio saepius a sanctis facta memoratur (1 Tim. 2. Psal. 63. 88. 141. 143), et manuum quoque extensio sacramentum fiat. Omnes denique sanctorum gestus in sacramenta transeant. Omissa igitur contentione, istius caeremoniae quis nunc usus nobis sit, paucis exequar. Si in eum finem usurpemus, ut gratias spiritus, quemadmodum apostoli, conferamus, ridicule agemus. Nam neque id ministerium nobis a Domino commissum est, neque id symbolum constitutum. At hunc lapidem assidue volvunt papa et sui, ut talibus signis spiritum sanctum conferre credantur: sicut fusius disseruimus, cum eorum confirmationem discuteremus. Quod si is, qui assumitur in episcopum, constituatur in medio coetu ecclesiae, admoneatur sui officii, ac super eum oretur, seniorum manibus super eum impositis, nulla religione, nisi ut et ipse Deo se in ministerium offerri sentiat et ecclesia incitetur, ad ipsum communibus precibus Deo commendandum: talem manuum impositionem nemo sanus improbet.

Diaconorum¹⁵⁷) origo, institutio ac functio, a Luca in Actis describitur (Act. 6). Cum enim murmur a Graecis excitatum esset, quod in ministerio pauperum eorum viduae negligenterentur, apostoli excusantes se non posse sufficere utrique muneri, et praedicationi verbi et mensarum ministerio, petierunt a multi-

¹⁵⁷ Lomb. Sent. IV. Dist. XXIV, 8. —

192] tudine, ut sibi eligerent viros probatos septem, quos super id opus constituerent. En diaconorum officium: pauperum curam gerere illisque ministrare; unde et nomen habent; sic enim vocantur, quasi ministri. Subiicit deinde Lucas eorum institutionem. Quos elegerant, inquit, constituerunt in conspectu apostolorum, et orantes imposuerunt illis manus. Utinam vero tales diaconos hodie haberet ecclesia et tali caeremonia institueret: nempe manuum impositione, de qua diximus, quod [192] satis esse visum est. Diaconorum meminit et Paulus (1 Tim. 3), quos vult esse pudicos, non bilingues, non vinolentos, non turpe lucrum sectantes, bene institutos in fide, unius uxoris viros, domum suam et liberos bene regentes. At vero, quos nobis isti fingunt diaconos, quid habent simile? Non de hominibus loquor, ne querantur, inique ex hominum vitiis suam doctrinam aestimari. Sed pro iis ipsis, quos doctrina sua nobis tradunt, indigne testimonium ab eorum exemplo, quos apostolica ecclesia diaconos constituit, peti contendo. Aiunt ad suos diaconos pertinere, assistere sacerdotibus, ministrare in omnibus quae aguntur in sacramentis, scilicet in baptismo, in chrismate, in patena et calice, oblationes inferre et disponere in altari, componere mensam Domini et vestire, crucem ferre, et praedicare Evangelium et epistolam ad populum. An hic verbum unum de vero diaconorum ministerio? Nunc institutionem audiamus. Diacono qui ordinatur, solus episcopus manum imponit¹⁵⁸). Orarium illi, id est, stolam super laevum humerum collocat, ut intelligat se accepisse iugum Domini leve, quo ad sinistram pertinentia divino timori subiiciat; textum evangelii praebet, ut eius se praeconem intelligat. Quid isthaec ad diaconos? Perinde vero faciunt, ac si quis apostolos se instituere diceret, quos duntaxat adolendis thuribus, simulacris poliendis, converrendis templis, captandis muribus, fugandis canibus praeficeret. Quis id hominum genus apostolos vocari pateretur, et conferri cum ipsis Christi apostolis? Posthac ergo ne diaconos esse mentiantur, quos non nisi ad histrionicos suos ludos instituunt. Levitas etiam vocant et ad filios Levi eorum rationem ac originem referunt; quod per me quidem licet, modo fateantur, quod verum est, ad leviticos ritus et mosaicae legis umbras, abnegato Christo, se retrorsum abire. Nunc semel in universum constituamus, quid de sacramento ordinis sentiendum¹⁵⁹). Ne autem longius repetenda

¹⁵⁸ Decr. Grat. I. Dist. XXIII can. 11. —

¹⁵⁹ Lomb. Sent. IV. Dist. XXIV, 10. —

sint, quae supra explicata sunt, hoc satis esse poterit modestis et docilibus, quales instituendos suscepi, nullum esse Dei sacramentum, nisi ubi caeremonia ostenditur adnexa promissione; aut certe potius, nisi promissio in caeremonia spectatur. Hic ne syllaba quidem habetur singularis alicuius promissionis. Frustra igitur quaeratur caeremonia ad confirmandam promissionem. Rursum, nulla caeremonia a Deo constituta legitur: sacramentum igitur nullum esse potest.

De matrimonio ¹⁶⁰).

Postremum est matrimonium. Quod ut a Deo institutum fatentur omnes (Gen. 2. Matth. 19), ita [193] pro sacramento [193] datum, nemo ad Gregorii usque tempora viderat. Et cui unquam sobrio in mentem venisset? Ordinatio Dei bona est et sancta. Et agricultura, architectura, sutrina, tonstrina, ordinationes sunt Dei legitimae; nec tamen sacramenta sunt. Id enim non tantum in sacramento quaeritur ut Dei sit opus, sed ut sit caeremonia exterior a Deo posita, ad confirmandam promissionem. Nihil tale esse in matrimonio pueri iudicabunt.

Sed signum est, inquiunt, sacrae rei, hoc est, spiritualis coniunctionis Christi cum ecclesia. Si verbo signi, symbolum intelligunt, a Deo nobis in hoc propositum, ut fidei nostrae certitudinem erigat, longe a scopo aberrant; si signum simpliciter accipiunt, quod in similitudinem adductum sit, ostendam quam acute ratiocinentur. Paulus ait (1 Cor. 15): sicut stella a stella differt in claritate, sic erit resurrectio mortuorum. En unum sacramentum. Christus ait: simile est regnum coelorum grano sinapis. En alterum. Rursum: simile est regnum coelorum fermento. Ecce tertium. Iesaias ait: ecce Dominus gregem suum pascet, quasi pastor. Ecce quartum. Alibi: Dominus quasi gigas egredietur. Ecce quintum. Et quis tandem finis aut modus? Nihil hac ratione sacramentum non erit. Quot in scriptura parabolae sunt et similitudines, tot erunt sacramenta. Quin etiam furtum sacramentum erit, quandoquidem scriptum est: dies Domini sicut fur. Quis ferat istos sophistas, tam inscite garrientes? Fateor quidem, quoties aspicitur vitis, optimum esse in memoriam revocari, quod ait Christus: ego sum vitis, vos palmites, pater meus cultor. Quoties occurrit pastor cum grege, et illud

¹⁶⁰ Lomb. Sent. IV. Dist. XXVI. M. 192, 908. — Thomas, S. theol. III. Suppl. Q. 41—68. — Eugenii IV. bulla „Exultate Deo“ c. 16. —

etiam occurrere bonum esse: ego sum pastor bonus, oves meae vocem audiunt. Verum si quis tales similitudines sacramentis adnumeret, ad Anticyram mittendus sit.

[194] Verba tamen Pauli obtrudunt, quibus sacramenti nomen matrimonio attribui dicunt. Qui uxorem diligit, seipsum diligit. Nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit et fovet eam, sicut et Christus ecclesiam; quia membra sumus corporis eius, de carne eius et de ossibus eius. Propter hoc relinquet homo patrem et matrem et adhaerebit uxori suae et erunt duo in carnem unam. Sacramentum hoc magnum est. Ego autem dico, in Christo et ecclesia (Eph. 5). At sic tractare scripturas, terram coelo miscere est. Paulus, ut ostenderet maritis quam singulari amore uxores suas complecti debeant, Christum illis in exemplar proponit. Ut enim ille viscera pietatis effudit in ecclesiam quam sibi desponderat, sic unumquemque affectum esse vult erga propriam uxorem. Sequitur deinde: qui uxorem diligit, semetipsum diligit, quemadmodum Christus dilexit ecclesiam. Porro ut doceret, quomodo Christus dilexerit ecclesiam, perinde [194] atque semetipsum, imo quomodo se unum fecerit cum sponsa sua, ecclesia, refert ad eum, quae Moses narrat Adam de se dixisse. Cum enim adducta esset in eius conspectum Eva, quam e sua costa formatam sciebat: haec, inquit, est os ex ossibus meis et caro de carne mea (Gen. 2). Totum id spiritualiter impletum in Christo et in nobis, testatur Paulus, cum membra nos esse ait corporis eius, de carne eius et de ossibus eius, adeoque unam cum ipso carnem. Tandem epiphonema subnectit: magnum hoc mysterium. Et ne quis amphibologia falleretur, exprimit se non de carnali viri et mulieris coniunctione loqui, sed de spirituali Christi et ecclesiae coniugio. Et sane vere magnum mysterium est, quod sibi Christus costam detrahi passus est, unde formaremur; hoc est, cum fortis esset, debilis esse voluit, ut illius fortitudine roboraremur, ut iam non modo vivamus ipsi, sed ille vivat in nobis. Imposuit illis sacramenti nomen. Verum aequumne erat ut eorum inscitiae poenas tota ecclesia penderet? Mysterium dixerat Paulus; quam dictionem cum relinquere posset interpres, latinis auribus non infrequentem, vel arcanum vertere, sacramentum ponere maluit, non tamen alio sensu, quam quo graece a Paulo mysterium dictum erat. Eant nunc et linguarum peritiam clamose insectentur, quarum ignorantia in re facili et cuivis obvia tamdiu foedissime hallucinati sunt. Sed cur in uno hoc loco sacramenti voculam tantopere urgent, aliquoties neglectam praetereunt? Nam et epistola ad Ti-

motheum priore (1 Tim. 3), a vulgari interprete posita est; ac in eadem ipsa ad Ephesios epistola (Eph. 5), ubique pro mysterio.

Condonetur tamen illis hic lapsus, saltem mendaces oportuerat esse memores. Matrimonium vero sacramenti titulo commendatum, immunditiam postea et pollutionem et carnales sordes vocare, quam vertiginosa est levitas? Quam absurdum est arcere a sacramento sacerdotes? Si a sacramento se arcere negent, sed a coitus libidine, non ita mihi elabuntur. Nam et coitum ipsum partem esse sacramenti tradunt, eoque demum figurari unionem, quae nobis est cum Christo, in naturae conformitate, quia vir et mulier non nisi carnali copula caro una fiant. (Lib. 4. sent. dist. 27. c. 4.¹⁶¹) et c. cum societas. 27. quaest. 2. glossa c. lex divinae, ibid.¹⁶².)

Quanquam duo sacramenta quidam eorum hic repererunt: alterum Dei et animae in sponso et sponsa, alterum Christi et ecclesiae, in marito et uxore. Utcunque coitus tamen sacramentum est, a quo ullum Christianum arceri nefas fuit; nisi forte Christianorum sacramenta adeo male conveniunt, stare ut simul non possint. Est et altera in eorum [195] dignitatibus absurditas. In sacramento conferri gratiam spiritus sancti affirmant, coitum tradunt esse sacramentum: in coitu negant unquam spiritum sanctum adesse. (Lib. 4. sent. 33. dist. c. 2.¹⁶³ et 32. quaest. 2. c. quicquid et sq.¹⁶⁴). Ac ne simpliciter ecclesiam luderent, quam longam errorum, mendaciorum, fraudum, nequitiarum seriem uni errori attexuerunt? Ut dicas nihil aliud quam abominationum latebram quaesisse, dum e matrimonio sacramentum fecerunt. Ubi enim id semel obtinuerunt, coniugalium causarum cognitionem ad se traxerunt; quippe res spiritualis erat, profanis iudicibus non attrectanda. Tum leges sanxerunt, quibus tyrannidem suam firmarunt; sed partim in Deum manifeste impias, partim in homines iniquissimas, quales sunt: ut coniugia inter adulescentulos, parentum iniussu contracta, firma rataque maneant¹⁶⁵); ne inter cognatos, ad septimum usque gradum, legitima sint matrimonia, et quae contracta sint, dissolvantur. Gradus vero ipsos, contra gentium omnium

¹⁶¹ Lomb. Sent. IV. Dist. XXVI, 6. —

¹⁶² Decr. Grat. II. Causa XXVII Q. II can. 17 et can. 18. M. 187, 1397. —

¹⁶³ Lomb. Sent. IV. Dist. XXVI, 1, 6.

¹⁶⁴ Decr. Grat. II. Causa XXXII. Q. 2. can. 3 et 4.

¹⁶⁵ cf. Decr. Grat. II. Causa XXVII. Q. II can. 2. M. 187, 1392. — Lomb. Sent. IV. Dist. XXXVI, 4. —

iura et Mosis quoque politiam confingunt¹⁶⁶); ne viro, qui adulteram repudiaverit, alteram inducere liceat¹⁶⁷); ne spirituales cognati matrimonio copulentur¹⁶⁸); ne a septuagesima ad octavas Paschae, tribus hebdomadibus ante natalem Ioannis, ab adventu ad Epiphaniam, nuptiae celebrentur¹⁶⁹), et similes innumerae, quas recensere longum fuerit. Et ex eorum coeno aliquando emergendum est, in quo iam diutius haesit oratio, quam animus ferebat. Aliquantulum tamen mihi profecisse videor, quod leonis pellem istis asinis quadam ex parte detraxi.

DE LIBERTATE CHRISTIANA, POTESTATE ECCLESIASTICA, ET POLITICA ADMINISTRATIONE.

CAP. VI.

Tractandum nunc de christiana libertate. Cuius explicatio praetermitti minime ab eo debet, cui summam evangelicae doctrinae compendio complecti propositum sit. Est enim res apprimè necessaria ac citra cuius cognitionem nihil fere sine dubitatione aggredi conscientiae audent, in multis haesitant et resiliunt, semper variant et trepidant. Sed nos planiorem eius disputationem (nam leviter supra a nobis attacta est) in hunc locum reiecimus. Quia statim atque [196] iniecta est aliqua mentio christianae [196] libertatis, ibi aut fervent libidines, aut insani motus surgunt, nisi mature obviam eatur lascivis ingeniis istis, quae alioquin optima quaeque pessime corrumpunt. Partim enim, huius libertatis praetextu, omnem Dei obedientiam excutiant et in effrenatam licentiam se proripiunt, partim indignantur, putantes omnem moderationem, ordinem, rerumque delectum tolli. Quid hic agamus, talibus angustiis circumsepti? An christiana libertate valere iussa, huiusmodi periculis opportunitatem praecedamus?

¹⁶⁶ Lomb. Sent. IV. Dist. XL, XLI. — Decr. Grat. II. Causa XXXV. M. 187, 1661—1693. —

¹⁶⁷ Lomb. Sent. IV. Dist. XXXI. 2, 3. —

¹⁶⁸ ibidem Dist. XLII. — Decr. Grat. II. Causa XXX Quaest. III. —

¹⁶⁹ Lomb. Sent. IV. Dist. XXXII, 5. —

Atqui, ut dictum est, nisi ea tenetur, nec Christus, nec evangelii veritas recte cognoscitur. Danda potius opera, ne adeo necessaria doctrinae pars supprimatur et occurratur tamen interim absurdis illis objectionibus, quae inde enasci solent.

Christiana libertas in tribus, ut ego quidem sentio, partibus sita est. Prima, ut fidelium conscientiae, dum fiducia suae coram Deo iustificationis quaerenda est, sese supra legem erigant atque efferant, totamque legis iustitiam obliviscantur. Nam cum lex, ut alibi iam demonstratum est, neminem iustum relinquat, aut ab omni spe iustificationis excludimur, aut ab illa nos solvi oportet. Ac sic quidem ut nulla prorsus operum ratio habeatur. Nam qui vel tantillum operum se afferre debere ad obtinendam iustitiam cogitat, non potest modum aut finem praefigere, sed debitorem universae legis se constituit. Sublata igitur legis mentione et omni operum cogitatione seposita, unam Dei misericordiam amplecti convenit, cum de iustificatione agitur, et averso a nobis aspectu, unum Christum intueri. Non enim illic quaeritur, quomodo iusti simus, sed quomodo iniusti et indigni, pro iustis habeamur. Cuius rei si certitudinem aliquam assequi volunt conscientiae, nullum legi dare locum debent. Neque hinc recte quis colligat, legem fidelibus supervacaneam esse, quos non ideo docere, et exhortari et stimulare ad bonum desinit, tametsi apud Dei tribunal in eorum conscientias locum non habet. Haec enim duo ut multo diversissima sunt, ita probe diligenterque sunt a nobis distinguenda. Tota Christianorum vita quaedam pietatis meditatio esse debet, quoniam in sanctificationem vocati sunt (Eph. 1). In hoc situm est legis officium, ut eos officii sui admonendo ad sanctitatis et innocentiae studium excitet. At ubi conscientiae sollicitantur, quomodo Deum habeant propitium, quid responsurae sint et qua fiducia constaturae si ad eius iudicium postulentur, ibi non subducendum est quid lex requirat, sed unus Christus pro iustitia proponendus, qui omnem legis perfectionem superat. In hoc cardine totum fere argumentum epistolae ad Galatas vertitur. Nam insulos esse interpretes, qui docent Paulum in ea pro caeremoniarum tantum libertate pugnare, ex locis argumentorum [197] probari potest. Quales isti [19] sunt: quod Christus factus sit pro nobis execratio, ut nos ab execratione legis redimeret; item: in libertate, qua Christus nos liberavit, state, et ne rursus iugo servitutis implicemini. Ecce ego Paulus dico: si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. Et qui circumciditur, debitor est universae legis. Christus vobis otiosus factus. Quicumque per legem iustifi-

camini, a gratia excidistis (Gal. 3. 5). Quibus certe aliquid sublimius continetur, quam caeremoniarum libertas.

Altera, quae ex superiore illa pendet, ut conscientiae non quasi legis necessitate coactae, legi obsequantur, sed legis ipsius iugo liberae, voluntati Dei ultro obediant. Quoniam enim in perpetuis terroribus versantur, quamdiu sub legis dominio sunt, alacri promptitudine in obedientiam Dei nunquam compositae erunt, nisi huiusmodi prius libertate donatae. Exemplo et brevius et magis perspicue assequemur, quo haec pertineant. Legis praeceptum est, ut diligamus Deum nostrum ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus. Id ut fiat, anima prius omni alio sensu ac cogitatione est evacuanda, cor omnibus desideriis expurgandum, vires in hoc u^m colligendae et contrahendae. Qui prae aliis multum progressi sunt in via Domini, longissime absunt ab hac meta. Nam etsi Deum ex animo diligunt et sincero cordis affectu, multam tamen adhuc cordis et animae partem occupatam habent carnis cupiditatibus, quibus retrahuntur et sistuntur, quominus citato ad Deum cursu pergant. Multo quidem conatu contendunt, sed caro partim eorum vires debilitat, partim ad sese applicat. Quid hic faciant, dum sentiunt nihil se minus quam legem praestare? Volunt, adspirant, conantur; sed nihil ea qua decet perfectione. Si legem intuentur, quidquid tentent aut meditentur operis, maledictum esse vident. Nec est quod se quisquam fallat, colligens opus eo ipso non omnino malum esse, quia imperfectum; et ideo quod in eo boni est, Deo nihilominus acceptum esse. Nam lex perfectam dilectionem exigens, omnem imperfectionem damnat. Opus igitur suum consideret, quod pro parte bonum videri volebat, et eo ipso transgressionem legis esse inveniet, quia imperfectum est. En quomodo omnia nostra opera legis maledictioni subiacent, si ad legis modum exigantur. Quomodo autem tum se alacriter accingerent ad opus infelices animae, pro quo non nisi maledictionem se referre posse confiderent? Rursum si ab hac severa legis exactione, vel potius toto legis rigore liberatae, paterna lenitate se a Deo appellari audiant, hilares et magra alacritate vocanti respondebunt et ducentem sequentur. In summa, qui legis iugo adstringuntur, servis sunt similes: quibus certae in singulos dies operae a dominis indicuntur. Hi enim nihil effectum putant, [198], nec in conspectum dominorum venire audent, nisi exactus operarum modus constiterit. Filii vero, qui liberalius et magis ingenuae a patribus tractantur, eis non dubitant inchoata et dimidiata opera, aliquid etiam vitii habentia, of-

ferre: confisi, suam obedientiam et animi promptitudinem illis acceptam fore, etiamsi minus exacte effecerint quod volebant. Tales nos esse oportet, qui certo confidamus obsequia nostra indulgentissimo patri probatum iri: quantulacunque sint et quantumvis rudia ac imperfecta. Neque haec fiducia parum nobis necessaria est, sine qua frustra omnia conabimur: si quidem nullo nostro opere se coli reputat Deus, nisi quod in eius cultum vere a nobis fiat. Id autem qui posset inter illos terrores, ubi dubitatur, offendantur Deus an colatur nostro opere? Atque ea causa est, cur autor epistolae ad Hebraeos quidquid in sanctis patribus bonorum operum fuisse legitur, ad fidem referat et ea duntaxat ex fide aestimet (Hebr. 11). De hac libertate illustris est locus in epistola ad Romanos (Rom. 6): ubi Paulus ratiocinatur, peccatum non debere nobis dominari, quia non sumus sub lege, sed sub gratia. Cum enim fideles hortatus esset, ne peccatum in eorum mortali corpore regnaret, neve exhiberent membra sua arma iniquitatis peccato, sed Deo se devoverent tanquam ex mortuis viventes, et membra sua arma iustitiae Deo; illi vero contra obiicere possent, se adhuc suam carnem secum ferre plenam concupiscentiis et peccatum in se habitare: subiicit eam consolationem a legis libertate, ac si diceret: tametsi nondum extinctum peccatum ac iustitiam in se vivere plane sertiant, non esse tamen cur formident et animo deiiciantur, quasi Deum semper offensum habeant ob peccati reliquias, quando per gratiam a lege sint marumissi, ne eius regula sua opera examinentur. Qui vero peccandum inferunt, quia non simus sub lege, hanc libertatem nihil ad se pertinere intelligant, cuius finis est nos ad bonum animare.

Tertia: ut nulla rerum externarum, quae per se sunt *ἀδιόποροι*, religione coram Deo teneamur, quin eas nunc usurpare, nunc omittere indifferenter liceat. Atque huius etiam libertatis cognitio perquam nobis necessaria est. Quae si aberit, nulla conscientiiis nostris futura est quies, nullus superstitionum finis. Videmur hodie plerisque inepti, qui disceptionem movemus de libero esu carnium, de libero feriarum vestiumque usu et similibus, ut illis quidem videtur, frivolis nugis. Sed plus istis inest momenti, quam vulgo creditur. Nam ubi inemel se in laqueum coniecerunt conscientiae, longum et inextricabilem labyrinthum ingrediuntur, unde non facilis postea exitus patet. Si quis dubitare inceperit, an sibi in linteis, indusiis, sudariis, mantilibus, lino uti liceat, nec de canabe postea securus [199] erit, tandem [19] et de stuppis incidet dubitatio. Secum enim volutabit: an

nōn sine mantilibus coenare possit, an non sudariis carere? Si cui paulo delicatior cibus illicitus visus fuerit, demum nec cibarium panem ac vulgaria edulia tranquillus coram Deo comedet, dum in mentem veniet, se vilioribus adhuc cibis posse corpus sustentare. Si in suaviori vino haesitarit, deinde nec vappam cum bona conscientiae pace bibet; postremo nec dulciorem, mundioremque aliis aquam attingere audebit. Denique eo demum veniet, ut super transversam, quod dicitur, festucam incedere nefas ducat. Non enim hic leve certamen inchoatur, sed hoc controvertitur: an his aut illis nos uti Deus velit, cuius voluntas consiliis nostris ac factis omnibus praeire debet. Hinc alios desperatione in confusioem abripi necesse est, alios contempto Deo et abiecto eius timore, viam sibi ruina facere, quam expeditam non habeant. Quicumque enim tali dubitatione impliciti sunt, quoquo se vertant, praesentem ubique conscientiae offensionem vident. Scio, inquit Paulus (Rom. 14), quia nihil commune est (per commune, profanum accipiens) nisi qui existimat aliquid commune, illi commune est. Quibus verbis res omnes externas libertati nostrae subiicit, modo eius libertatis ratio animis nostris apud Deum constet. Verum si qua superstitiosa opinio scrupulum nobis iniciat, quae suapte natura pura erant, nobis contaminantur. Quare subiicit: beatus qui non iudicat seipsum in eo quod probat. At qui diiudicat, si ederit, condemnatus est, quoniam non edit ex fide. Porro quod non est ex fide, peccatum est.

Inter huiusmodi angustias, qui omnia secure nihilominus audendo se animosiores ostendunt, nonne se tantundem a Deo avertunt? Qui vero aliquo Dei timore penitius afficiuntur, cum et ipsi cogantur multa admittere aversante conscientia, formidine consternantur ac concidunt. Omnes quotquot tales sunt, nihil donorum Dei accipiunt cum gratiarum actione, qua tamen sola nobis omnia in usum nostrum sanctificari, testatur Paulus (1 Tim. 4). Intellego autem gratiarum actionem ex animo profectam, qui Dei beneficentiam et bonitatem in suis donis agnoscat. Nam multi quidem eorum, Dei bona esse intelligunt quibus utuntur et Deum in operibus suis laudant, sed cum sibi data esse persuasum non habeant, quomodo gratias Deo agerent tanquam datori? Videmus in summa, quorsum haec tendat libertas: nempe, ut Dei donis, nullo conscientiae scrupo, nulla animi perturbatione utamur, in quem usum nobis a Deo data sunt; qua fiducia et pacem cum eo habeant animae nostrae et eius erga nos largitatem agnoscant. Est autem diligenter observandum, christianam

libertatem omnibus suis partibus rem spiritualem esse, cuius tota vis in formidolosis conscientiiis coram Deo pacificandis posita [200] sit, sive de peccatorum remissione inquietae sint [200] ac sollicitae, sive anxiae sint, utrum opera imperfecta et vitiis carnis nostrae inquinata Deo placeant, sive de rerum indifferentium usu torqueantur. Quare perverse interpretantur, vel qui suis cupiditatibus ipsam praetexunt ut bonis Dei donis abutantur in suam libidinem, vel qui nullam esse putant, nisi coram hominibus usurpatam, ideoque in ea utenda nullam infirmorum fratrum rationem habent.

Primo genere maiorem in modum hoc saeculo peccatur. Nullus fere est, cui sumptuoso esse per facultates liceat, quem non delectet in coenarum apparatu, in cultu corporis, in extruendis domibus luxuriosus splendor; qui non omni lautitiarum genere inter alios eminere velit, qui non sibi in suo nitore mirifice blandiatur. Et haec omnia sub christianae libertatis praetextu defenduntur. Aiunt res esse indifferentes. Fateor, modo iis indifferenter quis utatur. Caeterum ubi nimis cupide appetuntur, ubi superbe iactantur, ubi luxuriose effunduntur, iis vitiis conspurcantur. Inter res indifferentes optime distinguit illud Pauli (Tit. 1): omnia munda mundis; coinquinatis autem et infidelibus nihil mundum, quando polluta est eorum mens et conscientia. Cur enim maledicuntur divites, qui consolationem suam habent, qui saturati sunt, qui nunc rident, qui dormiunt in lectis eburneis, qui coniungunt agrum agro, quorum convivia citharam, lyram, tympanum et vinum habent (Luc. 6. Amos 6. Ies. 5)? Certe et ebur et aurum et divitiae bonae Dei creaturae sunt, hominum usibus permissae, imo Dei providentia destinatae. Nec ridere, aut saturari, aut novas possessiones veteribus atque avitis adiungere, aut concentu musico delectari, aut vinum bibere, usquam prohibitum est. Verum istud quidem, sed ubi rerum copia suppetit, in delitiis volutari ac se ingurgitare, mentem et animum inebriare praesentibus voluptatibus novisque semper inhiare: haec a legitimo donorum Dei usu longissime absunt. Tollant ergo immoderatam cupiditatem, tollant immodicam profusionem, tollant vanitatem et arrogantiam, ut pura conscientia, Dei donis pure utantur.

Ubi ad hanc sobrietatem animus compositus fuerit, habebunt legitimi usus regulam. Desit rursum haec moderatio, plebeiae communesque delitiae nimiae sunt. Nam illud vere dicitur: in burro et rudi panno, saepe animum purpureum habitare; interdum sub bysso et purpura simplicem humilitatem latere. Ita in suo quisque ordine vel tenuiter, vel

modice, vel splendide vivat; ut meminerint omnes se a Deo ali, ut vivant, non ut luxurientur; ac legem hanc christianae libertatis putent, si cum Paulo (Phil. 4) didicerint, in quibus sunt, iis contenti esse; si norint et humiles esse et excellere, si docti sint ubique et in omnibus et saturari et esurire et abundare et penuriam pati.

[201] Errant et in eo plerique quod perinde ac si sua libertas incolumis ac salva non esset, nisi testes haberet homines, promiscue et imprudenter ea utuntur. Qua importuna usurpatione infirmos fratres saepenumero offendunt. Videas hodie quosdam, quibus sua libertas non videtur consistere, nisi per esum carniū die veneris in eius possessionem venerint. Quod edunt, non reprehendo; sed exigenda est ex animis falsa istaec opinio. Siquidem cogitare debebant, nihil se sua libertate novum consequi in hominum conspectu, sed apud Deum, et tam in abstinendo constitutam esse quam in utendo. Si coram Deo nihil referre intelligunt, vescantur carnibus an ovis, rubrisve, an nigris vestibus induantur, satis superque est. Iam soluta est conscientia, cui eius libertatis beneficium debebatur. Ergo etiamsi posthac carnibus tota vita abstineant et colorem unum perpetuo ferant, non minus liberi sunt. Imo ideo liberi sunt, quia libera conscientia abstinent. Perniciosissime vero labuntur, quod fratrum infirmitatem nullius pensi habent, quam sic sustineri a nobis decet, ne quid temere admittamus cum eius offendiculo. Verum interdum quoque interest coram hominibus asseri nostram libertatem. Et hoc fateor; modus tamen summa cautione tenendus est, ne infirmorum curam, quos nobis tantopere Dominus commendavit, abiiciamus.

Dicam hic itaque de scandalis nonnihil, quo in discrimine habenda sint, quae cavenda, quae item negligenda, unde postea statuere liceat, quis sit inter homines libertati nostrae locus. Placet autem vulgaris illa partitio, quae scandalum aliud datum, aliud acceptum tradit, quando et apertum scripturae testimonium habet, nec inepte exprimit quod significat. Si quid importuna aut levitate, aut lascivia, aut temeritate, non ordine nec suo loco facias, quo imperiti imbecillesque offendantur: scandalum abs te datum dicetur, quoniam tua culpa factum fuerit, ut eiusmodi offensio suscitaretur. Ac omnino scandalum in re aliqua datum dicitur, cuius culpa ab autore rei ipsius profecta est. Scandalum acceptum vocatur, cum res alioqui non improbe nec importune admissa, malevolentia, aut sinistra quadam animi malignitate, in offensionis occasionem rapitur. Non enim hic datum

erat scandalum, sed sinistri illi interpretes sine causa accipiunt. Priore illo scandali genere, non nisi infirmi offenduntur, hoc autem secundo acerba ingenia et pharisaica supercilia. Quare alterum vocabimus scandalum infirmorum, alterum pharisaeorum; ac sic libertatis nostrae usum temperabimus, ut fratrum infirmorum ignorantiae cedere debeat, Pharisaeorum austeritati nequaquam. Quid enim infirmitati dandum sit, abunde multis locis ostendit Paulus (Rom. 14). Infirmos, inquit, in fide suscipite. Item: ne posthac alius alium iudicemus. Verum [202] illud magis, ne offendiculum ponatur fratri, aut lapsus occasio. Et multa in eum sensum, quae ex eo loco peti satius est, quam hic referri. Summa est: ut nos, qui potentes sumus, infirmitates impotentium sufferamus, nec placeamus nobis ipsis. Sed unusquisque nostrum proximo placeat in bonum, ad aedificationem. Alibi (1 Cor. 8. 10): sed videte, ne quo modo facultas vestra offendiculo sit iis qui infirmi sunt; item: omnia quae in macello venduntur edite, nihil interrogantes propter conscientiam; porro conscientiam vestram dico, non alterius. Denique tales estote, ut nullum praebeatis offendiculum, neque Iudaeis, neque Graecis, neque ecclesiae Dei. Alio etiam loco: in libertatem vocati estis fratres, tantum ne libertatem vestram detis in occasionem carni, sed per caritatem servite vobis invicem (Gal. 5). Ita est sane. Libertas nostra non adversus imbecilles proximos data est, quorum nos per omnia servos caritas statuit; sed magis ut pacem cum Deo in animis nostris habentes, pacifice etiam inter homines vivamus. Pharisaeorum autem offensio quanti sit facienda, discimus ex verbis Domini, quibus iubet omitti illos, quia caeci sunt duces caecorum (Matth. 15). Admonuerant discipuli, eos sermone ipsius offensos fuisse. Respondet: negligendos, nec curandam esse eorum offensionem. Res tamen adhuc incerta pendet, nisi teneamus, qui nobis sint habendi infirmi et qui Pharisei; quo discrimine sublato, non video quis prorsus restet inter offensiones libertatis usus, qui nunquam sine summo periculo foret.

Verum mihi clarissime definiisse videtur Paulus, tum doctrina tum exemplis, quatenus vel moderanda sit libertas nostra, vel offendiculis redimenda. Timotheum cum in consortium suum assumeret, circumcidit; Titum, ut circumcideret, adduci non potuit (Act. 16. Gal. 2). Diversa facta, nulla consilii nec animi mutatio: nempe, in circumcidendo Timotheo, cum liber esset ab omnibus, omnibus semetipsum servum fecit, et factus est Iudaeis quasi Iudaeus, ut Iudaeos

lucrifieret, iis qui sub lege erant, quasi esset sub lege, ut eos qui sub lege erant lucrifieret, iis qui sine lege erant, quasi esset sine lege, ut eos lucrifieret qui erant sine lege; infirmis, quasi infirmus, ut infirmos lucrifieret, omnibus omnia, ut multos servaret; quemadmodum alibi scribit (1 Cor. 9). Habemus iustam libertatis moderationem, si cum fructu aliquo indifferenter contineri possit. Quid respexerit cum Titum circumcidere fortiter abnuit, ipse testatur sic scribens; sed neque Titus, qui mecum erat, cum esset Graecus, compulsus fuit circumcidi, propter obiter ingressos falsos fratres, qui subintroierant ad explorandum libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, quo nos in servitutem adigerent; quibus ne ad tempus quidem cessimus [203] per subiectionem, ut evangelii veritas maneret apud vos (Gal. 2). Habemus et necessitatem vindicandae libertatis, si per iniquas exactiones pseudapostolorum ea infirmis conscientiis periclitatur. Ubique studendum caritati et spectanda proximi aedificatio. Omnia, inquit alibi (1 Cor. 10), mihi licent, at omnia non expediunt. Omnia mihi licent, at non omnia aedificant. Nemo quod suum est quaerat, sed quod alterius. Nihil iam hac regula expeditius quam utendum libertate nostra, si in proximi nostri aedificationem cedat; sin ita proximo non expediat, ea tunc abstinendum. Sunt qui Paulinam prudentiam simulant in abstinencia libertatis, nihil minus quam in officia caritatis eam conferentes. Suae enim quieti ut consulant, omnem libertatis mentionem sepultam optant, cum non minus intersit proximorum, libertatem in eorum bonum et aedificationem interdum usurpare, quam pro ipsorum commodo, eam loco moderari. Quidquid autem de cavendis offendiculis docui, ad res medias et indifferentes referri volo. Nam quae necessaria sunt factu, nullius offendiculi timore omittenda sunt. Equidem et hic caritatis rationem haberi decet, sed usque ad aras: hoc est, ne in gratiam proximi Deum offendamus.

Non probo eorum intemperiem, qui nihil nisi tumultuando agunt et qui perrumpere omnia malunt quam disuere. At nec eos audio, qui cum in mille impietatis formas duces se praebent, sic sibi agendum fingunt, ne proximis sint offendiculo, quasi non interim proximorum conscientias in malum aedificent: praesertim ubi nulla spe exitus, in eodem semper haerent luto (1 Cor. 8). Et suaves homines, seu doctrina, seu vitae exemplo sit instituendus proximus, aiunt lacte pascendum esse, quem pessimis exitalibusque opinionibus imbuunt. Lactis potu se aluisse Corinthios Paulus com-

memorat (1 Cor. 3). Sed si tum inter eos fuisset missa, an sacrificasset ad praebendum ipsis lactis pastum? At lac venenum non est. Mentiuntur ergo, se alere quos sub blanditiarum specie crudeliter necant. Atque ut demus, probandam ad tempus istiusmodi dissimulationem, quousque tamen pueros suos eodem potabunt lacte? Nam si nunquam grandescunt, ut vel tenuem saltem aliquem cibum ferre possint, nec lacte fuisse unquam educatos certum est.

Iam vero cum hac libertatis praegorativa, qualem antea descripsimus, donatae fideles conscientiae, in Christi beneficio consecutae sint, ne ullis observationum laqueis in iis rebus implicentur, in quibus eas esse liberas Dominus voluit, omnium hominum potestate exemptas esse constituimus. Est enim indignum, aut Christo gratiam tantae suae liberalitatis perire: aut conscientiiis ipsis fructum. Neque res levicula existimanda nobis est, quam videmus tanti Christo constitisse. Utpote, quam non auro [204] aut argento, sed proprio sanguine aestimavit, ut Paulus non dubitet dicere, irritam fieri eius mortem, si animas nostras hominibus in subiectionem tradimus. Siquidem non aliud agit aliquot capitibus epistolae ad Galatas, quam Christum nobis obscurari vel potius extinguere, nisi in sua libertate stent conscientiae nostrae: a qua certe exciderunt, si possunt hominum arbitrio, legum ac constitutionum vinculis illaqueari. Verum, ut res est cognitu dignissima, ita longiori magisque perspicua explicatione indiget. Statim enim atque de humanarum constitutionum abrogatione verbum factum est, ingentes turbae partim a seditiosis, partim a calumniatoribus commoventur, quasi universa simul tollatur ac subvertatur hominum obedientia.

Ad eum ergo lapidem ne quis impingat, animadvertamus, duplex esse in homine regimen: alterum spirituale, quo conscientia ad pietatem et cultum Dei instituitur, alterum politicum, quo ad humanitatis et civilitatis officia, quae inter homines servanda sunt, homo eruditur. Vulgo appellari solent, iurisdictio spiritualis et temporalis; non impropriis nominibus, quibus significatur priorem illam regiminis speciem ad animae vitam pertinere, hanc autem, in his, quae praesentis vitae sunt, versari; non quidem in pascendo aut vestiendo, sed in praescribendis legibus, quibus homo inter homines vitam honeste modesteque exigit. Nam illa in animo interiori sedem habet, haec autem externos mores duntaxat componit. Alterum vocare nobis liceat regnum

spirituale, alterum regnum politicum. Haec autem duo, ut partiti sumus, seorsum singula dispicienda, et dum alteram tractatur, avocandi avertendique ab alterius cogitatione animi. Sunt enim in homine veluti mundi duo, quibus et varii reges et variae leges praeesse possunt.

[205] Cum ergo ad hoc spirituale regnum pertineat, quidquid de christiana libertate a nobis dictum est, in hoc sermone nullum adversus politicum legum aut legislatorum ordinem nobis certamen est, sed contra potestatem quam usurpant sibi, qui pastores ecclesiae videri volunt, re autem vera saevissimi sunt carnifices. Quas enim leges condunt, spirituales esse aiunt, ad animam pertinentes, et eas ad vitam aeternam necessarias affirmant. Sic autem regnum Christi invaditur, sic libertas ab ipso fidelium conscientiis data, opprimitur penitus ac disiicitur. Taceo nunc, quanta impietate legum suarum observationem faciant, dum ex ipsa et peccatorum remissionem et iustitiam quaerere docent, dum totam religionis et pietatis summam in ipsa statuunt. Hoc unum contendendo, necessitatem imponi conscientiis non debere, in quibus rebus a Christo liberantur, nec nisi liberatae, ut antea docuimus, quiescere apud Deum possunt. Unicum regem agnoscant, suum liberatorem Christum, et una libertatis lege, [205] nempe sacro evangelii verbo, regantur oportet, si gratiam quam in Christo semel obtinuerunt, retinere volunt; nulla servitute teneantur, nullis vinculis adstringantur. Fingunt quidem Solones isti, suas constitutiones leges esse libertatis, suave iugum, onus leve; sed mera esse mendacia quis non videat? Nullam ipsi quidem legum suarum gravitatem sentiunt, qui abiecto Dei timore tam suas quam divinas leges secure ac strenue negligunt. Qui vero aliqua salutis suae cura tanguntur, plurimum abest ut se liberos existiment, quamdiu his laqueis implicantur. Videmus quanta cautione versatus sit in hac parte Paulus (1 Cor. 7) ut ne una quidem in re laqueum iniicere ausus fuerit. Neque id nulla causa. Prospiciebat certe quantum vulnus infligeretur conscientiis, si earum rerum necessitas illis imponeretur, quarum relicta esset a Domino libertas. Contra, numerari vix possunt constitutiones, quas isti gravissime aeternae mortis denunciatione sanxerunt, quas severissime exigunt, ceu ad salutem necessarias, et in his permultae sunt observatu difficillimae, omnes vero in turba impossibiles: tantus est acervus. Qui ergo iieri poterit, ut non extrema anxietate et terrore perplexi urantur, quibus tanta difficultatis moles incumbit? Quare breviter ex iis quae iam docuimus constituendum est,

nullis talibus constitutionibus conscientias nostras apud Deum obstringi, quae in hoc feruntur, ut animas intus coram Deo ligent, et religionem iniiciant, ac si de rebus ad salutem necessariis praeciperent. Tales autem sunt omnes quae ecclesiasticae constitutiones hodie vocantur, quae pro vero ac necessario Dei cultu ingeruntur. Atque ut sunt innumerae, ita infinita sunt ad captandas illaqueandasque animas vincula.

Quid igitur? Nullane est potestas ecclesiastica? Haec enim cogitatio simpliciores multos anxios habet, quibus nos potissimum scribimus. Respondemus: esse sane, sed quae in aedificationem data sit, ut Paulus testatur, non in destructionem (2 Cor. 10 et 13); qua qui legitime utuntur, nihil se plus esse existimant, quam ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei. Eam recte definierit, qui appellarit verbi Dei ministerium (1 Cor. 4); his enim finibus a Christo terminata est, cum mandavit apostolis, irent, ac docerent omnes gentes, quaecumque illis praeceperat (Matth. ult.). Cuius mandati legem utinam sibi propositam esse meminissent, qui ecclesiae Dei olim praefuerunt et nunc etiam praesunt; ita et veris pastoribus praeclare sua constaret dignitas, nec de potestate falso gloriarentur, qui populum Dei plus quam tyrannica iniquitate vexant. Nam hic memoria repetendum est, quod obiter quodam loco indicavimus. Quidquid auctoritatis ac dignitatis scriptura, sive prophetis, sive sacerdotibus, sive apostolis, sive apostolorum successoribus defert, id totum [206] non hominibus ipsis dari, sed ministerio, cui praefecti [200] sunt; vel, ut expeditius loquamur, verbo Dei, in cuius ministerium vocati sunt. Ut enim ordine omnes persequamur, tam prophetas et sacerdotes, quam apostolos et discipulos, non reperiemus ulla iubendi, docendi aut respondendi potestate fuisse praeditos nisi in nomine et verbo Domini. Mosen ipsum, prophetarum omnium primum, audiri voluit Dominus. Sed quid ille mandavit, aut omnino nunciavit, nisi a Domino? Neque enim aliud poterat. Prophetas suos olim constituit super gentes et regna, ut evellerent et extirparent, perderent et subverterent, aedificarent et plantarent (Ier. 1). Sed simul additur: ideo quod iam in eorum ore verba sua dederat. Neque enim ex ipsis prophetis ullus os aperuit, nisi Domino verba praeunte. Unde illa toties apud eos repetita: verbum Domini, onus Domini, os Domini locutum est; visio a Domino, dicit Dominus exercituum. Et merito. Exclamabat enim Iesaias: polluta sibi esse labia (Ies. 6). Ieremias se nescire loqui fatebatur, quod puer esset (Ier. 1). Quid ab illius polluto, aut huius fatuo ore prodire poterat,

nisi immundum aut insulsum, si suum ipsi sermonem locuti essent? Sancta vero et pura illis labia fuerunt, cum spiritus sancti coeperunt esse organa. Ac quae in universum fuerit prophetarum functio, pulchre apud Ezechielem describitur: fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel; audies igitur ex ore meo verbum et nunciabis illis ex me (Ez. 3). Qui audire iubetur ex ore Domini, nonne quidquam ex se comminisci prohibetur? Quid vero est nunciare a Domino, nisi sic loqui, ut confidenter iactare possit, non suum esse, sed Domini verbum quod attulerit? Tantundem est apud Ieremiam aliis verbis (Ier. 23): Propheta apud quem est somnium, narret somnium, et qui habet verbum meum, loquatur verbum meum verum. Quid paleis ad triticum? inquit Dominus. De sacerdotibus quoque praecepit Dominus (Deut. 17. Mal. 2), ut verbum legis ex eorum ore requireretur. Sed causam simul adiecit: quia angeli Domini exercituum sunt. Iam et in apostolos respiciamus. Multis quidem et insignibus elogiis ornantur, quod lux mundi sint et sal terrae; quod pro Christo audiendi; quod quaecunque in terra ligaverint, aut solverint, ligata erunt ac soluta in coelo (Matth. 5. Luc. 10. Ioan. 20). Verum suo nomine prae se ferunt, quantum sibi in suo munere permissum sit. Apostolos esse oportet, qui non garriant quidquid collibitum fuerit, sed mandata eius, a quo missi sunt, bona fide perferant. Ecce, dicebat illis Christus (Ioan. 20), quemadmodum misit me vivens pater, ita et ego mitto vos. Quomodo autem a patre missus fuerit, altera sua voce [207] testatur. Doctrina, inquit, mea non [207] est mea, sed eius, qui me misit, patris (Ioan. 7). Hanc legem, quam sibi Christus quoque imposuit, apostolis profecto et apostolorum successoribus, detrectare nefas fuerit. Quanquam longe etiam diversissima est ratio. Ipse enim aeternus ac unicus patris consiliarius, qui in eius sinu semper fuit, sic a patre accepit, ut simul omnes scientiae et sapientiae thesauros habuerit in se reconditos (Col. 2). Ex hoc fonte hauserunt omnes prophetae, quidquid unquam coelestium oraculorum ediderunt. Ex eodem Adam, Noah, Abraham, Isaac, Iacob et alii, quoscunque ab initio Deus sui cognitione dignatus est, hauserunt et ipsi quoque quidquid coelestis doctrinae didicerunt. Nam si fuit illud perpetuo verum (ut certe fuit) quod dicebat Ioannes baptista (Ioan. 1): neminem unquam Deum vidisse, sed unigenitum filium, qui est in sinu patris, enarravisse nobis; et alterum ipsius Christi verbum (Matth. 11): quod nemo patrem viderit, nisi filius et cui filius voluerit revelare; quomodo Dei mysteria, aut animo comprehendissent, aut

elocuti essent, nisi docente filio, cui soli patent arcana patris? Deum itaque non aliter cognoverunt sancti illi homines, quam ipsum in filio, velut in speculo intuiti, nec aliter de Deo valicinati sunt prophetae, quam eiusdem filii spiritu; seu quis ita dici malit: non alia ratione se unquam manifestavit hominibus Deus, quam per filium, hoc est, unicam suam sapientiam, lucem ac veritatem. Haec vero sapientia tametsi sese antea variis modis exeruerat, nec sic quidem tamen adhuc ad plenum elucebat. Verum ubi demum in carne manifestata est, quidquid humana mente de Deo comprehendendi potest et quidquid cogitari debet, pleno ore nobis edisseruit. Non enim profecto vulgare aliquid praedicare voluit apostolus (Hebr. 1), cum scripsit: Deum olim multifariam multisque modis patribus locutum fuisse per prophetas, at extremis his diebus nobis in dilecto filio suo locutum esse. Significat enim, imo aperte declarat, Deum non posthac, ut antea, per alios subinde atque alios locuturum, nec prophetias additurum prophetiis, aut revelationes revelationibus; sed sic omnes docendi partes in filio suo complevisse, ut hoc ultimum aeternumque ab eo nobis habendum sit testimonium. Qua ratione totum hoc novi testamenti tempus, ex quo cum evangelii sui praedicatione nobis apparuit Christus ad diem usque iudicii, per horam novissimam, novissima tempora, novissimos dies, ut alibi obiter indicavimus, designatur. Quo, perfectione doctrinae Christi contenti, discamus nullam ultra novam aut nobis fingere, aut ab aliis confictam admittere (Matth. 17). Itaque non temere pater filium ad nos mittens, singulari praerogativa doctorem nobis praefecit: ipsum, non hominum quenquam, audiri praecipiens. Paucis quidem verbis nobis eius magisterium commendavit, cum [208] dixit (Matth. 17): ipsum audite; [20] sed quibus inest plus quiddam ponderis ac energiae, quam vulgo existimetur. Perinde enim est, ac si ab omnium hominum doctrinis abductos, huic uni nos stitisset, ab uno omnem salutis doctrinam petere iussisset, ab uno pendere, in uno haerere denique, quod verba sonant, uni auscultare.

Et sane, quid iam ab homine aut expectari, aut expeti debeat, ubi verbum ipsum vitae familiariter nobiscum in carne nostra versatum est? Nisi forte spes sit, ab homine posse Dei sapientiam superari. Quin omnium hominum ora clausa esse convenit, postquam semel locutus est ille, in quo coelestis pater omnes scientiae et sapientiae thesauros voluit esse absconditos. Et sic quidem locutus est, ut et Dei sapientiam, quae nulla in parte hiulca est, et Messiam, a quo om-

nium revelatio expectabatur, decebat: hoc est, ut aliis post se nihil dicendum reliquerit (Ioan. 4). Unum, inquam, Christum tacentibus omnibus loqui, unum omnibus omissis et contemptis audiri oportet. Hoc enim eius proprium est, ut doceat quasi potestatem habens (Matth. 7). Et nihil apertius dici poterat, quam quod ipse ait discipulis: vos autem nolite vocari rabbi; unus enim magister vester Christus (Matth. 23). Deinde, quo altius eorum animis verbum illud insideret, bis eodem loco repetit. Hoc ergo unum apostolis relictum est et eorum successoribus etiamnum restat, eam legem diligenter retinere, qua eorum legationem Christus limitavit, cum iussit: irent ac docerent omnes gentes, non quae temere ipsi apud se essent fabricati, sed quaecunque ipsis praeceperat (Matth. ult.). Nec aliud aut sibi, aut aliis reliquit apostolus Petrus, optime a magistro edoctus, quantum sibi liceret. Qui loquitur, inquit, loquatur sermones Dei (1 Petr. 4). Quid hoc aliud est, quam omnes humanae mentis inventiones, a quocunque tandem capite profectae sint, arcere, ut purus sermo Dei in fidelium ecclesia doceatur ac discatur; omnium hominum, cuiuscunque sint ordinis, placita tollere, ut solius Dei decreta statuuntur?

Haec sunt arma illa spiritualia (2 Cor. 10), potentia Deo, ad demolitionem munitionum quibus consilia demoliantur fidi Dei milites et omnem celsitudinem, quae extollitur adversus cognitionem Dei, et captivam ducant omnem cognitionem ad obediendum Christo, et promptam habeant vindictam adversus omnem inobedientiam. En plane ac perspicue definitam potestatem, qua ecclesiae pastores quocunque demum nomine vocentur, praeditos esse convenit, nempe, ut verbo Dei, cuius positi sunt ministri ac dispensatores, confidenter omnia audeant, eius maiestati omnem mundi virtutem, gloriam, sublimitatem, cedere [209] atque obedire cogant, ipso omnibus a summo usque ad novissimum imperent, Christi domum aedificent, satanae regnum subvertant, oves pascant, lupos interficiant, dociles exhortentur et instituant, rebelles et pervicaces arguant, increpent, revincant, solvant, ligent, fulgurent denique et fulminent: sed omnia in verbo Dei. Istaec vero potestas, si cum ea conferatur qua se hactenus in populo Dei venditarunt spirituales isti tyranni, qui episcopos et animarum rectores simulant, nihilo melior erit consensus, quam Christo cum Belial. Primum quidem, fidem nostram suo arbitrio stare et cadere volunt, ut quidquid ipsi in utramque partem constituerint, firmum animis nostris statumque sit. Ut sive quid proba-

verint, ipsum nobis nulla dubitatione probari, sive quid damnaverint, ipsum quoque pro damnato esse oporteat. Hinc illa inter eos axiomata: penes ecclesiam esse, condere fidei articulos, ecclesiae auctoritatem sacrae scripturae auctoritatem aequare; Christianum non esse, nisi qui in omnia sua dogmata, tam affirmativa quam negativa, vel implicita vel explicita fide, certo consentiat. Et eiusdem formae alia quaedam. Deinde volunt et conscientias nostras suo imperio subiectas esse, ut quascunque leges tulerint, nos maneat obediendi necessitas. Interim sua libidine, contemptoque Dei verbo, cudunt dogmata, quibus certam postea fidem haberi postulent, et leges scribunt, quarum necessariam faciant observationem. Atqui hanc in asserendis novis dogmatibus et condendis fidei articulis licentiam, quam apostolis ipsis sublatam esse nuper ostendimus, sibi non iure vendicant. Quodsi nondum acquiescunt, Paulus (2 Cor. 1) certe se fidei Corinthiorum negabat dominari quorum a Domino erat ordinatus apostolus. Si hanc docendi libertatem agnovisset, nunquam hanc disciplinam tradidisset eorum ecclesiae, ut duobus aut tribus loquentibus prophetis, caeteri diiudicarent (1 Cor. 14). Quodsi alteri sedenti revelatum esset, prior taceret. Sic enim nemini pepercit, cuius auctoritatem verbi Dei censurae non subiiceret, sed multo adhuc clarius alibi (Rom. 10) fidem nostram ab omnibus hominum traditionibus ac figmentis liberat, cum ait fidem esse ex auditu, auditum autem per verbum Dei. Scilicet, si a solo Dei verbo pendet fides, si in illud solum respicit et recumbit, quis iam hominis verbo locus relinquitur? Legum vero ferendarum potestas cum et ipsa apostolis incognita fuerit et toties ecclesiae ministris per verbum Dei adempta, miror qui eam, praeter apostolorum exemplum et contra manifestum Dei interdictum, ad se trahere ausint. Non enim ambiguum est quod scribit Iacobus (Iac. 4): Qui iudicat fratrem, iudicat legem. Qui legem iudicat, non est observator legis, sed iudex. Unus autem legislator, qui potest servare et perdere. Id ipsum apud Iesaiam dictum erat, quanquam paulo [210] obscurius: Dominus rex noster, Dominus legislator noster, Dominus iudex noster, ipse salvavit nos (Ies. 33). Audimus ab Iacobo, vitae et mortis arbitrum pronunciari, qui ius habet in animam. Cum autem id sibi nemo hominum sumere possit, Deum igitur unicum animarum regem agnosci oportet, penes quem unum servandi perdendique potestas est; aut (ut illa Iesiae verba sonant) et regem et iudicem et legislatorem et salvatorem. Petrus quoque, cum pastores officii sui admonet, sic gregem

pascere hortatur, ne dominia exerceant adversus cleros; quo nomine haereditatem Dei, hoc est, fidelium populum significat (1 Petr. 5). En praecisum, adeoque a radice revulsum quidquid sibi potestatis vendicant, qui se sine verbo Dei efferre volunt. Non enim quidquam apostolis datum, quo suam ipsi doctrinam et suum regnum stabiliant, sed duntaxat, quo regnum ac doctrinam Dei magnificent.

Audio, quid ipsi pro se respondeant: suas traditiones non a se, sed a Deo esse; non enim se propria commenta effutire, sed quod a spiritu sancto acceperint veluti per manus tradere christiano populo, cui regendo divina providentia praefecti sunt. Rationes etiam, quibus id ipsum confirment, addunt: luculentas extare promissiones, quibus Christus, spiritus sui praesentiam ecclesiae suae nunquam defuturam pollicetur; extare praeclara elogia, quibus divina voce insignita est: quod sancta sit et immaculata, sine ruga, sine macula (Eph. 5) et quae in eandem sententiam ex scripturis afferri possunt. Quare si cui iam dubia sit ecclesiae autoritas, eum non in ecclesiam modo, sed in Christi quoque spiritum impium ac contumeliosum esse, cuius ductu ecclesia procul dubio regitur. Qua ratione pro ethnico et publicano haberi voluit Christus, qui ecclesiam non audierit (Matth. 18). Itaque, eorum opinione istud constanter convenire inter omnes debet: ecclesiam errare non posse, in his quae necessaria sunt ad salutem. Iam vero, quod de ecclesia dicitur, id totum sibi competere aiunt. Aut enim ecclesiam totam corruere, aut sese consistere, quorum humeris sustineatur ipsa, ac consistat. Eandem ergo certitudinem veritatis, quae apud ecclesiam est, habere etiam ecclesiae concilia, quibus ipsa vere repraesentatur et ne errare possint, immediate regi a spiritu sancto. His autem impenetratis, simul conficitur, eorum traditiones, spiritu sancto esse revelationes: quae nisi impie ac Deo contempto, contemni nequeant. Et ne quid tentasse videantur sine magnis autoribus, bonam suarum observationum partem ab apostolis fluxisse credi volunt. Cuiusmodi sunt: pro defunctis orationes et universa paene suarum caeremoniarum disciplina. Id enim extra controversiam ponunt, revelata apostolis pleraque a Christi ascensu, quae scriptis comprehensa non sint.

[211] Quando [211] illis a Domino dictum sit (Ioan. 16): multa habeo vobis dicere, quae non potestis portare modo, scietis autem postea. Et satis uno exemplo ostendi contendunt, quid in caeteris fecerint apostoli. Quando in unum coacti (Act. 15), ex concilii sententia, gentibus omnibus denuntiarent, ut se ab idolothytiis, suffocato et sanguine abstinerent.

Verum quam frivola sint haec omnia et plane ludicra, faciam ut nullo negotio perspiciant ii, qui mecum singula ordine dispicere volent. Equidem eos hortarer, ut huc animum serio adverterent, si quid docendo proficere me apud eos posse confiderem. Sed quando illis, omissa veritatis ratione, hoc unum propositum est: rem suam, quacunque licet via, agere: neque mihi cum illis esse negotium arbitrabor. Pauca tantum dicam, quibus sese boni viri et veri studiosi, quos initio erudiendos suscepimus, ab illorum captionibus expedire possint.

Tales ergo mihi admonendi sunt, ne ementito ecclesiae praetextu, quo sine causa superbiunt isti plusquam sontici et capitales ecclesiae hostes, commoveantur. Neque enim aliud praetendunt, quam Iudaeos olim obtendisse apparet, cum a prophetis Domini, caecitatis, impietatis, idololatriae arguerentur. Nam ut illi templum, caeremonias, sacerdotia gloriose iactabant, quibus rebus ecclesiam, magno (ut sibi videbantur) argumento, metiebantur, ita pro ecclesia externa quaedam larvae nunc nobis opponuntur, quae longe saepe absunt ab ecclesia et citra quas ecclesia optime constare potest. Quare neque alio argumento refutandi nobis sunt, quam quo adversus illam stultam Iudaeorum confidentiam contendebat Ieremias; nempe, ne glorientur in verbis mendacibus dicentes, templum Domini, templum Domini, templum Domini est. Quando nihil Dominus alicubi suum agnoscit, nisi ubi verbum suum auditur, ac religiose observatur (Ier. 7). Haec enim perpetua est nota, qua signavit suos Dominus noster: qui est ex veritate, inquit, audit vocem meam (Ioan. 10. 18); item: ego sum pastor ille bonus, et cognosco oves meas et cognoscor a meis. Oves meae vocem meam audiunt et ego cognosco eas et sequuntur me. Paulo autem ante dixerat, oves pastorem suum sequi, quia novērunt vocem eius, alienum autem non sequi, sed effugere ab eo, quia non noverunt vocem alienorum. Quid igitur sponte in censenda ecclesia insanimus, cum eam minime dubio symbolo designarit Christus? Quod ubicunque spectatur, fallere non potest, quin illic ecclesiam certo ostendat; ubi vero abest, nihil restat quod veram ecclesiae significationem dare possit. Quin potius Ieruschalam a Babylone, [212] Christi ecclesia a [21] satanae coniuratione, hoc discrimine distinguenda est, quo eas inter se Christus distinxit. Qui ex Deo est, inquit (Ioan. 8), verba Dei audit; propterea non auditis, quia ex Deo non estis. In summa: cum ecclesia regnum sit Christi, regnet autem non nisi per verbum suum, an ullis iam obscurum

erit, quin illa mendacii verba sint, quibus Christi regnum absque eius sceptro, id est, sacrosancto eius verbo esse fingitur? Quod si detractis larvis ac fucis omnibus, id vere (quod nobis curae in primis esse debet, ac nostra etiam potissimum refert) intuemur, qualem scilicet habere sibi ecclesiam velit Christus, ut ad ipsius regulam nos formemus ac comparemus, facile nobis constabit, ecclesiam non esse, quae praeteritis verbi Dei finibus, ferendis novis legibus et nova religionis specie excogitanda, lascivit ac luxuriat. An non enim illa semel ecclesiae dicta lex aeterna manet? Quod praecipio tibi id observabis ut facias, non addes quidquam neque detrahes (Deut. 12), et alibi: non addas ad verbum Domini neque minuas ex eo: ne te forte arguat inveniarisque mendax (Prov. 30). Id cum ecclesiae dictum negari non possit, quid aliud quam ipsius contumaciam praedicant qui post talia interdicta addere nihilominus et admiscere de suo verbo Dei ansam fuisse iactant? Absit autem ut eorum mendaciis assentiamur, quibus tantam ecclesiae contumeliam irrogant. Sed falso ecclesiae nomen praetendi intelligamus, quoties de ista humanae temeritatis libidine agitur, quae sese intra verbi Dei praescripta continere non potest, quin procaciter exultet, ac in suas inventiones excurrat. Nihil in verbis istis involutum, nihil obscurum, nihil ambiguum, quibus addere verbo Dei aut deträhere quidquam vetatur universa ecclesia, cum de Domini cultu et religione agitur. Non a semetipso degeneravit Dominus, qui nulla re tantopere se offendi iam pridem declaravit, quam dum humanis inventionibus colitur. Unde illae apud prophetas praeclarae voces, quae auribus nostris continenter insonare debuerant (Ier. 7): non sum locutus cum patribus vestris, neque praecepi eis, quo die eduxi eos de terra Aegypti, verba de holocausto et sacrificio, sed hoc verbum praecepi eis dicens: audite vocem meam et ero vobis Deus et eritis mihi populus et ambulabitis in omni via quam mandavero vobis; item (Ier. 11): contestando contestatus sum patres vestros: audite vocem meam. Aliique eiusdem generis. Sed haec in primis ac prae aliis omnibus insignis (1 Sam. 15): numquid vult Dominus holocausta et victimas et non potius ut obediat voci Domini? Melior est enim obedientia quam victimae, et auscultare magis, quam offerre adipem arietum. Quoniam quasi peccatum ariolandi, repugnare, et quasi idololatriae iniquitas, non acquiescere. [213] Quidquid igitur humanarum inventionum hac in parte ecclesiae auctoritate defenditur, cum ab impietatis crimine excusari nequeat, falso ecclesiae

id imputari, arguere promptum est. Hac ratione in istam humanarum traditionum tyrannidem, quae sub ecclesiae titulo superciliose nobis ingeritur, libere invehimur. Non enim, quod nostri adversarii ad faciendam nobis invidiam inique meritiuntur, ecclesiam ludibrio habemus; sed obedientiae laudem, qua maiorem nullam agnoscit, illi tribuimus. Ipsi potius vehementer sunt ecclesiae iniurii, qui adversus Dominum suum contumacem illam faciunt, dum ultra progressam fingunt, quam per Dei verbum licuerit. Ut taceam, insignem esse impudentiam, cum pari malitia coniunctam, assidue de ecclesiae potestate vociferari, interim et quid illi a Domino mandatum sit et quam Domini mandato obedientiam debeat, dissimulare. At si nobis, ut par est, animus fuerit, cum ecclesia consentire, hoc magis ad rem pertinet, spectare ac meminisse, quid nobis ac ecclesiae universae a Domino praeicipiatur, ut illi uno consensu obediamus. Non enim dubium est, quin cum ecclesia optime consensuri simus, si nos Domino per omnia obedientes praestemus. Verum habet ecclesia amplissimas promissiones, quod nunquam a sponso suo Christo sit deserenda, quin eius spiritu ducatur in omnem veritatem. Principio, quascunque promissiones allegare solent, non minus singulis fidelibus datae sunt, quam toti fidelium populo. Nam tametsi duodecim apostolis loquebatur, cum dicebat Dominus: ecce ego vobiscum sum, usque ad consummationem saeculi (Matth. ult.); item (Ioan. 14): ego rogabo patrem et alium consolatorem dabit vobis, ut maneat vobiscum in aeternum, spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec scit eum; vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet et in vobis erit: non tamen numero duodenario id promittebat, sed illis singulis et aliis etiam discipulis, vel quos iam assumpserat, vel quos postea erat assumpturus in suum regnum. Cum autem huiusmodi promissiones eximiae consolationis plenas sic interpretantur, quasi nemini Christianorum data sint, sed universae simul ecclesiae, quid aliud quam Christianis omnibus consolationem tollunt, quae inde ad ipsos redire debuerat? Neque hic nego, quin Dominus, dives in omnes misericordia et bonitate, in quosdam tamen singulariter largius se et locupletius effundat (ut necesse est eos, qui aliis doctores constituti sunt, maioribus, pollere donis) non, quin ipsa sua dona, ut varia sunt et multiplicia, varie distribuat (1 Cor. 12); non denique, quin ipsa piorum societas, tali donorum varietate instructa, longe uberiori et ampliori coelestis sapientiae thesauro praedita sit, quam seorsum singuli; sed quia illis con-

[14] cedendum non est, ut istaec Domini verba [214] in alium sensum, quam quo dicta sunt, perverse torqueant.

Simpliciter ergo fatemur id quod res habet: Dominum perpetuo suis adesse et eos spiritu suo regere; hunc spiritum non esse erroris, ignorantiae, mendacii aut tenebrarum: sed revelationis, veritatis, sapientiae ac lucis, a quo non fallaciter discant, quae sibi a Deo donata sint: hoc est, quae sit spes vocationis suae et quae divitiae gloriae haereditatis Dei et quae supereminens magnitudo virtutis eius in omnes credentes (1 Cor. 2. Eph. 1). Praeterea, Dominum eam in ecclesia sua posuisse gratiarum divisionem, ut semper essent, qui ad ipsius aedificationem singularibus donis excellenter (Eph. 4). Dedit enim apostolos, prophetas, doctores, pastores, qui omnes diversis quidem ministeriis, sed uno animo in communem ecclesiae aedificationem incumberent, donec occurramus omnes in unitatem fidei et agnitionis filii Dei, in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi. Verum cum primitias et quendam duntaxat gustum eius spiritus percipiant in hac carne fideles, etiam qui excellentioribus illis gratiis prae aliis donati sunt, nihil illis potius restat, quam imbecillitatis suae conscios, sese intra fines verbi Dei sollicite continere, ne si sensu suo longius evagentur, a recta via protinus aberrant. Et sane minime quoque dubium esse debet, quin si a verbo Dei vel pauxillum deflectant, in multis labi contingat; quatenus scilicet spiritu illo adhuc vacui sunt, quo solo docente mysteria Dei perscipiuntur. Nam quod Paulus scribit (Eph. 4), Christum mundasse ecclesiam lavacro aquae, in verbo vitae, ut exhiberet sibi gloriosam sponsam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed ut sit sancta et immaculata, magis docet quid quotidie in suis operetur Christus, quam quid iam perfecit. Nam si eos in dies sanctificat, expurgat, expolit, maculis abstergit, certe adhuc naevis ac rugis quibusdam aspersos esse, eorumque sanctificationi deesse nonnihil constat. Ecclesiam vero sanctam, immaculatam iam censere, cuius membra omnia maculosa et nonnihil impura sint, quam inane ac fabulosum est? Verum est itaque quod Christus ecclesiam lavacro aquae mundaverit in verbo vitae; hoc est, remissione peccatorum abluerit, cuius ablutionis symbolum est baptismus; atque id quidem, ut eam sibi sanctificaret. At eius sanctificationis initium hic duntaxat visitur, finis vero et solidum complementum extabit, cum sanctus sanctorum Christus sua sanctitate vere et solide ipsam implebit. Quamobrem tanta istarum promissionum amplitudine confisa fidelium ecclesia

habet unde fidem suam praeclare sustineat, quando nihil addubitat, quin spiritum sanctum semper habeat optimum ac certissimum rectae viae ducem. Nec vana fiducia [215] nititur. Non enim is est Dominus, qui frustra suos lactet et fidei datae decoquat. Rursum, tanta ignorantiae ruditatisque conscientia et cognitione edocta, ut castam sponsam et sobriam discipulam decet, a magistri et sponsi sui ore assidue ac sedulo pendet. Non ex se sapit, non ex se cogitat, quidquam; sed sapientiae suae terminum statuit, ubi loquendi finem ille fecerit, atque ita simul et omnibus rationis suae inventis diffidit. In quibus autem verbo Dei nititur, nulla diffidentia aut haesitatione vacillat, sed magna certitudine ac constantia firma conquiescit.

Itaque nihil mirum, si singulari a Deo elogio ecclesiae suae auctoritatem nobis commendaverit Christus, ut haberi voluerit pro ethnico et publicano, qui audire ipsam noluerit; addens etiam non vulgarem promissionem (Matth. 18): ubi duo aut tres convenerint in nomine suo, ibi se futurum in medio eorum. At valde mirum est, tam nihil esse frontis istis nebulonibus, ut ferocire inde audeant. Quid enim tandem obtinebunt, nisi non spernendum esse ecclesiae consensum, quae nunquam, nisi in veritatem verbi Dei consentit? Ecclesia audienda est, inquiunt. Quis negat? Quandoquidem nihil pronunciat, nisi ex verbo Domini. Si plus aliquid postulant, nihil postulationi suae verba haec Christi suffragari sciant. Nam cum his promissio data sit, qui congregantur in Christi nomine et talis coetus ecclesia vocetur, ecclesiam esse non concedimus, nisi quae in Christi nomine congregata fuerit. Iam vero, an hoc est in Christi nomine congregari, abiecto Dei mandato, quo vetat quidquam addi verbo suo aut detrahi (Deut. 12. Prov. 30), proprio arbitrio quidvis statuere?

Quod ultimo inferunt, errare non posse ecclesiam in iis quae sunt ad salutem necessaria, minime reclamamus. Sed hic etiam plurimum sensu variamus. Errare non posse ideo sentimus, quod abdicata omni sua sapientia, a spiritu sancto doceri se per verbum Domini patitur.

Quod autem illi disputant, huc spectat: quando ecclesia spiritu Domini gubernatur, tuto incedere sine verbo posse, quocunque pergat; non posse sentire, aut loqui, nisi verum. Nunc autem, ut omnia illis de ecclesia concedamus, pro suis tamen traditionibus ne sic quidem adhuc multum profecerint. Nam quod in ecclesia remanere veritatem non putant, nisi inter pastores constet; nec ecclesiam ipsam consistere, nisi in conciliis generalibus emineat: multum abest, quin id

verum semper fuerit, si vera de suis temporibus testimonia nobis reliquerunt prophetae. Iesaias ait (Ies. 56): speculatores eius caeci sunt omnes, nec quidquam noverunt; omnes canes muti, nec valent latrare; iacentes dormiunt et amant dormitationem et pastores ipsi nihil sciunt, nec intelligunt et in universum respiciunt ad vias suas. Ieremia autem (Ier. 6): [16] a propheta usque [216] ad sacerdotem quilibet operatur mendacium; item: (Ier. 14): Prophetae mendacium prophetant in nomine meo; cum ego non miserim eos, neque praeceperim eis. Iam et Iezechiel (Ez. 22): Coniuratio prophetarum eius in medio eius, sicut leo rugiens et qui rapit praedam. Animam comederunt et quod pretiosum est rapuerunt et viduas multiplicaverunt in medio eius. Sacerdotes eius violaverunt legem meam, et profanaverunt sancta mea, nec discrimen fecerunt inter sanctum et profanum. Prophetae leverunt eis caementa insulsa, videntes vana et divinantes mendacium sic dicentes: Dominus locutus est, cum non sit locutus. Item Zephania (Zeph. 3): Prophetae eius inconstantes, viri mendaces; sacerdotes eius violaverunt sancta, et transgressi sunt legem. Praeterea, quoties a Christo et eius apostolis praedictum: ut a pastoribus summa ecclesiae pericula impenderent (Matth. 24. Act. 20. 2 Thess. 2. 1 Tim. 4. 2 Tim. 3 et 4. 2 Petr. 2)? Ac ne enumerando multum chartarum impleam, non eorum temporum modo, sed omnium fere saeculorum exemplis monemur, nec veritatem semper in sinu pastorum ali, nec ecclesiae incolumitatem ab eorum statu pendere. Decebat quidem illos ecclesiasticae pacis ac salutis, cui conservandae destinati sunt, praesides esse ac custodes. Sed aliud est, praestare quod debeas, aliud debere quod non praestes. Neque tamen nostra ista verba in eam partem quis accipiat, quasi pastorum auctoritatem passim ac temere, nulloque delectu, labefactandam censeam. Tantum, inter eos ipsos delectum haberi velim, ne qui dicuntur pastores quoque esse protinus existimemus. Nam sic omnino habendum est, totam eorum functionem verbi Dei ministerio, totam sapientiam eius verbi cognitione, totam facundiam eius praedicatione terminatam; a quo si declinarint, sensu fatuos esse et hebetes, lingua balbos, partibus omnibus infideles et officii desertores, sive prophetae sint, sive episcopi, sive doctores, seu quidvis etiam aliud maius. Non de uno aut altero loquor: universa simul pastorum natio, si relicto Dei verbo sensu suo feratur, nihil aliud quam infatuari poterit. Atqui isti non alia ratione, nisi quia pastores sunt, excussa abiectaue verbi Dei obedientia, in dissolutam licentiam sese tradunt.

Quasi non fuerit pastor Iosua, cui dictum fuit (Ios. 1), ne declinaret ad dextram aut sinistram, sed custodiret et observaret universa praecepta legis. Et interim persuadere contendunt, sese luce veritatis destitui non posse, spiritum Dei perpetuo in se residere, ecclesiam in se subsistere et secum emori. Quasi vero iam nulla sint Domini iudicia, ut non eadem nunc quoque evenire possint, quae prophetae sui saeculi hominibus denunciabant, qualia sunt: Obstupescant sacerdotes et prophetae terrebuntur (Ier. [217] 4); item: Lex peribit a sacerdote, et consilium a senioribus (Ez. 7). Quasi falsa sint Christi et apostolorum vaticinia, cuiusmodi ista sunt: venient multi pseudoprophetae in nomine meo (Matth. 24); item: Ego scio, quod post discessum meum intrabunt in vos (Ephesinae ecclesiae episcopos alloquitur Paulus) lupi graves, non parcentes gregi et ex vobis ipsis erunt viri loquentes perversa, ut adducant discipulos post se (Act. 20); item: fuerunt pseudoprophetae in populo, sicut et inter vos erunt falsi doctores, qui introducent sectas, proditioes et caetera, aliaque eius generis permulta (1 Petr. 2). Nec intelligunt stolidissimi homines, eandem se canere cantilenam, quam canebant olim illi, qui cum verbo Dei belligerabantur, cum eadem qua nunc nituntur fiducia dicerent: venite et cogitabimus contra Ieremiam cogitationes, quando non peribit lex a sacerdote, consilium a sapiente, nec verbum a propheta (Ier. 18).

Quare, ut millies episcoporum concilia nominent, parum promovebunt. Nec ante efficient, ut credamus quod contendunt, regi a spiritu sancto, quam fidem fecerint, congregari in Christi nomine; siquidem tam possunt impii improbique episcopi adversus Christum conspirare, quam boni et probi in eius nomine coire. Huius rei luculento nobis experimento sunt plurima decreta quae a talibus conciliis prodire: quorum sceleratam impietatem evidentibus argumentis palam ostendere non valde mihi difficile fuerit, nisi (quod in hoc opusculo necesse est) compendio studerem. Ab uno tamen capite si aestimare licet, qualia possint esse reliqua: coelibatum imperare et ciborum esum interdicere, Paulus daemoniorum hypocrisin et mendacia esse affirmat (1 Tim. 4). Nec est, quod purgandi sui ac derivandi criminis causa, ad Manichaeos ista et Tatianos referant, quod ab illis in totum damnatae sint nuptiae et carnes, a se autem, non nisi certis personis prohibeantur nuptiae, carnes non nisi in certos dies. Nam excusare sua decreta nequeunt, quin contrahere matrimonium prohibeant, et iubeant abstinere a cibis, quos creavit

Deus ad percipiendum cum gratiarum actione. Quando omnis creatura Dei bona et sancta est fidelibus et iis qui cognorunt veritatem. Cum vero haec satanae oracula conciliorum ministerio prodita fuerint, pro se iam quisque reputet, quid in caeteris expectandum sit a satanae organis. Porro, quid concilia cum conciliis pugnancia recenseam et quod uno concilio constitutum fuerat, altero fuisse abrogatum? In moribus, inquiunt, constituendis haec usu venire solet diversitas; de quibus, pro temporum varietate, leges ferri varias, nihil vetat. Imo in doctrina pugnaciter variare interdum visa sunt. Ut Constantinopolitanum, quod Leo Imperator coegerat, et Nicaenum, quod in eius invidiam [218] Irene postea collegit, quorum alterum subvertendas [218] confringendasque imagines, alterum restituendas censuit. Et omnino inter orientalem occidentalemque, ut vocant, ecclesiam, rara concordia. Eant nunc et affixum alligatumque suis conciliis spiritum sanctum suo more iactent. Neque vero hic omnia concilia damnanda, aut omnium acta rescindenda, et, quod dicitur, una litura inducenda disputo. Video enim elucere in quibusdam, praesertim in vetustis illis, verum pietatis studium, notas ad haec ingenii, doctrinae, prudentiae, non obscuras. Nec dubito quin aliis quoque aetatibus habuerint concilia suos melioris notae episcopos. Sed in his posterioribus accidit, quod in romanis senatus consultis non recte fieri olim conquerebantur ipsi senatores. Dum enim numerantur, non appenduntur sententiae, meliorem partem a maiore vinci, saepius necesse fuit. Quanquam in illis quoque antiquis et purioribus est, quod iure desideres, vel quod eruditi alioqui et prudentes viri, qui tum aderant, praesentibus negotiis districti, multa alia non prospiciebant, vel quod gravioribus et magis seriis occupatos nonnulla levioris momenti subterfugiebant, vel quod simpliciter imperitia falli poterant, vel quod nimio affectu nonnunquam praecipites ferebantur. Huius postremi, quod omnium durissimum videtur, exemplum illustre extitit in Nicaena synodo, cuius dignitas omnium consensu summa veneratione excepta est (vide Eusebium in histor. eccles.)¹⁷⁰. Nam cum primarium illic fidei nostrae caput periclitaretur, adesset hostis Arius in procinctu, quocum manus conserendae essent, summum vero momentum esset in eorum concordia, qui ad oppugnandum Arii errorem parati venerant; ipsi nihilominus tantorum discriminum securi,

¹⁷⁰) Quod hic a Calvino memoratur apud Cassiodorum, in historiae tripartitae libro II legitur.

imo velut gravitatis, modestiae et omnis humanitatis obliti, omisso quod in manibus erat certamine, quasi ex destinato Ario gratificaturi eo concessissent, intestinis dissidiis sese proscindere coeperunt, stylum qui in Arium stringendus erat, in se ipsos dirigere. Foedae criminationes audiebantur, libelli accusatorii volitabant, nec contentionum finis ullus factus esset, donec mutuis vulneribus se confodissent, nisi Imperator Constantinus occurrisset; qui inquisitionem in eorum vitam, rem esse supra suam cognitionem professus, talem intemperiem laude magis quam obiurgatione castigavit. Quam multis partibus similiter et alia, quae deinde sequuta sunt concilia, lapsa fuisse verisimile est? Ineptus forte alicui videar, qui de commonstrandis huiusmodi erroribus laborem, cum fateantur adversarii, errare concilia posse, in iis quae ad salutem non sunt necessaria. Sed neque supervacuus est hic labor; tametsi enim coacti, verbo id quidem fatentur, cum tamen omnem conciliorum determinationem, in re qualibet, nullo discrimine, pro spiritus sancti oraculo nobis obtrudant, plus [219] exi- [219] gunt, quam initio sumpserant. Quid sic agendo contendunt, nisi nullo modo errare posse concilia? aut si errant, nefas tamen esse verum cernere, nec assentari erroribus? Quare nulla conciliorum, pastorum, episcoporum, ecclesiae nomina, quae tam falso obtendi, quam vere usurpari possunt, impedire debent, quo minus talibus documentis moniti, omnes omnium spiritus ad divini verbi regulam exigamus: quo probemus num ex Deo sint.

Iam vero referre ad apostolos traditionum originem, quibus hactenus oppressa est ecclesia, merae sunt imposturae: quando tota in hoc incumbit apostolorum doctrina, ne novis observationibus onerentur conscientiae, aut Dei cultus nostris inventionibus contaminetur. Et si qua historiis, vetustisque monumentis inest fides, apostolis non ignotum modo, sed inauditum fuit, quod illis tribuunt. Nec garriant, pleraque eorum placita usu et moribus recepta fuisse, quae scriptis tradita non sint, illa scilicet, quae Christo adhuc vivente intelligere non poterant, post eius autem ascensum spiritus sancti revelatione didicerint. O impudentiam. Rudes adhuc, fateor, et indociles erant discipuli, cum istud a Domino audirent. Verum, haec tarditate tum etiam tenebantur, cum doctrinam suam scriptis commendarent: ut viva postea voce supplere necesse habuerint, quod in scriptis ignorantiae vitio omiserant? Si vero iam a spiritu veritatis ducti in omnem veritatem sua scripta ediderunt, quid obfuit quo minus perfectam evangelicae doctrinae cognitionem complexi sint

scriptis suis, consignatamque reliquerint? Praeterea se ridiculos faciunt, dum ingentia illa mysteria, quae tanto tempore apostolis incomperta fuerint, partim observationes esse fingunt, aut iudaicas aut gentiles, quarum illae inter Iudaeos, hae vero inter gentes omnes pervulgatae multo ante fuerant, partim ineptas gesticulationes et aniles caeremoniolas, quas insulsi sacrificuli, qui nec nare sciunt nec literas, perquam rite peragunt, imo quas pueri et moriones adeo apposite effingunt, ut videri possit nullos esse magis idoneos talium sacrorum antistites.

Non multo maiori dexteritate apostolorum exemplum praetexunt, quo suam tyrannidem defendant. Apostoli, inquiunt, et seniores primae ecclesiae decretum, praeter Christi mandatum, sanxerunt, quo praecipiebant gentibus omnibus, se continere ab idolothyti et suffocato et sanguine (Act. 15). Id si illis licuit, cur non et successoribus, quoties ita res postulat, idem imitari liceat? Utinam vero cum semper alias, tum hac in re, eos imitarentur. Nam, quod valida ratione confirmare promptum est, apostolos novum illic quidquam instituisse aut decrevisse nego; siquidem, cum in eo concilio Petrus tentari Deum pronunciet, si iugum imponitur cervicibus discipulorum, suam ipse sententiam subvertit, si iugum [220] postea aliquod consentit imponi. Imponitur autem, si sua autoritate decernunt apostoli, prohibendum gentibus, ne idolothyta, sanguinem et suffocatum attingant. Manet quidem adhuc scrupulus, quod nihilominus videantur prohibere. Atqui facile dissolvetur, si quis propius decreti ipsius sensum animadvertat; cuius primum ordine et momento praecipuum caput est: relinquendam esse gentibus suam libertatem, nec illis obturbandum esse, aut de legis observationibus exhibendam molestiam. Hactenus nobis egregie patrocinator. Quae autem proxime sequitur exceptio nec nova lex est ab apostolis lata, sed divinum aeternumque mandatum, de servanda caritate; nec punctum ex illa libertate delibat, sed gentes duntaxat admonet, qua ratione sese fratribus attemperent, ne sua libertate in eorum offensionem abutantur. Sit hoc igitur secundum caput: ut innoxia libertate utantur gentes ac citra fratrum offensionem. At certum tamen aliquid praescribunt: nempe quatenus pro tempore expediebat, docent ac designant, quibus rebus in fratrum offensionem possint incurrere, quo ab illis caveant; nihil tamen novum ad aeternam Dei legem, quae fratrum offensionem prohibet, de suo afferunt. Quemadmodum si qui nondum bene constitutis ecclesiis praesunt fideles pastores, omnibus suis nunc edicant: ne donec imbecilli, quibuscum vivunt, adolescant,

palam carnibus die veneris vescantur, aut feriis in publico laborent, aut simile quidpiam. Haec enim, tametsi seposita superstitione indifferentia per se sunt, ubi tamen accedit fratrum offensio, sine delicto admitti nequeunt. Sic autem sunt tempora, ut spectaculum hoc proponere infirmis fratribus non possint fideles, quin eorum conscientias gravissime vulnerent. Quis nisi calumniator, sic novam ferri ab his legem dicat, quos constat duntaxat scandalis occurrere, quae sunt a Domino satis diserte prohibita? Nihilo autem magis et de apostolis dici potest, quibus nihil aliud propositum erat, offensionum materiam tollendo, quam divinam urgere legem de vitanda offensione, ac si dixissent: praeceptum Domini est, ne fratrem infirmum laedatis: quae idolis oblata sunt, suffocatum et sanguinem manducare non potestis, quin offendantur infirmi fratres. Edicimus igitur vobis in verbo Domini, ne cum scandalum manducetis. Idque ipsum spectasse apostolos, Paulus optimus est testis, qui certe non nisi ex concilii sententia, sic scribit (1 Cor. 8): de escis quae idolis immolantur scimus, quia simulacrum nullum est in mundo. Quidam autem cum conscientia idoli, quasi idolis immolatum, manducant et conscientia eorum infirma polluitur: videte ne facultas ista vestra offendiculum fiat infirmis. Cui istaec probe perpensa fuerint, ei posthac fucus non fiet, qualem faciunt, qui suae tyrannidi apostolos praetexunt, [221] acsi [22] ecclesiae libertatem suo decreto infringere coepissent.

Tametsi non omnia diximus, quae huc adferri poterant, et ea quoque ipsa quae diximus paucissimis perstricta sunt, sic tamen debellatum esse confido, ut nihil iam sit cur quisquam ambigat, spiritualem potestatem, qua papa cum toto suo regno superbit, impiam esse contra Dei verbum ac iniustam in Dei populum tyrannidem. Ac spiritualis quidem potestatis nomine complectimur et audaciam quam usurparunt in serendis novis doctrinis, quibus miseram plebem a germana simplici verbi Dei puritate prorsus avertunt, et in ferendis novis legibus licentiam, quibus infelices conscientias crudeliter vexarunt, et totam denique ecclesiasticam, ut vocant, iurisdictionem, quam per suffraganeos et officiales exercent. Nam si Christum inter nos regnare permittimus, totum istud dominationis genus evertitur facile ac prosternitur.

Alterum dominationis genus, quod possessionibus et latifundiis continetur, quia in conscientias non exercetur, tractare praesentis negotii non est. Qua tamen etiam in parte animadvertere operae pretium est, sui semper esse similes, nihil scilicet minus, quam quod appellari volunt, ecclesiae pastores.

Nec peculiaris hominum vitia, sed commune totius ordinis scelus, adeoque ipsam ordinis pestem arguo, quando mutilus illis fore creditur, nisi opulentia et superbis titulis spectabilis fuerit. An vero iudiciorum cognitionibus civitatumque et provinciarum administrationibus sese involvere, et occupationes a se alienas latissime amplecti, id episcoporum erat, quibus tantum in suo munere operae ac negotii est, ut si illic toti assidue sint, nec ullis avocamentis distrahantur, vix tamen sufficere queant? An in satellitii numero, aedium splendore, vestitus et epularum deliciis, principum lautitias aemulari eos decebat, quorum vitam oportuerat singulare frugalitatis, modestiae, continentiae, humilitatis esse exemplar? Quantum et ab eorum officio abhorrebat, quos aeternum inviolabileque Dei edictum (1 Tim. 3) turpis lucri appetentes, avarosque esse vetat, et simplici victu contentos esse iubet, non modo vicis et arcibus manum iniicere, sed in amplissimas quoque satrapias involare, demum imperia ipsa occupare? Verum, quando usque eo prae fracti sunt, ut tergiversari etiamnum ausint et iactare, ecclesiae dignitatem non indecenter hac magnificentia sustineri, nec se interim a suae vocationis munere nimium abstrahi: Quantum ad prius illud attinet si hoc decorum est suae dignitatis ornamentum, eo fastigii evectos esse, ut summis quibusque monarchis sint formidabiles, est cur cum Christo expostulent, a quo sunt graviter eo modo inhonorati. Quid enim contumeliosius, eorum quidem opinione, dici poterat istis verbis: [222] reges gentium et principes dominantur [222] illis, vos autem non sic; sed qui maior est in vobis, fiat sicut iunior, et qui princeps est, sicut qui ministrat (Matth. 20. Marc. 10. Luc. 22). Quibus sane longissimo intervallo eorum ministerium ab omni mundi huius gloria et sublimitate divisit. Alterum, vellem tam experimento probarent, quam dictitare facile est. Atqui cum apostolis visum non fuerit, derelicto Dei sermone, ministrare mensis (Act. 6): ex eo, quia doceri nolunt, convincuntur, non eiusdem esse, et bonum episcopum praestare et bonum principem. Nam si illi, qui pro gratiarum, quibus a Domino praediti erant, amplitudine pluribus multo et gravioribus curis sufficere poterant, quam ulli post eos nati homines, confessi sunt tamen: se verbi et mensarum ministerio incumbere simul non posse, quin oneri succumberent; quomodo isti prae apostolis nihili homunciones, possent eorum industriam centuplo superare? Id quidem tentare, impudentissimae, nimiumque audacis confidentiae fuit. Sed tamen factum est: quo successu, palam est. Neque

enim evenire aliter poterat, quam ut deserta sua statione, in aliena castra commigrarent. Habuit pietatis studium quoddam principum indulgentia, qui tantum facultatum ditandis episcopis impenderunt; sed non optime, hac praepostera sua largitate, consuluerunt ecclesiae commodis, cuius antiquam veramque disciplinam sic corruperunt, et, ut vere dicam, penitus aboleverunt. Qui vero tali principum bonitate in suum commodum abusi sunt episcopi, hoc uno specimine edito satis superque testati sunt, se minime esse episcopos. Denique, ut de utraque iuxta potestate semel dicam, cum pro retinendis illis tam animose hodie contendunt, quid quaerant, nihil obscurum est. Spirituale regnum si ea conditione resignant, ut totum Christo cedat; nullum gloriae Dei, nullum sanae doctrinae, nullum ecclesiasticae salutis periculum vertitur. Hac etiam saeculari si se abdicent, nihil periculi est, ne quid publico ecclesiae bono decedat. Sed una damnandi cupiditate caeci ac praecipites feruntur, quia nihil salvum esse putant, nisi cum austeritate, ut propheta ait (Ez. 34), et cum potentia imperent. At de ecclesiae patri-
monio pauca haec in transcurso dicta sint.

Ad spirituale regnum, cuius hic locus proprius est, revertor. In quo defendendo, ubi omnia rationis praesidia labascere sibi vident, ad extremum illud miserumque suffugium concedunt. Etiam si mente et consilio stupidi ipsi sint, animo vero et voluntate nequissimi, manere tamen verbum Domini, quod praepositis obedire iubet etiam si iniquas et nimium duras leges ferant. Dominum tamen praecipere, ut faciamus quaecunque dicunt scribae et Pharisei (Matth. 23), etiam dum onera importabilia alligant, quae digito nolint tangere. Itane vero? At si [223] nulla haesitatione accipi-
enda est quorumvis pastorum doctrina, quorsum attinebat, toties tamque sollicitè Domini verbo nos admoneri, ne pseudoprophetarum aut pseudopastorum sermoni auscultare-
mus? Nolite, inquit Dominus, audire verba prophetarum, qui prophetant vobis. Vanitatem enim docent vos et visionem cordis sui loquuntur non ex ore Domini (Ier. 23). Item (Matth. 7): Cavete vobis a falsis prophetis qui veniunt ad vos in vestitu ovium intrinsecus autem sunt lupi rapaces. Frustra et Ioannes (1 Ioan. 4) nos hortaretur, ut probemus spiritus, numquid ex Deo sint. Cui iudicio ne angeli quidem eximuntur, nedum diaboli mendacia (Gal. 1). Quid autem istud (Matth. 15): si caecus caecum ducat, ambo in foveam cadent? An non satis declarat, multum interesse, quales pastores audiantur, nec temere omnes audiendos? Quare

non est quod suis titulis nos absterreant, quo in participationem trahant suae caecitatis, cum videamus contra, singularem Domino curam fuisse absterrendi nos, ne alieno errore duci pateremur, sub quacunque nominis larva lateat. Nam si verum est verbum Domini, caeci quoque duces, sive antistites sive praesules sive pontifices dicantur, nihil possunt quam suos consortes in idem rapere praecipitium.

Restat altera pars de legibus: quas, ut centies iniquae sint nobis et iniuriae, nulla tamen exceptione audiendas contendunt. Non enim hic agi, ut erroribus consentiamus sed tantum, ut dura praefectorum imperia subditi perferamus, quae detrectare non est nostrum. Verum hic quoque nobis optime verbi sui veritate succurrit Dominus, nosque a tali servitute in libertatem vindicat, quam sacro suo sanguine nobis acquisivit. Non enim, quod malitiose fingunt, id solum agitur, ut gravem aliquam oppressionem in corpore nostro perferamus, sed ut conscientiae, libertate sua, hoc est, sanguinis Christi beneficio spoliatae, serviliter crucientur. Quamquam istud etiam, ac si parum ad rem faceret, omitemus. At quanti putamus referre, suum Domino regnum eripi, quod tanta severitate sibi asserit? Eripitur autem, quoties humanarum inventionum legibus colitur quando solus ipse cultus sui vult haberi legislator. Ac ne rem esse nihili quis existimet, audiant quanti reputetur a Domino. Quoniam, inquit (Ies. 29), timuit me populus iste mandato et doctrinis hominum, ecce ego addam et admirationem faciam ei, miraculo grandi et stupendo. Peribit enim sapientia a sapientibus eius et intellectus prudentum abscondetur. Alibi (Matth. 15): frustra me colunt, docentes doctrinas, praecepta hominum. Mirantur plerique cur adeo acriter interminetur Dominus, se facturum stupenda populo, a quo mandatis et doctrinis hominum colebatur, et se frustra coli pronunciat hominum praeceptis. At si spectarent, [224] quid sit in religionis, hoc est coelestis sapientiae causa, a solo Dei ore pendere, simul viderent, non levem esse rationem, cur perversa huiusmodi obsequia sic abominetur Dominus, quae pro humani ingenii libidine sibi praestantur. Nam tametsi speciem habent quandam humilitatis in sua hac obedientia, qui legibus in Dei cultum parent, minime tamen sunt coram Deo humiles, cui easdem praescribunt leges quas ipsi servant. Haec vero ratio est, cur tam diligenter vult nos cavere Paulus (Col. 2), ne decipiamur per traditiones hominum, et illam, quam vocat *ἐθελοθρησκείαν*, id est, voluntarium cultum et praeter verbum Dei ab hominibus excogitatum. Sic est profecto.

Stultescere et nostram nobis ipsis et omnium hominum sapientiam oportet, quo solum illum sapere permittamus. Quam viam minime tenent, qui confictis hominum arbitrio observatiunculis, illi se approbare meditantur. Qualiter et aliquot antea saeculis et nostra memoria factum est, et fit hodie quoque in iis locis, in quibus creaturae pluris est, quam creatoris imperium. Ubi religio (si tamen religio vocari ea mereatur) pluribus magisque insulis superstitionibus conspurcata est, quam ulla unquam paganitas. Quid enim posset parere hominum sensus, quam carnalia fatuaque omnia et quae suos autores vere referant? Porro istud pessimum accedit, quod ubi talibus vanis figmentis definiri religio semel coepta est, perversitatem illam perpetuo sequitur et altera execrabilis maledictio, quam Pharisaeis Christus exprobrabat (Matth. 15): ut irritum fiat praeceptum Dei, propter hominum traditiones. Nolo iam contra praesentes nostros nomothetas verbis meis pugnare. Vicerint sane, si hanc Christi accusationem in se non competere excusare poterunt. Sed quomodo excusarent, cum immenso apud eos sceleratius sit, auricularem confessionem, vertente anno, praetermisisse, quam nequissimam vitam in solidum annum produxisse; linguam die veneris infecisse modico carnis gustu, quam totum corpus diebus omnibus scortationibus foedasse; manum die festo admovisse honesto operi, quam pessimis facinoribus assidue exercere membra omnia; sacrificum legitimo uno connubio copulari, quam illigari mille adulteriis; votivam peregrinationem non persolvere, quam in promissis omnibus fidem fallere; in prodigiosos, nec minus supervacuos ac inutiles templorum luxus non aliquid profudisse, quam defuisse urgentissimis pauperum necessitatibus; idolum sine honore praeteriisse, quam hominum omne genus contumeliose tractasse; non demurmurasse certis horis longa sine sensu verba, quam veram orationem animo nunquam concepisse? Quid est, irritum facere propter suas traditiones Dei praeceptum, nisi hoc est? Cum observationem mandatorum Dei frigide [225] tantum et defunctorie commendantes, suorum exactam obedientiam nihilominus studiose et anxie urgent, quam si totam pietatis vim in se continerent. Cum divinae legis transgressionem levibus satisfactionum mulctis ulciscentes, unius sui decreti vel minimam offensionem nulla leviori poena pleunt, quam carcere, incendio, aut gladio. In Dei contemptores non ita asperi et inexorabiles, suos contemptores implacabili odio ad extremum persequuntur. Ac eos omnes sic instituunt, quorum simplicitatem captivam tenent, ut ae-

quiore animo universam Dei legem subversam visuri sint, quam apiculum in praeceptis, ut vocant, ecclesiae violatum. Primum, graviter in eo delinquitur, quod ob res leviculas, et, si Dei iudicio staretur, liberas, alter alterum contemnit, iudicat, abiicit. Nunc vero, quasi id parum mali esset, pluris appenduntur frivola illa huius mundi elementa (ut Paulus Galatis scribens nuncupat, Gal. 4) quam coelestia Dei oracula. Et qui prope in adulterio absolvitur, iudicatur in cibo. Cui scortum permittitur, interdicitur uxor. Hoc scilicet praevaricatrice illa obedientia proficitur, quae tantum a Deo avertitur, quantum ad homines inclinatur. Cur igitur ferri voluit Christus onera illa importabilia, quae alligant scribae et Pharisei? (Matth. 23). Imo, cur alibi idem Christus caveri voluit a iuramento Pharisaeorum? (Matth. 16). Fermentum, interprete Matthaeo evangelista, appellans, quidquid propriae doctrinae verbi Dei puritati admiscerent. Quid apertius volumus, quam quod totam eorum doctrinam iubemur fugere et cavere? Unde nobis certissimum fit, neque altero loco Dominum suorum conscientias voluisse propriis Pharisaeorum traditionibus vexari. Et verba ipsa, si non contorqueantur, nihil tale sonant. Quibus Dominus, acerbè in Pharisaeorum mores invehi instituens, simpliciter auditores ante suos erudiebat, ut quanquam nihil viderent in eorum vita, quod sequerentur, non tamen ea facere desinerent, quae verbo docebant, cum in cathedra Moysis, hoc est, ad enarrandam legem sederent.

Quando vero imperiti plerique, dum humanis traditionibus et impie ligari fidelium conscientias et frustra Deum coli audiunt, eadem litura leges omnes inducunt, quibus ecclesiae ordo constituitur, illorum quoque errori commodum hic occurrendum est. Falli hic sane perquam lubricum est, quia non prima statim facie apparet, quantum inter illas et has intersit. Sed nos ita dilucide rem totam paucis expediemus, ne cui imponat similitudo. Hoc primum habeamus. Si in omni hominum societate necessariam esse politiam aliquam videmus, quae ad alendam communem pacem, ac retinendam concordiam valeat, si in rebus agendis aliquem ritum qui ad publicam pertineat honestatem atque adeo humanitatem 26] ipsam, id in ecclesiis praesertim [226] observandum esse, quae cum bene constituta rerum omnium compositione optime sustentur, tum vero sine concordia nullae sunt prorsus. Quamobrem, si ecclesiae incolumitati optime prospectum volumus, diligenter omnino curandum est, ut, quod Paulus iubet (1 Cor. 14), decenter omnia et secundum ordinem fiant. At cum in hominum moribus tanta insit diver-

sitas, tanta in animis varietas, tanta in iudiciis ingeniisque pugna, neque politia ulla satis firma est, nisi certis legibus constituta, nec sine stata quadam forma servari ritus quispam potest. Huc ergo quae conducunt leges, tantum abest ut damnemus, ut his ablatis dissolvi suis nervis ecclesias totasque deformari ac dissipari, contendamus. Neque enim aliter haberi potest quod Paulus exigit, ut decenter omnia et ex ordine fiant, nisi additis observationibus, ceu vinculis quibusdam, ordo ipse et decorum consistat. Id tamen semper caute in istis observationibus excipiendum est, ne aut ad salutem credantur necessariae, ut conscientias religione obstringant, aut ad Dei cultum conferantur, ut in illis reponatur pietas. Quae una ratio inter impias illas constitutiones distinguit, quibus veram obscurari religionem, et conscientias subverti dictum est, et legitimas ecclesiae ordinationes, quibus ex his alterum semper esse propositum nuper monuimus: aut ut ad decorum duntaxat pertineant, quo in fidelium coetu peragantur omnia, quo decet ordine, aut ut ipsam hominum communitatem, velut quaedam humanitatis vincula, retineant. Atqui ubi semel, publicae honestatis causa, posita lex intelligitur, iam sublata est superstitio, in quam incidunt qui humanis inventis Dei cultum metiuntur. Rursum ubi ad communem duntaxat hominum usum spectare cognoscitur, eversa est falsa illa obligationis et necessitatis opinio, quae ingentem terrorem conscientiae iniiciebat, cum putarentur traditiones ad salutem necessariae; siquidem hic nihil quaeritur, nisi ut communi officio alatur inter nos caritas.

Prioris generis exempla sunt apud Paulum, ne mulieres in ecclesia doceant, ut velatae procedant (1 Cor. 11 et 14), et in perpetuo vitae usu spectari possunt: ut flexis genibus, nudoque capite publice oremus, ne nuda hominum cadavera in foveam proiciantur, ne Domini sacramenta profane et sordide administrentur, et quae alia eodem pertinent. Quid, an in mulieris carbaso sita religio est, ut nudo capite egredi sit nefas, an sanctum de eius silentio decretum, quod violari sine summo scelere non possit, an aliquid in genuflexione, aut tegendo cadavere mysterium, quod praeteriri sine piaculo non possit? Minime. Nam si tali festinatione opus sit mulieri in iuvando proximo, quae velare caput non sinat, nihil delinquit si aperto capite accurrat; et est ubi loqui non minus opportunum illi sit, quam alibi tacere. Stantem quoque [227] [2] orare, qui morbo impeditus curvare genua nequit, nihil vetat. Denique satius est, mature humare mortuum, quam ubi lin-

teum deest, expectare dum inhumatus putrescat. Sed est nihilominus in istis rebus, quod agendum aut cavendum mos regionis, instituta, ipsa denique humanitas et modestiae regula dictet. Ubi si imprudentia et oblivione quid erratum fuerit, nullum admissum crimen est, sin contemptu, improbanda est contumacia. Quod si quis obstrepat et plus sapere hic velit quam oportet, viderit ipse, qua morositatem suam ratione Domino approbet. Nobis tamen istud Pauli (1 Cor. 11) satisfacere debet; nos contendendi morem non habere, neque ecclesias Dei.

In altero genere sunt horae publicis precationibus, concionibus et baptismis praescriptae, in ipsis concionibus quies ac silentium, loca destinata, hymnorum concentus, dies suscipiendae Domini coenae destinati, excommunicationum disciplina et si qua alia sunt. Dies ipsi qui sint et horae, quae locorum structura, qui quo die canantur psalmi, nihil interest. Verum et certos dies et statas esse horas convenit, et locum recipiendis omnibus idoneum, si qua servandae pacis ratio habetur. Nam quantarum rixarum semen futura sit earum rerum confusio, si, prout cuique libitum sit, mutare liceat, quae ad communem statum pertinent? Quando nunquam futurum est, ut omnibus idem placeat, si res velut in medio positae, singulorum arbitrio relictas fuerint. Summa ergo diligentia incumbendum est, ne quis irrepit error, qui purum hunc usum vel inficiat, vel obscurat. Quod quidem obtinebitur, si quaecunque erunt observationes manifestam utilitatem prae se ferant, si parcissimae admittantur, potissimum vero si accedet fidelis pastoris doctrina quae pravis opinionibus viam praecludat. Haec autem cognitio faciet, ut sua cuique nostrum in his rebus omnibus libertas constet, et quandam nihilominus suae quisque libertati necessitatem ultro imponat, quatenus aut illud, quod diximus, τὸ πρέπον, aut caritatis ratio exiget. Deinde, ut et in earum observatione nulla superstitione versemur ipsi, nec morose nimium ipsam ab aliis requiramus; ne potiore Dei cultum caeremoniarum multitudine aestimemus, ne ecclesia ecclesiam ob externae disciplinae varietatem contemnat. Postremo, ut nullam hic perpetuam legem nobis statuantes, totum observationum usum et finem ad ecclesiae aedificationem referamus, qua postulante, non modo mutari aliquid, sed quidquid ante in usu nobis observationum fuerit, inverti, nulla offensione feramus. Hoc enim ferre interdum temporum rationem, ut ritus quosdam, non impios alioqui nec indecoros, pro rei opportunitate abrogari conveniat, praesenti experimento est haec

aetas. Nam, quae superiorum temporum caecitas fuit [228] [22] et ignorantia, tam corrupta opinione, tamque pertinaci studio antehac in caeremoniis haeserunt ecclesiae, ut vix satis repurgari a prodigiosis illis superstitionibus queant, quin multae caeremoniae tollantur, nec abs re olim forte institutae et nulla per se impietate aut vitio notabiles, quibus defendendis obstinate insistere, nocentissimum fuerit studium. Si quis enim ipsas per se censi vellet, iam confessi sumus, nihil habere mali. At si suis circumstantiis aestimentur, apparebit tantum e caeremoniarum abusu hominum animis errorem insedis, ut non facile emendari possit, nisi subductis e conspectu spectaculis, quae novam subinde errandi materiam suggerunt. Sic spiritus sancti testimonio laudatus est Ezechias (2 Reg. 18), quod serpentem aeneum exciderit, qui iussu Domini a Mose fuerat erectus et quem in divini beneficii *μνημόσυνον*, servari malum non erat, nisi populi idololatriae servire coepisset. Verum, cum rationem corrigendae impietatis aliam optimus rex non haberet, non minore causa confregit, quam a Mose erectus fuerat. Sunt enim curanda perversa hominum iudicia, non secus ac aegri collapsique stomachi, quibus cibi coctione paulum difficiles adimuntur, qui sanis innoxii futuri erant.

Porro, cum duplex in homine regimen superius statuerimus, et de altero illo, quod in anima seu interiori homine residet, aeternamque vitam respicit, satis iam multa verba fecerimus, de altero etiam, quod ad instituendam civilem duntaxat externamque morum iustitiam pertinet, non nihil ut disseramus, locus hic appetit. Principio, antequam in rem ipsam ingredimur, tenenda illa est distinctio ante a nobis posita, ne, quod multis vulgo accidit, haec simul duo imprudenter permisceamus, quae diversam prorsus rationem habent. Illi enim cum in evangelio promitti libertatem audiunt, quae nullum inter homines regem, nullumque magistrum agnoscat, sed in Christum unum intueatur, nullum libertatis suae fructum capere se posse putant, quamdiu aliquam supra se eminere potestatem vident. Itaque nihil fore salvum existimant, nisi totus in novam faciem orbis reformetur, ubi nec iudicia sint, nec leges, nec magistratus et si quid simile est quod officere suae libertati opinantur. At vero, qui inter corpus et animam, inter praesentem hanc fluxamque vitam et futuram illam aeternamque discernere noverit, neque difficile intelliget, spirituale Christi regnum et civilem ordinationem, res esse plu-

rimum sepositas. Cum ergo iudaica illa sit vanitas, Christi regnum sub elementis huius mundi quaerere ac includere, nos magis, quod perspicue scriptura docet, spirituales esse fructum cogitantes, qui ex Christi beneficio colligitur, totam hanc libertatem, quae in ipso nobis promittitur atque offer-
 229] tur, meminerimus [229] intra suos fines continere. Nam quid est, quod ipse idem apostolus (Gal. 5. Gal. 3. 1 Cor. 7), qui iubet ut stemus nec subiiciamur iugo servitutis, alibi sollicitos esse servos de statu suo vetat, nisi quia spiritualis libertas cum politica servitute optime stare potest? In quem etiam sensum accipiendae sunt istae eius sententiae: In regno dei non est Iudaeus, neque Graecus, non masculus aut foemina, non servus aut liber. Item (Col. 3): Non est Iudaeus nec Graecus, praeputium, circumcisio, barbarus, Scythia, servus, liber, sed omnia in omnibus Christus. Quibus significat, nihil referre, qua sis apud homines conditione, cuius gentis legibus vivas, quando in rebus istis minime situm est Christi regnum.

Neque tamen eo ista distinctio pertinet, quo totam politicae rationem rem esse pollutam reputemus, ad homines christianos nihil pertinentem. Sic quidem fanatici nonnulli iactant. Postquam mortui sumus per Christum elementis huius mundi (Col. 2) et translati in regnum Dei sedemus inter coelestes, indignum hoc nobis esse ac infra nostram excellentiam longe positum, profanis istis ac impuris curis occupari, quae circa aliena a christiano homine negotia versantur. Quorsum, inquit, leges sine iudiciis et tribunalibus? Quid autem cum iudiciis ipsis homini christiano? Imo si occidere non licet, quo nobis leges et iudicia? Verum ut distinctum istud regiminis genus, a spiritali illo et interno Christi regno, nuper monuimus, ita nec quidquam pugnare, sciendum est. Nam illud quidem initia coelestis regni quaedam iam nunc super terram in nobis inchoat, et in hac mortali evanidaque vita immortalem et incorruptibilem beatitudinem quodammodo auspicatur. At huic destinatum est, quamdiu inter homines agemus, vitam nostram ad hominum societatem componere, ad civilem iustitiam mores nostros formare, nos inter nos conciliare, communem pacem ac tranquillitatem alere ac tueri. Quae omnia supervacua esse fateor, si praesentem vitam extinguit regnum Dei, quale nunc intra nos est. Sin ita est voluntas Domini, nos, dum ad veram patriam adspiramus, peregrinari super terram, eius vero peregrinationis usus talibus subsidiis indiget, qui ipsa ab homine tollunt, suam illi eripiunt humanitatem.

Nam quod tantam in ecclesia Dei perfectionem debere esse causantur, cui sua pro lege moderatio satis sit, eam stolide ipsi imaginantur, quae in hominum communitate reperiri nunquam possit. Cum enim tanta sit improborum insolentia, nequitia tam contumax, quae multa legum severitate coerceri vix possit, quid facturos expectemus, si patere suae improbitati videant impunitam licentiam, qui ne male faciant, neque vi satis coguntur? Sed de politiae usu erit alius opportunior dicendi locus. Nunc istud tantum intelligi volumus, de ea exterminanda cogitare [230] immanem esse barbariem, cuius usus non minor inter homines, quam panis, aquae, solis et aeris; dignitas quidem multo etiam praestantior. Non enim (quae illorum omnium commoditas est) huc spectat duntaxat, ut spirent homines, edant, bibant, foveantur (quanquam haec certe omnia complectitur, dum efficit, ut simul vivant), non tamen, inquam, huc spectat solum: sed ne idololatria, ne in Dei nomen sacrilegia, ne adversus eius veritatem blasphemiae aliaeque religionis offensiones publicae emergant, ac in populum spargantur; ne publica quies perturbetur, ut suum cuique salvum sit et incolume, ut innoxia inter se commercia homines agitent, denique ut inter Christianos publica religionis facies existat, inter homines constet humanitas. Nec quemquam moveat, quod recte constituendae religionis curam ad hominum politiam nunc refero, quam extra hominum arbitrium posuisse supra videor. Siquidem nihilo hic magis, quam antea, leges de religione ac Dei cultu hominibus suo arbitrio ferre permitto, cum politicam ordinationem probo, quae in hoc incumbit, ne vera religio, quae Dei lege continetur, palam publicisque sacrilegiis impune violetur ac conspurcetur.

Verum ipsa ordinis perspicuitate adiuti lectores, melius quid de toto genere politicae administrationis sentiendum sit, assequantur, si eius partes seorsum pertractemus. Sunt autem tres: magistratus, qui praeses est legum ac custos; leges, secundum quas ipse imperet; populus, qui legibus regatur et magistratui pareat. Videamus ergo primum de ipsa magistratus functione, num legitima sit a Deo probata vocatio, quale officium, quanta potestas; deinde, quibus instituenda sit legibus christiana politia; tum postremo, quis legum usus ad populum redeat, quae magistratui obedientia debeat.

Magistratuum functionem non modo sibi probari, acceptamque esse testatus est Dominus, sed honorificentissimis insuper elogiis eius dignitatem prosequutus, mirifice nobis

commendavit. Ut pauca commemorem: quod dii nuncupantur, quicunque magistratum gerunt, ne in ea appellatione leve inesse momentum quis putet, qua significantur, mandatum a Deo habere, divina autoritate praediti, ac omnino Dei personam sustinere, cuius vices quodammodo agunt. Non meum hoc est cavillum, sed Christi interpretatio. Si scriptura, inquit (Ioan. 10), eos vocavit Deos, ad quos verbum Dei factum est. Quid hoc est, nisi demandatum illis esse a Deo negotium, ut illi in suo munere serviant; et (quod iudicibus suis dicebant Moses et Iosaphat (Deut. I. 2 Par. 19), quos per singulas civitates Iuda constituebant) iudicium exerceant non pro homine, sed pro Deo? Eodem pertinet, quod sapientia Dei per os Solomonis (Prov. 8) affirmat: suum esse opus, quod reges regnant et consiliarii decernunt iusta; quod principes [231] principatum gerunt et munifici omnes iudices terrae. Perinde enim istud valet, ac si dictum esset, non humana perversitate fieri, ut penes reges et praefectos alios sit in terris rerum omnium arbitrium, sed divina providentia et sancta ordinatione, cui sic visum est res hominum moderari. Quod et Paulus aperte docet (Rom. 12), dum praefecturas inter Dei dona enumerat, quae secundum gratiae diversitatem varie distributa, a servis Christi in aedificationem ecclesiae conferri debeant. Multo vero clarius, ubi iustam ea de re disputationem instituit. Nam et potestatem Dei ordinationem esse tradit (Rom. 13), nec potestates esse ullas nisi a Deo ordinatas. Ipsos autem principes ministros esse Dei, bene agentibus in laudem, malis ad iram ultores. Huc accedunt et sanctorum virorum exempla, quorum alii regnis, ut David, Iosias, Ezechias; alii satrapiis, ut Ioseph et Daniel, alii civilibus praefecturis in libero populo, ut Moses, Iosua et Iudices functi sunt; quorum functiones sibi probatas esse Dominus declaravit. Quare nulli iam dubium esse debet, quin civilis potestas vocatio sit non modo coram Deo sancta et legitima, sed sacerima etiam et in tota mortalium vita longe omnium honestissima.

Quae cogitatio magistratus ipsos assidue exercere debet, quando ingentem illis stimulum addere, quo ad officium excitentur, et singularem consolationem adferre potest, qua muneris sui difficultates, quae multae certe et graves sunt, leniant. Quantum enim integritatis, prudentiae, mansuetudinis, continentiae, innocentiae studium sibi ipsis imperare debent, qui divinae iustitiae ministros se constitutos esse norunt? Qua fiducia iniquitatem in tribunal suum admittent, quod Dei viventis thronum esse audiunt? Qua audacia

iniustam sententiam pronunciabunt. eo ore, quod divinae veritatis designatum esse organum intelligunt? Qua conscientia in impia decreta subscribent ea manu, quam ad praescribenda Dei acta sciunt ordinatam? In summa, si se Dei vicarios esse meminerint, omni cura, sedulitate, industria invigilent oportet, qui hominibus quandam divinae providentiae, custodiae, bonitatis, benevolentiae, iustitiae, imaginem in se repraesentent. Ac perpetuo illud sibi subiiciant maledici omnes, qui opus Dei faciunt in dolo (Ier. 48). Itaque cum suos iudices ad officium cohortari vellent Moses et Iosaphat (Deut. 1. 2 Par. 19), nihil habuerunt efficacius, quo illorum animos afficerent, quam quod prius retulimus. Videte quid agatis; non enim pro homine exercetis iudicium, sed pro Deo, quippe qui iuxta vos est in causa iudicii. Nunc igitur sit pavor Domini super vos. Videte, et agite: quoniam non est ulla perversitas apud Dominum Deum nostrum. Et alio loco dicitur (Psal. 82): Deum stetisse in synagoge deorum et in medio deorum iudicem agere. Quo ad officium [232] [233] animentur, dum docentur, Dei se legatos esse, cui administratae provinciae rationem sint reddituri. Et merito apud eos plurimum haec admonitio valere debet. Nam si quid delinquant, non hominibus modo sunt iniurii quos scelerate vexant, sed in Deum quoque ipsum contumeliosi, cuius sacrosancta iudicia polluant. Rursum habent et unde se praeclare consolentur, dum secum reputant, non in profanis, nec a servo Dei alienis occupationibus versari, sed sanctissimo munere, quippe qui Dei legatione fungantur.

Qui vero non moventur tot scripturae testimoniis, quo minus sacrum hoc ministerium insectari ausint, quasi rem a religione et pietate christiana abhorrentem, quid aliud quam Deum ipsum suggillant, cuius ignominia cum ministerii sui probro non esse coniuncta non potest? Ac prorsus non magistratus reprobant, sed Deum abiiciunt, ne super se regnet. Si enim istud vere de populo Israel a Domino dictum est (1 Sam. 8), quod Samuelis imperium detrectassent: qui minus vere hodie de his dicetur, qui in praefecturas omnes a Deo institutas debacchari sibi permittunt? At cum discipulis dictum est a Domino (Luc. 22): Reges gentium dominari illis, inter ipsos vero non ita esse, ubi qui primus sit, fieri minimum oporteat; hac voce interdictum est Christianis omnibus, ne regna aut praefecturas capessant. O dextros interpretes. Inter discipulos orta erat contentio, quis alium praecelleret. Hanc vanam ambitionem ut compesceret Dominus, eorum ministerium non esse regnis simile docuit, in quibus inter cae-

teros unus eminet. Quae collatio, quid quaeso ad ignominiam regiae dignitatis facit? Imo quid omnino evincit, nisi regium munus, apostolicum non esse ministerium?

Praeterea, inter ipsos magistratus tametsi variae sunt formae, nullum tamen discrimen hac in parte est, quin pro Dei ordinationibus suscipiendae a nobis omnes sint. Nam et omnes simul complectitur Paulus, cum ait (Rom. 13): non esse potestatem nisi a Deo, et quae omnium minime ardebat, eximio prae aliis testimonio commendata est, nempe unius potestas; quae quia publicam omnium servitutem secum fert, excepto uno illo, cuius libidini omnia subiicit, heroicis et excellentioribus ingeniis minus olim approbari potuit. At scriptura, quo iniquis istis iudiciis occurrat, divinae sapientiae providentiam esse nominatim affirmat, quod reges regnant, et peculiariter regem honorari praecipit (Prov. 8. 24. 1 Petr. 2). Et sane valde otiosum est, quis potissimus sit politiae status, a privatis hominibus disputari quibus de constituenda re aliqua publica deliberare non licet; tum etiam simpliciter id definiri nisi temere non potest, cum praecipua huius disputationis ratio in circumstantiis posita sit, et si ipsos etiam status citra circumstantias inter se compares, non [233] facile sit discernere, quis utilitate praeponderet; adeo aequis conditionibus contendunt. Proclivis est a regno in tyrannidem lapsus; sed non multo difficilior, ab optimatum potestate in paucorum factionem; multo vero facillimus a populari dominatione in seditionem. Quod si non in unam duntaxat civitatem oculos defigas, sed universum simul orbem circumspicias ac contempleris, vel aspectum in longiora saltem regionum spatia diffundas, comperies profecto, divina providentia illud non abs re comparatum, ut diversis politiis regiones variae administrarentur. Nam quemadmodum non, nisi inaequali temperatura, elementa inter se cohaerent, ita hae sua quadam inaequalitate optime continentur. Quanquam haec etiam omnia frustra his dicuntur, quibus Domini voluntas satisfaciet. Nam si illi visum est, reges regnis praeficere, liberis civitatibus senatus aut decuriones; quosunque locis praefecerit, in quibus degimus, nostrum est iis nos morigeros ac obedientes praestare.

Iam officium magistratuum quale verbo Dei describatur, ac quibus in rebus situm, obiter hoc loco indicandum est. Regibus denunciat Ieremias (Ier. 22), ut faciant iudicium et iustitiam, liberent vi oppressum de manu calumniatoris, peregrinum et viduam et pupillum ne contristent neque iniuriam faciant, et sanguinem innocentem ne effundant. Moses vero

(Deut. 1) principibus, quos in vices suas suffecerat, edicit: audiant causam fratrum suorum et iudicent inter virum et fratrem eius et peregrinum, neque facies agnoscant in iudicio, tam parvum quam magnum audiant, neque timeant ab ullo viro: quia iudicium Dei est. Illa autem omitto (Deut. 17): Ne multiplicent sibi equos reges, ne ad avaritiam adiciant animum, ne eleventur super fratres suos, ut in meditanda lege Domini sint assidui cunctis diebus vitae suae; ne iudices quivis declinent in alteram partem (Deut. 16), ne munera accipiant, et quae passim in scripturis similia leguntur. Quoniam, in exponendo hic magistratum officio, non tam magistratus ipsos instituere consilium est, quam alios docere, quid sint magistratus et quem in finem a Deo positi. Videmus ergo publicae innocentiae, modestiae, honestatis ac tranquillitatis protectores statui ac vindices, quibus studium unum sit, communi omnium saluti ac paci prospicere. Id vero cum praestare non possint, nisi viros bonos ab improborum iniuriis prohibeant, oppressis adsint ope ac praesidio, potestate armati sunt, qua palam maleficos ac facinorosos, quorum nequitia perturbatur ac exagitatur publica quies, severe coerceant (Rom. 13). Siquidem id prorsus experimur, quod dicebat Solon: praemio et poena res omnes publicas consistere; iis sublatis, totam civitatum disciplinam collabi ac dissipari. Friget enim in multorum [234] animis aequi iustique cura, nisi virtuti paratus sit suus honos; nec contineri sceleratorum hominum libido, nisi severitate ac poenarum animadversione potest. Atque hae duae partes comprehensae sunt a propheta (Ier. 22), dum reges aliosque praefectos iubet facere iudicium et iustitiam. Iustitia quidem est, innocentes in fidem suscipere, complecti, tueri, vindicare, liberare. Iudicium autem, impiorum audaciae obistere, vim comprimere, delicta punire (Matth. 5. Exod. 20).

Verum ardua hic, ut videtur, et difficilis nascitur quaestio. Si lege Dei (Deut. 5) occidere Christiani omnes vetantur, et propheta (Ies. 11. 65) de monte sancto Dei, hoc est ecclesia, vaticinatur, quod non affligent in ea, neque nocebunt, quomodo magistratibus et piis simul et sanguinariis esse liceat? At si intelligamus, magistratum in exercendis suppliciis non a se agere quidquam, sed ipsissima Dei iudicia exequi, nihil hoc scrupulo impediemur. Occidere lex Domini prohibet, at ne impunita sint homicidia, gladium in manum suis ministris dat Dominus, quem in homicidas omnes exerant. Affligere et nocere, piorum non est. Atqui hoc non nocere est, nec affligere, piorum afflictiones, Domini mandato, ulcisci. Utinam

istud semper animis nostris obversaretur: nihil hic hominis temeritate, sed Dei iubentis autoritate omnia fieri; qua prae-eunte, a recta via nunquam aberratur nisi forte divinae iustitiae iniectum est frenum, ne de sceleribus poenas sumat. Quod si illi legem dicere fas non est, cur eius ministris calumniam intendamus? Non frustra gladium gerunt, inquit Paulus (Rom. 13). nam Dei ministri sunt, ad iram, ultores male agentibus. Itaque, si nihil Domino sua obedientia fore acceptius norunt principes alique praefecti, in hoc ministerium incumbant, si suam Deo pietatem, iustitiam, integritatem, approbare student. Hoc scilicet affectu agebatur Moses, cum se destinatum populi sui liberatorem Domini virtute cognoscens, Aegypto manus intulit (Exod. 2). Deinde cum caesis uno die tribus hominum milibus, in populi sacrilegium vindicavit (Exod. 32). David quoque cum sub vitae suae finem Solomoni filio praecepit, de occidendo Ioab et Semei. Quomodo lene illud et placidum Mosis ingenium in tantam truculentiam exardet, ut fratrum suorum sanguine aspersus ac madidus, per castra decurrat ad novas strages? Quomodo David, tanta in omni vita mansuetudine vir, cruentum illud testamentum inter ultimos spiritus nuncupat, ne filius suus canitiem Ioab et Semei in pace ad sepulcrum deducat (1 Reg. 2)? Verum uterque manus suas, quas parcendo inquinasset, sic saeviendo sanctificavit, dum ultionem sibi a Deo commissam exequutus est. Abominatio est apud reges, inquit Solomo (Prov. 16), facere iniquitatem, quoniam

35] in iustitia solium firmatur; [235] rursum (Prov. 20): Rex, qui sedet in solio iudicii, spargit oculos in omne malum; item (ibid.): Dissipat impios rex sapiens et convertit eos super rotam; item (Prov. 25): Aufer scoriam ab argento et egredietur vas conflatori; aufer impium a conspectu regis et statuetur in iustitia solium eius. Nunc si vera eorum est iustitia, stricto gladio sontes et impios persequi, gladium recondant et puras a sanguine manus contineant, dum perditii homines nefarie per caedes interim et strages grassantur, summa sese impietate obstringent, tantum abest ut bonitatis et iustitiae laudem inde referant. Facessat modo abscissa saevaque asperitas, et tribunal illud, quod reorum scopulus iure nominetur. Non enim is sum, qui aut importunae saevitiae faveam, aut aequum iudicium pronunciari posse censeam, nisi semper assidente optima illa regum consiliaria et certissima, ut Solomo affirmat (Prov. 20), regii throni conservatrice, clementia: quam primam esse principum dotem, vere a quodam olim dictum est. Utrumque tamen magistratui

videndum, ne aut nimia severitate vulneret magis quam medeatur, aut superstitiosa clementiae affectatione, in crudelissimam incidat humanitatem, si molli dissolutaque indulgentia cum multorum perniciem diffuat. Est enim et istud non abs re quondam sub Nervae imperio iactatum: Malum quidem esse, sub principe vivere, sub quo nihil liceat; sed multo peius, sub quo liceant omnia.

Quando vero regibus populisque ad exercendam huiusmodi publicam vindictam, arma capere interdum necesse est, ex hac ratione simul aestimare licet, legitima esse, quae sic suscipiuntur bella. Nam si tradita illis est potestas, qua ditionis suae quietem tueantur, qua inquietorum hominum seditiosos motus comprimant, qua vi oppressis opitulentur, qua in maleficia animadvertant, an maiore opportunitate proferre eam possint, quam ad compescendum eius furorem, a quo et privatum singulorum otium et communis omnium tranquillitas perturbatur, qui seditiose tumultuatur, a quo violentae oppressiones et indigna maleficia perpetrantur? Si legum custodes esse ipsos et assertores convenit, omnium conatus pariter evertant oportet, quorum scelere legum disciplina corrumpitur. Imo si iure eos latrones plectunt, quorum iniuriae in paucos tantum progressae fuerint, an totam latrocinii regionem impune affligi vastarique sinent? Si quidem nihil interest, rexne sit an infima de plebe, qui in alienam regionem, in quam iuris nihil habet, irruit, eamque hostiliter vexat, omnes aequae pro latronibus habendi sunt et puniendi. Verum magistratum omnium fuerit, summo opere hic cavere, ne cupiditatibus suis vel tantillum obsequantur; quin magis, sive expetendae sunt poenae, non praecipiti iracundia ferantur, non [236] rapiantur odio, non implacabili austeritate ardeant; miserentur etiam communem in eo naturam (ut Augustinus loquitur) in quo puniunt proprium delictum: sive arma in hostem, hoc est armatum latronem, induenda sunt, non ex facili occasionem captent, imo nec oblatam accipiant, nisi summa necessitate adacti. Nam si multo plus nobis praestandum est, quam exegerit ethnicus ille, qui bellum videri voluit pacem quaesitam, omnia prius certe tentanda sunt, quam armis decernendum. In utroque demum genere, nullo privato affectu patiantur se corripere, sed publico duntaxat sensu ducantur. Alioqui potestate sua pessime abutuntur, quae non in suum illis commodum, sed aliorum bonum ac ministerium data est. Ex eodem praeterea belligerandi iure pendet et praesidiorum et foederum, et civilium aliarum munitionum ratio.

Praesidia autem voco, quae ad tuendos regionis fines, per civitates disponuntur; foedera, quae a finitimis principibus in hanc legem feriuntur, ut si quid turbarum in agris suis inciderit, mutuam sibi opem ferant et vires in commune conferant, ad opprimendos humani generis communes hostes; civiles munitiones, quarum in arte militari usus est.

Libet istud quoque postremo adicere; tributa et vectigalia legitimos esse principum redditus, quos ad sustinenda quidem potissimum publica muneris sui onera conferant, quibus tamen uti similiter possint ad splendorem suum domesticum, qui cum imperii quod gerunt dignitate quodammodo coniunctus est. Qualiter Davidem, Ezechiam, Iosiam, Iehosaphat, aliosque sanctos reges, Ioseph etiam et Daniel, videmus pro personae quam sustinebant modo, inoffensa pietate, fuisse ex publico sumptuosos, et amplissimum agri spatium regibus attributum legimus apud Ezechielem (Ez. ult.); sic tamen, ut vicissim meminerint principes ipsi, fiscos suos non tam privatas esse arcas, quam totius populi aeraria (sic enim Paulus testatur Rom. 13) quae prodigere aut dilapidare, sine manifesta iniuria non possint. Vel potius, ipsum paene esse populi sanguinem, cui non parcere dirissima sit inhumanitas. Suas autem indictiones et oblationes aliaque tributorum genera, non nisi publicae necessitatis subsidia esse reputent, quibus miseram plebem absque causa fatigare, tyrannica sit rapacitas. Haec principibus ad profusionem et luxuriosos sumptus non faciunt animos (ut certe facem eorum cupiditatibus, plus iusto sponte accensis, subii-cere opus non est), sed cum plurimum referat ipsos, pura coram Deo conscientia, audere quidquid audent, ne impia confidentia in Dei contemptum veniant, docendi sunt quantum sibi liceat. Neque haec doctrina privatis hominibus super-vacua est, ne quosvis principum sumptus, tametsi vulgarem civilemque modum excedunt, temere ac procaciter suggillare sibi permittant.

[237] Proximae sunt magistratui in politiis leges, validissimi rerum publicarum nervi, vel, quomodo a Cicerone vocantur, animae, sine quibus consistere nequit magistratus, quemadmodum nec ipsae rursum sine magistratu. Proinde nihil dici verius poterat, quam mutum esse magistratum legem, magistratum legem esse vivam. Quod autem dicturum me recepi, quibus legibus constituenda sit christiana politia: non est cur longam de optimo legum genere disputationem quis expectet, quae et immensa foret nec praesentis esset argumenti. Paucis tantum et quasi in transcurso notabo,

quibus legibus pie coram Deo uti possit et inter homines rite administrari. Quod etiam ipsum prorsus silentio transmisissim, nisi intelligerem periculose hic a multis aberrari.

Sunt enim qui recte compositam esse rempublicam negent, quae, neglectis Mosis politicis, communibus gentium legibus regitur. Quae sententia quam periculosa sit et turbulenta, viderint alii, mihi falsam esse et stolidam, demonstrasse satis erit. Est autem observanda vulgata illa partitio, quae universam Dei legem, per Mosen administratam, in mores, caeremonias, iudicia, distribuit, ac dispiciendae singulae partes, ut habeamus quid ex iis ad nos pertineat, quid minus. Nec interim quempiam moretur hic scrupulus, quod ad mores etiam iudicia et caeremoniae pertinent. Veteres enim, qui partitionem hanc tradiderunt, tametsi duas istas posteriores partes non ignorabant circa mores versari, quia tamen salvis moribus mutari et abrogari poterant, morales non dixerunt; primam illam partem peculiariter appellarunt eo nomine, citra quam non constet vera morum sanctitas. Lex itaque moralis (ut inde primum incipiamus) cum duobus capitibus contineatur, quorum alterum pura Deum fide et pietate colere, alterum sincera homines dilectione complecti simpliciter iubet, vera est aeternaque iustitiae regula, gentium omnium ac temporum hominibus praescripta, qui ad Dei voluntatem vitam suam componere volunt. Siquidem haec aeterna est et immutabilis eius voluntas, ut a nobis ipse quidem omnibus colatur, nos vero mutuo inter nos diligamus. Caeremonialis, Iudaeorum paedagogia fuit (Gal. 3. 4), qua populi illius quandam velut pueritiam exercere Domino visum est, donec veniret tempus illud plenitudinis, quo sapientiam suam terris ad plenum manifestaret, ac veritatem exhiberet earum rerum, quae tum figuris adumbrabantur. Iudicialis, politiae loco illis data certas aequitatis et iustitiae formulas tradebat, quibus innocenter et quiete inter se agerent. Atque ut illa caeremoniarum exercitatio ad pietatis quidem doctrinam proprie pertinebat, utpote quae Iudaeorum ecclesiam retinebat in Dei cultu ac religione, ab ipsa tamen pietate distingui poterat, ita haec iudiciorum forma, quanquam non [238] alio spectabat quam qui servari [238] posset ea ipsa caritas, quae aeterna Dei lege praecipitur, ab ipso tamen dilectionis praecepto distinctum quiddam habebat.

Quemadmodum ergo, salva et incolumi pietate, abrogari potuerunt caeremoniae, ita et iudicariis his constitutionibus sublatis, perpetua caritatis officia et praecepta manere pos-

sunt. Quod si verum est, libertas certe singulis gentibus relicta est condendi quas sibi conducere providerint leges, quae tamen ad perpetuam illam caritatis regulam exigantur, ut forma quidem varient, rationem habeant eandem. Nam barbaras illas et feras leges, quales fuerunt, quae fures honore prosequerantur, quae promiscuos coitus permittebant, aliaeque multo tum foediores tum absurdiores, pro legibus habendas minime censeo, quando quidem abhorrent ab omni non iustitia modo, sed humanitate etiam et mansuetudine. Id quod dixi planum fiet, si in legibus omnibus duo haec, ut decet, intueamur: legis constitutionem, et aequitatem, cuius ratione constitutio ipsa nititur. Aequitas, quia naturalis est, non nisi una omnium esse potest; ideo et legibus omnibus, pro negotii genere, eadem proposita esse debet. Constitutiones, quia circumstantias adnexas habent, a quibus pro parte pendeant, modo in eundem aequitatis scopum omnes pariter intendunt, diversas esse nihil obest. Iam cum Dei legem, quam moralem vocamus, constat non aliud esse, quam naturalis legis testimonium et eius conscientiae, quae hominum animis a Deo insculpta est, tota huius de qua nunc loquimur, aequitatis ratio in ipsa perscripta est. Proinde sola quoque ipsa legum omnium et scopus et regula et terminus sit, oportet. Ad eam regulam quaecunque formatae erunt leges, quae in eum scopum directae, quae eo termino limitatae, non est cur a nobis improbentur, utcunque vel a lege iudaica, vel inter se ipsae alias differant. Lex Dei furari prohibet. Quae furtis constituta fuerit poena in politia Iudaeorum, videre est in Exodo (Exod. 22). Aliarum gentium vetustissimae leges furtum duplo puniebant. Quae postea secutae sunt, discreverunt inter manifestum, et non manifestum. Aliae ad exilium progressae sunt, aliae ad flagrum, aliae denique ad capitis supplicium. Falsum testimonium talionis poena inter Iudaeos plectebatur (Deut. 19); alibi gravi tantum ignominia, alibi suspendio, alibi cruce. Homicidium omnes pariter leges sanguine ulciscuntur, diversis tamen mortis generibus. In adulteros alibi severiores, alibi leviores edictae sunt poenae. Videmus tamen, ut eiusmodi diversitate in eundem omnes finem tendant. Nam, uno simul ore poenam pronuntiant in ea quae aeterna Dei lege damnata sunt facinora: nempe homicidia, furta, adulteria, falsa testimonia; sed in poenae modo non conveniunt. Neque vero id necesse est, neque etiam expedit. Est regio
9] [239] quae, nisi horrendis exemplis in homicidas saeviat, caedibus statim et latrociniis perdenda sit. Est saeculum,

quod poenarum acerbitem augeri postulet. Est gens in vitium quoddam propensior, nisi acerrime compescatur. Quam malignus fuerit is, ac publico bono invidus, qui tali diversitate offendatur, ad retinendam legis Dei observationem accommodatissima? Nam quod iactatur a quibusdam, fieri contumeliam legi Dei per Mosen latae, cum abrogata illa novae aliae illi praeferuntur, vanissimum est; neque enim aut aliae illi praeferuntur, dum magis probantur, non simplici collatione, sed temporum, loci, gentis conditione. Aut illa abrogatur, quae nobis lata nunquam fuit, siquidem non eam Dominus per manum Mosis tradidit, quae in gentes omnes promulgaretur: sed cum iudaicam gentem, in fidem, patrociniū, clientelam suam suscepisset, illi etiam peculiariter legislator esse voluit. Ac, quod sapientis legislatoris erat, singularem quandam eius rationem in ferendis illis legibus habuit.

Superest nunc istud, ut videamus, quod postremo loco propositum erat: quis legum, iudiciorum, magistratuum usus ad communem Christianorum societatem redeat: quantum magistratibus a privatis hominibus deferendum sit; quae obedientia debeat. Plurimis videtur supervacaneum esse munus magistratus inter Christianos, quod scilicet implorare pie non possint, utpote quibus vindicare, in iudicium postulare, litigare vetitum sit. At cum Paulus (Rom. 13) contra clare testetur, ministrum Dei nobis esse in bonum, ex eo intelligimus, Domini voluntatem esse, ut eius manu ac praesidiis adversus flagitiosorum hominum improbitatem et iniurias defensi, quietam ac securam vitam agamus.

Quod si frustra in praesidium nobis a Domino datus est, nisi tali nobis beneficio uti licet: satis apparet, implorari quoque et appellari non impie posse. Hic vero mihi cum duplici hominum genere agendum est. Sunt enim permulti qui tanta litigandi rabie aestuant, ut quietem nunquam habeant apud sese, nisi cum aliis pugnent. Lites vero ipsas et capitali odiorum acerbitate et insana vindicandi nocendique cupiditate exequuntur et implacabili pertinacia persequuntur, ad sui usque adversarii ruinam. Interim, ne quid nisi iure agere existimentur, iudiciorum praetextu, talem perversitatem defendunt. At si cum fratre iudicio agere permissum est, non protinus ipsum odisse licet, non furioso nocendi studio in illum ferri, non pertinaciter insequi. Sic ergo tales habeant: legitima esse iudicia, si quis recte utatur. Rectum autem esse usum, tum actori agendi, tum defendendi reo; si hic quidem postulatus ad conductum diem se sistit et qua

potest exceptione causam defendit, citra acerbiteratem, sed
0] hoc tantum affectu, ut quod suum est, iure tueatur; [240]
ille vero indigne, sive in capite, sive in fortunis oppressus, in
magistratus fidem se conferat, querimoniam exponat, quod
aequum est ac bonum postulet, sed omni procul nocendi vin-
dicandive libidine, procul asperitate et odio, procul con-
tentionis ardore; quin potius paratus suo cedere et quidvis
perpeti, quam inimico in adversarium animo ferri. Contra,
ubi animi malevolentia suffusi, corrupti invidia, iracundia
incensi, ultionem spirantes, aut sic denique ardore certa-
minis inflammati, ut de caritate aliquid remittant; tota etiam
iustissimae causae actio non impia esse non potest. Nam
hoc constitutum esse axioma Christianis omnibus convenit:
nunquam, quantumvis aequam litem iuste tractari a quovis
posse, nisi pari adversarium dilectione benevolentiaque pro-
sequatur, ac si iam amice, quod controvertitur negotium,
transactum ac compositum esset. Iniecerit forte aliquis,
talem moderationem adeo nunquam in iudicium afferri, ut
instar sit prodigii futura, si qua reperta fuerit. Fateor sane,
ut sunt horum temporum mores, rarum extare probi litiga-
toris exemplum, sed res tamen ipsa, nullius mali accessione
inquinata, bona esse et pura non desinit. Caeterum, cum
sanctum esse Dei donum audimus auxilium magistratus, eo
diligentius cavendum est, ne nostro vitio polluantur. Qui
vero iudicarias omnes disceptationes praecise damnant, in-
telligant se sanctam Dei ordinationem simul repudiare, et
donum, ex eorum genere, quae mundis munda esse possint;
nisi forte Paulum flagitii insimulare volent, qui et accusa-
torum calumnias, eorum quoque vafritiem et malitiam ex-
ponendo a se depulit, et romanae civitatis praerogativam
sibi in iudiciis asseruit, et ab iniquo praeside ad Caesaris tri-
bunal, cum opus fuit, provocavit (Act. 22 et 24. 25). Nec
obest, quod Christianis omnibus interdicta est vindictae cu-
piditas, quam et nos a christianis subselliis longissime abi-
gimus (Deut. 32. Matth. 5. Rom. 12). Nam, sive civiliter
contenditur, non recta incedit via, nisi qui innoxia simpli-
citate rem suam iudici, tanquam publico tutori commendat;
nihil minus, quam mutuum mali vicem, qui est vindictae affec-
tus, rependere cogitans. Sive capitalis aut gravior aliqua
intenditur actio, eum accusatorem requirimus, qui nullo ul-
ciscendi aestu correptus, nulla privatae iniuriae offensione
tactus in forum accedat; sed in animo duntaxat habens per-
nitiosi hominis conatus impedire, ne reipublicae noceant.
Quod si vindicem animum tollis, nihil in mandatum illud

delinquitur, quo ultio Christianis interdicatur. At, non solum vindictam appetere vetantur, sed manum quoque Domini iubentur expectare, qui se oppressis et afflictis adfuturum ultorem pollicetur (Rom. 12). Illam autem Domini ultionem avertunt, qui opem aut sibi, aut aliis ferri a magistratu postulant. [241] Minime id vero, si quidem magistratus vindicta non hominis, sed Dei esse cogitanda est, quam per hominis ministerium nobis, ut ait Paulus (Rom. 13), largitur. Nihilo etiam magis cum Christi verbis pugnamus, quibus resistere malo prohibet et dexteram maxillam obvertere praecipit ei, qui alapam in sinistram impegit, permittereque ei pallium, qui tunicam auferat (Matth. 5). Vult quidem illic suorum animos a retaliandi cupidine tantopere abhorrire, ut citius duplicari in se iniuriam laturi sint, quam ad rependendam animos adiec-
turi; a qua patientia nec ipsi eos abducimus. Vere enim Christianos esse oportet hominum genus ad contumelias iniuriasque ferendas natum, pessimorum hominum nequitiae, imposturis, ludibriis expositum; neque id modo, sed eorum omnium malorum tolerantes esse oportet, hoc est, sic totis animis compositos, ut suscepta una afflictione ad alteram se comparent, nihil sibi in totam vitam promittentes, quam perpetuae crucis tolerantiam. Interim et iis, qui sibi iniurii sunt, benefaciant et maledicentibus bene precentur, et, quae unica est sua victoria, bono malum vincere contendat (Rom. 12). Sic affecti, non quaerent oculum pro oculo, dentem pro dente, qualiter suos discipulos instituebant Pharisaei ad expetendam ultionem, sed, quomodo a Christo erudiuntur, et corpus suum mutilari, et malitiose sua sibi eripi sic ferent, ut eas iniurias, simul ac irrogatae sibi fuerint, remissuri sint, ac ultro condonaturi. Neque istaec tamen animorum aequitas et moderatio impedit, quin integra in suos inimicos amicitia, magistratus ope ad rerum suarum conservationem utantur, aut publici boni studio sontem ac pestilentem hominem ad poenam postulent, quem emendari, nisi morte, non posse noverint. Quod autem obiectari solet, lites a Paulo in universum esse damnatas (1 Cor. 6), id quoque falsum est. Intelligi ex eius verbis facile potest, inmodicum fuisse litigandi furorem in Corinthiorum ecclesia, usque eo, ut Christi evangelium et totam suam religionem impiorum cavillis ac maledicentiae exponerent. Id primum reprehendit in illis Paulus, quod evangelium apud infideles, dissensionum suarum intemperie, traducerent; deinde et hoc ipsum, quod eum in modum inter se dissiderent, fratres cum fratribus.

Tam enim procul a ferenda iniuria alieni erant, ut alii aliorum fortunis avidè inhiarent, ultro lacerarent et damnum inferrent. In illam ergo litigandi insaniam invehitur, non simpliciter in quasvis controversias. At omnino delictum esse pronunciat, quod non potius damnum acciperent rerum suarum, quod pro his conservandis ad contentiones usque laborarent. Id sane Christianis agendum est, ut de suo iure decedere semper malint, quam in forum progredi, unde vix exire possint, nisi commotiore animo et in fratris odium [242] accenso. Verum ubi quis citra caritatis dispendium, rem suam se posse tueri viderit, cuius iactura gravi sibi dispendio futura sit, id si faciat, nihil in istam Pauli sententiam delinquit. Denique, quod initio docuimus, optimum cuique consilium dabit caritas, sine qua quaecunque suscipiuntur et ultra quam quae progrediuntur, disceptationes iniustas esse et impias, extra controversiam ponimus.

Subditorum erga suos magistratus officium primum est, de eorum functione quam honorificentissime sentire, quam scilicet, velut delegatam a Deo iurisdictionem agnoscant, eosque ob id suspicere ac revereri, ut Dei ministros ac legatos. Quosdam enim reperias, qui suis se magistratibus valde obsequentes praebeant, ac nolint quidem non esse quibus obsequantur, quod bono publico ita expedire norunt; de ipsis tamen magistratibus non secus existiment, ac malis quibusdam necessariis. Verum plus quiddam a nobis requirit Petrus (1 Petr. 2), cum regem honorari, et Solomo (Prov. 24), cum Deum et regem timeri praecipit. Ille enim sub honorandi verbo, sinceram ac candidam existimationem complectitur, hic regem cum Deo coniungens, sanctae cuiusdem venerationis ac dignitatis plenum esse ostendit. Est et illud praeclarum apud Paulum elogium, ut obediamus non solum propter iram, sed propter conscientiam. Quo intelligit, non terrore modo principum ac praefectorum adduci subditos debere, ut in eorum subiectione contineantur (qualiter succumbere hosti armato solent, qui vindictam fore promptam vident, si restiterint), verum quia Deo ipsi redduntur obsequia, quae istis praestantur, quando eorum potestas a Deo est. Ex eo et alterum deinde sequitur, ut propensis in eorum observationem animis, suam illis obedientiam approbent, sive edictis parendum, sive tributa solvenda, sive subeunda publica munera atque onera, quae ad communem defensionem spectent, sive qua alia iussa capessenda. Omnis anima, inquit Paulus, potestatibus sublimioribus subdita sit; qui enim potestati resistit, Dei ordinationi resistit. Ad-

moneto illos, scribit idem Tito (Tit. 3) ut principalibus ac potestatibus subditi sint, ut magistratibus pareant, ut ad omne opus bonum sint parati; et Petrus (1 Petr. 2): subditi, inquit, estote cuivis humanae creaturae, propter Dominum; sive regi, tanquam praecellenti, sive praesidibus, qui per eum mittuntur, ad vindictam quidem nocentium, laudem vero recte agentium. Porro, quo non subiectionem simulare, sed sincere et ex animo subiectos se esse, testentur, addit Paulus (1 Tim. 2), ut eorum, sub quibus vivunt, salutem ac prosperitatem Deo commendent. Adhortor, inquit, ut fiant deprecationes, obsecrationes, interpellationes, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus: pro regibus et omnibus in eminentia constitutis, [243] ut placidam et quietam vitam degamus, cum omni pietate ac honestate. Neque hic se quisquam fallat. Quando enim resisti magistratui non potest quin simul Deo resistatur, etiam si impune contemni videtur posse inermis magistratus, Deus tamen armatus est, qui sui contemptum fortiter ulciscatur.

Sub hac praeterea obedientia moderationem comprehendo, quam sibi in publico imperare debent privati homines, ne se ultro admisceant publicis negotiis, aut temere irrumpant in partes magistratus, ac ne quid omnino publice moliantur. Si quid in publica ordinatione corrigi intererit, non tumultuentur ipsi, nec admoveant operi manus, quas illis omnibus ligatas esse hac in parte decet; ad magistratus cognitionem deferant, cuius unius hic soluta est manus. Intellego autem, ne quid iniussi audeant. Nam ubi accessit praefecti imperium, iam ipsi quoque publica autoritate praediti sunt. Ut enim aures atque oculos principis vocare vulgo solent eius consiliarios, ita non insulse principis manus quis dicat quos rebus agendis mandato suo praefecerit.

Quoniam autem hactenus magistratum descripsimus, qui vere sit quod dicitur, ille scilicet patriae pater, et, ut poeta loquitur, pastor populi, custos pacis, praeses iustitiae, innocentiae vindex, insanus merito iudicandus sit, cui tale non probetur imperium. At cum omnium prope saeculorum hoc exemplum sit, ut principum alii, eorum omnium securi quibus providendis intenti esse debuerant, procul omni sollicitudine socordes delitientur; alii ad rem suam attenti, iura omnia, privilegia, iudicia, diplomata venalia prostituunt; alii plebeculam exhauriant pecunia, quam postea insanis largitionibus profundant; alii expilandis domibus, virginibus ac matronis violandis, mactandis insontibus, mera latrocinia exercent; eos vero pro principibus agnoscendos esse, quorum

imperio, quoad licet, parendum sit, multis persuaderi non potest. Siquidem dum in tanta indignitate ac inter tam aliena, non a magistratus modo, sed hominis quoque officio facinora, nullam speciem imaginis Dei intuentur, quae in magistratu elucere debuerat; dum nullum conspiciunt vestigium eius ministri Dei, qui in laudem bonis, malis in ultionem datus erat; ita neque etiam praefectum illum agnoscunt, cuius dignitatem atque auctoritatem scriptura nobis commendavit. Et sane is semper omnium fere hominum animis ingentis fuit sensus, non minore tyrannos odio atque execratione insectari, quam dilectione et veneratione prosequi legitimos reges. Verum si in Dei verbum respicimus, longius nos deducet, ut non eorum modo principum imperio subditi simus, qui probe et qua debent fide munere suo defunguntur, sed omnium qui quoquomodo rerum potiuntur, etiamsi nihil minus praestent, quam quod ex officio erat principum.

4] Tametsi enim summum suae beneficentiae [244] munus esse magistratum, ad salutem hominum conservandam testatur Dominus, ac suos magistratibus ipsis fines praescribit, simul tamen declarat, qualescunque sint, non nisi a se habere imperium. Eos quidem, qui publico bono imperant, vera eius suae beneficentiae exemplaria esse et specimina, qui vero iniuste et impotenter dominantur, eos ad vindicandam populi iniquitatem a se excitatos; omnes ex aequo sancta illa maiestate esse praeditos, qua legitimam potestatem instruxit. Non ultra progrediar, donec certa eius rei aliquot testimonia subiecero (Iob. 34. Os. 13. Ies. 10). Nec tamen, quo furorem Domini super terram esse impium regem confirmemus, laborandum est: quando neminem futurum arbitror, qui reclamet, nec sic de rege plus dictum fuerit, quam de praedone qui rem tuam diripiat, de adultero qui thorum tuum polluat, de sicario, qui te ad caedem appetat, cum huiusmodi calamitates omnes inter Dei maledictiones scriptura recenseat (Deut. 28). Verum in eo probando insistamus magis, quod non ita facile in hominum mentes cadit: in homine deterrimo honoreque omni indignissimo, penes quem modo sit publica potestas, praeclaram illam et divinam potestatem residere, quam Dominus iustitiae ac iudicii sui ministris verbo suo detulit, eumque a subditis eadem in dignatione habendum (quantum ad publicam obedientiam attinet) qua optimum regem, si daretur, habituri essent. Principio velim animadvertant seduloque observent lectores, illam quae non sine causa toties nobis in scripturis commemoratur Dei providentiam ac singularem actionem in distribuendis regnis, statuendisque quos illi visum

fuerit regibus. Apud Danielelem (Dan. 2): Dominus mutat tempora et vices temporum; abiicit reges et instituit; item (Dan. 4): Ut cognoscant viventes, quod potens sit altissimus in regno hominum; cui ipse voluerit, dabit illud. Cuiusmodi sententiis cum passim abundet scriptura, illa tamen prophetia peculiariter scetet. Iam, qualis rex fuerit Nabuchadnezzar, is qui Ierusalem expugnavit, satis scitur: nempe strenuus alienorum invasor ac populator. Dominus tamen apud Ezechielem (Ez. 29) se illi terram Aegypti dedisse affirmat, pro operatione, qua sibi in vastanda Aegypto servivisset. Et illi dicebat Daniel (Dan. 2): Tu rex, rex es regum, cui Deus coelorum dedit regnum potens ac forte atque gloriosum; tibi inquam dedit, et omnes terras ubi habitant filii hominum, bestiae sylvestres et volucres coeli, eas tradidit in manum tuam, ac fecit te dominari eis. Rursum eius nilio Belsazar (Dan. 5): Deus altissimus dedit Nabuchadnezzar patri tuo regnum et magnificentiam, honorem et gloriam, et propter magnificentiam quam dedit illi, omnes populi, tribus et linguae fuerunt tremantes et timentes a conspectu eius. [245] Cum [2] audimus, a Deo impositum esse regem, simul illa, de honorando et timendo rege coelestia edicta animo repetamus, et nequissimum tyrannum non dubitabimus eo habere loco, quo Dominus ipsum dignatus fuerit. Samuel, cum populo Israel denunciaret, qualia esset a regibus suis passurus (1 Sam. 8): Hoc ius erit regis, dicebat, qui regnabit super vos: Filios vestros tollet et ponet eos ad currum suum, ut ponat eos pro equitibus suis et ut arent agros suos, et messem suam metant, et arma fabricentur; filias vestras tollet, ut sint pigmentariae, coquae et pistrices; agros denique vestros, vineas vestras et oliveta optima auferet, et dabit servis suis; semina vestra et vineas vestras decimabit, et dabit eunuchis et servis suis; servos vestros, ancillas, et asinos tollet et adhibebit operi suo; quin et greges vestros decimabit, et vos eritis servi illius. Certe non id iure facturi erant reges, quos optime ad omnem continentiam lex instituebat (Deut. 17), sed ius in populum vocabatur, cui parere ipsi necesse esset, nec obsistere liceret. Ac si dixisset Samuel: eo se proripiet licentiae regum libido, quam cohibere vestrum non erit, quibus hoc restabit unum, iussa excipere ac dicto audientes esse. In primis autem insignis est et memorabilis apud Ieremiam locus (Ier. 27): quem, tametsi prolixiorem, ideo non pigebit referre, quia totam hanc quaestionem clarissime definit. Ego feci terram et homines, ait Dominus, et animalia quae sunt in superficie terrae, in fortitudine mea magna, et brachio ex-

tento, et ipsam trado ei, qui placuerit in oculis meis; et nunc itaque ego dedi omnes terras istas in manum Nabuchadnezzar servi mei, et servient ei gentes omnes et reges magni, donec tempus veniet terrae eius; eritque ut gens et regnum, quae non servierint ei, et non posuerint collum suum sub iugum regis Babel, visitabo gentem illam in gladio, fame et peste; quare, servite regi Babel et vivite. Videmus quanta obedientia Dominus tetrum illum ferocemque tyrannum colivoluerit, non alia ratione, nisi quia regnum obtinebat. Id autem ipsum erat, Domini decreto, in solium regni impositum esse, ac in regiam maiestatem assumptum, quam violare nefas esset. Hoc nobis si assidue ob animos et oculos obversetur, eodem decreto constitui etiam nequissimos reges, quo regum autoritas statuitur, nunquam in animum nobis seditiosae illae cogitationes venient: tractandum esse pro meritis regem, nec aequum esse ut subditos ei praestemus, qui vicissim regem nobis non praestet. Est apud eundem prophetam alterum quoque Domini mandatum (Ier. 29), quo iubet populum suum quaerere pacem Babylonis, in quam captivi abducti essent, et orare ad se pro ea, quoniam in pace eius futura esset pax eorum. Ecce, Israelitae fortunis omnibus exuti, e domibus suis avulsi, in exilium abacti, in [246] miseram coniecti servitutem, pro victoris prosperitate orare iubentur; non quomodo iubemur alias persecutoribus nostris bene precari, sed ut salvum illi regnum et tranquillum conservetur, ut sub eo ipsi quoque prospere agant. Sic David, iam rex Dei ordinatione designatus, sanctoque eius oleo unctus, cum nullo suo merito indigne a Saule impeteretur, insidiatoris tamen sui sacrosanctum habebat caput, quod regni honore Dominus sanctificaverat. Absit a me, dicebat (1 Sam. 24), ut coram Domino faciam rem istam Domino meo, messiae Domini, ut mittam manum meam in eum, quoniam Christus Domini est; item: Pepercit tibi anima mea, dixique, non mittam manum meam in Dominum meum, quoniam Christus Domini est; item (1 Sam. 26): Quis mittet manum suam in Christum Domini et innocens erit? Vivit Dominus, nisi Dominus percusserit eum, aut dies eius venerit, ut moriatur, aut in proelium descenderit, absit a me, ut mittam manum meam in Christum Domini.

Hunc reverentiae, atque adeo pietatis affectum debemus ad extremum praefectis nostris omnibus, quales tandem cumque sint. Quod saepius ideo repeto, ut discamus non homines ipsos excutere, sed satis habeamus, quod voluntate Domini eam personam sustineant, cui inviolabilem maiestatem im-

pressit ipse et insculpsit. At mutuas, inquires, subditis suis vices debent praefecti. Id iam confessus sum. Verum, si ex eo statuis, non nisi iustis imperiis rependenda obsequia, insulsus es ratiocinator. Nam et viri uxoribus et liberis parentes mutuis officiis adstringuntur. Discedant ab officio parentes et mariti. Illi liberis, quos prohibentur (Eph. 6) ad iracundiam provocare, sic se duos et intractabiles praebeant, ut sua eos morositate ultra modum fatigent; hi suas uxores, quas diligere, et quibus, ceu vasculis fragilibus, parcere iubentur (Eph. 5. 1 Petr. 3), contumeliosissime accipiant. An minus tamen et parentibus liberi et coniugibus mulieres obsequentes erunt? At improbis quoque et inofficiosis subiiciuntur. Quin, cum omnibus istud agendum sit potius, ne in manticam a tergo pendentem respectent, hoc est ne alii in aliorum inquirent officia; sed, quod sui est muneris, id sibi unum singuli subiiciant: id vero inter eos praesertim valere debet, qui sub aliorum sunt potestate positi. Quare si a saevo principe crudeliter torquemur, si ab avaro, aut luxurioso, rapaciter expilamur, si ab ignavo negligimur, si ab impio denique et sacrilego vexamur ob pietatem, subeat primum delictorum nostrorum recordatio, quae talibus haud dubie Domini flagellis castigantur (Dan. 9); succurrat deinde et haec cogitatio, non nostrum esse huiusmodi malis mederi; hoc tantum esse reliquum, ut Domini opem imploremus, cuius in manu sunt [247] regum corda, et regnorum inclinationes (Prov. 21). Ille Deus est, qui stabit in synagoga deorum, et in medio deos diiudicabit, a cuius facie concident et conterentur reges omnes et iudices terrae, quicumque non osculati fuerint Christum eius; qui scripserint leges iniquas, ut opprimerent in iudicio pauperes et vim facerent causae humilium, ut viduas haberent in praedam et pupillos diriperent (Psal. 82. Psal. 2. Ies. 10). Atque hic mirabilis eius tum bonitas, tum potentia, tum providentia sese profert. Nam modo ex servis suis manifestos vindices excitat, ac mandato suo instruit, qui de scelerata dominatione poenas sumant et oppressum iniustis modis populum e misera calamitate eximant, modo furorem aliud cogitantium et aliud molientium hominum eo destinant. Sic populum Israel e tyrannide Pharaonis per Mosen (Exod. 3), e violentia Chusan, regis Syriae, per Othniel (Iud. 2 seqq.) ex aliis servitiis, per alios vel reges, vel iudices, in libertatem asseruit; sic Aegyptiorum insolentiam per Assyrios, sic Tyri superbiam per Aegyptios, ferociam Babylonis per Medos et Persas, regum Iuda et Israel ingratitudinem per Babylonios contudit et afflixit; quanquam

non eadem omnia ratione. Priores enim illi, quando ad edenda talia facinora, legitima Dei vocatione accersiti erant, in reges incurrendo, minime violabant eam, quae divina ordinatione regibus indita est, maiestatem, sed minorem potestatem maiore coercebant, perinde ac in suos satrapas regibus animadvertere licet. Hi, tametsi Dei manu, quo illi visum erat, destinabantur, opusque eius inscientes peragebant, nihil tamen aliud animo, quam scelus volutabant. Verum utcumque ipsa hominum facta censeantur, Dominus tamen per ea suum aequae opus exequabatur, cum sanguinaria regum insolentium sceptrum confringeret, ac intolerandas dominationes everteret. Audiant principes et terreantur. Nobis autem interim summopere cavendum, ne illam plenam venerandae maiestatis magistratuum auctoritatem, quam Deus gravissimis edictis sanxit, etiam si apud indignissimos resideat et qui eam sua nequitia, quantum in se est, polluunt, contemnamus, aut violemus. Neque enim si ultio Domini est, effrenatae dominationis correctio, ideo protinus demandatam nobis arbitremur, quibus nullum aliud quam parendi et
 [248] patiendi datum est mandatum. [248] De privatis hominibus semper loquor. Nam si qui nunc sint populares magistratus, ad moderandam regum libidinem constituti, quales olim erant qui Lacedaemoniis regibus oppositi erant Ephori, aut Romanis consulibus Tribuni plebis, aut Atheniensium senatui Demarchi, et qua etiam forte potestate, ut nunc res habent, funguntur in singulis regnis tres ordines, cum primarios conventus peragunt, adeo illos ferocienti regum licentiae, pro officio intercedere non veto, ut si regibus impotenter grassantibus et humili plebeculae insultantibus conniveant, eorum dissimulationem nefaria perfidia non carere affirmem, qua populi libertatem, cuius se Dei ordinatione tutores positos norunt, fraudulenter produunt.

At vero in ea, quam praefectorum imperiis deberi constituimus obedientia, id semper excipiendum est, imo in primis observandum, ne ab eius obedientia nos deducat, cuius voluntati regum omnium vota subesse, cuius decretis iussa cedere, cuius maiestati fasces submitti par est. Et vero ut hominibus satisfacias, in eius offensionem incurrere, propter quem hominibus ipsis obedias, quam praeposterum fuerit? Dominus ergo rex est regum, qui ubi sacrum os aperuit, unus pro omnibus simul ac supra omnes sit audiendus. Iis deinde qui nobis praesunt hominibus subiecti sumus: sed non nisi in ipso. Adversus ipsum si quid imperent, nullo sit nec loco, nec numero. Neque hic totam illam, qua magi-

stratus pollent, dignitatem quidquam moremur; cui iniuria nulla fit, dum in ordinem, prae singulari illa vereque summa Dei potestate, cogitur. Scio quantum quamque praesens huic constantiae periculum immineat, quod indignissime se contemni reges ferant, quorum indignatio nuncius est mortis, inquit Solomon (Prov. 16). Sed cum istud a coelesti praecone Petro pronunciatum sit edictum (Act. 4): Obediendum Deo potius quam hominibus, hac nos cogitatione consolemur, illam tum nos praestare quam Dominus exigit obedientiam, dum quidvis perpetimur potius quam a pietate deflectamus. Et ne nobis labascant animi, alium etiam stimulum Paulus admovet (1 Cor. 7): Nos ideo tanti a Christo redemptos esse, quanti illi constitit nostra redemptio, ne pravis hominum cupiditatibus servos nos addicamus, multo vero minus impietati.

FINIS.

INDEX LOCORUM INSIGNIUM

QUI IN HOC LIBRO TRACTANTUR.

	PAG.
Quid de Deo cognoscendum	37
Quid de homine	37 sq. 56
Lex naturalis	39
Promissiones legis quo spectent	39
Quid ex lege discendum	40
De imaginibus	42
Iuramentum	45
Quid ex lege sabbati ad Christianos pertineat	47
De die dominico et feriis	47 sq.
Virginitas singulare donum Dei	50
Matrimonium sanctum Dei donum, in remedium impudicitiae	50
Lex spiritualis	54
De consiliis et praeceptis	54 sq.
Satisfactio	57 sq. 191
Supererogationis opera	58
Promissiones evangelicae a legalibus distinguuntur	59 sq.
Quomodo intelligendum quod fide iustificamur	60 sq.
Quae sint legis officia	61 sq.
Abrogatio legis	63
Quae ratio sit exhortandi ad bona opera	63 sqq.
Quae sint bona opera	64. 225
Gratuita peccatorum remissio	65. 92
Quomodo vita aeterna remuneratio, et de meritis	67 sq.
Fides vera quae sit	68 sqq.
Patrem et filium et spiritum sanctum unum esse Deum	70 sqq.
De nominibus trinitatis et personarum	72 sqq.
Quomodo in reprobis operetur Deus	73
De duabus in Christo naturis et quid nobis conferant	77 sqq.
Descensus Christi ad inferos, ubi commentum de limbo refellitur	82 sq.
Quid Abrahae sinus	83
Quid sit Christum sedere ad dextram patris	84. 142
Quid sit ecclesia et quomodo cognoscenda	86 sqq. 240 sqq.
Quomodo electio et praedestinatio Dei cogitanda	87 sqq.
Quis excommunicationum usus et quomodo cum excommunicatis	
Iudaeis et Turcis conversandum	89 sqq.
Qualis sit fidelium communio	91

	PAG.
Remissio peccatorum fundamentum ecclesiae	92
Quid inter fidem et spem intersit	94
Locus Pauli explicatur: Si habuero omnem fidem etc.	94 sq.
Invocatio sanctorum	99 sq.
Qualiter assidue orandum	101 sq.
De publica oratione	103 sq.
Precationes generales esse debent, et quo specialiter orandum	106 sq. 110
Quot sint tentationum genera	113
Sacramenta fidei nostrae confirmationes	118
De nomine sacramenti	122
Quae ratio circumcisionis	125 sq.
Quo pertinebant legis sacrificia et ablutiones	126
Quomodo Christus venerit in aqua et sanguine	126
Tria affert fidei nostrae baptismus	127
Baptismus Ioannis et Christi	129
Peccatum originale quid	130 sq.
De anabaptismo	133 sq.
De paedobaptismo	135 sq.
Quid conducat fidei nostrae coena Domini	136 sq.
Quomodo Christus in coena nobis exhibeatur	137 sq.
De adoratione corporis Domini in sacramento	143 sq.
Coena Christi caritatis vinculum	145 sq.
Quid indigne manducare et non discernere corpus Domini	146 sqq.
Quomodo se probare debeant qui ad coenam accedunt	147 sqq.
Frequens esse debet usus coenae inter fideles	149 sq.
De participatione utriusque speciei	150 sqq.
Quinque horrenda sacrilegia missae enumerantur	152 sqq.
Duplex sacrificium et duplex sacerdotium	157 sq.
Solius Dei est sacramentum instituere	159 sq.
Caeremoniarum decorum in administrandis sacramentis quale	160 sq.
Manuum impositio in administrandis donis spiritus sancti	164 sqq.
Poenitentia quid sit	170 sqq.
Refutatur definitio ac partitio poenitentiae a sophistis posita	172 sqq.
Contritio qualis esse debeat	174 sqq.
De confessione et quot in scripturis confessionum genera reperiantur	175 sqq.
De potestate clavium, et explicati loci qui ad eam pertinent	185 sqq.
De indulgentiis	189 sqq.
Peccata venialia et mortalia	194

	PAG.
Remissio culpae et poenae	195
Poenae castigationis et vindictae	196
Diluuntur argumenta quae ex scripturis citantur ad statuendam satisfactionem	197 sq.
De purgatorio	200
Ostenditur nullum esse in poenitentia sacramentum	200 sqq.
Cur apostoli unctione sanaverint infirmos	203
Quale officium ministrorum verbi et quomodo ab officio apostolico differat	211 sq.
A quo instituendus episcopus et quis legitimus instituendi ritus	212 sqq.
Impositio manuum in ministeriis	217 sq.
Diaconorum munus	218 sq.
Quot partes christianae libertatis	224
Quomodo opera nostra Deo placeant	225 sq.
Libertas christiana qualis, et de eius abusu	226 sqq.
De scandalo	229 sq.
De potestate ecclesiastica	232 sqq.
Ecclesia ubi quaerenda sit	240 sqq.
An penes ecclesiam sit condere fidei articulos?	244
Quatenus conciliis standum	246 sq.
An apostoli aliquid statuerint praeter Dei verbum	248 sq.
An ecclesiae dignitas in opulentia sita sit	250
An episcoporum constitutiones obligent	253 sq.
Quae ad ecclesiae <i>εὐταξία</i> pertinent constitutiones legitimae sunt	255 sqq.
Politica ordinatio ecclesiae necessaria	258 sqq.
De dignitate magistratuum	260 sqq.
Magistratum officium, et quod illis gladio animadvertere liceat in facinorosos	263 sqq.
Quae bella sint legitima	266
De vectigalibus et tributis	267
Qualibus legibus regi possit christiana respublica	267 sqq.
Christianis quae sit iusta litigandi ratio	270 sqq.
Subditis reverenter sentiendum de magistratu	273
Malis et indignis principibus obediendum	274 sqq.
Principum insolentiae resistere quorum sit	277 sqq.

Basileae, per Thomam Platterum et Balthasarem Lasium,
mense Martio, Anno 1536.

EPISTOLAE DUAE

1537.

PRAEFATIO.

Calvinus, ut videtur, iam priusquam Institutio ex toto typis excusa est, fortasse iam mense Februario 1536, cum Tilleto (du Tillet) Basilea profectus est in Italiam, de quo itinere Beza in vita Calvinii anno 1575 scripta haec memoriae tradit: „Edito hoc libro suaque veluti praestita patriae fide, Calvinum visendae Ferrarensis ducissae, Ludovici XII Francorum Regis filiae, cuius tum pietas celebrabatur, simulque Italiae veluti procul salutandae desiderium incessit. Illam igitur vidit, simulque quantum id illum facere praesens rerum status sinebat, in vero pietatis studio confirmavit, ut eum postea vivum semper unice dilexerit, ac nunc quoque superstes gratiae in defunctum memoriae specimen edat luculentum.“ Huius Renatae, Ludovici, qui ante Franciscum I regno Galliae potiebatur, filiae eiusdemque Claudiae reginae sororis, beneficio curia Ferrarensis a tumultu rerum remotissima tutum perfugium portumque exhibebat multis Gallis, qui quia sinceram evangelii doctrinam sequebantur, a patria exsulabant. Maritus quidem eius, Hercules II princeps de Este, famosae illius Lucretiae Borgiae filius, in rebus civilibus a partibus Caroli quinti stans, ecclesiae Romanae adiutorem et ministrum se praebebat ad omnes motus evangelicos opprimendos. Is, dum Calvinus paucas hebdomades Ferrariae commoratur, instinctu papae in aulicos Renatae evangelicos gravissime consuluit. Quo factum est, ut ille iam mense Maio Basileam reversus edictis Lugdunensibus et Cuciensibus suffragantibus inde iterum in breve tempus in Galliam redierit ibique aliquantisper manserit. Eum in valle Augustana (Aosta) animos hominum sollicitasse, ut fidem Romanam relinquerent, et ex Italia plurimis cum periculis fugientem Alpium iugum, quod nunc Fenestram Calvinii (Col de fenêtre) accolae nominant,

nivibus opertum et glacierum mole rigens superasse vetere illius regionis fama fertur.

Cuius brevis secessus Ferrarensis hunc perpetuum cepit fructum, quod ex illo tempore continua fruebatur amicitia Renatae ducissae, cui deinceps per omnes fortunae vicissitudines per epistulas fidelissimus consiliorum auctor et minister aderat. Quae anno 1560 marito mortuo in Galliam reversa Montargisium arcem regiam popularibus propter fidem evangelicam domo profugis refugium et praesidium salutis aperuit. In eodem illo itinere Italico has duas conscripsit epistulas, quae quales mense Martio anni 1537 Basileae a Thoma Plattero typis sunt excusae, hic redduntur. Earum in titulo Calvinus iam sacrarum litterarum in Ecclesia Genavensi professoris nomine ornatur. In Italia autem eas esse scriptas Gallasius (Des Gallards) in editione Opusculorum anno 1552 evulgata et Colladonus in vita Calvini anno 1564 edita auctores sunt. Beza vero in vita Calvini anno 1575 scripta priorem epistulam ad Nicolaum Cheminum (du Chemin) Calvino iam scholas frequentanti amicum, alteram ad Gerardum Ruffum (Roussel) datam esse tradit.

Atque Cheminus, cum Calvino, ex quo tempore Aureliae versabatur, amicitia coniunctus, inde ab anno 1531 apud Cenomanensem sedem (Mans) officialis munere fungens, cum ei, quia officii necessitate quadam ab eo requirebatur, ut caerimonias papales non solum continuo spectaret verum etiam participaret, non levis scrupulus iniectus esset, conscientia compunctus Calvinum consuluerat, quid faciens hac religione levaretur. Is eo libello, qui de fugiendis impiorum illicitis sacris inscribitur, ei et compluribus aliis in eadem necessitate versantibus ita respondet, ut ab eis postulet, ut omnem idololatriam Romanam constanter et pertinaciter avversantes veritatem libere profiteantur. Neque enim iis qui intra animi conscientiam vi veritatis convicti sint, res, quas intimo animi sensu abominentur, causis extrinsecus allatis transigere fas esse existimat. Itaque eum tum primum eam rationem sequi videmus, quae deinde et ipsi et ecclesiae ab eo institutae peculiaris et propria erat evasura quasi munus divinitus delatum, ut cum alii, ut sunt molles, dubii, suspensi, res natura contrarias inter se conciliare atque adeo Christum cum Belial placare studeant, ipse res acriter secerni et decerni velit. Quare summa eum ira et indignatione efferbuisse consentaneum est, cum cognovisset Gerardum illum Ruffum praedikatorem, qui modo cum ipso Lutetiae animis fidelium evangelium pure et sincere ardentius sane quam perseverantius insinuare con-

tenderat, brevi post Abbatem Claracensem (Clairac) se eligi passum esse, iam vero episcopatum Oleronensem a Margareta regina Navarrae sibi delatum accepisse. Qui Ruffus insigne exemplum videtur fuisse eorum doctorum e schola Fabri Stapulensis profectorum mystico quodam quietis et tranquillitatis studio imbutorum, qui pacem et concordiam inter dissentientes imprimis conservandam existimantes ecclesiam ita reformari atque instaurari volebant, ut vetus Christi templum non rescinderetur, sed sarciretur et exaedificaretur, quod studium ab iis, qui cum Margareta erant, mirum quantum alebatur et fovebatur. Id ipsum cum a Calvini ingenio quam maxime abhorreret, Ruffus ille miserrimus, quia ea faciebat et suadebat, quae, quoniam frontibus oppositis inter se pugnant, re vera coniungi non possunt, a vetere amico et commilitone maiore acumine et sagacitate praedito vehementissimis probris et criminibus impetitus atque obrutus est. Nam Calvinum censere nullam nobis in eiusmodi rebus optionem dari, ut eligamus, utra via insistenda sit, ex ipso titulo huius secundae epistolae patet, cui inscriptum est: De christiani hominis officio in sacerdotiis Papalis Ecclesiae vel administrandis vel abjiciendis. Acerbissimum autem iudicium, quod hoc libro de sacerdotio fit Romano et omnibus cum eo transigentibus, nititur notione severa et districta a Calvino ad Sacrae Scripturae sensum de vero episcopo et pastore ecclesiae concepta. Sententiis et rationibus, quibus haec explicantur, haud scio an nihil ab eo scriptum sit gravius, amplius, elatius. Cum autem haec epistula non solum Papistas spectet, sed etiam in eos sacerdotes dirigatur, qui nomen evangelii prae se ferentes officiorum muneris sacri sunt negligentes et immemores, iure eam dicas breviarium et epitomam theologiae Calvinianae, quae est de officiis, moribus atque conversatione pastorum.

Post editionem principem anni 1537 hae epistolae iterum prelo mandatae sunt anno 1552 Genavae a Gallasio, deinde anno 1576 a Beza, postea in editionem Stoerii et Amstelodamensem receptae non sine aliquo textus detrimento. Hic cum editoribus Corporis Reformatorum (Calv. opp. vol. V. pg. 233 sqq.) verborum contextum editionis principis paene immutatum collatum quidem cum exemplo mihi e bibliotheca universitatis Basileensis permissio reddimus. Translatio Gallica a Beza anno 1566 Opusculis inserta est.

IOANNIS CALVINI

SACRARUM LITERARUM IN ECCLESIA GENEVENSI
PROFESSORIS

EPISTOLAE DUAE

DE REBUS HOC SAECULO COGNITU
APPRIME NECESSARIIS.

Prior, De fugiendis impiorum illicitis sacris, et puritate
Christianae religionis observanda.

Alter a, De Christiani hominis officio in sacerdotiis Papalis
ecclesiae vel administrandis, vel abiiciendis.

1 Regum 18.

*Usquequo claudicatis in duas cogitationes? Si
Dominus est Deus, sequimini eum: si autem
Baal, sequimini illum.*

BASILEAE

M. D. XXXVII.

IOAN. CALVINUS

PIO LECTORI S.

Etsi iam eum fructum apud pios aliquot viros Epistolae istae nostrae ediderunt, qui spem aliquanto maiorem mihi in posterum faciat: quoniam tamen et familiares quosdam meos, et alios non paucos, a quibus lectae fuerunt, etiamsi mihi verbotenus assentiantur, non tamen magnopere hinc commoveri audio, quod duram asperamque nimium conditionem a me sibi causentur imponi: non minimum visus sum mihi operae pretium facturum, si paucis hic probos omnes obtestarer, ac per tremendum illud Dei nomen obsecrarem, ne quas e Dei verbo sumptas exhortationes hic habent, perinde accipiant, ac si fabula sibi a poeta, aut a rhetore aliquo declamatio recitetur, quam plausu blandisque acclamationibus satis sit accepisse: verum et vitae doctrinam tradi sibi meminerint, quae non aliter quam obtemperando rite approbetur: et eam ipsam doctrinam Dei verbum esse cogitent, quod impune ludibrio habituri non sint. Quam sententiam quia pluribus in praesentia verbis persequi non licet, uno Iezechielis prophetae vaticinio summatim complectar. Insignis est locus (33, 31 ss.) qui et in Iudaeorum exemplo quandam infelicitis huius saeculi effigiem repraesentet, et terribili divini iudicii exspectatione merito nos percellere debeat. Turmatim (dicebat prophetae Dominus) ad te veniunt, coram te sedent, verbaque tua audiunt, sed ea non exsequuntur. Ludibrium enim in ipsorum ore, et cor eorum in avaritiam inclinatum. Et factus es illis non secus ac ludicra cantio sonorae dulcedinis, quandoquidem verbis tuis intentas habent aures, quae exsequi non curant. Sed quum tempus venerit (quod certe iam instat) cognoscent apud se fuisse prophetam. Vale. Genevae, pridie Idus Ianuarii. Anno 1537.

DE FUGIENDIS IMPIORUM ILLICITIS SACRIS, ET PURITATE CHRISTIANAE RELIGIONIS OBSERVANDA.

IOANNES CALVINUS OPTIMO VIRO ET AMICO
SINGULARI N. S.

R.
I.V.

39]

[239] Ego vero, amicissime frater, molestissime tecum fero, ac pro eo ut debeo, vices tuas miseror: cui nondum ex illa Aegypto emergere liceat, in qua tot idolorum idololatriaeque portenta obversantur tibi assidue, ac oculis tuis ingeruntur: ad quorum famam quum piaae aures perhorrescant, praesenti aspectu oculos (quorum scilicet et tenerrimus est sensus, et vehementius afficitur) supra quam dici potest, graviter offendi, par est. Cogaris spectare (ut narras) in monachis et sacrificulis foedas impietatis formas, in plebe mille genera superstitionum, plurima verae religionis ludibria: quibus omnia istic scatent et perstrepunt. A quibus spectaculis qui oculis suis parcunt, eos beatos existimo: praeut illa est tua, quam refers, vere misera necessitas. In primis vero, summum illud abominationum omnium caput, Missa, spectabilem se ac visendam exhibet, ac inter reliquas omnes nequitiae partes longe supereminet: in qua quidquid scelerrimae impietatis cogitari potest, perpetratur. Huiusmodi spectacula si ludicra essent, possent forte abs te rideri: nunc autem ubi maxime seria sunt, cum gravissima Dei contumelia, non dubito (quae tua est pietas) quin bilem tibi magis quam splenem moveant, vel lacrymas potius eliciant. Quod autem mecum deliberas, qua te ratione, inter nefanda illa sacrilegia et Babylonis sordes, in quibus pro temporis rerumque tuarum conditione vivere nunc tibi necesse est, purum Domino atque impollutum conserves: id quidem ego perlibenter facio, tota ut ea de re animi mei sensum tibi exponam, eoque magis, quod quum multos hodie, qui gustum Dei aliquem perecepisse videri volunt, professioni suae [240] minime respondere conspiciam: hac tamen in parte praesertim, plerosque, fere omnes

40]

a recta via decedere video. Neque valde sane impedita res est, consilium hac de re dare, si te in Dei disciplinam totum tradideris, tuosque affectus omnes eius verbo domandos permiseris. Sed nescio quomodo bona pars nostrum improba temeritate adversus eius imperia interdum exsultamus, ac iis contemptis, aut certe omissis, ideoque et contemptis, earum rerum quas acerrime prohibebant, licentiam, quoties libet, nobis facimus. Atque id potissimum in praesenti negotio usu venire solet. Quum enim ii, qui inter tales angustias versantur, quales te nunc circumstant, nec tranquillitatem se suam tueri, nec cum iis quibuscum vivunt, retinere se posse concordiam prospiciunt, nisi eorum idololatriae simulando indulgeant, tanta hac difficultate obsessi atque impliciti, magis quid sibi expediat, quam quid Deo placeat: magis quomodo homines habeant propitios, quam quo Deo satisfaciant, cogitant. Interim defensionem quoque meditantur, qua suas conscientias arment coram Dei tribunali: se minime consentire interiori cordis affectu in ullam impietatem: sed modica, eaque innoxia simulatione se inire rationem, qua imperitorum hominum ignorantiae cedant: quibus sic melius consulturi sint, si qua spes est eos erudiri posse: certe quos summo suo periculo, nullo fructu, maiori libertate irritare stultum sit. Verum talibus initiis videmus ruinam suam auspicatos, quibus hac nostra memoria contigit, velis retrorsum datis, in naufragium recurrere, unde enatarant. Principio, quum magnum vel in conspectu discrimen esset, si quibus in rebus oportebat ingenue profiterentur quod habebant [241] in animo, secum reputabant rem esse non magni [24] momenti, si in populi gratiam paulum ineptirent: qua tamen ratione graves offensiones redimere promptum esset. Itaque impiis caeremoniis promiscue cum aliis defungebantur. Deinde quum ne sic quidem hominum suspicionem effugerent, pedem adhuc alterum progrediebantur: satis esse, si bonos viros fidei suae conscios haberent: aliorum opinionem quavis arte falli, nihil nocere. Hic, si quid ab adversariis Christi in veram doctrinam deblateratum erat, vultu, nutu, totius corporis gestu, voce denique assentiebantur. Quum neque hunc sibi astum satis ex sententia succedere intelligerent, secreta ab omni hominum arbitrio conscientia contenti esse incipiebant: quod ut obtinerent, diligenter cavebant, ne quam darent christiani pectoris significationem. In hunc modum quum a recta officii linea, quadam (ut sibi videbantur) temperata cautione deflecterent paulatim, ac delaberentur, tandem caeci ac veluti sui obliti, sese in exitium praecipites dederunt.

Manifesta sane Dei vindicta: qua eos sensus sui vanitate deiici aequum fuit, qui praepostera sua prudentia Deum fallere et homines cogitabant. Nam hic postremus fabulae actus illis fuit: non modo nullius aures atque oculos, cordis sui testes, ut prius solebant, admittere: sed quantum in se erat, omni studio contendere, ut omnes haberent earum rerum testes, quae quam longissime ab homine christiano abesse debent: et quod antea occultum saltem apud se retinebant, aversari palam ac detestari. Talibus scilicet documentis admoneri nos decet, ut omissa nostri ratione, solliciti ambulemus in conspectu Dei nostri, quemadmodum Propheta (Mich. 6, 8) loquitur: ne, lasciviente quadam audacia, iis nos legibus solvamus, quibus nos Dominus alligavit: ac quod ille astringit, relaxemus: tum vero etiam terreri, ne si sapientes simus apud nos ipsos, comprehendat ille sapientes in astutia sua, et prudentium consilia subvertat (Iob. 5, 13; 1 Cor. 3, 19). Sed est illud scilicet, quod principio sum questus, verius quam vellem, bonam hominum partem nihil hic liquide perspicere, nihil recte iudicare, nihil sincere statuere posse: quod dum ab integra puraque divinae legis observatione videt imminere pericula, eorum metu perplexa et consternata circumspectat, quomodo cum Dei venia retinere possit hominum gratiam. Qua in consultatione nihil nisi ex sua anxietate caecaque perturbatione consulit: perverse omnino quidem utrumque, et praepostere. Nam et quod Dei voce decretum semel sancitumque est, deliberationi nostrae nefas est subiici: neque rursum quidquam bonae spei reliquum sibi facit, qui de tanti momenti rebus, timiditatem pusillanimitatemque suam in consilium mittit: ex quo affectu turpes semper (ut ille inquit) filii nascuntur. Itaque et hanc deliberandi per-
[12] versitatem simile consilium sequitur. Siquidem deflexis [242] a verbo Dei oculis, nihil a se plus exigunt, quam quod incolumi salutis suae rerumque suarum statu praestari queat: quidquid discrimine aliquo nimiaque difficultate involutum est, id ut missum faciant, sibi facile permittunt, nec interim exaudiunt, quam horribilis edicta sit in eos vindicta, qui contemptis Dei praesidiis, quo meliora sibi comparent, suam stationem deserunt. Sic enim per prophetam Iudaeos Dominus obiurgat, quod praesentibus opibus, quibus eos acquiescere ipse iusserat, diffisi, interdicta Aegypti subsidia sibi accerserent: Vae, inquit (Ies. 30, 1 ss.), filii desertores, ut agitaretis consilium, et non ex me: ut ordiremini telam, et non per spiritum meum: ut adderetis peccatum peccato: qui vos accingitis, ut descendatis in Aegyptum, et os meum

non interrogastis: sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, et fiduciam ponentes in umbra Aegypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, et fiducia umbrae Aegypti in ignominiam. Quum vero tanta in eos asperitate feratur, quid indulgentius mitiusve exspectent isti, qui indigne ferentes, frementesque omnium sese odiis, omnibusque periculis Dei voluntate obiectari, ea valere iussa, novas sibi illicitasque cautiones suo Marte confingunt? Neque vero ignoro, quanto suavius carnis nostrae molliitudini blandiantur suffugia, quae periculum aliquod submovere videantur: quam simplex istaec erga Dei verbum obedientia, cui tantum discriminum sit propositum. Verum nulla est tanta difficultas, quam non eluctetur, qui hac se cogitatione offirmaverit; non posse gravius quidquam minari universum hominum genus, quam quod castrorum suorum desertoribus, in illa quam retulimus prophetia, Dominus denunciat. Non minimum operae pretium fuerit hic nobis succurrere, quod de Cypriano quodam loco narrat Augustinus¹. Postquam capite damnatus fuisset, datam illi optionem redimendae vitae, si verbo duntaxat abnegaret eam religionem, cuius causa mortem obibat: nec illi factam modo potestatem, sed ubi iam in supplicii locum ventum esset, ambitiose rogatum a provinciae praeside, ut deliberaret, an non vitae suae (quoniam ita licebat per Caesarum clementiam) consultum mallet, quam poenam luere ineptae pervicaciae. Illum contra breviter ad omnia respondisse: In re tam sancta nullum esse deliberationi locum. Si quis sanctum virum, quum in conspectu essent tormentorum apparatus, instaret atroci truculentoque vultu carnifex, cervicibus iamiam immineret ictus gladii, dirae undique insanientis populi mixtae probris imprecationes obstreperent, terriculamentis illis omnibus non fuisse deiectum miratur, [243] quominus sese velut devotam arae victimam in cruciatum alacriter daret, iure id quidem facit. Sed simul cogitet, ipsum una hac cogitatione infractam illam animi magnitudinem ad extremum sustentasse: quod quum mentem in Dei mandatum, quo ad pietatis confessionem vocabatur, cogitationemque defixam penitus haberet: simul a talibus spectaculis, quorum terrore vacillare poterat, totam avertebat. Vocem ergo edidit ad omnem quidem immortalitatem consecrandam, sed non laude magis quam imitatione dignam. Ita est sane. Quaecunque sese nobis ingerat vel

¹ Vide Augustini Sermonem CCCIX. in Natali Cypriani martyris cap. VI. M. 38, 1412.

boni, vel commodi species, quae nos vel latum unguem a patris nostri coelestis obedientia subducat, confestim occurrere primae deliberationi nos decet: quod res adeo sancta, quam nobis sanctum esse debet quaecunque Dei mandatum, non extra omnem modo controversiam, sed deliberationem quoque posita sit. Quum enim primum deliberare nobis permittimus, iam fines eo ipso transsilimus: quibus refractis, nimirum procul evagari, longiusque aberrare, perquam proclive est. Haec contra communem omnium nostrorum timiditatem, non absque causa, antequam ad tibi respondendum aggrederer, praefari libuit: quod videam eius (ut ita dicam) lippitudine magis animos nostros impediri, ne verum hac in parte cernant, quam alia quavis ignoratione. Ac longius fortasse id quidem feci, quam res ferebat ipsa: at certe brevius etiam, quam huius postulent saeculi mores: quando plurimos hodie video, qui nisi obiurgatorie aspereque ad sanguinem paene usque vellicentur, ad omnem doctrinam obsurdescent. Iam istud quoque nostri aequae ac saeculorum omnium vitium est, tam vafrae esse, amabiles, captiosas, speciosisque praetextas nominibus, ad illudendum unumquemque, carnis suae illecebras, ut illam arcere a consiliis nostris, abigereque, primus sit sapiendi gradus. Neque vero adeo ingenio tuo diffido, ut tantum in exhortando verborum positurus fuerim, si tui unius hic rationem ducerem. Satis enim superque tam placidae mansuetaeque docilitati fuerit (quantam esse tuam permultis iamdudum argumentis sum expertus) simpliciter admonitam ac edoctam esse. Verum dum postulatis tuis privatim satisfacere instituo: quia tamen eius generis res est, de qua interrogas, in qua et periculose et vulgo peccatur, non frustra, nec sine fructu aliquo facturum me existimavi, si eadem simul opera compluribus me docendis accommodarem, qui in eodem versantur errore: ut si qui forte eorum in hanc Epistolam inciderint (ego autem omnes incidere non modo facile patiar, sed etiam vehementer cupiam) sibi quoque scriptam putent: et siquidem auscultare volent, habeant quam sequantur officii sui admonitionem: sin minus, testimonium saltem adversum se accipiant, quo convincantur, scientes, prudentes, ac etiam volentes in exitium suum perrexisse.

44] [244] Principio in id nos, velut defixis oculis semper intueri convenit, quod discipulis suis omnibus proponit Christus, dum primo eos scholae suae tirocinio initiat. Nam ubi a sui ipsorum abnegatione crucisque tolerantia auspicari eos docuit, simul et hoc subiicit (Luc. 9, 26): Qui me et meos sermones erubuerit coram hominibus, hunc filius ho-

minis erubescet, quum venerit in maiestate sua, et patris, et sanctorum angelorum. Hoc ergo nobis a Christo Domino, quum in eius familiam primum adscribimur, edici meminerimus: hoc perpetuum esse edictum, in omnem vitam iis promulgatum, qui in eius regno censi volunt: ut si vera cordis pietate eius amplexi sunt doctrinam, eam ipsam cordis pietatem externa professione declarent. Et sane, quanta fuerit improbitas, eum nolle inter homines profiteri, a quo se coram angelis agnosci velint: et quam sibi in coelo constare velint Dei veritatem, in terra abnegare? Quare non est quod callida dissimulatione iam hic sibi quisquam placeat, aut falsa pietatis opinione blandiatur, eam se fovere in corde fingens, quam externis testificationibus prorsus evertat. Vera enim pietas veram confessionem parit. Nec vanum haberi debet quod ait Paulus (Rom. 10, 10): Quemadmodum corde ad iustitiam creditur, ita ore fieri confessionem ad salutem. Denique suos ad confessionem vocat Dominus: quam qui detrectant, alium sibi magistrum quaerant oportet: quando ab eo ferri cum sua simulatione non possunt. Quaerat hic quispiam: Num igitur qui inter impiam ac superstitiosam multitudinem pauci ac dispersi vivunt fideles, iis, quo fidem suam rite testificentur, necesse sit opportune, importune, publice simul ac privatim in suorum popularium impietatem vociferari? ad praedicandam Dei veritatem plateas occupare? suggestus conscendere? conciones advocare? Minime id vero. Quin potius quum peculiariter ad verbi sui ministerium accersat Dominus sive apostolos, sive prophetas, sive nuncios, seu quo alio nomine appellare libet, quorum voces publice personare velit: idem ab omnibus passim tentari adeo necesse non est, ut nec omnino expediat, ac ne deceat quidem. Quamobrem hoc agendum magis, ut singuli quid vocationi suae, suoque ordini conveniat, pro se quisque cogitent: cui si optime respondeant, quod officii sui est praestabunt etiam optime. Quos verbi sui ministerio Dominus destinat, iis veluti publicam personam imponit, ut eorum vox in luce versetur, et super tecta, ac tanquam tubae clangor exaltetur. Caeteris sic a publico apostolorum munere abstinendum est, ut privatae tamen vitae officiis Christianos se esse profiteantur. Hoc quia tanta brevitate commode explicari non potest, quale sit, pluribus disseramus. [245] At vero illam, quam ad certos homines peculiariter reiecit, publicae professionis functionem omittemus in praesens: de qua erit forte alias opportunior dicendi locus: tantum quod peraeque ad unumquemque e populo pertineat, inquiremus, qualem scilicet con-

fessionem exigit a suis Dominus, qui inter impios sparsi palatque degant eo in loco, unde verae religionis disciplina exsulet: tum qualibus in externa vitae actione notis eos ab idololatrarum turba, cui permixti sunt, differre velit. Neque rursum animus est certo definire, quando, et apud quos, et quo loco, et quam apertum fidei suae testimonium sit editurus homo christianus: nec limitare, quatenus progredi debeat, vel ubi consistere possit citra offensam, quoties propagandae Dei gloriae oblata occasio, aut spes quoquo modo proficiendi facta fuerit. Quae disputatio, praeter id quod prope immensa foret, etiam ab hoc docendi genere nonnihil est aliena: quod certis regulis includi comprehendique nequeat. Neque enim illi, quam a nobis requirit Petrus (1 Petr. 3, 15), promptitudini fines praescribere facile est, quum vult nos paratos esse ad respondendum cuilibet poscenti, ut loquamur de ea quae in nobis est, spe: nec item ingenti illi celebrandae nominis Dei, regnique eius magnificentiae studio, quo exultantem aestuantemque Dei populum inducunt prophetae, quum ita loquentem faciunt (Ies. 2, 3; Mich. 4, 2): Venite, ascendamus in montem Domini, ad domum Dei Iacob: et docebit nos de viis suis, et ambulabimus in semitis eius. Quibus verbis (ut videmus) inest paene clamosa ad appetendam Dei cognitionem cohortatio. Iam vero tot Pauli de secunda aedificatione praecepta quam late pateant, quis non videt? ut nullam certiore legem exspectare debeant, qui vera erga Deum suum pietate sunt affecti, quam ut sanctam eius maiestatem (cui totos esse consecratos ac devotos ipsos decet) quacunque licebit commoda ratione illustrent: non alium sibi finem modumve eius illustrandae praestituant, quam ut omnibus occasionum articulis immineant, omniaque (ut ita dicam) continenter captent momenta, quamdiu aliquid se posse efficere confident. Alius quidem alio et praestantius, et fortius, et constantius: omnes tamen huc singuli, secundum gratiae suae modum, simul contendant. Quare, ut diximus, in illam adeo fusam disputationem exspatiari, non est huius loci proprium: quo non universum complecti propositum est, quantum vel Domini gloriae, vel aedificationi hominum debeas, sed duntaxat breviter ostendere, quae tibi istic inter impios agenti, necessario tenenda sit cautio: et quam praetermittere, quin te protanis illorum sacrilegiis inquines, non possis.

[246] Ac quoniam quidquid de hac re scripturis traditum est, eorum praesertim causa praeceptum fuisse videtur, qui inter gentes Dei ignorantes versarentur, plurimum autem inter illarum idololatriam, et eorum, quibuscum hodie nobis

negotium est superstitionem interesse vulgo existimant, (quod haec Dei et Christi nomine quodammodo obtecta fucum facit: illa paulo crassiore ignorantia summi Dei cultum palam aspernabatur) nos, illa prius proponemus, quae in scripturis exstant praecepta: deinde oculos ad nostra tempora referemus, et ex rerum similitudine, quid ad nos pertineant, dispiciemus. Quanquam non video cur aeterna Dei mandata ita unius saeculi spatio terminemus: sed hunc ordinem imperitis, ne quis in eorum animis scrupulus resideat, concedemus. Quum lege sua Dominus idola coli aut adorari vetuit (Exod. 20, 4), hoc capite totum illum externum cultum complexus est, quem deferre suis idolis impii solent. Nam et verbis, quibus usus est, ea inest proprietates: quorum alterum incurvari, alterum honorare significat: et eam adorationis speciem notatam esse constat, qua lignea lapideave simulacra corporis gestu coluntur. Haec itaque interdictio est, non qua simpliciter populum suum Dominus prohibeat in ligno aut lapide, gentium instar, obstupescere, sed ullo modo profanam earum stoliditatem imitari, coram simulacris sese honoris causa prosternendo, aut aliam quamvis observantiae significationem dando, qualem dare, aut nudato capite, aut genu flexo nobis in more est. Qua ratione ubi puros sui cultores describit, ab hac eos nota designat: Servabo, inquit (1 Reg. 19, 18), mihi septem millia virorum. Quid? an quorum corda non sunt vanitate ac mendaciis Baal infatuata? non id modo: sed quorum genua non sunt curvata ante Baal, et quorum ora non sunt osculata manum eius. Eodemque alibi symbolo, quum agnoscendam omnibus et coelestibus et terrestribus et infernis, suam maiestatem affirmat, agnitionem ipsam exprimit: Mihi inquit (Ies. 45, 23), curvabitur omne genu, et omnis lingua in nomine meo iurabit. Quo contra efficitur, simulacrum ab iis Dei religione consecrari, qui ullo corporis gestu eius cultum significant. Neque ad eorum convincendam praevaricationem interest, qua id vel simulatione, vel sinceritate faciant. Idolum enim quicumque est aliqua venerationis specie prosequutus, utcumque sit animo persuasus, Deum esse confessus est. Divinitatis vero nomen idolo qui tribuit, Deo sustulit. Itaque tres illi Danielis comites, quanti eiusmodi foret simulatio, docuerunt (Dan. 3, 16): quibus corpus accensi fornacis flammis crudeliter absorbendum tradere, levius [247] visum est, quam paululum inflexis coram statua poplitibus, regis oculis satisfacere. Quorum aut nos insaniam rideamus, quod nullam adeo ob causam potentissimi regis iracundiam in se, magno capitis sui discrimine, inflammarint: vel exemplo

discamus, externae quoque susceptaeque in hominum gratiam idololatriae gravius omni morte subesse piaculum. Quare, quum e duobus eligendum esset alterum, aut ut excusso Dei timore scelerato edicto obsequerentur, aut homines prae Deo contemnere palam declararent, notum esse regi voluerunt, quod eius non colerent deos, nec quam erexerat statuam, adorarent. Parem etiam Danielis ipsius in causa perquam simili constantiam, quicumque sit ille scriptor, qui ad eius prophetiam appendicem (Dan. 14) adiecit, commemorat: quum maluisse narrat leonum unguibus se discerpendum permittere quam ad draconis cultum, qui pro Deo a caeteris colebatur, genu submittere. At quoniam non omnibus fidem facit historia, ex ea fidem dictis meis conciliare supersedeo. Porro ne qui ab adorandis statuīs caput duntaxat, aut genu abstinuisset, ideo se perfunctum existimaret, plurima addidit praecepta Dominus de caeremoniis suis sancte custodiendis, de viis gentium in totum fugiendis. Apud prophetam (Ies. 52, 11) autem uno verbo pronunciavit, quam procul ab omni impietatis communicatione abesse populum suum vellet, quum Iudaeis Babylonem deportatis omnino interdixit, immundum ne attingerent. Qua clausula (ut Paulus interpretatur) summam comprehendit, ne qua religionis suae sanctitate aliena indignaque caeremonia se contaminarent. Nam Corinthiorum ecclesiae de ea re praeciens ad colligendam totius suae sententiae summam, hoc testimonio contentus fuit. Non est istud, mihi crede, leviter nec oscitanter praetereundum: sacrosancam Dei religionem rite eos solos conservare, qui nullis ipsam perversarum superstitionum inquinamentis profanent. Eandem illos violare, polluere, lacerare, qui impuris ipsam impiisque ritibus misceant. Qua cogitatione qui se exercebunt fideles, tali sacrilegio ne quando se obstringant, omni studio providebunt. In eum modum Abraham, Isaac, caeterique patriarchae, quum regionum essent earum inquilini quae idolorum abominationibus refertae essent, quanquam non sine gemitu spectabant hospitum suorum insanias, quia tamen mederi non poterant, ferebant quidem eas, sed se in puro illibatoque Dei sui cultu sollicitè continebant. Atque ut ab eorum superstitionibus se dis-sidere, publice non proclamabant: ita nec ullam dabant significationem, qua se consentire simularent. Huius simplicitatis insigne exstitit in Daniele (Cap. 6, 11) documentum.

[248] [248] Nam quamvis Babylone in mediis idololatriae sordibus versaretur, quia tamen ab omni procul aberat communicationis simulatione, perinde ac si longo intervallo disiunctus

esset, maculam nullam contrahebat. Quoniam autem in consessu populi verae pietati videbat non fore locum, ab eius conspectu subductus obductis coenaculi foribus, Deum suum, qua decebat puritate, seorsum colebat: ita in publico urbis ac gentis errore a via ipse non deflectebat. Huc et illa Iudaeis in lege praecepta observatio spectabat, ut ne aurum vel argentum e gentium sculptilibus appeterent, ac inferrent in domos suas: sed quasi spurcitiam et sordes abominarentur, quod Domini forent anathemata. Sic enim ad detestandum id omne, execrandumque quidquid idoli nomine semel inustum fuisset, eos instituebat: quo ab omni gentilium superstitionum immunditiae animosius abhorrent.

Quod si tanta externae professionis sinceritate religionem suam, obscuram adhuc et figuris duntaxat adumbratam, sub veteri testamento coli voluit Deus, quanto id christianae ecclesiae verius fuerit praestandum: cui ipse per unigenitum filium dum apparuit, sapientiae suae mysteria late reseravit, et toto veluti ambitu veritatem suam illucere fecit? Idque ipsum apostolorum doctrina confirmare promptum est: nam argumentum, quo Paulus adversus fornicationem utitur, quando huius quoque loci propriam habet rationem, huc accommodare minime absurdum erit: Nescitis, inquit, corpora vestra, membra esse Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit (1 Cor. 6, 15). Sic et ad eandem nobis formam ratiocinari licet: Membra nostra quum Christi membra sint, idolorum cultu vel immundis superstitionibus foedabimus? at quid hoc fuerit, nisi vel Christi gloriam tali subiicere ignominiae: vel corpus nostrum a Christi corpore abscindere, ut cum idolis fornicetur? Quam vero demum praeceptionem subiicit, ad omnem externam moderationem generalis est: ut corpus nostrum meminerimus templum esse spiritus sancti: nos non esse nostros: emptos enim esse pretio magno, idcirco portandum et glorificandum Deum in corpore nostro. Ecquid elucebit in corpore nostro Dei gloria, si inter sacrilegiorum sordes provolvatur? Ecquid sacra templi Dei sanctitas conservabitur, si alienis profanisque ritibus polluat? Verum, si qua alia in parte vehemens est ad officium cohortator Paulus, in hac maxime causa vehementiae suae nervos omnes contendit, dum Christianos admonet, ne quid in hominum oculis fidei suae confessione indignum, pravas caeremonias usurpando, prae se ferant. Duabus autem propositis noxis, Dei inhonoratione, et hominum offensione, quas secum ferat [249] omnis idololatriae simulatio, vel quacunque ratione suscepta imitatio, ab ea

nos longissime absterret. De divini nominis ac honoris profanatione, haec eius verba sunt (1 Cor. 10, 14 ss.): Carissimi, fugite ab idolorum cultu (sub cultus nomine, exteriores omnes ritus collegisse, qui impiorum sacris adhibeantur, iam ex sequentibus manifestum erit), ut prudentibus loquor: vos ipsi iudicate quod dico. Calix benedictionis cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? et panis quem frangimus, nonne communicatio corporis Domini est? Ergo unus panis et unum corpus multi sumus, omnes qui de uno pane participamus. Videte Israel secundum carnem. Nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris? Quid ergo? Dico quod idolis immolatum sit aliquid? aut quod idolum sit aliquid? Sed quod quae gentes immolant, daemoniis immolant, et non Deo. Nolo autem vos participes fieri daemoniorum. Non potestis calicem Domini bibere, et calicem daemoniorum. Non potestis mensae Domini participare, et mensae daemoniorum. Initio in memoriam illis revocat, quam propinqua sit istaec illis cum Christo Domino societas, corporis et sanguinis ipsius participes fieri ut quanto eos propius illi adiunxerit, tanto ab omni idolorum participatione longius abstrahat. Externa autem sacramenta quaedam quasi vincula esse, quibus cum Domino cohaereant: id ipsum igitur illis e converso accidere, qui immundis caeremoniis se admiscant, ut per eas idolorum societati se innectant atque inserant. Deinde omnem tergiversationem praecidit, quum eorum obiecta occupat, qui praetendere possent, idolum nihil esse: idcirco carnem idolis immolatam, nihil a vulgari carne differre. Quod illis, quantum ad carnis ipsius substantiam, concedit: sed aliam esse hominum opinionem excipit, quorum iudicium in factis nostris spectari debeat, quae ipsorum oculis subiiciuntur. Eos autem, qui carne idolis immolata vescantur, argumentum imperitorum errori praebere, unde iudicent, eo modo idolis ipsos sacrificare, sic in hominum conspectu Deum inhonorari. Iam et asperiores sententiam postea subiicit, tantum esse inter Christi et daemoniorum mensam dissidium, ut altera se abdicet, qui delibet quidquam ex altera. Hac demum clausula exhortationem suam absolvit: Num provocamus Dominum? Num fortiores illo sumus? Cuius tanta vis est, ut magis acriter, ac magis paene dixerim tragice, exagitare sceleratum ullum facinus non potuerit, quam illam exagitavit superstitionum fictionem: quae vix pro levissima culpa hodie a multis ducitur. Alibi (2 Cor. 6, 14 ss.): Nolite iugum ducere cum infidelibus. Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate? aut quae pars fidei cum infidei?

Quae societas luci cum tenebris? Quae concordia Christo cum Belial? Quis porro consensus templo Dei cum idolis? Vos enim [250] estis templum Dei, sicut dicit (Levit. 26, 11): [25] Quoniam inhabitabo in illis, et inter eos inambulabo, et ero illorum Deus, et erunt mihi populus. Non vult usque eo Christianos ab omni infidelium necessitudine abhorrere, ut nulli inter eos intercedant civiles contractus, nulla commercia, nulla denique colloquia. Nam alioqui, ut ipse ait (1 Cor. 5, 10), exeundum esset ex hoc mundo: sed nullam coire societatem permittit, quae horum imitandis superstitionibus fideles irretiat. Post Iesaiæ (Ies. 52, 11) subnectit testimonium: Propter quod exite de medio eorum, et separamini, dicit Dominus, et immundum ne tetigeritis. Quo non ab incredulorum corporibus, locorum spatiis procul esse dissitos, sed a pollutis eorum sacris longe diremptos esse iubet. Quod vero prophetae verbis, sive de suo, sive aliunde attexuit Paulus, quod tum sit recepturus nos Dominus, et patrem nobis praestaturus, nosque agniturus in filios et filias, valde percellere nos debet, ne si, contra quam praecipit, immundorum attractione non prorsus abstinuerimus, abiici ab ipso repudiarique mereamur. Proximi offensionem quum alias saepe, tum in priore ad Corinthios epistola abunde tractat, ad hunc modum (1 Cor. 8, 4 ss.): De epulis quae idolis immolantur, scimus quod idolum nihil est, et quod nullus est nisi unus Deus: nam tametsi multi nominantur, sive in coelo, sive in terra, dii, nobis tamen unus Deus pater, ex quo omnia, et nos in illo: et unus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum: sed non est in omnibus scientia. Hic etiam ab anticipatione exorditur, qua eos qui interioris conscientiae innocentiam obtendendo cavillantur, talibus subterfugiis exclusos, ad hominum opinionem revocat: quos factorum suorum testes dum adhibent, ad eadem audenda exemplo suo invitant. Audent vero, non quia licere intelligant, sed quod autorem vident quem imitentur: tametsi ex adverso haesitante, imo reclamante conscientiae iudicio. Ac vide, quam severe hac una exceptione omnes tergiversandi ansas circumcidat. Idololatriæ speciem quandam et simulationem habebat ille ad sacrum idolorum epulum accubitus. Accumbentibus nihilominus ex fidelibus quidam, hoc praetextu, quod puras et sanctas Dei creaturas ederent, quae etiam si millies idolis essent consecratae, contaminari tamen sacrilega huiusmodi consecratione non possent: quandoquidem nihil sit idolum, nisi vanum indoctorum figmentum. Futilem hunc praetextum quo illis tollat apostolus, illam nimium versutam

51] prudentiam, qua praeteritis neglectisque fratribus sibi duntaxat saperent, acerbe castigat. Scientia, inquit, inflat, caritas aedificat. Si quis autem existimat se scire aliquid, nondum [251] quidquam intelligit, qualiter nosse oportet. Ac simulacrum quidem nihil esse concedit: sed contra obiicit, aliquid esse simulacrorum cultum: cuius obeundi indoctis ipsi autores essent. Non est, inquit, in omnibus scientia. Quidam vero cum idoli conscientia, quasi simulacris consecratum manducant, et conscientia ipsorum quum sit infirma, polluitur. Si quis eum viderit, qui scientiam habet, in simulacrorum epulo recumbentem, nonne conscientia eius, quum sit incertus, aedificabitur ad manducandum? et peribit infirmus in tua conscientia frater, propter quem Christus mortuus est? Sic autem peccantes in fratres, et vulnerantes infirmas eorum conscientias, in Christum delinquitis. Ac si diceret: Quod omnes gentium de diis suis persuasiones, vana esse ac frivola commenta (ut re vera sunt) ducitis, vobis id solis sapere est: quod prae vobis palam fertis, ad falsorum deorum cultum quod pertinere videri possit, id vero facitis multorum periculo. Nam qui eiusmodi spectaculo rudes ad-sunt, et simplices, quum nondum vestram illam prudentiam sint assequuti, qua intelligant idola nihil esse, vos autem idolorum sacris communicare videant: quid concipere aliud animo possunt, nisi vos idolorum esse cultores, ac proinde vestro exemplo confirmari ad id perpetrandum, quod conscientia sua iudice damnatum habeant? Quare illam, quam obtenditis, prudentiam nihil moror: quae ut captiosa est fratribus, errandique materiam praebet, ita indigna est hominibus christianis. Quin illa quae ab indoctis ad imitationem vestram committitur, impietas, quando vestra culpa contrahitur, vobis praestanda est. Iam ergo satis perspicuum est, tametsi publico profitendae religionis munere non omnes pariter Christiani defungi necesse habeant, esse tamen privatam quandam confessionem, quae a singulis citra exceptionem postuletur: quae intra quos consistere fines debeat, nullo modo definire licet. Propterea quod nec eadem omnes ad ipsam edendam gratia praediti sunt, et eius ratio bona ex parte ab occasionibus pendet, quae non omnibus similes obveniunt: eatenus certe progredi debet, ne quid fidei veritate indignum, ne quid religionis nostrae integritate alienum, a nobis vel dicatur, vel fiat. Eius confessionis exempla, quantum coniciere partim ex apostolorum scriptis, partim ex vetustis historiis possumus, in primis illis bene institutis ac moratis ecclesiis praeclare elucebant. Nam ut non leguntur

eius saeculi fideles in viis ac locis publicis de sua religione declamitasse: ut etiam Christianos se esse dissimulasse coram iis, quibus evulgari periculosum esset, leguntur: ita non minore studio rursum observabant, ne vel adversus suam religionem quidquam designarent, vel alios simularent se esse quam Christianos. Et sane quo numero habeat Dominus eos, qui fidem omni confessione vacuam intus continent, [252] [25] animadvertere ex elogio licet, quo ab evangelista describuntur: Multi, inquit (Ioann. 12, 42), ex principibus crediderunt in eum, sed propter Phariseos non confitebantur, ne eiicerentur e synagoga. Dilexerunt enim magis gloriam hominum, quam gloriam Dei. O exitialem gloriae appetentiam! Nam si ab hominum probis auspicanda est gloria, quam apud Deum exspectamus, quid iis futurum est, qui hominum se quam Dei iudicio approbare malunt? Et si Domini sententia pronunciatum est, eos in futurum saeculum animam suam perdere, qui in hoc salvam habere velint (Matth. 10, 39; Luc. 9, 24): quanto id in gloriam cadit aptius, cuius longe sit facilior quam vitae iactura? Porro si ab iis se velle sanctificari declaravit (Ies. 8, 13), quibus se in sanctificationem pollicetur futurum: quid de se sperare ausint, qui eius non tanti dignantur sanctificationem, quam vel mediocri opinionis suae imminutione redimant? Quod vero de hac confessione ad praesentem locum proprie attinet, sit extra controversiam istud positum, quod minime dubiis verbi Dei testimoniis luculenter evictum est: non oris modo abiuratione violari ipsam ac labefactari, sed externa quoque omni impiarum superstitionum simulatione: ac quavis verae religionis profanatione. Quamobrem eum qui sincero pietatis studio afficiatur, non linguam modo ab impiis vocibus, sed partes omnes corporis, a sacrilego omni ritu continentes habere oportet.

Verum quoniam permulti (ut supra commemoravimus) qui christianam pietatem, si ullis idolorum abominationibus commisceatur, dissipari atque everti nihilo minus quam nos fatentur, a papisticis tamen sacris (sacrilegis quidem illis et profanis, sed quae, ut aiunt, Dei, non idolorum titulum prae se ferunt) non perinde hodie nobis abhorrendum censent: refellendus est hoc loco nobis eorum error, et quod polliciti sumus, ex rerum praesentium collatione, cum eorum temporum statu, quibus illa quae ex divinis literis protulimus scribebantur, ostendendum, non minus esse in caeremoniis quibusdam papisticis anathematis, quam in ullis unquam idolorum abominationibus. Ac de ea quidem, quam causantur, discriminis ratione, postea viderimus: hoc modo inter

nos, quod dico, prius constiterit, nullum unquam in gentium superstitionibus magis execrabile exstitisse sacrilegium, et quod veram pietatem vel opprimeret gravius, vel contumeliosius afficeret, quam sunt hodie nonnulla quae passim in regno papae visuntur. Quanquam autem, si aliquando dederit Dominus ut ad plenum repurgentur ecclesiae, quas praestigiarum ille antistes suis imposturis corrumpit, non alia melior futura sit moderationis ratio, quam ut a radice evellantur universa, et una (ut dicitur) litura corrigantur, quae ex eius disciplina prodierunt. Non tamen sunt eiusmodi ex iis quaedam, quin tu ea ad tempus tolerare, atque una cum [253] aliis citra piaculum aliquod exsequi possis. Verum enim prudentia hic et diligenti animadversione opus est, qua quae eius notae sunt et formae, discernere ab iis noveris, quae cum Dei verbo non obscure pugnant, et velut impressam in fronte gerunt manifestam impietatem. Quod totum exempla et sub oculos subiicient melius, et brevius expedient. Carnium esum religionis nomine interdicare, hocque interdicto fidelium obligare conscientias, plane tyrannicum, atque etiam, ut apostolus loquitur (1 Tim. 4, 1), diabolicum fuit. At quum sit istud Domini permissu tibi in medio relictum, vescarisne omni die carnibus, an in totam vitam abstineas, illis diebus quin te abstineas, nihil prohibet. Cur enim non interdum liceat, quod semper liberum est? Ita scelerato imperio absque scelere parebis, animus sit tibi modo, rudium ignorantiae in hoc concedere², non etiam animam in illos traditionum laqueos tuam inserere. Arcere coniugio eos, qui carnis incontinentia exagitantur, ex eodem est tyrannidis genere: nec tamen eadem tibi parendi fuerit facultas, siquidem illo ardoris aculeo pungeris, quod non ut carnum, ita uxoris abstinentioniam libertati tuae permiserit Dominus. Hunc, quem in caeremoniis vestratibus, quarum causa haec instituta est disputatio, pro eo tempore quo istic tibi vivendum est, semper intuearis, scopum tibi propono: ut quae nulla sunt impietate notabiles, iis sobrie quidem et parce, sed tamen quum usus postulabit libere secureque defungaris: facile ut appareat, nullam esse tuam nec in affectando, nec in refugiendo superstitionem. Quae vel minima sacrilegii nota sunt aspersae, eas non magis quam venenatum serpentem attingas: esse enim re vera quovis serpente solo attactu pestilentiores, quin tibi sim probaturus, nihil diffido. Earum vero in numero simulacrorum venerationem, unctionis susceptionem, indulgentiarum emp-

²) Editio princeps: concedere (versio gallica habet: ceder).

tionem, irrigationem ex aqua exsecrandis illis exorcismis incantata, similesque alios per se damnabiles ritus repono. Quid enim tandem afferri queat, quod in eorum omnium excusationem satis valeat, quo minus tanti a nobis maleficii damnari debeant? Scio enim quosdam esse moderatores, quibus ad exagitandas leves istas, ut credi volunt, et nihili nugas, videmur nimium asperi: sed quid illi, inquam, ad diluendam nimiam hanc nostram (quando ita vocari placet) acerbiter tandem afferunt? Negare certe non audebunt ubicunque ad cultum prostant in templis simulacra, maximam et prope universam hominum multitudinem divinis ipsa honoribus prosequi: ac in eo in secundum legis praeceptum, quod est de non colendis [254] idolis, impingere. Non stolidum hominum vulgus, sed prudentissimos quosque, et summis ingenii doctrinaeque dotibus praeditos, hoc errore captos involutosque esse dico: ad ipsorum opinionem (quod apostolus fieri, ut meministi, iubet) te revoco. Si, quo illis testatum facias, religione te ab ipsis non discrepare, caput coram simulacro detegis, aut genu curvas: quid aliud quam diserta testificatione idololatram te esse profiteris? At utut simulacro te honorem deferre hominibus fingas, Dei tamen unius cultum cogitatione complecteris. Quasi vero tuum sit, honorem ad arbitrii tui modum inter simulacrum et Deum viventem partiri: Deoque omnia intuenti perinde palam illudere, ac si eius oculos, quod omnium hominum perspiciunt oculi, praeteriret. De chrismate quid dicam aliud? in quo suscipiendo si te nihil peccare defendis, quod hominum iniquitati ut satisfacias, membra duntaxat inungi, nulla conscientiae religione patiaris: ego contra graviter te delinquere arguo, qui vel frontem afferas, in quam inscribatur, quae in sua confirmatione ab illis usurpatur blasphemia, te salutis chrismate confirmari; vel manus porrigas, in quibus illa insculpatur, qua sacerdotes suos peragunt, sacrificandi te potestate donatum: vel omnes corporis partes exhibeas non minori exsecratione inurendas, qua in extrema (quam vocant) unctione utuntur, per oleum tibi remitti peccata. Quod quidem vel leve, vel nullum esse delictum tibi concedam, nisi tua ipsius confessione obtinuero, rem esse plus quam indignam, quae ad incorruptionem regni Dei destinata sint corpora, tanta blasphemiarum foeditate conspurcari, quam in conspectum Domini afferant, quo die ad recipiendam immortalem gloriae coronam eius tribunali sistentur. Sic qui in arculam stipem coniecerit, ubi venales prostent veniae, aut quidquam omnio ex illo plus satis foecundo ac liberali

indulgentiarum dispensationumque thesauro sibi redemerit, in nefandas illas nundinationes nomen inscripsit suum, ac in eas consentire se, velut data tessera, comprobavit. Neque illam, quae vulgo iactatur, excusationem accipio: non secus ac iniecta offa maleficae beluae compescuntur, ita vel pauculis nummis, vel etiam largiore interdum nummorum copia deliniendam esse sacrificulorum rabiem: qui quum de lucro agitur, sic praedae inhiant, quovis ut famelico leone sint rabidiores, praelium (quem morem pseudoprophetis ac pseudo-sacerdotibus semper fuisse, testis est propheta) (Mich. 3, 5) super unumquemque [255] sanctificantes, qui non illis aliquid in os dederit. Hanc, inquam, accipiendam esse excusationem nego. Quid enim diplomata illa, quorum te gratiam appetere simulas? An non edita voce clamant, ut nummis relictis plenas anathemate atque omni execratione dignas indulgentias tibi auferas? Hoc qui intelligunt (nemo autem non intelligit) ac nummum te offerre vident (videri autem nisi cuperes, non faceres) num parum luculentam habent abs te testificationem, indulgentiarum participatione velle te uti frui? Atqui earum latebras si excusseris, nusquam prolixius quam illic Christum cum sua cruce irrideri comperies. Aqua denique illa, diabolicis exorcismis consecrata, frontem qui aspergunt, quam omnino frontem habent, ut impune id licere contendere ausint? Quid enim tali sibi aspersione volunt? an ut putidae aquae guttula faciem in publico emaculent? an ita in celebri hominum coetu sine causa lascive ludunt? Neutrum istorum est, nec quidquam simile. Verum spectantem populum eo symbolo attestantur, exorcismi sanctitatem se contemptui non habere. Quo simul haud dubie omnes, quae ab exorcismis evomuntur, blasphemias obsignant: virtutem illi aquulae infusam esse, qua daemones pellat, curet morbos, abigat phantasmata, noxas omnes dissolvat. Ac ne calumniose me criminari sua facta queri possint, quae procul absint ab ea, quam illis affingo, impietate, eorum conscientiam semper appello, eiusmodi ritibus dum perfunguntur, an aliquid minus, quam quod reprehendo, populo persuadere velint? Illum igitur ipsum populum, cuius satisfacere iudicio hic student, illis iudicem fero: e quo nemo erit, qui non pronunciet, idem sibi videri. Iniquum si esse dicant, ad hanc se exigi regulam: cum apostolo, cuius istaec est severitas, non mecum, expostulent.

Video nullum fore, nec mihi dicendi exitum, nec iis finem tergiversandi, qui repugnare velint: nisi certa una in re constiterimus, in qua planius ac penitus evidenter, id quod docere

volumus, perspicui possit. Sit igitur missa nobis exempli loco, in quam nisi plusquam iusto iure conferri possit, quidquid de idololatria vel scripturis traditur, vel dici potest, quominus caeremoniis istis omnibus, a quibus tantopere fugiendum censeo, velut rebus mediis indifferenter abutaris, causam non dico. Ipsam autem eligere ex omnibus potissimum libet: quod una prae omnibus usque adeo sancta observatione colitur, ut quum in aliis praetereundis hominum fallere animadversionem quoquo modo liceat, hac te eximere, quin multorum oculis observeris, haud facile queas. Quo fit, ut in caeteris quantum insit mali [256] qui videant, ac illis se [25] ideo abstineant, satis multi reperiantur: qui vero fateantur, quanta scateat abominatione missae cultus, vel ab eo sese plane extricare ausint, perpaucos offendas: sive terrore occaecati verum non cernunt, sive animi deiectione magis et languore, quam mentis errore, labuntur. Quamobrem sic existimo, totam praesentem causam solo hoc capite, quodammodo contineri, hac ut hallucinatione discussa, qua maxime perstringuntur, de reliquis partibus, in quibus non ita graviter caecutiunt, ultro mihi sint omnes concessuri. Omnes, intelligo tui similes, qui sancto Dei verbo parere auscultareque didicerint: quales, ut sum praefatus, tecum hic docendos suscipio. Quale ergo sit istud, ne sacrosancta missae maiestas ludibrio tibi despectuique esse videatur, eius peragendis mysteriis interesse, atque adorantis ritu inter eorum cultores stare, paululum perpendamus. Primum omnium tametsi quid missa ipsa sit, non ignorant quicumque vel mediocri Dei cognitione sunt imbuti: id tamen ipsum quod norunt, ut probe teneant, mihi sunt monendi. Siquidem bonam eorum partem ex eo labi video, quod totam eius vim quum domi luculenter meditatam habeant, ad ipsam dum accedunt, quam horrendae tragoediae futuri spectatores veniant, obliviscuntur. Verum ne longam ac alte repetitam disputationem ordiri mihi necesse sit, de missae sacrilegiis ad Institutionem nostram lectores mittam: ubi satis explicate pro operis duntaxat brevitate, expediisse me arbitror, quum universum eum locum, tum quidquid ex eo huc pertinebit. Tantum dico, quod fidelium neminem latere debet unum sacrificii nomen (ut ipsum quidem missarii sacrificii accipiunt) et Christi crucem prorsus abolere, et sanctam eius coenam, in qua mortis suae memoriam consecravit, evertere. Nam et sua gloria, ut scimus, Christi mors penitus spoliatur, nisi unicum habetur aeternumque sacrificium: et si ullum adhuc sacrificium restat, tota corrui atque a radice labefactatur Christi coena: quae non aliud est, quam

unicae illius oblationis testimonium, et quaedam veluti obsignatio. Haec autem duo, quae ita continenter missae sunt affixa, ut avelli ab ea nullo modo queant, si sola essent, quibus omnem missae communicationem facere tibi execrabilem conarer: quid posses, nisi uno mecum ore ipsam detestari? Quid enim? An tu, cui nulla alia in re quam in Christi cruce gloriari licet, quum ad exstinguendam eius gloriam, ad concidendum evertendumque eius testimonium coniuratos convenisse videas, illis te socium adiungas? Atqui si recto oculo rem intueri volumus, quid aliud, quam ad [257] talis coniurationis societatem [257] profitendam digitum tollunt, qui se quavis missae participatione illigant? Est tamen istud etiamnum tertium, quod quo est manifestius, eo pios animos afficere pressius potest: nempe nefanda idololatria, dum panis divinitatem induere fingitur, proque Deo in sublime adorandus tollitur, sublatus ab omnibus colitur. Quae tanta atrocitate, tantaque indignitate referta res est, ut vix, nisi spectetur, credi queat: sic omnium oculis subiecta patet, ut argumentis opus minime habeat. Pro Deo, inquam, ostentatur, adoratur, invocatur panis crustulum: Deus denique esse creditur: quod de suis simulacris nullis unquam gentibus persuasum fuit. Neque hic mihi quispiam obstrepat, non panem, sed Christum adorari, qui in panis locum subierit, ex quo legitimo sit ritu consecratus. Quod etiamsi sanctae Christi coenae convenire demus, quanquam nihil minus concedimus, ad missam tamen nihilo pertinet magis, quam ad veteres Pontificum coenas, aut Saliorum epulum. Id quidem si inter nos conveniret, quod certo constare debuerat, Dominum in mystica sua coena corpus praebere non quod adoremus, sed quod edamus: praesentiamque non illam naturalem, quam loco illo contineri oporteat, sed spirituales, quam nullum loci intervallum, nulla distantia impedire possit, proponere: aut, si mavis, non naturam sui corporis praesentem illic et circumscriptam exhibere, sed efficaciam et virtutem, ne in ipsa quidem coena hic scrupulus resideret. Verum quoniam nondum id videre omnibus datum est, rem dubiam ac controversam pro confessa certa me praesumere ne quis cavilletur, illa parte non instabo. Adsit sane in sua coena praesens vero ac naturali corpore Christus, manibus attrectetur, dentibus atteratur, faucibus deglutiatur, divinitatem illic praeterea suam sistat, qualiter in eius carne ineffabili modo habitavit, quam ius fasque sit adorari (quorum tamen utrumque vanissimum esse, alibi demonstratum abunde a nobis est) verum utrumque ubi concessum fuerit, quid

tamen inde ad panis frustulum accesserit, extra Christi coenam? Non enim si Dominus suis fidelibus, mortis suae memoriam pie colentibus, corpus suum sub pane edendum praebet, protinus etiam consequitur, impuris ipsum sacrificulis immolandum se mactandumque, quoties illis libeat, tradere: nisi forte tantam putido oleo subesse virtutem arbitramur, qua omnes quas inunxerit manus, peritas Christi formandi reddat artifices: aut sacrificuli libidinem, coelestis decreti pondus habere credimus, ut quoties e coelo Christum deducere decreverit, praesentem ad nutum extemplo habeat: aut Christi verbis vim quandam magicam affingimus, quae articulate tantum demurmurata, [258] energiam suam explicent. Talibus enim ineptiis e pane Christum se educere, nobis persuadere contendunt. Quidquid ergo illi de sua potestate, consecrandi intentione, verborum pronuntiatione stolide garriunt, valere sinamus. Nos promissionem quam falso iactant, primum esse coenae propriam: deinde piorum fidei datam, non impiorum irrisioni scimus. Quod si extra coenam locum nullum habet, in missa, quaeso, quem habebit, qua nihil usquam coenae magis adversum est? Etsi non nisi piis ad alendam confirmandamque suam fidem proposita est, qui unica Christi oblatione, quam in cruce peregit Deo patri, aeternum sanctificatos se credunt: qui praestaretur iis, qui nec ipsam intelligunt, et ipsius praetextu ad illudendam eius veritatem scelerate abutuntur? Illum igitur Deum, quem ludibundus sacerdos quaquaversum circa suum altare ventilat, non e coelo, ut credi volunt, elicitum: sed talem esse, qualis e pistrino sit extractus, palam est. Nam promissionem quae Christi corpus sub panis symbolo fidelibus praebet, non ad eos magis, quam ad pecudes: nec ad missas magis, quam ad bacchanalia aut Turcarum prandia spectare, nihil est iam ambigendum. Quid? histrionicae illae gesticulationes, ita indecorae prorsus et immodestae, ut a sanis sobriisque hominibus proficisci non debeant, dum in Christum conferuntur, sacrosancto eius nomini videntur tibi leviter contumeliosae? A morionibus forte talia tolerari ludicra poterant. Dominum vero illis inscribi, ut graviter eius sanctitati iniurium est, ita indignissime, aut (quod verius dixerim) nullo modo nobis est ferendum. Praesertim quum eo recta tendere videamus, ut institutum divinitus spiritualis coenae caeremoniam, sepultam subversamque penitus exstinguant. Agedum, ad simulandam missae religionem, qua conscientia peragendis eius mysteriis intersis, mecum nunc recognosce. Primo statim ingressu sese in conspectum infert altare, parum illud quidem

a mensae compositione differens, sed quod ipsa tamen nuncupatione sacrificando se destinatum clamet. Iam hoc certe solum blasphemia non caret. Vides prodeuntem sacrificum, qui quatuor digitorum unctione pacificatorem se inter Deum et homines constitutum gloriatur: qui Christi promissionem, qua corpus et sanguinem suum sub panis et vini symbolis servis suis edendum bibendumque proponit, ereptam fidelium ecclesiae, atque ab ipsa coena abreptam, sibi similibusque sui carnificibus vendicat; qui coelestem eius coenam missae nomine, in qua tota ipsa invertitur ac deformatur, inhonorat. Adstat populus, nihil non eorum divinum esse persuasus: cui permixtus, eadem te teneri religione simulas. Ubi ad altare [259] propius ille accessit praestigiator, fabulae suae actus partim motorios, partim statarios orditur, magicasque illas susurraciones, quibus e coelo Christum sibi videtur evocaturus, aliis quidem certe videri vult, quibus evocatum, ad immolationem devovet: quibus Dei erga hominum genus reconciliationem, ac si in demortui Christi locum subrogatus esset, molitur. Haec cum simili, qua superiora illa, veneratione excipi ab universa multitudine vides, ad eam quoque ipsam imitandam vultum assimulas, in quem (ut minimum) inscriptam esse eiusmodi spectaculi acerrimam abominationem decebat. Et adhuc mihi negabitur, qui missam religionis specie audiat, eum totidem, quot in ea perpetrantur, sacrilegiorum consortem se apud homines, quidquid animus Deo intus canat, profiteri? Ecce demum idolum illud, corporis quidem specie pusillum, aspectuque candidum, sed omnium longe et pestilentissimum et teterrimum, ad tangendos superstitione spectatorum animos attollitur. Huic dum sese omnes stupefacti advolvunt, tu simul converso in ipsum intuitu, venerabundus prosterneris. O perditam nostram impudentiam: si quidquam eorum, quae sacris literis adversus idololatricam prodita sunt, ab ista sic deprehensa coniunctaque³ deprecamur? Quid enim? an hoc est aliud idoli genus, quam quod adorare secundo legis capite vetamur? Quod si ita est, cur eius cultum minore delicto, quam babylonicae illius statuae censeamus? quem tamen tres illi, quos supra retulimus Israelitae, et morte, et exquisito ad saevitiam mortis genere, gravius exhorruerunt? Si vulgaribus ac quibuslibet gentium superstitionibus subesse pronunciat Dominus immunditiam non tangendam, in tanta sordium congerie, quanta hic constat,

³ Sic sola princeps. Caeterae omnes emendant: convictaque. Versio Gallica etiam habet: convaincue.

tot sacrilegiorum cumulis volutari qui liceat? Ut autem omnes apostoli sententias, quibus in idololatriam invehitur, uno isto verbo complectamur, non posse nos mensae daemoniorum et Christi mensae una fieri participes, quis ad missam id spectare neget? cuius altare eversa Christi mensa erigitur: cuius epulum diremptis, laceratis, sordidatis mensae Christi epulis instruitur: in qua Christus traducitur, eius mors illuditur, execrabile pro Deo idolum supponitur, eam vocare daemoniorum mensam suppudebit? ac non potius, quod tantae impietatis meretur insolentia, novum excogitabimus aliquod nomen, quo detestabilius quiddam (si fieri possit) exprimatur. Et sane de eo haesitare quomodo hominibus non prorsus caecis in mentem veniat, valde miror, an daemoniorum mensam appellare missam debeant, ad quam exaedificandam [260] sternendamque, omnes daemonum technas, machinas, [26] copias concurrisse, plane conspiciunt.

Verum novae rursum ambages ab aliis mihi obtenduntur. Nam eorum nonnulli, qui olim, quum in communi errorum labyrintho versarentur, sacerdotii papalis oleo inuncti fuerunt, in veteris etiamnum harae stercoribus considunt: et quamquam de unico aeternoque Christi sacerdotio, Dei beneficio, praeclare sunt edocti, sacrificare nihilominus pergunt: idque ut impune sibi liceat, postulant. Impudens sane postulatum. Nempe ut missae praeesse sibi concedatur: cui ne interesse quidem christianis hominibus, iamdiu validissimis rationibus contendo. Quas tamen ad elabendum argutiolas nectant, audire refutareque obiter operae pretium est. Quando, inquit, neque sacrilega illa immolandi Christi cogitatio, nec vana de panis in Deum transitione opinio, neque earum superstitionum quae missam ipsam impiam faciunt animis nostris ulla insidet, externi ritus, quorum repraesentatione indoctorum iniquitati satisfacere cogimur, quales sint, non magnopere refert: nec vero possunt, quo minus pro missa sanctam Domini coenam celebremus, impedire. Nam nimium perversa ista fuerit morositas: missam externa caeremoniarum larva levibusque duntaxat ineptiis aestimare, non pravis opinionibus ac sacrilegis mendaciis, quibus in rebus sitam esse eius impietatem omnes fatemur. Omissa igitur offerendi mentione, superstitionum omnium vanitate sublata, si coenam Domini, quo modo per iniquos saeculi mores licet, colere nos nihil ambigitur, frivolas quasdam caeremoniarum nugas, ingentis sceleris instar, insectari perquam indignum est. At si eorum quempiam ex adverso aggrediar: coenam Domini suis et ipsam caeremoniis, nequaquam negligendis, constare, quod

et a coelesti magistro sint institutae, et sic institutae, ut propria essent germanaque coenae symbola, quibus sublatis, agnosci iam illa non posset: cuius permissu tantum se ausum esse respondebit, illud ut nescio quid omnibus coenae symbolis exutum ac deformatum, fabulaeque magis quam ullius divini mysterii simile, coenam nuncuparet. Coenam esse Domini nego, ad cuius spirituales epulas, non in commune omnes qui adsunt fideles invitentur, nisi in qua et sancta panis ac calicis symbola ecclesiae proponantur, et promissiones, quibus obsignandis data est, enarrentur, et acquisita nobis per Domini mortem vitae gratia praedicetur. Horum tu mihi vel minimum apicem in missa ostendes? ac non potius adversa contraque pugnancia omnia? Tu igitur aut Dei nomine stolidi hominum temeritate excogitatam insulsi-
[261] tatem insignies, aut coenae nomen ad circulatorios lusus, in quibus nullum [261] eius vestigium appareat, transferes? Tu denique sub diabolicae missae imagine Domini mensam repraesentabis? Tu in quo Domini mortem ignominiose traducas, in eo te eius coenam colere persuadebis, qua nos ad praedicandam mortem suam nominatim exhortatur? Quid tecum tacite demurmures, a nemine exauditur. At quum totius corporis actione sacrificium esse, quod peragis, diserte pronuncies, idne est mortem Domini adnunciare? quam, si sacrificiis locum post se reliquit, vanam fuisse consequitur. Et cur non semel pavillis eorum omnibus, quod facile est, viam praecludo? Populum enim, quem fabulae suae spectatorem admittunt, ad sacrificii celebritatem convenisse sciunt. Huic quod exspectat sacrificium praestent re vera, necne, ad rem nihil pertinet: certe quod eius opinione sacrificium haberi velint, exhibent. Ad flagitiosam idoli adorationem paratum vident. Adorandum, propriis manibus, ipsi excelso in loco statuunt, quasi easdem simul manus et ad Deum viventem extendere, et ad prostituendum idololatrae populo, quocum fornicetur, idolum attollere possint. Non hic dico, quod si dixerim, an refellere ipsi sat probe queant, nescio: ne minimam quidem pietatis scintillam fovere eos, quibus ad nefandi adeo flagitii gestionem manus suppetant, quos non inter medios saltem conatus vires omnes ac nervi deficiant, quibus non membra omnia horrore tremant ac labascant. Sed id solum dicam, cui posthac infitiando non erunt: viam illam, qua se accedere ad Domini coenam iactabant, ab eius accessu tantum abducere, quam haec inter se duo longe differunt, divinae gloriae strenuum praestare animosumque praeconem, et perpetrandis sacrilegiis ducem,

praesidem, auspicem se praebere. Simul etiam reliquos obtestor: quibus (si quis eos, quod ad audiendas missas ingrediantur, accuset) responsare mos est, missae dum intersunt, sibi quid sacrificulus seorsum deblateret, curae non esse: sed eam symboli tantum loco se accipere, quo perinde ac si sanctae Domini coenae intersint, mortis eius memoria exerceantur. Eos, inquam, obtestor, posthac nulla ut potius, quam hac misera excusatione utantur. Neque (ut spero) utentur. Siquidem quum animis suis recte reputent, quam sit utrumque multis modis absurdum, et monumentum mortis Christi facere missam, quae nullam, nisi omni oblivione peiorem eius recordationem hominum animis afferat (utpote quae vim eius universam oblitteret ac sepeliat, cum summa praeterea Christi ipsius contumelia coniuncta sit) et eandem dicere sibi propemodum coenae esse loco, in qua tantum ab adnuncianda Domini morte absunt, ipsam ut propemodum abiurent. Nam primum quantum ad missam attinet, quoquo vertant oculos, quid spectare possunt, quod sibi aeternae illius sanctificationis, iustitiae, redemptionis per unicum Christi sacrificium [262] partae, memoriam subiiciat? quod [26] unicum sacerdotem esse Christum, nullo consorte, nullo successore, doceat atque ostendat? quod eius morte perfecta, quae in salutem nostram erant omnia, testetur? Et quo igitur iure missa eius mnemosynon censeatur, cuius nec apiculum proferat? Porro quod sese aiunt eundem fere inde usum, quem e coena capere: amplissimum ipsi de se testimonium ferunt, nihil se illic meditari minus, quam ut gloriae confessionem Christo Domino tribuant, ad quam praescriptis verbis in coena vocantur fideles.

Eius autem discriminis, cuius speciei praesentis idololatriae rationem, a veteris illius causa disiungere vulgo conantur, quanquam exemptam iam plane bonis viris omnem dubitationem arbitror, quale id tamen sit, quando ita nos facturos recepimus, et quorundam forte frangendae obstinationi expedit, consideremus. Cur tot execrationibus sancitum sit olim a Domino, ne gentium superstitionibus servi sui ullo se modo commiscerent, causam fuisse aiunt, quod ille idolis habitus honor quum falsis diis manifeste tribueretur, divinitatis quoque honorem a vero Deo ad illos transferebat: mundum quidem non minus abominanda hodieque superstitione insanire, caeremoniis ineptire aequae prope stolidis et fatuis: verum hoc interesse, quod quales tandemcunque caeremoniae istae sint, quia tamen Dei nomen prae se ferunt, eiusque sunt cultui destinatae, eas si quis perversa super-

stitutione vacuus solutusque usurpet, nihil de vera Dei religione sit derogaturus. Haec si de mediis ritibus, quos docendi causa indifferentes nuper vocavimus, disputarent, eorum permissioni non vehementer reclamarem. At quum eas quoque caeremonias complectantur, quae manifesta sunt impietate ac non ferendo Dei opprobrio insignes, quam inscite ratiocinentur, paucis e scriptura petitis exemplis ostendemus. Serpentem illum aeneum (Num. 21, 8 ss.), qui postquam usum praestare desiisset, cuius causa fuerat excitatus, posteris etiam, quo aeternum esset saeculis omnibus divini beneficii monumentum, relictus fuerat: quum praepostera patrum imitatione a filiis postea coli coeptus esset, eundem semper optimae religionis praetextum retinuisse quis dubitet? passimque et vulgatum fuisse, et obtinuisse, illam summi Dei esse imaginem, quae in eius gloriam adoranda foret? Quod si eorum quempiam, quos tum Dominus prolabi in tantam caecitatem passus non erat, narrarent historiae (2 Reg. 18, 4), procul omni superstitione, tantum ut publicae populi insaniae se accommodaret, genu coram idolo illo incurvasse: nostrum opinor nemo fuerit, qui non confestim illam simulandi improbitatem detestetur: et sane communi piorum omnium abominatione digna esset. At nisi nobis frustra blandimur, nihilo nunc levioere flagitio genua coram panis crusta incurvamus, quam tum inflectere coram serpente licuisset.

[263] [263] Quid? Aaron quum vitulum a se conflatum populo Israel ostenderet (Exod. 32, 4), ac irrisorie diceret eos esse deos, a quibus educti essent e terra Aegypti, nonne ille serio assentiebatur? nempe Deum, quem redemptorem suum libertatisque nuper acquisitae vindicem non abnuebant, in vitulo tamen cernere volebant: quod prope sibi adesse non confidebant, nisi praesentibus ipsum oculis intuerentur. Itaque solenne Dei sacrum quum ab Aarone indictum esset, nihil restitabant, nec deprecabantur: sed quam Deo viventi gloriam dare volebant, eam coram vitulo ceu spectro eius quodam, persolvebant. Tollant utrinque, ut libet, superstitionem omnem: non tamen satius idcirco fuisse, aut tolerabilius, coram hoc vitulo honoris causa procidere, quam coram bove aegyptiaco, dicere certe sustinebunt. Iarobeam quoque quo vitulos suos consilio sit fabricatus (1 Reg. 12, 26), si quaerimus, neque novos sibi deos asciscere in animo habebat, neque sic a Deo plane se desciscere cogitabat, neque Dei modo religionem non aspernabatur, sed ne sanctas quidem caeremonias, quas pessundare conabatur, improbabat: sola erat diffidentia, quae hominem in hanc amentiam praeci-

pitern ferret. Nam quum illa, quam nobis refert sacra historia, anxietate misere aestuaret, ne templi religione sanctaque maiestate tacti plebis animi, ad Davidis domum, unde defecerant, rursum inclinarent, novos excogitare ritus voluit, quibus a templi conspectu abstractos simul a regno iudaico paulatim alienaret. Vitulos ergo quum proferret, non a priore Deo ut ad illos deficerent hortabatur, quod futurum erat omnium auribus nimis asperum: sed veterem assuetumque Deum ut in illis colerent, edocebat. Huc enim illa spectabat oratio: Vobis ultra modum in Ierusalem ascendere grave est: o Israel, hi sunt dii tui, qui te eduxerunt e terra Aegypti: illis ut persuaderet, non se exterminato priore Deo, novitium aliquem inferre Deum: sed modum tradere duntaxat, quo minore molestia illum ipsum adorarent, cuius virtute quondam fuissent e misero Aegypti servitio liberati. Ille vitulorum cultus, quantumvis aeterni Dei nomine praetexeretur, qualis fuerit, abunde testantur prophetae. Utcunque abesset superstitio, utcunque a vituli veneratione interior cogitatio abhorreret, innoxius esse non poterat, quicumque in Bethel ad sacrificandum ascendisset: quam dei verbum Bethaven pronunciabat. Quod si scelesti illi: nos iusti scilicet, qui panis micam, simulatque impii sacrificuli destinatione devota immolationi fuerit, nobis pro Deo esse profiteamur? [264] Iam [26] et Samaritanorum religionem non ob id imitari non licebat omnino, quod deorum esset alienorum cultu implicata, sed quod pravo illegitimoque Dei cultu polluta foret. In hoc, mi frater, in hoc fallimur; quod dum immundas per se et sacrilegas caeremonias esse non putamus, nisi quae gentilium deorum nominibus palam sint insignitae, sacrosanctum Dei nomen profanare, summum esse sacrilegium obliviscimur. Profanatur autem non magis, dum suppositis aliis diis, plane ipse repudiatur: quam dum commentitium illi quidpiam, quod eius maiestatem inhonoret, affingitur. Eant nunc, qui ad missalis illius e panario Dei conspectum genua simulandae religionis causa inclinant, et levius se delinquere iactant, quod sub Dei nomine idolum adorent. Ac si non illa potius nefaria sui nominis usurpatione bis irrideretur Dominus: quod et eo nihilo secius relicto, ad idolum curritur, et transire ipse in panem fingitur, obscuro ac velut magico murmure incantatum.

Porro quod omni impiarum superstitionum communione ita praecise interdicto, id in eam partem nolim accipias, quasi earum rerum tibi religionem iniiciam, quas vel effugere omnino non sit in tua positum facultate, vel liberas alioqui esse conveniat. Neque enim si intra templorum omnium,

quae quidem istic sunt, parietes, infinita quotidie impietatis exempla eduntur, idcirco te a primis eorum limitibus arceo, nec si simulacra omnia nefandis sacrilegiis sunt dedicata, ideo ea protinus aspicere te veto. Quando alterum sine noxa est: alterum, praeter id quod nihil obest, simul ac pedem domo extuleris, (tanta idolorum multitudine refertae sunt viae omnes) tui arbitrii esse desinit. Te ergo usque adeo superstitiosum esse nolo, ut templi magis ingressu pedem, aut simulacri aspectu magis oculum pollui existimes, quam si vel illum in vulgarem quemvis locum inferas, vel hunc in rudem informemque aliquem lapidem coniicias. Verum enim, ut illa tibi esse permissa audis: ita ne ultra eius libertatis modum licentia progrediaris, etiam atque etiam reputes. Hunc modum definire non improprie mihi videor, quum ab omni in universum sacrilegiorum communione abstinendum tibi doceo. Siquidem per communionem, non simplicem loci propinquitatem (quae minime nos illis implicat) sed tum internam consensionem, tum externam quamvis testificationem, qua in illorum approbationem subscribatur, intelligis. Consensu ne illis adhaerescant, qui modica veritatis luce sunt irradiati, vix est timendum. Illis illis testificationibus scelestae participationis laqueis [265] sese induunt: nec intelligunt, superstitione id, an callida simulatione faciant, ad rem non pertinere. Quando utroque pariter modo et sacram Dei religionem ludibrio habent inter homines, et exemplo suo partim rudium inscitiam, ad obstinatiorem perviciaciam confirmant, partim imbecillium dubias haesitantesque conscientias labefactant. Communicare ubi vetuit apostolus (Ephes. 5, 11) operibus infructuosis tenebrarum, simul adiicit ut potius a nobis redarguantur. Qua posteriore particula, quid per illam priorem voluisset, explicavit: nempe tum nos flagitiosis ac iniquis facinoribus communicare, quum illa nobis placere quoquo modo significamus. Unde profecto absque dubio perspicis, ab istarum abominationum, de quibus nobis sermo est, inquinamentis eum se demum praestare immunem, qui nullam earum, ne fictam quidem, imitationem in se suscipiat. Caeterum, qui se ad eum modum abinentem praestiterit, eum nec apectu, nec ingressu, nec vicinitate ullam adeo vel noxam, vel maculam contrahere, ut ex eo constantiam suam Domino magis approbet, quod hostilibus copiis circumsessus, expugnari tamen se non patiat. Hac ratione Paulo (Act. 17, 23) licuit, illaesa pietate, non modo circum omnes Atheniensium aras obambulare, eaque loca pedibus terere, quae essent mille impietatum notata vestigiis

et recentium forte sacrificiorum odorem adhuc referrent: verum oculos huc atque illuc circumferre, et quid in unaquaque ara inscriptum foret, curiose contemplari. Non enim ad singula deorum nomina sese religiose inclinabat, nec quos in salutandis suis simulacris ritus observabant idololatrae repraesentabat: sed superstitionum omnium neglectum prae se ferens, requirebat quod tandem reperit, unde ad illustrandam Domini gloriam, velut ex adversariorum tabulis argumentum proferret. Eadem ratione periculum non fuit, ne conscensa navi, quae insigne haberet Geminorum (Act. 28, 11), aliquid ex ea dedicatione piaculi in se susciperet, quum ita se gereret, nullum ut superstitionis ritum cum impiis ipsum communicare facile appareret. Neque enim, quod alios ex more egisse verisimile est, arbitrari possumus ipsum, aut sub primum ingressum deos tutelares salutasse, aut solventem a portu, secundam ab illis navigationem petiisse aut petentibus succinuisse, quasi in eorum precationem consentiret. Quare ne quo scrupulo vanae gentium dedicationes animos nostros impedirent (ac si efficere possent, ne iis rebus uti pure liceret, quas in usum nostrum Dominus sanctificavit, modo ne perperam abutamur) nominatim expressit Lucas, Paulum illos Castoris et Pollucis titulos, quo minus traiciendi causa navem illis consecratam conscenderet, nihil reformidasse. Quod [266] dubium nemini futurum erat, tacuit: diligenter hoc [266] cavisse ac praestitisse, ut, quod christiani hominis erat, ab omni idololatriae specie quam longissime abesset.

Quamquam autem (quae tua est erga Dei veritatem observantia) sententiam, quam tot divinis testimoniis ob-signatam videas, tibi iam plane probatam esse confido: quando tamen non tibi haec uni scribuntur, aliorum ut me rationem simul habere patiaris, abs te peto. Quos ad concedendum veritati aliquanto esse in hac causa difficiliore quam oporteat, minus idcirco miror, quod insuave illis ingratumque esse non dubito, ab ea, cui diu placideque indormierint, indulgentia excitari. Ac mihi sane videre iam quosdam videor, frivolum intempestivamque hanc meam morositatem irridentes, qui rem non ita magni ponderis perinde urgeam, ac si in eo cardine tota religionis summa verteretur. Nam et ipse quosdam memini, quibuscum de hac re mihi olim sermo fuit, quum pressius me insistere viderent, quam ut suam causam recta ratione tueri possent, ad hunc confugere locum solitos. Ut nunc temporum foret ratio: nondum a rescindendis gravioribus vereque seriis malis tantum esse otii nobis, ut de frivolis istis delictis, et velut

minutis naeniis valde sollicitos esse oporteret. Primum hanc decere esse curam, ut vera in hominum animis inseratur ac coalescat pietas, ut mores ad pietatis regulam exigantur ac formentur: ut denique tota caritate, mansuetudine, patientia, caeterisque spiritus donis vita intingatur. Id ubi consequuti fuerimus, tum fore idoneum tempus ad haec leviora descendendi. Tanta contra perversitate esse hodie quosdam, ut quum una missarum ac caeremoniarum abominatione totam religionis nostrae vim describant, quidvis in homine christiano ferant potius, quam missam unam auditam: eum vero qui a missa strenue abhorruerit, etiam si nulla in reliquis vitae partibus mica pietatis eluceat, solum Christiani nomine dignum et agnoscant, et praedicent. Talibus obiectis quid tum responderim, testes illi mihi sunt, quos dico. Verum quoniam nonnullos, ut dixi, fore prospicio, qui nunc quoque non dissimiliter nos accipiant, hac sua ratiocinatione parum se proficere, ut intelligant, facturum me spero. Eos igitur omnes hortor, primum, ut omni contentione posita, secum dispiciant, num pro facili levique delicto sit ducendum, quo Paulus (1 Cor. 10, 20 ss.) Dominum ad pugnam provocari, quo adversus Christum peccari, quo mensae daemoniorum communicari, quo Christi mensam repudiari tradit. Si leves illi, facilique digni venia lapsus: flagitiis ac sceleribus definiendis, quae digna tandem verborum gravitas reperietur? Huc si oblique illas Pauli obiurgationes detorqueri aiunt, quo igitur dirigi possunt, non video. Acerbum illum stilum in eos stringebat, qui ad edendas [267] hostiarum reliquias, festis idolorum epulis assidebant. Deum ipsi de conscientiae suae innocentia testabantur: quandoquidem contempta gentium vanitate, nihil aliud quam vescerentur puris Dei creaturis, quas oratione ac gratiarum actione sanctificari in fidelium usum nossent. Excipiebat ille contra, consessum illum infidelium ad simulacri cultum convenire: solenne illud epulum idoli nomine gratiaque institutum. In ea ergo et conventus et epuli celebritate qui sederet, utcunque animatus apud se esset, id tamen committere, unde et idololatrarum ludibrio Dei gloria exponeretur, et imbecillae fratrum conscientiae subverterentur: quod et illi consortem ad simulacri sui cultum habere se christianum hominem autumarent, ac gloriantur: et hi eius exemplo ad idem agendum, quanquam nutante vacillanteque conscientia, audaces fierent. Quid autem isti nostri? Ad missam, quam longo varioque sacrilegiorum apparatu instructam vident, conveniunt: et conveniunt cum multitudine, quam perniciosa missae persuasione

misere infatuatam norunt. Cuius tamen sic caecitatem superstitionemque intus miserantur, ut exterius imitentur. Panem quem idolum reliquis esse sciunt, simul cum illis unoque gestu venerantur. An non hic et Christi crucem apud eius inimicos deridiculo prostituunt, et infirmorum fratrum haesitantem simplicitatem exemplo suo ad imitandum concutiunt? Non est igitur cur hinc suae praevaricationi molliter blandiantur, adversus quam tanto verborum fulmine exardere apostolum vident. Quid, quod a professis iuratisque Christi et evangelii eius adversariis, hoc veluti pignus abnegandae verae pietatis de se exigi intelligunt? Hic enim illis hodie ad explorandam uniuscuiusque fidem lapis lydius est, curiose observare quis missam audiat, necne: ut in uno missae cultu tacitam nescio quam professionem accipiant, qua in universas suas abominationes semel iuretur: unius missae contemptu, corruiere easdem et interire existiment. Respondeant nunc mihi bona fide isti missarum alumni, quibuscum mihi quaestio est, dum capitalibus verbi Dei hostibus id concedunt, quod illis abiurandae verae religionis symbolum esse non ignorant: an non hoc, ceu dato pignore, illorum sese execrabili religioni obligant ac devinciunt? Non enim iam qualis ipsa per se sit missae audientia, considerandum solum dico, sed quantum ponderis cum suis circumstantiis appensa secum ferat. Aestimandum autem tanti censeo, quantum impiorum improbitati in ea dare volunt. Sit nobis ille in exemplum Eleazarus, de quo Machabaeorum narrat historia: (Iosephus in libello de Machabaeis et 2. Machabaeorum 6 et 7) illa item, quae ibidem refertur, mulier [268] cum septem suis filiis. [2] Omnes quum pauxillum suillae carnis gustando vitam redimere possent, extremos subire cruciatus maluerunt, quam eius saporem linguae admoveere. Quorum omnium si factum per se ipsum spectes, parum aberit quin tibi in oppetenda usque eo temere morte, insanisse videantur: sin causam diligenter expendas, gravissimam fuisse rationem invenies, cur ad saevissima quaeque perferenda supplicia darent potius sese, quam interdicti cibi gustu contaminarent. Fateor in suillae esu nihilo fuisse alioqui plus religionis, quam in manducandis panibus propositionis: quibus tamen urgentem famem depellere Davidi nullo piaculo licuit (1 Sam. 21, 7). Verum quum impius tyrannus, qui non Dei legem modo abolitam sed nomen quoque penitus extinctum cupiebat, illis instaret, ut hoc symbolo ab observatione mosaicae legis deficere se testarentur, reputabant id quod res erat, non in una duntaxat caeremoniola, si obsequerentur, violatum iri a se legem: sed

editum iri testimonium, quo Deum cum universa sua lege abnegarent. Quo factum est, ut quum sancto illi viro ab amicis carnes aliae supponerentur, quas pro suillis ederet, ne ea quidem simulatione elabi sustinuerit, quod videbat eandem semper Dei adversariis blasphemiae tesseram se daturum. Non est, aiebat, aetati nostrae decorum, fingere: quo multi adolescentes Eleazarum nonagenarium, ad vitam alienigenarum transisse arbitrati, et ipsi propter meam simulationem, et propter modicum corruptibilis vitae tempus decipiantur, atque ita maculam et execrationem meae senectuti acquiram. Nam etsi in praesenti tempore hominum suppliciiis eripiar, manum tamen omnipotentis nec vivus nec mortuus effugiam. Quapropter vita fortiter excedendo, agam quod aetate mea dignum est: adolescentibus autem exemplum forte relinquam, si prompto animo ac constanter pro gravissimis et sanctissimis legibus honesta morte perfungar. En profecto, non dicam appositissimum exemplum, sed expressam imaginem quae nobis ad vivum referat, quid sit, ad placandos evangelicae veritatis adversarios, missam audire. Ad haec, utut istud vitii in minimis malis habeant: si tamen et vitium esse, et divinae voluntatis transgressionem fatentur, quod negari non potest, non adeo nihilo aestimare debent, ut nobis prope permissum faciant. Quanquam enim si inter se ipsa conferantur Dei mandata, alterum altero praeponderatur: ubi tamen ab illa collatione discessimus, nihil tanti esse nobis debet, quod non eorum postremo facile cedat. Sic enim ipse quoque magister sua voce docet: Qui unum, inquit (Matth. 5, 19), ex minimis istis mandatis solverit, et sic docuerit homines, minimus vocabitur in regno Dei. Videmus hac oratione genus illud doctorum directe peti, qui sic inter Dei leges distinguunt, quasdam ut leviores esse doceant, quarum [269] contemptui facilius sit indulgendum. Nullum fore numero in regno coelorum quum audiunt eum, vel qui minimum ex Dei praeceptis contemptibile sua facilitate fecerit, qua confidentia dictitare adhuc audent, omittendam in praesens eius mentionem, in quo vulgo ab omnibus fere delinquatur? Nimirum haec humani iudicii est pravitas, quale ipsum sit quod iubetur, opinione sua, non Dei voluntate expendere: deinde in solum praeceptum intueri: non advertere interim (quod maxime referebat) Deum esse legislatorem, cuius maiestas levibus etiam illis, si ita volunt, transgressionibus minuatur. At vero Dominus, ut huic pravitati obviaret, doceretque quam nulla legis suae particula elevanda esset a nobis, volumen maledictionis in universam faciem terrae

egressum prophetae (Zach. 5, 3) in visione ostendit, quo furtum omne et omne periurium pariter condemnaretur. In eandem quoque sententiam ab Iacobo (2, 11) dictum est: Qui vetuit occidere, vetuit et adulterari, et furari, et aliena concupiscere. Quare, qui totam legem servaverit, si offendant in uno, factus est omnium reus. Sic sic instituendi erant homines, nullum esse in Dei praeceptis, quantumvis exigua de re praecipere videatur, quod non plus quam sacrosanctum nobis esse debeat. Nam dum ita vel minimae rei (cuius tamen observationem lege sua mandaverit Dominus) negligentia in hominum animos insumatur: irrepit paulatim et subsequitur legis universae ac iustitiae contemptus. Insulsos illos, quos aiunt, religionis descriptores, si qui tamen sunt, qui totam ipsam intra unam missae abominationem limitant, adeo tueri mihi in animo non est, ut etiam eorum errori fortiter resistendum censeam, nec pro fidelibus agnoscendos ducam, a quibus maxima ex parte pietatis vis sic enervetur. Neque tamen si praepostere agunt, dum totam religionem minima eius portiuncula terminant, idcirco non et illa, quantulacunque est portio, inter eius partes continetur. At isti dum tantopere missam detestari non oportere ex eo colligunt, quod quidam nihil aliud esse pietatem falso autumant, quam eius detestationem: perinde faciunt, ac si quis furtum et homicidium contemnenda dicat, quod qui in ipsa acerrime hodie vindicant, adulteriis, periuriis, blasphemis ignoscunt. Non sic Dominus noster. Nam quum Pharisaeorum et scribarum hypocrisin castigaret, qui sic minutissima quaeque legis puncta consectabantur, ut summa interim capita praeterirent, iudicium, misericordiam, et veritatem: non docuit, illis [270] omissis, haec facienda: sed haec fieri oportuisse, illa [271] vero non omitti (Luc. 11, 42). Itaque bonis quidem istis viris hoc non adimo, quin eorum inconsiderantiam iure reprehendant, qui ad caetera vitia conniventes, et plura numero, et pondere graviora, unam missae detestationem pedibus ac manibus urgent: verum si praestare volunt quod par est, non modo ut eorum errorem iure reprehendere, sed in melius etiam corrigere existimentur: non id tollant, in quo illi nimium haerent (quando sine pietatis iactura tolli nequit), sed dum non esse negligendum concedunt, alia quoque esse non minus curanda commonefaciant. Vides profecto, mi frater, quam late totus hic locus patebat, si in eum oratione excurrere voluissem: sed quoniam me agere cum illis hominibus confido, qui veritati, simul atque ipsam agnoverint, manus sint daturi: mihi nihil maiori

studio fuit, quam illam ipsam veritatem, qua summa poteram brevitate, indicare.

Equidem neque etiam me praeterit, quas praeterea sibi ad palpandam carnis suae mollietatem, aliis ad ignaviam animi sui obtegendam, delicias facere soleant: se nihil sibi permittere aiunt, nisi quod Naaman illi, militiae regis Syriae praefecto, a propheta Domini Eliseo concessum fuerit (2 Reg. 5, 18). Nam ille ab idolorum vanitate ad unius Dei religionem conversus, confessusque nullum esse in universa terra Deum, nisi Deum Israel, quum tamen rem unam sibi a Domino ignosci petiisset, si cum rege suo in templum Remon ingressus illic adoraret, cum pace ab Eliseo dimissus est. Si illi, inquit, in idoli templo non tuit nefas adorare, cur nobis non liceat Deum in iis templis adorare, quae eius nomini sunt dedicata, etiam si agere aliud videamur? Utinam in cognoscenda officii sui rectitudine tam essent acuti et perspicaces, quam ad exquirenda subterfugia ingeniosos se esse produnt. Viam potius eam sequerentur, ad quam tot Dei vocibus diserte vocari se audiunt: quam in semitam declinarent neque satis cognitam, et unius duntaxat hominis pedibus pressam. Nam quum caeteris quidem in rebus omnibus, singularibus hominum exemplis insistere, si quid peculiari Dei permissu egisse leguntur, non satis tutum est: tum vero in fidei confessione id in primis periculosum, cuius sibi legem unusquisque pro cognitionis, qua praeditus est, modo statuere debet. Ac id sane ipsi viderint. Ego tamen nisi in Naaman exemplo dissimilia eorum factis esse omnia ostendero, quin illis suffragetur, non resistam. Sin contra planum fecero, totum id cuius Naaman insimulant, ab eo longissime abfuisse, alieno falsoque praetextu velim ut se excusare desistant. Quod ipse ante pollicitus erat, quam illa deprecatione uteretur, se nullis posthac diis sacra facturum, nisi uni Deo Israel: sub ea pollicitatione publicam fuisse testificationem comprehensam dico, qua et regem, et gentem

71] [271] Syriae universam, religionis suae consciam faceret. An vero quum potentissimus dynastes (quem quotidianis sacrificiis deos suos placare oportebat, si aliqua eorum religione teneretur, et solitum antea fuisse verisimile est) ne exiguo quidem thure in tota vita litaret, ignoraret, imo dubitaret quisquam, deos illos abnegasse, quos honore nullo dignaretur? Quid ergo postea deprecatur, sibi ut in idoli templo adorare liceat? Simulandae superstitionis causa si id postu-
lasse probarent et a propheta obtinuisse, verbum non adderem: sed si rem longe secus habere ipsa sacrae historiae

verba clamant, facile haec iam solvitur difficultas: praesertim ubi constat, sic publicata eius religione, qualiter evulgaturum se promittebat, nullum superfuisse dubitationi locum, quin idola omnia plane et contemneret et exsecrationi haberet. Haec autem est postulati forma: Si templum Remon ingrediatur forte rex meus, et mihi innixus adoraverit, ego quoque si simul in templo Remon adoraverim, hanc rem ne imputet Dominus servo suo. Illud de rege in illum innitente tam aperte, tamque notabiliter dictum si vel non observant, vel abs re positum putant, valde sunt hebetes. Nam inde citra controversiam colligitur, non aliam sibi concedi adorationem petiisse, quam qua se ad regis inclinationem, quem fulciebat ipse et sustentabat, accommodaret. Id autem erat, non idoli cultum fingere, sed sua regi officia obsequiaque reddere. Nunc si Naaman imitari volunt, ne sint illi in eo dissimiles, in quo solo a me reprehenduntur. Id sibi habeant cum illo commune, quo solo consequutus est ille, reprehensione ut suum factum careret: nempe omni se idololatriae suspicionem prius liberent, quamque toto animo ab illis superstitionibus abhorreant, quarum incidere posset dubitatio, testatum omnium hominum conscientiiis faciant. Id ubi praestiterint, tum demum videbo, simne illis concessurus, ut civilis officii causa, sive in cognatorum honestandis funeribus, sive nuptiis celebrandis, ad missas, aliaque eiusmodi profana sacra interdum accedant. Iam et ex eo quod in epistola illa legitur, quae sub Ieremiae titulo fertur, ad populum Babylone exulantem, nonnullam sibi defensionem quaerunt. Nam quemadmodum illic captivo populo suadebat propheta, vel quisquis fuit epistolae autor, ut quoties in humeris circumferri aureos et argenteos deos videret, turbamque undequaque obstupescerent, ne ipse eodem afficeretur stupore, sed adorans in corde suo diceret: Te oportet adorari Domine (Bar. 6, 3), ita se aiunt, dum inter saeculi huius sacrilegia versantur, cordibus tamen ad Dominum sublati cogitare illum esse, quem oporteat adorari. Quasi vero ad interiorem cordis adorationem dum illos vocaret propheta, simul adnueret nihil periculi fore, si vultu ad simulacrorum cultum composito, Babyloniis interim gratificarentur. At vero [272] quum nemo non videat, eo duntaxat spectasse [2] ipsum, ut quando minime licebat Israelitis publicam gentis, sub cuius imperio ac iugo degerent, superstitionem cohibere, suae tamen religionis integritatem sibi privatim in animis suis retinerent: non est quod idololatriae suae patronum boni isti viri eum idcirco advocent. Quod si ad hanc ipsam pro-

phetæ trutinam recte expendere sua facta in animum inducant, suo semet gladio iugulari facile perspicient. Qualis enim hic quaeso fuerit, imo quis esse omnino poterit, qui conscientia intus Deo canente, ipsum esse unum quem deceat adorari, vultum externumque corporis gestum componere ad idoli adorationem sustineat? Ipsos proinde interrogo, qua conscientia eodem temporis momento, quo Deum solum qui adoretur dignum esse apud se recognoscunt, idola venerari se palam apud homines simulant? Quid enim arcana ista confessione proficiunt, nisi quod externam illam suam idololatricam coram Dei tribunali proprio animi testimonio accusant? Quare, quod in eiusmodi simulandi improbitate prophetæ consilio se obtemperare iactant, frustra id mentiuntur. Neque enim ab illis quidquam plus ipse exigo, quam quod ille (quisquis est scriptor) suis popularibus imperabat: nempe ut publice sacrum Dei nomen profanari dum aspiciunt, tacitis animi votis ipsum apud se sanctificent: tantum ne externis significationibus, eius se profanationis consortes esse testentur. Ad hæc, si quid ea simulatione peccant, exemplo Pauli se peccare, ostendere conantur, qui non valde dissimili fictione usus fuerit, quum ad recolligendam gentis suæ gratiam, votum, cuius caeremoniam cum caeteris legis umbris abrogatam esse noverat, nuncupavit, atque ad id persolvendum detonsus, et ex legis præscripto purificatus in templo se stitit, spectandumque omnibus exhibuit (Act. 21, 26). Non hic dicam, quod vel eorum nonnullis arrisurum esse certo scio, nos perperam agere, si eam Pauli astutiam, ad imitandum nobis proponamus, quam infelici successu castigatam minime sibi placere Dominus declaravit: quandoquidem rationem esse nullam video, cur hoc Pauli facinus prævæ versutiae insimulemus. Sed eos toto coelo hic quoque errare dico, qui innoxiam, nullaque impura superstitione aspersam Pauli detonsionem cum sacrilegis ritibus comparandam putent. Nam ut demus, Nazaraeorum purificationem et oblationem id fuisse caeremoniae genus, quod prodeunte Christo una cum reliquis mosaicae legis figuris evanescere debuerit: quia tamen nullum alium in finem institutum erat, quam ad referendam Domino gratiarum actionem, ac sacrificium laudis offerendum, ex eorum utique numero fuit, in quibus [273] apostolo ad tempus licuit, Iudæis se Iudæum præbere, quo Iudæos lucrifaceret. Eadem si foret missarii sacrificii ratio, quæ fuit eius oblationis: si idem ipsis consilium esset, quod apostolo fuisse constat, ego sane et tam benignam adversus infirmos fratres mansuetudinem exoscu-

larer, et eos exhortarer ad pergendum. Verum quantum insit in missa flagitii, planum a me factum esse confido. Quid animi habeant, ipsi sibi locupletissimi sunt coram Deo testes. Quod vero illis postremum suffugium est, quam vanum sit ac frivolum cavillum, satis fuerit uno verbo indicare. Plurimos esse bonos viros Deique timentes, obiciunt, qui nulla veri cognitione adhuc imbuti, missam habeant sacrosanctam: esse quoque in fratribus non pessime alioqui verbo Dei edoctos, quibus nondum tamen persuasum sit, quanta sit execratione referta. Eius itaque contemptum si coram ipsis prae se ferant, maximas utrinque offensiones imminere causantur, quibus occurrere, christianae sit modestiae ac mansuetudinis. Bene istud quidem et prudenter, si esset hoc scandalis obviam ire, sic cavere ne in te incurrant hominum offensiones, ut simul eorum pedibus scandala instruas, quibus in Christum ipsum impingant. Et quid aliud agunt, dum operam dant, ne missae contemptu vel prorsus indoctos, vel nondum plane confirmatos offendant? Nam illorum quidem offensionem a se amoliuntur: sed ad Deum offendendum exemplo suo eos illectant. At non ita nos instituit Dominus, qui vult profecto nos omnibus placere, non tamen nisi in bonum: qui praecipit, ut infirmis nos accommodemus, at in aedificationem (Rom. 15, 1. 2): quam minime omnium sectantur, qui eorum simplicitatem perniciosissimo errore, quo illaqueatam ipsam vident, fortius adhuc constringunt. Hinc porro accidit, ut dum omnes scandalis conscientia deterreri se fingunt, re vera hominum adversam se indignationem reformidant, nemo sincera integraque puritate praeire unquam aliis incipiat. Quid enim causae esse putemus, quod e tanta multitudine nemo in hac parte expergiscitur, nisi quia, dum ita alter alterum intuetur, ad Deum oculos nemo dirigit? ac dum unusquisque quid alii praestent expendit, iusta regula, hoc est, Dei verbo, modum officii nemo metitur? Et quum in hunc modum ipsi sibi mutuo laqueos nectant, scandalorum mentionem facere audent: quae aut nulla, aut quam minima essent, nisi in plana expeditaque via ab ipsis obicerentur.

Nunc ut ad te, suavissime frater, sese oratio nostra referat: quanquam certe ipse per te iam intelligis quid consilii tibi restet, ubi perspectum habes, quo te ducat verbi Dei linea (ad quam deliberationes omnes tuas conformari limitarique decet) ne qua tamen in parte tantis desim tuis angustiis, quam a me tibi perscribi officii formulam literae tuae flagitant, eam quam potero brevissime [274] tibi expediam. Adsis [2

modo vicissim tum accincta propensaque ad auscultandam Domini vocem obedientia, tum ad exsequenda eius imperia constanti intrepidaque animi destinatione: ac denique, id quod est, memineris, non tam ab homine tibi dari consilium, quam e sacro aeterni Dei ore acceptum oraculum per hominem pronunciari. Hoc ergo in primis tibi in universum interdictum arbitrare, ne te quisquam aut missae sacrilegio communicantem, aut coram simulacro caput detegentem conspiciat, aut ullam omnino superstitionem suscipientem, ex earum genere, quibus obscurari Dei gloriam, quibus eius religionem profanari, quibus eius veritatem corrumpi, supra docuimus. Quas usurpare non potes, quin et impiis confessionem edas, in Deum penitus contumeliosam: et imbecillos fratres in exitialem ruinam exemplo tuo trahas. Sic autem dum te geris (siquidem ad manifestiorem confessionem progredi animus non est) prospiciendum simul est tibi, quantum in te situm fuerit, ne miseri illi ac caeci idololatrae (quibus sublata sua superstitione Deus ipse cum tota sua religione collapsus videtur) dum tibi sua idola contemptui deridiculoque esse observarint, Dei quoque contemptorem te ac derisorem esse opinentur. Quod aliqua ex parte assequeris, si et rarus in eorum sacris compareas, et totam vitae tuae rationem sic instituas, ut religiosum illis quiddam spiret. Age igitur, optime vir, tale in tuis moribus eluceat pietatis, bonitatis, continentiae, caritatis, castitatis, innocentiae studium, quod omni te impietatis suspicione in omnium hominum conspectu praeclare purget: ut etiam si superstitiosuli non esse te sui similem indigne accipiant, servum tamen Dei, velint nolint, agnoscere cogantur. Deinde, nisi ad exponendam cuivis fidei tuae rationem te comparas, eorum morositati eatenus indulgeas, ne quo tempore sacra sua peragunt, in ipsa media tete inferas, contemptum sine causa ostentaturus, quem ab ipsis (qua sunt ignorantia) pro mera in Deum impietate acceptum iri scias. Et quid inde lucri vel tibi, vel aliis redeat, si atheon te esse suspicentur, quem nulla tangi religione existiment? Verum, ut illam suspicionis causam ne ultro dataque opera praebeas consulo, ita si forte fortuna illuc incideris, satius multo fuerit, quidvis de te suspicentur, quam idololatram conspiciant. Quod si dignam christiano homine sanctitatem mores tui habuerint, tum ad refutandas eorum sinistras obtrectationes, in illa vitae integritate praesidii satis habebis. Iam et familiae instituendae curam in primis cave praetermittas: cui non ideo solum te esse praefectum cogitare debes, ut obsequia tibi sua operasque reddat, sed ut religiose

[275] abs te in timore Domini educetur, optimaque disciplina imbuatur. Nam si verum est quod ab Aristotele dicitur, suam unicuique domum quandam esse parvuli regni effigiem, in qua paterfamilias ipse instar reguli leges ferat, quibus plebeculam suam ad omnem iustitiam innocentiamque instruat: ne hominum quidem iudicio excusandus est ille, qui regendae familiae securus, modo ipsam erga se satis sedulam ac officiosam semper habeat, in Deum et homines flagitiosam esse sinit. At tibi altius etiam cogitatione assurgendum est: nempe custodiae fideique tuae commissos a Domino eos, quibus te dominum destinavit: a Domino, inquam, tibi assignati sunt, qui tibi subsunt servi, quos ipsi primum, deinde et sub ipso tibi obedire servireque doceas atque assuefacias. Quare non sine causa tam gravi censura notavit eos apostolus, qui administrandae familiae sollicitudinem abiicerent, ut eos assereret fidem abnegasse, et esse infidelibus deteriores (1 Tim. 5, 8). Quid enim aliud, quam provinciam sibi a Deo traditam deserunt et abiurant, vocationemque eius renunciant? At pessimo sunt ingenio famulorum plerique, et in quibus verum fere vetus illud de servis proverbium experimur: Tot esse domi nobis hostes, quot sint servi. Sic quidem vulgo et existimatur et iactatur: sed non ita est. Non enim eos habemus hostes, sed vitio nostro nobis facimus, dum eos instar brutarum animantium sine doctrina, sine Dei cognitione, sine pietatis institutione alimus: ac conservos esse nostros obliviscimur, quorum regimen nobis fuerit a coelesti Domino commendatum. An vero scriptura Christiani elogium homini nemini deferet, ut non simul adiiciat ipsum credidisse, et domum eius totam: nos autem de Christi fide gloriabimur, eius abnegationem intra domus nostrae parietes, in servis nostris foventes? Quare, si in homine frugi istud apprime requiritur, ut recte et ordine familiam administret, christiani autem hominis familia tum rite demum composita censi debet, si cuiusdam veluti ecclesiolae species in ea spectatur: danda omnino tibi opera est, ne tuam pietatis rudem atque ignorantem relinquant. Neque est quod te vulgares illi scrupuli morentur. Egone vitae meae arbitrium famulo permittam? Ego, ad me iugulandum, exsertum enses in manum praebebo? Primum, fac tales in familiam tuam allegas, quorum indoles ac nativum ingenium boni nonnihil polliceatur: eos nactus Dei doctrina excolere aude, verbique eius semine conserere. Providebit ipse caetera, datoque successu efficiet, ne te mandatis suis obsequutum fuisse unquam poeniteat. Et sane nisi tibi sponte imponis, dispicere tecum potes, quanto

maiore tum molestia, tum periculo habiturus sis perpetuo in ipsis domus tuae penetralibus, quos appositos tibi custodes ducas, a quorum insidiis tibi semper metuas, quorum timore angulum nullum habeas, [276] in quo hiscere audeas, nisi bis ante circumspectes, an te observent: quam semel eorum fidem vel periculose tentare. Sic verbi sui contemptum saepe ulciscitur Dominus. In connubio contrahendo (quando eam tibi libertatem integram hactenus esse Dominus voluit) vide quos tibi laqueos induas, si uxorem accipis religione tecum dissidentem. Quanquam quid te considerare iubeo labyrinthos illos, quos animo complecti nemo queat, nisi qui iam malo suo expertus fuerit? Utinam timeas potius et caveas, quam aliquando velis experiri. Vestras illas tricas novi: Ita nunc adversatur, ut paulatim manum daturam confidam. Noli hoc de te frustra polliceri, sed de Domino: cuius donum est singulare, uxor bona (Prov. 19, 14). Bonam autem ab eo exspectare qui ausis, quem non audis severe interdicentem, ne iugum ducas cum infidelibus (2 Cor. 6, 14)? Habes a me quod postulabas, vel potius per manum meam a Domino, consilium: periculosum quidem illud carni tuae, et parum blandum, sed animae tuae fidele et salubre, addo et tibi prorsus necessarium, nisi Domini iugum a cervicibus tuis excutere, eiusque religionem abiurare voles.

Tuum nunc est, ad reddendam Domino, quam abs te poscit, laudis confessionem, temet exhortari, tibi instare, te urgere et excitare, animumque colligere: quo labascere servum Dei, in tanto praesertim religionis cardine, perquam absurdum indignumque est. Nam quod tibi supra confirmavi, id ut subinde memoria repetas, tibi que assidue subiicias, nunc etiam te coram Deo et sanctis ipsius angelis obtestor: non hic levio de causa controversiam agitari, quam quomodo Christum in hominum conspectu non abnegemus: ne ab ipso nos rursum (quod per apostolum suum minatur) quum summum illud tribunal ad iudicandum conscenderit, abnegemur (2 Tim. 2, 12). Ac ne singulare nescio quid tibi imperari credas, quod praestare non sit cuiuslibet, in promptu est, quo eiusmodi errori occurram. Siquidem pietatem tuam non peto ut propalam profitearis; solum ne impietatis professione ipsam abneges, abs te contendo. Quid enim aliud, vel tota disputatione spectavi, vel nunc obtinere volo, quam ne horrendis sacrilegiis sanctam Dei religionem contamines? ne corpus tuum, quod sibi in templum dedicavit, foedis abominationibus profanes? ne in execrabiles blasphemias tuum nomen inscribas? Et istaec scilicet omnia tanti esse

aegre persuademur, quae cum aliquo vitae periculo, aut etiam, si opus sit, fuso sanguine fugiamus? Imo vero brevem miserae huius vitae usuram nimio aestimamus, si tanti [277] [277] eam ducimus, quae talis impietatis mercede constare debeat: mortemque nimium perhorrescimus, si gravius in ea quiddam esse putamus, quam in hominum venia, quae nos coram Deo faciat sacrilegos, apostatas, perfidos, proditores: si a Christo audire malumus, indignos esse nos qui eius discipuli censeamur, quam ab hominibus, nos esse dignos qui moriamur: si denique eius timore spem aeternae vitae resignamus. O inanes gloriolae nostrae flatus, sive fidem in Christum iactamus, sive quo alio titulo nos venditamus! An vero poetam illum⁴, qui mortem terribile ducebat esse exitium, in aliena quidem persona, sed ex sua sententia exclamare patiamur: Usque adeone mori miserum est? Nos autem verbo Dei edocti, nihil aliud, quam per momentaneum doloris sensum, in vitam immortalem ac beatam quietem ingressum ipsam esse, contra reclamabimus, miserum esse mori? O nos septies miseros, quos cunctis mortalibus calamitosiores, testatur Paulus (1 Cor. 15, 19), si praesentis duntaxat vitae fiducia nitamur! In alto, inquires, pinguique otio viriles istos igniculos iacere facile tibi est: non [278] [278] secus ac de bello in umbra philssophari: at si in rem praesentem ventum fuerit, aliter sentias. Equidem quanquam longe meliora de eius bonitate mihi polliceor, cuius virtute omnia possumus, nec dubito, quocunque me tandem certaminis discrimine implicari permiserit, quin eundem, quem dedit animum, ad extremum usque spiritum sit confirmaturus: nolo tamen in me oculos coniciās. Non enim ea tibi solum propono, quae in umbratili mea quiete mecum sim meditatus: sed quae sibi semper in mediis crucibus, ignibus, ferarum lanienis, subiecerunt invicti Dei martyres. Quorum recordatione nisi sese acuissent, aeternam Dei veritatem, quam suo sanguine fortiter obsignarunt, perfide, dicto citius abnegassent. Atqui non ideo illi in asserenda veritate constantiae exemplo nobis praeierunt, eam ut nunc deseramus, quam sic testatam consignatamque nobis tradiderunt: sed artem docuerunt, qua Domini praesidiis freti, inexpugnabiles contra totam mortis, inferni, mundi, Satanae aciem consistamus.

1 Petri 2:

Vos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, ut virtutes enarretis illius, qui vos vocavit in admirabilem lucem suam.

⁴ Vergil. Aen. 12, 646.

DE CHRISTIANI HOMINIS OFFICIO IN SACERDOTIIS PAPALIS ECCLE- SIAE VEL ADMINISTRANDIS VEL ABIICIENDIS.

IOANNES CALVINUS VETERI AMICO, NUNC PRAESULI,
N. SALUTEM.

[279] [279] Quum haec scribere instituerem, subveritus sum primo, ne ineptire tibi atque adeo insanire quodammodo viderer, quod inter tot gratulantium voces, unus tibi mea morositate obstrepam: quin et ipsum id in te deplem, quod alii tibi omnes tantopere gratulantur. Neque enim dubium esse potest, quin ea in gente, quae praecipuam ac prope unicam hominum dignitatem in facultatum amplitudine fortunaeque splendore reponit, amplissimi huius sacerdotii, quo te nuper auctum intellexi, accessio plurimum tibi et gratiae et ornamentum attulerit: ut sine controversia vere beatus ac fortunatus communi omnium suffragio et videaris et praediceris. Amicos vero fere omnes videre mihi iam videor, quo suam in te benevolentiam testentur, ingentem animi laetitiam certatim pro se quemque, aut literis, aut praesenti voce declarantes. Quibus blandimentis te non aliquantum demulceri, quam sit difficile, intelligo: quando et ad delicias eiusmodi omnes minime natura corneae sunt hominum aures: et tales sunt istae, quibus nunc tentaris, ut severiores quoque aures non-nihil delinire queant. Siquidem ut permultos esse concedamus, vita procul omni ambitione composita, aurae popularis minime appetentes: paucissimos tamen reperias, vel eorum qui habentur alioqui moderatissimi, qui si totius theatri plausu accipiantur, animis auribusque offirmatis, nihil moveantur. Atqui ubi et vel tantillum palpandum populi blanditiis titillandumque dederis, te, nec sentientem, non dico in cupiditates nunquam antea cogitatas, sed in ipsius tui oblivionem prorsus abripient. Id spectaculi quum animo meo proponerem, non modo, quod iam nuper sum confessus, subdubitavi [280] quam in partem esses accepturus obstreperas istas meas

voces: sed substiti etiam paulum in ipsa scribendi cogitatione, et parum abfuit, quin consilium prorsus abiicerem: quod inter suaves illas Sirenum cantiones ullum sanis consiliis locum fore, confidere vix audebam. Enimvero quum mecum rursum reputarem, quantos in scopulos incautum te paulo post illisuræ essent hae ipsae, quae nunc tibi suaviter arident illecebrae: hoc me amicitiae nostrae veteri, fraternæque paene coniunctioni putavi debere, ne in exitialem ruinam ferri te sciens ac videns, quum praecipitanti manum dare liceat, dissimulem. Non dissimulabo igitur, et extremum hoc, quod a me deberi existimo necessitudini nostrae, officium persolvam. Cuius si fructus aliquis exstiterit, qualem emergere et vehementer cupio et libenter sperem, magnam labori meo gratiam ipse retuleris. Sin minus, neque sic tamen operae poenitebit: quae ut tibi sit et aliis quibusdam, vel etiam centum, si libet, ac mille lectoribus infructuosa, nonnullos tamen fore plane confido, qui ad rem usque adeo seriam, animi intentionem propius admovebunt. Quanquam enim qui ex illo romanae mensae calice semel vel hauserunt vel minimam guttam delibarunt, eos venefica illa potione ebrios fere omnes videmus: nisi tamen vehementer fallor non sic omnes obstupuerunt, ut non possint unus et alter meis aculeis, quibus hic eorum somnolentia pungetur, excitari. Quamobrem hanc epistolam sic tibi destinavi, ut qui in eadem (ut dicitur) tecum navi vehuntur, omnes sibi scriptam intelligant. Nam neque in uno sacerdotii genere tractando (quod tibi satis erat) eam consumere, sed per universam vestrarum opum colluviem [281] deducere in animo est: et [281] stilum ita studebo temperare, ut non cum uno duntaxat homine, sed toto simul ordine mihi esse negotium appareat. Equidem non sum nescius, quam ardua difficilique in causa verser, dum eos mihi fero iudices, quorum fortunas honoresque omnes in iudicium postulo. Ac quibusdam forte insanus videri possim, qui sola facundia obtinere in animum inducam, ut se unicis vitae praesidiis abdicare ultro isti velint: quibus aegerrime cedunt, qui vi manuque illis exuuntur. Apud integros sane et incorruptos iudices non ita difficile fuerit palam facere, totam illam romanensis opulentiae congeriem, ab ipsa suprema sede, ad minimam usque capellaniam (ut vocant) ex imposturis, furtis, rapinis, sacrilegiis, pessimisque artibus conflata esse: et cuius nullam particulam attingere possis, quin multorum scelerum conscientia te obstringas. Nam de eo si quis ambigit, ei facile sua dubitatio, antequam dicendi finem faciamus, eximetur. Eandem vero confessionem

ab iis exprimere, quorum ut venter eiusmodi imposturis, rapinis, furtis, sacrilegiis, pascitur, ita mens animusque corrumpitur, non ita promptum est. Neque enim scite magis quam vere pronunciatum olim hoc a Catone fuit, Ventri nullas esse aures, quibus rationi melioribusque consiliis auscultare queat⁵. Atqui non hic cum uno duntaxat ventre mihi negotium est, sed cum ambitione quoque: cuius affectus ad verum perspicendum non minus caecus est, quam ad audiendum surdus illius sensus. Est tamen quiddam, quod in tanta etiamnum difficultate spem mihi aliquam faciat, in ipsis vel docendis, vel monendis, vel obsecrandis, non inanem me operam sumpturum. Tametsi enim omnes praestigiis illis fascinati, quibus suos excaecare solet romanus Pluto, quam calamitosas possideant opes, non vident, bona etiam pars malo suo altius indormit, quam ut ullis clamoribus expergiscatur: non sic tamen omnes (nisi vehementer fallor) ad meliorem doctrinam obsurduerunt, ut non vel dimidiam saltem aurem, e tam numerosa gente pauculi nobis arrigant. Magna sane vis est verbi Domini, potentiorque quam reputare quisquam temere queat, nisi expertus, et quae plurimum valeat in utramque partem: ut quidquid eo attactum fuerit, quamlibet durum sit et saxeum, vel emolliatur protinus, vel conteratur: ut quidquid petatum eius odore fuerit, vel in mortem afficiatur, vel in vitam. Sint igitur innumeri, qui devoto animo in suam ipsorum perniciem ruentes, mea ista exhortatione fidelissimo alioqui mali sui remedio, gravius adhuc exulcerentur: quosdam tamen fore minime dubito, qui obiectum naribus suis vitae odorem magna cum laetitia persentiscant. Quorum in numero ut te, vir mihi amicissime, certissima fiducia ponere ausim, facit quum ingenium illud tuum, et praeclaris naturae dotibus ornatum, et optimis [282] [282] artibus liberalissime expolatum: tum vero reliquiae, quas in te semper residere confido, pristinae tuae pietatis: quam et ingenti cum fructu, nec sine admiratione olim mihi spectatam, vere assevero. Tentemus igitur quantum apud te, aliosque nondum deploratae caecitatis homines, possit Dei veritas: hoc prius a Domino ipso comprecati, ut te pariter ac eos castigatione sua corrigere malit quam frangere.

Felicem te omnes, fortunaeque alumnum praedicant, ob novum istum episcopatus honorem: qui praeter insigne illud praesulis nomen ac decus, cuius maiestati passim assurgitur, cuius gratia illustres conciliantur amicitiae, cuius

⁵ Plutarch, Cato 8.

autoritate plurimae clientelae comparantur, magnarum quoque opum ingentem proventum tibi sit allaturus: unde non privatos modo vitae sumptus sustinere, sed multorum etiam sublevare egestatem, beneficentiamque in commune exercere liceat: atque, ut nimium in hanc partem fere creduli sumus, tibi forte persuadent. Ego vero dum reputo quale sit illud totum quod vulgi opinione tanti aestimatur, calamitatem ex animo tuam miseror: eoque magis, quod sub felicitatis specie sic fallit, ne miserum te esse cernas. Ille enim ordinis vestri splendor, illa maiestate plena veneratio, opulentia illa, domesticus nitor, amplum famulitium, quando quidem ab hominibus proficiscuntur, quale sit vestratis populi de ipso iudicium, ostendunt: at sane Dei iudicium, a quo episcopatus ipse profectus est et institutus, primo loco requirendum erat. Quare, ubi illa omnia audies quae solent ad tibi gratulandum commemorari, popularis illud trutinæ examen esse memineris: in quo ea saepius praeponderant, quae in Dei trutina nec appenduntur: in aestimando autem episcopi munere, populo neque recte, neque tuto credi: iudicium unius Dei esse audiendum, cuius et autoritate constitutum est illud, et legibus definitum. Atque adeo si animum serio ad Dominum advertere libet, diffuant inanes illi omnes fumi, tibi que penitus evanescant oportet: qui si qua in parte haereant tuae cogitationis, oculos non impediunt modo, sed oblimabunt, quominus spectare ad liquidum queant illam, quam Dominus proponet veritatem. Nihil aequius cogitari potest hoc meo postulato. Verum ad tantam aequitatem adeo nulli sunt attentī, ut neque primo, neque secundo, nec postremo quidem loco, quam a Domino provinciam acceperint, cogitent. In mitra partim, et lituo, et pallio, et annulo, reliquaque eiusmodi supellectile defixae sunt omnium mentes: partim vero, et quidem altius, in illis facultatibus, quibus et domesticus splendor, et populosa [283] familia, et mensae elegantia, et omne deliciarum magnificentiaeque genus continetur. At enim universam istarum ineptiarum vanitatem tantisper ex animi intuitu semove, dum veram muneris tui rationem mecum e verbo Dei recognoscas. Episcopus creatus es. Instat tibi mox sua exhortatione apostolus Paulus: prospiciendum esse tibi, quod acceperis in Domino ministerium, ut illud impleas (Col. 4, 17). Ministerii nomen quum audis, et constitutum te aliis debitorem, neque tuo te commodo, sed in rem usumque aliorum episcopum esse succurrat. Ministerium autem ipsum quale sit, ut non sine causa videre iubet, ita diligenter in

hanc curam est incumbendum. Nam neque pascendae Christi ecclesiae praefectum esse, res est vulgaris momenti: nec levis operae negotium, functionem ipsam fideliter exercere: neque mala fide administrare, mediocre, facilisque veniae delictum. Quos ecclesiae suae pastores Dominus praeficit, eos se in populi sui tutelam et custodes apponere, et speculatores collocare testatur (Is. 62, 6; Iezech. 3, 17). Tantum ponderis vel his duobus verbis subest, quantum ad erigendas omnium mentes satis esse debeat, ne tanta in procuratione vel contemptu, vel securitate, vel ignavia, vel negligentia torpescant. Non hic ago de ordinis dignitate: operis etiam molem nondum attingo: sed de ipsa duntaxat rei magnitudine loquor, ne exigua contemptibilique in provincia versari se putent, quibus est id muneris a Domino demandatum. Sunt igitur, quicumque regendis ecclesiis praesunt, custodes populo Dei constituti, qui eius curam et habeant et gerant: sunt et speculatores, qui in eius salutem invigilent: praeclara omnino administratio, dignissimaque (si qua alia sub coelo digna est) in qua nervi omnes contendantur, tota ingenii vis explicetur, omnes denique et animae et corporis partes desudent. Simul enim et oeconomi intelliguntur in Domini familia constituti, et in moderando eius regno quidam veluti procuratores. Qualis vero oeconomiae species? Non ad tenue sane sordidumque aliquod ministerium, sed ad dispensanda coelestis sapientiae mysteria (1. Cor. 4, 1), adeoque ad ipsam Dei domum exaedificandam et constituendam (1 Cor. 3, 10) destinantur. Qualis regni procuratio? Non ea certe quae exigua aliqua in parte aut leviculis functionibus, sed quae in exserenda exercendaque ad fidelium salutem Domini potentia versetur. Quare et sal terrae, et lux mundi (Matth. 5, 13), et angeli Dei (Mal, 2, 7), et ipsius Domini cooperarii (1 Cor. 3, 9) vocantur, quicumque docendi personam in ecclesia Domini sustinent: ipsa autem praedicatio, et virtus Dei in salutem omni credenti (Rom. 1, 16), et regnum Dei (Matth. 4, 17) nuncupatur. Haec ergo provinciae magnitudo, si oscitantiam omnem excutere tibi debet, ubi ad ipsam operis

[284] molem animum converteris, enarrari [284] non potest, quanto studio excitari te inflammarique oporteat, ne quid in obeundis eius muniis diligentiae reliquum facias. Non enim ea est, quae aut torpere hominem ac desiderare sinat, cuius humeris incubuerit, aut levi perfunctoriaque opera contenta sit. In praefecturis quidem et satrapiis, quibus familiares suos reges honorant, otiosam saepius dignitatem

spectare licet: at quos Dominus ad regendam ecclesiam suam vocat, iis administrationem mandat, negotii, curae, sollicitudinis plenam: nisi vero ideo facilem esse iudicamus, quia paucissimis verbis apud prophetam perstringitur; ubi Dominus iubet accipi ab ore suo verbum, et ex se populo adnunciari. Sed huic paucorum verborum imperio quantum subsit ponderis, Dominus noster indicavit, eos demum familiae suae oeconomos officio suo respondere testatus (Luc. 12, 42), qui in reddenda procurationis ratione, duas non vulgares virtutes, fidem ac diligentiam approbare possint.

Enimvero hic plerosque videmus hallucinari, qui dum adnunciandi verbi munus sibi demandatum audiunt, praeclare se defunctos putant, si qualemcunque populo verbi gustum praeberint: minime autem animadvertunt, aut quale adnunciari verbum velit Dominus, aut quam adnunciandi rationem statuatur. Atqui non exiguum quiddam ab ecclesiae suae ministris requirit Dominus, quum eos dicit (Is. 62, 6) se posuisse custodes, qui nec die nec nocte quiescant, quin perpetuo excubent ad eam protegendam. Deinde quales ipsos agere excubias velit, per alterum quoque prophetam (Ez. 33, 7) declarat: nempe, ut populo quietem agente ipsi quasi e specula eminens circumspiciant, ne qua improvisa calamitas incautos opprimat: sed quae impendere pericula viderint, longe ante denuncient, ut sit eorum providentia non secus ac omnes ecclesiae oculi: eorum vox, non aliter atque clangor tubae, in cuius signum intenta sit civitas universa. Quanquam ne his quidem adhuc finibus tota episcopi functio continetur, sed omnes eius partes semel complexus est Dominus, ubi pascendi verbo designavit, quum Petrum pascendis suis ovibus praeficeret (Ioann. 21, 15). Nam ut Platonem et Homerum omittamus (qui plurimas regis dotes melius exprimere non possunt, quam dum ποιμένα λαόν vocant) sacrae literae, dum omnem pietatis, amoris, suavitatis, sollicitudinis affectum complecti volunt, pastoris nomine haec omnia simul enunciant: plus utique aliquid significantes, quam si vel patrem, vel praesidem, vel ducem, vel custodem dicerent. Siquidem pastor et deducendi, et regendi, et servandi non solum curam gerit, sed quodammodo etiam pater est. Neque temere reperiri possit in patris visceribus tantus amoris ardor, quantum Dominus noster pastori tribuit, quum bonum pastorem dicit animam pro ovibus suis ponere (Ioann. 10, 11). Itaque ipse quoque cuius sanguine pascimur, pastoris titulo a prophetis [285] praesignatus est, et se quoque praesens hoc [285]

nomine appellavit. Atque ut clarius perspicias, quibus iam limitibus describatur episcopi officium, dum pastoritio muneri comparatur, quibus in rebus vigilantia sedulitasque pastoris sita sit, tecum ipse considera. Ut enim huius integritatem nemo laudaverit, nisi qui sufficiens gregi pascuis intentissimam curam impendat, nec minus interim de arcendis ab eo depellendisque omnibus et iniuriis et insidiis sit sollicitus, postremo vocando ac deducendo viam semper ipsi demonstret, quam sequatur: ita nec episcopum suo munere rite defungi putes, nisi qui tribus istis sedulo totoque studio advigilarit: ecclesiam ut et verbi pabulo nutriat, et verbi praesidiis adversus Satanae incursionem muniat: demum vitae sanctitate viam ostendat, quae sit iis tenenda, qui ad regnum Dei aspirant ac contendunt. Hanc sane pascendi legem et sibi fuisse propositam vidit apostolus Petrus, tanta se eius muneris difficultate premi confessus, ut ne mensis quidem simul vacaret ministrare (Act. 6, 4): et aliis quoque proposuit, quos exhortatur (1 Petr. 5, 2 ss.), ut curam gregis agant, excubantes in eius salutem, non quasi necessitate coacti, sed sincera animi propensione: neque sordido lucri studio, sed tota pectoris alacritate: nec dominium exercentes in Christi haereditatem, sed se ad omnis boni exemplar regulamque formantes. Quid quod ecclesiae suae ministris tantam imposuisse sollicitudinis molem Dominus non contentus, canum etiam vices, qui ipsorum alioqui pastorum excubitores esse solent, sufficere supplereque iubet? adeo ab hoc munere omnem feriandi securitatem laborisque remissionem sublata esse voluit. Iam videmus non sine causa facere apostolos, dum tot dotibus instruunt eum, qui sit in pastoris locum cooptandus: quandoquidem plurimum abest, quin sit cuiusvis praestare, quod in ordine illo Dominus severissime requirit.

Verum nos, seposita vitae mentione, docendi duntaxat officium, quale sit, in praesens ostendamus. Idque ipsum, quo dilucidius sub oculos tuos sistatur, ab amplis illis, quibus diffunditur, spatiis reductum, secundum Pauli partitionem in duo membra colligamus. Neque enim hic absolutam veri pastoris imaginem formare statuimus, ut iustam de eius ministerio disputationem necesse sit ordiri: sed te paucis admonere, quantum oneris sustineas, dum tu, etiamsi alienum ab ecclesiastico pastore munus profiteris, nomen tamen episcopi personamque sustines. Sic ergo totam docendi provinciam cum apostolo partimur, ut eo qui secundum doctrinam est sermone institutus ecclesiae minister, talis

sit, qui et exhortari possit in doctrina sana, et eos qui ad-versantur convincere (Tit. 1, 9). Cum duplici hominum [286] genere negotium illi proponi vides: quorum apud [286] alios quidem exhortationis est usus, aliorum frangenda est revincendaque pervicacia. Et quid hoc aliud est, quam quod iam antea demonstratum fuit: partim pascendis ovibus, partim lupis abigendis intentum esse oportere eius et animum et studium? Qui veri primariiue pastoris voci aures habent apertas, et ad auscultandum paratos facilesque sese praebent ac tractabiles, hi sunt ovium loco habendi. Proinde, sive docenda eorum ignorantia, sive excitanda tarditate, sive imbecillitate exhortanda, sive lapsibus obiurgandis, sive erroribus monendis, semper et fovere pastoritia sollicitudine ipsos, et benignitate tractare studeas oportet. Rursum, altero quoque oculo sunt observandi lupi: ne a Christi septis abductas incautas oves depraedentur, quales partim sunt contemptores isti, quibus ut verbum Domini prope fabula est, ita eodem Dei contemptu verbique eius ludibrio pios animos imbuere summae est voluptati: partim pseudoprophetae, qui veram puramque religionem et perniciosis mendaciis obscurare, pravis dogmatibus contaminare, et dissidiorum contentione scindere, et quibus denique viis possunt, evertere conantur.

Iam vero sequitur, quod tertio loco propositum erat: nihilo esse neglectae desertaeque functionis poenam levio-rem, quam sit administrandae difficultas. Nihil enim gravius proferri potuit, quam illa plane horrenda denunciatio, quae episcopi auribus assidue insonare debet. Id enim ipsum, quod prophetae suo denunciabat olim Dominus, nihilo ad eos minus, quam ad prophetam, cui semel dictum est, pertinet. Posui te, inquit (Iez. 3, 17 et 33, 7), populo meo speculatorem. Si dicente me ad impium, morte morieris, non loquutus fueris, ut avertatur a via sua impia, et vivat, ipse quidem in sua iniquitate morietur: sanguinem autem eius de manu tua requiram. Quis iam in eo delinquendi sibi licentiam indulgere audeat, in quo ulciscendo se adeo severum fore Dominus ostendit? Quis iam negligentiae suae blandiatur, adversum quam sic tonat Dominus ac fulminat? Quis impunitatis confidentia sese deludat, terribili hac sententia pronunciata? Paulus sane, quanta sententiae huius religione teneretur, abunde testatus est, quum et necessitate se ad evangeli-zandum obstringi ait, et maledictionem ipse sibi indixit, nisi necessitati pareret: addita sola ista ratione, quia munus sibi creditum esset (1 Cor. 9, 17). Quare et quum apud

ephesinae ecclesiae ministros de sua integritate dissereret, quo suo eos exemplo animaret, ideo se mundum esse ab omnium sanguine affirmavit (Act. 20, 26), quoniam non subterfugerat, quominus omne Dei consilium illis adnunciaret.

[287] Verum ne quidquid in genere de pastorum officio disputatur, quasi minimum ad te pertineat, securus [287] audias: iam converso ad te sermone, experiar num aliquis adhuc in te resideat Dei timor, quo te olim non penitus vacuum esse sensi. Istud tamen dissimulatum tibi nolo, mirari me non satis posse, qualis sit ille tuus stupor, ut quum tot Domini iudicii ac telis letalibus configantur ignavi pastores, nullum eorum in te dirigi sentias: quum illi tamen, nisi per tuum latus, vulnerari non possint. Quid enim? Postquam episcopi et nomen et locum tenes, omnia pro episcopi iure ac potestate administras, omnium in te coniecti sunt oculi, velut in religionis antistitem, fidem ecclesiae tuam obligasti: quo, quaeso, praetextu, officium ipsum abs te reicies? Tu, dum tuum commodum, dum potestas, dum praerogativa, dum dignitas agitur, episcopus agnosci voles: dum abs te exigitur, ut quod muneris est tui vicissim praestes, episcopum esse te negabis? Noli putare, o bone vir, vel talibus ineptiis Deum quocum hic tibi negotium est, ludificari: aut talibus cavillis verbum eius eludi posse, quando ne homines quidem istam in tyranno barbariem ferrent, si rodendo populo principem se esse praedicaret, regendo negaret. Et tamen audio abs te, tuique ordinis hominibus, voces istas subinde iactari: sacerdotia, quae sub episcoporum titulo geritis, nihil esse minus quam episcopatus: sed dominia potius, aut civiles praefecturae, aut honorarias pensiones, aut aliud quidvis, modo ne episcopatus censeantur. An non hoc est Deum simul et homines velle fallere? Quoniam institutum Domini est, ut eligantur, qui ecclesiis praesint, pastores. Hoc obtentu allectus es in eam, quam obtines dignitatem, qualiscunque tandem sit, aut quocunque vocetur nomine: non ut satrapiam invaderes, sed ut ecclesiae administrationem obires, arripis conditionem, invocato Dei nomine, iuras in probi sanctique pastoris munus. Ea quae sunt dignitatis pro episcopo geris: et quo populum habeas obsequentem, nomen libenter praefers, totum populum in te, quasi viae directorem, reclinare, reiectaque ad tuam providentiam religionis cura, securum esse pateris. Ita Deo et hominibus obstrictus, nihil tua referre nugaris, si omnia pessum eant, quorum in te procuracionem recepisti. Equidem si me interroges, quo te loco aut ordine habeam, quidvis potius esse te, quam episcopum respondebo:

in quo ne obscurissimam quidem lineam exstare conspicer, quae episcopum aliqua saltem ex parte figuret. At non propterea debere desinis, quod es, Deo teste et hominibus, aut verius, Deo simul et hominibus, sacramento pollicitus: quod exspectari abs te hominum opinione vides: denique quod tuo nomine profiteris. Quod profecto ipsum [288] [289] sacrilegii te reum agit: quandoquidem ore Domini in sanctos ecclesiae usus consecratum, ita perverse abs te et improbe profanatur. Quamobrem frivolis illis tergiversationibus valere iussis, nunc te appello et obtestor praesidem religionis, quam fideliter et sollicite in componenda constituendaque religione labores: ducem ac moderatorem populi, quanta sedulitate curandis populi rebus invigiles. Si te vidente et connivente proscindi, conculcari, contaminari, everti denique totam Dei religionem: si populum misere circumscribi, fraudibus irretiri, in ruinam praecipitari ostendo: qualem iam praetextum afferre possis, qui vel ad minimam excusationem valeat? Quid quod non connives modo, sed talibus quoque flagitiis te ipsum inscribis? nec tacendo solum et dissimulando verbum populumque Domini prodis, sed manu ipse tua et labefactas veritatem, et populum trucidas. Hoc enim non est quod neges: centum furtorum genera, quibus simplex plebecula expilatur: mille sacrilegiorum formas, quibus et nomen Dei profanatur et dissipatur veritas: in summa, quidquid paene impietatis et abominationis habet tua dioecesis, et manus tuae subscriptione approbata esse, et annulo consignata. Quod est sacrilegium sub coelo missa execrabilius? Et tamen sacerdotes nefandis illius sacris, aut ipse initias, aut alteri de manu in manum (quod dicitur) initiandos tradis. Quo postea se Christi carnifices iactent, ac ipsum populo, veluti promercalem, quotidie prostituunt: non sine summa crucis eius contumelia, cuius virtutem commentitiis illis suis sacrificiis prorsus enervant. Missis ergo suis, quibus nulla est in terris nocentior lues, quoties populum fascinant, acceptum abs te venenum porrigunt. Circulatores istos probe nosti, qui populum ut pecunia emungant, mortuorum ossa circumferunt. Quid vel eorum nundinatione foedius, vel praestigiis nocentius? Utrumque tamen non sine tuo permissu, addo etiam commendatione, exercetur. Quales vero sunt excommunicationes? quae nunquam, nisi tua auctoritate praetextae, efferuntur? Qualia sunt edicta omnia, quae nomine tuo publicantur? sive aliquid interdiciunt, sive indulgent, annon semper meram spirant tyrannidem? Verum quia evolvendae huius sentinae nullum

futurum finem video, diutius in enumeratione non commorabor. Tantum, si tuum est, quicquid a suffraganeo, a vicario, ab officiali tuo ex officio geritur, quid ex tribus illis officinis prodeat cognosce: et per me plane absolutus esto, nisi plus illic pessimorum scelerum reperias, quorum conscientia obstrictus tenearis, quam sermone designare possim. [289] Nullum enim vel impietatis [289] in Deum, vel adversus homines iniustitiae genus praetereunt, dum optima fide quod suarum est partium exsequuntur. Earum, inquam, partium, quas tua voce privatim demandasti, quas publice solenni diplomate confirmasti. Ut gesta eorum perinde habenda sint, ac si gerendis illis coram ipse praefuisses. Equidem invitus, nec sine pudore facio, ut delicta istaec tua tam praecise urgeam: ne accusationem magis instruere videar, quam monitorem agere. Sed quid in re aperta tibi blandiar? Praesertim quum eo periclitari maxime te cognoscam, quod in perpetrandis id genus nequitias, perinde ac si quiddam ludicrum foret, tibi delicias facis? Hoc ergo rursum pronuncio, cui infitiando nequaquam eris: religionem plebemque Dei, quarum tibi cura demandata erat, non tua modo ignavia desertas pessum ire, sed improbitate etiam nequitiaque profligari. Si iure in militiae desertorem capitaliter leges animadvertunt, quae satis iusta poena in transfugam constituatur, qui non loco tantum et ordine suo cesserit, sed hostiliter etiam castra ipsa vexarit, quorum in defensionem iuraverat?

Age vero, nihil hic gravius quam officii praetermissione te delinquere fingamus (quanquam longe secus rem habere palam est), quot tamen adhuc Dei maledictiones undique te obsideant, cernis. Vae mihi nisi evangelizem, dicebat Paulus: munus enim mihi demandatum est (1 Cor. 9, 17). Et qua, quaeso, maiore praerogativa Vae istud abs te depreceris, quod ipse sibi apostolus denunciabat? Debitorem ille se eruditus pariter et rudibus profitebatur (Rom. 1, 14), ad quos apostolus mittebatur. Tu cur aliquid minus tuis debeas, quibus episcopus es praefectus? Ille Ephesinis mundum se ab omnium sanguine testabatur (Act. 20, 26), quia nunquam subterfugisset, quominus omnem Dei voluntatem illis enarraret. Tu quam a sanguine munditiam iactabis, cuius ex ore nulla paene unquam syllaba audita est, quae vel una in re Domini voluntatem saltem subobscurè indicaret? Neque vero eo usque sum iniquus, ut pastorem nullum ferendum censeam, nisi qui incomparabilem illam et vere divinam Pauli virtutem aequis, ut dicitur,

passibus sit assequutus. Quin potius et permultos fuisse olim, et hodie esse non paucos dico, non episcoporum nomine solum, sed laude etiam admirationeque omnium dignissimos, quorum neminem tamen video parem illi exstitisse. Sed hoc honore dignamur eos, qui etsi ad ultimam illam perfectionem non pertingant, ad eam tamen strenue contendunt et enituntur, ut si cum Paulo ipso comparentur, impares esse dicas, magis quam dissimiles. Tu quum nullam eiusmodi similitudinem prae te feras, mirum est, si Vae [290] illud [290] impendere tibi non sentis: quod a se non audebat sanctus Dei apostolus deprecari, si partibus suis defuisset. Iam vero (qualis est praesens ecclesiae tuae status, aut verius ruina) nisi plus quam saxeus esses, eorum quoque fortuna commoveri te oportebat, quos in fidem tutelamque tuam Dominus contulit. Quibus enim oculis otiosus et oscitabundus tantam eorum cladem aspicias, quorum tibi salutem adeo sollicite Dominus commendavit? Unus si desidia tua perierit, sanguinem e manu tua se reposciturum Dominus edicit. Recognosce paulisper mecum, quot iam paucis his mensibus, quibus episcopi locum occupasti, animae tua culpa perierint, quot etiam quotidie pereant: si tamen potes. Nam si verum est quod per prophetam (Ies. 5, 14) suum conqueritur Dominus: Infernum propterea in immensum os suum aperuisse, et animam suam dilatasse, propterea captivum esse ductum populum, quia non habuerit scientiam: quis interni gurgis ad deglutiendam miseram hanc et tua perfidia perditam plebeculam sufficiet? quae non vulgari inscitia obvoluta tenetur, sed altissimis tenebris immersa, oculos vix iam attollere potest. Illam Iudaeorum ignorantiam, quam deplorat propheta, cum saeculi huius caecitate conferas: illos sane prae tuis eximie sapuisse dices. Adeo nihil istis superest humani sensus, quominus plane obstupuerint, nisi quod nihil aliud quam perire edocti, mira pereundi cupiditate insaniant. Et quum ita omnes ad unum agminatim attoniti, et velut exitio suo devoti, sese in voraginem ultro devolvant, instant tamen semper a tergo furiae, quae novis subinde aculeis instigent, et praecipitantes impellant. Denique non alia est facies, quam si civitas aliqua et gravi pestilentia correpta, et hostiliter expugnata, duplici pariter internecione concideret et uno simul incendio universa conflagraret. Ad buccinam excubitor, ad arma pastor. Quid cessas? quid torpes? quid dormis? Dum animum externis et nihil ad rem pertinentibus curis abreptum huc non advertis, omnia strage referta sunt. Tot mortes Domino debes, infelix,

toties homicida es, toties reus sanguinis, cuius guttas omnes e manu tua Dominus requiret. Et sustines adhuc tantum fulmen intrepidus? Non exhorres? non turbaris? non animo et corpore totus concidis? O te nimium prae fracta contumacique cervice hominem; si ad tantum Domini iudicium non consternaris, cuius profecto gravitatem coelum et terra, et ipsa muta elementa non sustinerent. Sed parum adhuc dico, quum te homicidam appello, et tuorum proditorem. Hoc enim maius omni probro flagitium est, quod [291] Christum ipsum, quantum in te [291] est, rursum vendis, rursum crucifigis. Quid est enim aliud, ecclesiam (quam suo sanguine Christus acquisivit) modo improbam lucri cupiditatem expleas, dissipandam prostituere, quam ipsum Christi sanguinem, quo aestimata est pretio addicere? Quid est autem Christum crucifigere, nisi hoc est? sanguini eius contemptum illudere, ac tantum non ipsum ludibrio habere? Et hanc scilicet tam insignem contumeliam semper feret ille, quem pater gloria et honore coronavit? Tu vero, si sapias, nunc sacrosanctum Christi sanguinem, quanti meretur, potius aestimabis: quam expectabis, dum supplicii atrocitate discas, quanti a Domino ipso fiat.

Proinde videndum nunc tibi quoque est, quo iure ad te redeat proventus ille amplissimus, quem episcopi dum esse iactas, tuum facis. Equidem video sic esse a Domino constitutum, ut qui evangelium administrant, iis vicissim, quidquid est ad usus vitae necessarium, administretur. Nec illi placere, ut os obligetur bovi tritुरanti. Sed quis tibi concedat, ut fructum, quo evangelii ministerium Dominus muneratur, ipse, nihil minus quam evangelii minister, legas, et quae bovi tritुरanti adiudicat alimenta, otiosos vores? Presbyteros, qui bene praesunt, nobis commendat apostolus (1 Tim. 5, 17), ut duplici in honore habeantur, praesertim qui in verbo laborant. Eum ergo qui sibi honorem poscit episcopi, bene regendo prius efficere aequum est, ut honore dignus iure censeatur. Quod si etiam ita te geras, ut ad optimi pastoris fidem, studium, diligentiam, integritatem nihil desiderari possit: quorsum tamen immodica illa, nullisque finibus terminata opulencia? Vitaene pastoris sustinendae, cuius ipsam moderationis esse vult Dominus, limitata, ac non tyrannicae potius luxuriae par est? Sed eam nondum reprehendo, quae suo postea loco perstringetur. Hanc in praesentia duntaxat improbitatem accuso: quod uberrimos inde fructus referas, sementem ubi penitus nullam feceris. Haec, inquam, impudentissima est rapacitas: et,

quod audire ordinis tui homines minime sustinent, furtum bis manifestum: eum qui manum operi nunquam admoverit, operae tamen mercedem imperiose flagitare. Si fustuario dignus est, qui vicini parietem perfodisse sit deprehensus, quo in eius arcam involaret: flagitiosum hoc tuum latrocinium, quae furcae satis pro dignitate mulctabunt, qui hinc, quod officii laboribus debetur stipendium, suffuraris, inde omnium domos rapacissime deprædaris? Sic quidem longa annorum præscriptione obtinuit illa furandi licentia, ut honestis etiam titulis ornetur. Verum utcunque inter homines aestimetur, non eorum errore tamen rescindetur, quae semel adversus eam pronunciata est a Domino sententia: Vae pastoribus, inquit (Iez. 34, 1 ss.), qui pascunt semet ipsos. Nonne greges a pastoribus pasci moris est? Vos autem lac [292] comedistis, quod pingue erat occidistis: lanis fuistis operiti, gregem autem meum non pavistis: quod infirmum fuit non stabilistis, aegrotum non sanastis, confractum non alligastis, abiectum non reduxistis, quod perierat non quaesistis: sed cum austeritate imperastis gregi, et potentia: et dispersae sunt oves meae, eo quod non esset pastor, et factae sunt in devorationem, nec erat qui requireret: non erat, inquam, qui requireret. Propterea, pastores, audite verbum Domini: vivo ego, dicit Dominus: quia factae sunt oves meae in rapinam ac devorationem bestiis agrestibus, eo quod pastore carerent (nec enim eas requirebatis, sed tantum pascebatis vosmet ipsos), ideo ecce ego gregem meum requiram de manu vestra: et cessare vos faciam, ne ultra gregem meum pascatis: liberaboque ipsum ex ore vestro, ne sit posthac vobis in escam. Tu scilicet aut his designari te negabis, quae non tam vitae tuae faciem ad vivum depingunt, quam te tibi totum velut in speculo repraesentant? Aut iudicium Domini inane terriculamentum esse dices, quod minus feriat, quam minatur? Quamobrem non est cur istis opibus iam te beatum putes, quarum et te furem esse vociferatur Dominus, et repetundarum postulat.

Furti ergo sacrilegiique ignominiam nec tu nec unus e cornuto illo grege, infitiari potestis. Verum, quoniam nonnullos inferioris classis pastores istic esse audio (ex eorum scilicet ordine, quos et paroecos et curiones vulgo appellant) qui aliqua officii sui particula utcunque defungantur, hocque praetextu sese tueri plane conentur, quod paulo quam alii verecundius delinquant, illi mihi sunt paulisper hoc loco appellandi. Quo autem intelligant, quam non sim malignus aestimator qualiscunque istius, quam pascendis ecclesiis impendunt, sedulitatis, plus aliquid ultro illis dabo, quam

postulare ausint. Tametsi eas ut plurimum ecclesias, quibus praefecti sunt, non incolunt: adsunt tamen ad solennes multos dies, verba pauca pro concione faciunt, populo semina quaedam pietatis aspergunt, ac guttas veluti quasdam instillant purioris doctrinae, neque illaudati discedunt totius suae plebis suffragiis. Atqui si haec officiola ipsorum, ad eam, quam ex Dei verbo descripsimus, regulam exigantur, immane quantum a veris etiamnum pastoribus aberunt: qui cum tota illa sua sedulitate nihil aliud, quam infideliter sese in opere Domini versari produnt. Hoc enim ut dissimulem, muneri suo minime ipsos respondere, nisi tempestive simul et intempestive instando (2 Tim. 4, 2), arguendo, increpando, exhortando, cum omni lenitate et doctrina [293] (quorum omnium illis nihil curae [293] est) quid tamen operam suam magno venditent, cuius ne quod omnino pretium exstet, ipsi diligenter provident? In re perspicua longiori argumentatione opus non est. Miseram plebeculam, cuius eruditores videri volunt, quum tanta ignorantiae caligine excaecatam, tot errorum praestigiis delusam, tot mendaciorum fascinis incantatam et consopitam satis norint (quod nemini quidem est incognitum), sentire ut nihil queat, nisi quod manibus pedibusque palpet atque attrectet: quia tamen ingenue verum dicere periculosum est, nec suam vocationem tanti aestimant, ut fraudi sibi esse velint, in ea docenda obscuritatem data opera et vafritiem adhibent, qua vel acutissimum quemque fallere conantur. Istudne, quaeso, docere est, quum apud rusticanos homunciones, natura non valde argutos, prava etiam institutione hebetatos, habenda est oratio, sententias per se hominum ingenio difficiles, sic perplexis aenigmatibus implicare, quo in illis intelligendis Oedipus quoque ipse laboret? Nam si quid dicere eiusmodi instituunt, unde sibi aliquid negotii molestiae fore suspicentur, illud velut conceptis verbis obscurissime effantur: ut si discrimen immineat, tergiversatione semper elabi possint. Atque id potissimum iis in rebus usu venit, quas explicatissime et tradi et enarrari christianae ecclesiae referebat: quandoquidem ut quidque ad stabiliendum Christi regnum maxime conducit, ita Satanae est odiosissimum eiusque furore impetitur acerrime. Itaque sic de fide concionantur, ut plebis diffidentiam nihilo emendent magis, quam si tacerent. Sic Christum mediatorem ostendunt, ut in sanctis semper haereatur. Sic Dei gratiam praedicant, ut eadem meritorum propriaeque iustitiae hallucinatio semper maneat. Sic verbi Dei auctoritatem commendant, ut

pluris fiant fabulosa hominum commenta. Sic Deum unum colendum docent, ut eandem semper idololatriam relinquant. Sic de vera religione disserunt, ut e tot impiis superstitionibus nullam convellant. Denique sic veritatem proponunt, ut stet mendacium semper incolume. Apage sis tergiversatoriam istam calliditatem et perplexitatem affectatam, ab eo qui docendi munus profitetur: cuius prima est virtus, auditorum captui sese attemperare. A christiano vero doctore quam longissimè arceatur, a quo nihil nisi sincerissimum et simplicissimum audiri debet. Nam si docendus est populus, quorsum istaec aenigmata, quae nihilo doctiorem dimittant auditorem, [294] quam venerat? Nempe hoc unum satis clarum indicium est, qualis sit eorum opera: quando hoc quod agunt agendo, nihil prorsus agunt. Sed istud ad refutandam eorum vanitatem multo certius est argumentum, quod palam est, eos ne studere quidem, ut quidquam proficiant: quin potius data opera cavere, ne quid proficiant. Porro quo dilucidius adhuc perspiciant, ineptiis illis suis omnibus se nequaquam assequi, ut ne perfidi magis proditores, quam probi pastores censeantur: paucis vero demonstramus, id quod pastoribus Dominus mandavit, quam illi bona fide exsequantur. Hac enim comparatione obtineri facile posse puto, ne nugaci nescio quo, nihilique praetextu freti, aliorum numero posthac se eximant. Quoniam autem quae sit episcopis tenenda docendi ratio, summatim declaravit apostolus (Tit. 1, 9), dum strenuos esse ipsos iussit, et ad exhortandum in doctrina sana, et ad eos qui contradicant revincendos, ad eam regulam morem docendi istorum metiemur. Qualem ergo se gerit eorum praestantissimus? Quum Satanam ecclesiae sibi commissae dominari, afflictas oppressaeque Dei veritati insultare, laceras et mutilas Christi oves in praedam abigere, planeque ceu Christo subiugato triumphare videat: paucis anni diebus in concionem defungendi tantum causa prodit, non aliter quam si tranquillia omnia, atque optime composita forent. Rursum, qua rabie Christi adversarii apud vos ad evertendum eius regnum feruntur, quum non liberam modo et constantem, sed paulo sinceriolem verbi praedicationem cum vitae suae discrimine coniunctam sciat: ipse autem vel minimae unguiculae iacturam Christi causa facere reformidet, conciones ipsas ita moderatur, ut se extra periculi aleam contineat. Haec praeclara sunt eorum stratagemata, quorum merito prae aliis eximii haberi volunt: in quibus si neutrum adhuc eorum spectare licet, quae episcopis in illa Pauli regula

praescribuntur, tam inani fiducia superbire illis non concedam. Quorsum enim christianae ecclesiae conciones, nisi quibus sana doctrina instituatur? Quae autem sana institutio tradi ab eo potest, qui nihil nisi cum Satanae pace experitur? Id si alioqui dubium esset, ipsi suo documento faciunt certissimum. Quidquid de vera orandi ratione praecipiant, non alium tamen orandi in populo suo usum esse vident, quam pessimam illam orationis pestem, inanem battologiam, qua eadem subinde verba sine mente, sine corde, sine intellectu, magico more demurmurant: ut illis non aliud sit orare, quam rosarii circulum evolvere. Atqui, hoc malum quia nisi periculose attingere non licet, secure dissimulant. Utcunque de vero Dei cultu disserant: qui ut interiore cordis fiducia, seria invocatione, laudis confessione constat, ita totus spiritualis esse debet: populum tamen quia inde avelli
[295] citra gravem Satanae [295] offensionem nequeat, in stolidis ac bis carnalibus caeremoniis toto pectore stupere sinunt. Utcunque ad Dei adorationem vocent, idolis tamen haerere quum omnes cernant, neminem autem reprehendant, sua illa dissimulatione, quae nutus instar, et tacitae cuiusdam approbationis accipitur, fortius affigunt. Quidquid de iustitia, sanctificatione, salute a Christo petenda balbutiant: susque deque tamen habent, quod populus, omisso Christo, ea omnia quaerit, ubi minime reperiri possunt. O praeclaras in sana doctrina exhortationes, quae dum insanienti populo placide blandiuntur, ac tantum non applaudunt, simul etiam efficiunt, ut obstinatius furere pergat! Quis enim displicere illis putet, quae inter conciones ipsas eorum oculis assidue ingeruntur: eius generis praesertim, quae si mala forent, vel tantillum tolerare nefas fuerit? Quidquid autem non displicere illis putatur, eo loco habetur, ac si ipsorum suffragio palam confirmatum esset. Et quae iam eorum esset in revincendo adversario magnanimitas, si ad certamen ventum foret: qui tantam in simplici exhortatione animi pusillitatem produnt? qui sine adversario ita protinus concidunt, et de praesidio stationeque nondum oppugnata decedunt? Quanquam si qualis hodie sit ecclesiae conditio consideremus, Christo restitui non potest, nisi e luporum faucibus erepta: ad Dei pascua non adduci potest, nisi hominum laqueis soluta: recta via agi non potest, nisi errorum labyrinthis extricata. Sic enim in evertenda exstinguendaque religione Satanae ministri profecerunt, ut eam, nisi ab ipsorum impietate assertam, instillare hominum animis non liceat. Id in obruenda obliterandaque Dei veritate consequuti sunt,

ut in lucem emergere, nisi ab illorum mendaciis vindicata, nequeat. Interim quid egregii isti et excubitores, et pastores? Gladium conspiciunt, non cervicibus impendentem, sed iugulis prope admotum. Oves cernunt, non luporum insidiis appetitas, sed dentibus correptas et mutilatas. Securi tamen, ut in media pace, torpent: nisi quod suo capiti privatim timentes, abiecta publicae salutis cura, de se ipsis plus satis sunt solliciti. Istam quidem inertiamne an perfidiam potius vocem, dubito: si impune sibi futuram confidunt, meras sibi fabulas esse, quidquid Dominus aut promittit, aut minatur: ex eo testatum faciunt. Quod enim per Ezechielem Dominus edixit se populi sanguinem e speculatoris manu reposciturum, qui quum imminens gladium videret, clangore tubae non indicavit: in quem magis proprie competere, quam in se ipsos respondebunt? Nempe si ea lege ecclesiae excubiis impositi sunt custodes, qui neque nocte, neque die quiescant: [296] non minus sanguinaria est eorum [29] taciturnitas, qua populi salus malitiose proditur, quam ipse hostium furor, quo inermes et indefensi opprimuntur. Iure ergo ex eorum manibus sanguis reposcitur, quo non minus, quam hostium gladii, aspersae foedataeque sunt. Quod aliud hominum genus certius, quam se ipsos, causabuntur, illa Christi sententia, qua pastorem eum severissime obiurgat, et mercenarium contumeliose appellat, cui negat esse curae oves, qui dum venientem prospicit lupum, et iamiam instantem, in fugam, relicto grege, sese proripit (Ioann. 10, 12)? Quod si nunquam id a Domino pronunciatum esset, propriam illis conscientiam iudicem fero: pastorem, qui vel minimas insidias noctu senserit, nisi expergefactus mox accurrat, nonne ignaviae accusabunt? Eum vero, qui perfossis stabuli parietibus, confractoque ostio, pauperculum gregem omnibus ventorum, imbrium, hostium, luporum insidiis expositum obnoxiumque reliquerit, quantae socordiae condemnabunt? Quid ille? cuius sub aspectu media in luce oves atrociter laniantur, ipso ad lupos abigendos ne digitum quidem commovente? Quo satis digno elogio insigniri poterit istaec tam flagitiosa perfidia? qua supplicii gravitate digne pro merito mulctari? Posthac si iustam et suae speculationis, et pastoritiae curae rationem reddere volent, videant hoc in primis, sine quo nihil efficiunt ad fidem suam approbandam, nihil sibi esse reliqui, ubi rei sanguinis merito arguuntur, a quo se mundos esse improbissime mentiuntur, nisi cum Paulo vere ac serio affirmare queant, se nequaquam subterfugisse, quominus publice privatimque unumquemque

admonendo omnem Dei voluntatem enarrarent: praesertim ubi circumventam Satanae artibus ecclesiam gravius periclitari senserint. Quas in partes tanta solertia incubuisse sanctum illum apostolum videmus, ut saepius coram monuisse suos non contentus, eadem quoque monita scriptis absens, ac e vinculis repeteret: observarent canes, observarent pravos operarios, observarent concisionem, quae impiis contentionibus veram ecclesiae unitatem discinderet (Phil. 3, 2 ss.).

Quid quod non connivendo tantum, ac indulgendo, miserae ac perditae plebeculae caecitatem foveat: sed errorum superstitionumque omnium administros ei se praebent? Etenim huic teterrimo flagitio quotusquisque ipsorum infitiando erit, quin primo statim ingressu pessimo errore plebem imbuat, dum ipsa spectante, et ad stuporem usque attenta, stolidis exorcismis aquam incantat, mille postea infandis superstitionibus servitutam? Quin e suggestu rursum ad altare prodeat? sacrificium illud abominandis blasphemiiis refertum aut peragat, aut se peragere simulet? ad execrabilis idoli venerationem populum et exemplo suo et
97] nutu invitet? [297] quin dira illa auricularium confessionum carnificina misellos ipsemet excruciet? vanis satisfactionibus, commentitiisque absolutionibus deludat? quin fabulosas purgatorii naenias, quae tantum secum vehunt perniciosae impietatis, solenni prece stabiliat? Neque vero recipi debet, quod obiectare subinde solent: His superstitionum morbis non alia melius ratione purgari hominum animos posse, quam si molliter initio et paulo indulgentius attrectentur, donec ferendis mali remediis assueverint, et quodammodo sint confirmati. Itaque, nisi quis moderationem adhibeat, quae eorum teneritudini nonnihil concedat, exoritur sine ullo profectu graves offensiones, odiumque adversus Dei veritatem acerbius exarsurum. Id sane nemo est qui non libenter illis consulat, nedum permittat: quin doctrinam omnem suam sic temperent, ut rationem semper habeant tantae imbecillitatis, quanta nunc populum fere laborare constat: quin praeteritis interdum minutis rebus, apprime necessaria urgeant: quin emendandis maioribus delictis insistentes, ad exiguos quosdam naevos pro tempore conniveant: denique lacte ac melle pascant, qui nondum solido cibo sunt idonei. Sed enim illorum vicissim fuerit, primum dare operam, ne suae ipsorum imbecillitati praetextum magis captent, quam rationem ineant sustinendae eorum infirmitatis, quibus confirmandis studere debent. Deinde non ea dissimulare, quibus stantibus emergere Christus cum evangelii sui luce

prorsus nequeat: tum non ea indulgentia ignorantiam ferre, qua magis ac magis indurescat, sed qua paulatim dissuatur: quando momento uno rescindi commode non potest. Postremo veritatis praedicationem sic moderari, ne perniciosius rursum mendaciis ipsam contaminent. Quid autem clarius est, quam sinistra illa sua prudentia non aliud quaerere, nisi ut sibi duntaxat rapiant? Si nullo discrimine libere docendi potestas facta illis esset, satis appareret quam infirmitatem curae habeant. Et si verum esset, aliqua ipsos populi sollicitudine tangi, quod quidem vanissimum est: quis tamen illis largiatur, ut horrenda impietatis exempla sub oculis suis perpetrari dissimulanter ferant? Quis unquam apostolorum Deum unum annunciavit, qui non aperta voce deos omnes gentium daemonia esse clamaret? Quis de puro Dei cultu concionatus aliquando est, qui non a vanis deorum superstitionibus longissime abstraheret? Quis sitam in Christo salutem docuit, qui non ab idolorum fiducia prorsus averteret? Quis cum mendacio veritatem, lucem cum tenebris, evangelium cum execratione, Christum cum Belial, eadem copula colligavit? Isti vero deorum myriades, [298] [2] idolorum plaustra, superstitiones plus quam magicas aequo animo se tolerare causantur, quo indoctam rudemque plebeculam, sine offensione, ad veri cognitionem adducant. Salutis fiduciam, quae a Christo pendere tota debuerat, huc atque illuc tantisper divagari non aegre patiuntur, dum eminus raptimque inspecto Christo populus toto pectore, si libuerit, ad ipsum applicet. Atqui istaec erant prima exordia, quibus ecclesiam inchoare, prima fundamenta, quae ad eam exaedificandam iacere debuerant. Quare haec tolerantia in rebus minime tolerandis nihil simile habet cum lacte illo, quo imbecilles adhuc Corinthios Paulus nutriebat (1 Cor. 3, 2). Illo enim, qui sunt adhuc in Christo pueri, utcunque pro suo modulo ad pietatem imbuuntur: hac universa religio dissipatur. Illo pedetentim ignorantia diluitur, hac in pervicaciam coalescit. Illo nutriuntur ad coelestem vitam animae, hac enecantur. Verum inepte facio, qui in re expeditissima, et quae verbo uno audiolvi potest, diutius commoror. Siquidem eum nemo audiendum duxerit, qui ad salutem rebus extremis afferendam missus, quo melius procedat sua opera, prima salutis initia in longum tempus differre se dicat: praesertim ubi palam fit, illius mora omnia pessum ire, ne cuius postea ope instaurari queant. Porro, ad refellendam eorum tergiversationem, illud quoque accedit, quod omnibus prope errorum pestibus quibus repur-

gandam ecclesiam susceperunt, eam inficiunt. Quid enim aliud est, pro mortuis apud Deum intercedere, quam pestilenti purgatorii opinione inquinare hominum mentes? Quid, audita peccatorum enumeratione, iniunctaque satisfactione, absolutos dimittere: nisi quibus involuti sunt laqueis, fortius adhuc ipsos constringere? Quid vero, ut alia multa omittamus, missaticum sacrificium peragere, nisi uno simul exitio et populum dare, et ipsam quoque religionem? Perinde ac si chirurgus, ad comparandam homini incolumitatem, ipsum ante iugulet: aut si medicus stomachum salubri potione refecturus, toxico primum imbuat. O moderatores, quibus et Dei verbum, et hominum animas, sine modo, sine ratione, sine delectu contaminare, obscurare, perturbare, disiciere, extinguere satius est, quam cuticulae iactura praescriptam a Deo simplicitatem tenere! Eius ergo populi ut fidi probique pastores censeantur, postulabunt, quem non modo libidini prostituunt impiorum, sed ipsi flagitiose circumscribunt? Conciones illas nescio quales, fastuose nobis obtrudent, ad quas talibus prooemiis auditores comparant: quas talibus demum catastrophis claudunt atque terminant? Imo qua fronte verbum iam in sui defensionem facere [299] audebunt, quos detestabilis idololatriae, et non unius sacrilegii autores esse constat? Taceo reliquum anni tempus, quo procul a suis ecclesiis absentes, per vicarios suos, furacissimos praedones, rapinas, direptiones, populationes, latrocinia omne genus exercent, quibus enumerandis volumen unum non sufficeret. Et sunt adeo prodigiosa nomina, quibus expilationes illas suas praetexunt, ut non nisi ab illis paucisque captiosis pragmaticis intelligantur. Atque ut viscos illos, et tot furandi artes dissimulemus, quo tamen iure praeripiunt, quod pastorum alimentis destinatum erat? Quum enim reddenda erit principi pastorum ratio, quomodo expensum ille sceleratis latronibus feret, quod probis sanctisque pastoribus in laboris stipendium cedere voluit? Scilicet non cogitant, iam olim ab ipso ea de re pronunciatum esse (Ies. 56, 10): ubi canes somnolentos tam severe obiurgat, qui quum muti sint, et ad latrandum ignavi, saturitatem tamen nesciunt.

Enimvero maius mihi certamen cum reliqua sacerdotum turba, atque (ut ipsis quidem videtur) multo difficilius restat. Nam quorum sacerdotia non ea sunt conditione, ut ecclesiis pastorum nomine ipsi praesideant (quo e genere sunt prodigia illa nominum abbatiae, prioratus, praebendae, capellaniae, decanatus item, praepositurae, thesaurariae alique infiniti, ut vocant, personatus) nulla ratione sibi

videntur impediri, quominus et teneant illa et eorum proventu, ceu iusto patrimonio, in quos visum fuerit sumptus abutantur. Sed de proventu mox: nunc tantum eiusmodi pedicis an illis se implicare liceat, consideremus. Audio quid pro se dicant abbates, si qui sunt qui a verbo Dei non alieni videri velint: praesentem rerum statum sibi non minus, quam optimo cuique improbari, atque ut totam monasticen, quam scatere omni impietate norunt, abominationi habent, ita eam se minime fovere. Neque vero per se stare, quo minus pereat ac deliciatur: si res in sua potestate sita foret, eius animi specimen se edituros. Quod autem fructus e paludibus illis provenientes colligunt, non tamen ideo se in illarum coeno provolvere, sed oblatam a Domino benedictionem non spernere: hac interim conscientia securos, quod nullius flagitii vel autores sunt, vel fautores. Haec si serio praedicarent, an eius quam detestari se aiunt, impietatis principes haberi paterentur? Ac non magis eam sic toto animo aversarentur, ut a minima etiam participatione penitus se dimoverent? Quid autem est abbas, nisi monasticae superstitionis praeses atque assertor? Proinde non video, cur vituperari monachismus debeat, ut non prima voce impetatur ille, qui monasterii administrationem non secus ac rem sanctam recipit: nisi [300] forte annuendum ei ducimus, qui damnata piratica, [3] archipiratam laudet. Quid? An non, quaecunque in foetidis illis fornicibus peraguntur sacrilegia, auspiciis ductuque abbatum perpetrantur? Et quis iam illis displicere credet, quae nomine nutuque eorum geruntur? Quis specimen expectet, unde sibi improbari declarent, quae quanta possunt approbatione confirmant? Iam quod otiosam sibi, et sine onere dignitatem obtigisse putant, in eo quidem opinione falluntur. Quis enim dubitet, eorum unumquemque pastorem in suo collegio debere praestare, cui regendo abbas est constitutus? Neque enim alia conditione cooptantur in eum locum, nisi ut pastoritia sollicitudine defungantur: et illi, dum munus ineunt, id ipsum sacramento confirmant. Si e vulgo quispiam de abbatis officio interrogetur, extemplo respondebit, monachis esse illum moderatorem positum: qui pura doctrina sanctisque moribus toti collegio praebeat, rudes instituendos curet, delinquentes castiget, errantes in viam reducat. Haec quum in triviis tam diserte de eorum munere disserantur, quam frivole mentiuntur, nihil ad se pertinere, qualis sit monachorum vita? neque sua quidquam referre, quam sit aut probe composita, aut perditae effrenata? Ut autem id totum de hominum iudicio eludant: quia tamen

fidus se fore pastores solennibus verbis deierarunt, sua certe promissione obstringuntur. Eorum ergo curam longe a se reiicient, quos in fidem custodiamque suam, Deum atque homines prius attestati, susceperunt? Ubi reverentia, qua nomen suum usurpari Dominus imperavit? Ubi iurisiurandi religio, nulli non barbariae sacrosancta? Ubi promissorum veritas, pars humanitatis potissima? Porcos sibi commissos aiunt, quorum explendi sunt ventres, non animi excolendi. Sed homines Deus creavit, quos oportet a beluina illa, in quam degenerarunt, feritate, ad humanam mansuetudinem, optima disciplina revocari. At durior est barbaries, quam quae doctrina emolliendam se praebeat. Cur ergo provincia non se protinus abdicant, cui se impares esse agnoscunt?

Hactenus, quae propria quodammodo abbatum erant, persequuti sumus: nunc quae habent communia cum reliqua illa, quam nuper recensuimus, colluvie, uno, ut dicitur, fasce simul complectamur. Quoniam autem singulas flagitiorum species, quae nefandis istis omnibus sacerdotiis perpetuo cohaerent, seorsum excutere, et ordine explicare, prope immensum fuerit: mihi satis erit ostendisse, nullum penitus ex universo numero teneri posse, quod non abominandis duobus sacrilegiis constet: quo pretio nullam omnino felicitatem redimere pectus christianum sustineat. Vulgare inter eos proverbium est, propter officium beneficio se frui, et honori suo semper esse adnexum onus. Quanquam autem oneris varia sunt genera, hoc tamen
[01] omnibus perpetuum [301] inest, ut missariae sacrificiis, velut satisfactione persoluta, mortuorum animae a peccatis suis expientur. Hoc, inquam, onere utcunque defungi necesse est eorum unumquemque, qui sacras illas opes participant. Nulla est tam opulenta abbatia, nulla rursum capellania usque eo tenuis, quae non ea lege devincta sit. Nec interest, ipsine per se, an conducta vicarii opera, sanctum illud munus exsequantur. Siquidem non defuturos suspicor, qui ad miseram hanc excusationem se conferant: quod inquinamenti illis ad sordidos sacrificulos ablegatis, opes ipsi possideant nullo scelere profanatas. Sed quid inde porro aliud consequentur, nisi ut dum culpa una purgare se moliuntur, duplicem nequitiam prodant? Cedo, quod scelerate perpetratum iri conspiciunt, ab eo religiose manus abstinant: perpetrandum tamen interim diligenter curant. Quibus iam obsecro culpa facinoris adscribetur, nisi quibus autoribus admissum fuerit? Quum vero iussu autoritateque sua ad maleficium impellant, quorum ministerio abutuntur, annon

alterum quoque crimen hic se profert? Si quis hominem a se interemptum ideo negaret, quod non sua manu, sed conducto a se sicario caesus esset, a quo nostrum non conspue-retur? Nempe qui sua confessione bis se accusaret: et quod caedis autor fuerit, et quod alterum malis artibus corruptum in sceleris societatem traxerit. Quid autem ab illo dissimile isti faciunt, qui et contumeliam Deo irrogandam procurant, et ad id audendum alios pretio corrumpunt? At non eos; inquit, corrumpimus, qui venales ad patranda quamvis impietatem prostant. Perinde ac si homicida ille minime ab se corruptum defenderet, quo ad maleficium administro usus fuerit, quia gladiator antea fuisset, latrociniis assuefactus. Itaque quemadmodum ille, dum latronem exerci-tatione acuit, eius audaciam confirmat: ita isti quos novis subinde sacrilegiis exercent, eos ad nequitiam magis ac magis indies obdurant. Sed hac parte propius instare ani-mus non est: neque verbum fecissem, nisi sua me improbitate coegissent, dum in re adeo perspicua fucum tamen nescio quem facere conantur. Nihil, inquam, eos ultra lacesso, modo inter nos istud constet, quod nullo cavillo declinare iam possunt: neminem eorum esse qui gemina illa, quam nuper commemoravi, impietate non sit inquinatus. Nemo est enim, qui non de missariis sacris peragendis sceleratum commercium ineat: nemo qui non commentitiis satisfactioni-bus, quas pro mortuorum redemptione Satan excogitavit, pretium statuatur. Si per missam Christi sacerdotium, quod aeternum esse oportet, abrogatur, si sacrificium, quo semel omnia delicta expiavit, aboletur, si sanguis eius, cuius mun-ditiae [302] abluimur omnes, conspuitur, si tota redemptio [30] morte eius acquisita dissipatur, si coena, qua nobis mortis suae memoriam commendavit, profanatur, si Dei maiestas erecto in eius locum idolo delicitur: viderint, qui faciendis missis sumptus suppeditant, qua satis speciosa ratione pur-gare se possint, quo minus istorum omnium rei agantur, quibus occasionem scientes ac volentes praebeant. Si denique nullum a missa blasphemiae genus abest, quo Dei Christique gloria possit obscurari, viderint quoties sacrificulum ad altare mittunt, an non triumphum apparent, quo totum Christi regnum a Satana traducatur? In hunc modum si Christum cum sua cruce ludibrio habere, et prostituere homini chri-stiano nefas non est, nihil erit quod non liceat. Imo vero mille potius mortes oppetendae, quam tale probrum sacro-sancto Christi nomini, nostra culpa, aliquando inuratur. Quis enim eo intercessore confidat, quem suo sacerdotio,

hoc est intercedendi munere, quotidie spoliatur? Quis aeternam sui sanctificationem reponat in unica Christi oblatione, quam suppositis aliis assidue inducit ac obliterat? Quis suarum sordium ablutionem speret a Christi sanguine, quem porcis conculcandum proicit? Quis spem beatæ vitæ ex Christi morte concipiat, cuius fructum alio ut transferat, eam tota sua virtute enervat? Quis se Christi participatione, extra quam non nisi mors est, vivere cogitet, qui sacram eius communicationis tesseram dirumpit? Quam conscientiae securitatem ad Dei tribunal afferat ille, qui eius gloriam, quam illibatam sibi uni servari poscit, ad idolum traductam procuret? Atqui in eo corde, cui sint illa omnia ablata, quæ vel fidei vel pietatis scintilla restare potest? Illas præterea satisfactiones dum mercantur, quibus a cruciatu solvantur mortuorum animæ, mirum nisi probe intelligunt, quam flagitiosa in Christum perfidia sese obstringant. Quotquot enim animarum salutem pretio nundinantur, eos veram illam ac unicam, quæ non auro aut argento, sed pretioso Christi sanguine constitit, redemptionem abnegare, certo certius est. Iam neminem fore existimo, cui quidem in aliqua frontis particula pudor hæreat, qui conscientiae innocentiam in tenendis profanis illis sacerdotiis testari ausit: quorum quæ purissima videntur, tantum execrabilis nequitiae secum trahunt.

Nunc ad te, o vir eximie, aliosque in universum omnes, qui in papæ regno locum aliquem beneficii nomine obtinent, orationem meam refero. Quidquid proventus annuatim inde ad vos redit, qua conscientia usurpare audeatis, quaero. Si in cancellis vestratum iudiciorum hæc disputatio versaretur, scio ad obtinendum satis superque esse, allegari [303] annorum præscriptionem: verum si huiusce rei cognitio ad bonos viros deferatur, qui iustum potius et æquum, quam annorum numerum expendant, quo titulo, amabo, vestram possessionem defendetis? Fingamus vero apud Dei tribunal hanc causam agitari, quando et ad illius cognitionem proprie pertinet, nec inter homines melior reperiri potest aut iustior arbiter. Facultates, quantum intelligo, quadrifariam partitas habetis. Nam partim decimis, partim annuis aut agrorum aut vectigalium pensionibus, partim blandis captionibus (quas vos extraordinarias oblationes), partim violentis exactionibus (quas spiritualia iura nuncupatis) constant. Decimas quia lex mosaica Levitis attribuebat, ad vos (leviticum scilicet genus) optima ratione nunc esse translatas dicitis. De his ergo primo loco disserendum.

Quaquam supervacuum, ac prope ridiculum arbitror, anxiam de iure decimarum tecum disputationem instituere, qui non ignoras successionem istam cupidorum hominum calliditate, vafre quidem, sed nulla probabili causa excogitatam. Nam quod ex apostolo (Hebr. 7, 12) citant, translatio sacerdotio, legis translationem necessario sequutam, id quam infirmum sit et evanidum, ostendere piget. Ad Christum sane transiit Aaronis sacerdotium, cuius beneficio non certus rasorum numerus, sed universa sine exceptione fidelium natio in regale sacerdotium assumpta fuit. Quid hoc ad nescio quos pseudolevitas? quibus ne postrema quidem subsellia in Dei populo concedimus. Quod si in Levitarum vices subierunt, eadem qua ipsi fuerunt conditione: cur praeter decimas tot possessiones absorbere, tantam undique rerum varietatem corradere sibi permittunt? Ea enim lege huiusmodi portio Levitis assignabatur, ne pedem terrae praeter domicilium possiderent (Ios. 14, 3 et alibi). Cur vini usum tam benigne ac liberaliter sibi indulgent, quod Levitis gustare non licebat? Facessant ergo nugae istae: quas tametsi refutatione indignas ducebam, quia tamen video imperitis fumos offundere, verbo uno attingere necesse habui. Equidem si quibus ordo iste approbetur, ut quemadmodum apud Israelitas decimis alebantur Levitae, ita in populo etiam christiano decimae colligantur, quae in alimenta pastorum conferantur, et pauperum, nihil reclamo: quin potius eorum sententiae meum quoque calculum addo; quandoquidem alicunde certe desumi, quod ad sustentandos ecclesiarum ministros impendatur, necesse est. Nec expedire mihi videtur, quod aequissime constitutum fuerit, sine causa innovari: modo ne ius illud leviticum falso praetendatur, et ecclesiastici pastores stipendium, non decimarum fertilitate, sed apostoli praescripto definiatur, ut sit necessariis vitae subsidiis contentus. Caeterum quum in hos usus destinantur decimae, simul arcentur, velut positae repagulis, omnes isti pigri ventres, qui se illis nunc [304] soli referciunt, ne segetis [3] spicam, aut pullum unum attingant. Ut nunc autem res habent, decimas nullo neque divino, neque humano iure sibi debitas extorquendo, improbissimo furto, in alienas fortunas invadunt. In iure annuarum pensionum describendo, hoc est (nisi fallor) *γενικώτατον θεώρημα*⁶, omnes donationis titulo vobis obvenisse, quam iurisconsulti Ob causam vocant: ut missae sacrilegio, aliisque incantatoriis precibus, ex illo

⁶ Une maxime generale, vertit translator gallicus.

utopiensi purgatorii carcere mortuorum animas eliceretis. Sic enim in papae schola instituti homines fuerunt, ut delictorum conscientia trepidis hac demum conditione spes obtinendae veniae proponeretur, si vel poenam nihilominus Dei severitati exsolverent, vel satisfactione redimerent. Supplicii exactio, purgatoriae flammae ardore torreretur fuit: satisfactio, in monachorum ac sacerdotum ventres ingurgitare, quod eorum iudicio ad delicti compensationem satis foret. En quibus natae exordiis, quibus deinde incrementis progressae hucusque sint vestrae possessiones: quo pervenisse hodie videmus, ut nulla sit prorsus terrae uncia, quam non acceptam purgatorio referre debeatis. Nunc te coram Deo appello, vir mihi amicissime, aliosque qui a verbi Dei puritate non abhorrent, quorum ex animis discussus est inanis ille purgatorii fumus: quum probe intelligatis, quasculque tenetis possessiones, non alia lege vobis fuisse transscriptas a suis dominis, nisi ut a purgatorii cruciatu vestra intercessione solverentur, parum dico, nisi ut abominandae ipsorum impietati a vobis satisfaceret: iustamne possidendi rationem vobis constare ducitis? Sane leges civiles (quum nihil voluntati magis adversum sit quam error) donatorem, qui vel errore deceptus, vel fraude circumscriptus fuerit, absolvunt. Donationes autem istas solo errore niti, bona etiam ex parte impostura non carere scitis. Iisdem legibus, quae illicitam conditionem habet donatio, irrita esse pronuntiatur. Nulla est istarum donationum quae horribili Dei blasphemia non vos obstringat. At nihili ducendae sunt eiusmodi leges. Quis autem vobis permisit alienas copias vestro arbitrio obtinere, quae dum adscripta lege vobis ceduntur, nisi illa intercedente vestra non fiunt? Ius enim istud pactorum, quae mutuam habent obligationem, pervulgatum est ac cuivis cognitum: ut agere ex pacto non possit, nec fructum ullum percipere, nisi qui defunctus promisso fuerit. Itaque aut aliena usurpatis, aut ea conditione vestra sunt, quam in se receperunt, quorum per manus vobis sunt tradita. Quod si flagitia haec illis pacisci fas non fuit, vobis in pacti societatem succedere qui liceat, considerate. Itaque nisi accensa [305] purgatorii flamma, calere hac parte culina vestra non potest: quo extincto, tantundem remittatur oportet. Nam hominum quidem oculis praestigias, quibus ludificantur, offundere promptum est: ad Dei autem tribunal ubi causa vestra vocata fuerit, quemadmodum certe olim vocabitur, solo furti praedaeque titulo praetexta corrueat. Quae autem donariorum et anathematum nomine templis

oblata in crumenas vestras recidunt (quod tertium fecimus vestrarum opum genus) sic anathemate referta sunt omnia, ut ad ipsum contactum vos non exhorrescere valde mirer. Quibus idolis, quanta cum Dei contumelia, qua superstitione offerantur, vobis clam non est. Quo tamen haec quasi vobis dicata devoretis, vos talium sacrorum mystas et antistites profiteri nihil pudet. O Roma (ut uno verbo Radicem Omnium Malorum Avaritiam complectar) quot alioqui non male nata ingenia corrumpis, pessima tua educatione corrupta magis ac magis nequitia depravas, ita depravata perdis? Tantane caecitate percussos esse homines, ut quum e manibus offerentium suscipiant consecrata idolis donaria, quae talium superstitionum antistitibus sint destinata, tota idololatriae participatione illigari se non cogitent? Si tantus Domini furor in Israelitas exarsit, ob clanculariam anathematis expilationem (Ios. 7, 1 ss.): quam impunitatem expectant, qui ad deglutiendas execrationis plenas oblationes, idolorum sacrificiis praeesse non verentur? Sequuntur iam exactiones, quae iura spiritualia vobis autoribus censentur: quae ab oblationibus voluntariis eo differunt, quod illis quidem fraudulente populus circumscribitur, his autem hostiliter vexatur. Ac tui quidem ordinis homines, quorum latrocinii patet latior campus, opimiores praedas agunt. Sic enim inter suos distinxit romanus archipirata, ut quo quisque gradu propius ad eum accedit, eo licentius praedetur. Aequae tamen immaniter depopulantur alii omnes, quod suae rapacitati putant attributum. Itaque obsignator ille rapinarum tuarum annulus, copiosiore multo praeda quotannis te onerat, quam minutum aliquem paroecum sua in corradendo converrendoque strenuitas: nihilo tamen minus dirae ac sanguinae sunt illius vexationes, quibus plebem ille suam pro suo modo exercet ac fatigat. Porro quantum quisque accipit, tanto se peculatu obligat. O nunquam satis detestatas opes, quamlibet insana hodie multorum cupiditate (quae est saeculi nostri perversitas) furiose expetantur, in quibus nummus nullus [306] est non furto, aut sacrilegio, aut [307] latrocinio pollutus! Illisne placide fruuntur, ac se beabunt Christiani? Scilicet, si tanti sunt, ut earum causa spe aeternae haereditatis nosmet ipsos abdicare debeamus: quam sane neque fures, neque rapaces unquam consequentur (I Cor. 6, 9). Sed operae pretium est audire speciosam quorundam exceptionem. Sunt enim qui se pulcherrime excusatos putent, quod has utcunque partas facultates, non turpiter, nec libidine dilapident: sed partim in moderatos vitae usus

conferant, partim vero decidant sublevandae pauperum egestati. Quasi vero ista satis ad furem praedonemve purgandum defensio valeat, si suam domi parsimoniam et frugalitatem approbarit: aut accepta sit Domino benignitas, qua furtorum reliquias egenis impartimur. Qui frangere quidem esurienti panem iubet, sed nostrum; qui iubet elargiri pauperibus, sed de nostra substantia (Ies. 58, 7; Prov. 3, 9). Contra vero, vehementi interdicto canis mercedem sibi vetat offerri (Deut. 23, 19): quo symbolo immundam et scelere quaesitam quamvis oblationem, abominationi sibi esse designat. Adeo verum est quod scripsit ille (Eccles. 34, 24), eum qui e pauperis substantia sacrificium offert, non secus aestimari coram Domino, quam qui filium in patris conspectu mactat. Tu vero, tuique similes, quorum turpitudini ne sub hoc quidem inani et perfluo integumento locus est, quid obtendetis? Iam vobiscum summo iure, hoc est, Dei verbo non disceptabo: sed quid, si ius ipsum canonicum (cuius beneficio vivitis) repetundarum vos etiam damnet? ac litem non multo minoris quam pro nostra postulatione aestimet? Velitis, nolitis, fateri hoc convenit, nihil hic a vobis plus usurpandum, quam quod ipsis canonibus defertur. Atqui non adeo Spartacum vestrum depuduit, quin ferinis suis sanctionibus hoc saltem Hieronymi verbulum insereret⁷: Bona clericorum, bona pauperum esse, quibus ultra exigua frugique alimenta si quis abutitur, eum pauperibus furari. Immanis autem illa profusio, quae domi vestrae visitur, quid cum hac regula simile habet? Iniuriam, scio, vobis a me fieri clamabitis, omnes pseudoevangelici praesules, qui sub iugum piis omnibus excutiendum indigne vos adigam. Mihi vero hic de vestra aut libertate, aut servitute non est institutus sermo: sed quemadmodum in agri iure dignoscendo, non qualem habeat dominum, sed quo ipsum iure leges regionis esse definierint, quaeritur: ita seposita vestri mentione, quae in papae ditione sacerdotia, non nisi illius permissu, ac secundum eius leges obtinetis, fundum [307] suum sequi dico: hac inquam lege teneri vos dico, ne quid plus e sacerdotiis in rem vestram convertatis, quam per papisticos canones vobis conceditur. Quorum vinculis adstringi si vos piget, illis ne vos ultro implicetis. Sed quid in hac re evincenda anxie laboro? quandoquidem eos, quorum liberalitate locupletes estis, nihil dubium est non ideo detractas haeredibus proprias opes vobis tam plena manu fuisse elargitos, ut

⁷ Decr. Grat. II. Causa XVI. Quaest. I. can. 68.

regiis lautitiis instrumentum ministrarent: sed vestrae fidei commisisse, quae bonis viris cum pauperibus communes forent. Itaque non tam earum vos dominos, quam oeconomos instituerunt. Si extremum est perfidiae genus in deposito fidem fallere, vobis sane ignoscendum nullo modo est, qui adeo insigni improbitate pauperibus praevertitis, quod apud vos depositum in hoc fuerat, ut in eorum manus perveniret.

Huic malo alterum quoque proximum est: quod eam personam non potestis sustinere, quin multa offensionum semina variis modis spargatis. Ut istud unum satis causae sit homini christiano, quo centum simul sacerdotiis, quamlibet opimis et splendidis, se protinus abdicet. Nemo enim fere piorum est, qui non isto exemplo magnopere perturbetur. Qui paulo sunt adhuc imbecilliores, hac dubitatione percelluntur, iocône an serio, malitiosene an sincere adversus papistas contendamus: dum nostrae partis homines papae stipendiarios simul vident. Alii dubitare malunt, sitne res licita, a qua viros, quos ipsi non malos existimant, nequaquam abhorrere vident. Quidam etiam animosiores ad imitandum accenduntur. Plerique totam fabulae ac ludibrio religionem vobis esse, merito persuasum habent. Christi autem adversarii, quibus non calumniis sanctum Dei evangelium proscindunt? quibus non loedoriis Christi servos subsannant? quos non triumphos agunt? Quid dicam? Perquam pauci sunt, qui non ad vitae vestrae lapidem, aut hoc, aut illo modo impingant. Qualis hic est stupor: ad omnia proborum aequae ac pravorum hominum iudicia nec tantillum commoveri? praesertim ubi per vestram ignominiam, sannasque illas ac scommata, quibus caeca vestra cupiditas iure optimo perstringitur, ipsam quoque Dei maiestatem illudi, sacrum eius evangelium maledictis lacerari, venerandam eius religionem conculcari intelligitis? Si sanae mentis guttula, ut ita dicam, in vobis resedisset, ac non illa vos nescio quae rabies corpore et animo penitus [308] transversos egisset, [308] primo statim limine vos Dominus admonebat, ne ad hoc letale praecipitium gradum iaceretis. Quibus enim primordiis estis auspicati? An non in papae nomen ac verba iurat totum illud cornutum episcoporum, abbatum, ac priorum pecus, dum romanae sedi obsequentes, studiososque dignitatis illius vindices sacramento adacti, se pollicentur? Minorum autem classium sacrificuli, an non etiam ipsi, sua quadam iuramenti forma, sanctae matris ecclesiae obsequio devotentur? Huiusmodi auspicia quem faustiorum eventum portendere valent? Imo quam nullis ambagibus infelicem

exitum minantur? Quare, vestram hebetudinem minus iam mirari incipio: qua haud dubie vindicari tantus ille Dei contemptus merebatur. Qua tamen excusatione culpa partem nonnulli deprecentur, praestereundum non est. Nam etsi ingenue fatentur, reprehensione se non penitus carere, minori tamen publico malo ecclesiis se praeesse dictitant, quam si deteriores illis praesiderent (quales sunt iurati Christi hostes) qui evangelii ruinam ex professo machinentur. At si haec ratio recipitur, cur non speluncas occupamus? itinera obsidemus? in insidiis excubamus, eo animo, ne viatores, ut efferati isti solent latrones, violemus, sed spoliatos dimittamus? Sic enim mitioribus latrociniis mundus infestaretur. Enimvero boni viri est, non improborum hominum subire vices, quo mala quadamtenus moderetur, sed cum improbis, ac cum ipsa etiam improbitate acerrimum bellum gerere: quo suo conatu si parum proficit, suum tamen officium sic praestiterit. Quod illi satius esse debet, quam delicto uno mille flagitiis occurrere. Fures itaque excipiendis praedis, latrones hominibus iugulandis sinamus esse intentos: nos vero, si Christiani sumus, in omnem puritatem, innocentiam, sanctitatem vocatos meminerimus.

Si tantum exhortatione mea profectum est, ut te ad dandas Domino manus, affectumque tuum illius imperio penitus subiiciendum compararis, non dubito, quin iam in me respicias, mecumque deliberes, qua ratione in meliorem viam recipere te queas. Ego vero, quanquam opportunitate praesenti ad aliquid pro Christi gloria fortiter animoseque gerendum uti te malim, nisi quid tamen melius potes, exeundum tibi primo quoque die censeo. Te enim quoquo modo ex hac palude evolvi praestat, quam diutius illic haerendo, et in illius gurgite profundius in dies defigi, et coeno magis magisque conspurcari. Satius illud quidem et longe optabilius, ne tantam illustrandae Domini gloriae occasionem

309] [309] e manibus amittas: quando ea est rerum agendarum penes te facultas, quae si tota in Dei obsequia optima fide impendatur, multum momenti ad promovendum evangelium afferre possit. Et nostrarum est partium, non ignavia torporeque nostro admittere, ut hoc genus opportunitates, e Dei manu nobis oblatae, infructuosae pereant. Sed enim si praestando veri fidaeque pastoris officio nullo modo idoneum te vides, hoc secundum est, male tibi assignatum munus. ut deponas potius, quam indigne ac perfidiose administres. Cedendo enim, episcopum te non esse saltem declarabis: cuius personam nunc sustines, et functionem profiteris. Equidem si aut ecclesiae christianum in morem utcunque

compositae legitimo ritu praefectus esses, aut etiam plebem istic haberes tua sedulitate Christo acquisitam, cuius oculi in te ceu ducem ac pastorem converterentur, nunquam concederem, ut abiecta temere non dubia Domini vocatione libertatem tibi sumeres alio, quo ferret animus, demigrandi. Christianis enim (quos in sua vocatione perstare decet) aliena est desultoria ista levitas. Sed ab hac minime recta vivendi via, in quam te Satana, non Domino, vocante contulisti, quo minus pedem referas, quid te impediatur non video. Omnino sane, aut tibi quod ab episcopo requiri audis praestandum est, aut sedes episcopi deserenda. Flebiles illas vestras querimonias novi: quibus si quis ad indulgendam vobis veniam non permoveatur, eum non hominem esse iudicatis. Quid? Ergone fortunis omnibus exuti, hinc nos velut e praesentaneo incendio proripiemus? Quid autem fiet miseris nobis? Scilicet ut qui tranquille ac placide in nostro habitamus, vagi ac palantes in alienas concedamus, nobisque incognitas terras? Quorum largitate vivunt plurimi, precariam paene vitam aliorum beneficio agitemus? Qui deliciis assuevimus, non sine dignitate, tenuiter, aspere, contumeliose victimemus? Quibus nunc otiosis seritur ac metitur, atrum nostrum ex iure hesterno panem, ut ille inquit⁸, sudore manibusque partum voremus? Verum adeo speciosius querelis uno verbo respondeo. Ergo Christiani ne sitis. Christianum enim haec manet necessitas, ut si furabatur, furari iam desinat: sed manuum labore potius, et suae, et fratrum inopiae succurrat (Ephes. 4, 28). Grave quidem, non secus atque abiecta sui cura, subsidiis praesentis vitae omnibus exuere se ac nudare: sed multo gravius haberi debet, tot maleficiorum conscientiam sustinere, cuius flagellis exagitari te, cuius aculeis perpetuo lancinari (si tamen Deum vivere, atque alteram quandam in eius regno vitam fore putas) necesse est. Durum et istud quoque est, fateor: natale solum, ubi et amoenissime et honorifice accipiaris, aliena regione, in qua futurus sis abiectus hospes, exsilli specie vertere: sed multo etiamnum durius, quoquo te vertas, indicium hoc circumferre. Quod ne dubium [310] nobis foret, Dominus per suum praeconem [311] iam pridem promulgavit: sic enim apud Zachariam (11, 17) legimus: O pastor inanis, derelinquens gregem! gladius super brachium eius et super oculum dextrum eius: brachium eius ariditate siccabitur, et oculus dexter eius obscurabitur. Quanquam hic etiam mirificum artificem Dominum ex-

⁸ Terent. Eunuch. v. 939:

periuntur fideles, qui rem hominum iudicio tam acerbam, paupertatem dico, suavem illis, verbi sui condimento, gratiosamque reddit. Non quod asperitatem prorsus nullam gustu percipiant: sed quia illa condimenti suavitate temperatam non nimis aegre, quin nec sine eximia iucunditate ferunt. Quod si tamen alterutrum eligendum tibi sit, ut vel calamitosam probitatem secteris, vel calamitatem nequitia effugias: cur non sanctam ac dignam vocatione tua vitam potius in miseriis agas, meliori expectatione fretus, quam momentaneam nescio quam mollitiem Dei indignatione et aeternae mortis ultione redimas? Ita est sane: si ad illam populo Dei promissam haereditatem serio adspiras, Mosen te viae ducem sequi oportet: qui eiurato Pharaonis genere, satius sibi esse cum Dei populo affligi duxit, quam temporariam habere peccati fruitionem: pluris Christi opprobrium quam omnes Aegyptiorum divitias aestimans (Hebr. 11, 25). Nam ut ille simul et nepos vocari Pharaonis, et inter Abrahae filios censi non potuit, nec Dei benedictionem una cum Aegyptiis opibus possidere, ita vanissima spe te ipsum lactas, si locum tibi in Dei populo esse confidis, dum in Antichristi castris meres: si et coeleste regnum cum Dei filio, et cum scelestis latronibus fuita ac rapinas participare te simul posse speras. Quare nec illa solenni vobis deprecatione magnopere moveor, nisi multa humanae imbecillitatis vitia, qualia scilicet in piorum carne semper resident, toleramus (ut in hominibus nihil est perfectum), nos Christianum neminem posthac relicturos. Quin neque penes nos mansurum Christianorum nomen, nisi cum venia vita nostra expendatur. Hoc autem vestrum delictum, si quod nominari aliud potest, eiusmodi esse cui merito sit ignoscendum. Nostram illam communem omnium imbecillitatem scimus sane, et hanc veniam petimusque damusque vicissim⁹: ne propterea quod interdum titubamus ac labimur (quod perfectissimo cuique saepius quam optandum fuerit accidit), Christiani tamen inter nos haberi desinamus. Sed non alia lege, nisi qui sic claudicat, vacillat ac decedit, viam nihilominus Domini sequatur: neque vero claudicatione sic impediatur, quin enitatur contra, incedendique difficultatem eluctari strenue contendat: utcunque vacillando trepidet, nunquam deficiat animo: collapsus, etiam in pedes se recipiat: nulla denique remora sic tardetur, quin intentis in Dei regnum oculis coeptum iter persequatur. Eos, inquam, cum suis delictis

⁹ Horat. Ep. ad Pisones 11.

et lapsibus fraterna benignitate complectimur, [311] eos fratrum [31] in numero retinemus, eos in sinu nostro fovemus, quos vita christiane instituta toto animo adspirare ad Dei regnum apparet. Etsi ne pios quidem sic cum suis vitiis ferimus, ut ea palpando ac blandiendo nutriamus: sed quos Dominus servos suos agnoscit, e nostro consortio non abiicimus. In te vero quid prorsus simile? cuius vita nec christianam ullam vocationem prae se fert, et toto cursu a via Domini aversa est? Proinde quamdiu pauperum sanguinem furtis ac direptionibus [312] exsuges quem postea luxuriose pro- [31] fundas, quamdiu locum pastoris ad perdendas nequissima perfidia oves occupabis, quamdiu in eo eris hominum grege quos latrones et sanguinarios ecclesiae suae praedones Christus appellat, de te, ut voles, aestimabis: mihi certe nec vir bonus eris, nec Christianus. Vale.

A p o c. 3.

Scio opera tua: quia nomen habes quod vivas, et mortuus es. Esto vigilans et confirma caetera quae moritura erant. Non enim inveni opera tua plena coram Deo.

I b i d e m.

Scio opera tua: quia neque frigidus es neque fervidus. Utinam frigidus esses, aut fervidus. Itaque quoniam tepidus es, et nec frigidus nec fervidus, incipiam te evomere ex ore meo.

ARTICULI ECCLESIASTICI, CAT-
ECHISMUS, CONFESSIO FIDEI
1537.

CALVINI IN EDITIONEM LATINAM
CATECHISMI ET CONFSSIONIS
PRAEFATIO
1538.

PRAEFATIO.

His tribus libellis paucis capitibus comprehensa quasi summa consiliorum continetur a Calvino in ecclesia instauranda initorum, ad quae peragenda Genavae, in qua urbe paene continuo ab illo tempore usque ad exitum vitae in ecclesia Dei componenda, constituenda, moderanda omnem operam et laborem consumpsit, in certamen descendit. Cum autem summa constantia et perseverantia ea, quae salutis ecclesiae necessaria censebat, ad effectum adducere conaretur, factum est, ut brevissimo tempore civilibus fluctibus iactaretur iisque rapidissimis. Senatus enim populusque Genavensis brevi ante, aestate anni 1535, postquam diu Guilelmo Farellō, viro vehementissimo, et Petro Vireto, mitioris ingenii viro, auctoribus Bernensium opulentissima civitate finitima et ipsa evangelii doctrinae addicta adiuvante et opitulante cum episcopo et principibus Sabaudiae de libertate decertavit, non sine turbis et tumultu eiurato papatu evangelii doctrinam amplecti coeperat. In hoc civitatis statu muneri publico praefectum contentionibus factionum se immiscere longe abhorrebat a Calvinī animo. Neque enim is erat, qui ut Farellus amicus omnibus modis et artibus ecclesiae commodis inserviendum esse putaret; nam maior et splendidior promissio Dei, quae est promissio regni caelestis, promissio

futurae vitae, animo oculisque eius semper obversabatur; magis conveniebat moribus et ingenio eius, quem pudentem probumque et natura recondita potius quam procacem et clamoroso fuisse recte opineris (se natura minime audentem fuisse ipse apud collegas Genavenses confitetur, cf. C. R. Calv. opp. vol. XXI pg. 167.), e studiorum umbraculis armis ingenii potius quam ferro et sanguine belligerare. Ex Italia per Basileam iterum in Galliam regressus, cum Argentorati vel Basileae quietum litterarum studiis se dedere constituisset, bello denuo inter Carolum V et Franciscum I exorto directa via per Lotharingiam interclusa Genavam deflectere animum induxit, quo anno 1536 mense Iulio senescente advenisse videtur, ea mente, ut nullo sciente unam noctem ibi maneret. Sed cum Tilletus, qui ex itinere Italico reversus Genavae consederat, adesse eum Farellum enuntiavisset, magna illa commutatio rerum facta est, ex qua, qualis deinceps vitae eius cursus futurus esset, pendeat. De qua re ipse in praefatione Commentario in Psalmos addita haec refert: „Hic Farellus (ut incredibili zelo promovendi evangelii flagrabat) statim ad me retinendum obnixè omnes nervos intendit. Et quum privatis et occultis studiis me intelligeret esse deditum, ubi se vidit rogando nihil perficere, usque ad exsecrationem descendit, ut Deus otio meo malediceret, si me a ferendis subsidiis in tanta necessitate subducerem.“ Ad ea, quae ipse de hoc tam memorabili colloquio narrat, Beza haec addit: „At ego tibi, inquit (sc. Farellus), studia tua praetextenti denuncio omnipotentis Dei nomine futurum, ut, nisi in opus istud Domini nobiscum incumbas, tibi non tam Christum quam te ipsum quaerenti Dominus maledicat.“ „Hac terribili denunciatione territus“ Calvinus expostulationi amici cessit in praesens munus doctoris sacrarum litterarum ingentis, cuius muneris necessitate ab eo exigebatur, ut singulis diebus scripturam sacram in ecclesia sancti Petri interpretaretur; brevi post etiam functionem contionatoris sibi obtrusam sustinuit.

Sic hoc viro docto pudentiore et timidiore in hanc urbem etiamtum partium furoribus exagitata et aestuantem paene per vim ascito, quae et quanta essent eventura, quis divinaret? Sed Calvinus divino instinctu factum esse ratus, ut Farellus, homo violentissimus et impetuosissimus, tam diris exsecrationibus se obtestaretur, cognoverat cogi se Dei imperio in medio isto Genavensium populo vixdum Dei spiritu trahente e superstitionis sordibus emergente fidem et obsequium exhibere et in media rerum terrenarum necessitate et tenuitate,

cum ipse fragile esset in divini opificis manu instrumentum, manum admove-re operi ecclesiae Dei purgandae, confir-mandae, exaedificandae, quae Deum vita glorificaret. Atque primum quidem eum disputationi Lausannae habitae, qua Bernates pervicturi erant, ut in provincia nuper expugnata papistarum rebus iam inclinatis penitus deiectis et eversis evangelii causa triumpharet, interesse et doctis et dilucidis sententiis his disceptationi se interponere videmus. Ex hac ipsa disputatione Bernam se contulit, ubi synodus habebatur de concordia Wittenbergica a Bucero affectata, qua Evan-gellicorum opiniones de cena Dominica dissentientes ad consensum adducerentur, cuius synodi testis potius et spectator quam arbiter et disceptator aderat.

Ipsa Genava autem una cum Farellonatu maiore non longo intervallo interposito e docendi muneris umbraculis in publicum prodiit tribus libellis senatui propositis: *Articulis ecclesiasticis*, quibus res sacrae componerentur, *Catechismo*, quo pueri in religione Christiana erudirentur, *Confessione*, in cuius verba senatus populusque simul iurantes evangelii doctrinam profiterentur. Atque primum a. d. IV. Id. Nov. (10. Nov.) con-tionatores senatui confessionem proposuerunt, quae ab eo recepta est. Simul „articuli de regimine ecclesiae“ compro-bati sunt, quos tamen, quia iis tantum de tollendis imaginibus etiamtum exstantibus et de ordine contionandi agitur, alios fuisse apparet atque eos, qui, posteriore tempore scripti, nobis praesto sunt. (Calv. opp. vol. XXI, Annales pg. 206). In Confessione autem recipienda senatus initio speciem potius quam fidem quaesivisse videtur, id quod profecto non erat ex sententia Calvinii. Qua de causa a. d. XVII. Cal. Febr. (16. Ian.) a. 1537 contionatores articulos ad res ecclesiasticas et cultum divinum Genavae constituendum perti-nentes¹⁾, qui a nobis infra redduntur, Consilio ducentorum ob-tulerunt. Eae sunt primae celebrium illarum ordinationum ec-clesiasticarum (Ordonnances ecclésiastiques) a Calvinio data-rum. In quibus non id a consuetudine abhorrebat, quod mores civium severa disciplina publica temperari volebat, id quod in aliis quoque rebus publicis a magistratibus civilibus vario eventu petebatur, sed quod exordium capit ab ecclesia Christiana cenae Domini communione in unum corpus con-flanda. Nam fideles cenam Dominicam celebrantes et signa visibilia promissionis divinae simul accipientes confitentur se esse Christi ecclesiam, quae vita et conversatione Deo

1) Articles concernant l'organisation de l'église et du culte à Genève.

gratiam referre immensae benignitatis et obsequio legi divinae exhibendo nomen eius velit glorificare. Itaque in illis articulis cum alia postulantur et exiguntur tum praecipue hoc, ut omnes fideles singulis certe mensibus alternis vicibus in tribus urbis ecclesiis communicent. Quoniam autem cenae Dominicae usus ad eum finem spectat, ut ecclesiae societas cum capite et singula membra inter se in unius corporis et animi unitatem coalescant non contaminandam aut temerandam, Calvinus disciplinam postulat non civilibus magistratibus, sed consistorio ecclesiastico exercendam, qua qui confessionem ecclesiae reiciant aut gravibus peccatis flagitiisque legem divinam violare non desistant, a communione sacramenti segregentur et excommunicentur. Sed cum hac de causa ex vero explorandum sit, quis membrum ecclesiae Christi esse velit, quis nolit, Calvinus ad veram ecclesiam Christi constituendam, qualis etiam Genavae in lucem proditura sit, a magistratu et populo postulat, ut semel in universum Confessionem evangelicam, qualis ab ipso et Farello litteris mandata sit, afferant et in eam conceptis verbis iurent. Quoniam his postulationibus fundamenta iacta sunt, in his articulis porro postulatur, ut ab universo coetu psalmi cantentur, ut catechismus recipiatur, qua pueri in fide erudiantur et, quia papales leges matrimoniales antiquatae erant atque abolitae, ut officium ex magistratibus civilibus et ministris verbi divini componatur ad matrimonia sancienda.

Hos articulos cum confessione et catechismo ipso quoque prompto et parato quomodo acceptos esse putamus? Atque Consilio ducentorum placuit, ut quater in anno cena Dominica celebraretur et res matrimoniales civilibus magistratibus ordinandae committerentur; in ceteris rebus articuli sunt comprobati. Catechismo ne postea quidem quisquam fuit qui refragaretur. Confessio vero ne ab universa civitate publico iureiurando sanciretur, multi obstiterunt; nam praeter doctrinae papalis sectatores, qui non pauci exstabant, multi repugnabant, qui libertatis nuper partae longe aliam formam animo conceptam habebant. Accedebat, quod Antitrinitarii, quos vocant, et Anabaptistae magistratibus negotia facescebant. Sic iure iurando in dies longius prolato tandem Consilium ducentorum contionatoribus identidem urgentibus, die dominico a. d. IV. Cal. Aug. (29. Julii) a se impetravit, ut iam decreto staretur (Beza perperam a. d. XIII. Cal. Sext., i. e. 20. Julii, iuratum esse dicit, cf. *Annal.* pg. 213, item *Chronica Roseti scribeae publici*). Eodem die populus in ecclesiam sancti Petri convocatus confessione a

scriba publico pro suggestu recitata conceptissimis verbis iuravit, „cuius in praestando iuramento non minor fuit alacritas quam in edicendo senatus diligentia“ — hac mente Calvinus quidem, quamvis multi et antea et postea repugnaverint, hoc iusiurandum ad exemplum veteris Testamenti excogitatum a populo acceptum esse iudicat. Neque tamen contumacia refractoriorum, qui iure iurando supersederant, victa est, sed manebat, donec turbae illae et tumultus moti sunt, quibus vere posteri anni contionatores Genava expulsi sunt.

Articuli ecclesiastici in codice manuscripto Genavensi exarati sunt, a librario descripti. (Archives de Genève, Pièces historiques, dossier no. 1170). Contextum verborum reddimus secundum C. R. opp. Calv. vol. X¹ pg. 6 sqq. — Non ita multi anni sunt elapsi, cum primi catechismi Calviniani latina tantum editio nota erat ab ipso postea invulgata. Gallica editio, qualis anno 1537 ad instituendam iuventutem Genavae recepta erat, perisse videbatur, sed anno 1877 unum exemplum in bibliotheca nationali Parisina inventum est. Quamquam autem catechismum a Calvino primum latine scriptum esse ex nonnullis indiciiis conici potest, tamen hic gallica lingua reddimus, qua in ecclesia Genavensi usurpabatur, secundum C. R. opp. Calv. vol. XXII pg. 33 sqq. — Confessionis textus Gallicus eodem exemplo catechismi Gallici, quod supra memoravimus, continetur. Utrumque documentum illic comprehenditur hoc titulo: „Instruction et confession de foy dont on use en leglise de Geneve.“ (Instructio et confessio fidei, quae in ecclesia Genavensi in usu sunt.) Textum reddimus secundum C. R. opp. Calv. vol. XXII pg. 77 sqq. Ceterum confessionis gallice scriptae alterum exstat exemplum paucas lectiones discrepantes exhibens.

Quod vero his tribus libellis inter se conexis quartum documentum breve addimus, Calvinii praefationem catechismo et confessioni vere anni 1538 latine editis praefixam, iis qui hac editione utentur, utilem nos operam navaturos esse confidimus. Atque Calvinum hoc catechismo latino edendo apud vicinas ecclesias evangelicas causam suam agere coactum esse, quod Petrus Carolus, qui ad tempus Lausannae continatoris vice functus erat, collegas Genavenses immerito Arianismi insinulaverat, e priore huius praefationis parte intellegitur. In altera autem parte multas easque gravissimas causas et rationes affert, cur ministri verbi divini Genavenses postulaverint et pervicerint, ut universi simul in Confessionem iurarent. Quod autem extrema praefatione legentes hortatur

atque obsecrat, ut salva singularum ecclesiarum in adhibendis caerimoniis libertate pacem et concordiam servant, ad Bernenses pertinet violenter harum rerum conformitatem affectantes et urgentes, quorum culpa factum est, ut paulo post Genavae omnia subverterentur. Haec praefatio invenitur in C. R. opp. Calv. vol. V pg. 317 sqq.

In confessione conscribenda utra pars Calvino, utra Farello commilitoni assignanda sit, vix, opinor, ad liquidum explorari poterit. Id certe apparet praeter Calvinum consuetudinem dicendi etiam vestigia deprehendi eius generis scribendi, quo ille uti consueverat. Sed id nobis non satis officere visum est, quominus etiam hoc maximi momenti documentum eius rationis, quam Calvinus in munere sacro fungendo sequebatur, offeramus.

ARTICLES CONCERNANT L'ORGANISATION DE L'ÉGLISE ET DU CULTE A GENÈVE, PROPOSÉS AU CONSEIL PAR LES MINISTRES

R. Le 16. Janvier 1537.

R.

[1]

[5]

[6]

[7]

[5] Nous tres honnores seigneurs, Il est certain que une esglise ne peut estre dicte bien ordonnee [6] et reiglee synon en la quelle la sainte Cene de nostre Seigneur est souuentefoys celebree et frequentee. Et ce avecq si bonne police que nul ne ose presumer de soy ny presenter synon saintement et en singuliere Reuerence. Et pour ceste cause est necessayre pour bien maintenir lesglise en son jntegrite la discipline de l'excommunication par laquelle soyent corrigez ceux qui ne se veulent renger amyablement et en toute obeyssance a la sainte parolle de Dieu. Dauantage cest vne chose bien expediente a ledification de lesglise de chanter aulcungs pseumes en forme doraysons publicqs par les quelz on face prieres a Dieu ou que on chante ses louanges affin que les cueurs de tous soyent esmeuz et jncites a former pareilles¹ oraysons et rendre pareilles louanges et graces a Dieu dune mesme affection. Tiercement jl est fort requis et quasi necessaire pour conseruer le peuple en peurete de doctrine que les enffans des leur jeune eage soyent tellement instruiets que ilz puissent rendre rayson de la foy affin que on ne laisse deschoyr la doctrine evangelique, ains que la sentence en soyt diligemment retenue et baillee de main en main et de pere en filz. Finablement la tyrannie que az exerce le pape en matiere de mariages et les loyx jniques quil y a impose font quil suruiet beaucoup de controversies pour les quelles vuyder il seroyt [7] bon aduiser de fere certaynes ordonnances par les quelles on eust a se y gouuerner et quant jl y aduiendroyt quelque different, mettre bon ordre a les appayser.

¹ In manuscripto perperam: „parolles“.

Or pour le trouble et confusion qui estoit au commencement en ceste ville deuant que leuangille y futz dung accord receu et recogneu jl na este possible de reduyre tout du premier coup a bon ordre, veu que mesme lignorance du peuple ne le pouuoit porter. Mays maintenant quil az pleuz au Seigneur de vng peu mieulx establir icy son regne, jl nous az semble aduis estre bon et salutayre de conferer ensemble touchant ces choses et apres auoyr advise entre nous par la parolle du Seigneur, ayant inuocque son nom et jmlpre lassistence de son esprit Quelle polisse jl seroyt bon de y tenir cy apres, Nous auons conclud de vous presenter par articles ce que en auons delibere selon la cognoyssance que le Seigneur nous en az donne, vous priant au nom de Dieu que vostre playsir soyt ne vous espargner de vostre part a fayre icy ce qui est de vostre office. Cest que si vous voyes nostre aduertissement estre de la sainte parolle de leuangille, mettez bonne diligence que ces obseruations soyent receues et maintenues en vostre ville, puisque le Seigneur par sa bonte vous az donne ceste cognoysance, Que les ordonnances par lesquelles son eglise est entretenue sont que elle soyt vrayement et le plus prest que fere se peult confirmee a sa parolle qui est la certayne reigle de tout gouuernement et administration mays principalement du gouuernement ecclesiastique.

Il seroyt bien a desirer que la communication de la sainte Cene de Iesuchrist fust tous les dimenches pour le moins en vsage Quant leglise est assemblee en multitude veu la grande consolation que les fideles en recoipuent et le fruict qui en procede en toute maniere tant pour les promesses qui sont la presentees en nostre foy, cest que vrayment nous sommes faicts participans du corps et du sang de Iesus, de sa mort, de sa vie, de son esprit et de tous ses biens. Que pour les exortations qui nous y sont faictes a recognoestre et a magnifier par confession de louanges les merueilleuses choses, graces de Dieu sur nous, finalement a vivre crestienement, estans conioincts ensemble en bonne payx et vnite fraternelle comme membres dung mesme corps. Et de faict elle naz pas este jnstituee de Iesus pour en fere commemoration deux ou troys foys lan, mays pour vng frequent exercice de nostre foy et charite Du quel la congregation des crestiens feutz a vser quant elle seroyt absemblée, comme nous voyons quil est escript aux actes 2 que les disciples de nostre Seigneur perseueroient en [8] la fraction du pain qui est lordonnance de la Cene et telle az este tousjours la pratique de lesglise ancienne iusques a ce que labomination des messes a este

introduicte, en la quelle au lieu de ceste communication de tous les fideles a este dresse cest horrible sacrilege, que ung sacrifieroyt pour tous. En quoy la Cene a este du tout destruite et abolie. Mays pour ce que linfirmite du peuple est encore telle quil y avoyt dangier que ce sacre et tant excellent mestere² ne vint en mespris sil estoit si souuent celebre. Ayant esgard a cela jl nous a semble bon que en attendant que le peuple qui est encores aucunement debile sera plus conferme, ceste sainte Cene soyt vsitee vne foys chascun moys en lung des troys lieux ou se font maintenant les predications, Cest a scauoir St. Pierre, Riue ou St. Geruays. Tellement que lung des moys elle se face a Saint Pierre, laultre a Riue et laultre a Saint Geruays et ainsi reuienne par ordre apres auoyr acheue le tour. Toutefois ce ne sera pas pour vng quartier de la ville mays pour toute lesglise Et pour ce fayre on eslira heure commode et le denuncera on par tout le dimenche deuant. Affin quil ny ayt rien de contemptible, mays que ce hault mistere soyt traicte en la plus grande dignite que possible sera, jl nous a semble aduis le meilleur que les ministres de la parolle, desquelz proprement loffice est dadministrer tout ce que appartient aux misteres de Dieu distribuent le pain et le vin, figures et sacremens du corps et du sang de nostre Seigneur. Et affin que tout ce face en honnestete et sans tumulte ne jnsolence nous auons propose de fayre nostre debuoyr a remonstrer et aduertir quel ordre le peuple y debura tenir. Et admonester vng chacun de euter confusion, Et vous supplier de pouruoyr par le moyen que verrez expediant quil y ayt bonne conduite veuz que S. Paul nous commande tant de y venir en singuliere reuerence.

Mays le principal ordre qui est requis et du quel jl conuient auoyr la plus grande sollicitude cest que ceste sainte Cene ordonnee et jnstituee pour conjoindre les membres de nostre Seigneur Iesuchrist avecq leur chefz et entre eux mesmes en vng corps et vng esprit ne soyt souillee et contaminee, si ceux qui se declairent et manifestent par leur meschante et jnique vie nappartenir nullement a Iesus, viennent a y communiquer. Car en ceste profanation de son sacrement nostre Seigneur est grandement deshonne, Pourtant jl nous fault donner de garde que ceste pollution qui redunde tellement au deshonneur de Dieu ne soyt vehue³

² mystere.

³ vue.

entre [9] nous par nostre negligence veuz que saint Paul denunce vne si grosse vengeance sur ceux qui traicteront ce sacrement indignement. Il fault doncq que ceux qui ont la puissance de fayre ceste police mettent ordre que ceux qui viennent en ceste communication soyent comme approuuez membres de Iesuchrist.

Pour ceste cause nostre Seigneur a mise en son eglise la correction et discipline dexcommunication par laquelle jl az voullu que ceux qui seroyent de vie deordonnee et indigne dung crestien, et qui mespriseroyent apres auoyr estes admonestez de venir a amandement et se reduire a la droicte voye fussent deiectez du corps de lesglise et quasi comme membres pourris coupez jusques a ce quil revinssent a resipiscence recognoyssant leur faulte et paourete. Ceste maniere de correction a este commandee du Seigneur a son esglise au 18 de S. Matthieu. Nous en debuons doncq user si nous ne mesprisons le commandement qui nous en est donne. Nous en auons lexemple en S. Paul 1. Timoth. 1 et 1. Corinth. 5 avecq griefue denunciation que nous nayons a hanter aucunement avecq ceux qui se diront crestiens et neantmoins seront notoyrement paillars, auaricieux, jdolatres, maldisans ou yurongnes adonnes a rapines. Pourtant sil y a quelque craincte en nous de Dieu jl fault que ceste ordonnance aye lieu en nostre esglise. Encores les raysons mesmes surquoy elle est fondee et les fruicts qui en prouiennent nous deburoyent esmouuoyr a en vser quant jl ny auroyt pas si expres commandement. Cest premierement que Iesuchrist nest pas blaspheme et deshonne comment si son eglise estoyt vne conjuration de gens peruers et dissoluz en tous vices. Secondement que ceulx qui recoipuent telle correction, ayans honte et confusion de leur peche viennent a se recognoestre et se amender. Tiercement que les aultres ne sont pas corruppez et peruertis de leur conuersation mays plustost par leur exemple sont aduertiz de ne cheoyr en pareilles faultes.

Ceste usance et pratique a dure anciennement quelque temps en lesglise avecq singuliere vtilite et aduancement de la crestiente, jusques a ce que aulcungs meschans euesques ou plustost brigans tenans places deuesque lont tournee en tyrannye et en ont abuse a leurs mauuayses cupidites. Tellement que cest aujourduy lune des choses les plus pernicieuses et mauldictes quon voye au royaulme du pape que lexcommunication, combien que ce soyt vne des choses des plus prouffitables et salutayres que ayt donne nostre Seigneur a son esglise.

[10] Or ceste faulte est aduenue par ce que les pseudos euesques ont rauy a lassemblee des fideles [10] et tire a eux la cognoissance et puissance dexcommunier. Laquelle veritablement ne leur appartenoyt pas par la parolle. Et apres auoyr vsurpe ceste domination ils lhont conuertie en toute perversite.

Après doncques auoyr considere que vne esglise ne peulz consister en son vray estat sans garder ceste ordonnance du Seigneur et quil seroyt fort a craindre que le contempnement ne futz pugny par vne grande vengeance de Dieu, jl nous az semble aduis estre expedient quelle futz remise sus en lesglise et exercee selon la reigle que nous en auons en lescripture. Et neantmoins quon mist daultre part bon ordre de ne tomber en jnconuenient de la deprauer et corrompre par mauuays usage.

Et pour ce faire nous auons deslibere requerir de vous que vostre playsir soyt ordonner et eslire certaynes personnes de bonne vie et de bon tesmoignage entre tous les fideles, pareillement de bonne constance et que ne soyent poent ayses a corrompre, lesquelz estans departis et distribues en tous les quartiers de la ville, ayant loil sus la vie et gouuernement dung chascun et sil voyent quelque notable vice a reprendre en quelque personne, quil en communiquent avecq quelcung des ministres pour admonester quicunque sera celluy lequel sera en faulte et lexorter fraternellement de se corriger. Et si on veoyt que telles remonstrances ne profitent rien, le aduertir que on signiffiera a lesglise son obstination. Et lors sil se recognoyt, voyla desja vng grand prouffit de ceste discipline. Sil ny veult entendre, jl sera temps que le ministre estant aduoue de ceux qui auront ceste charge denunce publicquement en lassemblee le debuoyr quon aura faict de le retirer a amendement et comment tout cela na rien profite. Adonques on cognoestra sil veult perseuerer en la durte de son cuer, et lors sera temps de lexcommunier, cest a scauoyr quil soyt tenu comme reiecte de la compagnie des crestiens et laisse en la puissance du diable pour vne confusion temporelle iusque a ce quil donne bonne apparence de sa penitence et amendement, et en signe de ce quil soyt reiecte de la communion de la Cene et quil soyt denonce aux aultres fidelles de ne conuerser poent familièrement avecq luy. Toutesfoys quil ne laisse poent de venir aux predications, pour recepuoyr tousjours doctrine, affin d'esperouer tousjours sil playra au Seigneur luy toucher le cuer pour retorner en bonne voye.

[11] Les vices qui seront a corriger en ceste maniere [11] sont ceux que vous aves ouy par auant nommes de S. Paul et telz semblables. Quant quelques aultres, comme voysins ou parents auroyent cognoyssance des vices, premier que les dicts desputez sen apperceussent, jl en pourroyent eux mesmes fayre la remonstrance, et quant il cognoestroient ny fayre par eux aulcun profit, il auroyent a en aduertir jceux desputez pour proceder en leur office.

Vela comment jl nous semble vng bon moyen de reduyre lexcommunication en nostre esglise et lentretenir en son entier, et oultre ceste correction lesglise na poent a proceder. Mais sil y en avoyt de si insolens et habandonnez a toute peruersite quil ne se fissent que rire destre excommuniez et ne se souciassent de vivre et morir en telle reiection, ce sera a vous a regarder si vous aures a souffrir a la longue et laisse jmpugny vng tel contempnement et une telle mocquerie de Dieu et de son euangille.

Dauantage pour ce quil y a grandes suspicions et quasi apparences euidentes quil y a encore plusieurs habitans en ceste ville qui ne se sont aucunement renge a leuangville, mais y contredisent tant quil peuuent nourrissant en leur cuer toutes les supersticions contrepetantes contra la parolle de Dieu, ce seroyt vne chose bien expediente de commencer premierement a congnoestre ceux qui se veulent aduoyer de lesglise de Iesucrist ou non. Car sil est besoin de mesmes reiecter par excommunication de nostre assemblee ceux qui vrayment et a juste cause auroyent par auant este tenus comme membres dicelle, combien plus est il necessayre de discerner lesquelz on doyt recepuoyr pour membres ou lesquelz on ne doyt accepter.

Secundement jl est certain quil ny a nulle plus grande diuision que de la foy, et pourtant si ceux qui conuiennent en foy auccq nous seullement pour leurs vices doibuent estre excommuniez, par plus forte rayson ceux ne doibuent estre tollerez en lesglise qui sont en tout contrayres a nous en religion. Le remesde doncq que auons pense a cecy est de vous supplier que tous les habitans de vostre ville ayent a fere confession et rendre rayson de leur foy, pour cognoistre lesquelz accordent a leuangille et lesquelz ayment mieux estre du royaulme du pape que du royaulme de Iesucrist. Ce seroyt doncq ung acte de magistratz crestiens si vous, Messieurs du Conseil, chascun pour soy, faysiez en vostre conseil confession par laquelle on entendist que la doctrine de vostre foy est vrayement celle par laquelle tous les fidelles

sont vnīs en vne eglise. Car par vostre exemple vous monstreriez ce que vng chascun auroyt a fayre en vous ensuyuant : [12] et apres ordonnez aulcuns de vostre [12] compagnie qui estans adjoinct auecq quelque ministre requissent vng chascun de fayre de mesmes, et cela seroyt seulement pour ceste foy, pourtant que on na poent encores discerne quelle doctrine vng chascun tient, qui est le droict commencement dune esglise.

Laultre part est des pseaulmes, que nous desirons estre chantes en lesglise comme nous en auons lexemple en lesglise ancienne et mesme le tesmoignage de S. Paul, qui dict estre bon de chanter en la congregation de bouche et de cuer. Nous ne pouons concepuoyr laduancement et edification qui en procedera, sinon apres lauoyr experimēte. Certes comme nous faysons, les oraysons des fidelles sont si froides, que cela nous doyt tourner a grand honte et confusion. Les pseaulmes nous pourront inciter a esleuer noz cueurs a Dieu et nous esmouoyr a vng ardeur tant de linuocquer que de exalter par louanges la gloire de son nom. Oultre par cela on pourra cognoestre de quel bien et de quelle consolation le pape et les siens ont priue lesglise, quant jl ont applicques les pseaulmes, qui doibuent estre vrays chants spirituel, a murmurer entre eux sans aulcune intelligence.

La maniere de y proceder nous a semble aduis bonne si aulcuns enfans, aux quelz on ayt auparauant recorde vng chant modeste et ecclesiastique, chantent a aulte voyx et distincte, le peuple escoutant en toute attention et suyuant de cuer ce qui est chante de bouche jusque a ce que petit a petit vng chascun se accoustemera a chanter communement. Mays affin de euitier toute confusion jl seroyt besoing que vous ne permettes que aulcun par son insolence, pour auoyr en jrrision la saincte congregation, vienne a trouble lordre qui y sera mis.

Le 3e article est de linstruction des enfans, lesqueulx sans doubte doibuent a lesglise vne confession de leur foy. Pour ceste cause anciennement on auoyt certain catechisme pour jnstituer vng chascun aux fondemens de la religion crestienne, et qui estoyt comme vng formulayre de tesmoignage dont vng chacun usoyt pour declairer sa crestiente, et nommeement les enfans estoyent enseignez de ce catechisme pour venir testifier a lesglise leur foy dont jl nauoyent peu rendre tesmoignage a leur baptesme. Car nous voyons que les scripture nous a conjoint tousiours la confession auecq la foy, et nous dict que si nous croyons veritablement de

cueur a justice quil nous fault confesser de bouche a salut ce que nous auons creu. Or si ceste ordonnance a jamays este propre et conuenable elle est maintenant plus que neces-sayre, veu le mespris de [13] la parolle de Dieu que nous voyons en la plus part et la negligence des parens a instruire leurs enfans en la voye de Dieu, dont on voyt vne merueilleuse rudesse et ignorance en beaucoup, laquelle nest aulcunement tollerable en lesglise de Dieu. [13]

Lordre que nous auons aduise de y mettre, cest quil y aye vne briefue somme et facile de la foy crestienne, laquelle soyt apprinse a tous les anfans et que certaynes fassons de lannee ils viennent par deuant les ministres pour estre interrogez et examinez et recepuoyr plus ample declaration selon quil sera besoing a la capacite dung chacun deux, jusques a ce quon les aye approuuez estre suffisamment instruits. Mays que vostre playsir soyt fere commandement aux parens de mettre payne et diligence que leurs enfans apprennent jcelle somme et quil se presentent aux ministres aux temps quil sera dict.

Finablement pour ce que le pape a tant brouille les causes de mariage en faysant degrez a son playsir, determinant des diuerses jniquement et contre toute rayson, que jl est requis et necessayre de vuyder les controuerses qui en sont ensuyuies bien souuant par la parolle de Dieu, nous auons delibere vous supplier pour auoyr la chose plus certayne, que vous donniez la charge et commission a certaynes personnes de vostre compagnie de juger et decider toutes causes qui en viendront en auant, adjoingnant auecq eux quelques ministres pour les mieux jnformer de ce qui sera de fere selon la parolle [14] de Dieu, lesquelz commissayres auecq le conseil desdicts ministres feront premierement [14] ordonnances des cas suruenans communement, selon lesquelles ils auront a juger. Ce neantmoins apres vous les auoyr presentees, pour estre approuuees de par vous deuant que proceder en auant.

Maintenant, nous treshonnores seigneurs, nous vous supplions affectueusement tous dung accord et prions au nom de Dieu, si vous voyes que ces aduertissemans et exhortations soyent vrayement de la parolle de Dieu, ne les prendre poent comme de nous, mays comme de celluy dont elles procedent, pareillement considerer de quelle importance et consequence elles sont a entretenir en son estat lhonneur de Dieu et conseruer lesglise en son entier. Lesquelles considerations feront que ne vous espargneres a

mettre en exequution diligemment ce que verrez non seulement estre de vostre office, mayz aussi tant necessayre a entretenir vostre peuple en bonne police. Et ne vous doyt esmouuoyr la difficulte que aulcun porroyt alleguer estre en ces choses. Car nous debuons auoyr ceste esperance, quant nous nous offrons de suiure ce qui nous az este ordonne de Dieu, que de sa bonte il fera prosperer et conduira a bonne fin nostre entreprinse, comme vous mesmes aues asses experimente jusques jcy en tous les afferes ou le Seigneur vous az faict ceste grace de chercher sa gloire: jl vous assiste par sa puissance pour mener tout a bonne yssue⁴.

⁴ In pagina aversa scriptum est: La cene demeure a quattres fois l'annee. Le baptesme tous les jours.

INSTRUCTION ET CONFESSION DE FOY

DONT ON USE EN LEGLISE DE GENEVE.

1. Pier. 2,2

Comme enfans naguaires nez, desirez le laict raysonnable et qui est sans fraude.

3, 15

Soyez appareillez a respondre a chascun qui vous demande rayson de lesperance qui est en vous.

4, 11

Si quelcun parle, que ce soit les parolles de Dieu.

[33] Que tous hommes sont nez pour cog- [33]
noistre Dieu.

Comme aynsi soit quon ne trouve nul des hommes, comment quil soyt barbare et plainement sauvaige, qui ne soit touche de quelque opinion de religion il appert que nous sommes tous creez a ceste fin que nous cognoissions la maieste de nostre Createur: layant cogneue, que layons sur tout en estime et que lhonorions de toute crainte amour et reverence.

Mais laissant la les infideles lesquelz ne cherchent autre chose que deffacer de leur memoire celle opinion de Dieu laquelle est plantee en leurs cueurs, il nous fault penser, nous qui faisons profession de piete, que ceste vie caduque et qui bientost finera ne doibt estre autre chose quune meditation dimmortalite. Or on ne peult trouver nulle part vie eternelle et immortelle sinon en Dieu. Il fault doncques que la principale cure et sollicitude de nostre vie soit de chercher Dieu et aspirer a luy de toute affection de cueur et ne reposer ailleurs quen luy seul.

Quelle difference il y a entre vraye et faulse religion.

Puisque cela est approuve par un consentement commun que si nostre vie est sans religion nous vivons tresmiserablement et mesmes que nous ne sommes en rien plus excellens
 34] que les bestes brutes, [34] il ny a nul qui vueille estre repute du tout aliene de piete et de recognoissance de Dieu. Mais il y a beaucoup de difference en la maniere qu'on a de declarer sa religion: car la plus grande partie des hommes nest point touchee vrayement de la crainte de Dieu. Mais par ce que, vueillent ou non, ilz sont liez par ceste cogitation qui tousiours leur revient a lentendement, cest quil y a quelque divinite par la puissance de laquelle ilz consistent ou tresbuschent, estans estonnez de penser a une si grande puissance, affin quilz ne la provocquent contre eulx mesmes par trop grand mespris, ilz lont tellement quellement en quelque veneration. Toutesfois cependant vivant desordonneement et reiectant toute honestete ilz demonstrent une grande securite a contempner le iugement de Dieu. En oultre parce quilz nestiment pas Dieu par son infinie maieste mays par la folle et estourdie vanite de leur esperit, en ce ilz se destournent du vray Dieu. Pourtant de quelque grande cure quilz sesforcent apres de servir a Dieu, ilz ne profitent rien puisquilz adorent non pas le Dieu eternel mais les songes et resveries de leur cueur au lieu de Dieu. Or la vraye piete ne gist pas en la crainte, laquelle bien volontiers fuyroit le iugement de Dieu, mais pourtant quelle ne le peult fayre en a horreur: mais elle consiste plustost en un pur et vray zeile qui ayme Dieu tout ainsi comme Pere et le revere tout ainsi comme Seigneur, embrasse sa iustice, aye horreur de loffenser plus que de mourir. Et tous ceulx qui ont ce zeile ilz nentreprenent point de forger ung tel Dieu quilz vuellent selon leur temerite, mais ilz cherchent la cognoissance du vray Dieu de luy mesmes et ne le concoivent point aultre que tel quil se manifeste et declare a eulx.

35] [35] Que cest quil nous fault cognoistre de Dieu.

Or puisque la maieste de Dieu surmonte en soy la capacite de lhumain entendement et mesmes ne peult pas estre comprinse dicelluy, il nous fault adorer sa haltesse plustost que de lenquerir, affin que ne soyons du tout accablez dune si grande clarte. Par quoy il nous fault chercher et con-

siderer Dieu en ses oeuvres, lesquelles pour ceste rayson sont appelees en l'Escripture spectacles des choses invisibles (Ro. 1, 20. Heb. 11, 1.): car elles nous representent ce que autrement nous ne pouvons voir du Seigneur. Or cela est non pas chose laquelle tienne en suspend noz entendemens par frivoles et vaines speculations, mais est chose quil nous est mestier de scavoir et laquelle engendre nourrice et confirme en nous une vraye et solide pieté, cest a dire la foy conioincte avec crainte. Nous contemplons doncques en ceste universite des choses limmortalite de nostre Dieu de laquelle est procede le commencement et origine de toutes choses: sa puissance laquelle ait faict une si grande machine et maintenant la soustiene; sa sapience laquelle ait compose et gouverne une si grande et confuse variete par ordre tant distinct: sa bonte laquelle ait este cause a soy mesme que toutes ces choses ayent este creees et maintenant consistent: sa iustice laquelle se manifeste merueilleusement en la protection des bons et en la vengeance des mauvais: sa misericorde laquelle pour nous appeller a amendement endure noz iniquitez par une si grande benignite. Certes nous devons par cecy abondamment autant quil nous estoit besoing estre enseigne quel est Dieu, si a une si grande lumiere nostre rudesse nestoit aveuglee. Toutesfois mesmes nous ne pechons pas en cecy par seul aveuglement, mais nostre perversite est telle quil ny a rien quelle ne prene mauvasement et perversement en estimant les oeuvres de Dieu et renverse entierement toute la sapience celeste laquelle autrement clairement y reluist. Il fault doncq venir a la parolle ou Dieu nous est tres bien descript par ses oeuvres, pourtant que icelles oeuvres y sont estimees non pas selon la perversite de nostre iugement mais par la reigle de leternelle verite. Nous apprenons doncq de la que nostre Dieu seul et eternal est la source et fontaine de toute vie iustice sapience vertu bonte et clemence: duquel comme sans nulle [36] exception [3] tout bien provient aussi toute louange a bon droict en doit retourner a luy. Et combien que toutes ces choses apparoissent clairement en chascune partie du ciel et de la terre, toutesfois lors finalement nous comprenons au vray ce a quoy principalement elles tendent, [ce] quelles vallent et a quelle fin il les nous fault entendre, quand nous descendons en nous mesmes et considerons par quelle maniere le Seigneur declare en nous sa vie sapience et vertu et exerce envers nous sa iustice clemence et bonte.

De l'homme.

L'homme fut premierement forme a limage et semblance de Dieu, affin quen ses ornemens desquelz il avoit este noblement vestu de Dieu il eust en admiration l'auteur diceulx, et par telle recognoissance quil estoit convenable il lhonorast. Mais parce que sestant confie dune si grande excellence de sa nature, ayant oublie dont elle estoit venue et subsistoit, il sest esforce de seslever hors du Seigneur, il a este necessaire quil feust despouille de tous les dons de Dieu desquelz follement il senorgueillissoit, affin que estant desnue et despourveu de toute gloire il cogneust Dieu, lequel estant enrichy de ses largesses il avoit ose contempner. Par quoy nous tous qui avons nostre origine de la semence de Adam, ceste semblance de Dieu estant en nous esfacee, nous nayssons chair de chair. Car combien que soyons composez dune ame et dun corps, toutesfois nous ne sentons rien que la chair: tellement que en quelconque partie de l'homme que nous tournions les yeulx il nest possible de rien voir qui ne soit impur profane et abominable a Dieu. Car la prudence de l'homme, aveuglee et enveloppee dinfinis erreurs, tousiours contrarie a la sapience de Dieu: la volonte mauvaaise et pleyned'affections corumpues ne hait rien plus que la iustice dicelluy: les forces impuissantes a toutes bonnes oeuvres tendent furieusement a iniquite.

Du liberal arbitre.

37] L'Esriture souvant testifie l'homme estre serf de peche: par laquelle chose est signifie son esperit estre tellement aliene de la iustice de Dieu quil ne concoit convoicte ne entreprennent rien qui ne soit meschant pervers inique et souille: car le cueur [37] abbrevie totalement du venin de peche ne peult rien mettre hors sinon les fructz de peche. Toutesfois si ne fault il pas portant penser que l'homme peche comme contraint par necessite violente: car il peche dun consentement de volonte tres prompte et encline. Mais parce que pour la corruption de son affection il a tresfort en hayne toute la iustice de Dieu et dautre part est fervent en toute espece de mal, il est dict navoir pas puissance libre de eslire le bien et le mal, ce quon appelle le liberal arbitre.

Du peche et de la mort.

Le peche en l'Esriture est appelle tant la perversite de la nature humaine, laquelle est la fontaine de tous vices, comme les meschantes cupiditez qui en naissent et les iniques

forfaictz lesquelz sortent de ces cupiditez: comme sont homicides, larcins, adulteres et les aultres de telle maniere. Nous doncq, pecheurs des le ventre de la mere, naissons tous subiectz a lire et vengeance de Dieu. Estans devenuz grandz nous amassons sur nous tousiours plus grief iugement de Dieu. Finablement par toute nostre vie nous tendons tousiours plus avant a la mort. Car sil ny a point de doubte que toute iniquite ne soit execrable a la iustice de Dieu, que povons nous attendre de la face de Dieu, nous miserables qui sommes opprimez dune si grande charge de pechez et souilles dordure infinie, sinon trescertaine confusion, telle que son indignation le porte? Ceste cogitation, combien quelle abbate lhomme de terreur et laccable de desespoir, toutesfois elle nous est necessaire affin que desvestuz de nostre propre iustice, delectez de la confiance de nostre propre vertu, repoulez de toute expectation de vie, apprenions par lintelligence de nostre pouvrete misere et ignominie de nous prosterner devant le Seigneur, et par la recognoissance de nostre iniquite impuissance et perdition luy donner toute gloire de saintete vertu et salut.

Comment nous sommes restituez a salut et vie.

Par ceste cognoissance de nous, laquelle nous monstre nostre neant, si a bon esciant elle est entree en noz cueurs, nous est faict facile accez a avoir la vraye cognoissance de Dieu. Et plustost [38] desia luymesmes nous a ouvert comme une premiere porte en son royaume quand il a destruiect ces deux tresmauvaises pestes, a scavoir est la securite contre sa vengeance et la faulse confiance de nous. Car lors nous commençons a eslever les yeulx au ciel lesquelz auparavant estoient fischez et arrestez en terre, et nous qui reposions en nous mesmes souspirons au Seigneur. Et aussi dautre part ce Pere de misericorde, combien que nostre iniquite meritoit bien autre chose, toutesfois selon sa benignite inenarrable il se monstre volontairement a nous ainsi affligez et estonnez et par telz moyens quil cognoist estre expedient a nostre imbecillite, nous rappelle derreur a droicte voye, de mort a vie de ruine a salut, du regne du diable a son regne. Puy doncq que le Seigneur establist premierement ce degre a tous ceulx quil luy plaist de remettre en lheritage de la vie celeste, cest que estans navrez par la conscience et charge du poix de leurs pechez, [ilz] soient pointz et picques a avoir crainte de luy, il nous propose au commencement sa Loy laquelle nous exerce en ceste cognoissance.

De la Loy du Seigneur.

En la Loy de Dieu nous est donnee une tresparsfaicte reigle de toute iustice, laquelle par bonne rayson on peult appeller leternelle volonte du Seigneur: car la il a pleinement et clairement comprins en deux tables tout ce quil requiert de nous. En la premiere il nous a prescript en peu de commandemens qui est le service de sa maieste lequel luy est agreable. En lautre qui sont les offices de charite lesquelz sont deux au prochain. Oyons la doncques et apres nous verrons quelle doctrine il nous en fault prendre et pareillement quel fruit nous en debvons recueillir.

EXODE 20.

Je suys le Seigneur ton Dieu, qui lay tyre hors de la terre dEgypte et de la mayson de servitude. Tu nauras point de dieux estrangers devant ma face.

La premiere partie de ce commandement est comme une preface sur toute la Loy: car quand il se prononce estre le Seigneur nostre Dieu il se declaire estre celuy qui a droict de commander et au commandement duquel obeissance est [39] deue, ainsi comme il dict par son prophete: Si ie suis [39] Pere ou est lamour? Si ie suis Seigneur, ou est la crainte? Pareillement il met en memoire son benefice par lequel nostre ingratitude soit convaincue si nous nobeissons a sa voix. Car par telle benignite quil a une fois retyre le peuple iudaique de la servitude de Egypte, aussi pareillement il delivre tous ses serviteurs de la perpetuelle Egypte des fideles, cest a dyre de la puissance de peche.

Ce quil deffend davoir des dieux estrangers signifie que de tout ce qui est propre a Dieu nous nen attribuons rien a autre que a luy. Et il adiuste: devant sa face, affin quil declaire quil veult estre recogneu pour Dieu non seulement par confession exterieure, mais en pure verite du dedans du cuer. Or ces choses sont propres a Dieu seul et lesquelles ne peuvent estre transferees a aultre sans les ravir a Dieu, cest a scavoir que nous adorions luy seul, que nous nous appuyons en luy de toute nostre confiance et esperance, que nous recognoissons venir de luy quelconque chose qui soit bonne et sainte et que nous luy rendions la louange de toute bonte et saintete.

Tu ne te feras image ne semblance aucune des choses qui sont au ciel las sus, ou en la terre ca bas, ou es eaulx qui sont soubz la terre. Tu ne leur feras inclination et ne les honoreras.

Comme par le precedant commandement il se est prononce estre ung seul Dieu, ainsi maintenant il denonce quel il est et comment il doibt estre servy et honore. Il deffend doncques que nous ne luy contrefaisions nulle semblance: de laquelle chose il rend rayson au Deuteronome 4^e chapitre (15—18.) et en Esaye 40 (18—25.): cest a scavoir que lesperit na rien semblable avec le corps. Et davantaige il deffend que nous ne honorions aucune image pour religion. Apprenons doncq de ce commandement que le service et honneur de Dieu est spirituel: car comme il est esperit ainsi requiert il estre servi et honore en esperit et verite (Iehan 4, 23). Il adioust apres une horrible menace, par laquelle il declare combien grievement il est offense par la transgression de ce commandement.

Car ie suis le Seigneur ton Dieu, puissant, ialoux, visitant liniquite des peres sur les enfans en la tierce et quarte generation en ceulx qui me hayssent, [40] et faysant misericorde en mille generations a ceulx qui mayment et gardent mes commandemens. [4]

Cecy est autant comme sil disoit quil est seul auquel nous nous debvons arrester et quil ne peult souffrir compaignon, mesmes quil vengera sa maieste et gloire si aulcuns la transferent aux images ou a autre chose: et non pas cela une fois seulement, mais aux peres, enfans et nepveux, cest a dire en tous temps, comme aussi perpetuellement il manifeste sa misericorde et benignite a ceulx qui ont amour a luy et gardent sa Loy. En quoy il nous declare la grandeur de sa misericorde, laquelle il estend en mille generations, ou seulement il a assigne quatre generations a sa vengeance.

Tu ne prendras point le nom du Seigneur ton Dieu en vain, car le Seigneur ne tiendra point pour innocent celluy qui aura prins le nom du Seigneur son Dieu en vain.

Icy il deffend que nous ne abusions de son saint et sacre nom en iuremens pour confirmer ou choses vaines ou mensonges, car les iuremens doyvent servir non pas a nostre plaisir et volupte, mais a iuste necessite, quand la gloire du Seigneur est a maintenir ou quil fault affermer quelque chose qui tend a edification. Et du tout il defend que nous ne polluons en aucune chose son saint et sacre nom, mais que plustost nous le prenions reveremment avec toute dignite selon que sa saintete requiert, soit que nous iurions

ou en quelque propoz que nous tenions de luy. Et puisque le principal usage de usurper ce nom gist en invocation dicelluy, entendons quelle nous est icy commandee. Finalement il denonce icy punition affin que ceulx ne se pensent povoir eschapper sa vengeance lesquelz auront prophane la saintete de son nom par pariures et autres blasphemes.

Aye souvenance du iour du repos pour le saintifier. Six iours tu travailleras et feras toute ton oeuvre: le septiesme cest le repos du Seigneur ton Dieu. Tu ne feras aucune tienne oeuvre, ne toy ne ton filz ne ta fille, ne ton serviteur ne ta chambriere, ne ton bestial, ne lestrangier qui est dedans les portes. Car en six iours Dieu fit le ciel et la terre et la mer et toutes les choses qui sont en iceulx et le septiesme [41] iour il se reposa: pourtant il a benist le iour du repos et la saintifie.

Nous voyons quil y a eu trois causes dordonner ce commandement. Car premierement le Seigneur a voulu soubz le repos du septiesme iour figurer au peuple dJsrael le repos spirituel par lequel les fideles doyvent cesser de leurs propres oeuvres, affin de laisser oeuvrer le Seigneur en eulx mesmes. Secondement il a voulu quil y eust un certain iour ordonne auquel ilz sassemblissent pour ouyr sa Loy et faire ses ceremonies. Tiercement il a voulu estre permis un iour de repos aux serviteurs et a ceulx qui vivent soubz la puyssance de autruy, affin quilz eussent quelque relachement de leur labeur, combien que cecy soit plustost une dependance que rayson principale.

Quant a la premiere cause il ny a point de doubte quelle nait cesse en Christ: car il est la verite par la presence de laquelle toutes figures se esvanouissent: il est le corps par ladvenement duquel toutes umbres sont delaissees. Pourtant S. Paul (Coloss. 2, 17) afferme le sabbath avoir este ombre de la chose future, la verite duquel il declaire ailleurs, quand aux Rom. 6 (v. 8.), il nous enseigne que nous sommes ensevelis avec Christ, affin que par sa mort nous mourions a la corruption de nostre chair. Et cela se faict non pas en ung iour mais par tout le cours de nostre vie, iusques a ce que du tout mors en nous mesmes nous soyons remplis de la vie de Dieu. Doncq lobbservation superstitieuse des iours doit estre loing des chrestiens.

Mais parce que les deux dernieres causes ne doivent pas estre anombrees aux umbres anciennes, mais appartiennent esgallement a tous eages, le sabbath estant abrogee,

toutesfois encores entre nous cecy a lieu que nous convenions en certains iours pour ouyr la parolle de Dieu, pour la fraction du pain de la Cene et pour les oraysons publiques: davantaige affin que aux serviteurs et ouvriers soit donne relachement de leur labeur. Car selon quest nostre infirmité cela ne se peult obtenir que telles assemblees se facent tous les iours. Pour laquelle chose le iour observe par les Iuifz a este oste (ce qui estoit expedient pour abolir la superstition), et un aultre iour a este destine a cest usage, ce qui estoit necessaire pour retenir et conserver ordre et paix en l'Eglise.

Comme doncques aux Iuifz estoit donnee la verite soubz figure, ainsi elle nous est demonstree sans ombre. Cest premierement quen toute nostre vie nous meditions ung perpetuel sabbath de noz [42] oeuvres, affin que le Seigneur oeuvre en nous par son esperit. Secondement affin que nous gardions lordre legitime de l'Eglise pour ouyr la parolle de Dieu, pour ladministration des sacremens et pour les oraysons publiques. Tiercement affin que nous ne opprimions inhumainement de labeur ceulx qui nous sont subiectz.

Honore ton pere et ta mere affin que tes iours soient prolongez sur la terre, laquelle le Seigneur ton Dieu te donnera.

Par cecy nous est commandee la piete envers noz peres et meres et ceulx qui sont constituez sur nous en mesme degre comme les princes et magistratz: cest a scavoir que nous leur facions toute reverence obeissance et recognoissance, et tous les services quil nous est possible: car ceste est la volonte du Seigneur, que nous rendons le semblable a ceulx qui nous ont mis en ceste vie. Et ne peult challoir silz sont dignes ou indignes que cest honneur leur soit porte, car quelz quilz soient ilz nous sont donnez pour pere et mere par le Seigneur lequel a voulu quon les honore. Mais il fault aussi noter cecy incidemment, cest quil ne nous est pas commande de leur obeir sinon en Dieu. Pourtant il ne fault pas pour leur complaire transgresser la Loy du Seigneur, car silz nous commandent rien contre Dieu en ce nous ne les devons pas reputer pour pere et mere, mais comme estrangers, lesquelz nous veuillent retirer de lobeissance de nostre vray Pere. Et cestuy cy est le premier commandement avec promesse (comme dict S. Paul aux Ephes. 6, 2.) par laquelle, quand le Seigneur promet benediction de la presente vie aux enfans qui auront servy et honore leurs peres et meres par telle observation quil est convenable, pareillement il

declare que trescertaine malediction est preste a ceulx qui leur sont rebelles et desobeissans.

Tu ne lueras point.

Icy nous est interdite toute violence et iniure, et generally toute offense par laquelle le corps du prochain puisse estre blesse. Car si nous avons souvenance que l'homme est fait a lymage de Dieu, nous le debvons avoir pour saint [43] et sacre, en [43] telle maniere quil ne puisse estre viole quen luy aussi limage de Dieu ne soit violee.

Tu ne paillarderas point.

Icy le Seigneur nous deffend toute espece de luxure et impudicite. Car le Seigneur a conioinct l'homme a la femme par la seule loy de mariage, et comme ceste societe est conioincte par son auctorite aussi il la sanctiffiee de sa benediction : dont il appert que toute aultre conionction que de mariage est mauldicte devant luy. Par quoy ceulx qui nont le don de continence (lequel certes est singulier et ne gist pas en la puissance dun chascun), quilz subviennent a lintemperance de leur chair par le remede honeste de mariage, car le mariage est entre tous honorable, mais Dieu condempnera les scorateurs et adulteres (Hebr. 13, 4.).

Tu ne desroberas point.

Icy generally est deffendu et prohibe que nous ne surprinions les biens lun de lautre. Car le Seigneur veult que toutes rapines soient bien loing de son peuple, par lesquelles les imbecilles sont grevez et oppressez, et toutes tromperies par lesquelles linnocence des simples est deceue. Par quoy si nous voulons conserver noz mains pures et innocentes de larcin, il ne nous fault pas moins abstenir de toutes finesses et cautelles que de ravissements violans.

Tu ne diras point faulx tesmoignage contre ton prochain.

Icy le Seigneur condamne toutes mauldissons et iniures, par lesquelles la renommee de nostre frere est blasmee, tous mensonges par lesquels en quelque sorte que ce soit le prochain est blesse. Car si bonne renommee est plus precieuse que quelconque tresor, nous ne sommes pas a moindre dommaige despouillez de lintegrite de nostre renommee que

de noz biens. Et souvant on ne proffite pas moins a ravir les biens du frere par faulx tesmoignages que par la rapacite des mains. Par quoy comme par le precedant commandement les mains sont liees, ainsi est la langue par cestuy cy.

Tu ne convoicteras point la mayson de ton prochain. el ne desireras point sa femme ne son serviteur [44] ne sa cham- [44] briere, ne son beuf ne son asne, ne nulles des choses qui sont a luy.

Par cecy le Seigneur meët comme une bride a toutes noz cupiditez, lesquelles outrepassent les limites de charite. Car tout ce que les aultres commandemens deffendent de commectre par oeuvre contre la reigle de dilection, cestuy cy deffend de le concevoir au cueur. Pourtant en ce commandement sont condamnées hayne envye malveillance, tout ainsi comme auparavant homicide. L'affection lubrique et interieure souilleure du cueur sont autant deffendues comme scortations. Ou par avant rapacite et finesse estoit prohibee, icy lest avarice: ou devant le mal dire a este interdit, icy la malignite mesmes est comprimee.

Nous voyons combien la sentence de ce commandement est generale et combien elle sestend au long et au large. Car le Seigneur requiert une affection merveilleuse et souverainement bruslante de lamour des freres, laquelle certes il ne veut mesmes par aucune cupidite estre esmeue contre le bien et proffit du prochain. Ceste doncq est la somme de ce commandement: que nous devons estre tellement affectionnez que nous ne soyons chatouillez daucune cupidite contraire a la loy de dilection, et que nous soyons prestz de rendre tres-voluntiers a un chascun ce qui est sien. Or il nous fault estimer envers un chascun que cela est sien que nous sommes tenuz de luy rendre du devoir de nostre office.

La somme de la Loy.

Or nostre Seigneur Jesus Christ nous a assez declaire a quoy tendent tous les commandemens de la Loy, quand il a enseigne toute la Loy estre comprinse en deux chappitres. Le premier est que nous aymions de tout nostre cueur, de toute nostre ame et de toute nostre puissance le Seigneur nostre Dieu. Le second est que nous aymions nostre prochain autant comme nous mesmes. Laquelle interpretation il a prinse de la Loy mesme, car la premiere partie est au Deuteronomie 6 (v. 5), et on voit lautre au Levitique 19 (v. 18).

Que cest quil nous vient de la Loy seule.

[45] Voila lexemple dune iuste et saincte vie, et mesme une tresparfaicte image de iustice: tellement que si quelchun exprime en sa vie la Loy de Dieu, il ne luy deffauldra rien devant le Seigneur de ce qui est requis a perfection. Pour laquelle chose testifier non seulement il promet a ceulx qui auront accompli sa Loy ces grandes benedictions [45] de la vie presente, lesquelles sont recitees au Levitique 26 (v. 3—13.) et au Deuteronomie 27 (v. 1—14.), mais aussi la remuneration de la vie eternelle (Levitique 18, 5.). Dautre part il prononce vengeance de mort eternelle contre tous ceulx qui nauront accompli par oeuvres tout ce qui est en icelle commande. Moysse aussi ayant publie la loy (Deuteronomie 30, 19.) prent a tesmoing le ciel et la terre quil avoit propose au peuple le bien et le mal, la vie et la mort.

Mais combien quelle monstre la voye de vie, toutesfois il nous fault voir que cest quelle nous peult proffiter par celle demonstration. Certes si nostre volonte estoit toute formee et rangee a lobeissance de la volonte divine, la seule cognoissance de la Loy plainement suffiroit a salut. Mais puisque nostre nature charnelle et corrumpee bataille du tout contre la Loy spirituelle de Dieu et nest en rien amende par la doctrine dicelle, il reste que la Loy mesmes, laquelle estoit donnee a salut si elle eust trouve de bons et capables auditeurs, tourne en occasion de peche et mort. Car puisque tous sommes convaincus estre transgresseurs dicelle, de tant que plus clairement elle nous manifeste la iustice de Dieu, de tant plus elle nous descouvre dautre part nostre iniquite. Derechief de tant quelle nous tient surprins de plus grande transgression, pareillement elle nous rend coupables de plus grief iugement de Dieu: et la promesse de vie eternelle ostee la seule malediction nous reste, laquelle nous eschoit a tous par la Loy.

Que la Loy est un degre pour venir a Christ.

Or ce que liniquite et transgression de nous tous est convaincue par le tesmoignage de la Loy nest pas pourtant faict affin que nous tombions en desespoir et ayans le courage perdu treshuschions en ruine. Certes lapostre (Rom. 3, 19—20.) tesmoigne que nous sommes tous damnez par le iugement de la Loy, affin que toute bouche soit close et que tout le monde soit trouve coupable devant Dieu. Toutesfois luy mesme enseigne aultre part (Rom. 11, 32.) que Dieu a

encloz tous soubz incredulite, non pas pour les perdre ou pour les laisser perir, mais affin quil face misericorde a tous.

Le Seigneur doncques, apres nous avoir par la Loy admonestez de nostre imbecillite et impurite, il nous console par la confiance de sa vertu et misericorde, et ce en Christ son filz par lequel il se demonstre a nous bienvueillant et propice. Car il [46] napparoist en la Loy sinon remunerateur [46] de parfaicte iustice, de laquelle nous sommes tous du tout despourvez, et daultre coste iuge entier et severe des pechez. Mais en Christ sa face reluist pleine de grace et benignite, voyre envers les miserables et indignes pecheurs: car il a donne cest exemple admirable de sa dilection infinie quil a expose pour nous son propre filz et en luy nous a ouvert tous les tresors de sa clemence et bonte.

Que nous apprehendons Christ par foy.

Comme le Pere misericordieux nous offre son Filz par la parolle de l'Evangille, ainsi nous lebrassons par foy et le recognoissons comme a nous donne. Vray est que la parolle de l'Evangille appelle tous en la participation de Christ, mais plusieurs aveuglez et endurcis par incredulite mesprisent ceste grace tant singuliere. Les seulz fideles doncques iouyssent de Christ, lesquelz le recoivent estant a eulx envoye, ne le reiectent leur estant donne et le suyvent estans appelez de luy.

De lelection et predestination.

En une telle difference est a considerer necessairement le grand secret du conseil de Dieu: car la semence de la parolle de Dieu prent racine et fructifie en ceux la seulement lesquelz le Seigneur par son election eternelle a predestine pour ses enfans et heretiers du royaume celeste. A tous les autres, qui par mesme conseil de Dieu devant la constitution du monde sont reprouvez, la claire et evidente predication de verite ne peult estre aultre chose sinon odeur de mort en mort. Or pourquoy le Seigneur use de sa misericorde envers les uns et exerce la rigueur de son iugement envers les aultres, il nous en fault laisser la rayson estre cogneue de luy seul, laquelle il nous a voulu a tous estre celee et non sans tresbonne cause. Car ne la rudesse de nostre esperit ne pourroit pas porter une si grande clarte, ne nostre petitesse ne pourroit pas comprendre une si grande sapience. Et de faict tous ceulx qui tacheront de seslever iusques la

et ne voudront reprimer la temerite de leur esperit, ilz experimenteront estre veritable ce que Salomon dict (Prover. 25, 27.) que celluy qui voudra enquerir la maieste sera opprime par la gloire. Seulement ayons cela resolu en nous que celle dispensation du Seigneur, combien quelle nous soit [47] cachee, ce neantmoins elle est sainte et [47] iuste: car sil vouloit perdre tout le genre humain, il a droict de le faire, et en ceux quil retire de perdition on ne peult rien contempler que sa souveraine bonte. Doncques recognoissons les eleuz estre vaisseaux de sa misericorde (ainsi que vraiment ilz sont), et les reprouvez estre vaisseaux de son ire, laquelle toutesfois nest que iuste.

Prenons des uns et des autres argument et matiere dexalter sa gloire Et dautre part aussi (ce qui est accoustume de advenir a plusieurs) ne cherchons pas pour confirmer la certitude de nostre salut de penetrer iusques dedans le ciel et de enquerir que cest que Dieu a dez son eternite conclud de faire de nous (laquelle cogitation ne peult que nous agiter par une miserable angoisse et perturbation): mais soions contens du tesmoignage par lequel il nous a souffisamment et amplement confirme celle certitude. Car comme en Christ sont eleuz tous ceulx lesquelz ont este preordonnez a vie devant que les fondemens du monde ayent este constituez, aussi il est celluy auquel le gaige de nostre election nous est presente si nous le recevons et embrassons par foy. Car quest ce que nous cherchons en election sinon que nous soyons participans de la vie eternelle? Et nous avons icelle en Christ, lequel estoit la vie des le commencement et nous est propose a vie a celle fin que tous ceulx qui croient en luy ne perissent point mais iouyssent de la vie eternelle. Si doncq en possedant Christ par foy pareillement nous possedons en luy la vie, nous navons que faire de oultre rien enquerir du conseil eternel de Dieu: car Christ nest pas seulement un miroir par lequel la volente de Dieu nous soit representee, mais un gaige par lequel elle nous est comme seelee et confirmee.

Que cest que la vraye foy.

Il ne fault pas estimer que la foy chrestienne soit une nue et seule cognoissance de Dieu ou intelligence de lEscripture, laquelle voltige au cerveau sans toucher le cuer: telle qua acoustume destre lopinion des choses lesquelles nous sont confirmees par quelque probable raison. Mais cest une ferme et solide confiance de cuer par laquelle nous arrestons

seurement en la misericorde de Dieu qui nous est promise par l'Evangile. Car ainsy la diffinition de la foy doit estre prinse de la substance de la promesse, laquelle foy tellement sappuye sur ce fondement que iceluy oste incontinent [48] [4] elle ruinerait ou plus tost sesvanoiroit. Pourtant quand le Seigneur par la promesse evangelique nous presente sa misericorde, si certainement et sans nulle hesitation nous nous confions en luy qui faict la promesse, nous sommes dictz apprehender sa parolle par foy. Et ceste diffinition nest point diverse de celle de lapostre (Heb. 11, 1.) en laquelle il enseigne la foy estre la subsistence des choses a esperer et la demonstration des choses non apparentes: car il entend une certaine et seure possession des choses qui sont promises de Dieu et une evidence des choses non apparentes, cest a scavoir de la vie eternelle, de laquelle nous concevons espoir par la confiance de la divine bonte qui nous est offerte par l'Evangile. Or comme ainsi soit que toutes les promesses de Dieu soient en Christ confirmees et par maniere de dire tenues et accomplies, il appert sans doute que Christ est le perpetuel objet de la foy, auquel elle contemple toutes les richesses de la misericorde divine.

Quela foy est don de Dieu.

Si nous considerons droictement en nous mesmes combien nostre pensee est aveugle aux secretz celestes de Dieu et combien nostre cuer a grande deffiance en toutes choses, nous ne doubterons point que la foy ne surmonte beaucoup toute la vertu de nostre nature et quelle ne soit un singulier et precieux don de Dieu. Car comme S. Paul (1. Corinth. 2, 11.) aruge: si personne ne peult estre tesmoing de la volonte humaine sinon lesperit de lhomme qui est en luy, comment lhomme seroit il certain de la volonte divine? Et si la verite de Dieu en nous vacille mesmes en ces choses lesquelles nous voyons a loueil, comme seroit elle ferme et stable ou le Seigneur promet les choses que loueil ne voit et lentendement de lhomme ne comprend point?

Doncques il ny a point de difficulte que la foy ne soit une clarte du Saint Esperit, par laquelle noz entendemens soient esclairez et noz cueurs confirmez en une certaine persuasion, laquelle soit asseuree la verite de Dieu estre tant certaine quil ne puisse ne accomplir point ce que par sa sainte parolle il a promis quil feroit. Pour ceste cause (2. Corinth. 1, 22. et Ephes. 1, 13.) le S. Esperit est appelle comme

une arre, laquelle confirme en noz cueurs la certitude de la verite divine et un seau par lequel noz cueurs sont seellez [49] en lactente du iour du Seigneur. Car il est celluy qui testifie a nostre esperit que Dieu est nostre Pere et que pareillement nous sommes ses enfans (Rom. 8, 16.).

Que nous sommes iustifiez en Christ par foy.

Puis quil est manifeste que Christ est le perpetuel obiect de la foy, nous ne povons autrement cognoistre que cest que nous recevons par la foy sinon que nous regardions en luy. Or il nous a pourtant este donne du Pere affin que nous obtenions en luy vie eternelle, comme il dict (Ieh. 17, 3.) ce estre la vie eternelle que cognoistre un Dieu le Pere et celluy quil a envoye Iesus Christ. Et derechief (Iehan 11, 26.): Qui croira en moy iamais ne mourra, et sil est mort il vivra. Toutesfois affin que cecy se face il fault que nous qui sommes contaminez de taches de peche soions nectoiez en luy, car rien de souille nentrera au royaume de Dieu. Il nous faict doncques ainsi participans de soy, affin que nous qui sommes en nous pecheurs soyons par sa iustice reputez iustes devant le throsne de Dieu. Et en ceste maniere estans despouillez de nostre propre iustice nous sommes vestuz de la iustice de Christ, et estans iniustes par noz oeuvres nous sommes iustifiez par la foy de Christ.

Car nous sommes dictz estre iustifiez par foy, non pas que nous recevions dedans nous quelque iustice, mais parce que la iustice de Christ nous est attribuee tout ainsi que si elle estoit nostre, nostre propre iniquite ne nous estant point impute. Tellement quon peult en un mot vraiment appeller ceste iustice la remission des pechez: ce que lapostre declare evidemment quand souventesfois il compare la iustice des oeuvres avec la iustice de la foy et enseigne lune estre destruite par lautre (Rom. 10, 3., Philip. 3, 9.). Or nous verrons au Symbole par quelle maniere Christ nous a merite ceste iustice et en quoy elle gist, auquel symbole toutes les choses sur lesquelles nostre foy est fondee et appuyee sont recitees par ordre.

Que par le foy nous sommes saintifiez
pour obeir a la Loy.

Comme Christ par sa iustice intercede pour nous envers le Pere, affin que luy estant comme nostre pleige nous soions reputez pour iustes, ainsi par la participation de son esperit

il nous sanctifie a toute purete et innocence. Car lesperit du Seigneur [50] sest repose sur luy sans mesure, lesperit (dis ie) [5] de sapience, dintelligence, de conseil, de force, de science et crainte du Seigneur, affin que nous tous puysons de sa plenitude et recevions grace pour la grace qui luy a este donnee. Ceulx donques se decoyvent qui se glorifient de la foy de Christ estans du tout destituez de la sanctification de son esperit: car l'Escripture enseigne Christ nous estre fait non seulement iustice, mais aussi sanctification. Pourtant sa iustice ne peult estre receue de nous par foy, que nous nembrassions pareillement celle sanctification: car le Seigneur par une mesme alliance, laquelle il a fait avecques nous en Christ, promet quil sera propice a noz iniquitez et quil escripra sa Loy en noz cueurs (Ieremie 31, 33., Heb. 8, 10. et 10, 16.).

Ce nest doncq pas une oeuvre de nostre puissance que lobserver de la Loy, mais cest oeuvre de vertu spirituelle, par laquelle se fait que noz cueurs sont nectoyez de leur corruption et sont amoliz pour obeir a iustice. Or maintenant l'usage de la Loy est bien aultre aux chrestiens quil puisse estre sans foy: car ou le Seigneur a engrave en noz cueurs lamour de sa iustice, la doctrine exterieure de la Loy (laquelle seulement auparavant nous accusoit dimbecillite et de transgression,) est maintenant une lampe pour guider noz piedz affin que ne desvoions du droict chemin, nostre sagesse par laquelle nous soions formez instituez et encouragez a toute integrite, nostre discipline laquelle ne nous souffre estre dissoluz par licence mauvaise.

De penitence et regeneration.

Il est desia facile a entendre de cecy pourquoy la penitence est tousiours conioincte avec la foy de Christ, et pourquoy le Seigneur afferme (Ieh. 3, 3.) que nul ne peult entrer au royaume des cieulx, sinon celluy qui aura este regenere. Car penitence signifie conversion par laquelle, la perversite de ce monde delaissee, nous retournons en la voye du Seigneur. Or comme Christ nest point ministre de peche, aussi apres nous avoir purge des macules de peche il ne nous vest pas pourtant de la participation de sa iustice, affin que par apres nous profanions une si grande grace par nouvelles taches, mais affin que estans adoptez pour enfans de Dieu nous consacrons nostre vie pour ladvenir a la gloire de nostre Pere.

Leffect de ceste penitence depend de nostre regeneration
 1] laquelle consiste en deux parties, scavoir [51] est en la mortification de nostre chair, cest a dire de la corruption qui est engendree avec nous, et en la vivification spirituelle par laquelle la nature de lhomme est restauree en integrite. Il nous fault doncques toute nostre vie mediter que, estans mors a peche et a nous mesmes, nous vivions a Christ et sa iustice. Et veu que ceste regeneration nest iamais accomplie tant que nous sommes en la prison de ce corps mortel, il fault que le soing de penitence nous soit perpetuel iusques a la mort.

Comment la iustice des bonnes oeuvres
 et de la foy conviennent ensemble.

Il ny a nulle doubte que les bonnes oeuvres, lesquelles procedent dune telle purete de conscience, ne soient agreables a Dieu: car puis quil recognoist en nous sa iustice, il ne peult quil ne lapprouve et prise. Toutesfois il se fault bien soigneusement garder que nous soions tellement transportez par la vaine confiance dicelles bonnes oeuvres, que nous oublions que sommes iustifiez par la seule foy de Christ: car il ny a nulle iustice des oeuvres devant Dieu, sinon celle qui corresponde a sa iustice. Par quoy il ne suffit que celluy qui cherche estre iustifie par oeuvres produise certaines bonnes oeuvres, mais il luy est necessaire quil apporte une parfaite obeissance de la Loy, de laquelle certes ceulx sont encores tresloing lesquelz par dessus tous les aultres ont le mieulx profite en la Loy du Seigneur.

Davantaige encores que la iustice de Dieu se voulust contenter quil luy feust satisfait par une seule bonne oeuvre, le Seigneur toutesfois ne trouveroit pas mesme une seule bon oeuvre en ses saintz, a laquelle pour merite qui y feust il donnast louange de iustice. Car combien que cecy puisse sembler estre merueilleux toutesfois si est il tresveritable, cest quil ne sort nulle oeuvre de nous laquelle soit consommee dentiere perfection et qui ne soit infecte de quelque tache. Par quoy veu que nous sommes tous pecheurs et garnis de plusieurs restes de pechez, il fault que nous soions iustifiez hors de nous; cest a dire que nous ayons tousiours affaire de Christ, par la perfection duquel nostre imperfection soit couverte, par la purete duquel nostre immundicite soit lavee, par lobeissance duquel nostre iniquite soit effacee,

finalement pour la iustice duquel iustice nous soit imputee gratuitement, sans nulle consideration de noz oeuvres qui ne sont pas nullement de telle valeur quelles puissent subsister au iugement de Dieu. [52] Mais quand noz macules, [5] lesquelles autrement pouvoient contaminer devant Dieu noz oeuvres, sont ainsi couvertes, le Seigneur ne regarde rien en icelles sinon une entiere purete et saintete. Pourtant il les honore de grands tiltres et louanges, car il les appelle et les repute iustice et leur promet une tresample remuneration. Finalement il nous fault ainsi en somme arrester que la societe de Christ vault tant que pour rayson dicelle nous ne sommes pas seulement receuz pour iustes gratuitement, mais noz oeuvres mesmes sont reputees iustices et sont recompensees de loyer eternel.

Le Simbole de la Foy.

Dessus a este dict que cest que nous obtenons en Christ par foy. Maintenant oyons que cest que nostre foy doit regarder et considerer en Christ pour se confirmer. Or cela est explique au Symbole (ainsi qu'on l'appelle): cest a scavoir comment Christ nous a este fait du Pere sapience, redemption, vie, iustice, saintification. Et il ne peult pas guaires challoir par quel autheur ou autheurs ait este compose ce sommaire de la foy, lequel ne contient du tout rien de doctrine humaine, ains est recueilly de trescertains tesmoignages de l'Escripture. Mais affin que ce que nous nous confessons croire au Pere, Filz et Saint Esperit ne trouble personne, il en fault premierement un peu parler. Quand nous nommons le Pere, Filz et S. Esperit, nous ne nous imaginons point trois Dieux, mais l'Escripture et l'experience mesme de piete nous monstre en la tressimple essence de Dieu, le Pere, son Filz et son Esperit. Tellement que nostre intelligence ne peult concevoir le Pere, que pareillement elle ne comprend le Filz auquel sa vive image reluist, et l'Esperit auquel apparoist sa puissance et vertu. Doncques arrestons nous ficher de toute la pensee de nostre cueur en un seul Dieu: toutesfois cependant contemplons le Pere avec le Filz et son Esperit.

Je croy en Dieu, le Pere tout puissant, createur du ciel et de la terre.

Par ces parolles nous ne sommes pas simplement enseigner de croire que Dieu est, mais plustost de cognoistre quel est

3] nostre Dieu, et de nous confier destre au nombre de ceulx auquelz il promet quil sera Dieu et lesquelz il recoit [53] pour son peuple. Toute puissance luy est attribuee, par quoy il est signifie quil administre toutes choses par sa providence, les gouverne par sa volonte et les conduit par sa vertu et puissance. Quand il est nomme createur du ciel et de la terre, il fault avec cela entendre que perpetuellement il entretient, soustient et vivifie tout ce quil a une fois cree.

Et en Iesus Christ son seul Filz, nostre Seigneur.

Ce que nous avons par avant enseigne, que Christ est le propre obiect de nostre foy, apparoist facilement de ce que toutes les parties de nostre salut sont icy representees en luy. Nous l'appellons Iesus, duquel tiltre il a este honore par revelation celeste, car il a este envoye pour sauver son peuple de leurs pechez. Pour laquelle raison l'Escripture affirme (Act. 4, 12.) quil na point este donne autre nom aux hommes auquel il leur faille obtenir salut. Le tiltre de Christ signifie quil a este pleinement arrouse de toutes les graces du S. Esperit, lesquelles en l'Escripture sont designees par le nom dhuille, pourtant que sans icelles nous defaillons comme secz et steriles.

Or il a par ceste unction este constitue Roy de par le Pere, pour se assubiectionner toute puissance au ciel et en la terre, affin que nous feussions en luy roys, ayans domination sur le diable, peche, mort et enfer. Secondement, il a este constitue Sacrificateur, pour nous appaiser et reconcilier le Pere par son sacrifice, affin que nous feussions en luy sacrificateurs, offrans au Pere prieres, actions de graces, nous mesmes et toutes choses nostres, layans pour nostre intercesseur et mediateur. Oultre cela il est dict Filz de Dieu, non pas comme les fideles par adoption et grace seulement, mais vray et naturel, et pourtant seul et unique, affin quil soit discerne des aultres. Et il est nostre Seigneur, non pas seulement selon sa divinite, laquelle de toute eternite il a eu une avec le Pere, mais aussi en celle chair en laquelle il nous a este manifeste. Car, comme dict S. Paul (1. Corinth. 8, 6.): Il y a un seul Dieu duquel sont toutes choses, et un seul Seigneur Iesus Christ par lequel sont toutes choses.

Qui a este conceu du saint Esperit, ne de la vierge Marie.

Nous avons icy comment le Filz de Dieu nous a este fait Iesus, cest a dyre Sauveur, et Christ, cest a dire oinct

pour Roy qui nous conservast, et [54] pour Sacrificateur qui nous reconciliast avec le Pere. Car il a vestu nostre chair, affin que estant faict Filz d'homme il nous fist avec soy filz de Dieu, et que ayant receu sur soy nostre povrete il nous transferast ses richesses, ayant prins nostre imbecillite il nous confirmast de sa vertu, ayant receu nostre mortalite quil nous donnast son immortalite, estant descendu en terre quil nous eslevast au ciel.

Il est ne de la vierge Marie, affin quil feust recogneu le vray Filz de Abraham et de David, qui avoit este promis en la loy et aux prophetes, et vray homme, en toutes choses semblable a nous excepte seulement peche, qui ayant este tente de toutes noz infirmitiez aprint den avoir compassion. Luy mesmes toutesfois a este conceu au ventre de la vierge par la vertu du S. Esperit merveilleuse et inenarrable a nous, affin quil ne nasquist entache daucune corruption charnelle mais saintifie de souveraine purete.

A souffert soubz Ponce Pilate, a este crucifie, mort et ensevely, est descendu aux enfers.

Par ces parolles nous sommes enseignez comment il a parfaict nostre redemption pour laquelle il estoit ne homme mortel: car parce que Dieu estoit provoque a ire par la desobeissance de l'homme, il la effacee par son obeissance, se rendant obeissant au Pere iusques a la mort. Et il sest offert par sa mort au Pere en sacrifice, affin que la iustice dicelluy feust pacifiee une fois pour tous temps, affin que tous les fideles feussent saintifiez eternellement, affin que eternelle satisfaction feust accomplie. Il a espandu son sacre sang pour le pris de nostre redemption, affin que la fureur de Dieu enflambee contre nous feust esteincte et que nostre iniquite feust purgee.

Mais il ny a rien en celle redemption qui soit sans mystere. Il a souffert soubz Ponce Pilate, lors iuge du pais de Iudee par la sentence duquel il a este condampne comme criminel et malfaiteur, affin que par ceste condamnation nous feussions delivrez et absoulx au consistoire du grand Iuge. Il a este crucifie affin de soustenir en la croix, que estoit maudicte en la Loy de Dieu, nostre malediction laquelle noz pechez meritoient. Il est mort affin de vaincre par sa mort la mort laquelle nous estoit contraire, et de lengloutir, laquelle autrement nous eust engloutiz et devorez. [55] Il a este ensevely affin que estans participans de luy par lefficace

de sa mort nous soions ensevelis a peche, estans delivrez de la puissance du diable et de la mort. Ce quil est dict estre descendu aux enfers signifie quil a este afflige de Dieu, et quil a soustenu et sentu la rigueur horrible de son iugement pour soppozer a son ire et satisfaire a sa iustice pour nous: ainsi souffrant et portant les peines qui estoient deues a nostre iniquite, non pas a luy qui oncques neut peche ne macule.

Non pas que le Pere ait iamais este courrouce a luy, car comment se feust il indigne contre son Filz bien ayme, auquel il a prins son bon plaisir? Ou comment luy, eust il par son intercession appaise le Pere lequel il eust eu courrouce? Mais il est dict avoir soustenu la pesanteur de lire de Dieu en ce sens, cest a scavoir pour autant que estant frappe et afflige de la main de Dieu il a sentu tous signes de courroux et vengeance de Dieu iusques a estre contraint de crier en angoisse: Mon Dieu, mon Dieu, pourquoi mas tu delaisse?

Au tiers iour est resuscite des mors, est monte es cieulx, est assis a la dextre de Dieu le Pere tout puissant: de la viendra iuger les vifz et les mors:

De sa resurrection nous povons prendre certaine confiance de obtenir victoire de la domination de la mort: car comme il na peu estre detenu par les douleurs dicelle, mais est venu au dessus de toute sa puissance, ainsi il a tellement brise toutes ses pointes quelles ne nous puissent desia plus poindre mortellement. Sa resurrection doncques est premierement la trescertaine verite, substance et fondement de nostre resurrection a venir, secondement aussi de la vivification presente par laquelle nous sommes suscitez en nouveaute de vie. Par son ascension au ciel il nous a ouvert l'entree au royaume des cieulx qui nous estoit a tous close en Adam: car il est entre au ciel en nostre chair comme en nostre nom, tellement que desia en luy nous possedons le ciel par esperance et mesmes sommes assis aux lieux celestes. Et il nest pas la sans nostre grand bien, mais plustost, selon loffice de sacrificateur [56] eternal estant entre au sanctuaire [56] de Dieu non point fait de main dhomme, il se represente perpetuel advocat et mediateur pour nous.

Ce quil est dict maintenant estre assis a la dextre du Pere, premierement signifie quil est constitue et declaire roy, maistre et seigneur sur toutes choses, affin que par sa vertu il nous conserve et maintiene tellement que son regne et

sa gloire est nostre force, vertu et gloire contre les enfers. Secondement il signifie quil a receu toutes les graces du S. Esperit pour les dispenser, desquelles il enrichist ses fideles. Pourtant combien que esleve au ciel il ait oste la presence de son corps de devant noz yeulx, toutesfois il ne cesse point dassister par ayde et puissance a ses fideles et de leur monstrier une vertu manifeste de sa presence, ce que aussi il a promis disant: Voycy ie suis avec vous iusques a la consommation du monde. Finalement sensuyt quil descendra de la en forme visible telle quon le y a veu monter, cest a scavoir au dernier iour auquel il apparoistra a tous en la maieste incomprehensible de son regne pour iuger les vifz et les mors (cest a dire ceulx lesquelz ce iour la surprendra vivans et ceulx lesquelz auparavant seront mors), rendant a tous selon leurs oeuvres, comme un chascun par ses oeuvres se sera approuve estre fidele ou infidele. Et de cecy revient a nous une singuliere consolation, que nous entendons le iugement estre commis a celluy duquel ladvenement ne nous peult estre sinon a salut.

Le croy au saint Esperit.

Quand nous sommes enseignez de croire au S. Esperit pareillement aussi il nous est commande dattendre de luy ce qui luy est attribue en lEscripture. Car Christ oeuvre par la vertu de son Esperit tout ce qui est bon de quelque part que ce soit: par elle il faict, soustient, entretient et vivifie toutes choses: par elle il nous iustifie, saintifie, purge, appelle et tire a soy affin que nous obtenions salut. Pourtant le S. Esperit, quand en ceste maniere il habite en nous, est celluy qui nous esclaire de sa lumiere affin que nous apprenions et pleinement cognoissions combien grandes richesses de la divine bonte nous possedons en Christ, qui enflamme noz cueurs du feu de ardente charite de Dieu et du prochain, et tous les iours de plus en plus mortifie et consomme les vices de nostre concupiscence, tellement que sil y a en nous quelques [57] bonnes oeuvres ce sont les fruitz et les vertus de sa grace: et sans luy il ny a en nous que tenebres dentendement et perversite de cuer.

Le croy la sainte Eglise universelle, la communion des saintz.

Nous avons desia veu la fontaine dont sort lEglise laquelle nous est icy proposee a croire a ceste fin que nous ayons

confiance que tous les eleuz par le lyen de la foy sont conioinctz en une Eglise et societe et en un peuple de Dieu, duquel Christ nostre Seigneur est le conducteur et prince et chief comme dun corps, ainsi que en luy ilz ont este eleuz devant la constitution du monde affin quilz feussent tous assemblez au royaume de Dieu. Ceste societe est catholique cest a dire universelle, car il ny en a point deux ou trois: mais tous les eleuz de Dieu sont tellement unis et conioinctz en Christ, que comme ilz dependent dun chief ainsi ilz croissent comme en un corps, estans adherans entre eulx lun a lautre dune telle composition comme les membres dun mesme corps, estans vrayement faictz un en tant quen une mesme foy, esperance et charite ilz vivent dun mesme esperit de Dieu, appelez a un mesme heritage de vie eternelle. Elle est aussi sainte, car tous ceulx qui sont eleuz par leternelle providence de Dieu a ce quilz feussent adoptez comme membres de l'Eglise, sont tous saintifiez du Seigneur par regeneration spirituelle.

La derniere particule explique encores plus clairement quelle est ceste Eglise, cest a scavoir que tant vault la communion des fideles que, de quelconque don de Dieu que un deulx ait receu, tous en sont faictz aucunement participans: combien que par la dispensation de Dieu ce don soit peculièrement donne a un et non pas aux aultres. Tout ainsi comme les membres dun mesme corps par quelque communité participent tous entre eulx de toutes choses quilz ont, et toutefois ilz ont chascun a part soy peculieres proprieté et divers offices. Car (comme dict a este) tous les eleuz sont assemblez et formez en un corps. Or nous croyons la sainte Eglise et sa communion par telle condition que asseurez par ferme foy en Christ nous ayons confiance que nous sommes membres dicelle.

[58] *Je croy la remission des pechez.*

Sur lequel fondement consiste et est appuye nostre salut, veu que la remission des pechez est la voie pour approcher de Dieu et le moyen qui nous retient et conserve en son royaume. Car en la remission des pechez toute la iustice des fideles est contenue, laquelle ilz obtiennent non point par aucun leur merite mais par la seule misericorde du Seigneur, quand estans oppressez, affligez et confuz de la conscience de leurs pechez ilz sont abbatuz par sentiment du iugement de Dieu, se desplaissent en eulx mesmes et comme soubz

un pesant faiz gemissent et travaillent, et par ceste haine et confusion de peche ilz mortifient leur chair et tout ce qui est de eulx mesmes. Mais affin que Christ nous acquist remission des pechez gratuite il la luy mesmes rachaptee et poyee du pris de son propre sang, auquel nous devons chercher toute la purgation et satisfaction diceulx. Nous sommes doncques enseignez de croire que par la divine liberalite, le merite de Christ intercedant, remission des pechez et grace nous est faicte a nous qui sommes appelez et inserez au corps de l'Eglise, et que nulle remission des pechez nest donnee daileurs ne par autre moyen, ne a autres: attendu que hors ceste Eglise et communion des saintz il n'y a point de salut.

Je croy la resurrection de la chair, la vie eternelle. Amen.

Icy premierement nous sommes enseignez de lattente de la resurrection advenir, cest a scavoir quil adviendra que le Seigneur revoquera de pouldre et corruption a nouvelle vie la chair de ceulx lesquelz auront este consumez par mort devant le iour du grand iugement, par une mesme puissance quil a resuscite son Filz des mors. Car ceulx qui lors seront trouvez vivans passeront a nouvelle vie plustost par soubdaine immutation que par forme naturelle de mort. Or parce que la resurrection est commune aux bons pareillement et aux mauvais, mais en condition diverse, la derniere particule est adioustee laquelle discerne entre nostre estat et le leur: cest a scavoir que telle sera nostre resurrection, que lors estans resuscitez de corruption en incorruption, de mortalite en immortalite, et estans glorifiez en corps et en ame, le Seigneur nous recevra en beatitude qui sans fin durera, hors de toute qualite de mutation et de corruption. Ce qui sera la vraye et entiere perfection en vie, lumiere et iustice, quand nous serons inseparablement adherans au Seigneur, qui comme une fontaine qui ne peult tarir en contient en soy toute plenitude. Et celle [59] beatitude sera le royaume de Dieu remply de toute clarte, ioye, vertu et felicite, choses qui sont bien maintenant hors de la cognoissance des hommes et lesquelles nous ne voyons point sinon comme par un miroir et en obscurite, iusques a ce que ce iour la sera venu auquel le Seigneur nous donnera a voir sa gloire face a face.

Au contraire, les reprouvez et meschans, lesquelz par vraye et vive foy nauront cherche et honore Dieu, dautant quilz nauront point part en Dieu ne en son royaume, ilz

seront delectez en mort immortelle et corruption incorruptible avec les diables: affin que hors de toute ioye, vertu et tous aultres biens du royaume celeste, estans condamnez a perpetuelles tenebres et tourmens eternalz, ilz soyent rongez dun vers qui iamais ne mourra et bruslez dun feu qui iamais nesteindra.

Que cest que Esperance.

Si la Foy (comme nous avons ouy) est une certaine persuasion de la verite de Dieu, quelle ne nous peult mentir ne nous tromper ne estre vaine ou faulsee, ceulx qui ont conceu ceste certitude certes pareillement ilz attendent quil adviendra que Dieu accomplira ses promesses, lesquelles a leur opinion ne peuvent estre que veritables. Tellement que en somme Esperance nest sinon lactente des choses lesquelles la foy a creu estre promises de Dieu veritablement. Ainsi la Foy croit Dieu estre veritable: Esperance attend que en temps opportun il demonstre sa verite. La Foy croit Dieu nous estre Pere: Esperance attend quil se porte tousiours pour tel envers nous. La Foy croit la vie eternelle nous estre donnee: Esperance attend que quelque fois elle sera revelee. La Foy est le fondement sur lequel Esperance sappuye: Esperance nourrist et entretient la Foy. Car comme personne ne peult rien attendre et esperer de Dieu sinon celluy qui premierement aura creu a ses promesses, ainsi dautre part il fault que limbecillite de nostre Foy (affin que comme lasse elle ne deffaille point) soit soustenue et conservee par esperer et attendre patiemment.

De orayson.

Lhomme droictement instruit en vraye foy premierement aperçoit evidemment combien il est indigent et desnue de tous biens et combien toute ayde de salut luy deffault. [60] Pourtant sil cherche [60] quelque secours pour subvenir a sa povrete, il fault quil sorte hors de soy pour le chercher ailleurs. Dautre part il contemple le Seigneur qui liberalement et de sa bonne volonte se offre en Iesus Christ et en luy ouvre tous les thresors celestes, affin que toute la foy de lhomme se arreste a regarder ce Filz bien ayme, toute son actente depende dicelluy et en luy toute son esperance se repose et soit fichee. Reste doncques que lhomme cherche en Dieu et par prieres luy demande ce quil a cogneu estre en luy. Autrement de cognoistre que Dieu est le Seigneur

et distributeur de tous biens, lequel nous convie a demander de luy ce quil nous fault, et ne le prier ne invoquer, tellement ne proffite de rien que cela seroit comme si quelchun cognoissant un thresor estre enfouy en terre le laissoit la par nonchailance, ne mettant peine a le deterrer.

Que cest quil fault regarder en orayson.

Comme ainsi soit que orayson ait quelque similitude dune communication entre Dieu et nous, par laquelle nous exposons devant luy noz desirs, ioyes, souspirs et en somme toutes les cogitations de nostre cueur, il fault diligemment regarder, toutes fois et quantes que nous invoquons le Seigneur, que nous descendions au profond de nostre cueur et de la nous le requerions, non point du gosier ou de la langue. Car combien que la langue proffite aucunes fois en orayson, ou pour retenir lesprit plus ententif en la cogitation de Dieu, ou bien affin que ceste partie de nostre corps, qui est specialement destinee a exalter la gloire de Dieu, soit occupee semblablement avec le cueur a mediter la bonte de Dieu, toutesfois le Seigneur a declare par son prophete (Iesa. 29, 13. Matth. 15, 8. 9.) quel proffit elle apporte sans volonte, quand il a prononce une punition tresgriefve sur tous ceulx qui lhonorent des lebvres ayant le cueur esloigne de luy. Oultre si la vraye orayson ne doibt estre autre chose sinon une pure affection de nostre cueur quand nous avons a approcher de Dieu par icelle, il fault que nous nous desmettions de toute pensee de nostre gloire, de toute fantasie de nostre dignite et de toute fiance de nous mesmes, ainsi que le prophete (Daniel 9, 4—19. et Baruch 2, 11 s.) nous admoneste de faire prieres, non pas en noz iustices [61] mais par les grandes misericordes du Seigneur, affin quil nous exaulce pour lamour. de soy mesmes, pourtant que son nom est invoque sur nous. Et ne nous doibt ceste cognoissance de nostre misere nous repoulser de laccez de Dieu, veu que orayson nest pas instituee pour nous eslever arrogamment devant Dieu, ne pour exalter nostre dignite, mais pour confesser et gemit noz calamitez, comme les enfans envers les peres familierement exposent leurs compleinctes. Mesmes plustost un tel sentiment nous doibt estre comme un esperon pour nous inciter et picquer davantage a prier. Or il y a deux choses qui nous doyvent merueilleusement esmouvoir a oraison : premierement le mandement de Dieu par lequel il nous commande de prier. Puis la promesse par laquelle il nous assure que nous impe-

trerons tout ce que nous luy demanderons. Car ceulx qui linvoquent et requierent recoivent une singuliere consolation, dautant quilz cognoissent que en ce faisant ilz font une chose a luy agreable. Derechief se assurens de sa verite ilz se confient certainement destre exaulcez. Demandez (dict-il, Math. 7, 7.) et il vous sera donne, hurtez et il vous sera ouvert, cherchez et vous trouverez: et au Pseaulme 50 (v. 15.): Invoque moy au iour de ta necessite, et ie te delivreray et tu me glorifieras. Ou mesme il a comprins les deux especes dorayson, cest a scavoir invocation ou requeste, et action de graces. Par la premiere nous descouvrons devant Dieu les desirs de noz cueurs. Par lautre nous recognoissons ses biensfaictz envers nous. Et nous avons a user de lune et de lautre assiduellement, car nous sommes pressez de telle pouvrete et indigence que cela doibt estre assez de matiere aux plus parfaictz de souspirer et gemir assiduellement, et en toute humilite invoquer le Seigneur. Dautre part les largesses que nostre Seigneur espend sur nous par sa bonte sont si amples et quelque part que nous regardions les miracles de ses oeuvres apparoissent si grans, que iamais matiere de louanges et action de graces ne nous peult faillir.

Lexposition de lorayson dominicale.

[62] Davantage ce Pere de clemence, oultre ce quil nous admoneste et exhorte que le cherchions en toute necessite, toutesfois voyant encores que nous ne cognoissons point [62] assez ce quavons a demander [62] et ce qui nous est besoing, il nous a voulu secourir en ceste ignorance et a supplee du sien ce qui deffailloit a nostre petite capacite. De laquelle benignite nous recevons une singuliere consolation, dautant quil nous est manifeste que nous ne luy demandons rien desraysonnable, estrange ou sans propoz, et mesmes qui ne luy soit agreable, puisque nous prions quasi par sa bouche. Ceste forme et reigle de prier est comprinse en six demandes, desquelles les trois premieres sont specialement assignees a la gloire de Dieu, a laquelle seule il nous convient avoir esgard en icelles, sans quelque regard de nostre propre proffit. Les trois autres sont deputees a la sollicitude de nous mesmes et a requerir les choses qui appartiennent a nostre bien. Tellement toutefois que la gloire de Dieu, laquelle nous demandons aux trois premieres requestes, tire apres soy nostre bien, de la consideration duquel nous destournons en icelles nostre

esperit: et dautre part quil nest point licite de demander par les autres trois les choses qui nous sont expedientes, sinon pour la gloire de Dieu.

Nostre Pere qui es ez cieulx.

Premierement se presente ceste reigle que toute orayson se doibt offrir a Dieu au nom de Christ, comme nulle ne luy peult estre aggreable en aultre nom. Car puis que nous appellons Dieu nostre Pere il est certain que nous pretendons le nom de Christ. Certes comme ainsi soit quil ny ait homme au monde digne de soy représenter a Dieu et comparoistre devant sa face, ce bon Pere celeste pour nous delivrer de ceste confusion, laquelle a bon droict nous devoit troubler, nous a donne son Filz Iesus pour estre mediateur et advocat envers luy, par la conduicte duquel nous puissions approcher de luy hardiment, ayans bonne confiance de cest intercesseur que rien de ce que nous demanderons en son nom ne nous sera desnie, comme rien ne luy peult estre desnie du Pere. Et mesmes que le throsne de Dieu nest pas seulement throsne de maieste mais aussy de grace, auquel en son nom nous ayons la hardiesse de comparoistre franchement, pour obtenir misericorde et trouver grace quand en avons besoin. Et de faict, comme nous avons loy ordonnee dinvoquer Dieu et promesse que tous ceulx qui linvoqueront seront exaulcez, il y a aussi commandement special de linvoquer au nom de Christ et promesse donnee dimpetrer ce que demanderons en son nom (Ieh. 14, 13. et 16, 23.).

[63] Il est icy adiousté que Dieu nostre Pere est es cieulx. [63] En quoy sa maieste merueilleuse (laquelle nostre esperit selon la rudesse ne peult autrement comprendre) est signifiee en tant quil ny a chose devant noz yeulx plus excellente et pleine de toute meaieste que le ciel. Et pourtant ceste particule vault autant a dire comme sil eust este appelle hault, puissant et incomprehensible. Or quand nous oyons cela il nous fault eslever en hault noz pensees toutes fois et quantes quil est mention de Dieu, affin de ne imaginer rien de luy charnel, ne terrien et ne le mesurer a nostre apprehension, ne renger a noz affections sa volente.

La premiere demande.

Ton nom soit saintifie.

Le nom de Dieu est la renommee de laquelle il est celebre entre les hommes pour ses vertus, comme sont sa sapience,

bonte, puissance, iustice, verite, misericorde. Nous requerons doncques que icelle maieste soit saintifiee en telles vertus, non pas quelle puisse accroistre ou diminuer en soy mesmes, mais affin quelle soit estimee sainte de tous, cest a dire quelle soit vraiment recongneue et magnifiee, et que, quelconque chose que Dieu face, que toutes ses oeuvres apparoiſſent glorieuses comme elles sont: tellement que, soit quil punisse il soit tenu iuste, soit quil pardonne, pour misericordieux, soit quil accomplisse ses promesses, pour veritable. En somme quil ny ait du tout nulle chose en laquelle sa gloire comme engravée ne reluise et par ainsi que ses louanges resonent en tous esperitz et en toutes langues.

La seconde.

Ton regne advienne.

Le regne de Dieu est de conduire et gouverner les siens par son Saint Esperit, affin de manifester en toutes leurs oeuvres les richesses de sa bonte et misericorde: au contraire de abismer et confondre les reprouvez qui ne se veulent rendre subiectz a sa domination et prosterner leur maudicte arrogance, affin que clairement il apparoiſſe quil ny a nulle [64] puissance qui puisse resister a la sienne. [64] Nous prions doncques que le regne de Dieu advienne, cest a dire que le Seigneur de iour en iour multiplie le nombre de ses fideles, lesquelz celebrent sa gloire en toutes oeuvres, et que continuellement il espanse plus largement laffluence de ses graces sur eulx, par lesquelles il vive et regne en eulx de plus en plus, iusques a ce que les ayant parfaitement conioinctz a soy il les remplisse du tout. Pareillement que de iour en iour par nouveaulx accroissemens il esclarcisse sa lumiere et sa verite, dont Sathan et les mensonges et tenebres de son regne soient dissipez et aboliz. Quand nous prions en ceste maniere: que le royaume de Dieu advienne, pareillement nous desirons quil soit finalement parfait et accomply, cest a scavoir en la revelation de son iugement, auquel iour il sera luy seul exalte et sera toutes choses en tous, apres avoir recueilly et receu les siens en gloire et avoir desmoly et abbattu du tout le regne de Sathan.

La tierce demande.

Ta volonte soit faicte comme au ciel aussi en la terre.

Par laquelle nous demandons que, tout ainsi quil faict au ciel, aussi quen terre il gouverne et conduise tout selon

sa bonne volonte, conduisant toutes choses a telle issue que bon luy semblera, usant a son bon plaisir de toutes ses creatures et se assubiectionnant toutes voluntez. En quoy requerant nous renonceons a tous noz propres desirs, resignans et promectans au Seigneur tout ce quil y a d'affections en nous et le priant quil ne conduise les choses a nostre souhait, mais comme il cognoist estre expedient. Et mesmes ne requerons pas seulement quil face noz desirs qui contrarient a sa volonte vains et de nul effect, mais plustost quil cree en nous nouveaulx esperitz et nouveaulx cueurs, esteignant et adneantissant les nostres, tellement que nul mouvement de cupidite ne sesleve en nous sinon un pur consentement a sa volonte. En somme que nous ne vueillons rien de nous mesmes, mais que son Esperit vueille en nous, par l'inspiration duquel nous apprenions daymer toutes choses a luy agreables et de hair et detester tout ce qui luy desplaist.

[65] L a i i i i d e m a n d e .

[65]

Donne nous aujourdhy nostre pain quotidian.

Par laquelle generalement nous demandons toutes choses qui sont besoing a lindigence de nostre corps soubz les elements de ce monde, non seulement quant a la norriture et vesture, mais tout ce que Dieu cognoist nous estre expediant, affin que puissions manger nostre pain en paix. Par laquelle (pour dire en brief) nous nous recommandons a la providence du Seigneur et nous mectons en sa solitude, affin quil nous nourrisse, entretiene et conserve. Car ce bon Pere na pas en desdaing de recevoir mesmes nostre corps en sa garde et solitude, affin de exercer nostre fiance en luy par ces choses legieres et petites, en ce que nous actendions de luy toutes noz necessitez, voire iusques a la derniere miete de pain et une goutte deau. Or ce que nous demandons nostre pain quotidian et pour le iour dhuy, cela signifie quil ne nous en fault souhaister, sinon ce quil nous en fault pour nostre necessite et comme au iour la vie: ayant ceste confiance que, quand nostre Pere nous aura aujourdhy nourriz, quil ne nous deffauldra non plus demain. Mesmes quelque abondance que nous ayons presentement il convient de tousiours demander nostre pain quotidian, recognoissant que toute substance nest rien sinon dautant que le Seigneur par l'infusion de sa benediction sur icelle la faict prosperer et venir a profit: et que celle qui est entre noz mains nest pas nostre, sinon dautant quil nous en dispense lusage en

chascune heure et nous en distribue portion. En ce que nous l'appellons nostre la bonte de Dieu apparoist enceres plus fort, laquelle faict estre nostre ce qui ne nous estoit deu par aucun droict. Finalement en ce que nous requerons quil nous soit donne, il est signifie que cest un don de Dieu simple et gratuit de quelque part quil nous advienne, encore quil semble bien avoir este acquis par nostre industrie.

La cinquiesme demande.

Remectz nous noz debtez comme nous remectons a noz debleurs.

66] Par laquelle nous demandons que grace et remission de noz pechez nous soit faicte, laquelle est [66] necessaire a tous hommes sans quelque exception. Et appellons noz offensez debtez pour autant que nous en devons la peine a Dieu comme payement, et nen pourrions aucunement satisfaire si nous nestions absoulz par ceste remission, laquelle est un pardon gratuit de sa misericorde. Nous requerons que icelle nous soit faicte comme nous la faisons a noz debteurs, cest a dire comme nous pardonnons a ceulx par lesquelz nous avons este blessez comment que ce soit, ou iniquement oultragez par faict, ou iniuriez par parolles. Laquelle condition nest pas adioustee comme si par la remission que nous faisons aux aultres nous meritions la remission de Dieu envers nous, mais cest un signe qui nous est propose de Dieu pour nous confermer que aussi certainement le Seigneur nous recoit a mercy, comme nous sommes certains en noz consciences que faisons mercy aux autres, si nostre cueur est bien purge de toute hayne, envye et vengeance: au contraire pour esfacer du nombre de ses enfans tous ceulx qui estans enclins a vengeance et difficiles a pardonner retiennent les inimitiez enracinees en leurs cueurs, a ce quilz nentreprenent point de linvoquer pour leur Pere et demander que lindignation, laquelle ilz nourrissent a lencontre des hommes, ne tombe point sur eulx.

La sixiesme demande.

Ne nous induitz point en tentation, mais delivre nous du malin. Amen.

Par laquelle nous ne requerons point de ne sentir aucunes tentations, desquelles plustost nous avons grand besoing destre resveillee, stimulee et agitee, de paour que par trop

grand repoz ne devenions trop moultz et paresseux, comme aussi le Seigneur iournellement tente ses eleuz, les instruisant par ignominie, paouvrete, tribulation et aultres especes de croix. Mais ceste est nostre requeste que le Seigneur avec les tentations pareillement donne issue a ce que ne soyons dicelles vaincuz et accablez, ains que estans fermes et robustes par sa vertu constamment nous puissions consister a lencontre de toutes puissances desquelles nous sommes combatuz. Davantaige que, estans receuz en sa sauvegarde et protection, estans saintifiez de ses graces [67] spirituelles, estans gouvernez par sa conduite, demeurions invincibles par dessus le diable, la mort et toutes les munitions denfer, ce qui est estre delivre du malin. Or il est a noter comment le Seigneur veult que noz oraisons soyent compassees a la reigle de charite, veu quil ne nous enseigne point de demander un chascun pour soy ce qui luy est bon, sans avoir esgard a noz prochains, mais nous instruit d'avoir sollicitude du bien de nostre frere comme du nostre.

De la perseverance en orayson.

Finalemt il nous fault bien observer cecy, cest que nous ne vueillons lier Dieu a certaines circonstances, comme mesmes en ceste oraison nous sommes enseigne de ne luy mettre aucune loy, ne imposer quelque condition. Car premier que luy faire aucune priere pour nous avant toutes choses nous disons: Que sa volunte soit faicte: ou desia nous sousmectons nostre volunte a la siene, affin que comme par une bride estant arrestee et retenue elle ne presume de le vouloir renger et assubiectionner soubz soy. Si ayans les cueurs formez en ceste obeissance nous permectons que soyons gouvernez au bon plaisir de la providence divine, facilement nous apprendrons de perseverer en oraison et dactendre en patience le Seigneur, en differant noz desirs a lheure de sa volunte: estans asseurez que, encores quil ne nous apparaisse point, toutesfois il nous est tousiours present, et que en son temps il declarera quil naura aucunement eu les oreilles sourdes a noz prieres, comment quelles semblassent aux hommes estre de luy mesprisees. Et si en la fin mesmes apres longue actente nostre sens ne peult comprendre que ce sera que nous aurons proffite par prier et nen sente point aucun fruit, ce neantmoins nostre foy nous certifiera ce que nostre sens ne pourra appercevoir, cest que nous aurons obtenu tout ce qui nous estoit expe-

diant, et ainsi fera que nous possedions en pauvrete abondance, en affliction consolation. Car encores que toutes choses nous deffailent, toutesfois iamais Dieu ne nous delairra, dautant quil ne peult point frustrer lactente et pacience des siens. Et il nous sera seul assez pour toutes choses, dautant quen soy il contient tous biens, lesquels au temps advenir il nous revelera plainement.

8]

[68] Des sacremens.

Les sacremens sont instituez a ceste fin quilz feussent exercices de nostre foy tant devant Dieu que devant les hommes. Et certes devant Dieu ilz exercent nostre foy quand ilz la confirment en la verite de Dieu. Car le Seigneur nous a propose avoir les haulx et celestes secretz soubz choses charnelles, ainsi quil cognoissoit estre expediant a lignorance de nostre chair. Non pas que telles qualitez soient en la nature des choses lesquelles nous sont proposees au sacrement, mais parce que par la parolle du Seigneur elles sont marquees en ceste signification. Car tousiours la promesse precede laquelle est comprinse en la parolle: le signe est adiousté, lequel confirme et seelle icelle promesse et la nous rend comme plus testifiee, ainsi que le Seigneur voit quil convient a la capacite de nostre rudesse. Car nostre foy est tant petite et debile que si elle nest appuyee de tous costez et soustenue par tous moiens soubdain elle est esbranlee en toutes pars, agitee et vacillante. Or elle est aussi par les sacremens exercee envers les hommes, quand elle sort en confession publique et est incitee a rendre louanges au Seigneur.

Que cest que sacrement.

Sacrement doncques est un signe exterieur par lequel le Seigneur nous represente et testifie sa bonne volonte envers nous, pour soustenir limbecillite de nostre foy, ou (pour dire plus brievement et plus clairement) cest un tesmoignage de la grace de Dieu declare par signe exterieur. LEglise chrestienne use tant seulement de deux sacremens, cest a scavoir du baptesme et de la cene.

Du baptesme.

Le baptesme nous a este donne de Dieu premierement a ce quil servist a nostre foy envers luy, secondement a nostre confession envers les hommes. La foy regarde la promesse par laquelle le Pere misericordieux nous offre la

communication de son Christ, affin que estans vestuz de luy nous soions participans de tous ses biens. Toutesfois le baptesme peculierement represente deux choses: la premiere est la purgation, laquelle nous obtenons au sang de Christ: lautre est la mortification de nostre chair, laquelle nous avons eu par [69] sa mort. Car le Seigneur a commande les siens estre baptisez en la remission des pechez (Math. 28, 19., Act. 2, 38.). Et S. Paul (Ephe. 5, 26. 27.) enseigne l'Eglise estre par Christ son espoux sanctifiee et nectoeie par le lavement deaue en la parolle de vie. Derechief (Rom. 6, 3—11.) il expose comment nous sommes baptisez en la mort de Christ, cest que nous sommes ensevelis en sa mort affin que nous cheminions en nouveaute de vie. Par lesquelles choses nest pas signifie par leaue soit cause, ne mesmes instrument de purgation et regeneration, mais seulement que la cognoissance de telz dons est receue en ce sacrement, actendu que nous sommes dictz recevoir, obtenir, impetrer ce que nous croions nous estre donne du Seigneur, soit que lors premierement nous le cognoissions, ou soit que layant auparavant cogneu nous en soions plus certainement persuadez.

Il sert pareillement a nostre confession envers les hommes, car il est une marque par laquelle publiquement nous faisons profession que nous voullons estre anombres au peuple de Dieu, affin que nous servions et honorions dune mesme religion un Dieu avec tous les fideles. Comme ainsi soit doncques que principalement par le baptesme lalliance du Seigneur soit confermee avec nous, a bon droict nous baptisons noz enfans, estans participans de lalliance eternelle, par laquelle le Seigneur promect quil sera Dieu, non pas seulement de nous mais de nostre semence (Genese 17, 1—14.)

De la cene du Seigneur.

La promesse qui est adioustee au mystere de la cene declare evidemment a quelle fin il a este institue et a quoy il tend, cest a dire quil nous confirme que le corps du Seigneur a une fois tellement este donne pour nous, quil est maintenant nostre et le sera ausy perpetuellement, que son sang a une fois tellement este espandu pour nous quil sera tousiours nostre. Les signes sont le pain et le vin, soubz lesquelz le Seigneur nous presente la vraye communication de son corps et de son sang, mais spirituelle: laquelle, contente du lien de son esperit, ne requiert point une presence enclose ou de la chair soubz le pain ou du sang soubz le vin. Car

0] combien que Christ esleve au ciel a laisse l'habitation de la terre en laquelle nous sommes encores pellerins, toutesfois nulle distance ne peult dissouldre sa vertu quil ne repaisse de soy mesmes les siens. De laquelle [70] chose il nous baille en la cene un enseignement tant certain et manifeste que sans nulle doubte il fault estre asseure que Christ avec toutes ses richesses nous y est presente non pas moins que sil estoit mis en la presence de noz yeulx et estoit touche de noz mains: et mesmes dune si grande vertu et efficace quil n'apporte pas seulement la a noz esperitz une confiance asseuree de la vie eternelle, mais aussi nous rend certains de limmortalite de nostre chair. Car elle est desia vivifiee par sa chair immortelle et communique en quelque maniere a son immortalite.

Pourtant soubz pain et vin sont representez le corps et sang, affin que nous apprenions que non seulement ilz sont nostres mais quilz nous sont en vie et nourriture. Ainsi quand nous voyons le pain sanctifie au corps de Christ, souldain il fault concevoir ceste similitude que comme le pain nourrist soustient et conserve la vie de nostre corps, ainsi le corps de Christ est la viande et protection de nostre vie spirituelle: quand le vin nous est presente en signe du sang, nous avons pareillement a reputer que telz fruitz quil apporte au corps nous les recevons spirituellement du sang de Christ.

Or ce mystere comme il est ung enseignement de la divine largesse si grande envers nous, ainsi pareillement il nous doit admonester que nous ne soions ingratz a une benignite si ouverte, mais que plustost nous lexaltions par telles louanges quil est convenable et la celebrions par actions de graces. Davantage que nous nous embrassions mutuellement par telle unite que les membres dun mesme corpz liez entre eulx mesmes sont conioinctz ensemble. Car nul aiguillon ne pavoit estre donne plus aspre ne plus picquant a esmouvoir et inciter entre nous une mutuelle charite que quand Christ se donnant a nous ne nous convie pas seulement par son exemple a ce que nous nous donnions et exposions mutuellement lun a lautre, mais daultant quil se faict commun a tous il nous faict aussy tous un en soy mesmes.

Des pasteurs de l'Eglise et de leur puissance.

Puis que le Seigneur a voulu que tant sa parolle que ses sacemens soyent dispensez par le ministere des hommes,

il est necessaire quil y ait des pasteurs ordonnez aux Eglises, lesquelz enseignent le peuple, et en public et en prive, de pure doctrine et administrent les sacremens et par bon [71] exemple instruissent tous a saintete et purete de vie. Ceulx qui mesprisent ceste discipline et cest ordre sont iniurieux non seulement aux hommes mais a Dieu, et mesmes comme heretiques se retirent de la societe de l'Eglise, laquelle nullement ne peult consister sans tel ministere. Car ce que le Seigneur a une fois testifie (Math. 10, 40.) nest pas de petite importance, cest que quand les pasteurs quil envoie sont receuz, luy mesmes est receu, et pareillement quil est reiecte quand ils sont reiectez. Et affin que leur ministere ne feust contentible, ilz sont garnis dun mandement notable de lyer et deslyer, ayant promesse adioustee que quelconques choses quilz auront lye ou deslye en terre sont liees ou deliees au ciel (Math. 16, 19.). Et Christ mesme en un aultre lieu (Ieh. 20, 23.) expose que lier cest retenir les pechez, et deslier cest les remectre. Or lapostre declare quelle est la maniere de deslier quand (Rom. 1, 16.) il enseigne l'Evangile estre la vertu de Dieu a salut a chascun croyant, et aussi de lier, quand il dict, (2 Corinth. 10, 4—6.) les apostres avoir vengeance preste contre toute desobeissance. Car la somme de l'Evangile est que nous sommes serfz de peche et de mort, et que nous en sommes desliez et delivrez par la redemption qui est en Christ Iesus, et que ceulx qui ne le recoivent pour redempteur sont reserrez comme par nouveaulx liens de plus grieve damnation.

Mais ayons souvenance que celle puissance, laquelle en l'Escripture est atribuee aux pasteurs, est toute contenue et limitee aux ministere de la parolle, car Christ na pas donne proprement ceste puissance aux hommes, mais a sa parolle de laquelle il a faict les hommes ministres. Pourtant quilz osent hardiment toutes choses par la parolle de Dieu, de laquelle ilz sont constituez dispensateurs: quilz contraignent toute la vertu, gloire et haultesse du monde donner lieu et obeir a la maieste dicelle parolle: quilz commandent par icelle a tous depuis le plus grand iusques au plus petit: quilz edifient la mayson de Christ: quilz demolissent le regne de Sathan: quilz paissent les brebis, tuent les loups, instruisent et exhortent les dociles: arguent, reprenent, tensent et convainquent les rebelles, mais tout en la parolle de Dieu. De laquelle silz se destournent a leurs songes et inventions de leurs testes, desia ilz ne sont plus a recevoir pour pasteurs, mais veu quilz sont plustost loups pernitieux ilz sont a de-

72] chasser: car Christ ne nous a point commande den ouyr
dautres que [72] ceulx qui nous enseignent ce quilz ont
prins de sa parolle.

Des traditions humaines.

Comme ainsi soit que nous ayons une sentence generale de Saint Paul, cest a scavoir que toutes choses soient faictes aux Eglises decentement et par ordre, il ne fault pas nombrer entre les traditions humaines les observations civiles par lesquelles, comme par quelques liens, en lassemblee des chrestians lordre et honestete consiste ou la paix et concorde soit retenue. Mais plustost il les fault refferer a celle reigle de lapostre, pourveu quon ne les pense estre necessayres a salut, ne quelles lient par religion les consciences, ne quelles soient rapportees au service de Dieu, ne quon mette aucune piete en icelles. Mais il fault grandement et virilement resister a celles, lesquelles, comme estant necessaires a servir et honorer Dieu, sont faictes soubz le nom de loix spirituelles pour lier les consciences, car elles ne destruisent pas seulement la liberte, laquelle Christ nous a acquis, mais elles obscurcissent aussi la vraye religion et violent la maieste de Dieu, qui veult seul regner par sa parolle en noz consciences. Cecy doncques soit ferme et arreste que toutes choses sont nostres, mais que nous sommes a Christ (1 Corinth. 3, 21—23.) et que Dieu est servi en vain la ou sont enseignees les doctrines qui sont commandemens des hommes (Math. 15, 1—20.).

De excommunication.

Excommunication est par laquelle les manifestes paillars, adulteres, larrons, homicides, avaricieulx, ravisseurs, iniques, noyseux, gormans, yvroignes, seditieux et prodigues, silz ne se amendent apres avoir este admonestez, sont selon le commandement de Dieu reiectez de la compagnie des fideles, non pas que lEglise les deiecte en perpetuelle ruine et desespoir, mais elle condamne leur vie et leurs meurs, et silz ne sadmendent elle les faict desia certains de leur damnation. Or ceste discipline est necessaire entre les fideles, pourtant que, veu que lEglise est le corps de Christ, elle ne doit pas estre pollue et contaminee par telz membres punais et pourriz, lesquelz tournent a deshonneur au chef: davantage, affin que les saintz ne soient (comme il est accoustume dadvenir) corrupuz et gastez par la conversation des

meschans. Aussi [73] il est proffitable a eulx mesmes que leur malice soit ainsi chastiee : car ou autrement par tollerance ilz seroient faictz plus obstinez, par cecy estans confuz de honte, ilz apprenent de sadmender. Laquelle chose si on obtient, l'Eglise les recoit benignement en sa communion et en la participation de celle unite de laquelle ilz avoient este excluz. Or affin que personne ne mesprise obstinement le iugement de l'Eglise, ou estime peu quil ait este condamne par sentence des fideles, le Seigneur testifie que tel iugement des fideles nest autre chose que la prononciation de sa sentence, et que cela quilz auront faict en terre est ratifie aux cieulx (Math. 18, 15—18.). Car ilz ont parolle de Dieu, par laquelle ilz peuvent condamner les pervers, et ont parolle par laquelle ilz peuvent recevoir en grace ceulx qui se admendent.

D u m a g i s t r a t .

Le Seigneur na pas seulement testifie que lestat des magistratz estoit approuve de luy et luy estoit aggreable, mais aussi il nous la davantaige grandement recommande, ayant honore la dignite dicelluy de tiltres fort honorables. Car il afferme (Proverb. 8, 15. 16.) que cest une oeuvre de sa sapience que les roys regnent, que les conseilliers ordonnent choses iustes et que les magnifiques de la terre sont iuges. Et ailleurs (Psalm. 82, 6. 7.) il les nomme dieux, parce quilz font son oeuvre. Aussi en autre lieu (Deutero. 1, 17. et 2. Paral. 19, 5—7.) ilz sont dictz exercer iugement pour Dieu, non pour l'homme. Et saint Paul (Rom. 12, 8.) nomme entre les dons de Dieu les superioritez. Mais (Rom. 13, 1—7.) ou il en entreprennent plus grande dispute il enseigne tres clairement que leur puissance est ordonnance de Dieu et que eulx ilz sont ministres de Dieu, pour louange a ceulx qui font bien et pour faire la vengeance de lire de Dieu sur les mauvais. Par quoy il appartient aux princes et magistratz de penser a qui ilz servent en leur office et de ne faire rien indigne des ministres et lieutenans de Dieu. Or quasi toute leur sollicitude doit estre en cecy, cest quilz conservent en vraye purete la forme publique de religion, quilz instituent la vie du peuple par tres bonnes loix et quilz procurent le bien et tranquillite de leurs subiectz tant en public quen prive. Mais cecy ne se peult obtenir sinon par iustice et par iugement, lesquelles deux choses leur sont principalement recommandees par le prophete (Jeremie 22, 1—9.). Cest iustice que de prendre en sauvegarde les innocens et les maintenir, [74] [74]

conserver et delivrer. Cest iugement que de resister a laudace des meschans, comprimer la violence et punir les forfaitz.

Dautre coste le debvoir mutuel des subiectz est de non seulement honorer et reverer leurs superieurs, mais de recommander au Seigneur par prieres leur salut et prosperite, et de voluntiers se sousmectre a leur domination, obeir a leurs edictz et constitutions et de ne refuser les charges qui par eulx sont imposees: soient tailles, peages ou tributz et autres rentes, ou soient offices et commissions civiles, et tout ce qui est de telle maniere. Et ne fault pas que nous nous rendions seulement obeissans aux superieurs, lesquelz bien a droict et selon que leur devoir est administrent leur superiorite, mais aussi il convient de endurer ceulx la lesquelz abusent tyranniquement de leur puissance, iusques a ce que par ordre legitime nous ayons este delivrez de dessoubz leur ioug. Car comme un bon prince est un tesmoignage de la beneficence divine pour conserver le salut des hommes, ainsi un mauvais et meschant est un fleau de Dieu pour chastier les pechez du peuple. Toutesfois cecy soit generalement tenu pour certain que tant aux uns que aux autres la puissance est donnee de Dieu, et que nous ne leur povons resister que nous ne resistions a lordonnance de Dieu.

Mais en lobeissance des superieurs il fault tousiours excepter une chose: cest quelle ne nous retire de lobeissance de celluy aux edictz duquel il convient que les commandemens de tous roys cedent. Le Seigneur doncques est le roy des roys, lequel quand il a ouvert sa tres sacree bouche est a ouyr seul pour tous et pareillement par dessus tous. En apres nous sommes subiectz aux hommes lesquelz sont constituez sur nous, mais non point autrement quen luy. Silz commandent quelque chose contre luy, on nen doibt rien faire ne tenir compte, ains plustost celle sentence aye lieu: Quil fault plus obeir a Dieu que aux hommes. (Act. 4, 19.).

Isaie 5 (v. 13)

Mon peuple a este captif, pourtant quil na pas eu science.*

Psal. 119 (v. 9)

En quoy amendera ladollescent sa voye? En y prenant garde selon ta parolle.

*) Vulgata: Propterea captivus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam . . . cf. LXX.

CONFESSION DE LA FOY

LAQUELLE TOUS BOURGEOIS ET HABITANS DE
GENEVE ET SUBIECTS DU PAYS DOIBVENT IURER
DE GARDER ET TENIR EXTRAICTE DE LINSTRUC-
TION DONT ON USE EN LEGLISE DE LA DICTE
VILLE.

[85] 1. La parolle de Dieu.

Premierement nous protestons que pour la reigle de nostre foy et religion nous voullons suyvre la seule Escripture, sans y mesler aucune chose qui ayt este controuuee du sens des hommes sans la Parolle de Dieu, et ne pretendons pour nostre gouvernement spirituel recevoir autre doctrine que celle qui nous est enseignee par icelle Parolle sans y adioster ne diminuer, ainsy que nostre Seigneur le commande.

2. Ung seul Dieu.

Suyvant doncques l'institution qui est contenue aux saintes Escriptures, nous reconnoissons quil y a ung seul Dieu, lequel nous debvons adorer et auquel nous debvons servir, auquel nous debvons mettre toute nostre fiance et esperance: ayant celle asseurance quen luy seul est contenue toute sapience, puissance, iustice, bonte et misericorde: et comme il est Esprit quil le fault servir en esperit et en verite. Et pourtant reputons une abomination de mettre nostre fiance ny esperance en creature aucune, de adorer aultre que luy, soit anges ou aultres creatures quelconques, et de reconnoistre aultre Seigneur de noz amez que luy seul, soient saintz ou saintez, ou hommes vivans sur la [86] terre: [8] pareillement de constituer le service quil luy doibt estre rendu en ceremonies exterieures et observations charnelles, comme sil se delectoit en telles choses, de faire ymage pour représenter sa divinite, ne aussy autre ymage pour adorer.

3. Loy de Dieu, seulle pour toutes.

Pourtant quil est le seul Seigneur et maistre qui a la domination sur noz consciences, et aussy que sa voullunte est la seulle reigle de toute iustice, nous confessons que toute nostre vie doibt estre reiglee aux commandemens de sa sainte loy, en laquelle est contenue toute perfection de iustice, et que ne debvons avoir aultre reigle de bien vivre et iustement, ne inventer aultres bonnes oeuvres pour complaire a luy, que celles qui y sont contenues, ainsy quil sensuyt:

Exode 20.

[87] Je suis le Seigneur ton Dieu, qui tay tyre hors de la terre d'Egipte, de la mayson de servitude. Tu nauras point daultres dieux devant moy. [87] Tu ne te feras aucune ymage ne semblance des choses qui sont au ciel las sus, ne en la terre ca bas, ne es eaues dessoubz la terre. Tu ne leur feras inclination et ne leur serviras, car ie suis le Seigneur ton Dieu, fort, ialoux, visitant liniquite des peres sur les enfans en la troisieme et quatrieme generation de ceulx qui me hayssent, et faisant misericorde en milles generations a ceulx qui mayment et gardent mes commandemens. Tu ne prendras point le nom du Seigneur ton Dieu en vain, car Dieu ne tiendra point pour innocent celuy qui prendra son nom en vain. Aye souvenance du iour du repoz pour le sanctifier: six iours tu travailleras et feras toute ton oeuvre, le septiesme cest le repoz du Seigneur ton Dieu. Tu ne feras aucune oeuvre, ne toy, ne ton filz, ne ta fille, ne ton serviteur, ne ta chambriere, ne ton bestial, ne lestrangier qui est dedens tes portes: car en six iours Dieu a faict le ciel et la terre, la mer et tout ce qui est en iceulx, et sest repose au septiesme iour: pourtant il a beneist le iour du repoz et la sanctifie. Honore ton pere et ta mere affin que tes iours soient prolongez sur la terre laquelle le Seigneur ton Dieu te donnera. Tu ne tueras point. Tu ne paillarderas point. Tu ne desroberas point. Tu ne diras point faulx tesmoignage contre ton prochain. Tu ne convoiteras point la maison de ton prochain et ne desireras point sa femme, ne son serviteur, ne sa chambriere, ne son beuf, ne son asne, ne aultre chose qui soit a luy.

4. Lhomme en sa nature.

Nous recongnissons lhomme en sa nature estre du tout aveugle en tenebres dentendement, et plain de corruption

et perversite de cuer, tellement que de soymesmes il na aucune puissance de povoir comprendre la vraye congnoissance de Dieu, comme il appartient, ne de sadonner a bien faire. Mais au contraire, sil est delaisse de Dieu en sa propre nature, il ne peult synon demourer en ignorance et estre abandonne a toute iniquite. Par quoy il a besoing destre illumine de Dieu pour venir a la droicte congnoissance de son salut, et aussi destre en son affection redresse et reforme a lobeysance de la iustice de Dieu.

[88] 5. L h o m m e e n s o y d a m n e.

[8

Puis que lhomme est naturellement (ainsi comme dit a este) despourveu et desnue en soy de toute lumiere de Dieu et de toute iustice, nous recongnoissons quen soymesmes il ne peult attendre que lire et la malediction de Dieu, et pourtant quil doibt chercher autre part quen soy le moyen de son salut.

6. S a l u t e n I e s u s.

Nous confessons doncques que Iesuchrist est celuy qui nous a este donne du Pere, affin quen luy nous recouvrions tout ce qui nous deffault en nousmesmes. Or tout ce que Iesuchrist a faict et souffert pour nostre redemption, nous le tenons veritable sans aucune doubte, ainsy quil est contenu au Symbole qui est recite en lEglise, cest assavoir:

Je croy en Dieu, le Pere tout puissant, createur du ciel et de la terre, et en Iesuchrist son seul Filz, nostre Seigneur, qui a este conceu du Saint Esprit, nay de la vierge Marie, a souffert soubz Ponce Pilate, a este crucifie, mort et ensevely, est descendu aux enfers, le tiers iour est resuscite des mortz, est monte es cieulx, est assis a la dextre de Dieu le Pere tout puissant, et de la viendra iuger les vifz et les mors. Je croy au Saint Esprit, la sainte Eglise universelle, la communion des saintz, la remission des pechez, la resurrection de la chair, la vie eternelle. Amen.

7. I u s t i c e e n I e s u s.

Pourtant nous recongnoissons les choses qui sensuyvent nous estre donnees de Dieu en Iesuchrist: Premièrement que, estans de nostre nature ennemys de Dieu, subiectz a son ire et iugement, nous sommes reconciliez avec luy et remis en sa grace par lintercession de Iesuchrist, daultant que en sa iustice et innocence nous avons remission de noz

iniquitez et que, par leffusion de son sang, nous sommes purgez et nectoiez de toutes noz macules.

[89] 8. Regeneration en Iesus.

Secondement, que par son Esprit nous sommes regenerez en nouvelle nature spirituelle, cest a dire que les concupiscences mauuaises de nostre chair par sa grace sont mortifiees, affin de ne plus regner en nous, et au contraire nostre volonte est rendue conforme a celle de Dieu pour suyvre sa voye et chercher ce qui luy est agreable, et pourtant que par luy nous sommes delivrez de la servitude de peche, soubz la puissance duquel nous sommes de nous mesmes tenuz captifz, et que par icelle delivrance nous sommes faictz capables et ydoines a faire bonnes oeuvres et non aultrement.

9. Remission des pechez tousiours necessaire aux fideles.

Finablement que ceste regeneration est tellement faicte en nous que iusques a ce que nous sommes despoulliez de ce corps mortel il y demeure tousiours en nous beaucoup dimperfections et dinfirmitez, tellement que nous sommes tousiours pouvres et miserables pecheurs devant la face de Dieu. Et combien que nous debvions de iour en iour croistre et profiter en la iustice de Dieu, toutesfois il ny a iamais plenitude ne perfection cependant que nous conversons icy. Par quoy nous avons tousiours besoing de la misericorde de Dieu pour obtenir remission de noz faultes et offenses. Et ainsy nous debvons tousiours chercher nostre iustice en Iesuchrist, et non point en nous, et en luy nous reposer et assurer, ne rien attribuant a noz oeuvres.

10. Tout nostre bien en la grace de Dieu.

[90] Et affin que toute gloire et louenge soit rendue a Dieu (comme elle est deue), et que nous puissions avoir vraye paix et repos en noz consciences, nous entendons et confessons que nous recevons tous les benefices de Dieu cy dessus recitez par sa seule [90] clemence et misericorde, sans aulcune consideration de nostre dignite ou merite de noz oeuvres, ausquelles nest deue aucune retribution que de confusion eternelle. Neantmoins que nostre Seigneur, par sa bonte nous ayant receu en la communion de son filz Iesus, a les oeuvres que nous faisons en foy plaisantes et

agreables : non point quelles le meritent, mais pourtant que, ne nous imputant point limperfection qui y est, il ne recongnoist en icelles synon ce qui procede de son esprit.

11. F o y.

Nous confessons que lentree que nous avons a si grans thresors et si grandes richesses de la bonte de Dieu, qui est espandue sur nous, cest par la foy, quant en certaine confiance et certitude de cueur nous croyons aux promesses de l'Evangille et recevons Iesuchrist, tel quil nous est presente du Pere et quil nous est descript par la Parolle de Dieu.

12. Invocation de Dieu seul et intercession de Christ.

Comme nous avons declaire ne avoir la confiance et esperance de nostre salut et tout bien en aultre que en Dieu par Iesuchrist, aussy nous confessons que nous le debvons invocquer en toutes noz necessitez au nom de Iesuchrist, qui est nostre mediateur et advocat, par lequel avons accez a luy. Pareillement debvons recongnoistre que tous biens viennent de luy seul, et luy en rendre action de graces. Au contraire, nous reiectons lintercession des saintz, comme une superstition inventee des hommes contre l'Escripture, veu mesmes que elle ne procede que de deffiance que lintercession de Iesuchrist ne soit suffisante.

13. Orayson intelligible.

Davantaige puis que oraison nest synon hypocrisie [91] et [9] faintise, si elle ne procede de laffection interieure du cueur, nous entendons que toutes oraisons se doibvent faire en certaine intelligence. Et pour ceste cause nous apprenons loraison de nostre Seigneur, pour bien entendre ce que luy debvons demander.

Nostre Pere qui es es cieulx : Ton nom soit sanctifie. Ton royaulme advienne. Ta voulunte soit faicte ainsy en la terre comme au ciel. Donne nous aujourd'hui nostre pain quotidien, et nous pardonne noz offenses, ainsy que nous pardonnons a ceulx qui nous offensent : et ne nous induictz point en tentation, mais delivre nous du maling. Amen.

14. Sacrements.

Nous entendons que les sacrements que nostre Seigneur a ordonnez en son Eglise nous doibvent estre comme exer-

cices de foy, tant pour la fortifier et confermer aux promesses de Dieu, que pour la tesmoigner envers les hommes. Et seulement en y a deux en l'Eglise chrestienne qui soient constituez de lauctorite de Dieu: le baptesme et la cene de nostre Seigneur: pourtant ce qui est tenu au royaulme du pape de sept sacremens, nous le condempnons comme fable et mensonge.

15. B a p t e s m e.

Le baptesme est ung signe exterieur par lequel nostre Seigneur testifie quil nous veult recepvoyr pour ses enfans, comme membres de son Filz Iesus. Et pourtant en iceluy nous est representee la purgation de noz pechez que nous avons au sang de Iesuchrist, la mortification de nostre chair que nous avons par sa mort, pour vivre en luy par son esprit. Or puis que noz enfans appartiennent a une telle alliance de nostre Seigneur, nous sommes certains que a bon droict le signe exterieur leur est communique.

16. L a S a i n c t e C e n e.

[92] La cene de nostre Seigneur est ung signe par lequel soubz le pain et le vin il nous represente la [92] vraye communication spirituelle que nous avons en son corps et son sang. Et reconnoissons que selon son ordonnance elle doit estre distribuee en la compaignie des fideles, affin que tous ceux qui veullent avoir Iesus pour leur vie en soyent participans. Or daultant que la messe du pape a este une ordonnance maudicte et diabolique pour renverser le mistere de ceste sainte cene, nous declairons quelle nous est en execration comme une idolatrie condamnee de Dieu, tant en ce quelle est estimee ung sacrifice pour la redemption des ames, que pource que le pain est en icelle tenu et adore comme Dieu: oultre les aultres blasphemes et superstitions execrables, qui y sont contenues, et labuz de la Parolle de Dieu, qui y est prinse en vain sans aucun fruict ne edification.

17. T r a d i t i o n s h u m a i n e s.

Les ordonnances qui sont necessaires a la police exterieure de l'Eglise et appartiennent seullement a entretenir paix, honnestete et bon ordre en lassemblee des chrestiens, nous ne les tenons point pour traditions humaines, daultant quelles sont comprinses soubz ce commandement general

de saint Paul ou il veult que tout se face entre nous decemment et par bon ordre: mais toutes loix et constitutions faictes pour lier les consciences, pour obliger les fideles a choses qui ne sont commandees de Dieu, pour establir aultre service de Dieu que celuy quil demande, et tendantes a rompre la liberte chrestienne, nous les condamnons comme perverses doctrines de Sathan, veu que nostre Seigneur declaire quil est honore en vain par doctrines qui sont du commandement des hommes. Et en telle estime avons nous les pellerinages, moyneries, differences de viandes, deffences de mariages, confesses, et autres semblables.

18. Eglise.

Combien quil ny ayt qune seule Eglise de Iesuchrist, toutesfois nous recongnoissons que la necessite requiert les compaignies des fideles estre distribuees en divers lieux, desquelles assemblees une [93] chacune est appelee Eglise. [9] Mais daultant que toutes compaignies ne sassemblent au nom de nostre Seigneur, mais plustost pour le blasphemer et polluer par leurs sacrileges, nous entendons que la droicte marque pour bien discerner l'Eglise de Iesuchrist est quant son saint Evangille y est purement et fidelement presche, annonce, escoute et garde: quand ses sacremens sont droictelement administrez, encores quil y ayt quelques imperfections et faultes, comme tousiours il y en aura entre les hommes. Au contraire la ou l'Evangille nest declaire, ouy et receu, la nous ne recongnoissons point forme d'Eglise. Et pourtant les Eglises gouvernees par les ordonnances du pape sont plustost synagogues du diable que Eglises chrestiennes.

19. Excommunication.

Toutesfois pource quil y a tousiours des contempteurs de Dieu et de sa sacree Parolle, lesquelz ne tiennent compte de admonition, ne exhortation, ne reprehension, ains ont mestier dung plus grant chastiment, nous tenons la discipline dexcommunication estre une chose sainte et salutaire entre les fideles, comme veritablement elle a este instituee de nostre Seigneur pour bonne raison. Cest affin que les meschans par leur conversation damnable ne corrompent les bons et ne deshonorent nostre Seigneur, et aussy que ayans honte ilz se retournent a penitence. Et pourtant nous entendons quil est expedient selon lordonnance de Dieu que tous manifestes idolatres, blasphemateurs, meurtriers, larrons,

paillars, faulx tesmoings, seditieux, noiseulx, detraicteurs, bateurs, yvrongnes, dissipateurs de biens, apres avoir este deuement admonestez, silz ne viennent a amendement, soient separez de la communion des fideles, iusques a ce quon y aura congneu repentance.

20. Ministres de la Parolle.

94] Nous ne reputons point aultres pasteurs de [94] l'Eglise que les fideles ministres de la Parolle de Dieu, et repaissans les brebis de Iesuchrist par icelle en instructions, admonitions, consolations, exhortations, reprehensions, daultre part resistans a toutes faulses doctrines et tromperies du diable, sans mesler parmy la pure doctrine des Escriptures leurs songes, ne folles imaginations. Et ne leur attribuons aultre puissance, ne auctorite, synon de conduire, regir et gouverner le peuple de Dieu a eulx commis, par icelle Parolle, en laquelle ilz ont puissance de commander, deffendre, promectre et menasser, et sans laquelle ilz ne peuvent et ne doibvent rien attenter. Or comme nous recevons les vrays ministres de la Parolle de Dieu comme messagiers et ambassadeurs de Dieu, lesquelz il fault escouter comme luy mesmes, et reputons leur ministere estre une commission de Dieu necessaire en l'Eglise, aussy daultre part nous tenons que tous seducteurs, faulx prophetes qui delaissant la purete de l'Evangile declinent a leurs propres inventions, ne doibvent nullement estre souffers, ne soustenuz, quelque tiltre de pasteur quilz pretendent, mais plustost comme loups ravissans doibvent estre chasses et deboutez du peuple de Dieu.

21. Magistratz.

Nous avons la suppreminence et domination tant des roys et princes que aultres magistratz et superieurs pour une chose sainte et bonne ordonnance de Dieu. Et comme eulx en faisant leur office ilz servent a Dieu et suyvent une vocation chrestienne, soit en deffendant les affligez et innocens, soit en corrigeant et punissant la malice des pervers, aussy de nostre part que nous leur debvons porter honneur et reverence, rendre obeyssance et subiection, executer leurs commandemens, porter les charges a nous par eulx imposees, en tant quil nous est possible sans offenser Dieu. En somme, 95] quil nous les fault reputer comme vicaires [95] et lieutenans de Dieu, ausquelz on ne puisse nullement resister, synon en resistant a Dieu mesmes, et leur office comme une sainte

commission de Dieu laquelle il leur a donne, affin de nous gouverner et regir. Par quoy nous entendons que tous chrestiens sont tenuz de prier Dieu pour la prosperite des superieurs et seigneurs des pais ou ilz vivent, obeyr aux statuz et ordonnances qui ne contreviennent aux commandemens de Dieu, [96] procurer le bien, la tranquilité et utilite publique, se efforçant de entretenir lhonneur des superieurs et tranquilité du peuple, sans rien machiner, ne procurer qui soit pour esmouvoir troubles ne dissensions. Et au contraire nous declairons que tous ceulx qui se portent infidelement envers leurs superieurs, et ne ont droicte affection au bien publique du pays ou ilz conversent, en cela ilz demonstrent leur infidelite envers Dieu.

OMNIBUS CHRISTI EVANGELIUM RELIGIOSE COLENTIBUS

MINISTRI GENEVENSIS ECCLESIAE GRATIAM ET
PACEM, VERAQUE PIETATIS INCREMENTUM A
DOMINO PRECANTUR.

[317] Ne quis eximia Catechismi huius nostri elogia expectet, talem esse libenter confitemur, ut consultius futurum fuisse videri forte nonnullis queat, ipsum intra ecclesiae nostrae fines contineri, neque latius invulgari. Nam ut est pia magis facilitate, quam acuta sublimique eruditione conscriptus, ita rarum quendam doctrinae fructum inde colligi posse, praesertim inter latinos homines, non adeo magna spes est. Neque sane eramus edituri, nisi nos alia, quam industriam nostram apud exterarum gentes venditandi, ratio impulisset: quam ideo vobis exponere libet, ne quis editionis istius consilium secus interpretetur, quam animus noster tulerit. Quod in primis nostra referre scimus, ut se mutua dilectione ecclesiae omnes complectantur, non alia via melius obtineri potest, quam si ultro citroque compertam ac testatam habeant suam in Domino consensionem: qua nobis nullum exstat arctius vinculum, ad retinendam animorum concordiam. Id autem si quando alias conducibile fuit, nostro certe saeculo maxime est necessarium: quod tanta suffusum malignitate conspiciamus, ut a falsis criminationibus nulla

innocentia, nulla simplicitas a suspicionibus satis tuta sit. De aliis tacemus. Sed nos ipsi compluribus iam experimentis plus satis edocti sumus, quantum delatoria iniquitas, non ad diducendos modo bonorum alioqui virorum animos, sed ecclesias quoque ipsas paene divellendas proficiat, quoties de re non plane explorata sinistros rumores spargere potest. Porro ut non temere restinguitur incendium, quod longe lateque iam exarserit: sic talibus malis, ubi semel exorta fuerint, obviam ire nobis serum est. Mirum enim quantum exiguo temporis spatio serpat calumniarum virus: ut nunquam mederi prius queas, quam multorum mentes infecerit. Iam vero remedium ipsum perquam difficile est: quo scilicet difficilium, mentem hominis vitiosis opinionibus imbutam repurgare, quam inquinare. Siquidem ad prima indicia concipienda, nihil nobis proclivius: semel suscepta non nisi aegerrime deponimus. Quum ergo vanis delationibus aliquoties exagitati, didicerimus valde esse metuendas: iis in posterum, quoad licet, ansam praecidere malumus, quam [318] exspectare: dum [318] consortis manibus cum illis luctandum sit. Id quoniam nullo compendio promptius assequi posse nobis videbatur, quam si publice exstaret certum aliquod doctrinae nostrae specimen, vel catholica potius testificatio, Catechismum hunc, qui vulgari nostro idiomate dudum editus fuerat, publicandum etiam apud alias ecclesias censuimus, quo veluti obside accepto, nostrae secum unionis certiores fiant. Etsi non ambiguas suae erga nos benevolentiae sinceraeque dilectionis significationes, et prae-buerunt antea, et assidue praebent ecclesiastici pastores, quos pietatis, sanctimoniae, eruditionis ergo plurimi aestimamus. Ut appareat de religionis nostrae puritate, nihilo minus secure esse persuasos, quam si monumentis centies consignata foret. Sed nec illi soli sunt, quorum haberi rationem convenit: et minime timendum est, ne modum hac in re excedamus, in qua nihil nimium esse potest. Porro doctrinam, qua plebem nobis a Domino commendatam instituimus, sic sanctae veritati consentaneam esse confidimus, ut nemo futurus sit piorum, qui non istic quem habet de religione sensum, recognoscat. Quando non nostra ingerere studuimus: sed e puro Dei verbo sumpta sobrie fideliterque administrare. Praesertim vero qui non iniquissime iudicare volent, facile statuere poterunt, quam iniurius ille nobis fuerit, qui nos non minus obscura quam obliqua suspicione apud bonos gravare conatus est: ac si nostra, de personali in Deo uno distinctione, sententia non nihil ab orthodoxo

ecclesiae consensu dissentiret. Et ille quidem, prout eius non impietas modo, sed flagitiosissima etiam vita meretur, hominum iudicio ad tempus elapsus est, ut divinae ultioni servaretur, cuius manifestas iam notas in eo apparere, omnes vident. Dominus autem innocentiae nostrae vindicem in tempore se exhibuit: qui viam mature praecludit mendacio tam impudenti, ne vel serperet longius vel diutius piis pectoribus insideret. Nos certe, gratia Domini, nec male adeo in scripturis exercitati, nec adeo infeliciter versati sumus, ut in luce tam perspicua caecutiamus. Utcunque enim aliis involuta et tantum non caliginosa videatur istaec demonstratio, nos tamen illic in una Dei essentia personarum [319] trinitatem plusquam evidenter designari [3] agnoscimus.

Iam vero confessionem, solenni iureiurando ab universo populo editam, non sine ratione adiungendam curavimus. Nempe ut si quopiam temerarius de hac re fuerit delatus rumor, cuius non levem auram sentire coepimus, ne (ut usu venire solet, quum res ad liquidum comperta non est) sint, qui nos quippiam novo exemplo esse admolitos suspicentur: quod senatui nostro fuimus autores sacramenti istius exigendi. Equidem facti nostri aequitatem clarius elucere arbitramur, quam ut defensione ulla, saltem apud cordatos prudentesque viros, opus habeat. Atqui ne sic quidem quorundam criminationes effugere potuit. Tanta est imperitiae morositas, ut vel in rebus probatissimis, habeat semper quod reprehendat. Nos ergo qui officii nostri esse ducimus, omnibus quantum in nobis est, satisfacere: paucis indicabimus quam solida nobis istius consilii ratio constet. Quanquam post abominationem papismi, verbi virtute hic prostratam, senatusconsulto edictum fuerat, ut sublati superstitionibus, earumque instrumentis, ad evangelii puritatem urbis religio componeretur: nondum tamen ea exstare nobis videbatur ecclesiae facies, quam legitima muneris nostri administratio requireret. Utcunque enim aestiment alii, nos certe functionem nostram adeo exiguis finibus terminatam non putamus, ut concione habita, ceu persoluto penso, conquiescere liceat. Propius multo ac vigilantiore opera curandi sunt, quorum sanguis, si desidia nostra perierit, a nobis reposcetur. Si quando autem alias nos anxios habebat haec sollicitudo, tum vero acerrime urebat ac discruciabatur, quoties distribuenda erat Domini coena. Quum enim multorum dubia nobis foret, et maxime etiam suspecta fides, omnes tamen promiscue irrumpebant.

Et illi quidem iram Dei vorabant potius, quam vitae sacramentum participabant. Atqui an non ipse quoque pastor tantum mysterium profanare credendus est, qui delectum in eo communicando nullum habet? Quare non alia lege pacem ac quietem obtinere cum nostris ipsorum conscientiiis potuimus, quam ut solenni professione nomen Christo darent, qui in eius populo censi, atque ad spirituale sacrosanctumque illud epulum admitti vellent. Id in baptismo, inquit, semel factum fuerat. Sed nemo non defecerat a baptismi professione. Si militiae desertori primum sacramentum, quod perfidia sua violavit, sufficere autumant, verbum pro causae nostrae patrocinio non faciemus. Sin ipse quoque sensus communis aliud dictat, omni calumnia liberamur. Neque vero aut illustribus exemplis, aut scripturae etiam suffragio destituimur. Circumcisionis foedus habebat in corpore suo impressum populus, quem ad novum foedus paciscendum Moses exhortatus est. Eadem foederis renovatio a sanctis regibus Iosia et Asa, eximiis [320] postea libertatis vindicibus, Esra et Nehemia facta est. Cui iam criminationi patere factum nostrum potest, tot classicis autoribus munitum? Tanta igitur necessitate adacti, senatum ea de re nostrum appellavimus: et oblata confessionis formula, impense rogavimus, ut ne dare Domino gloriam in profitenda eius veritate gravaretur. Aequum esse, ut in actione tam sancta populo suo praeirent, cui se omnis virtutis exemplar esse oportere noverat. Quae erat postulati nostri aequitas, facile impetravimus, ut plebs decuriatim convocata in confessionem istam iuraret. Cuius in praestando iuramento non minor fuit alacritas, quam in edicendo senatus diligentia. Atque divinae legis observationem iureiurando polliceri iussi sunt, id vero excusari nullo modo potest. Qui tam inconsiderate obstrepere audent, non animadvertunt quibuscum certamen suscipiant. Quale enim est foedus, quod Iosias, approbante Domino, suo populi nomine percussit? Nempe ut coram Domino ambularet, praecepta et testimonia et iustificationes eius custodiret in toto corde suo et tota anima: quibus conditionibus universi Iudaei fidem suam, non sine iureiurando, obstrinxerunt. Sub Asa iisdem legibus foedus sancitum fuit, iuratumque in toto corde cum iubilo, cum voce magna, clangore tubae, et sonitu buccinarum. Idem sacramentum, stipulantibus Esra. et Nehemia, praestitum fuit: in quo etiam parentes pro tenellis liberis, et fratres nato grandiores pro nondum adultis spondebant. Eiusmodi iuramentis, quibus ad servandam Dei legem homines obstrin-

gebantur, praefuisse Dominum, scriptura testatur. Neque mirum, quum sub aeterno illo foedere continerentur, quod semel, ipso praeside, auspice atque autore, statim post legem promulgatam, sancitum fuerat. Cum tot ergo ecclesiae primoribus, cum principe omnium prophetarum Mose, cum Deo ipso disceptent, qui talem promissionis formam licentiosa maledicentia insectari sibi permittunt. Sed quo iure Dominus in peierandi fraudem suos induxisse putabitur, qui legis suae observationem stipulando, misericordiam vicissim et peccatorum veniam promittebat? Cur periurii populus arguetur qui se obstringendo, gratiam sibi oblatam simul apprehendebat? Quod si tamen hanc, quam conscripsimus sacramenti formulam, cum illa mosaica compararint, tot sanctis viris damnatis, absolvere nos cogentur. Nos enim sumus internuncii foederis, quod Dominus dum per Ieremiam pollicetur (Ier. 31, 31 ss.), inviolabile fore pronunciat. Siquidem nobis mandatum est verbum reconciliationis (2 Cor. 5, 19), cuius summa est: Christum, qui peccatum non noverat, pro nobis peccati purgationem esse factum, ut iustitia Dei in illo simus. Hic non exigitur ab hominibus, ut legis iustitiam consectentur: verum ut propria iustitia destituti, Christi iustitia induantur. [321] Quin nostra confessione continetur, observationem divinae legis impossibilem esse. Et sunt tamen qui palam fremant, nos simpliciter populum ad promittendam legis impletionem sacramento adegisse: propterea quod se confessionem servaturos iurarunt, in qua lex Domini comprehensa foret. Neque respiciunt, quid de lege ipsa disertis verbis illic doceatur.

Iam ad vos peculiariter sermonem convertimus, o Fratres, qui regendis pascendisque Christi ecclesiis, spiritus sancti auspiciis estis designati. Si uni principi, adversus eundem hostem, uno belli genere, iisdem in castris militamus, iis omnibus meminerimus ad concordiam unanimitemque non mediocriter nos incitari. Non est certe parvi honoris, quod dux tantus suis ordinibus nos dignatus est. Proinde ingratis sumus, nisi nos illi devovemus totos. Quod ut fiat, non modo studium, ad gerenda eius negotia, bona fide applicare, sed utroque etiam oculo in eius nutum intueri convenit. Utrumque autem valde necessarium. Inde enim ut plurimum certamina ebulliunt, quod se ipsum quisque, non Christum quaerit. Nec minores interdum contentiones accendunt, qui ad exsequenda sua munia fideliter animi studio intenti, sensum tamen suum magis quam ducis signum sequuntur. Quanquam si vere aestimare placet, bene agendi

principium militibus est, deposita omni contumacia, prorsus a ducis arbitrio pendere. Sibi enim profecto studet, qui ut-
 cunque sibi addictus est. Quod si imperatori Christo nostra
 obsequia approbare cupimus, piam inter nos conspirationem
 ineamus necesse est, ac mutuam pacem foveamus, quam
 suis non commendat modo, sed etiam inspirat. Quid? an
 non hostis quoque ipse diabolus aculeos nobis ad syncretis-
 mum agendum admovere debet? Tametsi enim belua est
 tot capitum*, videmus tamen ut ad impetendum Christi
 regnum in densum cuneum se agglomeret? Si in principe
 odiorum, factionum, dissidiorum, ea est consensio: quanto
 nos pressius animos et copias coniungere decet, qui pro rege
 pacis adversus eum conflagimus? Huc nos et pugnae species
 hortatur. Adversus Satanae mendacia quibus armis instrui-
 mur, nisi Dei veritate? Ea sublata, nudi atque exarmati
 relinquimur. Atqui ut una est et sibi constans, ita nostris
 concertationibus distrahi se non patietur. Postremo, quum
 ad propugnanda eadem castra simus collocati, quid nobis
 volumus, dum intestinis praeliis tumultuamur? Quod si
 parum nos afficiunt tot rationes, animum saltem advertamus
 ad id quod Christus clamat: Non posse servis suis vulnus im-
 primi, quin ipse sibi inflictum imputet. O si mentem [322]
 nostram subiret haec cogitatio, periculum esse, ne in Christum
 impingamus, quoties ad suscipiendum cum iis certamen
 titillamur, in quibus vel scintilla una pietatis emicat: quot
 pullulantia contentionum semina suffocaret, quot efferve-
 scentes iras exstingeret, quot exorientes rixas opprimeret?
 Verum et nos ipsi, altera ex parte, servi Dei sumus. Tanto
 igitur magis curandum est ut Domini nostri insignia et
 ornamenta, ubicunque apparent, revearemur et colamus.
 Ita pro se quemque iure suo ultro cedere, et multum remittere
 par est: nisi digladiando volumus Dei dona concerpi et
 lacerari: quibus suus honor haberi nequit, quin simul detur
 venia vitiis, quibuscum permixta sunt. Eatenus autem
 quum procedere aequitas nostra et moderatio debeat, quam
 graviter delinquimus, dum ob incertas, atque eas interdum
 nihili, suspiciunculas dissilimus ab iis, quorum habemus
 pietatem, sinceritatem, probitatem luculentis documentis
 compertam? Duplex autem animadvertimus suspicionum
 genus, unde plurimum malorum et olim accepit et hodie
 accipit ecclesia. Aut dum sinistrorsum, quae geruntur a
 fratribus symmystisque nostris, interpretamur: quae si dex-

* Hor. ep. I, l v. 76.

tros benignosque arbitros nacta sint, in optimam partem accipi, vel certe quoque modo excusari possint. Aut dum ad hauriendos imbibendosque rumores quoslibet nimium proni inclinamus. Quae autem inde consequantur mala, cogitare malimus quam experiri. Atque ideo cogitemus, quo praecavendis omnem impendamus operam. Proinde, quod incredibili bono futurum nobis est, mutua potius benevolentia caritateque certemus, praesidio alii aliis esse contendamus, alii alios ad officium et exemplo et adhortatione provocemus. His certaminum et contentionum formis non fatigatur, non vexatur, non affligitur ecclesia: sed vigescit potius, florescit, novisque incrementis confirmatur. Si conjunctionis pacisque studium est, doctrinae potius animorumque urgeamus unitatem, quam caeremoniis ad unguem conformandis morosius insistamus. Indignissimum est enim, ut in quibus libertatem Dominus reliquit, quo maior esset aedificandi facultas, servilem praeterita aedificatione conformitatem quaeramus. Atqui ubi ad summum illud tribunal ventum fuerit, ubi reddenda erit olim functionis nostrae ratio, minima erit de caeremoniis quaestio: neque omnino haec in rebus externis conformitas, sed legitimus libertatis usus ad calculum vocabitur: legitimus demum censebitur, qui ad aedificationem plurimum contulerit. Tota ergo sollicitudo, vigilantia, industria, sedulitas nostra in hanc aedificationem incumbat: quam tantum succedere sciamus, quantum in serio Dei timore, sincera pietate, morumque non ficta sanctitate profectum fuerit.

CONFESSIO FIDEI DE EUCCHARISTIA.

1537.

PRAEFATIO

Bucero auctore, theologo Argentoratensi, qui enixe operam dederat, ut in disceptatione de cena Domini contrariae partes Concordiae formulam acciperent, a. d. X. Cal. Oct. (22. Sept.) a. 1537 synodus Bernam convocata est, apud quam ille, a quibusdam Helvetiis a disputatione Bernensi anno 1528 habita descivisse et cum detrimento veritatis Luthero et Helvetiis inter se conciliandis se interponere insimulatus causam suam defensurus erat. Libro enim, cui Retractationes inscriptum est, sibi summam Helvetiorum indignationem et suspicionem contraxerat. Quodsi maxime eius intererat suspicionem Bernensium, opulentissimae civitatis, diluere, iis, qui illam rempublicam administrabant, periculis in dies maioribus undique imminentibus, si concordia cum evangelicis Germaniae foedere Schmalkaldensi coniunctis constitueretur, gratum fore acceptumque confidebat. Accedebat, quod Bucerus et Capito inde ex illa disputatione Bernensi magna florebant auctoritate; atque Bucerus quod, dum dissentientes inter se placare studet, propius ad Lutheri sententiam accesserat, ipsa Berna Petro Conceno (Kunz) et Sebastiano Meyero cum Luthero sentientibus, qui ibi cum Casparo Megandro et Erasmo Rittero Zwinglianis munere sacro fungebantur, se adiutoribus et suffragatoribus uti non ignorabat. Atque Bucerus et Capito Grynaeum et Myconium theologos Basileenses sibi amicos secum adduxerunt; illorum rogatu Farellus et Calvinus, ut synodo interessent, a senatu Bernensi sunt invitati. Bucerus quidem in hac synodo a Megandro irato acerbissimis est agitatus conviciis, postremo autem res eo adducta est, ut Calvinus adulescenti, quem Bucerus sibi assentiri et in suum

modum inter adversarios se interpositurum esse temere opinatus erat, id muneris deferretur, ut Confessionem fidei de eucharistia conscriberet, quae Bucero ab ecclesiis Helveticis oblata est, cui subscriberet. Bernensis senatus, qua erat prudentia civili, quin ex occulto multum contulerit ad animos concitatos sedandos et Buceri absolutionem impetrandam, non est dubium. Tunc vero pergratum iis accidit, quod Calvinio theologiae prudentia praeter ceteros florente ad id assequendum adiutore utebantur. Itaque non mirum est, si Calvinii Confessione adversarii litigantes non ita inter se sunt conciliati, ut ipse cupiebat, nempe ut superiorem intelligentiam adepti prioribus discidiis supersederent. Calvinii formula omissis utriusque erroribus ea, quae vel e Lutheri vel e Zwinglii opinionibus vera sunt, ita in unum conflantur, ut quid uterque iure obtinuerit, in quo erraverit, manifeste appareat. Bernae autem Bucero in hac synodo postremum in integrum restituto factum est, ut Lutherani stolidè ferocientes superiores evaderent et Megander exeunte anno 1537 munere deiceretur. Wittenbergenses, quod res Helveticae sic cesserunt, non mediocriter esse gavisos documento sunt Lutheri ad civitates Helvetiae reformatas epistulae Cal. Dec. anni 1537 et a. d. V. Id. Jun. (9. Jun.) 1538 scriptae. Calvinum aliter sensisse intellegitur ex acerbis litteris ad Bucerum pridie Id. Jan. (12. Jan.) 1538 missis (opp. Calv. X² 137 sqq., germanice apud Rud. Schwarziū No. 15).

Confessionem fidei de eucharistia, quae manu exarata in archivis complurium civitatum Helvetiae asservatur et a Beza inter epistulas Calvinii typis excusa est, hic secundum C. R. opp. Calv. IX pg. 711 sq. reddimus.

CONFESSIO FIDEI DE EUCHARISTIA.

. R.
IX.

- [11] Vitam spiritualem quam nobis Christus largitur, non in eo duntaxat sitam esse confitemur, quod spiritu suo nos vivificat, sed quod spiritus etiam sui virtute carnis suae vivificae nos facit participes, qua participatione in vitam aeternam pascamur. Itaque quum de communione, quam cum Christo fideles habent, loquimur, non minus carni et sanguini eius communicare ipsos intelligimus quam spiritui, ut ita totum Christum possideant. Siquidem quum aperte testetur scriptura, carnem Christi vere nobis esse cibum, et sanguinem eius vere potum: ipsis vero nos educari oportere constat, si vitam in Christo quaerimus. Iam nec exiguum quiddam aut vulgare docet apostolus, quum nos carnem de Christi carne et ossa ex ossibus eius esse asserit: sed eximium nostrae cum ipsius corpore communionis mysterium ita designat, quod nullus verbis satis pro dignitate explicare queat. Caeterum istis nihil repugnat, quod Dominus noster in coelum sublatus, localem corporis sui praesentiam nobis abstulit, quae hic minime exigitur. Nam utcumque nos in hac mortalitate peregrinantes in eodem loco cum ipso non includimur, aut continemur, nullis tamen finibus limitata est eius spiritus efficacia, quin vere copulare et in unum colligere possit, quae locorum spatiis sunt disiuncta. [12] Ergo spiritum eius vinculum esse nostrae cum ipso participationis agnoscimus, sed ita ut nos ille carnis et sanguinis Domini substantia vere ad immortalitatem pascat, et eorum participatione vivificet. Hanc autem carnis et sanguinis sui communionem Christus sub panis et vini symbolis in sacrosancta sua coena offert, et exhibet omnibus qui eam rite celebrant iuxta legitimum eius institutum.

Hanc sententiam optimorum fratrum et symmystarum nostrorum G. Farelli, Io. Calvini atque P. Vireti, ut orthodoxam amplectimur, neque unquam sensi Christum Dominum in sacra coena praesentem localiter aut ubique diffusum: verum et finitum habet corpus et in gloria manet coelesti. In hac autem nihilominus est per verbum suum atque symbola: hic sistit se nobis cum ipso iam in coelestia per fidem sublevatis, ut panis quem frangimus, et calix per quem Christum praedicamus, sit nobis vere corporis et sanguinis eius communicatio. Praeterea ut errorem in ecclesia non ferendum agnoscimus, nuda et inania Christum statuere in sacra sua coena symbola, et non credere hic ipsum quoque corpus, et ipsum sanguinem Domini percipi, hoc est ipsum Dominum verum Deum et hominem.

*Martinus Bucerus sua manu scripsit,
Wolfgangus Capito subscripsit.*

RESPONSIO AD SADOLETUM

1539.

PRAEFATIO.

Adversariorum disciplinae ecclesiasticae a Calvino conditae machinationes nunquam extinctae, sed occulte serpentes vere anni 1538 nimium quantum adiuvabantur postulatione Bernensium, ut ecclesia Genavensis tum undique finibus illorum circumclusa ritus quosdam et caerimonias ab ipsis retentas restitueret, exigentium, quo cultus divinus apud utrosque ad eandem regulam dirigeretur. Atque Calvinus disceptationem de quibus ambigebatur rebus inter Genavenses et Bernenses veteris consuetudinis tenaces ad synodum omnium ecclesiarum Helveticarum esse revocandam censebat, at senatus Genavensis, in quo inde ab anno 1538 adversarii Calvini praepollebant, ministros verbi divini missis ambagibus, quae a Bernensibus postulabantur, accipere iussit. Postremo res eo est deducta, ut tempore paschali anni 1538 discidio facto Calvinus et Farellus intra biduum excedere urbe iuberentur. Cui decreto frustra synodus Helvetica paulo post Tigurum convocata intercessit, frustra Bernenses exsules Genavam reducere sunt conati, e quibus Farellus brevi post Neocomum (Neuchâtel), Calvinus Bucero flagitante Argentoratum est evocatus, ubi munere sacro fungerentur.

Genavae autem brevi apparuit tum senatum tum ministros eiectorum loco institutos carere facultate ad ecclesiam moderandam necessaria. Accedebat, quod exsulum sectatores sibi non deerant, quin iis negotia facerent, accedebat porro, quod hospitium pauperum, quod schola modo celeberrima et florentissima, denique quod mores publici in dies magis prolabebantur, ut Bernenses iam, caverent sibi, monere eos cogerentur. Conatibus vero duobus adversariorum concordiae publicae extrinsecus insidiantium, asseclarum occulte in urbe versantium opera, rerum urbanarum statum in

suum emolumentum convertere contententium Calvini amicis ansa data est eius in urbem revocandi. Quod prius Bernenses pervincere sunt conati, quippe qui illos anno 1536 suum libertatis vindicum imperium detrectare aegre ferrent. Atque vere anni 1539 Bernenses legatis Genavensium persuaserunt, ut foederi inter utrosque olim icto, tum cum illorum detrimento mutato et instaurato subscriberent. Inde sectatores Calvini Bernensibus non sine causa diffisi spiritus sibi sumpserunt. Sic furore vulgi libertati civium conservandae inhiantis in senatum converso, id quod Calvini studiosis peropportune accidit, non sine sanguine comitiis senatoriis instauratis factio Calviniana iterum rerum est potita. Alter quoque conatus papistarum turbis et tumultibus ad opprimendam veritatis lucem abutentium felicissime cessit Calvino.

Nam papistas Calvino Genava expulso occasionem sibi esse oblatam veterem sedem episcopalem eius urbis, in qua non paucos in occulto a partibus suis stare scirent, rursus occupandi opinatos esse manifestum est. Superstes nempe erat Petrus (Pierre de la Baume) episcopus deiectus, cuius potissimum inertia et ignavia factum erat, ut civitas eiurato papismo ad evangelii doctrinam descisceret. Itaque pontificis maximi auspiciis ineunte anno 1539 Lugdunum, quo multi Genavenses ecclesiae Romanae addicti confugerant, concilio primorum ordinum pontificum coacto, ubi, quibus modis ac viis recuperaretur Genava, deliberaretur, decretum est, ut Iacobus Sadoletus cardinalis litteras pastorales conscribere iuberetur, quibus Genavenses, qui a papatu defecissent, verbis lenibus et benignis in ecclesiae Romanae gremium revocarentur. Ad id impetrandum quis magis videbatur idoneus quam hic cardinalis tam mitis, tam gravis, tam antiquitatis studiis imbutus? Propter hanc tam eximiam antiquitatis scientiam Leo X inter initia pontificatus eum secretarium designaverat. Praeterea ab anno 1517 episcopi Carpentoratensis, quod est oppidum Galliae meridionalis (Carpentras), munere fungebatur. Hoc munus praeter plurima negotia curiae Romanae, in quam Clemente VII pontifice adhibitus erat, paterno quodam animo administrabat. A Paulo III Contarino auctore simul cum Reginaldo Polo Britanno et Joanne Petro Carafa, homine vehementissimo, in collegium cardinalium simulque inter nobilissimos illos novemviros ecclesiae instaurandae est ascitus. Sadoletus quin in numero gravissimorum virorum sit habendus, qui tum in veteris ecclesiae fundamentis consistere perseve-

rantes tamen redintegrandae operam dabant, non est dubium; in qua re appetenda non semel spe deceptus est. Studiosissimus erat eorum, qui desciverant, animos placide hortando atque persuadendo ecclesiae Romanae reconciliandi, quin etiam tentavit, si Philippum Melanchthonem quoque, Iohannem Sturmium Argentoratensem principesque Germaniae, quos gravissima oratione scripta, ut reverterentur, hortabatur, ad veterem religionem reducere posset. Itaque etiam ab illo concilio episcoporum vere anni 1539 habito unus omnium maxime idoneus existimatus est, qui litteris ad Genavenses scriptis religionis avitae desertores, ut ad officium redirent, moneret. Qua re inductus scripsit litteras Polo, qui tum apud eum erat, adiuvante, sed priusquam promulgarentur, Contarino misit, ut, quid sibi videretur, rescriberet. Sic subtilissima illius aetatis ecclesiae Romanae ingenia operam et laborem ad has litteras scribendas contulerunt, quae cum essent speciosum documentum doctrinae et animi ingenui et amabilis, si quidquam, sine dubio idoneae videbantur, quibus Genavensium animi a nova doctrina ad veterem religionem revocarentur.

His lenociniis et delenimentis civitatem Genavensium discordiis internis et turbis aestuantem non mediocriter esse confusam est consentaneum, quibus inter cives spargendis, qui in urbe cum Sadoleto faciebant, enixe operam dabant. Eorum autem, qui in Calvinii et Farelli locum successerant, nemo erat, qui illas litteras gravibus argumentis confutaret. Senatus quidem impraesentiarum satis habebat litteras officiosis verbis acceptas rettulisse, Bernenses quoque dubii et suspensi erant, quid esset faciendum. Quae cum ita essent, Petrus Concenus, ministrorum Bernensium caput atque princeps, cum, Calvinii usque ad illud tempus minime fautor, Genava expulsum contempsisset atque fastidivisset, recte cognovit huic ipsi esse mandandum, ut ad illas litteras responderet. Omnino tum illius hominis paulo truculentioris animum maiorem erga Calvinum subisse benevolentiam ex iis apparet, quae illo tempore Farellus Calvino scripsit. Itaque ministri Bernenses nihil antiquius habebant, quam ut Calvino persuaderent, ut illam papistarum admonitionem, qua Genavenses ab evangelio deficere iuebantur, praeefracte repudiaret. Ad id efficiendum cum Simon Sulzer sacrarum litterarum professor Bernensis ipse ad eum Argentoratum se contulisset, hic, ut negotium mandatum susciperet, ab amicis adductus est. Itaque medio mense Augusto anni 1539 intra sex dierum spatium illam luculentissimam et gravissi-

mam responsionem ad Iacobum Sadoletum cardinalem scripsit, qua Calendis Septembribus in lucem edita a Genavensibus omne periculum est propulsatum, quod ab illecebris eius et blandimentis metuendum esse videbatur. Anno 1540 etiam Genavae latino et gallico sermone typis excusa est, ut simpliciori quoque populo aditus ad eam pateret. Calvini Responsio ad Sadoletum etiam Luthero in notitiam venit et valde est probata. Nam pridie Id. Oct. (14. Oct.) 1539 Bucero scripsit: „Bene vale, et salutabis Dn. Ioannem Sturmium et Iohannem Calvinum reverenter, quorum libellos cum singulari voluptate legi. Sadoleto optarem, ut crederet Deum esse creatorem hominum etiam extra Italiam: sed haec persuasio non penetrat corda Italorum, cum tamen soli prae ceteris exuerint plane humanum sensum prae superbia.“ Atque a. 1545 Marcus Crodelius scholae Torgaviensis gubernator Calvino scripsit: „Quantum lucubrationes tuae doctis ac piis viris placeant atque probentur, epistolae angustia in praesentia denarrare haud permittit. Profecto reverendo patri Luthero tua epistola qua Sadoleto respondes ita modis omnibus perplacet ac praedicatur ut nihil supra.“ (C. R. Calv. opp. XII. pg. 40.)

Cum operae pretium sit utrasque partes in hac tanti momenti Calvinii cum gravissimo doctrinae Romanae defensore disceptatione disputantes audire, responsioni Calvinii ipsa verba litterarum Sadoleti praemittimus.

In verborum contextu constituendo sequimur C. R. opp. Calv. V 369, libello Argentorati anno 1539 typis expresso, cuius exemplum Musei Reformationis Genavensis praepositus mihi liberalissime suppeditavit, in comparisonem advocato.

IACOBI SADOLETI ROMANI CARDINALIS EPISTOLA AD SENATUM POPULUMQUE GENEVENSEM

QUA IN OBEDIENTIAM ROMANI PONTIFICIS EOS
REDUCERE CONATUR.

IOANNIS CALVINI RESPONSIO.

Argentorati per Wendelinum Rihelium mense Septembri.
Anno M. D. XXXIX.

IACOBUS SADOLETUS

Episcopus Carpentoracti, S. R. E. tituli sancti Calixti presbyter cardinalis, suis desideratis fratribus magistratui, concilio, et civibus Gebennensibus.

R.
ol.V
369]

[369] *Carissimi in Christo fratres, pax vobis et nobiscum, hoc est, cum catholica ecclesia, matre omnium nostrum atque vestrum, amor atque concordia, a Deo patre omnipotente, et unico eius filio Domino nostro Iesu Christo, sanctoque simul spiritu, quae est unitas in tribus perfecta: cui laus est et imperium in omne saeculorum aevum, Amen.*

Arbitror, fratres carissimi, aliquibus vestrum esse nolum, me nunc degere Carpentoracti: quo veni ab Nicea, summum illuc pontificem, ad pacificandos reges ex urbe Roma proficiscentem, prius prosequulus. Amo enim ecclesiam et civitatem hanc quam mihi spiritualem et sponsam et patriam Deus esse voluit: populosque hosce meos vere paterna caritate complector, disiungique me ab illis valde aegre fero. Quod si honos*

* A. 1538 per intercessionem pontificis Pauli III Niceae (Nizza) inter Carolum V et Franciscum I induitiae decem annorum factae sunt.

iste cardinalatus, qui mihi inopinanti et inscio delatus est, Romam me coegerit redire (ut certe coget), quo in ea vocatione in qua sum vocatus ibidem Deo serviam, non is tamen meum animum atque amorem ab his populis avocabit, quos habiturus sum in mediis cordis mei penetralibus semper infixos. Igitur Carpentoracli quum essem, audiremque multa quotidie de vobis, quae partim quidem mihi dolorem, partim etiam spem nonnullam excitarent, ut non diffiderem, nos et vos, qui fuimus quondam in recla erga Deum religione unanimes, eodem Deo benignius nos respiciente, ad eundem consensum cordium esse redituros, visum est spiritui sancto et mihi (sic enim scriptura loquitur, et certe quaecunque integro et pio erga Deum geruntur animo ex spiritu sancto omnia sunt) visum est mihi, inquam, scribere aliquid ad vos, et eam animi curam ac sollicitudinem, quam pro vobis capio, literis vobis declarare. Non enim, carissimi, nova est haec mea erga vos suscepta et benevolentia et voluntas: sed quum ab eo tempore quo ego Dei [370] voluntate [3] episcopus Carpentoraclensium factus sum, annis abhinc tribus fere et viginti, propter commercium quod vobis cum meis his populis frequens est, multa de vobis absens et de moribus vestris cognovissem, amare iam tum coepi nobilitatem urbis vestrae, ordinem formamque reipublicae, dignitatem civium, et illam inprimis vestram laudatam ac probatam apud omnes, erga externos homines et advenas humanitatem: et quoniam vicinitas quoque non exiguam saepe partem ad diligendum affert, sicut in urbe propinquae domus, sic in orbe finitimae provinciae amoris inter vicinos conciliatrices sunt. Non contigit ante hoc tempus, scilicet, ut vos huius mei erga vos animi aut fructum perciperetis, aut aliquod signum indiciumque haberetis. Non enim opera uspiam eguistis mea, quae vobis profecto paralissima fuisset: verum nulla sese adhuc nobis obtulit occasio. At nunc quidem certe non contingit solum mihi, verum etiam necesse est, ut quo in vos animo sim affectus vobis demonstrare adnitar, si fidem meam erga summum Deum, et christianam illam in proximum caritatem retinere mihi cupio. Etenim postquam fuit ad aures meas delatum, homines quosdam astutos, inimicos christianae unitatis et pacis, id quod in aliis antea nonnullis fortissimae gentis Helvetiorum oppidis et pagis iam fecissent, item in vobis et civitate vestra malae discordiae semina iecisse, Christique fidelem populum a via patrum maiorumque suorum, et a perpetua catholicae ecclesiae avertisse sententia, omniaque dissidiis et seditionibus implesse (qui tamen mos proprius eorum semper est, qui autoritate ecclesiae oppugnanda novas [371] sibi potentias et novos honores quaerunt) testor Deum [3]

omnipotentem, eum ipsum qui nunc intimis meis cogitationibus praesens adest, me et indoluisse graviter, et duplici quadam misericordia affectum fuisse: quum ex una parte viderer mihi audire gemitum plorantis matris nostrae ecclesiae et lamentantis, quae tot et tam dilectis filiis uno tempore esset orbata: ex altera, vestris, o carissimi, incommodis et periculis commoverer. Sciebam enim ego, tales viros novatores veterum et bene constitutarum rerum, tales turbas, talia dissidia, non solum animabus hominum pestifera (quod tamen malum omnium maximum malorum est), sed rebus etiam et privatis et publicis perniciose existere. Id quod vos quoque ipso eventu rerum edocti cognoscere potuistis. Quid ergo est? quum meus erga vos amor, et mea in Deum pietas me cogat, ut tanquam frater fratribus, et amicus amicis, intimum omnem animi mei sensum vobis libere exponam, vos plurimum rogatos volo, ut bonitatem illam vestram, qua semper uli consuevisis, mihi quoque in praesentia, meis non ingratis accipiendis et legendis literis, praebeatis. Spero enim, si aequis modo mentibus haec quae scribo attendere volueritis, vos, si non consilium meum, at animum certe rectum et simplicem, et vestrae in primis salutis cupientem, non minimum probaturos: neque me quae mea sunt, sed quae vestra commoda atque bona, quaerere intellecturos. Neque ego tamen spinosas et subtiles ordiar disputationes, quam philosophiam beatus Paulus vocat, et fideles Christi semper monet, ne se per eam patiantur decipi, per quam isti quidem vos circumduxerunt, quum inter imperitos obscuram quandam iactarent scripturae interpretationem, fraudemque et malitiam, praeclaro illo quidem, sed falso atque alieno doctrinae et sapientiae nomine honestarent. Ego ea proponam, quae clara sint atque illustra, quae nullam in se erroris latebram, nullum fraudis et fallaciae habeant diverticulum; cuiusmodi tamen semper est veritas. Ea enim et in tenebris lucet, et nemini non perspicua est, et a doctis iuxta atque indoctis facillime percipitur: praecipueque in christiano genere doctrinae, non syllogismis, nec verborum captionibus, sed humilitate, sed religione, sed erga Deum obedientia est subnixae. Vividus est enim sermo Dei et efficax, et concidentior omni acuto utrinque gladio, penetratque ad iuncturas spiritus atque animae, et ad intima compaginum ac medullarum, neque animos illaqueat impeditis argumentationibus, sed coelesti quodam interveniente cordis affectu, planum sese et patentem mentibus nostris offert: ut non tam humana intus ad intelligendum ratio, quam ipse, ad se qui nos vocat, operetur in nobis Deus. Quem ego Deum patrem omnis rectae intelligentiae supplex precor, ut et mihi

ad dicendum et vobis ad percipiendum, ea adiumenta suae benignitatis praebat, per quae possimus iterum in uno corde erga ipsum et in una mente consentire.

Atque, ut inde initium [372] capiamus, unde maxime [3] opportunum esse ducimus: ego, fratres carissimi, sic existimo, me et vos, et reliquos praeterea omnes qui in Christo spem et fidem suam posuerunt, id ea una de causa ita facere et fecisse, quo salutem sibi atque animabus suis, non hanc mortalem et cito interituram, sed illam sempiternam et immortalem quaererent, quae in coelo solum vere obtineri, in terris autem nullo modo potest. Est quidem ita dispartitum hoc officium nostrum, ut iacto primum fidei fundamento, hic deinde laboremus, quo illic quiescamus: in terra semen iaciamus, quod in coelo postea possimus demetere: et quibus hic in operibus, quibusve in studiis nosmet ipsos exercuerimus, similes deinde atque dignos operum et laborum nostrorum fructus in altera vita adipiscamur. Quumque via Christi ardua, et ratio degendae nobis secundum eius leges et praecepta vitae perdifficilis sit, propterea quod animos nostros ab omni terrenarum iucunditatum contagione avocare, et in eo ipso uno figere, despicere praesentia bona quae in manibus habemus, et futura quae non cernimus appetere iubemur: tanti est tamen unicuique nostrum sua et suae animae salus, ut nihil recusare asperum, nihil laboriosum non pati, animum inducamus, quo tandem aliquando una nobis spe salutis nostrae proposita, per aerumnas, per multas sollicitudines, praeunte semper actionibus nostris Dei clementia et misericordia, stabilem salutem illam et perpetuam consequamur. Hac spe Christus annunciator veri boni, quondam ab orbe terrarum tanto consensu et studio omnium acceptus fuit: hac ratione a nobis adoratur et colitur vereque agnoscitur Deus esse, et Dei veri filius: quod unus ipse ab initio omnium saeculorum animos hominum Deo omnipotenti, in quo solo vita est, immortuos, ac huius quidem mundi fallacibus et caducis blanditiis paulum temporis viventes, mox prorsus et ex omni sui parte ad interitum condemnatos, a mortuis, hoc est, ab hoc maxime pernicioso mortis genere excitavit: primusque ipse semet salutem et liberationem et doctrinam nostram esse volens, morte carnis accepta, et paulo post vita non iam amplius mortali recuperata, suo exemplo nos instruxit et docuit: ut contraria longe ac prius consueveramus via, mundo huic et carni, hoc est, peccato mortui, Deo deinde viveremus, spesque in eo nostras bene ac beate perpetuo vivendi poneremus: quae est propria, et vere digna Dei omnipotentis gloria et maiestale, nostrorum omnium a mor-

luis suscitatio: qua non unus aut alter homo, sed cunctum hominum genus a tetra et funesta animae morte, ad veram et coelestem eiusdem animae vitam revocatum est. Hanc huiusmodi a mortuis suscitationem sibi proponens Paulus, maximumque [373] in eam intuens divinitatis Christi argumentum [373] atque indicium, Separatus ego in evangelium Dei, inquit, quod promiserat per prophetas in scripturis sanctis de filio suo, genito quidem ex semine David, secundum carnem, determinato autem et declarato filio Dei in potentia per spiritum sanctitatis, hoc est, in potentia spirituali, quae propria Dei potentia est: quod non corpore Deus, sed spiritu mirabilia sua agit. Imperare enim ventis, et caecis verbo lumen reddere, et mortuos excitare, non corporea, sed spirituali, quae eadem et divina est, fiebat potestate. Declarabatur igitur Christus Dei filius ex hac spirituali potentia, quae sola divina est. Et quod subiungit Paulus, ex suscitatione a mortuis: non tam ea quidem, qua corpus Lazari, aut filium viduae, aut principis synagogae filiam (quanquam ista quoque opera Dei erant) verum ea etiam suscitatione magis, qua se ipsum suscitavit, aut certe qua Mariam Magdalenae a daemoniis septem, Matthaeum a teloneo, multos a terrena et moribunda vita, omne denique genus humanum a peccato et peccati morte, et a potestate huius mundi tenebrarum, ad coelestem appetendam atque sperandam et cognitionem et lucem excitavit, demersosque in luto terrae hominum animos erexit ad coelum, atque exlulit. Atque hoc maximum Iesu Christi erga nos beneficium, praecipuumque in eo ipso divinitatis argumentum, idcirco et institutum a Deo in missione filii sui, et ab ipso filio susceptum, et suo nobis tempore per eum datum tributumque est: ut omnibus et divinis et humanis in uno Christo consiliis, auxiliis, virtutibusque adiuti nos animas Deo nostras salvas sistere possemus. Tanta est nobilitas, tam insigne pretium, tam grandis aestimatio huiusce rei, quae anima hominis est, ut quo ne ea perderetur, sed et Deo ipsi et nobis lucrifieret, conturbatis penitus totius naturae legibus, atque ordine rerum permutato, et Deus descenderet in terras, ut fieret homo, et homo erigeretur in coelum, ut esset Deus. Credimus ergo in Christum (ut dicebam) omnes, quo salutem animabus nostris, id est, nobismet ipsis vitam inveniamus: quo nullum optatum vehementius, nullum bonum interiorius, nec magis coniunctum ac familiare nobis adesse potest. Quantum enim sese diligit unusquisque, tantum ipsi salus cara est sua: quae si negligatur et abiiciatur, quod tandem erit praemium quod possit par acquiri? Quam enim dignam accipiet homo compensationem pro anima sua, inquit Dominus, aut quid proderit

homini, vel si universum mundum lucretur, [374] animae autem suae iacturam patiatur? Haec igitur tam ampla, tam cara, tam pretiosa professio, quae nostrae animae salus unicuique nostrum est, omni vi et conatu nobis retinenda est: siquidem caetera bona omnia quae appetimus, externa atque aliena sunt, hoc unum bonum conservatae animae nostrae, non solum nostrum, sed vere nosmet ipsi istud ipsum bonum sumus. Quod qui neglexerit atque amiserit, is ne bonum quidem aliud habere ullum poterit, quo fruatur, quippe quum ipse ille qui debuisset frui, iam se primum prodiderit. Assequimur porro bonum hoc nostrae perpetuae universaeque salutis, fide in Deum sola et in Iesum Christum. Quum dico fide sola, non ita intelligo, quemadmodum isti novarum rerum repertoires intelligunt, ut seclusa caritate, et caeteris christianae mentis officiis, solam in Deo credulitatem et fiduciam illam, qua persuasus sum in Christi cruce et sanguine mea mihi delicta omnia esse ignota. Est hoc quidem etiam nobis necessarium, primusque hic nobis patet ad Deum introitus: sed is lamen non est salis. Mentem enim praelerea afferamus oportet pietatis plenam erga summum Deum, cupidamque efficiendi quaecunque illi grata sint: in quo praecipue spiritus sancti vis inest. Quae mens, etiam si interdum ad exteriora opera non progreditur: ipsa lamen ex sese ad bene operandum iam intus parata est, promptumque gerit studium ut Deo in cunctis rebus obsequatur: qui verus divinae iustitiae in nobis est habitus. Etenim, quid aliud significat, aut quam aliam nobis offert intelligentiam et notionem nomen hoc ipsum iustitiae, si non respectus in eo ad bona opera habeatur? Dicit enim scriptura: Quod misit Deus filium suum, ut faceret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum, ad Titum cap. 2., et alio loco: Ut aedificemur (inquit) in Christo ad bona opera. Si ergo missus est Christus, ut bene operantes per eum accepti Deo simus, atque ut in eo aedificemur ad bona opera, certe fides, quae in Deum nostrum per Iesum Christum est, non solum ut confidamus in Christo, sed bene in illo operantes, operarive instituentes, ut confidamus, imperat nobis ac praescribit. Est enim amplum et plenum vocabulum Fides, nec solum in se credulitatem et fiduciam continet, sed spem etiam et studium obediendi Deo, et illam, quae in Christo maxime perspicua nobis facta est, principem et dominam christianarum omnium virtutum caritatem: qua in caritate proprie [375] et peculiariter spiritus sanctus inest, vel potius ipse est caritas. Siquidem Deus caritas est. Quamobrem sicuti sine spiritu sancto nihil nostrum neque gratum, neque acceptum Deo est, ita neque esse

sine caritate potest. Quum ergo dicimus fide sola in Deum et Iesum Christum salvos nos esse posse, in hac ipsa fide caritatem vel in primis comprehendendam esse ducimus, quae princeps et potissimum nostrae salutis est causa.

Sed, ut abeamus a disputatione, et revertamur eo unde sumus digressi, ostendimus vobis, fratres carissimi, vel ostendere potius conati sumus (non enim aequat magnitudinem rei oratio nostra) quanti momenti sit, quantopere ad nos pertineat, nostrae nobis animae eiusque salutis procuratio, qua nostra in anima nosmet ipsi toti sumus, bonumque hoc proprie et unicum nostrum est, caetera bona, aliena nobis omnia atque disiuncta: quibus ne ipsis quidem frui ullis possumus, si ex hoc principe et vere nostro excidamus. Pro quo sibi tuendo et conservando animae bono tot quondam Christi gloriosissimi martyres, mortalem hanc vitam prompto animo posuerunt: tot sanctissimi doctores nocturnis diurnisque sudoribus ac vigiliis, quoniam nos in viam reclam inducerent et constituerent, sibi elaborandum esse statuerunt: tota olim tam multas et tam graves ab impiis tyrannis et praesidibus gentium iniurias et calamitates pertulit ecclesia. Quae ideo omnia et a praepotente Deo permissa, et a fortibus illis viris, Christi vere cultoribus suscepta, tolerata, decertataque sunt, ut per omne experimentorum et probationum genus plurimis veluti malleis excusa, multo igni purgata, tantis sanctorum aerumnis atque laboribus conflata, consolidata, expressa, et maximam apud Deum gratiam fidelitatis suae ecclesia obtineret, et summam apud homines autoritatem. Haec nos Deo ecclesia in Christo regeneravit, haec nos aluit, confirmavit, instruxit, quid nos sentire, quid credere, in quo spem ponere, qua via in coelum tendere nos oporteat, ipsa eadem edocuit. Nos in hac communi ecclesiae fide incedimus, nos illius leges et praecepta retinemus: et si quando fragilitate et incontinentia victi ad peccandum prolabimur (quod utinam saltem raro ac non nimium saepe in nobis accideret) in eadem tamen fide ecclesiae exurgimus: quibusque illa expiationibus et poenitentiis et satisfactionibus peccatum nostrum ablui, et ad integritatem pristinam, clemente erga nos semper et misericorde Deo, nos restitui docet, eas expiandi et satisfaciendi rationes suscipimus et adhibemus. Idque ita quum facimus, confidimus nos veniae et misericordiae locum apud Deum invenire. Non enim prae-

76] *sententiam et autoritatem ecclesiae [376] arrogamus nobis quidquam, non plus nos sapere quam oporteat sapere nobis ipsis persuademus, non superbiam afferimus ad contemnendum ecclesiae decreta, non animi elationem neque ingenium inter populos nostrum, aut novam quandam sapientiam osten-*

lamus, sed (de probis et rectis Christianis loquor) in humilitate ingredimur atque in obedientia: et ea quae per maiorum nostrorum sanctissimorum hominum, sapientissimorumque autoritates tradita nobis et constituta sunt, tanquam per spiritum vere sanctum dictata atque praecepta, omni cum fide suscipimus. Etenim novimus et scimus quantum habeat virium, quanti sit momenti, quanti ponderis apud Deum humilitas: quae una virtus in primis christiana est, eamque semper maxime Christus Dominus noster et monitis, et praeceptis, et factis atque operibus suis prae se tulit, parvulisque solis, id est, humilibus propositum dixit esse regnum coelorum. Non enim refert, corporene parvi an magni simus, sed illud plurimum refert, utrum animo simus humili, anne superbo. Superbia, quae angelos deiecit de coelo, hominibus eadem iter in coelum impedit. Unde coeleste animal angelus propter superbiam expulsum est, eo terrenum animal homo propter humilitatem extollitur: ut appareat plane, constitutum esse nobis in humilitate potissimum, et adiumentum perpetuae salutis nostrae, et huius beatae ac iucundae spei, qua ad coelum tendimus, firmamentum. Quae quum ita sint, carissimi fratres, quum nostra salus nobis, quum vera vita, quum aeterna felicitas, quum nosmet ipsi denique nobis ipsis in primis et maxime caelerarum rerum omnium cari esse debeamus, quum si nosmet ipsos perdiderimus, nihil uspiam nostrum, id est quod iuvel, aut quod perlineat ad nos, simus amplius reperturi, quum nullum gravius damnum, nullum exitiosius malum, nulla acerbior calamitas amissione et iactura animarum nostrarum accidere nobis possit: quanto, obsecro, studio, qua animi cura et sollicitudine providere debemus, ne in hoc tantum periculum salus et vita nostra coniiciatur? Dabit is vos profecto mihi et concedetis, nihil perniciosius neque funestum magis evenire nobis posse, quam amissionem animae unicuique suae. Dabit ergo etiam illud, opinor, nihil esse a nobis maiore diligentia et studio, quam ne id accadat, praecavendum. Cuius enim mali sors, si ea in nos incidal, omnium malorum est deterrima, eiusdem mali periculum maxime omnium nobis esse formidolosum debet. Etenim quanta est in malo moles, tantus in periculo mali necesse est ut sit timor. Atque ut qui horrent et metuunt in pelagus praecipitari, hi ne ad praeruptam quidem et imminentem pelago rupem audent accedere, sic qui terribile illud Dei et damnatorium iudicium perhorrescunt, ab [377] eo fugiunt in primis periculo, quod sempiternae illi [37] miseriae maxime finitimum proximeque adiunctum est. Neque ego hoc in hoc dico nunc loco, non omnes peccare homines, non

omnes nos, quoad hanc vivimus vitam, in periculo semper esse (sumus enim plane, et aberramus, et offendimus, et labimur interdum omnes, saepius, rarius, prout cuique sua et ex Deo insita ad se cohibendum virtus inest) verumtamen peccata caetera, praesertim quae non iudicio stabili, sed per fragilitatem admissa patrataque sunt, ad summi Dei misericordiam facilem reditum habent. Illud autem peccatum horribile et pertimescendum, quo prave colitur Deus, qui rectissime debet coli, et quo falsa de illo sentiuntur, qui est summa solus veritas: illud, illud, inquam, est peccatum, quod non solum in proximo periculo aeterni mali nos constituit, sed spem prope eliam et conatum declinandi et fugiendi eiusmodi periculi nobis aufert. Nam reliquis nostris in peccatis tanquam in vitae fluctibus illa tamen anchora nostrae navis salva est, quae nos prohibet a scopulo et naufragio, quod cogitationes interdum nostras in Deum coniicientes, et stimulis dolorum propter peccata compuncti, tacitis suspiriis, et confessione iniquitatis nostrae illius misericordiam imploramus. Atque ipse, ut bonitatis et clementiae plenus est, flectitur statim ad ignoscendum, moreque pii patris filiorum suorum preces placatus admittit. At in hoc truci horribilique peccato praeposteræ falsaeque religionis nec Deum nobis nec anchoram amplius relinquimus. Quapropter hoc praecipue periculum, fratres carissimi, si salvi esse volumus, accuratissime et studiosissime vitandum nobis est. Potest hic dici, quum vel corruptae, vel integrae religionis varia sint iudicia, et diversae hominum, in hoc praesertim tempore, sententiae, aliusque hoc modo, illo alius interpreteletur, satis videri debere, si unusquisque ad id quod primum occurrerit credendum sincero animo accedat, suumque iudicium submittat hominum se doctiorum et peritiorum iudiciis. Fateor, fratres carissimi, has esse voces hominum simpliciorum, et quorum ingenia natura hebetiora sunt: quos qui detorquent et abstrahunt a via recta, maius illi multo in se peccatum habent: nam peritis quidem et callidis oratio ista non convenit. Sed ut nunc temporis causa confitear, omnibus ista et doctis et indoctis incerta esse (quod tamen est secus, habet enim catholica ecclesia certam regulam, qua a veris falsa discernat), verum, esto, concedamus dubia esse: nonne, quoniam de periculo nostrae salutis agitur, quoniam animas nostras, hoc est, nosmet ipsos plurimi facimus, nec nunc in discrimen aut fortunarum, aut valetudinis, aut eliam corporis et mortalis huius vitae venimus (quorum omnium iacturam viri fortes pro Christo et pro sua anima constanter saepe pertulerunt) sed de nobis id decernitur, ulrum sempiternae miserrimi, an beatissimi simus victuri, circumspicere, consi-

derare, perpendere diligenter nos oportet, ut eo [378] nos constituamus in loco (de re loquor veluti dubia, quae tamen non est), ut ibi, inquam, consistamus, ubi minus multo nobis timoris atque periculi, longeque plus spei et alacritatis ostenditur? Nemo hoc, credo, negaturus mihi est, quin in re ancipiti et dubia, in qua praesertim summa agitur vitae et salutis nostrae, id potius capere et sequi consilii debeamus, quod ratio nobis suaserit, quam quod fortuita obtulerit temeritas.

Videamus igitur utra in parte, et in utra secta maius sit a Deo longius nos removendi, et ad perpetuum exitium propius nos admovendi periculum. Quam rem ita agam et proponam, quasi habeam vos adhuc deliberantes, necdum animi certos, quorum potius aut voluntatibus obsequi, aut consiliis credere debeatis. Disceptatio est, utrum vestrae saluti magis expediat, gratiusque Deo vos facturos existimetis, si ea credideritis erilisque sequuti, quae ecclesia catholica cunctum per orbem terrarum annos iam mille et quingentos amplius, aut (si claram certamque rerum gestarum memoriam et notitiam quaerimus) annos iam amplius mille et trecentos, magno consensu comprobat: an haec quae vafri homines, atque, ut sibi ipsi videntur, acuti, adversus tot saeculorum usum et contra perpetuam ecclesiae auctoritalem, his annis quinque et viginti innovaverunt: qui certe ipsi catholica non sunt ecclesia. Est enim catholica ecclesia, ut breviter definiamus, quae in omni anteacto et hodierno tempore, omni in regione terrarum, in Christo una et consensuens, uno Christi spiritu ubique et semper directa est, in qua nullum potest dissidium existere: omnis enim ea inter se connexa et conspirans est. Quod si quid accidat dissensionis et dissidii, magnum quidem corpus ecclesiae idem permanet, fit autem apostema, quo corrupta aliqua caro, ab animante corpus cunctum spiritu divulsa secernitur, nec de substantia ulterius corporis ecclesiastici est. Non ego hic deveniam ad singulas rerum disputationes, neque aures vestras copia verborum atque argumentorum onerabo: Tacebitur a me nunc de eucharistia, in qua nos verissimum Christi corpus adoramus. Isti sane parum gnari quemadmodum in unoquoque genere doctrinae adhibere argumenta et rationes oporteat, ex alienis et longe diversis dialecticae inanisque philosophiae rationibus, Dominum ipsum universi, et divinam in eo spiritualeque potentiam, quae prorsus libera et infinita est, in angulos corporeae naturae, quae suis cancellis circumscripta est, conantur includere. Non loquar de confessione ad sacerdotem peccatorum: in qua, quod maximum est nostrae salutis fundamentum, vera christiana humilitas, et a scriptura demonstrata, et ab ecclesia praecepta ac constituta est: quam isti humili-

79] *talem, et per calumnias eludere, et per arrogantiam abiicere studuerunt. Silebo de precibus, aut sanctorum pro nobis apud Deum, aut nostris pro mortuis: quas iidem isti quum aspernantur et irrident, easque nullius penitus esse momenti dicunt, quid tandem sibi [379] volunt? Num hominum animas arbitrantur una cum corporibus suis interire? Et nimirum id videntur innuere, quod agunt etiam manifestius, quum libertatem sibi vitae ab omnibus ecclesiasticis solutam legibus, et licentiam cupiditatum comparare adnituntur. Si enim mortalis anima sit, edamus et bibamus, inquit apostolus, paulo post enim moriemur: sin autem sit immortalis, ut certe est, unde, quaeso, tantum et tam repente factum est corporis morte dissidium, ut et viventium et mortuorum animae inter se nihil congruant, nihil communicent, omnis sint cognationis nobiscum, et communis humanae societatis oblitas? Quum praesertim caritas, quae praecipuum spiritus sancti in christiano genere est donum, quae nunquam non benigna, nunquam non fructuosa est, et in eo in quo inest nunquam inutiliter consistit, salva semper et efficax in utraque vita permaneat. Sed ut relinquam controversias, easque ad sua tempora reservem, excutiamus id quod prius est propositum, ut videatur et quaeratur, quid nobis magis conducat, factuque rectius sit, quid ad gratiam summi Dei obtinendam magis sit accommodatum, sentirene cum universa ecclesia, eiusque decretis et legibus et sacramentis cum fide obtemperare, an assentiri hominibus dissidia et res novas quaerentibus?*

Hic locus est, carissimi fratres, hoc illud est bivium quod diversa duo in itinera scinditur: quorum iter alterum ad vitam, alterum ad perpetuam mortem nos deducat. In hoc discrimine et delectu agitur salus animae cuique suae, aguntur pignora futurae vitae: utrum videlicet nos aeternae felicitatis, an miseriae infinitae simus futuri compotes. Quid ergo dicemus? Fingamus hic duos, qui ex utroque genere, hoc est, utroque ex itinere, ante illud terribile summi iudicis tribunal sint constituti: quorum causa cognoscatur et expendatur, quo vel damnatoria in eos sententia, vel salutaris iure ferri possit. Interrogabuntur fuerintne Christiani? Fuisse se ambo dicent. Rectene crediderint in Christum? Utrique pariter respondebunt, Nae. Quid autem crediderint, aut quomodo crediderint quum explorabuntur (nam haec de fide recta cognitio, illam quae est de vita et moribus, antecedit), quum igitur ab eis exigeretur rectae fidei confessio, dicet ille quidem qui in catholicae ecclesiae gremio et disciplina fuerit educatus: Ego, quum institutus essem a parentibus meis, qui et ipsi a patribus suis et avis acceperant, ut cunctis in rebus catholicae ecclesiae essem obsequens, eiusque

leges et monita et decreta, tanquam a te ipso, Domine Deus, lata observarem et colerem: quumque omnes eos fere, qui in christiano nomine censerentur, quique et nobiscum [380], et ante nos, longe et late per orbem terrarum tua signa essent sequuti, in eadem sententia esse et fuisse animadverterem, ut cuncti malrem fidei suae hanc ipsam ecclesiam agnoscerent et venerarentur, et ab eius praeceptis constitutisque discedere sacrilegii instar putarent, in hac eadem fide, quam catholica servat docetque ecclesia, probare tibi me studui. Et quanquam venerant homines novi scripturas multum in ore et manibus habentes, qui nova quaedam commovere, vetera labefactare, ecclesiam redarguere, obedientiam quam illi nos omnes praebebamus, eripere nobis et extorquere conarentur, in eo tamen constanter manere volui, quod a patribus meis, et a communi sanctissimorum doctissimorumque patrum consensu iam inde antiquitus in ecclesia fuisset et observatum et traditum: etsi multorum quidem praesidium hominumque ecclesiasticorum praesentes mores essent ii, qui mihi stomachum movere possent, quibus tamen non sum a sententia deductus. Ita enim constitui, eorum praeceptis, quae certe sancta erant, obtemperare me debere, sicuti tu Deus in tuo evangelio praeceperas, vitae autem et gestorum unum iudicem esse oportere: praesertim quum ego quoque, his tot peccatis, quae in hac mea fronte et tibi manifesta sunt, commaculatus atque infectus, aliorum dignus iudex esse non possem. Pro quibus nunc adsto ante tribunal tuum, non severitatem tuam, clementissime Deus, sed misericordiam polius et placabilitatem implorans. Dixerit hoc modo iste causam suam. Citabitur alter, comparebit. Imperabitur illi ut dicat. Hunc habebit exorsum orationis suae (fingatur enim de illis unus esse qui sunt, aut fuerunt dissensionum auctores: melius enim credo tutabilur iste causam suam, qui se doctorem caeteris ad deficiendum ab ecclesia fuerit professus): Mihi, inquiet, o summe Deus, intuenti mores hominum ecclesiasticorum ubique fere corruptos, et sacerdotes nihilominus religionis gratia in honore omnibus esse cernenti, opesque illorum iniquo animo ferenti, iusta, ut puto, iracundia animum inflammavit, ut me illis adversarium constituerem: quumque respicerem me ipsum, qui tot annos operam literis et theologiae dedissem, non tamen habere eum in ecclesia locum, quem labores mei meriti essent, multos autem indignos ad honores et sacerdotia extolli perspicerem, ad eos, fateor, insectandos me contuli, quos tibi quoque ipsi minime placere et satisfacere sum ratus. Et quoniam eorum potentiam revellere non poteram, nisi obtererem prius leges ab ecclesia latas, populi magnam partem induxi, ut ea ecclesiae iura contemneret, quae diu ante mala in-

81]

violataque fuissent. Quae si in conciliis universalibus fuissent decreta, conciliorum auctoritati non concedendum esse dixi: si instituta a priscis patribus et doctoribus, veteres patres ut im- peritos et bonae expertes intelligentiae sum criminatus: si per romanos pontifices, eos sibi astruxisse tyrannidem, et falso no- mine vicarios se Christi dicere affirmavi: omnibus denique [381] modis contendi, ut hoc tyrannicum ecclesiae iugum, quae cibos interdum prohibet, quae dies servat, quae confiteri nos vult peccata nostra sacerdotibus, quae vota impleri iubet, quae ho- mines in te, Christe, liberos tot servitutis vinculis alligat, a nobis cuncti qui te colimus excuteremus: solamque fidem in te, non etiam bona opera, quae maxime extolluntur et praedicantur in ecclesia, iustitiam nobis et salutem parere confideremus: quum tu praesertim poenam pro nobis pendidisses, tuoque sancto sanguine cunctorum delicta et scelera delevisses: ut nos hac una fide in te freti, liberius deinde agere quaecunque nobis libuisset possemus. Scripturas etiam ingeniosius sum perscrutatus quam veteres illi: ac tum quidem maxime, quum aliquid quaere- bam in eis, quod contra istos detorquere possem: qua etiam doctrinae et ingenii opinione apud populos famam et existima- tionem nactus totam quidem ecclesiae auctoritatem evertere non potui, magnarum tamen seditionum in ea, et scissionum fui auctor. Haec ubi iste dixerit, et vere dixerit (neque enim men- tiendi apud illum coelestem iudicem est locus, tametsi multa idem de ambitione sua, de avaritia, de studio popularis glo- riae, de fraudibus et malitiis intestinis, quae intus ipse agnoscat, in sese reticuerit, quae tamen illi prima ipsa in fronte appare- bunt inscripta), quod tandem, o Gebennenses fratres mei, quos ego in Christo, et in Christi ecclesia unanimes mecum habere opto, non solum de his, sed comitibus assectatoribusque eorum iudicium fore existimalis? Nonne hic certe qui catholicam ecclesiam fuerit sequutus, nullum suum erratum in hac re affe- ret? Primum, quia non errat, neque adeo errare potest ecclesia, cuius illa publica et universalia decreta atque concilia spiritus sanctus assidue gubernat. Deinde etiamsi errasset ea aut erraret (quod tamen creditu et memoratu est nefas) nullus huic quidem suus exprobraretur error, qui sincero animo, et propter Deum humili, maiorum fidem suorum et auctoritatem esset prose- quutus. At iste alter suo innitens capite, neminem habens vele- rum sanctorum patrum, ac ne generalium quidem ex omnibus episcopis conventuum, quem honore dignum putet, cui inducat animum cedere et obtemperare, omnia sibi arrogans, ad ob- trectandum magis quam ad discendum docendumve paratus, quum a communi ecclesia desciscit, quem respicit portum for-

tunarum suarum? quo propugnaculo confidit? quibus apud Deum advocatis fretus est? ut non graviter debeat metuere; eiectum se iri in tenebras exteriores, ubi erit fletus et stridor dentium, hoc est, ubi misérias suas perpetuo defleturus, et contra semet ipsum dentibus increpiturus sit: quod quum posset, si id studuisset, illam acerbissimam vilare calamitatem, id facere neglexisset. Quod [382] porro infausti et incommodi comites [3] traducendae vitae sint moeror et furor, unus per sese quisque satis potest intelligere: praesertim quum illiusmodi mali atque damni nullus futurus unquam finis sit, nulla determinatio, nunquam ibi plorare, nunquam desinatur irasci. Atqui, si reliqua istorum omnia aliquo tamen pacto perferri et tolerari possent, hoc quemadmodum ferretur (in quo mihi videtur ne ad ignoscendum quidem illis locum ullum veniae et misericordiae apud Deum dari posse) quod sponsam hi Christi unicam discernere sunt conati? quod tunicam illam Domini, quam profani milites dividere noluerunt, isti ausi sunt, non dividere solum, sed lacerare? Quot enim iam, istis initium facientibus, sectae ecclesiam disciderunt, neque cum istis congruentes, et ipsae inter se discordes? quod manifestum esse falsitatis indicium omnis doctrina confirmat. Veritas enim unica semper est, varia autem et multiformis est falsitas: et simplex, quod rectum: multifidum, quod obliquum. Sed huiusmodi scissionem, huiusmodi sanctae ecclesiae dilanationem, potestne quisquam Christum agnoscens et confitens, et cuius aliquando menti atque cordi spiritus sanctus illuxerit, non intelligere, Satanae, et non Dei propriam operationem esse? Quid imperat nobis Deus? quid praecipit Christus? Nempe ut unum omnes in ipso simus. Quo datum est nobis e coelo atque Deo illud singulare et prae-cellens caritatis donum, quod christiano duntaxat generi, non caeteris gentibus divinitus infusum est? Nonne ut omnes uno corde et ore Dominum confiteamur? An arbitrantur isti christianam religionem aliud omnino esse, quam pacem cum Deo, et cum proximo concordiam? Videamus quid ipsemet loquatur in Ioanne Dominus, patrem suum pro discipulis deprecans: Pater sancte, serva eos in nomine tuo quos dedisti mihi, ut sint unum sicut et nos: non pro his autem rogo solum, sed et pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me, ut omnes unum sint, sicut tu pater in me et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint, ut credat mundus quod tu me misisti: et ego gloriam, quam dedisti mihi, dedi eis, ut sint unum, sicut et nos unum sumus: ego in eis, et tu in me, ut sint perfecti in unum.

Videlis, fratres carissimi, et in clara evangelii luce discernitis, quid sit vere esse christianum: quum fides in Deum

nostra, quum Dei omnipotentis gloria, quae et ipsius apud nos, et nostra apud eum esse possit, in hac sola inter nos unitate consistat, quum hoc unum requirat et postulet a patre de nobis Christus, idque suos in hoc labores, suas aerumnas, suam susceptam pro nobis humani corporis fragilitatem, suam crucem, suam mortem, sic fructum allaturam sibi putet [383], et ad gloriam patris, quam maxime expelebat, et ad salutem nostram, pro qua erat moriturus: si nos inter nos, et in ipso fuerimus unum. Atqui hoc semper laborat, hoc adnilitur ecclesia catholica, ut sit consensio nobis, et in eodem spiritu unitas: quosque homines aut spatia disiungunt terrarum, aut intervalla temporum, quod coire in unum corpus omnes non possunt, eos unus tamen spiritus, qui ubique idem semper est, et foveat et regat. Cui quidem ecclesiae catholicae et spiritali sancto hi se adversarios e regione profitentur, qui unitatem frangere, qui varios spiritus immittere, qui consensionem solvere, qui tollere concordiam de christiana religione conantur, tanta cupiditate, tanto studio, tot machinationibus et artibus, ut eorum sollicitudinem et anxietatem nulla satis digne exprimere oratio possit. In quos ego quidem id non imprecabor, ut disperdat Dominus universa labia dolosa, et linguam magniloquam: neque item, ut addat iniquitatem super eorum iniquitatem: sed ut convertat eos, et ad spiritum bonum deducat, dominum Deum meum supplex rogabo, sicuti rogo. Vosque et oro et hortor, fratres mei Gebennenses, ut, discussis aliquando ab oculis mentis vestrae erroris nebulis, et patefacta luce, ad coelum illud oculos attollentes, quod perpetuam patriam vestram, si in unitate ecclesiae manseritis, proposuit vobis Deus, redire in concordiam nobiscum, et fidele obsequium praestare matri nostrae ecclesiae, colereque Deum in uno nobiscum spiritu iam velitis. Nec si mores nostri vobis forlasse displicent, si quorundam culpa splendor ille ecclesiae, qui perpetuus et incontaminatus esse debuit, aliquando [384] fit obfusior, vestros id animos moveat, aut in diversam et contrariam trahat partem. Odisse forsitan personas nostras potestis, si id ab evangelio conceditur, doctrinam certe et fidem habere odio non debetis. Scriptum est enim: Quae dicunt facite. Neque vero nos aliud dicimus, quam quod nostram vestrae salutis cupiditatem vobis indicamus. Quae si a vobis, Gebennenses carissimi, in bonam partem fuerit accepta, si me amantissimum vestri gratis animis audiveritis: non poenitebit vos profecto, et apud Deum recuperatae pristinae gratiae vestrae, et apud homines laudis. Ego, quae meae partes sunt, et quod benevolentia erga vos mea mihi praescribit, assiduus ero ad Deum pro vobis deprecator, meo quidem ipse indignus vitio, sed forsitan caritas

efficiet me dignum. Tum autem quidquid valeo possumque, etsi id quoque parvum admodum est, sed si quid est in me ingenii, consilii, autoritatis, diligentiae, id ita vobis totum et vestris opportunitatibus defero, ut pro magno meo commodo habiturus sim, si vos aliquod ex me commodum fructumque meae operae et laboris, et in divinis rebus, et in humanis, percipere potueritis. Extremum est, ut vos orem, ut eum nuncium quem ad vos cum his literis misi, ea comitate ac benignitate accipialis, quam et humanitas vestra, et ius gentium, et in primis christiana mansuetudo postulat et requirit: quod vobis honestum, mihi autem vehementer futurum est gratum. Deus vos dirigat et propitius tueatur, fratres carissimi.

Carpentoracti XV. Calend. Aprilis, M. D. XXXIX.

IOANNES CALVINUS

IACOBO SADOLETO CARDINALI

SALUTEM.

[385] Quum in magno doctorum hominum proventu, quos tulit nostra haec aetas, id sis, quum excellentis doctrinae tuae, tum vero insignis facundiae merito assequutus, ut te inter paucos colant ac suspiciant quicumque videri volunt bonarum artium studiosi, invitus equidem facio ut nomen tuum publice inter eruditos ista, quam a me audies, expostulatione perstringam. Neque vero eram id facturum, nisi fuisset in hanc arenam pertractus magna necessitate. Non enim ignoro, vel quantae improbitatis foret ulla cupiditate incitari ad eum virum lacessendum, qui de bonis disciplinis sit optime meritus: vel quam id quoque sit futurum odiosum apud omnes literatos, si sola importunitate percitum, nulla autem iusta causa impulsus fuisse intelligerent, ut stylum in eum stringerem, quem amore dignum et honore propter eximias dotes non sine causa iudicant. Verum ubi consilii mei rationem exposuero, non modo me omnes a culpa liberabunt, sed nemo erit, ut spero, qui non mihi concedat, causam hanc, quae a me suscipitur, nullo modo fuisse mihi deserendam, nisi officio meo turpiter deesse vellem. Literas non ita pridem scripsisti ad senatum populumque genevensem, quibus tentasti eorum animos, an sub pontificis romani iugum, quod semel excusserunt, reduci se sustinerent. In iis literis, quoniam non expediebat eos gravius vulnerare, quorum favore tibi opus erat ad causam obtinendam, fecisti quod erat boni rhetoris. Multis enim blanditiis eos demulcere conatus es, quo in tuam sententiam pelliceret. Quidquid erat invidiae et acerbitalis, in eos derivasti, quorum opera id factum erat, ut ab illa tyrannide defecissent. Atque hic, si Deo placet, plenis velis inveheris in eos, qui urbem illam sub evangelii praetextu, ad istam, quam deploras, religionis et ecclesiae conturbationem malis artibus perpulerunt. Ego autem, Sadolete, ex his, quos tam hostiliter incessis ac laceras, unum [386] me esse profiteor. Tametsi enim [386] constituta iam reli-

gione, ac correcta ecclesiae forma, illuc vocatus fui: quia tamen quae a Farello ac Vireto gesta erant, non modo suffragio meo comprobavi, sed etiam, quantum in me fuit, conservare studui ac confirmare, separatam ab illis causam habere nequeo. Quod si tamen privatim abs te laesus essem, facile profecto id condonarem tuae doctrinae ac literarum honori. Sed quum ministerium meum, quod Dei vocatione fundatum ac sancitum fuisse non dubito, per latus meum sauciari videam, perfidia erit, non patientia, si taceam hic atque dissimulem. Doctoris primum, deinde pastoris munere in ecclesia illa functus sum. Quod eam provinciam suscepi, legitimae fuisse vocationis iure meo contendo. Quanta autem fide ac religione administraverim, non est cur multis nunc verbis ostendam. Perspicaciam, eruditionem, prudentiam ac dexteritatem mihi nullam arrogabo, ac ne diligentiam quidem. At certe ea sinceritate, qua in opere Domini decuit, me illic versatum esse, probe coram Christo iudice meo, et omnibus ipsius angelis, mihi conscius sum, et boni omnes eius rei luculentum mihi testimonium reddunt. Hoc ergo ministerium ubi a Domino esse constiterit (quemadmodum certe liquido constabit, ubi audita fuerit causa) si abs te proscindi ac infamari tacitus feram, quis non eiusmodi silentium praevaricationis damnet? Nemo ergo iam non videt, me summa officii mei necessitate constringi, neque posse evadere, quin me criminationibus tuis opponam, nisi quam mihi actionem Dominus demandavit, manifesta perfidia deserere ac prodere velim. Quod autem genevensis ecclesiae procuratore sum in praesentia explicatus, ea res efficere non debet, quin paterna caritate illam complectar: cui dum semel me praefecit Deus, perpetuo fidem illi meam obligavit. Age, ubi illi ecclesiae, cuius salutem mihi summae curae esse vult Dominus, extremas insidias intentari cerno et grave periculum [387] imminere, nisi obviam eatur, quis mihi consulat, ut [38] tacitus ac securus exitum exspectem? Quanta, obsecro, socordiae id esset, otiosum et velut oscitantem connivere ad eius exitum, ad cuius vitam tuendam et conservandam excubare debeas? Atqui supervacua hic foret longior oratio, quando tu ipse me omni difficultate liberas. Nam si vicinitas, et illa non adeo propinqua, tantum apud te valuit, ut dum tuam erga Genevates dilectionem vis profiteri, non dubitaris tanta atrocitate me ac meam famam impetere, mihi profecto humanitatis lege id concedetur, ut dum cupio publico eius civitatis bono consulere, quae mihi longe alio quam vicinitatis iure commendata esse debet, mihi consilia conatusque

tuos, quos in eius perniciem tendere non dubito, interpellare liceat. Ad haec, ut ecclesiam Genevatium minime respiciam (cuius certe curam non magis quam propriae animae abiicere possum), sed ut nullo eius studio afficiar, ubi tamen ministerium meum (quod quidem ut a Christo esse novi, ita sanguine meo, si opus sit, vindicandum mihi est) falso traducitur ac proscinditur, qui mihi dissimulanter id ferre liceat? Itaque non aequis lectoribus modo iudicare, sed tibi quoque, Sadolete, reputare promptum est, quot et quam iustis rationibus coactus, in hoc certamen descenderim: si tamen certamen dici meretur, simplex et moderata innocentiae meae adversus calumniosas tuas criminationes defensio. Meam innocentiam dico, tametsi pro me agere non possum, quin collegas simul meos complectar, quibuscum rationes omnes sic mihi in administratione illa fuerunt coniunctae, ut quidquid de illis dictum fuerit, in me libenter recipiam. Iam vero quem animum in causa hac adversum te suscipienda habui, eum ipsa quoque actione testari atque approbare studebo. Faciam enim ut omnes intelligant, non causae modo bonitate et aequitate, conscientiae rectitudine, cordis sinceritate, sermonis candore me esse multo superiorem: sed etiam in retinenda lenitate et modestia aliquanto constantiorem. Erunt sane aliqua, quae animum tuum vel pungent, vel forte etiam lancinabunt. Dabo tamen operam, ne qua vox asperior a me exeat: nisi quam vel iniquitas accusationis tuae, qua sum prior impetitus, vel rei necessitas extorserit. Deinde, ne ad aliquam usque intemperiem aut impotentiam erumpat haec ipsa asperitas, neve ulla procacitatis specie ingenuos animos offendant.

[388] Ac principio, si cum alio quolibet tibi negotium esset, non aliunde procul dubio inciperet, quam ab eo argumento, quod ego in totum praeterire institui. Consilium enim scribendi tuum non sine magna specie exagitaret, donec palam faceret, te quidvis potius scribendo quaesivisse, quam quod praetendis. Nisi enim magnam candoris tui fidem prius feceris, suspicione [388] non caret, quod homo alienus, cui nihil antea cum populo genevensi necessitudinis fuerit, tantam nunc repente benevolentiam erga eum testaris, cuius nullum antea signum exstiterit: et is homo, qui prope a pueritia imbutus romanis artibus, quales scilicet nunc discuntur in romana curia, in illa calliditatis ac versutiarum omnium officina, adeoque in sinu Clementis educatus, nunc etiam tactus cardinalis, multas notas habes, quae te suspectum plerisque fere omnibus hac in parte reddant. Insinuationes vero illae tuae, qui-

bus in simplicium hominum animos influere te posse credidisti, nullo negotio refellerentur ab homine non prorsus stupido. Verum istud, quod multis forsitan credibile futurum sit, quia mihi cadere non videtur in hominem liberalibus omnibus doctrinis expolitum, adscribere tibi nolo. Agam igitur perinde tecum, ac si optimo animo, quemadmodum scilicet virum ista doctrina, prudentia, gravitate praeditum decet, ad Genevates scripseris, suaserisque bona fide ipsis, quae ad eorum salutem incolumitatemque videbantur tibi pertinere. Verum, qualiscunque tibi animus fuerit (quoniam gravare te invidia in hac parte nolo), quod tamen ea, quae illis a Domino per manus nostras tradita sunt, quam acerbissima potes verborum contumelia laceras et labefactare ad extremum moliris, in eo tibi aperte, velim nolim, reclamare cogor. Sic enim demum ecclesiam aedificant pastores, si non dociles modo animas ad Christum placide manu ducunt, sed armati etiam sunt ad propulsandas eorum machinationes, qui Dei opus impedire enituntur. Tametsi longas ambages habet tua Epistola: in hac tamen praecipue summa vertitur, ut illos in potestatem romani pontificis recipias, quod vocas in fidem obedientiamque ecclesiae reducere. Sed quia in causa parum favorabili praemolliendi erant animi, longa oratione praefaris, de incomparabili aeternae vitae bono. Deinde ad causam propius accedis, quum demonstras nullam esse nocentiorum animabus pestem, quam perversum Dei cultum. Ad haec, Dei rite colendi eam esse optimam regulam, quae ab ecclesia praescribitur. Actum igitur esse de eorum salute, qui ecclesiae unitatem abruperunt, nisi resipiscant. Postea vero contendis manifestam esse ab ecclesia defectionem, quod a vestra societate disiuncti sunt. Deinde, quod a nobis evangelium acceperunt, nihil esse quam magnam impiorum dogmatum farraginem. Inde ergo demum colligis, quale Dei iudicium eos maneat, nisi tuis istis monitis obtemperent.

Quoniam autem et id plurimum causae serviebat, fidem omnem verbis nostris abrogare, in eo primum laboras, ut quod in nobis salutis suae studium perspexerunt, sinistris suspicionibus graves. Itaque nihil aliud fuisse nobis propositum cavillaris, nisi ut ambitionem et avaritiam expleremus. Quando igitur haec ars tua fuit, labem nobis aliquam aspergere [389], quo praeoccupatae nostri odio lectorum mentes [389] nihil nobis crederent, antequam ad alia veniam, ad istam obiectionem breviter respondebo. De me non libenter loquor. Quoniam tamen prorsus silere non pateris, dicam, quod salva modestia potero. Ego, si meis rationibus consultum voluissem,

nequaquam discessissem a vestra factione. Neque vero gloriabor, fuisse mihi in illa facilem ad honores obtinendos viam: quos ego nunquam concupivi, et quibus captandis animum nunquam potui adiacere. Quanquam certe non paucos novi ex meis aequalibus, qui ad aliquem locum obrepserunt, quos mihi partim assequi, partim praecurrere licebat. Id unum dicere contentus ero, quod in summis votis fuisset, mihi non fuisse difficile illic adipisci: nempe ut otio literario cum honesta aliqua ingenuaque conditione fruerer. Proinde nunquam verebor, ut mihi quispiam, nisi penitus perditam fronte obiciat, me extra regnum papae aliquid corpori meo quaevisse, quod illic non esset mihi paratum. Farello autem quis id obicere audeat? si sua illi industria fuisset vivendum, eos iam in literis progressus fecerat, qui esurire ipsum non sinerent. Et erat splendidiore familia natus, quam ut alienae opis indigeret. De nobis, quos veluti digito notabas, respondere tibi nominatim placuit. Sed quoniam videris omnes, qui eandem nobiscum hodie causam sustinent, oblique suggillare, velim intelligas, nullum posse abs te nominari, pro quo non melius tibi respondeam, quam pro Farello, vel me ipso. Sunt aliquot nostrorum tibi ex fama cogniti: de illis conscientiam tuam appello. Putesne fame fuisse adactos, ut a vobis demigrarent, et rebus desperatis, ad istam conversionem, velut ad novas tabulas profugisse? Verum, ne longum catalogum recenseam, hoc dico, eorum, qui causae huius aggrediendae principes ruerunt, neminem fuisse, qui non meliore foret apud vestros loco et fortuna, quam ut de nova aliqua vitae ratione propterea cogitandum fuerit. Age nunc, paulisper mecum reputa, quos honores et quas potentias simus adepti. Nos enim alias neque opes, neque dignitates affectasse, aut captasse, quam quae nobis obtigerunt, testes erunt omnes qui nos audierunt. Quum illi in omnibus dictis ac factis nostris non modo suspicionem nullam animadverterint eius ambitionis cuius nos insimulas, sed etiam claris indiciis nos ab ea toto pectore abhorre deprehenderint, non est quod verbulo uno sic eorum mentes fascinari posse speres, ut futili maledicto potius credant, quam tot ac tam certis, quae a nobis habuerunt, experimentis. Ac ut re potius agamus quam verbis: ius gladii, et alias civilis iurisdictionis partes, quas sub immunitatis specie personati episcopi et sacerdotes fraudulenter magistratui ereptas sibi vindicarant, annon magistratui restituimus? Omnia, quae sibi usurpaverant, damnationis et ambitionis instrumenta, nonne detestati sumus, [390] et adnixa ut abolerentur? [390] Si spes aliqua erat emer-

gendi, cur non callide dissimulabamus, ut ista simul cum ecclesiae gubernandae munere ad nos transirent? Totum autem regnum illud, vel potius carnificinam, quam in animas sine Dei verbo exercebant, cur evertere tanto conatu aggressi sumus? Quomodo non cogitabamus, tantundem nobis deperire? Quantum ad opes ecclesiasticas attinet, vorantur adhuc magna ex parte ab illis gurgitibus. Verum si spes erat aliquando ipsis ademptum iri, ut certe necesse tandem erit, cur non viam quaerebamus, qua ad nos devenirent? At nos, quum clara voce pronuntiavimus, episcopum furem esse qui ex opibus ecclesiasticis plus in usum suum convertit, quam quod necesse est ad sobriam frugalemque vitam sustinendam; quum testati sumus, ecclesiam pessimo veneno tentatam esse, dum tanta opum affluentia onerati sunt pastores, quae ipsos postea obrueret; quum professi sumus non expedire, ut penes eos residerent; quum postremo consilium dedimus, ut ministris tantum erogaretur, quantum ad frugalitatem ordine suo dignam sufficeret, non quod ad luxum redundaret, reliqua pro more veteris ecclesiae dispensarentur; quum ostendimus eligendos esse graves viros, qui illis praeficerentur, ea lege ut ecclesiae et magistratui rationem quotannis redderent: hocne erat aliquid nobis aucupari, an potius a nobis ultro excutere? Atque haec quidem demonstrant omnia, non quid sumus, sed quid esse voluerimus. Si ista autem palam ac vulgo sic nota sunt, ut nullus apiculus negari queat, qua fronte iam exprobrare nobis perges affectatas opes ac potentias extraordinarias, praesertim vero apud eos, quibus nihil istorum est incognitum? Portentosa de nobis mendacia quum tui ordinis homines quotidie apud suos spargunt, nihil miramur. Nemo enim adest qui vel reprehendat, vel refutare ausit. At iis, qui eorum omnium, quae nuper recitavi, oculati sunt testes, contraria omnia velle persuadere, hominis est parum prudentis, et Sadoletum, ista doctrinae, prudentiae, gravitatis existimatione, vehementer dedecet. Quod si a re ipsa aestimandum animum nostrum censes reperietur non alio nos spectasse, quam ut nostra tenuitate atque humilitate regni Christi amplitudo promoveretur. Tantum abest, ut regnandi cupiditate sacrosancto eius nomine fuerimus abusi. Taceo plurima alia, quae in nos pleno, ut aiunt, ore convicia detonas. Homines astutos vocas, inimicos unitatis christianae et pacis, novatores veterum et bene constitutarum rerum, seditiosos, quum animabus pestiferos, tum publice privatimque perniciosos universae hominum societati. Si effugere reprehensionem voluisses, aut non debebas, invidiae causa, tri-

91] buere nobis [391] linguam magniloquam: aut aliquantulum ab ista magniloquentia tibi temperare oportebat. Nolo tamen in singulis immorari, nisi quod te reputare cupio, quam sit indecorum, ne dicam illiberale, ita vexare immerentes multis verbis, quae verbo uno statim refelli queant. Quanquam leve est homines afficere iniuria, praeut est indignitas tantae contumeliae, quae, ubi ad causam venis, Christo et eius verbo abs te irrogatur.

Quod Genevenses nostra praedicatione edocti ab illa errorum colluvie, in qua demersi fuerant, ad puriorem evangelii doctrinam se contulerunt, defectionem a Dei veritate; quod a pontificis romani tyrannide se vindicarunt, ut paulo meliorem ecclesiae formam apud se constituerent, discessionem ab ecclesia esse dicis. Agedum, utrumque ordine excutiamus. In praefatione autem illa tua, quae aeternae beatitudinis excellentiam praedicando, tertiam circiter epistolae partem occupat, responsionem meam diu haerere, nequaquam operae pretium est. Tametsi enim futurae aeternaeque vitae commendatio res est digna, quae nocte diuque auribus nostris insonet, quae assidue memoria repetatur, in qua meditanda sine fine exerceamur: de ea tamen nescio qua de causa hic sermonem adeo protraxeris, nisi ut te aliquo religionis indicio commendares. Sive autem, ut omnem de te dubitationem tolleres, testari voluisti te de gloriosa apud Deum vita serio cogitare; sive censuisti tam longa eius commendatione excitandos vellicandosque esse eos ad quos scribebas (nolo enim divinare quid tibi consilii fuerit), id tamen parum est theologicum, hominem ita sibi ipsi addicere, ut non interim principium hoc illi vitae formandae praestituas, illustrandae Domini gloriae studium. Deo enim, non nobis, nati imprimis sumus. Siquidem, quemadmodum ab eo fluxerunt omnia, et in eo consistunt, ita in eum referri debent, inquit Paulus (Rom. 11, 36). Sic quidem, fateor, Dominus ipse, quo nominis sui gloriam magis commendabilem hominibus faceret, eius promovendae atque amplificandae studium temperavit, ut cum nostra salute perpetuo coniunctum foret. At quum docuerit, illud ipsum oportere omnem cuiuslibet boni et commodi nostri curam cogitationemque excedere, et naturalis aequitas id quoque dictet, non tribui Deo quod suum est, nisi rebus omnibus praeferatur, christiani certe hominis est [392] altius conscendere, quam ad quaerendam et comparandam animae suae salutem. Itaque neminem recta pietate imbutum fore puto, a quo non insipida censeatur tam longa et accurata ad studium coelestis vitae exhortatio, quae

92]

hominem penitus in se ipso detineat, nec ad sanctificandum Dei nomen, vel uno verbo, erigat. Post hanc vero sanctificationem libenter tibi assentior, non aliud tota vita nobis debere esse propositum, quam ut ad supernam illam vocationem contendamus. Hunc enim omnibus et factis et dictis et cogitationibus nostris perpetuum scopum praestituit Deus. Nec sane aliud est, quo beluam homo antecellat, nisi spiritualis cum Deo communicatio, in spem beatae illius aeternitatis. Nec fere aliud agimus concionibus nostris, nisi ut omnium animos ad meditationem studiumque eius erigamus. Hoc quoque tibi non aegre concedo, non aliunde esse gravius salutis nostrae periculum, quam a praepostero perversoque Dei cultu. Haec enim sunt prima rudimenta, quibus solemus ad pietatem instituere, quos Christo volumus acquirere discipulos, ne temere, ac pro sua libidine, novum aliquem Dei cultum sibi fingant: sed hunc unum legitimum esse sciant, qui a principio fuit illi approbatus. Afferimus enim, quod sacro oraculo (1 Sam. 15, 22) testatum est: obedientiam esse quolibet sacrificio praestantior. Denique modis omnibus assuefacimus, ut una colendi Dei regula contenti, quam ex illius ore habent, commentitios omnes cultus valere iubeant.

Proinde quum tu hanc, Sadolete, voluntariam confessionem edideris, iactum est abs te defensionis meae fundamentum. Nam si fateris, hoc horribile esse animae exitium, ubi pravis opinionibus in mendacium convertitur divina veritas, nunc tantum nobis superest, quaerere utra tandem pars cultum illum Dei, qui unus est legitimus, retineat. Quo eum parti vestrae asseras, assumis, certissimam esse ipsius regulam, quae ab ecclesia praescribitur. Quanquam, ac si tibi hic obsisteremus, qualiter in rebus dubiis fieri solet, sententiam istam in deliberationem revocas. Ego autem, Sadolete, quia frustra desudare te video, hac te sublevabo molestia. Falso enim opinaris, ab ea colendi Dei ratione, quam semper observavit ecclesia catholica, nos abducere velle populum christianum, sed in ecclesiae nomine vel hallucinaris, vel certe sciens ac volens fucum facis. Atque in hoc quidem posteriore et mox deprehendam. Fieri tamen potest, ut alicubi etiam aberres. Primum, in eius definitione praetermittis, quod te ad rectam intelligentiam non parum adiuvisset. Quum dicis eam esse, quae omni anteacto tempore, ut hodierno, omni in regione terrarum, in Christo una et consentiens, uno Christi spiritu ubique et semper directa est: ubi hic verbum Domini, maxime perspicua nota illa, quam ipse Dominus, in ecclesia designanda, toties nobis commendat?

93] [393]. Quia enim providebat, quam periculosum foret absque verbo spiritum iactare, ecclesiam a sancto quidem spiritu gubernari asseruit: sed eam gubernationem, ne vaga et instabilis crederetur, verbo alligavit. Hac ratione clamat Christus, ex Deo esse, qui verba Dei audiunt; oves suas esse, quae vocem suam pastoris esse recognoscunt: quamlibet aliam, hominis esse extranei (Ioann. 10, 27). Hac ratione spiritus per os Pauli pronunciat, ecclesiam fundatam esse super fundamentum apostolorum et prophetarum (Ephes. 2, 20). Item ecclesiam Domino sanctificatam lavacro aquae in verbo vitae (Ephes. 5, 26). Id ipsum per os Petri etiam clarius: quum docet regenerari Deo populum, per semen illud incorruptibile (1 Petr. 1, 23). Denique, cur toties evangelii praedicatio regnum Dei nuncupatur, nisi quia sceptrum est, quo plebem suam moderatur rex coelestis? Neque in literis tantum apostolicis illud reperiēs, verum quoties vel de instauranda, vel de propaganda in orbem universum ecclesia vaticinantur prophetae, primum semper locum verbo assignant. Prodituras enim aquas vivas dicunt e Ierusalem, quae in quatuor flumina diductae totam terram inundabunt (Zach. 14, 8). Quae vero sint aquae illae vivae, illi ipsi enarrant, quum aiunt: Exituram legem e Sion, et verbum Domini e Ierusalem (Ies. 2, 3). Bene ergo Chrysostomus, qui repudiandos monet omnes, qui sub praetextu spiritus a simplici evangelii doctrina nos abducunt: quum spiritus sit promissus non ad novam doctrinam revelandam, sed imprimendam hominum animis evangelii veritatem. Ac nos re ipsa hodie experimur, quam fuerit necessaria admonitio. A duabus sectis oppugnamur: quae inter se plurimum videntur habere criminis. Quid enim papae simile in speciem cum Anabaptistis? Et tamen, ut videas Satanam nunquam tanta versutia se transfigurare, quin aliqua ex parte se prodāt, idem utrique praecipuum telum habent, quo nos fatigant. Spiritum enim quum fastuose iactant, non alio certe tendunt, quam ut oppresso sepultoque Dei verbo locum faciant suis ipsorum mendaciis. Tuque, Sadolete, in primo limine impingendo, dedisti poenas eius contumeliae, quam spiritui sancto inussisti, quum separasti ipsum a verbo. Nam velut in bivio sint constituti, qui viam Dei quaerunt, ac certo signo destituti eos haesitantes inducere cogeris: utrumne magis expediat, ecclesiae auctoritatem sequi, an iis auscultare, quos novorum dogmatum repertoires vocas. Si scivisses, vel dissimulare noluisses, spiritum ecclesiae praelucere ad patefaciendam verbi intelligentiam: verbum autem instar esse

lydii lapidis, quo illa doctrinas omnes examinet, an ad istam adeo perplexam et spinosam quaestionem confugisses? Tuo igitur experimento disce, non minus importunum esse, spiritum iactare sine verbo, quam futurum sit insulsum, sine spiritu [394] verbum ipsum obtendere. Nunc si definitionem ecclesiae tua veriolem recipere sustines, dic posthac, societatem esse sanctorum omnium, quae per totum orbem diffusa, per omnes aetates dispersa, una tamen Christi doctrina et uno spiritu colligata, unitatem fidei ac fraternam concordiam colit atque observat. Cum hac esse nobis quidquam dissidii negamus. Quin potius, ut eam reveremur matris loco, ita in sinu eius cupimus permanere. At hic me redarguis. Doces enim, quaecunque ab annis mille quingentis, aut amplius, constanti fidelium consensu sunt comprobata, ea nostra importunitate convelli et abrogari. Hic non requiram, ut vere ac candide nobiscum agas (quod tamen philosopho, nedum Christiano, sponte praestandum erat), sed rogabo tantum, ne ad illiberalem usque calumniandi licentiam descendas, quae existimationem tuam apud probos et graves viros, nobis quoque tacentibus, vehementer laesura est. Scis hoc, Sadolete, et, si infitiri pergis, faciam ut te scivisse ac callide vafreque dissimulasse omnes intelligant: non modo longe meliorem nobis cum antiquitate consensionem esse quam vobis, sed nihil aliud conari quam ut instauretur aliquando vetusta illa ecclesiae facies, quae primo ab hominibus indoctis, et non optimis, deformata et foedata, postea a pontifice romano et eius factione flagitiose lacerata et prope deleta est. Non adeo te praecise urgebo, ut revocem ad illam ecclesiae formam, quam apostoli constituerunt: in qua tamen unicum habemus verae ecclesiae exemplar, a quo si quis vel minimum deflectit, aberrat. Sed ut eatenus tibi indulgeam, statue, quaeso, tibi ob oculos veterem illam ecclesiae faciem, qualem Chrysostomi et Basilii aetate apud Graecos, Cypriani, Ambrosii, Augustini saeculo apud Latinos exstitisse, ipsorum monumenta fidem faciunt: postea ruinas, quae apud vos ex illa supersunt, contemplare. Tantum certe discriminis apparebit, quantum prophetae nobis describunt inter praeclaram ecclesiam, quae sub Davide et Solomone floruit, ac illam, quae sub Sedecia et Ioacim in omne superstitionum genus prolapsa divini cultus puritatem prorsus vitiaverat. Iamne hostem antiquitatis esse dices, qui, antiquae pietatis ac sanctimoniae studio, praesenti rerum omnium corruptione non contentus, quae sunt in ecclesia dissipata ac depravata, corrigere in melius, et restituere in pristinum nitorem molietur?

Quum tribus partibus constet ac fulciatur potissimum ecclesiae incolumitas, doctrina, disciplina, et sacramentis; quarto loco accedant caeremoniae, quae populum in pietatis officiis exerceant. Ut maxime parcatur ecclesiae vestrae honori, qua parte vis eam censeamus? Doctrinae propheticae et evangelicae veritas, qua fundatam esse ecclesiam oportet, non modo illic magna ex parte interiit, sed hostiliter ferro et igni abigitur. Tu mihi pro ecclesia obtrudes, [395] quae omnes religionis nostrae sanctiones, et quae Dei oraculis sunt proditae, et quae sanctorum quoque patrum libris sunt consignatae, et quae priscis conciliis approbatae, furiose persequitur? Age, sanctae illius et verae disciplinae, quam veteres episcopi in ecclesia exercuerunt, quae tandem exstant apud vos vestigia? Nonne omnia eorum instituta ludibrio habuistis? Nonne omnes canones pedibus proculcastis? Sacramenta vero quam scelerate a vobis sint profanata, sine summo horrore cogitare nequeo. Caeremoniarum habetis quidem plus satis, sed illae quum et significatu, ut plurimum, sint ineptissimae, et innumeris superstitionum formis vitiatæ, quid valere queant ad ecclesiam conservandam? Nihil istorum, ut vides, accusatorie a me exaggeratur. Et sunt omnia sic in propatulo posita, ut demonstrare digito liceat, si sint oculi qui animadvertant. Nunc, si placet, ad hanc nos legem exige: multum profecto aberit, quin eorum criminum, quae nobis intentasti, reos peragas. In sacramentis nihil tentavimus, nisi ut in nativam puritatem unde deciderant restituta dignationem quoque suam reciperent. Caeremonias magna ex parte abolevimus. Verum coacti sumus id facere: partim quod sua multitudine in iudaismum quendam degeneraverant; partim quod tanta superstitione occupaverant plebis animos, ut stare modo nullo possent, quin pietati, quam promovere debuerant, officerent plurimum. Retinuimus tamen eas, quae pro temporis ratione sufficere videbantur. Disciplinam, qualem habuit vetus ecclesia, nobis deesse, neque nos diffitemur. Sed cuius erit aequitatis, nos eversae disciplinae ab iis accusari, qui et eam soli penitus sustulerunt, et quum postliminio reducere conaremur, nobis hactenus obstiterunt?

Neque vero in doctrina dubitamus ad veterem ecclesiam provocare. Et quoniam, exempli causa, capita quaedam attigisti, in quibus aliquam nos suggillandi causam habere tibi videbaris, ostendam breviter, quam inique falsoque cavilleris, ea fuisse a nobis contra ecclesiae sententiam excogitata. Antequam tamen ad species descendo, admonitum te velim, etiam atque etiam consideres, qua ratione vitio vertas

nostris hominibus, quod in scripturae explicationem studium impenderunt. Scis enim, tantam verbo Dei lucem suis lucubrationibus intulisse, ut hoc in genere omni laude ipsos fraudare, vel invidiam ipsam pudeat. Eiusdem est candoris, quod tradis, populum spinosis subtilibusque quaestionibus fuisse a nobis seductum: adeoque per illam philosophiam, a qua cavere iubet Christianos Paulus (Col. 2, 8), circumductum. Quid? Non meministi, quale [396] fuit tempus illud, quo nostri homines prodierunt? Qualem in scholis doctrinam discebant, qui ad ecclesias erudiendas se comparabant? Scis ipse, meram fuisse sophisticen: sed adeo contortam, implicitam, sinuosam, perplexam, ut merito dici posset scholastica theologia quaedam arcanae magiae species. Quo quisque illic densiores confundebat tenebras, quo se et alios importunis aenigmatibus magis fatigabat, eo maiorem acuminis ac doctrinae referebat palmam. Quum vero doctrinae suae fructum ad populum volebant proferre, qui in officina illa fuerant formati, quanta, obsecro, dexteritate ecclesiam aedificabant? Ac ne singula persequar, quae tunc fuerunt in Europa conciones, quae simplicitatem illam repraesentarent, in qua Paulus vult tota vita christianum populum occupari? Imo quae omnino fuit, ex qua non plura deliria referrent aniculae, quam comminisci toto mense ad focum suum possent? Sic enim fere distributae erant conciones, ut dimidia pars caliginosis illis scholarum quaestionibus daretur, quae rudem plebeculam obstupescerent: altera suaves fabellas, aut non inamoenas speculationes contineret, quibus populi alacritas excitaretur. Paucae tantum voculae ex Dei verbo aspergebantur, quae fidem talibus nugamentis sua maiestate conciliarent. Ubi autem primum nostri signum sustulerunt, momento uno discussae sunt apud nos omnes illae offuciae. Vestri autem concionatores partim ex eorum libris ita profecerunt, partim pudore atque obmurmurationibus omnium, coacti, eorum exemplo ita se conformarunt, ut pleno guttore adhuc spirent veterem illam insulsitatem. Ut si quis rationem agendi nostram cum illa, atque etiam cum ea quae hodie vobis est in pretio, comparet, non minimam te nobis iniuriam fecisse agnoscat. Quod si paulo ulterius Pauli verba prosecutus esses, facile quivis puer intellexisset, in vos procul dubio competere, quod nobis crimen impingis. Inanem enim philosophiam illic Paulus interpretatur eam esse, quae pias animas per constitutiones hominum et elementa huius mundi depraedatur, quibus vos ecclesiam perdidistis.

Et ipse tuo deinde testimonio nos absolvis: qui inter dog-

7] mata nostra, quae exagitanda tibi duxisti, nullum profers, cuius cognitio non sit ad ecclesiae aedificationem in primis necessaria. Fidei iustificationem primo loco attingis: de qua nobis primum et acerrimum certamen vobiscum est. Estne illa spinosa et inutilis quaestio? At, sublata eius cognitione, et Christi gloria exstincta est, et abolita religio, et ecclesia destructa, et spes salutis penitus [397] eversa. Dogma ergo istud, quod in religione summum erat, dicimus fuisse a vobis nefarie ex hominum memoria deletum. Perspicua eius rei probatione referti sunt libri nostri. Et crassa eius ignoratio, quae in vestris omnibus ecclesiis etiamnum manet, testatur, nos nequaquam falso queri. At tu perquam maligne hic invidiam nobis facies: quod fidei omnia deferendo, nullum operibus locum relinquamus. Hic non ingrediar iustam disputationem, quae non posset nisi longo volumine terminari: sed enim si Catechismum inspiceres, quem Genevensibus ipse conscripsi, quum pastoris apud eos sustinerem personam, tribus verbis victus obmutesceres. Breviter tamen hic tibi expediam, quo modo ea de re loquamur. Primum, iubemus hominem a sui recognitione incipere, et illa quidem non levi nec defunctoria, sed ut conscientiam coram Dei tribunali suam sistat: et quum suae iniquitatis satis convictus fuerit, simul iudicii illius severitatem reputet, quod in omnes peccatores edicitur: ita miseria sua confusus ac percussus, coram Deo prosternatur, et humilietur: abiecta omni sui fiducia tanquam ultimo exitio perditus ingemiscat. Tum unicum salutis portum esse ostendimus in Dei misericordia, quae nobis in Christo exhibetur: quia omnes salutis nostrae partes in eo sunt adimpletae. Quum ergo universi mortales perditi sunt coram Deo peccatores, dicimus Christum unicam esse iustitiam: quandoquidem obedientia sua transgressionem nostras abolevit, sacrificio iram Dei placavit, sanguine maculas abstersit, cruce maledictionem nostram sustinuit, morte pro nobis satisfecit. In hunc ergo modum dicimus hominem Deo patri in Christo reconciliari, nullo suo merito, nulla operum dignatione, sed gratuita clementia. Quum autem tunc amplectamur Christum, et veluti in eius communionem veniamus, hanc, secundum scripturae morem, vocamus fidei iustitiam. Quid hic habes, quod vel mordeas, vel carpas, Sadolete? An quia operibus locum nullum relinquimus? Certe in homine iustificando negamus vel pilum unum valere. Ubique enim scriptura vociteratur omnes esse perditos, et sua quemque conscientia graviter accusat. Nihil spei reliquum esse docet eadem scriptura, nisi in sola Dei bonitate, qua peccata nobis

ignoscuntur, iustitia imputatur. Utrumque gratuitum asserit: ut tandem pronunciet, beatum esse hominem sine operibus (Rom. 4, 7). At quam aliam affert nobis notionem nomen ipsum iustitiae, nisi respectus ad bona opera habeatur? Imo si animadverteres, quid scriptura per verbum iustificandi significet, in eo non haesitares. Non enim ad propriam hominis iustitiam refert, sed ad Dei clementiam, quae iustitiam peccatori, contra quam sit promeritus, accepto fert, idque iniustitiam non imputando. Illa, inquam, est nostra iustitia, quae a Paulo describitur, quod Deus nos sibi in Christo reconciliavit [398] (2 Cor. 5, 19). Modus deinde [3] subiicitur, non imputando delicta. Nos demum fide fieri eius boni participes demonstrat, quum dicit, eius reconciliationis ministerium evangelio contineri. At amplum est vocabulum fides, inquis, et cuius significatio latius patet. Imo vero Paulus, quoties iustificandi facultatem ei tribuit, simul adstringit ad gratuitam divinae benevolentiae promissionem: ab omni autem operum respectu procul avertit. Unde familiaris ei collectio: si fide, ergo non operibus. Rursum si operibus: ergo non fide. Atqui iniuria fit Christo, si praetextu gratiae eius repudiantur bona opera: quum venerit, ut redderet populum Deo acceptabilem, sectatorem bonorum operum. Et exstant multa similia in eam rem testimonia, quibus probatur, ideo venisse Christum, ut bene operantes per eum accepti essemus Deo. Est haec quidem calumnia adversariis nostris perpetuo in ore, quod benefaciendi studium tollimus e vita christiana, gratuita iustitiae commendatione: sed quae magis frivola est, quam ut nos valde premat. Opera bona in homine iustificando negamus ullas habere partes: in iustorum vita regnum illis vindicamus. Nam si Christum possidet qui iustitiam est adeptus, Christus autem nusquam sine suo spiritu est, inde constat, gratuitam iustitiam cum regeneratione necessario esse coniunctam. Proinde si rite intelligere libet, quam sint res individuae, rides et opera, in Christum intueri: qui, ut docet apostolus, in iustitiam et sanctificationem datus nobis est (1 Cor. 1, 30). Ubi ergo cunque ista quam gratuitam praedicamus fidei iustitia est, illic est Christus. Ubi Christus, illic spiritus sanctificationis: qui animam in vitae novitatem regeneret. Contra vero ubi non viget sanctitatis innocentiaeque studium, illic nec spiritus Christi nec Christus ipse est. Ubi non est Christus, neque etiam illic est iustitia, imo neque fides: quae Christum in iustitiam, sine spiritu sanctificationis, apprehendere non potest. Quum ergo, secundum nos, regeneret Christus in beatam vitam quos iustificat, a regno pec-

99] cati ereptos traducat in regnum iustitiae, transfiguret in imaginem Dei, adeoque spiritu suo in obedientiam voluntatis suae formet: non est, quod frena carnis libidinibus laxari nostra doctrina conqueraris. Neque vero aliud sibi volunt quae adducis testimonia. Quod si velis ad diruendam gratuitam iustificationem illis abuti, vide quam imperite ratio-cineris. Dicit alibi Paulus, ante mundi creationem nos in Christo electos esse, ut simus sancti et irreprehensibiles in Dei conspectu, per caritatem (Ephes. 1, 4). Quis inde, vel non esse gratuitam electionem colligere ausit, vel causam eius esse caritatem? Quin potius, ut gratuita electio [399] finem hunc habet, ut vitam coram Deo traducamus puram et impollutam, sic et gratuita iustificatio. Verum enim est illud Pauli, nos minime ad immunditiam vocatos esse, sed ad sanctitatem (1 Thess. 4, 7). Interim constanter hoc retinemus, hominem non modo semel gratis iustificatum, nullo operum merito, sed hac gratuita iustitia hominis salutem perpetuo constare. Neque etiam aliter fieri posse, ut acceptum sit Deo ullum hominis opus, nisi peream approbetur. Quamobrem vehementer obstupefactus sum, quum apud te legerem, caritatem principem esse ac potissimam salutis nostrae causam. O Sadolete, quis abs te unquam talem vocem exspectasset? Caeci profecto ipsi certius in tenebris palpant Dei misericordiam, quam ut salutis suae principatum caritati ausint arrogare. Qui vero vel scintillam unam habent divinae lucis, sentiunt non alia re constare sibi salutem, quam quod sunt a Deo adoptati. Est enim aeterna salus, haereditas coelestis patris, quae solis eius filius est praeparata. Porro, quis aliam adoptioni nostrae causam assignet, quam quae passim a scriptura praedicatur? Quod scilicet non priores dilexerimus eum, sed ultro in gratiam ac benevolentiam ab eo recepti simus.

Ab hac caecitate error etiam ille emergit quod poenitentiis et satisfactionibus expiari peccata doces. Ubi ergo erit illa unica hostia piacularis, a qua si disceditur, nullum omnino piaculum restare testatur scriptura? Percurre quidquid habemus oraculorum Dei: si unicus Christi sanguis ubique pro satisfactionis pretio, pro pacificatione, pro ablutione proponitur, qua confidentia tantum honorem ad tua opera transferre audes? Nec est, quod sacrilegium hoc ecclesiae Dei adscribas. Habuit, fateor, vetus ecclesia suas satisfactiones: non illas tamen, quibus Deo litarent peccatores, seque a noxa redimerent, sed quibus, et quam profitebantur resipiscientiam non esse fictam approbarent, et eius offensionis, quae ex eorum peccato excitata erat, memoriam delerent. Non

enim quibuslibet, sed iis modo, qui in grave aliquod flagitium prolapsi erant, solenni ritu praescribebantur.

In eucharistiae causa, id reprehendis, quod Dominum ipsum universi, et divinam in eo spiritualemque potentiam (quae prorsus libera et infinita est), in angulos corporeae naturae, quae suis cancellis est circumscripta, conamur includere. Et quis tandem calumniis erit finis? Nos diserte semper testati sumus divinam Christi non modo potentiam, sed essentiam quoque diffundi per omnia, nullis finibus limitari: tu autem exprobrare nobis non dubitas, fuisse in angulos corporeae naturae a nobis inclusam? Qui sic? Quia corpus eius noluimus terrenis [400] elementis vobiscum affigere. At, si qua tibi sinceritatis cura esset, non ignoras profecto, quantum inter ista duo intersit: localem corporis Christi praesentiam a pane removeri et spiritualem Christi potentiam circumscribi corporis cancellis. Nec dogma istud nostrum debuisti novitatis insimulare, quum in ecclesia semper habitum pro confesso fuerit. Sed quia disputatio haec sua magnitudine librum unum impleret, satius est, quo tanta molestia uterque nostrum eximatur, Augustini Epistolam ad Dardanum legas¹: ubi reperies, quomodo unus idemque Christus et suae divinitatis amplitudine coelum terramque excedat, et secundum humanitatem non ubique sit diffusus. Veram carnis ac sanguinis communicationem, quae fidelibus in coena exhibetur, magnifice praedicamus. Eam carnem vere cibum esse vitae, sanguinem illum vere potum, diserte ostendimus: quorum non imaginaria conceptione contenta sit anima, sed efficaci veritate fruatur. Praesentiam Christi, qua nos illi inseramur, a coena minime excludimus. Neque vero ipsam obscuramus, modo absit localis circumscriptio, modo ne gloriosum Christi corpus ad terrena elementa detrahatur, modo ne in Christum fingatur panis transsubstantiari, ut deinde pro Christo adoretur. Dignitatem usumque mysterii quibus possumus elogiis illustramus: quanta deinde ad nos utilitas redeat, declaramus. Quae omnia prope apud vos negliguntur. Praeterita enim, quae hic nobis confertur, divina beneficentia, praeterito tanti beneficii legitimo usu, quibus plurimum decebat immorari, satis habetis, si populus ad signum visibile, sine ulla spiritualis mysterii intelligentia, obstupescat. Quod autem crassam illam, quam statuitis, transsubstantiationem damnavimus; quod stupidam illam adorationem quae hominum mentes in elementis detinet, in

¹) Augustinus, Epistola 187, 3, M. 33, 834. — C. S. E. 57, 87 sqq.

Christum assurgere non sinit, perversam esse docuimus et impiam, id non fecimus, nisi suffragante nobis veteris ecclesiae consensu: cuius umbra frustra conaris foedissimas, quibus hic laboratis, superstitiones obtegere.

In auriculari confessione illam Innocentii legem improbavimus, quae iubet quotannis unumquemque proprio sacerdoti recensere omnia peccata ². In ea porro abroganda quas rationes sequuti simus, recensere longum foret. Rem tamen fuisse nefariam, vel inde apparet, quod diro illo tormento solutae piae conscientiae, tunc acquiescere demum in divinae gratiae fiducia coeperunt, quum antea perpetua anxietate aestuassent. Ut taceam interim tot, quas in ecclesiam importavit, clades, quae merito illam nobis execrabilem reddere debeant. Quod autem in praesentia agitur, hoc habe: neque Christi mandato, nec veteris ecclesiae instituto fuisse traditam. Locos scripturae omnes valide extorsimus sophistis, quos ad eam detorquere moliebantur. Quae autem [401] in manibus sunt ecclesiasticae historiae, puriore illo saeculo minime exstitisse narrant: quibus patrum quoque testimonia consentiunt. Fucus ergo est, quod humilitatem illic et a Christo et ab ecclesia praeceptam ac constitutam ais. Tametsi enim illic quaedam apparet humilitatis species, longe tamen abest, quin deiectio quaelibet, humilitatis nomine, apud Deum commendetur. Itaque, veram demum humilitatem Paulus esse docet (Col. 2, 18), quae ad verbi Dei regulam est composita.

In asserenda sanctorum intercessione, si hoc tantum intendis, eos assiduis votis expetere regni Christi complementum, in quo salus omnium fidelium continetur, nemo est nostrum, qui aliquam de ea re controversiam faciat. Itaque, nullum operae pretium fecisti, in hanc partem tantopere incumbendo; sed noluisti scilicet amittere salsum illud dicterium, quo nos verberas, quasi opinemur, animas una cum corporibus interire. Nos vero philosophiam istam summis vestris pontificibus, ac cardinalium collegio relinquimus: a quibus fidelissime iam multis annis culta fuit, neque hodie coli desinit. Itaque et illud, quod subiicis, illorum est, suaviter delitiri, nulla futurae vitae sollicitudine: ac nos miseros homunciones, quod tam anxie pro Christi regno laboramus, ludibrio habere. Caeterum in sanctorum intercessione nos eam in partem institimus, quam non est mirum cur praetermittas.

²) Conc. Lateran. IV. (1215) cap. 21. Mansi, Collectio conciliorum XXII, 1007.

Innumerae enim superstitiones hic fuerunt excidendae: quae usque emergerant, ut penitus ex hominum animis deleta esset Christi intercessio; sancti pro diis invocarentur; in illos, quae propria sunt Dei officia distribuerentur; nec quidpiam interesset inter eorum cultum et veterem illam, quam omnes merito exsecramur, idololatriam.

Quantum ad purgatorium attinet, scimus veteres alicubi ecclesias fecisse nonnullam in precibus mortuorum mentionem, sed illam raram et sobriam, et paucis tantum verbis comprehensam, denique, in qua appareret, nihil aliud velle, quam suam erga mortuos caritatem obiter testari. At nondum nati erant architecti, a quibus purgatorium istud vestrum construeretur: qui postea in tantam amplitudinem illud dila-
tarunt, in tantam extulerunt altitudinem, ut potissima regni vestri portio ipso fulciatur. Scis ipse, qualis errorum lerna inde emerit; scis quot praestigias sponte excogitarit superstitio, quibus se luderet; scis quot imposturas fabricata sit hic avaritia, quo omne genus homines emulgeret; scis quanto pietatis detrimento factum id fuerit. Nam ut omittam verum Dei cultum ex eo valde concidisse, hoc certe fuit pessimum, quod dum certatim volunt omnes [402] sine ullo Dei praecepto [40] opitulari mortuis, germana caritatis officia, quae tantopere exiguntur, penitus neglexerunt.

Non patiar, Sadolete, ut eiusmodi flagitiis ecclesiae nomen inscribendo, et eam contra fas et ius infames, et nobis invidiam apud imperitos facias, ac si bellum cum ecclesia gerere nobis decretum foret. Nam, ut fateamur iacta fuisse olim semina quaedam superstitionum, quae ab evangelii puritate nonnihil degenerabant, scis tamen ista, quibuscum in primis belligeramus, impietatis monstra, non ita pridem vel nata esse, vel certe in hanc magnitudinem excrevisse. Sane ad regnum vestrum expugnandum, conterendum, disperdendum, non divini verbi modo virtute, sed sanctorum etiam patrum praesidio armati sumus. Atque ut ecclesiae auctoritatem, quam, veluti Aiakis clypeum, subinde nobis opponis, aliquando tibi prorsus excutiam: nonnullis adhuc propositis exemplis indicabo, quanto intervallo a sancta illa antiquitate differatis. Eversi ministerii vos accusamus, cuius vacuum sine re nomen apud vos manet. Quantum enim ad pascendi populi curam attinet, episcopos ac presbyteros mutas esse statuas, pueri quoque cernunt; praedando solum ac vorando strenuos esse, omnium ordinum mortales experiuntur. In sacrae coenae locum sacrificium subiisse, quo sua virtute exinanitur mors Christi, indigne ferimus. In exsecrandam missarum nundi-

nationem vociferamur: coenam Domini dimidia ex parte querimus ereptam esse populo christiano. In sceleratam simulacrorum adorationem invehimur. Sacramenta ostendimus multis profanis opinionibus inquinata. Indulgentias docemus horrendo crucis Christi opprobrio obrepisse. Traditionibus humanis christianam libertatem imploramus obrutam fuisse et oppressam. His ergo ac similibus pestibus purgandas curavimus, quas nobis ecclesias Dominus commendavit. Expostula, si potes, nobiscum de iniuria, quam catholicae ecclesiae irrogavimus, dum ausi sumus violare sacras eius sanctiones. Enimvero id iam magis pervulgatum est, quam ut negando quidpiam proficias, in istis omnibus non obscure a nobis stare veterem ecclesiam: vobisque nihilo minus, quam nos ipsos, adversari. Hic vero succurrit, quod alicubi extenuandi causa dicis, etiam si mores vestri parum sint compositi, non esse ideo causam, cur a sancta ecclesia discessionem faciamus. Fieri quidem vix potest, ut tot crudelitatis, avaritiae, rapacitatis, intemperantiae, arrogantiae, insolentiae, libidinum, scelerumque omnium exemplis, quae in hominibus ordinis tui palam conspicua sunt, non magnopere a vestra parte alienentur plebis animi: verum nihil eorum nos perpulisset ad ea tentanda, quae multo maiori necessitate sumus aggressi. 403] Ista porro fuit necessitas, quod lux divinae veritatis exstincta, sepultum [403] Dei verbum, virtus Christi profunda oblivione inducta munus pastorale inversum erat. Interim sic grassabatur impietas, ut nullum prope religionis dogma a fermento purum, nulla caeremonia errore vacua, nulla divini cultus portiuncula a superstitione intacta esset. Qui cum talibus malis conflictantur, bellumne indicunt ecclesiae, ac non potius extremis malis afflictac opitulantur? Et adhuc obedientiam humilitatemque vestram nobis venditas, quod vos retineat ecclesiae veneratio, quo minus ad exigenda haec flagitia manum admoveatis. Quid homini christiano cum ista praevaricatrice obedientia, quae verbo Dei licentiose contempto obsequia sua defert hominum vanitati? Quid cum ista contumaci prae fractaque humilitate, quae, despecta Dei maiestate, homines modo suspicit ac re-veretur? Facessant inanes virtutum tituli, qui ad obtegenda vitia accersuntur. Rem ipsam sine fuco afferamus: sit inter nos humilitas, quae ab infimo exorsa, suo quemque gradu ita colat, ut ecclesiae summam dignationem observantiamque deferat, quae tamen ipsa demum ad Christum, ecclesiae caput, referatur; sit obedientia, quae sic ad audiendos praefectos ac maiores nos componat, ut omnia tamen obsequia ad unicam

verbi Dei regulam exigit; sit denique ecclesia, cui supremae curae sit, religiosa humilitate suspicere verbum Dei, et sub eius obedientia se continere. At, cuius arrogantiae est, inquires, iactare penes vos solos esse ecclesiam, et eam interim adimere orbi universo? Nos vero, Sadolete, ecclesias Christi eas, quibus praesidetis, esse non negamus, sed pontificem romanum, cum toto pseudoepiscoporum grege, qui pastorum locum istic occuparunt, immanes esse lupos dicimus: quibus unicum studium hactenus fuit, atterere et disperdere Christi regnum, donec vastitate et ruina deformarent. Neque hanc tamen querimoniam primi movemus. Bernardus quanta vehementia in Eugenium omnesque suae aetatis episcopos fulminat?³ At quanto saeculi illius conditio hac praesenti tolerabilior? Ad extremum enim nequitiae perventum est: ut iam nec vitia sua, nec remedia pati possint adumbrati isti praesules, in quibus stare et perire ecclesiam putas, a quibus nos ipsam dicimus immaniter fuisse disiectam et mutilatam, et parum abfuisse, quin ad internecionem usque deleretur. Quod certe fuisset factum, nisi singularis Dei bonitas obstitisset. Ita in omnibus locis, qui romani pontificis tyrannide occupantur, vix apparent sparsa quaedam et lacera vestigia, ex quibus ecclesias illic semisepultas iacere agnoscas. Neque id absurdum videri tibi debet, qui audis ex ore Pauli, non alibi sedem Antichristo fore, quam in medio Dei sanctuario (2 Thess. 2, 4). An non vel una haec admonitio expergefaceret nos debet, ne quae forte nobis praestigia et captiones in ecclesiae nomine intendantur? [404] Sed qualescunque sint, [40] inquis, scriptum tamen est: Quae dicunt facite (Matth. 23, 3). Sane, si in cathedra Moysis sedeant. Sed ubi e cathedra vanitatis populum nugis dementant, scriptum est: Cavete ab eorum fermento (Matth. 16, 6). Non est nostrum, Sadolete, suum ecclesiae ius eripere, quod illi non modo Dei benignitate concessum, sed multis etiam interdictis severe vindicatum fuit. Nam ut ad regendam ecclesiam non emittuntur ab ipso cum licentiosa exlegique potestate pastores, sed ad certam officii formulam adstringuntur, quam excedere non liceat, ita explorare iubetur ecclesia quam fideliter vocationi respondeant suae, quos ea lege sibi praefectos habet (1 Thess. 5, 21; 1 Ioann. 4, 1). Atqui vel non multum habebit momenti Christi testimonium, aut nefas erit, autoritatem vel minima ex parte iis abrogari, quos tam splendidis elogiis ornavit. Imo vero

³) Bernardus Claravallensis: De consideratione libri quinque ad Eugenium tertium; — De moribus et officio episcoporum tractatus. — M. 182, 727 sqq. et 809 sqq.

falleris, si putas Dominum imposuisse populo suo tyrannos, qui pro libidine dominarentur, ubi iis quos ad evangelium promulgandum mittebat, tantum detulit potestatis. In eo autem impingis, quod non cogitas ante illos circumscribi certis finibus, quam instruuntur. Audiendos ergo fatemur, non secus ac Christum ipsum, ecclesiasticos pastores, sed qui munus sibi iniunctum exsequantur. Id porro ipsum esse dicimus, non quae a se ipsis placita temere excuderint, confidenter ingerere, sed quae ex ore Domini oracula acceperint, religiose ac bona fide proferre. Nam et iis cancellis terminavit Christus, quam apostolis reverentiam voluit exhibere: nec Petrus plus aliquid vel sibi tribuit, vel aliis permittit, quam ut quoties loquuntur inter fideles, veluti ex ore Domini loquantur (1 Petr. 4, 11). Effert quidem magnifice Paulus (2 Cor. 13, 10) spirituales illam qua praeditus erat potestatem, sed adhibita moderatione, ut ne quid valeat, nisi ad aedificationem; ut ne quam dominationis speciem prae se ferat; ut ne ad fidem subiugandam conferatur. Superbiat nunc, ut volet, Petri successionem pontifex vester: etiam si eam sibi evicerit, nihil tamen inde consequetur, quam sibi obedientiam a christiano populo deberi, quantisper fidem ipse Christo servaverit, nec ab evangelii puritate deflectat. Non enim in alium ordinem vos cogit ecclesia fidelium quam in quo stare vos Dominus voluit: ubi ad eam vos regulam exigit, qua tota vestra potestas continetur. Hic, inquam, ordo inter fideles est constitutus Domini voce, ut propheta, qui locum docendi tenet, a consessu iudicetur (1 Cor. 14, 29). Ab eo quicumque se eximit, e numero prophetarum se prius expungat necesse est.

Atque hic mihi se aperit latissimus redarguendae incitiae tuae campus, siquidem vulgo fidelium nihil inter religionis controversias reliquum facis, nisi ut aversis a re ipsa oculis, doctioribus se addicant. At quum obnoxiam Satanae animam esse constet, quae [405] aliunde quam a Deo uno pendet, quam miseri erunt, quicumque talibus fidei rudimentis imbuentur? Hinc animadverto, Sadolete, nimis otiosam te habere theologiam: qualis est fere eorum omnium qui seriis conscientiae certaminibus nunquam fuerunt exercitati. Alioqui enim hominem christianum in tam lubrico, imo tam praecipiti loco nunquam constitueres, in quo vix momentum posset consistere, si quando vel minimum impelleretur. Da mihi, non dico aliquem de media plebe indoctum, sed rudissimum subulcum: si in grege Dei censetur, comparatum esse ad militiam illam oportebit, quae piis omnibus est a Deo ordinata.

Adest accinctus hostis, imminet, congregitur, ac hostis quidem instructissimus, et cui nulla mundi virtus est inexpugnabilis: quibus ad resistendum vel praesidiis muniatur, vel telis armabitur ille miser, ut non statim absorbeatur? Unico sane gladio pugnandum docet Paulus, verbo Domini (Ephes. 6, 17). Ergo inermis diabolo ad necem deditur anima, ubi Dei verbo spoliatur. Age nunc, an non erit prima haec hostis machinatio, ut gladium Christi militi excutiat? Quis porro excutiendi modus, nisi ut dubitationem illi iniiciat, sitne verbum Domini quo innititur, an hominis? Quid misero hic facies? lubeasne circumspectare ubinam sint viri docti in quos reclinatus quietem capiat? At ne respirare quidem ipsum in hoc subterfugio sinet hostis. Nam si semel eo impulerit, ut in homines incumbat, urgebit ac percellet magis ac magis, donec praecipitem dederit. Ergo aut ex facili opprimetur, aut relictis hominibus recta in Deum respiciet. Ita sane res habet, fidem christianam non humano testimonio fundatam, non ambigua opinione suffultam, non hominum auctoritate subnixam esse oportet, sed digito Dei viventis cordibus nostris insculptam, ut nullis errorum offuciis obliterari queat. Itaque nihil habet Christi, qui haec elementa non tenet: Deum unum esse, qui mentes nostras ad perspicendam suam veritatem illuminat, qui eodem illam spiritu cordibus obsignat, qui certa eius testificatione conscientias confirmat. Haec illa est plena firmaque, ut ita loquar, certitudo nobis a Paulo commendata: quae, ut nullum dubitationi locum relinquit, ita non modo inter hominum defensiones non vacillat aut haesitat, utri potius adhaereat parti, sed quae, toto orbe adversante, constare sibi non desinit. Hinc ea quoque nascitur, quam ecclesiae tribuimus, et illibatam volumus servari, iudicandi facultas. Utcunque enim tumultuetur mundus opinionumque varietate perstrepat, nunquam tamen sic destituitur fidelis anima, quin rectum ad salutem cursum teneat. Neque tamen aut fidei perspicaciam somnio, quae in veri falsique discrimine nusquam aberret, nusquam hallucinetur; [406] aut eam [40] affingo contumaciam, quae universum hominum genus velut ex alto despiciat, nullius iudicium moretur, delectum inter indoctos ac eruditos nullum habeat: quin potius fateor, pias ac vere religiosas mentes non omnia Dei mysteria semper assequi, interdum etiam in rebus evidentissimis caecutire, ita scilicet Domino providente, quo ad submissionem modestiamque assuefiant. Rursum tantam esse fateor apud eas bonorum omnium, nedum ecclesiae, reverentiam, ut non facile ab ullo se homine dimoveri sinant, in quo rectam Christi intelligen-

tiam deprehenderint: ut nonnunquam suspendere iudicium malint, quam ad dissensionem leviter prosilire. Tantum contendendo, quantisper Domini verbo insistunt, nunquam ita deprehensas teneri, ut in exitium abducantur. Verbi autem ipsius certam adeo ac perspicuam iis esse veritatem, ut neque ab hominibus, neque ab angelis labefactari queat. Proinde facessat nugatoria illa, quam rudibus et illiteratis convenire dicis, simplicitas, ad doctiores respectare, et ad eorum nutum inclinare. Praeterquam enim quod fidei nomen non meretur de religione persuasio quantumlibet obstinata, quae alibi, quam in Deo, acquiescit, quis fidem appellet, ambiguam nescio quam opinionem, quae non tantum diaboli artibus facile extorqueatur, sed sponte, pro temporum inclinatione, fluctuetur? cuius vix alius sperari finis potest, quam ut tandem evanescat?

Quod non alio nos spectasse cavillaris, tyrannicum hoc iugum excutiendo, quam ut nos in effrenem licentiam solveremus, abiecta etiam, si Deo placet, futurae vitae cogitatione, iudicium ex comparatione vitae nostrae cum vestra feratur. Multis quidem vitiis abundamus, labimur nimis saepe ac delinquimus. Sed impediore verecundia, ne, quoad per veritatem licet, gloriari ausim, quanto vos omni ex parte antecellamus: nisi forte Romam excipere velis praeclarum illud sanctitatis sacrarium: quae ruptis rectae disciplinae repagulis, proculcata omni honestate, sic in omnia flagitiorum genera exundavit, ut vix unquam tale foeditatis exemplum exstiterit. Nos scilicet oportebat tot discriminibus ac periculis capita nostra obicere, ne eius exemplo ad severiorem continentiam adstringeremur. At nos minime refugimus, quin disciplina, quae vetustis canonibus sancita fuit, locum hodie habeat, diligenter ac bona fide custodiat: quin potius semper testati sumus, ut ecclesia ita misere collaberetur, non aliunde magis factum esse, nisi quia luxu et indulgentia enervata fuit. Disciplina enim, non secus ac nervis, corpus ecclesiae, ut bene cohaereat, necesse est [407] colligari. Ea autem quomodo in vestra parte vel colitur, vel appetitur? Ubi sunt veteres illi canones, quibus veluti frenis episcopi ac presbyteri in officio retinebantur? Quomodo apud vos eliguntur episcopi? qua probatione? qua censura? qua diligentia? qua cautione? Quomodo muneri suo initiantur? quo ordine? qua religione? Tantum defungendi causa iureiurando adiguntur, se pastorale munus obituros: sed id non in alium, ut apparet, finem, nisi ut super alia flagitia periurio quoque se obstringant. Quia ergo ecclesiastica munera invadendo potestatem videntur

sibi inire nulla lege adstrictam, omnia, sibi in ea licere putant: ut credibile sit, inter piratas ac latrones plus esse iuris et politiæ, magisque valere quam in universo vestro ordine.

Quoniam autem ad extremum inducta, quæ causam nostram sustineret, persona, nos veluti reos ad Dei tribunal citasti, ego vero illuc te non dubitanter revoco. Ea enim constat doctrinae nostræ conscientia, quæ nec coelestem illum iudicem exhorrescat, a quo ipsam non dubitat prodiisse. Illas autem ineptias nihil moratur, quibus ludere tibi placuit: minime certe in loco. Quid enim magis importunum, quam ubi in Dei conspectum ventum est, nugas nescio quas comminisci, et defensionem nobis parum idoneam affingere, quæ mox concidat? Piiis animis, quoties in mentem venit dies ille, maior incutitur religio, quam ut illis ita otiose delitium vacet. Omissis ergo delitiis talibus diem illum cogitemus, cuius exspectatione suspensi semper esse debent hominum animi. Ac meminerimus, non ita fidelibus esse expetendum, quin profanis ac sceleratis Deique contemptoribus merito formidabilis esse debeat. Aures arrigamus ad illum tubæ clangorem, quem ipsi quoque mortuorum cineres e sepulcris suis exaudient. Mentis animosque intendamus in illum iudicem, qui sola vultus sui illustratione reteget quidquid in tenebris latet: omniaque humani cordis arcana patefaciet, et solo spiritu oris proteret omnes iniquos. Tu nunc vide quid pro te ac tuis serio respondeas: causam sane nostram, ut Dei veritate est, ita iusta defensio minime deficiet. De personis non loquor, quarum salus non in patrocínio, sed in humili confessione supplicique deprecatione posita erit; sed quantum ad ministerii causam attinet, nemo erit nostrum, qui non ita pro se loqui possit.

Ego quidem sum expertus, Domine, quam difficile sit ac grave, sustinere apud homines eius, qua in terris premebar, accusationis invidiam, sed qua fiducia semper ad tuum tribunal provocavi, eadem nunc coram te appareo: quando in iudicio tuo eam scio regnare veritatem, cuius ego fiducia subnixus primo aggredi ausus sum: cuius praesidio instructus, perficere potui, quidquid a me in tua ecclesia [408] gestum est. [4] Duobus maximis criminibus reum me fecerunt, haereseos et schismatis. Atqui haeresis illis fuit, quod receptis inter eos dogmatibus ausus sum reclamare. Quid vero fecissem? Audiebam ex ore tuo, non aliam esse veritatis lucem, ad animas nostras in viam vitae dirigendas, quam quæ a verbo tuo accenderetur. Audiebam esse vanitatem, quicquid de tua maiestate, de cultu numinis tui, de religionis tuæ mysteriis

concipiunt a se ipsis humanae mentes. Audiebam sacrilegam esse temeritatem, si natae in hominum cerebris doctrinae pro verbo tuo ecclesiae ingerantur. Quum autem oculos ad homines converterem, illic omnia longe diversa apparebant. Qui fidei antistites habebantur, verbum tuum neque intelligebant, neque magnopere curabant. Peregrinis tantum dogmatibus circumagebant miseram plebem, ac nescio quibus ineptiis deludebant. In plebe ipsa summa verbi tui veneratio erat, veluti rem inaccessam procul revereri, interim ab omni eius inquisitione abstinere. Haec tum supina pastorum socordia, tum populi stupiditas fecerat, ut omnia perniciosis erroribus, mendaciis, superstitionibus referta essent. Unum quidem te Deum nominabant, sed quam maiestati tuae gloriam vindicasti alio transterentes, tot sibi figurabant atque habebant deos, quot pro sanctis colere volebant. Christus tuus adorabatur quidem pro Deo, et servatori nomen retinebat, sed qua parte honorari debuerat, prope iacebat inglorius. Sua enim virtute spoliatus, velut unus aliquis e vulgo, in turba sanctorum delitescebat. Nemo erat, qui unicum illud, quod tibi in cruce obtulit, et quo nos tibi reconciliavit, sacrificium vere reputaret; nemo qui de aeterno eius sacerdotio, et quae inde pendet intercessione, vel per somnium cogitaret; nemo, qui in una eius iustitia acquiesceret. Illa vero salutis fiducia, quae verbo tuo et praecipitur et fundatur, fere evanuerat. Quin id erat instar oraculi receptum, stultae esse arrogantiae, et, ut ipsi loquebantur, praesumptionis, si quis tua benignitate filii tui iustitia fretus, certam ac intrepidam salutis spem conciperet. Erant profanae opinioniones non paucae, quae prima eius doctrinae, quam nobis verbo tuo tradidisti, placita a radice subverterent. Sana quoque baptismi coenaeque intelligentia plurimis mendaciis corrupta erat. Iam vero quum omnes, non sine gravi tuae misericordiae contumelia, fiduciam in bonis operibus ponerent, quum bonis operibus gratiam tuam demereri, quum iustitiam sibi comparare, quum peccata expiare, quum tibi satisfacere adniterentur (quae singula virtutem crucis Christi obliterant ac exinaniunt), quae tamen essent bona opera, prorsus nesciebant. Perinde enim, ac si minime ad iustitiam lege tua, [409] instituti forent, multas sibi fabricati erant inutiles nugas, quibus favorem sibi tuum conciliarent: in quibus ita sibi blandiebantur, ut prae illis paene contemnerent, quam in lege tua commendasti verae iustitiae regulam: adeo humana decreta, occupato semel regno, tuis ipsius praeceptis, si non fidem, at certe auctoritatem derogaverant. Haec, Domine,

ut animadverterem, tu mihi spiritus tui claritate arfulsisti; ut deprehenderem quam impia noxiaque essent, tu mihi facem verbo tuo praetulisti; ut pro merito abominarer, animum meum pupugisti. In ratione vero doctrinae reddenda, vides quid conscientia mea ferat: non fuisse scilicet mihi propositum, extra eos evagari fines, quos videbam servis tuis omnibus esse constitutos. Quod ergo didicisse me ex ore tuo non dubitabam, fideliter ecclesiae dispensare volui. Eo certe me potissimum tetendisse constat, in quo plurimum elaboravi. Nempe ut bonitatis iustitiaeque tuae gloria, discussis quibus antea obtegebatur nebulis, conspicua emereret; ut virtutes beneficiaque Christi tui, abstersis omnibus fucis, ad plenum effulgerent. Nam et nefas esse ducebam, eas res in obscuro iacere, quibus cogitandis ac reputandis essemus nati. Nec maligne aut tenuiter putabam indicandas, quarum amplitudine longe inferior esset omnis oratio. Nec dubitabam in illis diutius homines detinere, ubi eorum quoque salus residebat. Non enim fallere posset oraculum illud: Esse hanc vitam aeternam, nosse te verum Deum, et quem misisti Iesum Christum (Ioann. 17, 3). Quod autem mihi de discessione ab ecclesia obiicere soliti sunt, neque in eo male mihi conscius sum: nisi forte pro desertore habendus est, qui ubi milites fusos ac palatos videt procul ordines reliquisse, signo ducis sublato, eos in stationes suas revocat. Sic enim dispersi erant tui omnes, Domine, ut non modo imperia exaudire non possent, sed etiam ut obliti propemodum essent et ducis sui, et militae, et sacramenti militaris. Ego, ut eos ab errore colligerem, non alienum signum sustuli, sed insigne illud tuum vexillum, quod nobis sequi necesse est, si volumus in populo tuo censi. Hic manum mihi iniecerunt, qui quum alios retinere in ordine deberent, in errorem abduxerant; et quum minime desinerem, violenter restiterunt. Hic coeptum est graviter tumultuari, donec ad dissidium usque certamen exarsit. Verum penes quos sit culpa, tuum est nunc pronunciare, o Domine. Ego semper et verbis et factis testatus sum, quanto unitatis studio tenerer. Verum illa mihi erat ecclesiae unitas, quae abs te inciperet, ac in te desineret. Quoties enim pacem et consensionem nobis commendasti, simul ostendisti, te unicum esse illius conservandae vinculum. Me, si pacem habere vellem cum iis qui se iactabant ecclesiae praesules et fidei columnas, eam redimere oportebat veritatis [410] tuae abnegatione. Quidvis autem potius subeundum [4 esse censui, quam ut ad nefariam istam pactionem descenderem. Nam Christus ipse tuus nobis edixit, etiam si coelum

terrae permisceatur, oportere tamen verbum tuum aeternum permanere (Matth. 24, 35). Neque vero dissidere me ab ecclesia tua putabam, quia mihi cum primoribus illis bellum erat. Nam et per filium et per apostolos praemonueras, ad eum locum emersuros, quibus consentiendum minime esset. Non de extraneis ille hominibus, sed iis, qui se pro pastoribus venditarent, praedixerat, fore lupos rapaces et pseudoprophetas, simulque mandaverat ut caverem (Matth. 7, 15). Ubi cavere iubebat, an ego manum praebuissem? Nec magis pestilentes fore ecclesiae tuae hostes denunciabant apostoli, quam intestinos qui sub pastorum titulo delitescerent (Act. 20, 29; 2 Petr. 2, 1; 1 Ioann. 2, 18). Quos pronuntiabant esse habendos pro hostibus, ab iis cur dubitassem me seiungere? Erant mihi in oculis prophetarum tuorum exempla, quibus videbam tantas fuisse contentiones cum saeculi sui sacerdotibus ac prophetis: quos certe constat fuisse in populo israelitico ecclesiae praesules. At non ideo habentur pro schismaticis prophetae tui, quod dum collapsam religionem instaurare volunt, illis summa vi repugnantibus non cesserint. Manebant ergo in vera ecclesiae unitate, quum a sceleratis sacerdotibus diris ominibus devoverentur, quum indigni censerentur, qui locum inter homines, nedum inter sanctos haberent. Eorum ergo exemplis confirmatus sic constitui, ut nihil me illae de ecclesiae desertione obnunciationes minaeve terrarent, quo minus constanter intrepideque pergerem iis adversari, qui sub pastorum persona plus quam impia tyrannide ecclesiam tuam disperdebant. Eram enim mihi optime conscius, quanto uniendae ecclesiae tuae studio flagrarem, modo concordiae eius vinculum esset tua veritas. Qui subsequuti sunt motus, ut a me non sunt excitati, ita non est cur mihi imputentur. Scis, Domine, res etiam ipsa apud homines testata est, ut nihil quaesierim, quam verbo tuo controversias omnes dirimi, quo coniunctis animis utraque pars ad stabiliendum regnum tuum conspiraret: ut non detrectarim, vel capitis mei dispendio, pacem ecclesiae restitui, si frustra tumultuari deprehensus forem. Quid autem adversarii? Nonne protinus ad ignes, ad cruces, ad gladios furiose procurrerunt? Nonne unicum sibi praesidium in armis et saevitia esse iudicarunt? Nonne ad eundem furorem omnes ordines instigarunt? Nonne omnes pacificationis rationes spuerunt? Eo factum est, [411] ut res, quae sedari amice alioqui poterat, in tale certamen exarserit. Quanquam autem in tanta rerum conturbatione varia fuerunt hominum iudicia, iam tamen omni timore sum liberatus, postquam ad tuum

tribunal adstamus, ubi aequitas cum veritate coniuncta non nisi secundum innocentiam pronunciare potest.

En, Sadolete, non quam tibi ad nos praegravandos comminisci libuit causae nostrae actionem, sed quam esse verissimam et nunc boni cognoscunt, et omnibus creaturis in illo die patefiet. Neque vero iis etiam, qui praedicatione nostra edocti, ad eandem nobiscum causam accesserint, deerit quod pro se loquantur, quando haec cuique parata erit defensio: Ego, Domine, ut a puero fueram educatus, christianam semper fidem professus sum. Ipsius autem fidei rationem non aliam initio habui, quam quae tunc passim obtinuerat. Verbum tuum, quod instar lampadis praelucere universo populo tuo debuerat, ademptum, vel certe suppressum nobis erat. Et ne quis maiorem lucem desideraret, insederat omnium animis ista persuasio, coelestis illius arcanaeque philosophiae inquisitionem paucis melius delegari, a quibus oracula peterentur: plebeis ingeniis non altiore intelligentiam convenire, quam ut se ad ecclesiae obedientiam subigerent. Rudimenta autem, quibus fueram initiatus, eiusmodi erant, ut nec me ad legitimum numinis tui cultum satis instituerent: neque mihi ad certam spem salutis viam expedirent: nec me bene ad officia formarent christianae vitae. Te quidem unum pro Deo meo colere didiceram: sed quum me penitus fugeret vera colendi ratio, in primo statim ingressu excidebam. Credebam, ut fueram edoctus, filii tui morte me redemptum esse ab obligatione aeternae mortis: sed eam imaginabar redemptionem, cuius virtus nequaquam ad me perveniret. Exspectabam futurum resurrectionis diem, sed cuius memoriam, velut rei infaustissimae, abominarer. Atque hic sensus non mihi privatim domi natus erat, sed ex ea doctrina, quae tum a populi christiani magistris populo passim tradebatur, conceptus. Clementiam erga homines tuam praedicabant illi quidem, sed non nisi eos, qui se dignos praebuissent. Dignitatem porro in operum iustitia collocabant, ut ille demum in gratiam abs te reciperetur, qui se tibi operibus conciliaret. Nec dissimulabant tamen interim, miseros esse nos peccatores, et qui saepe carnis infirmitate laberemur. Proinde communem oportere, omnibus esse salutis portum, tuam misericordiam: sed enim eius obtinendae hanc demonstrabant rationem, si pro offensis tibi satisfaceret. Tum satisfactio nobis iniungebatur: primum ut confessi sacerdoti omnia peccata veniam absolutionemque supplices peteremus; deinde ut bonis operibus malorum memoriam apud te deleeremus; postremo, ut ad sufficiendum, quod nobis deesset, sacrificia

[12] expiationesque [412] solennes adderemus. Iam quia rigidus esses iudex, ac severus vindex iniquitatis, ostendebant, quam formidolosus esse deberet tuus conspectus. Ideo iuebant ad sanctos primum confugere, ut eorum intercessione, exorabilis ac propitius nobis redderis. His omnibus quum utcunque perfunctus essem, tametsi nonnihil interquiescebam, procul tamen adhuc aberam a certa conscientiae tranquillitate. Quoties enim vel in me descendebam, vel animum ad te attollebam, extremus horror me incessebat, cui nulla piacula, nullae satisfactiones mederi possent. Ac quo me propius considerabam, eo acrioribus pungebatur aculeis conscientia, ut non aliud restaret solatium, quam me ipsum oblivione ludere. Quia tamen nihil melius offerebatur, iter, quod exorsus eram, prosequabar: quum interim excitata est longe diversa doctrinae forma, non quae a christiana professione nos abduceret, sed quae illam ad suum fontem reduceret, et velut a faecibus repurgatam suae puritati restitueret. Ego vero novitate offensus, difficulter aures praebui: ac initio, tateor, strenue animoseque resistebam. Siquidem (quae hominibus ingenta est in retinendo quod semel susceperunt instituto, vel constantia, vel contumacia), aegerrime adducebar, ut me in ignoratione et errore tota vita versatum esse confiterer. Una praesertim res animum ab illis meum avertebat, ecclesiae reverentia. Verum ubi aliquando aures aperui, meque doceri passus sum, supervacuum fuisse timorem illum intellexi, ne quid ecclesiae maiestati decederet. Multum enim interesse admonebant, secessionem quis ab ecclesia faciat, an vitia corrigere studeat, quibus ecclesia ipsa contaminata est. De ecclesia praeclare loquebantur, summum unitatis colendae studium prae se ferebant. Ac ne in ecclesiae nomine cavillari viderentur, ostendebant non esse novum, ut antichristi pro pastoribus illic praesiderent. Eius rei exempla non pauca proferebant, quibus apparebat, nec alio spectare ipsos, quam ad ecclesiae aedificationem: et in eo similem habere causam cum multis Christi servis, quos ipsi in numero sanctorum habebamus. Quod autem liberius ferrentur in romanum pontificem, qui et pro Christi vicario, et Petri successore, et ecclesiae principe colebatur, sic excusabant: Eiusmodi titulos inania esse terri culamenta quibus adeo perstringi piorum oculos non oporteret, ut rem intueri ac excutere non auderent. Illum, quum mundus ignorantia et hebetudine, velut alto sopore, oppressus esset, in tantum fastigium emersisse; certe non verbo Dei constitutum, non legitima ecclesiae vocatione ordinatum ecclesiae principem fuisse, sed voluntarium, et a

se ipso lectum. Illam porro tyrannidem, qua in Dei populum grassatus esset, nullo modo esse ferendam, si vellemus saluum apud nos Christi regnum. Nec illis deerant, quibus ea omnia confirmarent, validissimae rationes. Principio, [413] [4] quidquid ad stabiliendum papae principatum solebat tum adduci, clare diluebant. Ubi omnia illi sua firmamenta abstulerant, tantam quoque eius altitudinem Dei verbo demoliebantur. Eo usque res deveniebat, ut palam esset conspiciendumque eruditissimis simul ac indoctis, verum ecclesiae ordinem tunc interiisse; claves, quibus ecclesiae disciplina continetur, fuisse pessime adulteratas; collapsam christianam libertatem; prostratum denique fuisse Christi regnum, quum erectus fuisset hic principatus. Habebant praeterea, quo conscientiam meam stringerent, ne in istis, quasi nihil ad me pertinerent, securus conviverem. Multum enim abesse, quin sit aliquod voluntario errori apud te patrocinium, quum ne is quidem impune erret, qui mera ignoratione a via seducitur. Quod ipsum filii tui testimonio comprobabant: Si caecus caecum ducit, ambo in foveam cadunt (Matth. 15, 14). Quum iam animus meus ad seriam attentionem comparatus foret, hic vero, tanquam illata luce, animadverti, in quo errorum sterquilinio fuisset volutatus, quot inde sordibus ac maculis foedatus essem. Quod ergo officii mei fuit, eius, in qua prolapsus eram, miseriae, multo etiam magis eius, quae mihi imminabat, aeternae mortis agnitione vehementer consternatus, nihil prius habui quam ut damnata, non sine gemitu ac lacrymis, superiore vita, me in vitam tuam reciperem. Et nunc, Domine, quid aliud misero mihi superest quam ut deprecationem tibi pro defensione offeram, ne horrendam illam a verbo tuo defectionem ad calculum revoces, a qua me semel mirifica tua benignitate vindicasti?

Nunc istam actionem, Sadolete, cum ea, si libet, compara, quam plebeio tuo assignasti. Mirum, si haesitabis, utram alteri praeferre debeas. Illius enim profecto salus de filo pendet, cuius defensio in hoc cardine vertitur: quod quae sibi a proavis ac maioribus tradita sit religio, eam constanter retinuerit. Iudaei, et Turcae, et Sarraceni hac ratione Dei iudicio elaberentur. Facessat ergo inanis ista tergiversatio ab eo tribunali, quod non hominum auctoritati comprobandae, sed universa carne vanitatis mendacique damnata, asserendae unius Dei veritati erigetur. Quod si ineptiis tecum certare vellem, quam mihi imaginem pingere liceat, non dico papae, aut cardinalis, aut cuiuslibet e vestra factione reve-rendi praesulis (quibus fere omnibus qui colores aptari queant

ab homine non valde ingenioso, pulchre nosti), sed doctoris alicuius, vel inter omnes vestros selectissimi? Nihil sane opus esset, ad eius damnationem, vel dubias in eum coniecturas proferre, vel falsa crimina ementiri. Iustis enim ac certis plus satis gravaretur. Sed ne, quod in te reprehendo, [14] imitari videar, hoc agendi genere supersedeo. Tantum [414] hortabor, ut ad se aliquando redeant, ac secum reputent, quam fideliter pascant christianum populum, cui non alius esse potest panis quam Dei sui verbum. Et ne sibi nimium blandiantur, quod nunc magno applausu, et secundis magna ex parte admurmurationibus, fabulam suam agunt, cogitent nondum ad catastrophem se pervenisse: in qua certe non habebunt theatrum, ubi suos fumos impune vendant, ubi credulas mentes imposturis illaqueent: sed unius Dei arbitrio stabunt vel cadent: cuius iudicium non ab aura populari, sed a sua ipsius inflexibili aequitate pendeat: qui non modo de cuiusque factis inquireret, sed de recondita cordis sinceritate vel nequitia quaestionem exercebit. Ego de omnibus, nulla exceptione, pronunciare non audeo. Quotusquisque tamen eorum est, qui dum adversum nos conflictatur, non sibi conscius sit, operam se magis hominibus quam Deo locare?

Iam quum tota epistola nos supra modum inclementer tractes, extrema tamen clausula virus tuae acerbitalis pleno ore in nos effundis. Quanquam autem nos minime convicia illa feriunt, et illis iam pro parte antea responsum est, quid tamen, quaeso, in mentem tibi venit, ut avaritiam adhuc nobis obiiceret? Putasne tantam in nostris hominibus fuisse hebetudinem, ut non ab ipsis exordiis cogitent, se eam ingredi viam quae lucro et quaestui esset adversissima? An vero quum vestram ipsorum avaritiam traducerent, non videbant magnam se necessitatem sibi imponere continentiae ac frugalitatis, nisi pueris quoque ipsis facere se ridiculos vellent? Quum rationem eius corrigendae esse ostenderent, ut nimiis opibus exonerarentur pastores, quo ad ecclesiae curam magis essent expediti, an sibi sponte aditum ad opes praecludebant? Quae enim iam restabant divitiae, quibus imminerent? Quid? annon hoc erat facillimum ad divitias honoresque compendium, statim ab initio iis quae offerebantur pactionibus vobiscum transigere? Quanti tum multorum silentium redemisset pontifex vester? Quanti hodie quoque redimeret? Cur, si vel minima habendi cupiditate titillantur, omni spe augendae rei praecisa, malunt perpetuo sic miseri esse, quam citra magnam difficultatem uno temporis momento ditescere? Sed ambitio, scilicet, eos retinet. Eius

quoque suggillationis quam habueris causam, non video, quum nihil aliud potuerint expectare, qui hanc actionem aggressi sunt primi, quam ut a toto orbe conspuerentur: et qui postea accesserunt scientes ac volentes se innumeris totius mundi contumeliis ac probris exposuerint. Ubi autem fraudes illae ac intestinae malitiae? Nulla enim earum suspicio in nobis haeret. De iis ergo potius tracta in sacro vestro collegio, ubi quotidie agitantur.

[415] Calumnias illas, quia ad finem propero, praeterire [4] cogor: quod nostro innitentes capiti, neminem reperimus in tota ecclesia, quem putemus fide aliqua dignum; calumnias tamen esse, iam ante satis demonstravi. Tametsi enim solum Dei verbum extra omnem iudicii aleam constituimus, conciliis vero et patribus ita certam demum auctoritatem constare volumus, si ad eius normam respondeant: eo tamen honore locoque concilia et patres dignamur, quem obtinere sub Christo par est. Sed omnium teterrimum est illud crimen, quod sponsam Christi discerpere conati sumus. Id si verum esset, merito et tibi et orbi universo haberemur pro deploratis. Atqui non aliter crimen istud in nos recipiam, nisi discerpi ab iis Christi sponsam contendas, qui virginem castam exhibere Christo cupiunt; qui sancta quadam zelotypia sollicitantur, quo eam Christo illibatam conservent; qui pravis lenociniis corruptam, ad fidem coniugalem revocant; qui adversus adulteros omnes, quos eius pudicitiae insidiari deprehenderit, contentionem suscipere non dubitant. Et quid nos aliud fecimus? Nonne peregrinis doctrinis tentata, imo violata fuerat a vestra factione ecclesiae castitas? Nonne violenter a vobis fuerat innumeris superstitionibus prostituta? Nonne foedissimo illo adulterii genere, simulacrorum cultu, inquinata erat? Scilicet, quia non sumus passi, sacrosanctum Christi thalamum tanto haberi a vobis ludibrio, sponsam eius lacerasse dicimur. Ego autem dico illam, quam a nobis falso accusas lacerationem, apud vos non obscure conspici. Neque in ecclesia id modo, sed in Christo ipso, quem misere dissectum esse constat. Quomodo sponso suo adhaereat ecclesia, quem salvum non habet? Ubi autem incolumitas Christi, dum et iustitiae, et sanctitatis, et sapientiae gloria alio transiitur? Atqui antequam accenderetur a nobis certamen, tranquilla omnia et optime pacata erant. Inter pastores quidem, et in ipsa plebe, ignavia et stupor effecerant, ut nullae propemodum essent de religione controversiae. In scholis autem, quam strenue sophistae rixabantur? Ergo non est, quod pacificum adeo vobis regnum tribuas: ubi non

6] alia ratione quies fuit, nisi quia Christus conticebat. Post novum evangelii exortum [416], magnae, fateor, contentiones efferbuerunt, a quibus antea otium erat. Sed nostris hominibus immerito id imputetur, qui nihil toto actionis suae decursu quaesierunt, nisi ut instaurata religione in veram unitatem discordiis fusae ac dispersae ecclesiae colligerentur. Et ne vetera commemorem, quid nuper recipere detrectarunt, tantum ut ecclesiis pacem conciliarent? Sed frustra omnia experiuntur, vobis contra nitentibus. Quia enim pacem illi habere cupiunt, cum qua simul floreat Christi regnum: vos autem, quidquid accedit Christo, deperire vobis putatis, non mirum est si fortiter resistatis. Et habetis artes, quibus evertatis, uno die, quidquid ipsi multis mensibus pro Christi gloria instituunt. Non multis verbis te obruam, quia uno verbo expedire rem licet. Obtulerunt se nostri ad reddendam suae doctrinae rationem. Cedere non detrectant, si victi rationibus fuerint. Per quos nunc stat, quominus et optima pace, et veritatis luce fruatur ecclesia? I nunc, et nos seditiosos apella, qui ecclesiam quiescere non sinamus. Ne quid autem praetermitteres, quod ad gravandam causam nostram faceret, quia multae paucis istis annis sectae ebullierunt, eius quoque rei invidiam, pro tuo candore, in nos derivas: sed vide qua aequitate, vel quo etiam praetextu. Nam si nos propterea odio digni, iusto quoque olim odio apud impios laborasset christianum nomen. Aut ergo desine hac parte nos infestare: aut palam profiteri, christianam religionem tollendam ex hominum memoria, quae tot mundo tumultus pariat. Hoc ergo causae nostrae minime obesse debet, quod modis omnibus conatus est Satan Christi opus impedire. Hoc quaerere magis ad rem pertinebat, quis omnibus quae se extulerunt sectis expugnandis incubuerit. Constat autem nos solos, vobis otiosis ac stertentibus, totam hanc molem sustinuisse. Faxit Dominus, Sadolete, ut tu ac reliqui omnes tui aliquando intelligatis, non aliud esse ecclesiasticae unitatis vinculum, quam si Christus Dominus, qui nos Deo patri reconciliavit, in corporis sui societatem nos ab ista dissipatione recolligat: ut ita uno eius verbo ac spiritu in cor unum et animam unam coalescamus.

Argentorati Calendis Septembribus 1539.

EPINICION CHRISTO CANTATUM 1541.

PRAEFATIO.

Epinicion Christo cantatum a Calvino scriptum est ea aetate, qua Argentorati habitans interfuit disputationibus theologorum evangelicorum et papalium a Carolo V decretis. Is enim, bellis cum Francisco I identidem redintegratis implicitus et ab oriente excursionibus Solimani II imperatoris Turcarum cum illo foederati graviter pressus, tum, quo facilius totis viribus in bellum posset incumbere, factiones in Germania de religione dissidentes inter se conciliare studebat. Rursus etiam principes foedere Schmalcaldensi coniuncti denuo de pace agi cupiebant, ut, cum pax Norimbergae anno 1532 facta non iam sufficeret, quae evangelici possidebant, tuta et integra praestarentur. Itaque prima comitia vere anni 1539 Francofurtum sunt convocata, ubi de pace praeiudicaretur. Calvinus quidem, cum se principibus evangelicis eo congregatis persuasurum esse speraret, ut Francisci I animum evangelicis intra Galliae fines agentibus placabiliorem redderent, et cum Melanchthone, qui cum electore Saxonico eo venerat, colloqui vellet, Francofurtum se contulit, ubi aliquot dies versaretur. Ibi principes evangelicos invenit promptos et paratos, si res postularet, causam suam armis defendere. Qui machinationes legati Caesarei Germanicas ecclesias ab Helveticis separare conantis repudiaverunt et respuerunt. Sed cum et imperatori magnae esset curae pacem cum evangelicis servare et Philippus Landgravius Chatterum (cuius magnopere intererat gratiam inire ab imperatore, ut sibi quae in matrimonio peccaverat condonaret) haec consilia adiuvaret, ut utrisque dies colloquio statueretur, denuntiatum est. His diebus Calvino potestas facta est de Concordia et disciplina ecclesiastica cum Melanchthone sermones et consilia conferendi. De utraque re cum inter eos convenisset, ex hoc colloquio is fructus rediit,

ut perpetua inter eos intercederet amicitia. — Colloquium autem illud, cuius mentio facta erat, in dies longius differebatur; nam Carolus dum pacato agmine per Galliam iter facit, aliquamdiu videbatur cum damno evangelicorum cum Francisco I in perpetuam gratiam esse rediturus, et cum evangelici in colloquio palam coram omnibus veritatem testari et vi veritatis adversariorum animos movere essent parati, non solum factio Heldii cancellarii, quae Ganti in curia imperatoris bellum moliebatur, id ne fieret, omnes nervos intendit, sed etiam Paulus III pontifex in allocutione, cui Consilium paternum inscriptum est, ad quam Calvinus, ut par erat, respondit (C. R. Calv. opp. V pg. 461 sqq.), ne colloquio tempus locusve daretur, summa pervicacia oblocutus est, nam res, quae in controversiam adducerentur, non per colloquia esse componendas, sed concilii auctoritate diiudicandas. Sed cum Caroli V animo a Francisco I statim rursus alienato res ad arma spectaret, tandem mense Iunio anni 1540 Hagenaviae colloquium est habitum, quo Calvino occasio oblata est ab Argentorato eos, qui ibi idem sentiebant, saepius conveniendi. Quod colloquium, cui qui praeesset Ferdinandus rex, imperatoris frater, advenerat, ut sine eventu dirimeretur, in causa erant condiciones durissimae atque adeo intolerabiles, quae evangelicis ferebantur: ut omnium rerum summum arbitrium penes pontificem et imperatorem esset; ne foederatorum numerus ampliaretur atque etiam, quicumque inde a pace Norimbergensi recepti essent, dimitterentur. Pontificis quidem consiliis et animo et mente in bellum insistentis quamquam obstabat, quod neque imperatori bellum suscipere licebat et electores ad unum omnes discidiorum Germanicorum aequis conditionibus componendorum auctores erant, tamen Moronius legatus pontificis et doctor Eckius, qui bello facem praeferabat quam qui violentissime, quod hoc colloquio nihil esset effectum, gaudio exsultabant. Docti evangelici certe cum de aliis maximi momenti rebus egerant tum de disciplina ecclesiastica, cui stabiliendae Calvinus ex occulto summum studium impenderat. — Ferdinandus, priusquam Hagenavia discederet, recens colloquium indixerat Wormatiae habendum a. d. V. Cal. Novemb. (28. Oct.), quo Calvinus, cui eidem a duce Luneburgensi curatio negotiorum delata erat, cum Bucero, Capitone, Ioanne Sturmio missu magistratus Argentoratensis venit. Longo tempore, dum Granvella legatus imperatoris a. d. X. Cal. Dec. (22. Nov.) advenit, interiecto theologi evangelici utebantur, ut inter ipsos de

summis articulis conveniret. Hic Calvinus, qui ingenii acumine, argumentorum perspicuitate, doctrinae subtilitate brevi inter theologos summa floruit auctoritate, suffragiis gravissimis et luculentissimis de iustificatione, de missa, de votis ecclesiasticis, de primatu pontificis ferendis se interposuit (Wolff. Musculi Acta conventus Wormaciensis M. S.; excerpta in Annalibus Calvinianis, C. R. opp. Calv. XXI pg. 269 sqq.). Etiam post Granvellae adventum aliquantisper copia facta non est cum adversariis disputandi, sed diu de externorum rituum nugis et ludicris agebatur, de qua re Calvinus extremo anno amico cuidam haec scripsit: „Quantus omnium hic risus, putas, excitabitur, si tantus apparatus in fumum evanuerit“. Laudat audaciam Melanchthonis, qui brevi personam principis legationis impleturus causam suam sit oraturus, ubi consertis manibus sit confligendum. Atque ministris Neocomensibus (Neuchâtel) rerum praesentium statum sic describit: „Sedemus in castris otiosi, quia hostes pugnandi copiam minime faciunt. Quum putamus omnibus eorum effugiis esse occursum, novas subinde rimas excogitant. Sed has artes, quibus tantopere sibi placent, speramus in magnam Domini gloriam cessuras. Intelliget enim mundus, cuius conscientiae fuerit lucem adeo reformidare. Nos sane et verbis sumus testati et re ipsa demonstravimus, nos ad reddendam doctrinae nostrae rationem esse animo paratos, utcumque male instructi simus. Illi quum saepe eludendo et tergiversando nos extraxissent, tandem non dissimulanter confessi sunt, se ab eo quod prae se tulerant agendi consilio penitus abhorrere. . . . Opibus, potentia, aliisque omnibus praesidiis abundant, quibus destituimur. Sed mala conscientia consternat, ut nemine persequente fugiant. Quid autem si Dominus, non tantum quo potentius eos prosternat ac maiore miraculo, sed etiam ut nos humiliet hac trepidatione, ipsorum animos percellit, ne in certamen nobiscum descendant? Neque enim digni sumus, quorum industriam ad causae suae defensionem adhibeat. Utcumque sit, modo salva maneat eius veritas, et gloria splendidius elucescat, satis superque nobis esse debet. Verum etsi non in acie palam consertis manibus confligimus, memineritis tamen, optimi fratres, nobis esse occultum cum obliquis Satanae astutiis certamen. Quod ideo moneo, ut sanctis precibus adlaboretis, ne Dominus suorum simplicitatem talibus captionibus irretiri sinat.“ (C. R. Calv. opp. vol. XI, pg. 134.)

In hoc otio tam agitato Calvinus animo inter iracundiam et securitatem fiduciae plenam suspensio quasi divinitus

afflatus in Calendas Ianuarias anni 1541 carmen panxit quod unicum ad nostram aetatem pervenit, cui inscripsit *Epinicion Christo cantatum*; quod quidem carmen vigore, impetu, elatione atque altitudine orationis adeo non caret, ut eum huic facultati non amplius indulsisse habeamus quod doleamus. Nam ingenium eius a poesi natura non fuisse alienum ex his verbis eius anno 1557 scriptis colligimus: „Ad poetice, ait, natura satis eram propensus: sed ea valere iussa ab annis viginti quinque nihil composui, nisi quod Wormaciae exemplo Philippi et Sturmii adductus sum, ut carmen illud quod legisti per lusum scriberem,“ unde apparet illos viros doctos illis diebus festis animi oblectandi causa carminibus componendis una otium trivisse. De hac re Conradus Badius, qui cum Simone Grynaeo tum Wormatiae fuerat, postea haec narrat: „Or pour ce que les grenouilles là assemblées ou plustost crapaux, de la part du Pape, pour troubler par leur cri confus et importun le repos de l'Eglise se trouverent si estonnez et esperdus de la seule présence des serviteurs de Iesus Christ, qu'ils n'oserent jamais lever la teste pour sonner mot, plusieurs bons personnages, et singulièrement M. Philippe Melanchthon, et M. Iehan Calvin, voyans que Iesus leur Maistre avoit sans coup ferir, rabbaissé l'orgueil de ses adversaires, se meirent à composer plusieurs vers à sa louange.“ (Tum vero cum ranae, vel potius bufones, a partibus Papae stantes eo congregatae, ut clamore suo dissono et importuno quietem ecclesiae turbarent, ipsa praesentia ministrorum Iesu Christi sic obstupissent et attonitae essent, ut nunquam capita erigere auderent ad vocem mittendam: cum quidam boni viri tum dominus Philippus Melanchthon et dominus Calvinus videntes Iesum dominum et magistrum suum compressis, ut aiunt, manibus fastum et superbiam adversariorum suorum percussisse, complures versus in laudem eius componere ingressi sunt). (C. R. Calv. opp. vol. V pg. XLVIII.)

Si, quanto acumine et quam sobria mente ille ad ea, quae circum eum gerebantur, animum attendere solitus sit, reputaverimus, abhorrere a vero cognoscemus, quod quidam opinantur, in hoc carmine vanas eum spes proferre de pace, de qua tum agebatur, quibus non potuerit paulo post cum summa confusione non deici. Imo in hoc carmine spem et fiduciam victoriae Christi testatur non ex incertis rerum humanarum vicissitudinibus suspensam. Iam in eo erat, ut infectis rebus discederetur, cum Granvella auctore pridie Idus Ianuarias (14. Ian.) factum est, ut Melanchthoni et

Eckio inter se colloquendi occasio daretur, nimirum sine successu. De Eckio quidem, quem iam in illo carmine cum Cochlaeo, Nausea Pelargoque sociis acerbissima cavillatione insectatus erat, Calvinus tum Farello scripsit: „Propone tibi imaginem barbari sophistae inter illiteratos stolide exultantis, et habebis dimidiam partem Eckii.“ A. d. XV. Cal. Febr. (18. Ian.) causa ad comitia imperii propediem Ratisbonae futura delata conventus est dimissus. Ibi quoque Melanchthone flagitante adfuit, et quod ne ibi quidem contigit, ut, id quod Contarinus studebat, controversiis implacabilibus mitigatis, sopitis, sepultis concordia restitueretur, Calvinus non mediocrem, id ne fieret, operam impendit. Nam hinc Calvinum et Lutherum, illinc papatum ita sibi oppositos esse, ut placari non possent, et comitiis Ratisbonensibus probatum est neque reformatoribus erat novum. His omnibus colloquiis Calvinus non interfuit nisi ea spe adductus se adversarios luce veritatis esse superaturum.

Epinicion quae fata paulo postquam scriptum erat habuerit, quibus factum sit, ut anno 1544 in lucem ederetur, Calvinus ipse docet brevi prooemio praemisso. Textum reddimus secundum C. R. opp. Calv. V 417 sqq. Duo tantum exempla editionis principis aetatem tulerunt, quorum alterum asservatur in bibliotheca universitatis Basileensis, quod mihi ad manus erat, alterum in bibliotheca urbis Bernensis.

EPINICION CHRISTO CANTATUM

AB

IOANNE CALVINO

CALENDIS IANUARIJ ANNO MDXLI.

GENEVAE

PER IOANNEM GIRARDUM

1544.

IO. CALVINUS LECTORI.

R.
L.V
17]

[417] Quum nuper ex nundinis Lugdunensibus reversi nostri mercatores edictum attulissent monachi cuiusdam inquisitoris, Tolosanae curiae decreto confirmatum: in quo phreneticus ille, pro solenni suorum more pios omnes libros damnabat: miratus sum, quum versus quoque meos (sic enim nominabat) recenseri in eo catalogo vidi. Luseram, animi gratia, ante annos quatuor, quum essem Vormatiae, breve carmen: quod quum paucis amicis legendum familiariter dedissem, tria omnino, quod sciam, aut ad summum quatuor exemplaria exscripta tunc fuerant: quae postea quantum ex edicto coniicio, latius manarunt. Nam alioqui sepultum putassem, quod inter meas chartas neglectum iacebat: ut affirmare ausim, non esse in hac urbe duos, qui antehac legerint, me conscio. Nec certe aliud habebam consilii, nisi ut supprimeretur penitus. Sed quia furiosus hic monachus, et nihilo sanior curia Tolosana, dum eius lectionem interdicere volunt, faciunt, ut vulgo innotescat, me aliquod scripsisse carmen, de quo, quodnam et quale sit, alii atque alii subinde a me quaerant: edere statim malui, quo et bonos viros quaerendi molestia, et me respondendi, sublevarem. Simul stolidum hunc monachum, eiusque similes commonefacere volui, quid, ita adversum nos insaniendo, proficiant. Nempe hoc consequuntur sua importunitate, ut ipsis invitis ac crepantibus, in lucem veniant multa quae alioqui forsitan laterent.

EPINICION.

Ecce novum exoriens Ianus pater inchoat annum:
Quem mos est, faustis excipere ominibus.
Haec est illa dies, veteri de more, priorem
Romani faciem quae novat imperii.
Quaque novi emergunt fasces, sellaeque curules
Conspicuum et gemino consule fulget ebur.
Surgat et auspiciis nobis foelicibus annus,
Solenni ornanda est ista favore dies.
Christum ergo Regem plebs religiosa salutet:
Atque illum dignis praedicet elogiis.
Ille quidem sine fine regit, regnatque, nec annis
Finitum tenet, aut mensibus, imperium.
Aeternum huic decus est, aeterna potentia regni:
Quam nullus variat, diminuitve dies.
Quum tamen hic annos mensesque diesque gubernet:
Temporis et varias ordinet usque vices:
Fas est illius nascentem a laudibus annum
Incipere, ut cursu perpete prosper eat.
Quid? quod mirifica sic nunc virtute refulget,
Ut qui clara recens munia consul obit.
Insignem et solito sese magis exerit, ut qui
Magnanimus domito victor ab hoste redit.
Sic est: victrici quatiens sceptrum aurea dextra,
Hostibus horrendi signa dat exitii.
Speque iubet certae nos exsultare salutis,
Iamque triumphalem monstrat adesse diem.
Ergo piae rumpant ingrata silentia linguae:
Nec tantae cessent cardine laeticiae.
Ludibrio ista quidem fiducia, cantus inanis
Hostibus, ut nivei carmen oloris, erit:
Forsitan et dicent: quanam haec amentia? Christus
Nondum conserta victor eritne manu?
Rettulit intacta quisquam de gente triumphum?
Ante aciem fusam laurea sumpta cui est?
Ergo semi-neces carmen ferele sepulcri
Accensum credent nos canere ante rogam.

Est aliquid, fateor, quod salvo robore regni
 Impietas alta sede superba manet.
 Integer ille manet mentito inflatus honore
 Qui tribuit summi ius sibi pontificis.
 Quin magnos nutu regit inflectitque monarchas,
 Erigit et sternit, terret et exhilarat.
 Ac digiti signo spaciosum concutit orbem:
 Nec minus est hodie, quam fuit ante, ferox.
 25] Nec minus aut miserum Christi dispergit ovile,
 Mendaci aut tetrum virus ab ore vomit.
 Nec minus in sanctos furit, insontique cruentas
 Sanguine nunc passim tingit, ut ante, manus.
 Sed quia mors vita est, et crux victoria Christi:
 Nil dirae impediunt gaudia nostra minae.
 Ille sui similis manet, aeternumque manebit,
 Vincere, non vinci, qui patiendi solet.
 Quum premitur patiturque, ac desperatus habetur:
 Inde sibi atque suis pulchra trophaea parat.
 Nunc stolide effertur terrena superbia: sed mox
 Praecepta ipsa suo pulsa furore ruet.
 Sanctus at ille cruor, divini assertor honoris,
 Gignendam ad sobolem seminis instar erit.
 Vox gladius Christo est, et lancea spiritus oris:
 Hostem igitur subita sternere voce potest.
 Hunc gladium, huc, illuc, iam quantum denique lustrum
 Vibrat, agens valida, non sine caede, manu.
 Elusit Satanas quos antehac pertulit ictus
 Sacrilegae princeps et Papa militiae.
 Nunc magis experti quo pungat acumine, tandem
 Saucius insolito vulnere uterque gemit.
 Hinc est, quod stupidusque Papae attonitusque satellites
 Pendet, et exanimis turba profana pavet.
 Hinc est, quod strepitu implentur varioque tumultu,
 Infandi et trepidant perfida castra ducis.
 Saepius et variis alternant motibus: ut qui
 Iam fracta tentat proelia summa manu.
 Compositae interea nobis fiducia mentis,
 Et placido constat pectore firma quies.
 Quis Christum hic neget ad perdendos funditus hostes
 Exserere invicta flammea tela manu?
 Quis neget hoc victoris opus memorabile? quisve
 Invideat tanto laurea sarta duci?
 Certatum est acie: partem sibi miles honoris
 Vendicat, ac solidum non sinit esse ducis.

Quid si igitur victi laudem sibi Christus ut hostis
 Asserat, absque hominum vincere Marte velit?
 Vincere vi magnum est hostem, quid sternere nutu?
 Pellere laus, quantum stando fugare decus?
 Ecce quiescendo sternit, funditque silendo,
 Quos rabidis similes constitit esse feris.
 Nonne hi sunt, passim quos norunt nuper amaro
 De pulmone graves evomuisse minas?
 Cur concepta intus rabies inclusa moratur?
 An quod opes atrox non habet ira pares?
 Praesidio quo non instructos cernimus? arte
 Nequitiae, gladiis, improbitate, dolis.
 Nos modica, imbellis, nuda exarmataque turba,
 Horribiles veluti grex ovium ante lupos.
 An non mirifica est regis victoria Christi?
 Nostra quod intrepido corda vigore foveat.
 Ergo triumphali redimitus tempora lauro*
 Quadriiugi emineat conspicuus solio.
 Edomiti currum, positoque furore, sequantur
 Qui cum sacro eius numine bella gerunt.
 Eccius hesterno ruber atque inflatus laccho
 Praebeat huc duris terga subacta flagris.
 Huc caput indomitum subdat, verum ante recepta,
 Qua semper caruit, fronte Cochlaeus iners.
 Nausea verbosis generans fastidia libris
 Ocluso tacitus iam ferat ore iugum.
 Quique diu latuit sub nomine bubo Pelargi,
 Saevo etiam rostro dura lupata premat.
 Non quia praecipui: sed quod certamine in isto
 Signiferos statuit flagitiosa cohors.
 Ergo sub triplici bellant quicumque tiara,
 Totaque se huc sistant cum duce castra suo.
 Astutae vulpes, tinctique cruore leones,
 Et latratorum turba proterva canum.
 Ordine quisque suo, magni atque ignobile vulgus,
 Insolito discant subdere colla iugo.
 At vos de meliore nota sanctique poetae
 Musa quibus suaves fundit amoena modos,
 Magnifico celebrem Christi cantate triumphum
 Carmine. Io paeon caetera turba canit.
 Quod natura negat, studii pius efficit ardor.**
 Ut coner laudes Christe sonare tuas.*

* Adv. sqq. Ovid. Fast. I 63. 81. 188. * Verg. Quen. 3, 81. ** Iuv. I 81.

LIBELLUS DE COENA DOMINI

1541.

PRAEFATIO.

Calvinus, cum Argentorati ecclesiae Gallicae regendae munus sustineret, magna cura vigilabat, ut ibi — id quod nusquam alibi in Germania pervictum est — severa disciplina ecclesiastica exerceretur, simulque sicut Genavae sacram Scripturam publice interpretabatur; nam quemadmodum illic Pauli ad Romanos epistolam enarraverat, ita hic epistulas ad Corinthios scriptas adolescentibus theologiae studiosis explanabat. Sic, ut ubique per totam vitam, hic quoque ecclesiastica officia et doctrinae studia arctissimo vinculo inter se habebat conexas et coniunctas. Atque in studio theologiae summa assiduitate et industria nunquam intermisso, sive magis in doctos sive in rudes et indoctos instituendos operam et laborem impendebat, semper id ei propositum erat, ut, quod ipse elaborasset, ecclesiae sibi commissae erudiendae usui esset. Velut Calendis Augustis anni 1539 Institutionem omnibus numeris auctam et amplificatam iam septendecim capitula complectentem denuo edidit (cf. opp. Calv. I 253 sqq.), Calendis autem Septembribus eiusdem anni responsionem ad Sadoletum cardinalem scripsit, denique iam a. d. XV. Cal. Nov. (18. Oct.) epistolae ad Simonem Grynaeum datae subscripsit, qua ei commentarium in epistolam ad Romanos dedicavit (opp. Calv. XLIX). Duobus insequentibus annis nimium temporis in disputationibus de fide ab imperatore ordinatis consumere coactus est (cf. praefationem ad Epinicion). Duobus porro libellis in lucem editis consiliis civilibus Pontificis adversatus est: anno 1540 libello, qui inscribitur „Pia et salutaris explicatio consilii Pauli III pontificis Romani“ (opp. Calv. V 461 sqq.), anno autem 1541 actis comitiorum Ratisbonensium prolixè enarratis (Les actes de la journée imperiale tenue en la cité de Regenspourg; opp. Calv. V 509 sqq.)

Quo tempore Argentorati versabatur, etiam libellum, qui est de cena Domini, scripsisse videtur, qui sub hoc titulo „Petit traicté de la sainte cene“ anno 1541 Genavae in lucem prodiit. Quem a Calvino quinquennio ante vulgari sermone scriptum esse Gallasius (Des Gallars) in prooemio versioni latinae eius praemisso anno 1545 auctor est, cui consentiunt Colladonus et Beza Argentorati eum esse conscriptum commemorantes. Cui quidem Calvinus ipsius nota obstare videtur. Nam quod a. d. XVI. Cal. Apr. (17. Mart.) anni 1546 Calvinus Vito Theodoro (Veit Dietrich) Norimbergensi scribit: „Libellum etiam meum de coena tibi non displicuisse vehementer gaudeo. Scriptus gallice fuerat ante annos decem“, eo conicere licet libellum iam anno 1537, quo tempore cum Bucero Bernae de Concordiae formula agebatur, (cf. praefationem in Confessionem fidei de eucharistia) scriptum, sed anno 1541 demum in lucem editum esse, sicut etiam Psychopannychia iam anno 1534 scripta anno 1542 demum invulgata est. Sed quod originalis ad Theodorum epistula Calvinus manu exarata non iam exstat, cum factum esse possit, ut error irreperit, res plane ad liquidum perducere non potest. Utcunque res se habet, nos quidem libellum eo temporis ordine, quo editus est, hic inserendum existimavimus.

De hoc libello in illa epistula quam modo memoravimus, ad Vitum Theodorum a. 1546 data, haec quoque scribit: „Ratio docendi simplex et popularis indoctisque hominibus accommodata quale fuerit initio consilium meum indicat. Accuratius enim latinis hominibus scribere soleo. Studui tamen quod sentiebam non modo fideliter complecti et in brevem summam redigere, sed dilucide etiam explicare et absque involucris . . . Utinam, ut dicis, vellent Tigurini se ad hanc confessionem adiungere. Non existimo tam durum esse Lutherum, quin facilis futura esset compositio . . .“ Constat paulo post, anno 1549, inter ecclesiam Tigurinam et Genavensem Consensu Tigurino sic convenisse, ut Calvinus doctrina reciperetur. Lutherum quidem, cum Calvinus hanc epistulam scripsit, iam ante paucas hebdomades mortuum fuisse, huic nondum notum erat. Item eundem, cum anno 1545 versio latina Gallasii modo evulgata intra manus eius delata esset, magna cum laude de hoc libello locutum esse et doctrinam eius maximo plausu probavisse, ignorabat. Christophorus Pezelius quidem Bremensis, cuius de hac re testimonio fidem habendam esse Julius Koestlinus existimat, Lutherum, postquam primas et postremas paginas cito

percensuit, Mauritio Goltshio bibliopolae Wittembergensi, qui hunc libellum modo a nundinis Francofurtensibus attulerat, haec dixisse tradit: „Doctus, profecto, Mauriti, et pius homo est, et cui ab initio totam causam illius dissensionis bene permittere potuerim. Quod ego pro parte confiteor, adversarii si idem fecissent, initio facile inter nos conciliati essemus; nam si Oecolampadius et Zwinglius primo sic dixissent, numquam tam prolixis disputationibus impliciti essemus“. (Ausführliche, wahrhafte und beständige Erzählung, durch Christoph. Pezelium . . . 1590 = res accurate, vere et cum fide a Christophoro Pezelio narratae anno 1590).

Calvinus certo in doctrina de sancta cena explicanda et probanda non tantum curae et laboris collocaturum nec peculiarem libellum in usum fidelium linguae latinae ignarorum compositurum fuisse putandum est, si tota hac controversia nihil actum esset nisi argutiae et quisquiliae. Nam ab altera parte fastigium, summa, caput religionis Romanae sacrificium erat a sacerdote faciendum et miraculum prodigiosum missae, cuius doctrinae nebulae et tenebrae quam aegre luce veritatis evangelicae sint discussae et dissipatae, documento est acerrima controversia inter reformatores de cena Domini orta. Ab altera parte Calvinum non fugiebat, quantum adminiculum esset ad sustinendam fidei nostrae imbecillitatem, quod ei per visibilia signa tessera et pignus daretur, quo obsignaretur et confirmaretur, promissionem benignam Dei in Christo, qui crucifixus esset et a mortuis resurrexisset, declaratam esse ratam, veram, efficacem. Itaque Calvinus, quod ecclesiae fidelium in sancta cena panis et vinum accipienda offerantur, quibus symbolis significetur Christum vere corpus suum pro nobis tradidisse et sanguinem effudisse, pro nobis mortuum esse et quidquid ipsius est nostrum vocare licere, beneficium esse censet non modo non contemnendum, sed quo maius non possit cogitari. Cibum corporalem in signum esse exhibitum, quo discamus Christum crucifixum, qui in verbo annuntietur, cibum nostrum esse spirituale. Ea cum docentur, et omnes arcanae nescio quae virtutes et vis et efficacia magica, quae a nonnullis sacramento affinguntur, prorsus excluduntur et omnes hyperbolae, illusiones, somnia Christum in cena Dominica adesse realiter et substantialiter, ut aiunt, opinantium procul remouentur. Christum, qui in coelum ascenderit, nobis in sancta cena praesentem adesse demonstratur in verbo suo, in quo omnis vis et energia sita sit, cum veritate sua atque bonae suae voluntatis gratia. Atque fidem ipsam

cum iis, quae nunc apprehendat, initium tantum quoddam esse, pignus et tesseram futurae perfectionis, in qua spes fidelium collocetur. Cenam Dominicam Baptismumque esse signa visibilia ecclesiae data, quibus Deus reconciliationem in Christo declaratam et promissionem vitae aeternae in ipso datam repraesentet ac testificetur. Itaque ecclesiam fidelium hanc tam benignam promissionem Dei simul accipientem confessionem facere, qua fidem suam publice affirmet cum laudibus et gratiarum actione, qua infinitam divinae bonitatis largitatem celebret, simulque singula eius membra semper denuo obstringi atque obligari, ut simul in oboedientia proficiant, simul caritate mutua crescant, simul in unum corpus coalescant, cuius caput sublimatum sit Christus, sed ea omnia ita, ut sana et sobria mente numquam immemores simus nos etiamnunc in hac vita et hoc mundo peregrinari a Domino, „per fidem enim ambulamus et non per adspectum“.

In contextu verborum constituendo secuti sumus C. R. opp. Calv. V 429 sqq.

PETIT TRAICTÉ DE LA SAINCTE CENE

DE NOSTRE SEIGNEUR IESUS CHRJT

AU QUEL EST DEMONSTRÉ LA VRAYE INSTITUTION, PROFFIT ET UTILITÉ D'ICELLE: ENSEMBLE LA CAUSE POUR QUOY PLUSIEURS DES MODERNES SEMBLENT EN AVOIR ESCRIT DIVERSEMENT.

PAR M. IEAN CALVIN.

IMPRIMÉ A GENEVE, PAR MICHEL DU BOIS.

M. D. XLI.

C. R.
bl. V

[33]

[433] Pource que le Saint Sacrement de la Cene de nostre Seigneur Iesus a esté long temps embrouillé de plusieurs grans erreurs, et ces années passées a encores esté de nouveau enveloppé de diverses opinions et disputes contentieuses, ce n'est pas de merveilles si beaucoup de consciences infirmes ne se peuvent bonnement resouldre, de ce qu'elles en doivent tenir, mais demeurent en doubte et perplexité, en attendant que, toutes contentions laissées, les serviteurs de Dieu en viennent à quelque concorde. Toutesfois, pource que c'est une chose fort perilleuse que de n'avoir nulle certitude de ce mystere, duquel l'intelligence est tant requise à nostre salut, i'ay pensé que se seroit un labeur tresutile que de traicter brievement, et neantmoins clairement deduire la somme principale de ce qu'il en fault sçavoir. Et aussi veu que aucuns bons personnages, considerans la necessité qui en estoit, m'en ont requis: lesquelz ie n'ay peu refuser sans contrevenir à mon devoir.

Mais à fin de nous bien depescher de toute difficulté, il est expedient de noter l'ordre que i'ay delibéré de suivre. Premièrement doncq nous exposerons à quelle fin et pour quelle raison le Seigneur nous a institué ce saint Sacrement. Se-

condement, quel fruict et utilité nous en recepvons: où il sera pareillement desclairé comment le corps de Iesus Christ nous y est donné. Puis apres, quel en est l'usaige legitime. Quartement nous reciterons [434] de quelz erreurs et superstitions il a esté contaminé: où il sera monstré quel differrent doibvent avoir les serviteurs de Dieu d'avec les papistes. Pour le dernier poinct, nous dirons quelle a esté la source de la contention, laquelle a esté tant aigrement debatue, mesme entre ceux qui ont de nostre temps remis l'Evangile en lumiere, et se sont employez pour droictement edifier l'Esglise en saine doctrine.

Quant est du premier article: Puis qu'il a pleu à nostre bon Dieu de nous recevoir par le baptesme en son Esglise, qui est sa maison, laquelle il veult entretenir et gouverner: et qu'il nous a receuz non seulement pour nous avoir comme ses domestiques, mais comme ses propres enfans: il reste que pour faire l'office d'un bon pere, il nous nourrisse et pourvoye de tout ce qui nous est necessaire à vivre. Car de la nourriture corporelle, pource qu'elle est commune à tous, et que les mauvais en ont leur part comme les bons, elle n'est pas propre à sa famille. Bien est vray que nous avons desia en cela un tesmoignage de sa bonté paternelle, de ce qu'il nous entretient selon le corps: veu que nous participons à tous les biens qu'il nous donne avec sa benediction. Mais tout ainsi que la vie, en laquelle il nous a regenerez, est spirituelle: aussi fault il que la viande, pour nous conserver et confermer en icelle, soit spirituelle. Car nous debvons entendre que non seulement il nous a appelez à posseder une foys son Heritage celeste: mais que par esperance il nous a desia aucunement introduictz en ceste possession: que non seulement il nous a promis la vie, mais nous a desia transferez en icelle, nous retirant de la mort. C'est quand, en nous adoptant pour ses enfans, il nous a regenerez par la semence d'immortalité, qui est sa parolle, imprimée en noz cueurs par son saint Esprit.

[435] Pour nous sustenter donc en ceste vie, il n'est pas [435] question de repaistre noz ventres de viandes corruptibles et caducques, mais de nourrir noz ames de pasture meilleure et precieuse. Or toute l'Ecriture nous dict que le pain spirituel, dont noz ames sont entretenues, est la mesme parolle par laquelle le Seigneur nous a regenerez: mais elle adiouste quant et quant la raison, d'autant que en icelle Iesus Christ, nostre vie unique, nous est donné et administré. Car il ne

fault pas estimer qu'il y ayt vie ailleurs qu'en Dieu. Mais tout ainsi que Dieu a constitué toute plenitude de vie en Iesus, à fin de nous la communiquer par son moyen: aussi il a ordonné sa parolle comme instrument, par lequel Iesus Christ, avec toutes ses graces, nous soit dispensé. Ce pendant, cela demeure tousiours vray, que noz ames n'ont nulle autre pasture que Iesus Christ. Pourtant, le Pere celeste, ayant la sollicitude de nous nourrir, ne nous en donne point d'aultre: mais plustost nous recommande de prendre là tout nostre contentement, comme en une refection plainement suffisante, de laquelle nous ne nous povons passer, et oultre laquelle il ne s'en peult trouver nulle aultre.

Nous avons desia veu comment Iesus Christ est la seule viande dont noz ames sont nourries: mais pource qu'il nous est distribué par la parolle du Seigneur, laquelle il a destinée à cela, comme instrument, qu'elle est aussi appelée pain et eaue. Or, ce qui est dict de la parolle il appartient aussi bien au Sacrement de la Cene, par le moyen duquel le Seigneur nous meine à la communication de Iesus Christ. Car d'autant que nous sommes si imbecilles, que nous ne le povons pas recevoir en vraye fiance de cuer, quand il nous est présenté par simple doctrine et predication, le Pere de misericorde, ne desdaignant point condescendre en cest endroit à nostre infirmité, a bien voulu adiouster avec sa parolle un signe visible par lequel il representast la substance de ses promesses, pour nous contermer et fortifier, en nous delivrant de toute doubte et incertitude. Puis doncq que c'est un mystere tant hault et incomprehensible, de dire que nous ayons communication au corps et au sang de Iesus Christ, et que de nostre part nous sommes tant rudes et grossiers, que nous ne povons entendre les moindres choses de Dieu, il estoit de mestier qu'il nous feust donné à entendre, selon que nostre capacité le pouoit porter. Pour ceste cause le Seigneur nous a institué sa Cene, à fin de signer et seeller en noz consciences [6] les promesses contenues [436] en son Evangile, touchant de nous faire participans de son corps et de son sang: et nous donner certitude et assurance qu'en cela gist nostre vraye nourriture spirituelle, à ce que ayant un telle arre, nous concepvions droicte fiance de salut. Secondement, à fin de nous exercer à recongnoistre sa grande bonté sur nous, pour la louer et magnifier plus amplement. Tiercement, à fin de nous exhorter à toute sainteté et innocence, entant que nous sommes membres de Iesus Christ: et singulierement à union et charité fraternelle, comme elle nous y est en special

recommandée. Quand nous aurons bien noté ces troys raisons, que le Seigneur a regardées en nous ordonnant sa Cene, nous aurons desia une entrée à bien entendre, et quel profit nous en revient, et quel est nostre office pour droictement en user.

Il est doncq temps de venir au deuxiesme point : à sçavoir, de monstrar combien la Cene du Seigneur nous est proffitable, moyennant que nous en facions bien nostre profit. Or, nous congnoistrons l'utilité, en reputant nostre indigence, à laquelle elle subvient. Il est necessaire que nous soyons en merveillex trouble et torment de conscience, ce pendant que nous regardons qui nous sommes et examinons ce qui est en nous. Car il n'y a celuy de nous qui puisse trouver un seul grain de iustice en soy : mais au contraire, nous sommes tous plains de peché et iniquité : tellement qu'il ne fault point aultre partie pour nous accuser que nostre conscience, ne aultre iuge pour nous condamner. Il s'ensuit doncq que l'ire de Dieu nous est appareillée, et qu'il n'y a nul qui puisse eschaper de la mort eternelle. Si nous ne sommes endormis et stupides, il fault que ceste horrible cogitation nous soit comme une gehenne perpetuelle pour nous vexer et tourmenter. Car le iugement de Dieu ne nous peult venir en memoire que nous ne voyons nostre condamnation s'en ensuyvre. Nous sommes donc desia au gouffre de la mort, sinon que nostre bon Dieu nous en retire. D'avantage, quelle esperance de resurrection povons nous avoir, en considerant nostre chair, qui n'est que pourriture et vermine ? Ainsi, tant selon l'ame que selon le corps, nous sommes plus que miserables, si nous demourons en nous mesmes ; et ne se peut faire que nous n'ayons une grande tristesse et angoisse du sentiment d'une telle misere. Or, le Pere celeste, pour subvenir à cela, nous donne la Cene, comme [437] un miroir auquel nous contemplons nostre Seigneur Iesus crucifié pour abolir noz faultes et offences, et resuscité pour nous delivrer de corruption et de mort, nous restituant en immortalité celeste. Voy-là donc une singuliere consolation que nous recevons de la Cene, qu'elle nous dirige et meine à la croix de Iesus Christ et à sa resurrection, pour nous certifier que quelque iniquité qu'il y ayt en nous, le Seigneur ne laisse pas de nous recongnoistre et accepter pour iustes : quelque matiere de mort qu'il y ayt en nous, il ne laisse pas de nous vivifier : quelque malheureté que nous ayons, il ne laisse pas de nous remplir de toute felicité.

Or, pour declairer plus facilement ce qui en est, comme ainsi soit que de nousmesmes nous defaillons en tout bien et que nous n'ayons une seule goutte des choses qui nous doivent ayder à salut, elle nous rend tesmoignage, qu'estans faictz participans de la mort et passion de Iesus Christ, nous avons tout ce qui nous est utile et salutaire. Pourtant nous povons dire que le Seigneur nous y desploye tous les thresors de ses graces spirituelles, entant qu'il nous faict compaignons de tous les biens et richesses de nostre Seigneur Iesus. Qu'il nous souvienne doncq que la Cene nous est donnée comme un miroir, auquel nous puissions contempler Iesus Christ crucifié pour nous delivrer de damnation, et resuscité pour nous acquerir iustice et vie eternelle. Bien est vray que ceste mesme grace nous est offerte par l'Evangile: toutesfoys, pource qu'en la Cene nous en avons plus ample certitude et pleine iouissance, c'est à bon droict que nous recongnoissons un tel fruit nous en venir.

Mais pource que les biens de Iesus Christ ne nous appartient de rien, sinon que premierement il soit nostre, il fault que en premier lieu il nous soit donné en la Cene, à ce que les choses que nous avons dictes soient vrayment accomplies en nous. Pour ceste cause i'ay coustume de dire, que la matiere et substance des Sacremens c'est le Seigneur Iesus: l'efficace sont les graces et benedictions que nous avons par son moyen. Or, l'efficace de la Cene est de nous confermer la reconciliation que nous avons avec Dieu par sa mort et passion: le lavement de noz ames que nous avons en l'effusion de son sang: la iustice que nous avons en son obeissance: brief, l'esperance de salut que nous avons en tout ce qu'il a faict pour nous. Il fault doncq que la substance soit conioincte avec, ou aultrement il n'y auroit rien de ferme ne certain. De cela nous avons à conclure que deux choses nous sont presentées en la Cene: à sçavoir Iesus Christ, comme source et matiere de tout bien: puis apres, le fruit et efficace de sa mort et passion. Ce que emportent aussi les parolles qui nous y sont dictes. Car en nous commandant de manger son corps et boire [438] son sang, il adioust que son corps a esté livré pour nous, et son sang espandu pour la remission de noz pechez. En quoy il denote premierement que nous ne devons pas simplement communiquer à son corps et à son sang, sans aultre consideration: mais pour recevoir le fruit qui nous vient de sa mort et passion. D'aultrepart, que nous ne povons parvenir à la iouissance d'un tel fruit que en participant à son corps et son sang, dont il nous a esté produit. Nous commen-

cons desia à entrer en ceste question tant debattue, et anciennement et au temps present: comment se doivent entendre ces parolles, où le pain est appellé corps de Iesus Christ, et le vin son sang. Laquelle se pourra vuidier sans grande difficulté, si nous retenons bien le principe que i'ay n'agueres mis. C'est que toute l'utilité que nous devons chercher en la Cene est aneantye, sinon que Iesus Christ nous y soit donné comme substance et fondement de tout. Cela resolu, nous confesserons sans doubte que de nyer la vraye communication de Iesus Christ nous estre présentée en la Cene, c'est rendre ce saint Sacrement frivole et inutile, qui est un blaspheme execrable et indigne d'estre escouté. D'avantaige, si la raison de communiquer à Iesus Christ est à fin que nous ayons part et portion en toutes graces qu'il nous a acquises par sa mort, il n'est pas seulement question que nous soyons participans de son Esprit: mais il nous fault aussi participer à son humanité, en laquelle il a rendu toute obeissance à Dieu son Pere, pour satisfaire de noz debtes. Combien, à proprement parler, que l'un ne se puisse faire sans l'autre. Car quand il se donne à nous, c'est à fin que nous le possedions entierement. Pour ceste cause, comme il est dit, que son Esprit est nostre vie, aussi luy mesme de sa bouche prononce que sa chair est vraiment viande, son sang vraiment breuvage. Si ces parolles ne sont point dictes pour neant, il convient que, pour avoir nostre vie en Christ, noz ames soient repeues de son corps et son sang, comme de leur propre nourriture. Cela doncq nous est nommément testifié en la Cene, quand il nous est dit du pain, que nous le prenions et mangeons, et que c'est son corps: que nous beuvions du calice, et que c'est son sang. Nommément il est parlé du corps et du sang, à fin que nous apprenions de là chercher la substance de nostre vie spirituelle. Maintenant, si on demande à sçavoir neantmoins si le pain est le corps de Christ, et le vin son sang, nous respondrons que le pain et le vin sont signes visibles, lesquelz nous representent [439] le corps et le sang: mais que ce nom et tiltre de corps et de sang leur est attribué, pource que ce sont comme instrumens par lesquelz le Seigneur Iesus nous les distribue. La raison de ceste forme et maniere de parler est tresconvenable. Car, comme ainsi soit que ce nous soit une chose incomprehensible, non seulement à l'oeil, mais à nostre sens naturel, que la communication que nous avons au corps de Iesus Christ, elle nous est là visiblement monstrée. Comme nous avons un exemple bien propre en chose semblable. Nostre Seigneur voulant faire ap-

paroistre son Esprit au baptesme de Christ, le representa soubz la figure d'une columbe. Saint Iean Baptiste, recitant ceste histoire, dit qu'il a veu le saint Esprit descendre. Si nous enquerons de plus pres, nous trouverons qu'il n'a veu que la columbe, veu que le saint Esprit en son essence est invisible. Toutesfois, scachant que ceste vision n'estoit pas une vaine figure, mais un signe certain de la presence du S. Esprit, il ne doute pas de dire qu'il l'a veu, pource qu'il s'est représenté à luy selon sa capacité. Ainsi en est-il de la communication que nous avons au corps et au sang du Seigneur Iesus. C'est un mystere spirituel, lequel ne se peut voir à l'oeil, ne comprendre en l'entendement humain. Il nous est doncq figuré par signes visibles, selon que nostre infirmité requiert, tellement, neantmoins que ce n'est pas une figure nue, mais conioincte avec sa verité et substance. C'est doncq à bon droict que le pain est nommé corps, puis que non seulement il le nous represente, mais aussi nous le presente. Pour tant, nous concederons bien que le nom du corps de Iesus Christ est transferé au pain, d'autant qu'il en est Sacrement et figure. Mais nous adiouterons pareillement que les Sacremens du Seigneur ne se doivent et ne peuvent nullement estre separez de leur verité et substance. De les distinguer à ce qu'on ne les confunde pas, non seulement il est bon et raisonnable, mais du tout necessaire. Et les diviser pour constituer l'un sans l'autre, il n'y a ordre. Pourtant, quand nous voyons le signe visible, il nous fault regarder quelle representation il ha, et de qui il nous est donné. Le pain nous est donné pour nous figurer le corps de Iesus Christ, avec 440] commandement [440] de le manger: et nous est donné de Dieu, qui est la verité certaine et immuable. Si Dieu ne peut tromper ne mentir, il s'ensuit qu'il accomplit tout ce qu'il signifie. Il fault doncq que nous recevions vraiment en la Cene le corps et le sang de Iesus Christ, puis que le Seigneur nous y represente la communion de l'un et de l'autre. Car autrement, que seroit-ce à dire, que nous mangeons le pain et beuvions le vin en signe que sa chair nous est viande et son sang breuvage, s'il ne nous donnoit que pain et vin, laissant la verité spirituelle derriere? Ne seroit-ce pas à faulses enseignes qu'il auroit institué ce mystere? Nous avons doncq à confesser que si la representation que Dieu nous faict en la Cene est veritable, la substance interieure du Sacrement est conioincte avec les signes visibles: et comme le pain nous est distribué en la main, aussi le corps de Christ nous est communiqué, à fin que nous en soyons faictz participans. Quand il

n'y auroit autre chose, si avons nous bien matiere de nous contenter, quand nous entendons que Iesus Christ nous donne en la Cene la propre substance de son corps et son sang, à fin que nous le possedions pleinement, et, le possedant, ayons compaignie à tous ses biens. Car, puis que nous l'avons, toutes les richesses de Dieu, lesquelles sont en luy comprises, nous sont exposées à ce qu'elles soient nostres. Ainsi, pour definir brievement ceste utilité de la Cene, nous povons dire que Iesus Christ nous y est offert, à fin que nous le possedions, et en luy toute plenitude des graces que nous povons desirer. Et que en cela nous avons une bonne ayde pour confermer noz consciences à la foy que nous debvons avoir en luy.

Le second fruit qu'elle nous apporte est qu'elle nous admoneste et incite à mieux recongnoistre les biens que nous avons receuz et recevons journellement du Seigneur Iesus, à fin que nous luy rendions telle confession de louange quelle luy est deue. Car de nous mesmes nous sommes tant negligens que c'est merveilles, à mediter la bonté de nostre Dieu, sinon qu'il reveille nostre paresse, et nous pousse à faire nostre devoir. Or, nous ne scaurions avoir aiguillon pour nous prendre¹ plus au vif, que quand il nous faict, par maniere de dire, voir à l'œil, toucher à la main, et sentir evidemment un bien tant inestimable: c'est de nous repaistre de sa propre substance. C'est ce qu'il veult², en nous [441] commandant [44] que nous annuncions sa mort, iusques à ce qu'il vienne. Si c'est doncq une chose tant requise à salut, de ne point mescongnoistre les graces que Dieu nous a faictes, mais les reduire diligemment en memoire et les magnifier envers les autres, à fin de nous edifier mutuellement: en cela nous voyons une aultre singuliere utilité de la Cene, qu'elle nous retire d'ingratitude, et ne permet pas que nous oublions le bien que nous a faict le Seigneur Iesus en mourant pour nous: mais nous induict à luy rendre action de grace, et quasi par confession publique protester combien nous sommes attenus à luy.

La troisieme utilité gist en ce que nous y avons une vehemente exhortation à vivre saintement et sur tout à garder charité et dilection fraternelle entre nous. Car puis que là nous sommes faictz membres de Iesus Christ, estans incorporez en luy, et unis avec luy, comme à nostre chef,

¹ edd. posteriores: poindre.

² edd. posteriores addunt: signifier.

c'est bien raison premierement que nous soyons faictz conformes à sa pureté et innocence, et specialement que nous ayons ensemble telle charité et concorde comme doibvent avoir les membres d'un mesme corps. Combien que pour entendre droictement ceste utilité il ne fault pas estimer que nostre Seigneur seulement nous advertisse, incite et enflamme noz cueurs par le signe exterieur. Car le principal est qu'il besongne en nous interieurement par son saint Esprit, à fin de donner efficace à son ordonnance, qu'il a destinée à cela comme instrument, par lequel il veult faire son œuvre en nous. Parquoy, entant que la vertu du saint Esprit est conioincte avec les Sacremens, quand on les reçoit deuement, nous avons à esperer³ un bon moyen et ayde pour nous faire croistre et proffiter en sainteté de vie, et singulierement en charité.

Venons au troisieme point principal que nous avons proposé au commencement de ce traicté, assavoir, à l'usage legitime, qui est d'observer reveremment l'institution du Seigneur. Car quiconque approche de ce saint Sacrement avec mespris ou nonchalance, ne se souciant pas beaucoup de suivre où le Seigneur l'appelle, il en abuse perversement, et en abusant le contamine. Or, polluer et contaminer ce que Dieu a tant sanctifié, c'est un sacrilege intolerable. Ce n'est pas doncq sans cause que saint Paul denonce une si grieve condamnation sus tous ceux qui le prendront indignement. Car s'il n'y a rien au ciel ne en la terre de plus grand prix et dignité que le corps et le sang du Seigneur [442], ce n'est pas petite faulte de le prendre inconsiderément, et sans estre bien préparé. Pourtant il nous exhorte de nous bien esproover pour en user comme il appartient. Quand nous entendrons quel doit estre cest examen, nous scaurons quel est cest usage que nous cerchons.

Or, il nous fault icy bien contregarder. Car, comme nous ne povons mettre trop grande diligence à nous examiner, selon que le Seigneur ordonne: aussi, d'autrepart, les docteurs sophistiques ont mis les povres consciences en perplexité trop perilleuse, ou plustost, en une gehenne horrible, requerrant ie ne sçay quel examen dont il n'estoit possible de venir à bout. Pour nous depescher de tous ces troubles, il nous fault reduire le tout, comme i'ay desia dict, à l'ordonnance du Seigneur, comme à la reigle, laquelle ne nous laissera point

³ edd. 1549 sqq.: nous en avons à esperer.

faillir, quand nous la suivrons. En la suivant, nous avons à esprouver si nous avons vraye repentance en nous mesmes, et vraye foy en nostre Seigneur Iesus Christ: Qui sont deux choses tellement conioinctes, que l'une ne peut consister sans l'autre. Car si nous estimons nostre vie estre située en Christ, il nous fault recongnoistre que nous sommes mortz en nous. Si nous cerchons en luy nostre vertu, il fault que nous entendions que nous deffaillions en nous mesmes. Si nous estimons toute nostre felicité estre en sa grace, il est necessaire que nous entendions quelle est nostre misere, sans icelle. Si nous avons en luy repos, il fault qu'en nous mesmes nous ne sentions que tourment et inquietude. Or, telle affection ne peut estre, qu'elle n'engendre premierement un desplaisir de toute nostre vie: puis apres une sollicitude et crainte, finalement un desir et amour de iustice. Car celuy qui congnoit la turpitude de son peché, et la malheureté de son estat et condition, ce pendant qu'il est aliéné de Dieu, en ha telle honte, qu'il est contrainct de se desplaire, se condamner, gemir et soupirer de grande tristesse. D'avantaige, le Iugement de Dieu se presente incontinent, lequel presse la conscience pecheresse de merveilleuse anxieté, d'autant qu'elle voit qu'il n'y a nul moyen d'eschaper, et n'a que respondre pour sa defence. Quand avec une telle recongnoissance de nostre misere, nous povons gouster la bonté de Dieu, lors nous desirons de reigler nostre vie à sa volonté, et renoncer à toute nostre vie precedente, pour estre faictz en luy nouvelles creatures. Si nous voulons doncq deuement communiquer à la sacrée Cene du Seigneur, il fault que nous tenions en ferme fiance de cueur le Seigneur Iesus pour nostre iustice unique, vie et salut, [443] recevans et acceptans les promesses qui nous sont données de luy pour certaines et assurees; renonceans, d'aultrepart, à toute fiance contraire, à fin que en nous deffiant de nous et de toutes creatures, nous reposions plainement en luy, et nous contentions de sa seule grace. Or, pource que cela ne peut estre, que nous ne congnoissions la necessité que nous avons qu'il nous subviene, il est mestier que nous soyons aussi touchez vivement au dedans du cueur d'un vray sentiment de nostre misere, lequel nous face avoir faim et soif de luy. Et de faict, quelle mocquerie seroit-ce de venir chercher la viande sans appetit? Or, pour avoir bon appetit, il ne suffit pas que l'estomach soit vuide: mais il est requis qu'il soit bien disposé, et capable de recevoir sa nourriture. De cela doncq il s'ensuit que noz ames doivent estre pressées de famine, et avoir un

desir et zele ardent d'estre repeues, pour bien trouver leur nourriture en la Cene du Seigneur. D'avantaige, il est à noter que nous ne povons desirer Iesus Christ sans aspirer à la iustice de Dieu, laquelle gist en l'abnegation de nous mesmes, et obeissance de sa volonté. Car il n'y a ordre que nous pretendions d'estre du corps de Christ, nous abandonnant à toute licence, et menant une vie dissolue. Puis qu'en Christ il n'y a que chasteté, benignité, sobriété, verité, humilité, et toutes telles vertus: si nous voullons estre ses membres, il fault que toute paillardise, haultesse, intemperance, mensonge, orgueil et semblables vices soient loing de nous. Car nous ne povons mesler ces choses avec luy, sans luy faire grand deshonneur et opprobre. Il nous doibt tousiours souvenir qu'il n'y a non plus de convenance entre luy et iniquité, qu'entre la clarté et les tenebres. Voy-là doncq comme nous y viendrons en vraye repentance, si nous tendons à cela, que nostre vie soit faicte conforme à l'exemple de Iesus Christ. Toutesfoys, combien que cela soit general en toutes les parties de nostre vie, si a-il specialement lieu en charité, comme elle nous est sur tout recommandée en ce Sacrement; pour laquelle raison il est nommé le lien d'icelle ⁴. Car comme le pain qui est là sanctifié pour l'usage commun de nous tous, est faict de plusieurs grains tellement meslez ensemble, qu'on ne scauroit discerner l'un de l'autre, ainsi devons nous estre unis entre nous d'une amitié insoluble. Et qui plus est, nous recevons là tout un mesme corps de Christ, à fin d'en estre faictz membres. Si nous avons doncq dissensions et discords ensemble, il ne tient pas à nous que Iesus Christ ne soit desciré par pieces: et serons coupables d'un mesme sacrilege, comme si nous l'avions faict. Il ne fault

4] pas doncq que nous presumions [444] nullement d'en approcher, si nous portons quelque hayne ou rancune à homme vivant, et principalement à aucun Chrestien qui soit en l'unité de l'Eglise. Nous devons aussi, pour bien accomplir l'ordre du Seigneur, apporter une autre affection: c'est de confesser de bouche et testifier combien nous sommes redevables à nostre Sauveur, et luy rendre action de grace, non seulement à fin que son nom soit glorifié en nous, mais aussi à fin d'edifier les autres, et les instruire par nostre exemple de ce qu'ilz ont à faire.

Mais pource qu'il ne se trouvera homme sus la terre qui ayt si bien profité en foy et en sainteté de vie, qu'il n'ayt

⁴ Augustinus, In Joh. tract. 26, 13 M. 35, 1615.

encore beaucoup d'infirmité tant en l'une qu'en l'autre, il y auroit dangier que plusieurs bonnes consciences ne feussent troublées de ce qui a esté dict, si on ne venoit au devant, en moderant les preceptes que nous avons mis, tant de Foy comme de repentance. Pour tant, c'est une perilleuse maniere d'enseigner que tiennent aucuns, de requerir une parfaicte fiance de cueur et parfaicte penitence, et exclurre tous ceux qui ne l'ont point. Car en ce faisant, tous sont exclus, sans en excepter un. Que ainsi soit, qui sera celuy qui se puisse vanter de n'estre entaché de quelque deffiance? de n'estre subiect à quelque vice ou infirmité? Certes les enfans de Dieu ont telle foy, qu'ilz ont tousiours mestier de prier que le Seigneur subviene à leur incredulité. Car c'est une maladie tant enracinée en nostre nature, que iamais nous n'en sommes plainement guaris, que nous ne soyons delivrez de ceste prison de nostre corps. D'avantage, ilz cheminent tellement en pureté de vie, qu'ilz ont mestier iournellement de prier, tant pour la remission des pechez que pour demander grace de myeux proffiter. Combien que les uns soient plus imparfaitz, les autres moins: toutesfoys, il n'y en a nul qui ne deffaille en beaucoup d'endroitz. Ainsi la Cene, non seulement nous seroit inutile à tous, mais aussi pernitiouse, s'il nous y faloit apporter une integrité de foy ou de vie, à laquelle il n'y eust que redire. Ce qui est contraire à l'intention de nostre Seigneur: car il n'a rien donné de plus salutaire à son Eglise. Pourtant, quand nous sentirons en nous une foy imparfaicte, et que nous n'aurons pas la conscience si pure, quelle ne nous accuse de beaucoup de vices, si ne nous doit pas empescher cela, que nous ne nous presentations à la Sainte Table du Seigneur, moyennant que au meillieu de ceste infirmité nous sentions en nostre cueur que, sans hypocrisie et faintise, nous esperons salut de Iesus Christ, et desirons de vivre selon la reigle de l'Evangile. Ie dy nommément qu'il n'y ayt point d'hypocrisie: car il y en a beaucoup qui se decoivent par vaines flateries, se faisant à croire qu'il suffist de condamner leurs vices, combien qu'ilz [445] s'y entretiennent tousiours; ou bien de se deporter pour [4] un temps, à fin d'y retourner incontinent apres. Or, la vraye penitence est ferme et constante: pourtant, elle nous faict, non pas pour un iour ou une sepmaine, mais sans fin et sans cesse, batailler contre le mal qui est en nous.

Quand nous sentirons doncq en nous une ferme desplaisance et haine de tous vices, procedante de la crainte de Dieu, et un desir de bien vivre à fin de complaire à nostre Seigneur,

nous sommes capables de participer à la Cene non obstant les reliques d'infirmité que nous portons en nostre chair. Mesmes si nous n'estions infirmes subiectz à deffiance, et de vie imparfaicte, le Sacrement ne nous serviroit de rien, et eust esté chose superflue de l'instituer. Puis doncq que c'est un remede que Dieu nous a donné pour subvenir à nostre foiblesse, fortifier nostre Foy, augmenter nostre charité, nous avancer en toute sainteté de vie, d'autant plus en devons-nous user, que nous sentons que la maladie nous presse. Tant s'en fault que cela nous en doive empescher. Car si nous alleguons, pour nous exempter de venir à la Cene, que nous sommes encores debiles en Foy ou en integrité de vie, c'est comme si un homme s'excusoit pour ne point prendre de medicine, à cause qu'il seroit malade. Voy-là doncq comme la foiblesse de Foy que nous sentons en nostre cuer, et les imperfections qui sont en nostre vie, nous doivent admonester de venir à la Cene, comme à un remede singulier pour les corriger. Seulement, que nous n'y venions point vuides de Foy et repentance. Dont la premiere est cachée dedans le cuer; et pourtant, il fault que nostre conscience nous en rende tesmoignage devant Dieu. La seconde se manifeste par les œuvres, et pourtant, il fault qu'elle apparaisse aucunement en nostre vie.

Quant est du temps d'en user, on ne le peut pas limiter à tous pour certain. Car il y a aucunesfois des empeschemens particuliers qui excusent l'homme s'il s'en abstient. Et d'avantage, nous n'avons pas de commandement expres de contraindre tous Chrestiens à en user chascun iour qu'elle leur est présentée. Toutesfoys, si nous regardons bien la fin à laquelle le Seigneur nous meine, nous congnoistrons que l'usage en doit estre plus frequent que beaucoup ne l'ont. Car d'autant que l'imbecilité nous presse, nous avons mestier de nous exercer tant plus souvent en ce qui nous peut et
 46] [446] doit servir à nous confermer en Foy et avancer en pureté de vie. Pourtant, ceste coustume doit estre en toutes Esglises bien ordonnées, de celebrer souvent la Cene tant que la capacité du peuple le peut porter. Et un chascun particulier à son endroit se doit preparer à la recevoir toutes les fois qu'elle est administrée en la congregation: sinon qu'il y ayt grand empeschement qui le contraigne de s'en abstenir. Combien que nous n'ayons pas commandement expres qui nous definisse le temps et le iour, il nous doit suffire de congnoistre l'intention de nostre Seigneur estre telle, que nous en usions souvent, autrement nous ne con-

gnoissons pas bien l'utilité qui nous en vient. Les excuses que aucuns alleguent au contraire, sont trop frivoles. Les uns disent qu'ilz ne se trouvent pas dignes, et soubz umbre de cela s'en abstienent toute l'année; les autres ne se contentent pas de regarder leur dignité, mais pretendent qu'ilz ne pourroient communiquer avec plusieurs qu'ilz y voient venir sans se bien preparer. Aucuns aussi pensent que c'est chose superflue d'en user souvent, pource que si nous avons une foys receu Iesus Christ, il n'est ia mestier de retourner si tost apres à le recevoir. Ie demande aux premiers qui se couvrent de leur indignité, comme leur conscience peut souffrir de demeurer plus d'un an en si povre estat, que de n'oser invoker Dieu droictement? Car ilz me confesseront que c'est temerité d'invoker Dieu pour nostre pere, si nous ne sommes membres de Iesus Christ. Ce qui ne peut estre, que la substance et verité de la Cene ne soit accomplye en nous. Or, si nous avons la verité, nous sommes par plus forte raison capables de recevoir le signe. On voit doncq que celuy qui se veult exempter de recevoir la Cene, comme indigne, se bannit de prier Dieu. Au reste, ie n'entens pas de forcer les consciences qui sont tormentées de quelques scrupules, à ce qu'elles se ingerent sans sçavoir comment; mais plustost leur conseille d'attendre que le Seigneur les ayt delivrées. Semblablement, s'il y a cause legitime qui empesche, ie ne nye pas qu'il ne soit loysible de differer. Seulement, ie veux monstrier que nul ne doibt longuement acquiescer en cela, de s'abstenir de la Cene à cause de son indignité. Veu qu'en ce faisant il se prive de la communion de l'Esglise, en laquelle gist tout nostre bien. Plustost, qu'il s'efforce de combattre contre tous les empeschemens que le Diable luy mettra en avant, [447] à fin de n'estre exclus d'un [4] si grand bien, et consequemment de toutes les graces desquelles la privation s'en ensuit. Les secondz ont quelque couleur, pource qu'ilz prennent cest argument: à sçavoir, que s'il n'est pas licite de manger le pain commun avec ceux qui se nomment freres et menent vie dissollue et meschante; par plus forte raison, il nous fault garder de communiquer avec eux au pain du Seigneur, lequel est sanctifié pour nous représenter et dispenser le corps de Christ. Mais la response n'est pas trop difficile: que ce n'est pas l'office d'un chascun particulier de iuger et discerner, pour admettre ou deschasser qui bon luy semble: veu que ceste prerogative appartient à toute l'Esglise en general, ou bien au Pasteur, avec les Anciens qu'il doibt avoir pour luy assister au gouvernement de

l'Esglise. Car saint Paul ne commande pas d'examiner les autres, mais qu'un chascun s'examine soymesme. Bien est vray que nostre debvoir est de admonester ceux que nous voyons vivre desordonnément, et s'ilz ne vous veulent escouter, d'en advertir le pasteur à fin qu'il y procede par auctorité ecclesiastique. Mais ce n'est pas le moyen de nous retirer de la compagnie des meschans, en quittant la communion de l'Esglise. D'avantage, il adviendra le plus souvent, que les crimes ne sont pas si notoires, qu'on puisse venir iusque à excommunication. Car combien que le pasteur iuge en son cueur quelque homme indigne, toutesfois, il n'a pas le pouvoir de le prononcer tel et luy interdire la Cene, sinon qu'il le puisse convaincre par iugement ecclesiastique. En tel cas, n'avons autre remede que de prier Dieu qu'il vueille delivrer de plus en plus son Esglise de tous scandales, en attendant le iour dernier auquel la paille sera plainement separée du bon grain. Les troisiemes n'ont nulle apparence de verisimilitude. Car ce pain spirituel ne nous est pas donné à fin que nous en soulions du premier coup: mais plustost à fin qu'en ayant eu quelque goust de sa douceur, nous appetions d'avantage et en usions quand il nous est offert. C'est ce que nous avons cy dessus exposé, que ce pendant que nous conversons en ceste vie mortelle, Iesus Christ ne nous est jamais communiqué en telle sorte, que noz ames en soient du tout rassasiées, mais nous veult estre en nourriture continuelle.

448] Pour venir au quatriesme poinct principal: le Diable scachant que nostre Seigneur n'avoit rien laissé plus utile à son Esglise que ce saint Sacrement [448], selon sa maniere accoustumée s'est efforcé dez le commencement de le contaminer d'erreurs et de superstitions pour en corrompre et destruire le fruit, et n'a cessé de poursuivre ceste entreprinse iusques à ce qu'il à quasi du tout renversé l'ordonnance du Seigneur, et convertie en mensonge et vanité. Mon intention n'est pas de marquer en quel temps un chascun abus a pris commencement, et en quel temps il a esté augmenté. Il me suffira de noter par articles quelz erreurs le Diable a introduictz, desquelz il nous fault garder, si nous voulons avoir la Cene du Seigneur en son entier.

Pour le premier, comme ainsi soit que le Seigneur nous ayt donné sa Cene à fin qu'elle feust distribuée entre nous pour nous testifier que en communicquant à son corps, nous avons part au Sacrifice qu'il a offert en la croix à Dieu son Pere pour l'expiation et satisfaction de noz pechez: les hommes,

de leur teste, ont inventé au contraire que c'est un Sacrifice par lequel nous acquerons la remission de noz pechez devant Dieu. Cela est un sacrilege qui ne se peut nullement porter. Car si nous ne recongnoissons la mort du Seigneur Iesus, comme un Sacrifice unique par lequel il nous a reconcilié au Pere, effaceant toutes les fautes dont nous estions redevables à son iugement, nous destruisons la vertu d'icelle. Si nous ne confessons Iesus Christ estre le seul Sacrificateur, que nous appellons communement Prestre, par l'intercession duquel nous sommes reduictz en la grace du Pere, nous le despouillons de son honneur et luy faisons grande iniure. Puis doncq que ceste opinion qu'on a tenue de la Cene, que c'estoit un Sacrifice pour acquerir remission des pechez, derroque à cela, il la fault condamner comme diabolique. Or, qu'elle y derroque, c'est chose trop notoire. Car comment accorderoit-on ces choses ensemble, que Iesus Christ en mourant ayt offert un sacrifice à son Pere, par lequel il nous a, une foys pour toutes, acquis remission et grace de toutes noz fautes, et que iournellement il faille sacrifier pour obtenir ce qu'on doit chercher en icelle mort seulement? C'est erreur n'a pas esté du premier coup tant extreme: mais petit à petit a pris son accroissement, iusques à ce qu'il est là venu. Il appert que les anciens Peres ont appelé la Cene sacrifice. Mais ilz rendent la raison, pource que la mort de Iesus Christ y est représentée. Ainsi leur dire revient là, que ce nom luy est attribué seulement pource qu'elle est memoire de ce sacrifice unique, auquel nous devons plainement nous arrester. Combien que ie ne puis bonnement excuser la coutume de [449] l'Eglise ancienne. C'est qu'on figuroit, par [4] gestes et maniere de faire, une espee de sacrifice, quasi d'une mesme ceremonie qu'il y avoit eu en l'ancien Testament, excepté que au lieu d'une beste brute, on usoit du pain pour hostie. Pource que cela approche trop du Iudaisme, et ne respond pas à l'institution du Seigneur, ie ne l'approuve pas. Car en l'ancien Testament, du temps des figures, le Seigneur avoit ordonné telles ceremonies, en attendant que ce sacrifice feust faict en sa chair ⁵ lequel en estoit l'accomplissement. Depuis qu'il a esté parfaict, il ne reste plus sinon que nous en recevions la communication: et ainsi c'est chose superflue de le plus figurer. Et ainsi porte l'ordre que Iesus Christ nous a laissée, non pas que nous offrions ou immolions, mais que nous prenions et mangions ce qui a esté offert et immolé.

⁵ edd. 1542 sqq: en la chair de son Filz bien aymé.

Toutesfoys, combien qu'il y ayt eu quelque infirmité en une telle observation, si n'y avoit-il pas une impieté telle qu'elle est depuis survenue. Car on a du tout transferé à la Messe ce qui estoit propre à la mort de Christ, c'est de satisfaire à Dieu pour noz debtes, et par ce moyen nous reconcilier à luy. D'avantage, l'office de Iesus Christ a esté attribuée à ceux qu'on nommoit prestres, c'est de sacrifier à Dieu, et, en sacrifiant, interceder pour nous acquerir grace et pardon de noz faultes. Je ne veux pas dissimuler les solutions qu'alleguent en cest endroit les ennemis de verié. C'est que la Messe n'est pas un sacrifice nouveau, mais seulement une application du sacrifice unique dont nous avons parlé. Combien qu'ilz colorent un petit leur abomination en parlant ainsi, toutesfois ce n'est que une pure cavillation. Car il n'est pas dict seulement que le Sacrifice de Christ est unique, mais qu'il ne doit iamais estre reiteré, entant que l'efficace en demeure à tousiours. Il n'est dict que Christ s'est une foys offert au Pere, à fin que d'aultres apres feissent la mesme oblation pour nous applicquer la vertu de son intercession. Mais qu'il est entré au Sanctuaire celeste, et que là il apparoit pour nous rendre le Pere propice par son intercession. Quant est de nous applicquer le merite de sa mort, à fin que nous en sentions le fruit, cela se faict non pas en la maniere qu'on a estimé en l'Esglise papalle, mais quand nous recevons le message de l'Evangile, ainsi qu'il nous est testifié par la predication des ministres, lesquelz Dieu a constituez comme ses Ambassadeurs, et seellé par les Sacremens. L'opinion de tout le peuple a esté approuvée [450] par tous leurs Docteurs et Prelatz, que en oyant ou faisant dire la Messe, on meritoit, par ceste devotion, grace et iustice envers Dieu. Nous disons que pour sentir aucun proffit de la Cene, il ne fault rien apporter du nostre, pour meriter ce que nous cerchons: mais que seulement nous avons à recevoir en Foy la grace qui nous y est présentée, laquelle ne reside pas au Sacrement, mais nous renvoye à la croix de Iesus Christ comme elle en procede. Voyla doncq comment il n'y a rien plus contraire à la vraye intelligence de la Cene, que d'en faire un sacrifice, lequel nous destourne de recongnoistre la mort de Christ comme sacrifice unique, duquel la vertu dure à iamais. Cela bien entendu, il apparoitra que toutes Messes ausquelles il n'y a point de communion telle que le Seigneur l'a instituée, ne sont que abomination. Car le Seigneur n'a pas ordonné qu'un seul Prestre, apres avoir faict son sacrifice, feist son cas à part, mais a voulu que le Sacrement feust distribué

en l'assemblée, à l'exemple de la premiere Cene qu'il feist avec ses Apostres. Mais apres qu'on a forgé ceste mauldicte opinion, d'icelle, comme d'un gouffre, est sortie ceste malheureuse coustume, que le peuple, se contentant d'assister là pour participer au merite de ce qui s'y faict, s'abstient de la communion⁶ a cause que le Prestre se vante d'offrir son hostie pour tous, et specialement pour les assistans. Il laisse à parler de abus, qui sont si lourdz qu'ilz ne sont pas dignes qu'on en face mention: comme d'attribuer à chascun saint sa messe, et transferer ce qui est dict de la Cene du Seigneur à saint Guillaume et saint Gaultier; item d'en faire foyre ordinaire pour vendre et achepter: et aultres telles villanies que nous a engendré le mot de sacrifice.

Le second erreur que le Diable a semé pour corrompre ce saint mystere, a esté en forgeant et inventant, que apres les parolles prononcées avec intention de consacrer, le pain est transsubstantié au corps de Christ et le vin en son sang. Ce mensonge, premierement, n'a nul fondement de l'Ecriture, et n'a aucun tesmoignage de l'Eglise ancienne: et, qui plus est, ne peut nullement convenir ne subsister avec la parolle de Dieu. N'est-ce pas une glosse trop contraincte, quand Iesus Christ, monstrant le pain, l'appelle son corps, de dire que la substance du pain est aneantie, et en son lieu survient le corps de Christ? Mais il n'est ia mestier de remettre la chose en doubte, veu que la verité est assez evidente pour refuter ceste absurdité. Il laisse infiniz tesmoignages, tant de l'Ecriture que des anciens Peres, où le Sacrement [451] est appellé pain. Seulement ie dys que la nature du Sacrement requiert cela, que le pain materiel demeure pour signe visible du corps. Car c'est une reigle generale pour tous Sacremens, que les signes que nous y voyons doivent avoir quelque similitude avec la chose spirituelle qui y est figurée. Comme doncq au baptesme nous avons certitude du lavement interieur de noz ames, quand l'eau nous en est donnée pour tesmoignage, laquelle nettoye noz ordures corporelles: aussi fault-il qu'en la Cene il y ayt du pain materiel, pour nous testifier que le corps de Christ est nostre viande. Car autrement, quelle signification seroit-ce, que la blancheur nous figurast cela? Nous voyons doncq clairement comme toute la representation, laquelle nous a voulu donner le Seigneur pour condescendre à nostre infirmité, periroit, sinon

⁶ haec verba „s'abstient de la communion“ in editione principali desiderantur.

que vraiment le pain demeurast. Car les parolles dont nous use le Seigneur emportent autant qui diroit: Tout ainsi que l'homme est substenté et entretenu selon le corps en mangeant du pain, ainsi ma chair est la nourriture spirituelle dont les ames sont vivifiées. D'avantage, que deviendrait l'autre similitude que baille saint Paul? c'est, comme plusieurs grains de bled sont meslez ensemble pour faire un pain, ainsi fault-il que nous soyons unis ensemble, puis que nous participons tous d'un pain. S'il n'y avoit que la blancheur sans substance, ne seroit-ce pas mocquerie de parler ainsi? Pourtant nous concluons sans doubte, que ceste transsubstantiation est invention forgée du Diable, pour depraver la verité de la Cene.

De ceste phantasie sont sorties apres plusieurs autres folies. Et pleust à Dieu qu'il n'y eust que folies, et non pas grosses abominations. Car on a imaginé ie ne sçay quelle presence locale, et a on pensé que Iesus Christ, en sa divinité et humanité, estoit attaché à ceste blancheur, sans avoir esgard à toutes les absurditez qui s'en ensuyvent. Combien que les anciens docteurs Sorboniques disputent plus subtilement, comme le corps et le sang sont conioinctz avec les signes: toutesfois on ne peut nyer que ceste opinion n'ayt esté receue des grans et petis en l'Esglise papalle, et qu'elle ne soit aujourdhuy cruellement maintenue par feu et par glaive: que Iesus Christ est contenu soubz ces signes, et que là il le fault chercher. Or, pour soubstenir cela, il fault confesser, ou que le corps de Christ est sans mesure, ou qu'il peut estre en divers lieux. Et en disant cela, on vient en la fin à ce point qu'il ne differe en rien d'un Phantasme. De vouloir
 152] doncq [452] establir une telle presence, par laquelle le corps de Christ feust enclos dedans le signe, ou y soit conioinct localement, c'est non seulement une resverie, mais un erreur damnable, contrevenant à la gloire de Christ, et destruisant ce que nous devons tenir de sa nature humaine. Car l'Ecriture nous enseigne par tout, que comme le Seigneur Iesus a prins nostre humanité en terre, aussi il l'a exaltée au ciel, la retirant de condition mortelle: mais non pas en changeant sa nature. Ainsi nous avons deux choses à considerer, quand nous parlons de ceste humanité: c'est que nous ne luy ostions pas la verité de sa nature, et que nous ne deroguions rien à sa condition glorieuse. Pour bien observer cela, nous avons à eslever tousiours noz pensées en hault, pour chercher nostre redempteur. Car si nous le voulons abaisser soubz les elemens corruptibles de ce monde, oultre ce que nous destruisons ce que l'Ecriture nous monstre de sa nature humaine, nous

aneantissons la gloire de son ascension. Pource que plusieurs autres ont traicté ceste matiere amplement, ie me deporté de passer oultre. Seulement i'ay voulu noter en passant, que d'enclorre Iesus Christ par phantasie soubz le pain et le vin, ou le conioindre tellement avec, que nostre entendement s'amuse là sans regarder au ciel, c'est une resverie diabolicque. Et aussi nous en toucherons encores en un autre lieu. Or, ceste perverse opinion, apres avoir esté une fois receue, a engendré beaucoup d'autres superstitions. Et premierement ceste adoration charnelle, laquelle n'est que pure ydolatrie. Car de se prosterner devant le pain de la Cene, et là adorer Iesus Christ comme s'il y estoit contenu, c'est en faire un ydole, au lieu d'un Sacrement. Nous n'avons pas commandement d'adorer, mais de prendre et de manger. Il ne faloit pas doncq attenter cela si temerairement. D'avantage, cela a esté tousiours observé en l'Esglise ancienne, que devant que celebrer la Cene, on exhortoit solennellement le peuple de lever leurs cueurs en hault, pour denoter qu'on ne se devoit arrester au signe visible, pour bien adorer Iesus Christ. Mais on n'a que faire de combatre longuement sur ce point, quand la presence et conionction de la verité avec le signe, dont nous avons parlé et parlerons cy apres, sera bien entendue. D'une mesme source sont procedées les autres façons superstitieuses, comme de porter en pompe le Sacrement par les rues une fois l'an, et luy faire l'autre iour un tabernacle, et tout au long de l'année le garder en une armoire pour amuser là le peuple, comme si c'estoit Dieu. Pource que tout cela, non seulement a esté [453] controuvé, sans la parolle de [45] Dieu, mais aussi est contraire directement à l'institution de la Cene, il doibt estre reietté de tous Chrestiens.

Nous avons monstré dont est venue ceste calamité en l'Esglise papalle, que le peuple s'abstient de communiquer à la Cene tout au long de l'an, à sçavoir, pource qu'on la tient comme un Sacrifice, lequel est offert d'un, au nom de tous. Mais encore, quand il est question d'en user une fois l'année, elle est povrement dissipée et comme descirée en pieces. Car au lieu de distribuer au peuple le Sacrement du sang, comme porte le commandement du Seigneur, on luy fait à croire qu'il se doibt contenter de l'autre moytié. Ainsi les povres fideles sont meschamment fraudez de la grace que le Seigneur leur avoit faicte. Car, si ce n'est pas un petit benefice que de communiquer au sang du Seigneur pour nostre pasture, c'est une trop grande cruaulté de le ravir à ceux ausquelz il appartient. En cela nous povons appercevoir

de quelle audace et hardiesse le Pape a tyrannisé l'Esglise, apres qu'il a une fois occuppé la domination. Nostre Seigneur ayant commandé a ses Disciples de manger le pain sanctifié en son corps, quand il vient au calice, ne leur dit pas simplement beuvez, mais il adioust nommément que tous en boivent. Voudrions-nous chose plus claire que cela? Il dit que nous mangions le pain, sans user de mot universel. Il dit que nous beuvions tous du calice. Dont vient ceste difference, sinon qu'il a voulu aller au devant à ceste malice du Diable? Et neantmoins l'orgueil du Pape est tel, qu'il ose dire: n'en beuvez pas tous. Et à fin de monstrier qu'il est plus sage que Dieu, il allegue que c'est bien raison, que le Prestre ayt quelque privilege oultre le peuple, pour honorer la dignité sacerdotale. Comme si nostre Seigneur ne se feust point advisé comment l'un doibt estre discerné de l'autre. D'avantage il obiecte des dangiers qui pourroient advenir, si le calice estoit communement donné à tous. C'est que il s'en pourroit aucunefois resprendre quelque goutte: comme si nostre Seigneur n'avoit point preveu cela. N'est-ce pas arguer Dieu tout apertement qu'il a confondu l'ordre qu'il devoit observer, et à mis son peuple en dangier sans propos? Pour monstrier qu'il n'y a pas grand inconvenient en ceste mutation, il remonstre que soubz une espee tout est compris: d'autant que le corps ne peut estre divisé du sang: comme si en vain le Seigneur avoit distingué l'un de l'autre. Car si on peut laisser derriere l'une des parties comme superflue, ce auroit esté follie de les recommander distinctement. Au-
454] cuns de ses suppotz, voyant que c'estoit impudence [454] de maintenir ceste abomination, l'ont voulu couvrir autrement. C'est que Iesus Christ, en instituant le Sacrement, ne parloit qu'à ses Apostres, qu'il avoit erigez en ordre sacerdotal. Mais que responderont-ils à ce que dit saint Paul, qu'il a baillé à tout le peuple Chrestien ce qu'il avoit receu du Seigneur; c'est que chascun mange de ce pain et boyve de ce calice? Et de faict, qui leur a revelé que nostre Seigneur donnoit à ses Apostres la Cene comme à des Prestres? Car les parolles chantent au contraire, quand il leur commande de faire apres à son exemple. Il leur baille doncq la reigle laquelle il veult estre tenue à tousiours en son Esglise. Comme aussi il a esté tenu anciennement, iusque à ce que Antechrist, ayant gagné la tyrannie, a dressé ouvertement les cornes contre Dieu et sa verité, pour la destruire totalement. Nous voyons doncq que c'est perversité intolerable, de diviser ainsi et descirer le Sacrement, separant les parties que Dieu a conioinctes.

Pour faire fin, nous comprendrons soubz un article ce qui se pourroit autrement distinguer. C'est, que le Diable a introduict la maniere de celebrer la Cene sans aucune doctrine, et au lieu de la doctrine a substitué force ceremonies, en partie ineptes et de nulle utilité, en partie aussi dangereuses, et dont il s'est ensuiuy beaucoup de mal. Tellement que la Messe, laquelle on tient pour Cene en l'Esglise papalle, pour la bien definir, n'est qu'une pure singerie et bastelerie. Le l'appelle singerie, pource qu'on veult là contre-faire la Cene du Seigneur sans raison, comme un singe, inconsidérément et sans discretion, ensuit ce qu'il voit faire. Que ainsi soit, le principal que le Seigneur nous a recommandé, est de celebrer ce mystere avec vraye intelligence. Il s'ensuit doncq que la substance gist en la doctrine. Icelle ostée, ce n'est plus qu'une ceremonie froide et sans efficace. Cela non seulement est monsté par l'Escripture, mais aussi testifié par les canons du Pape, en une sentence alleguée de saint Augustin, où il demande que c'est que l'eau du baptesme sans la parolle, sinon un element corruptible; et la parolle, non pas d'autant qu'elle est prononcée, mais entendue⁷. Il signifie en cela que les Sacremens prennent leur vertu de la parolle, quand elle est preschée intelligiblement. [455]. Sans cela qu'ilz ne sont pas dignes qu'on les nomme [45] Sacremens. Or tant s'en fault qu'il y ayt doctrine intelligible en la Messe, que au contraire on estime tout le mystere estre gasté, sinon que tout soit faict et dict en cachette, à ce qu'on n'y entende rien. Pourtant leur consecration n'est qu'une espece de sorcelerie, veu que à la maniere des sorciers, en murmurant et faisant beaucoup de signes, ilz pensent contraindre Iesus Christ de descendre entre leurs mains. Nous voyons doncq comme la Messe, estant ainsi ordonnée, qu'elle est une prophanation evidente de la Cene de Christ, plustost que observation d'icelle; et que la propre et principale substance de la Cene y deffault, qui est que le mystere soit bien expliqué au peuple, et les promesses clairement recitées: non pas qu'un Prestre murmure tout bas à part sans sens ne raison. Le l'appelle aussi une bastelerie, à cause que les fatras et mines qu'on y faict conviennent plustost à une farce qu'à un tel mystere, comme est la sacrée Cene du Seigneur. Bien est vray que les sacrifices en l'ancien Testament se faisoient avec plusieurs ornemens et ceremonies. Mais pource

⁷ Augustinus, In Joh. tract. 80, 3 M. 35, 1840. — Decr. Grat. II. Causa I. Quaest. I. can. 54. M. 187, 505.

qu'il y avoit bonne signification, et que le tout estoit propre à instruire et exercer le peuple en pieté, il y a bien à dire qu'elles feussent semblables à celles dont on use maintenant: lesquelles ne servent de rien, sinon d'amuser le peuple sans nulle utilité. Pource que les Messateurs alleguent cest exemple du viel Testament, pour deffendre leurs ceremonies, nous avons à noter quelle difference il y a entre ce qu'ilz font et ce que Dieu avoit commandé au peuple d'Israel de faire. Quand il n'y auroit que cela, que ce qu'on observoit lors estoit fondé sus le commandement du Seigneur, et au contraire⁸, toutes leurs n'ont nul fondement que des hommes: encore y auroit-il grosse dissimilitude. Mais nous avons bien d'avantage pour les reprouver. Car ce n'est pas sans cause que nostre Seigneur avoit ordonné telle forme pour un temps, à fin qu'elle print fin et feust abrogée quelque fois. Car pource qu'il n'avoit encor point donné si grand clarté de doctrine, il vouloit que ce peuple là feust exercité en plus de figures, pour recompenser ce qui deffailloit en autre endroit. Mais depuis que Iesus Christ a esté manifesté en chair, lors, d'autant plus que la doctrine a esté esclarcie, les figures [456] ont esté diminuées. Puis doncq que nous avons le corps, il nous fault delaisser les umbres; car si nous voulons remettre sus les ceremonies qui sont abolies, c'est refaire le voile du temple que Iesus Christ a rompu par sa mort, et obscurcir d'autant la clarté de son Evangile. Ainsi nous voyons qu'une telle multitude de ceremonies en la Messe est une forme de luifverie, plainement contraire à la Chrestienté. Je n'entens pas de reprouver les ceremonies, lesquelles servent à l'honnesteté et ordre publique, et augmentent la reverence du Sacrement, moyennant qu'elles feussent sobres et convenables. Mais un tel abisme sans fin et mesure n'est nullement tolerable, veu mesme qu'il a engendré mille superstitions, et a mis le peuple comme en stupidité, sans apporter aucune edification.

De cela on peut aussi veoir le different que doibvent avoir avec les papistes ceux à qui Dieu a donné intelligence de sa verité. Pour le premier, ilz ne doubteront pas que ce ne soit un sacrilege abominable de reputer que la Messe soit un sacrifice, par lequel la remission des pechez nous soit acquise, ou bien que le Prestre soit comme mediateur pour applicquer le merite de la mort et passion de Christ à ceux qui acheptent sa Messe, ou y assisteront, ou y auront devotion. Mais au contraire, ilz auront pour conclud que la mort et passion

⁸ Verba „et au contraire“ in ed. princ. desiderantur.

du Seigneur est le Sacrifice unique par lequel il a esté satisfait à l'ire de Dieu, et iustice perpetuelle nous a esté acquise: et apres, que le Seigneur Iesus est entré au Sanctuaire celeste, à fin d'apparoistre là pour nous, et interceder avec la vertu de son sacrifice. Au reste ilz concederont bien que le fruit d'icelle mort nous est communiqué en la Cene, non point par le merite de l'œuvre, mais à cause des promesses qui nous y sont données, moyennant que nous les recevions en Foy. Secondement, ilz ne doibvent nullement accorder que le pain soit transsubstantié au corps de Iesus Christ, ne le vin en son sang: mais doibvent persister en cela, que les signes visibles retiennent leur vraye substance pour nous représenter la verité spirituelle dont nous avons parlé. Tiercement, iagoit qu'ilz doibvent tenir pour certain, que le Seigneur nous donne en la Cene ce qu'il nous y figure, et par ainsi que nous y recevons vrayment le corps et le sang de Iesus Christ: neantmoins ilz ne le chercheront pas comme enclos soubz le pain ou attaché localement au signe visible, tant s'en fault qu'ilz adorent le Sacrement: mais ilz esleveront plustost leurs entendemens et leurs cueurs en hault, tant pour recevoir Iesus Christ que pour l'adorer [457]. De là viendra qu'ilz mespriseront et condamneront pour ydolatrie toutes ces façons superstitieuses, tant de porter le Sacrement en pompe et procession, que de luy construire des tabernacles pour le faire adorer. Car les promesses de nostre Seigneur ne s'estendent pas oultre l'usage qu'il nous en a laissé. Apres ilz tiendront que priver le peuple d'une des parties du Sacrement, à sçavoir du calice, c'est violer et corrompre l'ordonnance du Seigneur: et que pour la bien observer, il est necessaire de distribuer entierement l'un et l'autre. Finalement ilz reputeront que c'est une superfluité non seulement inutile, mais aussi dangereuse et mal convenable à la Chrestienté de user de tant de ceremonies prises des Iuifz, oultre la simplicité que les Apostres nous ont laissée. Et que c'est encores plus grand' perversité de celebrer la Cene par mines et ie ne sçay quelles basteleries, sans que la doctrine y soit recitée, mais plustost y est ensevelie, comme si la Cene est oit une espece d'art magique.

D'autant que la contention, laquelle a esté trop aigrement debatue de nostre temps a esté maleureuse, comme le Diable, sans doubte, l'a suscitée pour empescher, voire mesme du tout rompre le cours de l'Evangile, ie desirerois que la memoire en feust du tout abolie; tant s'en fault que ie me delecte à

en faire un long recit. Neantmoins, pource que ie vois beaucoup de bonnes consciences troublées, pource qu'elles ne sçavent de quel costé se tourner, i'en diray en brief ce qui me semblera advis estre necessaire pour leur monstrier comment elles se doivent resouldre. Premièrement, ie prie au Nom de Dieu tous fideles de ne se point trop scandalizer de ce qu'un si grand different a esté esmeu entre ceux qui devoient estre comme Capitaines pour remettre la verité en lumiere. Car ce n'est pas chose nouvelle que le Seigneur permette ses serviteurs en quelque ignorance, et souffre qu'ilz ayent debat les uns contre les autres. Non pas pour les delaisser la tousiours, mais seulement à un temps à fin de les humilier. Et de faict, si tout feust venu à souhait iusques à maintenant, sans aulcun destourbier, les hommes se feussent possible mecongneuz ou la grace de Dieu eust esté moins congneue qu'il n'appartenoit. Ainsi le Seigneur a voulu oster toute matiere de gloire aux hommes, à fin d'estre seul glorifié. D'avantage, si nous considerons en quel abisme de tenebres [58] le monde estoit [458] quand ceux qui ont esmeu ceste controverse ont commencé de nous reduire à la verité, nous ne nous esmerveillerons point de ce qu'ilz n'ont pas tout congneu du commencement. C'est plustost miracle que nostre Seigneur, en si petit de temps, les a tellement illuminez, qu'ilz ont peu ainsi sortir de ceste fange d'erreurs, et en retirer les autres, en laquelle on avoit esté plongé si long temps. Mais il n'est rien meilleur que de reciter comment la chose est allée, pource que de là il apparostro qu'on n'a point si grande occasion de se scandalizer en cest endroit tant qu'on pense communement.

Quand Luther commença à enseigner, il traictoit en telle sorte la matiere de la Cene, que touchant la presence corporelle de Christ, il sembloit advis qu'il la laissast telle que le monde la concevoit pour lors. Car en condamnant la transubstantiation, il disoit le pain estre le corps de Christ, d'autant qu'il estoit uny avec. Oultre plus, il adioustoit des similitudes, lesquelles estoient un peu dures et rudes. Mais il le faisoit comme par contrainte, pource qu'il ne pouoit autrement explicquer son intention. Car il est difficile de donner à entendre une chose si haulte, sinon en usant de quelque impropriété.

D'autrepart, se leverent Zuingle et Oecolampade, lesquelz, considerans l'abuz et tromperie que le Diable avoit mis sus, en establisant une telle presence charnelle de Christ, qu'on avoit enseignée et tenue plus de six centz ans, penserent

qu'il n'estoit pas licite de dissimuler. Mesmes puis que cela emportoit une ydolatrie execrable, en ce que Iesus Christ y estoit adoré comme enclos soubz le pain. Or pource qu'il estoit fort difficile d'oster ceste opinion enracinée si long temps aux cueurs des hommes, ilz appliquerent tout leur entendement à crier alencontre, remonstrans combien c'estoit une lourde faulte de ne recongnoistre point ce qui est tant testifié en l'Escripture, touchant l'Ascension de Iesus Christ, et qu'il a esté receu en son humanité au ciel, là où il demourera iusques à ce qu'il descende pour iuger le monde. Cependant qu'ilz s'amusoient à ce point, ilz oublioient de monstrier quelle presence de Iesus Christ on doit croire en la Cene, et quelle communication de son corps et de son sang on y reçoit. Tellement que Luther pensoit qu'ilz ne vousissent⁹ laisser autre chose que les signes nudz, sans leur substance spirituelle. Ainsi il commença à leur resister en barbe, iusque à les denoncer pour Heretiques. Depuis que la contention feust une fois commencée, elle s'enflamba tousiours avec le temps, et [459] ainsi a esté demenée trop amerement par l'espace de quinze ans ou environ, sans que iamais les uns aient voulu escouter les autres d'un cueur paisible. Car combien qu'ilz aient une fois conferé ensemble, neantmoins, il y avoit telle alienation, qu'ilz s'en retournerent sans aucun accord. Mesme, au lieu d'approcher de quelque bon appointement, ilz se sont tousiours reculez de plus en plus, ne regardans autre chose que à deffendre leur sentence, et confuter tout ce qui estoit au contraire. Nous avons doncq en quoy Luther a failly de son costé, et en quoy Oecolampade et Zuingle ont failly du leur. C'estoit, du commencement l'office de Luther d'admonnester qu'il n'entendoit pas establir une telle presence locale que les Papistes la songent. Item, de protester qu'il ne vouloit pas faire adorer le Sacrement au lieu de Dieu. Tiercement, de se abstenir de ces similitudes tant rudes et difficiles à concevoir, ou en user moderément, les interpretant en sorte qu'elles ne peussent engendrer nul scandale. Depuis le debat esmeu il a excédé mesure, tant en declarant son opinion, comme en blasmant les autres avec une amertume de parolle trop rigoureuse. Car au lieu de s'exposer en telle sorte qu'on peust recevoir sa sentence, selon sa vehemence accoustumée, pour impugner les contredisans, il a usé de formes hyperbolicques de parler, lesquelles estoient bien dures à porter à ceux qui autrement n'estoient pas fort dis-

⁹ 1566 sqq.: voulussent.

posez à croire à son dire. Les autres ont offensé aussi, en ce qu'ilz se sont tellement acharnez à crier contre l'opinion superstitieuse et fantasticque des papistes, touchant la presence locale du corps de Iesus Christ dedans le Sacrement, et l'adoration perverse qui s'en ensuyvoit, qu'ilz se sont plus efforcez de ruynier le mal, que d'esdifier le bien. Car combien qu'ilz n'ayent pas nyé la verité, toutesfoys ilz ne l'ont pas enseignée si clairement qu'ilz debvoient. I'entens, que en mettant trop grand' peine à maintenir que le pain et le vin sont nommez corps et sang de Christ, à cause qu'ilz en sont signes, ilz n'ont pas regardé de adioustier qu'ilz sont tellement signes que la verité est conioincte avec. Et ainsi protester qu'ilz ne pretendoient nullement d'obscurcir la vraye communion que nous donne le Seigneur en son corps et son sang par ce Sacrement.

[460] L'une partie et l'autre a failly en n'ayant point la patience de s'entre escouter, à fin de suivre la verité sans affection, où elle seroit trouvée. Neantmoins, si ne debvons nous pas laisser de penser quel est nostre devoir. C'est de n'oublier les graces que le Seigneur leur a faictes, et les biens qu'il nous a distribuez par leurs mains et par leur moyen. Car si nous ne sommes point ingratz et mecongnoissans de ce que nous leur debvons, nous leur pourrons bien pardonner cela et d'avantage, sans les blasmer ne diffamer. Brief, puis que nous les voyons avoir esté et estre encor en partie de vie sainte et sçavoir excellent, et de zele singulier à edifier l'Esglise, nous en debvons tousiours iuger et parler avec modestie et reverence. Mesme puis qu'il a pleu en la fin à nostre bon Dieu, apres les avoir ainsi humiliez, de mettre fin à ceste malheureuse disceptation ou pour le moins de l'appaiser, en attendant qu'elle soit du tout decidée. Je dy pource qu'il n'y a point encor eu de formulaire publié où fust arrestée la concorde, comme il en seroit bien mestier. Mais ce sera quand il plaira à Dieu d'assembler en un lieu tous ceux qui ont à le composer. Cependant il nous doit suffire qu'il y a fraternité et communion entre les Esglises, et que tous accordent, entant qu'il est necessaire pour convenir ensemble, selon commandement de Dieu. Nous confessons doncq tous d'une bouche, que en recevant en Foy le Sacrement, selon l'ordonnance du Seigneur, nous sommes vrayment faictz participans de la propre substance du corps et du sang de Iesus Christ. Comment cela se faict, les uns le peuvent mieux desduire et plus clairement exposer que les autres. Tant y a que d'une part il nous fault, pour exclurre

toutes phantasies charnelles, eslever les cueurs en hault au ciel, ne pensant pas que le Seigneur Iesus soit abaissé iusque là, de estre enclos soubz quelques elemens corruptibles. D'autre part, pour ne point amoindrir l'efficace de ce saint mystere, il nous fault penser que cela se faict par la vertu secrete et miraculeuse de Dieu, et que l'Esprit de Dieu est le lien de ceste participation, pour laquelle cause elle est appellée spirituelle.

Addenda.

Ad pg. 5, 37: Horat. ep. 1, 18, 15.

Ad pg. 21, 13: (facturus mihi operae pretium) Liv. praef. in.

Ad pg. 23 10: Plaut. Trin. 317 (cf. Otto, Sprichwörter der Römer p. 309).

Ad pg. 27, 16: Cassiod. Inst. I p. 540 (cf. Otto p. 202).

Ad pg. 326, 2: Aristot. Eth. Nicom. 1160b, 1180b.

Ad pg. 326, 23: Seneca epist. 47, 5.

Ad pg. 330, 25: Cic. ep. fam. 2, 5, 1.

Ad pg. 331, 4: Plut. Cato c. 8. Sen. ep. 21, 11.

Ad pg. 343, 31: Ter. Andr. 194 (cf. Otto p. 252).

Ad pg. 351, 25: (cf. Otto p. 167).

Ad pg. 484, 36: Ter. Eun. 589 (cf. Otto p. 148).

Ad pg. 497, 1: Ovid Fast. 1, 484.
